

slovenska
ljudska stranka
in jugoslovansko
zedinjenje

DR. MOMČILO ZEČEVIĆ

**SLOVENSKA LJUDSKA STRANKA
IN
JUGOSLOVANSKO ZEDINJENJE
1917-1921**

Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave

1977

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

Naslov izvirnika:

SLOVENSKA LJUDSKA STRANKA I JUGOSLOVENSKO
UJEDINJENJE 1917 — 1921

Od Majske deklaracije do Vidovdanskog ustava

Prevedel Branko Avsenak

5886

N 18. V. 1977/203

Opremila Breda Varl

PREGLED VSEBINE

	stran
PREDGOVOR	9
UVODNI DEL	
1. Jugoslovansko vprašanje v politiki slovenske ljudske stranke do leta 1917	21
2. Položaj slovenske ljudske stranke po izbruhu vojne in spor v njenih vrstah pred majniško deklaracijo	35
PRVI DEL	
STALIŠČE SLOVENSKE LJUDSKE STRANKE DO JUGOSLOVANSKEGA ZEDINJENJA IN NASTANKA SKUPNE JUGOSLOVANSKE DRŽAVE	45
1. Jugoslovanska politika SLS pred obnovitvijo parlamentarnega življenja v monarhiji. Majniška deklaracija	47
2. Pomen majniške deklaracije za notranji položaj SLS in njeno Jugoslovansko politiko v 1917. letu	70
3. Januarski memorandum Jugoslovanskega kluba in politična usmeritev novega vodstva SLS v začetku 1918. leta	92
4. Slovenska ljudska stranka in narodno veče Slovencev, Hrvatov in Srbov	118
5. Poslanstvo A. Korošca v Ženevi in Parizu. Ženevski sporazum	140
6. Slovenska ljudska stranka in zedinjenje 1. decembra 1918 . . .	160
DRUGI DEL	
SLOVENSKA LJUDSKA STRANKA V KRALJEVINI SRBOV, HRVATOV IN SLOVENCEV	185
1. SLS v novih političnih odnosih v času vzpostavitve prve skupne vlade kraljevine SHS	184
2. Slovenija in poglobitvena vprašanja notranje ureditve države v politiki SLS do sklicanja začasnega narodnega predstavništva 1. marca 1919	212
3. Pomen ustanovitve demokratske stranke za položaj in politiko SLS. Poskus ustanovitve Jugoslovanske klerikalne stranke . . .	241
4. Slovenska ljudska stranka in boj med radikalc in demokrati. Stališče SLS do spočetja hrvatskega vprašanja	263
5. SLS v času predhodnih ukrepov za sprejetje ustave do odhoda v opozicijo konec 1920. leta	302
6. Odpor proti uvajanju centralistične ustave. Ustavni koncept SLS	352
SKLEP	395
Viri in literatura	409
Imensko kazalo	427

KRATICE

AS	— Arhiv Slovenije, Ljubljana
A-INV	— Arhiv inštituta za narodnostna vprašanja, Ljubljana
A-IZDG	— Arhiv inštituta za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana
ŠALj	— Škofijski arhiv, Ljubljana
A-CKZKS	— Arhiv CK Zveze komunistov Slovenije, Ljubljana
MALj	— Mestni arhiv, Ljubljana
PAM	— Pokrajinski arhiv, Maribor
AJ	— Arhiv Jugoslavije, Beograd
A-VII	— Arhiv Vojnoistorijskog instituta, Beograd
DA-SIP	— Diplomatski arhiv zveznega sekretariata za zunanje zadeve (Sekretariat inostranih poslova), Beograd
ARP	— Arhiv za radnički pokret, Beograd
A-SANU	— Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd
AH	— Arhiv Hrvatske, Zagreb
A-JAZU	— Arhiv Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb
NUK	— Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
A-MZV	— Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČSSR, Praha
A-ČAV	— Archiv Československé akademie věd, Praha
OFMP	— Osebni fond Milade Paulove
DA	— Dvorni arhiv
ZLjD	— Zbirka Ljube Davidovića
ASVK	— Akta srpske vrhovne komande
KDDO	— Komanda Dravske divizijske oblasti
MID	— Ministrstvo za zunanje zadeve
JJP	— Jovan Jovanović-Pižon

LD	— Dnevnik Matka Laginje
SB	— Sveučilišna biblioteka, Zagreb
ISI	— Institut za savremenu istoriju, Beograd
IDN	— Institut društvenih nauka, Beograd
ZČ	— Zgodovinski časopis, Ljubljana
NR	— Naši razgledi, Ljubljana
NVSHS	— Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba
NS	— Narodni svet
ZNP	— Začasno narodno predstavništvo
UO	— Ustavni odbor
US	— Ustavodajna skupščina
NS	— Narodna skupščina
JK	— Jugoslovanski klub
SLS	— Slovenska ljudska stranka
VLS	— Vseslovenska ljudska stranka
JDS	— Jugoslovanska demokratska stranka
NNS	— Narodno napredna stranka
NSS	— Narodno-socialistična stranka
JSDS	— Jugoslovanska socialnodemokratska stranka
SKZ	— Samostojna kmečka zveza
SKS	— Samostojna kmetijska stranka
KPJ	— Komunistična partija Jugoslavije
DS	— Demokratska stranka
DZ	— Demokratska zajednica
RS	— Radikalska stranka
HPSS	— Hrvatska pučka seljačka stranka
HRSS	— Hrvatska republikanska seljačka stranka

PREDGOVOR

O ustvarjanju skupne države jugoslovanskih narodov pred koncem prve svetovne vojne, o notranjih in zunanjepolitičnih dogodkih, ki so vplivali na uresničenje zamisli jugoslovanskega zedinjenja, so v minulih petdesetih letih objavili večje število del, raznovrstnih in različnih po značaju in rezultatih, ki so jih dajali zgodovinski znanosti. Obseg in vsebina teh del pa nosita v sebi skupno obeležje v dejstvu, da je jugoslovansko zgodovinopisje presojalo jugoslovansko zedinjenje predvsem z gledišča njegovih posledic, ki so sledile neposredno po ustanovitvi države, torej v znamenju političnega in narodnostnega spora med dvema najštevilnejšima narodnostnima skupinama — srbsko in hrvatsko. Odsevi spora med srbsko in hrvatsko buržoazijo in njun nenehni boj za nadvlado so zapustili sledove tudi v jugoslovanskem zgodovinopisju, zlasti v delih, ki so nastala v razdobju med dvema svetovnima vojnama.

Mnoga dela, pogosto tudi pomembne zgodovinopisne stvaritve, so bila obarvana z jasnimi odtenki srbskega in hrvatskega nacionalizma ter so zameglila vlogo in pomen drugih narodnostnih in družbenopolitičnih sil v boju za jugoslovansko zedinjenje. Tako je o mnogih pomembnih vprašanjih in ljudeh, sodelujočih pri ustvarjanju skupne jugoslovanske države, prišlo do netočne, večkrat izkrivljene in včasih tudi tendenciozne interpretacije glede njihovega pomena in deleža pri uresničevanju jugoslovanske misli. Po drugi plati pa je k takšnemu stanju zgodovinopisja o jugoslovanskem zedinjenju močno pripomogla tudi jugoslovanska integralistična usmerjenost, ki je zavirala razvoj zgodovinopisja pri posameznih jugoslovanskih narodih.

Danes, ko v našem najnovejšem zgodovinopisju nastop prvih pomembnejših del, temelječih na dokumentiranih znanstveno raziskovalnih osnovah in metodologiji zgodovinskega materializma, vse bolj približuje minule dogodke iz časa boja za jugoslovansko zedinjenje zgodovinski resnici, se odločno zastavlja nujnost nadrobnejše in objektivne zgodovinske osvetlitve vseh bistvenih dejavnikov, ki so bili resnični nosilci tega boja. V tem duhu se — kot najpomembnejša naloga — zastavlja potreba po zgodovinski rekonstrukciji sodelovanja posameznih jugoslovanskih narodov v boju za zedinjenje, torej znanstvena osvetlitev pobud, teženj in opredelitev, želja in interesov, na katerih je temeljila jugoslovanska misel v posameznih jugoslovanskih narodnostnih okoljih.

Preučevanje političnih strank in organizacij, zlasti tistih, ki so imele prevladujoč vpliv na oblikovanje narodnostno političnega koncepta pri posameznih jugoslovanskih narodih v času aktualizacije jugoslovanskega vprašanja, priteguje posebno pozornost. Zato je razumljivo, da takšen zgodovinsko raziskovalni prijem v raziskovanju sodelovanja in vloge slovenskega ljudstva v boju za jugoslovansko državo veže svoje zanimanje predvsem na najmočnejšo in največjo politično stranko v Sloveniji — Slovensko ljudsko stranko (SLS), torej na njeno dejavnost in razmerje do jugoslovanskega zedinjenja.

Slovenska ljudska stranka je bila organiziran politični izraz slovenskega katoliškega gibanja, ki se je konec 19. in v začetku 20. stoletja pojavilo kot prevladujoča družbenopolitična sila v slovenskih deželah pod Avstrijo. Slovenski klerikalizem je predstavljal sestavni del teženj in univerzalne akcije katoliške cerkve, da bi aktivno in organizirano vplivala na celotno javno in politično življenje države in družbe. V tem pomenu se v sodobni zgodovini slovenskega ljudstva, zlasti v prvih desetletjih 20. stoletja, pojavlja katoliško gibanje kot bistveno obeležje zgodovinskega razvoja. S svojim razmeroma dolgotrajnim in močnim vplivanjem na gospodarski, kulturni in politični razvoj slovenske družbe v času njenega narodnostnega in političnega uveljavljanja, je klerikalizem na slovenskih tleh zapustil globoke sledove v notranjem družbenopolitičnem dogajanju v razdobju 1918—1941.

Osnove, na katerih je slovenski klerikalizem uresničil doctrino verske dominacije, so bile zakoreninjene v težavnem položaju slovenskih kmetov, delavskega razreda in drobne buržoazije. Ti sloji so zaradi izpriščevanja napadalnega liberalnega kapitala poiskali zatočišče v organizirani zaščiti, ki jo je dajalo katoliško duhovni-

štvo. Po drugi strani pa je v brezpravnih in izkoriščanih slojih slovenske družbe katoliška cerkev našla oporišče, krog katerega je razvijala svoj boj proti meščanskemu liberalizmu in vse močnejšemu prodiranju revolucionarnih socialističnih idej. Akcija Janeza Evangelista Kreka pri ustanavljanju katoliškega združnega gibanja, ki je znatno zavarovalo slovenskega kmeta pred buržoaznim izkoriščanjem, je dosegla namen predvsem v tem, ker je vezala majhne in srednje kmete na klerikalno politično stranko. Podobna Krekova dejavnost je bila posvečena organiziranju delavstva na idejnih osnovah krščansko socialne akcije in je bila prav tako deležna dokajšnjega uspeha. Vendar pa je navzlic nekaterim pozitivnim stranem po svojem praktičnem družbenozgodovinskem rezultatu Krekova krščansko socialna akcija negativno odsevala v nadaljnjem razvoju razredne zavesti in boju slovenskega proletariata.

Krekova krščansko socialna akcija je koristila predvsem Slovenski ljudski stranki, ki je z oporo med kmeti in delavstvom, organiziranim v katoliških društvih, dobila nove pobude za dokončno preobrazbo v sodobno množično politično stranko z buržoaznim vodstvom. Slovenska ljudska stranka, ki je organizacijsko temeljila na omrežju gospodarskih organizacij (Zadružna zveza, razne druge zadruge, hranilnice ipd.), na političnih organizacijah (Kmečka zveza, Delavska zveza, torej Jugoslovanska strokovna zveza in Obrtna zveza), zatem kulturno-prosvetnih organizacijah (Prosvetna zveza, orli) in številnih verskih organizacijah, je tako ustvarila odločujočo politični vpliv v slovenskih deželah.

Na drugi strani sta stali slabo organizirana liberalna buržoazija brez širše podpore pri ljudstvu in subjektivno slabotna socialnodemokratska stranka brez dovolj razvitega delavskega razreda, ki je bila preveč vezana na avstrijsko socialno demokracijo. Nista se mogli postaviti po robu akciji klerikalne stranke, ki si je v razdobju revolucionarnega razpleta narodnostnih in družbenih nasprotij na slovenskem ozemlju ob koncu prve svetovne vojne prisvojila vlogo odločilnega družbenega subjekta.

Prav zaradi tega dejstva — ker je Slovenski ljudski stranki uspelo, da se je kot klerikalna politična organizacija vsilila kot najvidnejša politična predstavnica slovenskega ljudstva — je v mnogočem ostala nerazjasnjena vloga Slovencev v narodnostno osvobodilnem boju ob koncu prve svetovne vojne in neposredno po njej. To stanje je moč nedvomno pojasniti z nenaklonjenostjo liberalnih, velikosrbskih in velikohrvatških političnih krogov v stari Jugoslaviji do temeljnih političnih konceptov klerikalne stranke o položaju

Slovenije v jugoslovanski državi in do klerikalizma v celoti, torej antipoda njihovih programov in interesov.

Za zgodovinarja, ki se ukvarja z zedinjenjem in notranjim političnim razvojem Jugoslavije med dvema svetovnima vojnama, je povsem jasno, da brez razumevanja vloge SLS v boju za osvoboditev in narodno osamosvojitvev slovenskega ljudstva v zgodovinskem dogajanju v zvezi z ustvarjanjem skupne države 1917.—1921. leta ni mogoče razumeti njegovih dejanskih teženj in interesov — tako v zvezi z zedinjenjem kot tudi kasneje v skupni državi. Če gledamo jugoslovansko zedinjenje z ozke točke zgodovinske rekonstrukcije, njegove postopke, faze ter realne in formalnopravne značilnosti v celoti in bistvu ne bi mogli objektivno pojasniti in razumeti, če predtem ne bi razjasnili tudi slovenske komponente jugoslovanskega integracijskega procesa. To je bila poglobitna naloga pripravljanja te knjige in na takšnem gledanju temelji tudi značaj izbrane teme.

Kronološki okviri te knjige so odrejeni na temelju dejanske dinamike razvoja jugoslovanske ideje, z živim razvojem procesa jugoslovanskega zedinjenja. Izbor 1917. leta za začetno in sredine 1921. leta za sklepno razdobje raziskovanj je opravičljiv z zgodovinskim razvojem slovenskega pa tudi drugih jugoslovanskih narodov v omenjenem času. Razvoj dogodkov v vojaškem spopadu med centralnimi silami in antanto, torej zunanjepolitične okoliščine, pa tudi notranjepolitični položaj v jugoslovanskih deželah sta omogočila namreč v začetku in sredi 1917. leta intenzivnejšo politično dejavnost pri reševanju jugoslovanskega vprašanja. To se je posebej pokazalo pri majniški in krfski deklaraciji 1917. leta. S programom majniške deklaracije je za slovenske meščanske politične stranke in slovensko ljudstvo vprašanje samoopredelitve in jugoslovanskega zedinjenja preraslo v praktično in široko zasnovano politično dejavnost. Ustanovitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov v oktobru 1918. in zedinjenje jugoslovanskih pokrajin in Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev 1. decembra 1918 sta bila — s formalnopravnega gledišča — dogodka, ki sta pomenila sestavna dela uredničenja ideje jugoslovanskega zedinjenja. Toda če pogledamo v srž, sta oba dogodka dejansko najvidnejši točki v jugoslovanskem integracijskem procesu, spoznanem za boj za iskanje najprimernejših rešitev za skupno življenje vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti v eni državi, v njegovem prvem in najpomembnejšem obdobju, ki zajema čas od aktualizacije jugoslovanskega vprašanja v 1917. letu do sprejetja prve ustave za skupno državo. Že v tistem času so razdobje od prvodecembrskega akta do vidovdanske ustave

smatrali za razdobje od dejanskega do pravnega (ustavnega) zedinjenja, vendar pa tudi nadaljnji notranjepolitični razvoj jugoslovanske države potrjuje upravičenost odrejenih kronoloških okvirov, prav tako kot naslov teme.

Zastavljena naloga, katere namen je bila obdelava aktivnosti Slovenske ljudske stranke pri reševanju slovenskega narodnostnega vprašanja v okviru boja meščanskih političnih sil za jugoslovansko zedinjenje, je pomembno vplivala tudi na izbor metodološkega postopka, tako pri raziskovanju kot pri opisovanju dogodkov. Dejavnost in programske koncepte SLS v zvezi z jugoslovanskim zedinjenjem sem moral nujno postaviti v genetično povezavo s političnimi akcijami in vplivi odločujočih političnih dejavnikov za razvoj jugoslovanskega vprašanja. Pomemben napor je pomenila tudi elementarna rekonstrukcija zgodovinskih dogodkov in odnosov, ki so bili v neposredni zvezi z jugoslovansko politiko SLS, tako v razdobju do ustanovitve skupne jugoslovanske države kot v času njenega političnega in pravnega konstituiranja do vidovdanske ustave.

Odvisno od možnosti, ki so jih dajali zgodovinski viri, so zajeta tista najpomembnejša politična vprašanja, ki поблиže pojasnjujejo dejanski odnos Slovenske ljudske stranke do jugoslovanskega zedinjenja. Narodnostni koncept klerikalne stranke ni gledan skozi prizmo statičnih programskih stališč in ločenih političnih akcij, temveč v razvojnem procesu vzročnosti in povezanosti njene celotne dejavnosti v slovenski in jugoslovanski politiki, torej po uresničenem družbenozgodovinskem učinku v težavnih in prepletenih političnih odnosih tistega časa. Ob upoštevanju kronološkega poteka dogajanja v zvezi z jugoslovanskim zedinjenjem v času od 1917—1921 je obdelana dejavnost SLS — z večjim ali manjšim uspehom — z raziskovanjem tistih vprašanj, ki najbližje izražajo njeno jugoslovansko politiko.

Po izvirnem gradivu, ki je bilo na voljo, in po obstoječi zgodovinski literaturi sem poskušal z obdelavo ustreznih vprašanj rekonstruirati zgodovinski tok dogodkov in odnosov, ki поблиže pojasnjujejo zedinjenje slovenskega z drugimi jugoslovanskimi narodi. V tem smislu sem zajel dogodke, ki posredno ali neposredno s silo zgodovinskih dejstev prispevajo k ustvarjanju čim popolnejše slike o jugoslovanskem zedinjenju v celoti, posebej in izčrpno pa odkrivajo resnico o položaju slovenskega ljudstva v tem pomembnem zgodovinskem procesu.

Poleg majniške deklaracije in dogajanja, vezanega z njenim nastopom in politično akcijo, ki je potekala v zvezi z njenim progra-

mom vse do ustanovitve nove države, so bili posebnega pomena dogodki, ki ilustrirajo odnos SLS do drugih političnih strank in skupin v Sloveniji in zunaj nje. Raziskovalni proces je bil posebej usmerjen k položaju SLS v dogajanju ob ustanovitvi Narodnega veča Slovencev, Hrvatov in Srbov, Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, zatem k jugoslovanski politični emigraciji in k dogodku obče jugoslovanskega zedinjenja.

Podoben kriterij sem uveljavil tudi pri izbiri najpomembnejših dogodkov po ustanovitvi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, ko se je SLS v povsem novih političnih razmerah ostro borila za oblast in politični vpliv. Prizadevanje, da bi z rekonstrukcijo zgodovinskega dogajanja in analizo dogodkov osvetlil politiko SLS do najpomembnejših notranjih in zunanjepolitičnih vprašanj, njeno razmerje do najvplivnejših političnih skupin, stališče do srbsko-hrvatskega spora, notranje državne ureditve ipd., je prineslo rezultate, ki omogočajo povezovanje glavnih niti jugoslovanske politike Slovenske ljudske stranke.

Med obdelavo in analizo dogodkov sem — kolikor je bilo mogoče — upošteval osnovne značilnosti klerikalizma kot specifičnega pojava ter družbenopolitične sile v slovenskih deželah. Vendar moram poudariti, da sem nekatera vprašanja, pomembna za to delo, iz objektivnih in subjektivnih razlogov v tej knjigi obšel ali samo načel. To velja predvsem za preučevanje notranjepolitičnega položaja in politike stranke na področju Slovenije, njenega organizacijskega ustroja pa tudi širših osnov klerikalizma v celoti. Boljše poznavanje teh dogodkov bi vsekakor pomagalo, da bi še bolje pojasnili nekatera vprašanja, načeta v tej knjigi. Monografska obdelava politične stranke, torej ene plati njene politične dejavnosti, je šla vsekakor na račun širšega pregleda celotnega političnega življenja in navedenjšega in kakovostnejšega preučevanja drugih političnih strank. Dejavnost političnih strank in skupin ni opisana po njihovi moči in zgodovinski vlogi, temveč izključno po merilu, koliko je bila njihova vloga pomembna za jugoslovansko politiko SLS. To velja posebej za aktivnost revolucionarnega delavskega gibanja; o tem lahko bralec najde podatke v ustrezni zgodovinski literaturi.

Možnosti pisanja te monografije je odrejalo predvsem stanje zgodovinskih virov literature, torej dostopnost fondov z zgodovinskimi podatki, nujnimi za raziskovalno delo. Zgodovinska obdelava političnih strank pred ustanovitvijo jugoslovanske države in v Jugoslaviji med obema svetovnima vojnoma je bila težja zaradi pomanj-

kanja virov in literature; to velja tudi za preučevanje notranjepolitičnega življenja v celoti.

Zgodovinoписje, ki približe obdeluje slovensko komponento jugoslovanskega zedinjenja, zlasti vlogo meščanskih političnih sil v Sloveniji v procesu boja za ustanovitev jugoslovanske države, je prav zaradi takšnih razmer še vedno v nezadovoljivem položaju. Če iz vzamemo nekaj boljših del, objavljenih v zadnjih letih, zgodovinoписja o družbenopolitičnem razvoju slovenskega ljudstva v razdobju med dvema svetovnima vojnama nasploh ne moremo oceniti preveč ugodno. Dolgoletno oklevanje zgodovinarjev, da bi se lotili monografske obdelave SLS, so — poleg nekaterih drugih težav — opravičevali v glavnem s pomanjkanjem virov. Posledica je bila, da so se dosedanja spoznanja o tej v zgodovini slovenskega ljudstva v XX. stoletju in za razvoj jugoslovanske države do 1941. leta zelo pomembni politični organizaciji vrtela v krogu impresionističnih, bolj ali manj splošnih ocen in političnega spletkarjenja.

Objavljeno gradivo, uporabljeno v tem delu, vsebuje v glavnem manjše število dokumentov, ki se neposredno nanašajo na odbrano temo, in je prej kvalitativno kot obsežno. Poleg znanih objavljenih zbirk gradiva o ustanavljanju Jugoslavije, Narodnem veču SHS, mirovni konferenci v Parizu idr. imajo poseben pomen še objavljeni zapisniki o delu dunajskega parlamenta, Narodnega večja SHS, Začasnega narodnega predstavništva, Ustavnega odbora in Ustavodajne skupščine Kraljevine SHS ter tudi drugi objavljeni dokumenti in uradne publikacije državnega aparata in političnih strank, razne statistike, spomenice ipd. Objavljeni dokumenti v teh publikacijah pa se le redkokdaj v celoti nanašajo na SLS, običajno vsebujejo le drobnejše podatke na raznih mestih. Po zaslugi obsežne dejavnosti poslancev SLS v skupščinskih telesih Kraljevine SHS omogočajo uradne publikacije teh forumov kontinuirano spremljanje ne zgolj politike in taktike SLS, temveč tudi njenih programskih zasnov do sprejetja vidovdanske ustave. Celotno objavljeno gradivo pa je koristno predvsem za spoznavanje splošnih političnih razmer, v katerih je delovala SLS.

Na videz obširni omenjeni viri bi sploh ne zadoščali, ko ne bi bilo tiska, listov in časopisov, v katerih je ohranjenih zdaleč več podatkov. Ob vseh kritičnih obdelavah in pridržkih postaja ta vrsta virov zelo pomembna, da — mirno lahko rečemo, da je temeljno dokumentacijsko gradivo za preučevanje jugoslovanskega političnega življenja v novejšem času, zlasti pa za zgodovino političnih strank. Raziskovanje je bilo zato usmerjeno predvsem na dnevnike

in revije, organe SLS, zatem na časnike in časopise njenih političnih nasprotnikov, zaveznikov ipd., ki so izhajali v Sloveniji in zunaj nje. Ta vrsta virov ima med drugim tudi prednost, da beleži dogodke v nepretrganem časovnem razvoju in tako omogoča vpogled v dnevno, mesečno in letno dogajanje, v spoznavanje nadrobnosti in sočasno tudi celote. Za zgodovino SLS v razdobju 1917—1921 so ohranjeni mnogi dnevniki in časopisi, med katerimi posebej izstopa glavno strankino glasilo **Slovenec**.

O dogodkih, vezanih na zgodovino slovenskega naroda 1917—1921, vsebuje veliko podatkov tudi bogata memoarska literatura, ki je nastala v glavnem kot posledica političnih spopadov med raznimi skupinami in osebnostmi. V primeri z deli, ki so se pojavila do 1921. leta, razlagajo dela memoarskega značaja kasnejšega razdobja dogodke in dogajanje v času 1917—1921 širše in obširneje pa tudi znatno objektivneje v odnosu do prejšnje literature, ki je bila predvsem propagandna in aktualizirana. Vse večji razmik od dogodkov je za posledico prinesel tudi boljša memoarska dela, brez katerih ne bi mogli popolneje razumeti mnogih vprašanj. Med objavljenimi tovrstnimi deli imata posebno vrednost jubilejna zbornika, objavljena v Ljubljani 1929. in 1939. leta.

Raziskovanje neobjavljenega arhivskega gradiva je — ne le zaradi pomanjkljivosti, temveč tudi spričo nezadostno urejenih in strnjenih arhivskih fondov — pomenilo največjo težavo. Predvsem velja poudariti dejstvo, da strankin arhiv SLS prav tako kot arhivi drugih pomembnejših jugoslovanskih političnih strank sploh niso ohranjeni. Zbiranje podatkov je spričo tega teklo po vijugavih in tavajočih stezah, ki niso vselej privedle do zadovoljivih rezultatov. Pregled ustreznih fondov in zbirk v arhivskih ustanovah Ljubljane, Maribora, Zagreba, Beograda in Prage je omogočil zbiranje podatkov, večkrat fragmentarnih in na videz brez večjega pomena, ki pa so le dokaj izpopolnili praznino v preostalem gradivu in literaturi. Nekaj novih dokumentov, ki se neposredno nanašajo na politiko najožjega vodstva SLS, je bilo največjega pomena za razumevanje celotne delovne problematike.

Ob koncu naj bralec upošteva, da je ta monografija nastala v okviru znanstveno-raziskovalnega programa Instituta za savremenu istoriju in Beogradu kot tema s področja preučevanja notranjepolitičnega razvoja Jugoslavije med dvema svetovnima vojnama. Tako pomeni del dolgoročne raziskovalne naloge, katere namen je pojasniti vlogo Slovenske ljudske stranke v jugoslovanski politiki 1918—1929 ter tudi pomen klerikalnih skupin in struj v notranjem

političnem življenju Jugoslavije do njenega zloma 1941. leta. Razdobje 1917—1921 je moč presojati kot začetni in po svojem pomenu tudi ključni del tega zapletenega zgodovinskega procesa.

To delo sem zagovarjal kot doktorsko disertacijo 1. julija 1972. leta na oddelku za zgodovinske vede filozofske fakultete univerze v Ljubljani pred komisijo, ki so jo sestavljali: red. prof. dr. Metod Mikuž, izr. prof. dr. Vasilij Melik in izr. prof. dr. Janko Pleterski. Člani komisije, zlasti profesor dr. M. Mikuž in dr. J. Pleterski kot recenzenta za objavo te monografije, so mi dali koristne pripombe in napotke. Ob tej priložnosti sem dolžan poudariti, da so mi v izjemno težavnih raziskovalnih razmerah vsestransko pomagali ustanove in posamezniki, zgodovinarji in arhivski delavci v Sloveniji. Velike pomoči, zlasti v začetku raziskovanja, sem bil deležen pri prof. dr. Dragoslavu Jankoviću in dr. Dušanu Kermavnerju.

Vsem, ki so kakorkoli, z besedo ali dejanjem, podprli moje prizadevanje, da bi dogodke iz zgodovine slovenskega naroda v času nastajanja skupne jugoslovanske države približal zgodovinski resnici, izražam najtoplejšo hvaležnost.

V Beogradu, septembra 1972.

M. Z.

UVODNI DEL

JUGOSLOVANSKO VPRAŠANJE V POLITIKI SLOVENSKE LJUDSKE STRANKE DO LETA 1917

Zamisel jugoslovanskega zbliževanja in združitve se je v zgodovini slovenskega ljudstva pojavila skoraj sočasno kot pri drugih jugoslovanskih narodih.¹ Tako kot na drugi strani je tudi tu imela svoje posebne značilnosti in samosvojo razvojno pot, ki se je uvrščala v obče jugoslovanske premike in težnje iz začetka XX. stoletja.

Razvoj jugoslovanske politične misli v slovenskih deželah v XX. stoletju do 1917. leta je bil do nedavnega malo znan in raziskovalno zapostavljen, predvsem zaradi dejstva, da so majniško deklaracijo kot »največji« izraz slovenskega jugoslovanstva pred zedinjenjem dolgo časa tendenciozno prikazovali, zanikovali in omalovaževali razni dejavniki — predvsem zato, ker je bila izraz in delo klerikalnih političnih sil. V senci negativnih sodb o njej se je skrivala resnica o tistih dejavnostih in ljudeh dejanj, ki so vztrajno in

¹ F. Zwitter, J. Šidak, V. Bogdanov, Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, Ljubljana 1962; F. Zwitter, *Prva koncepcija slovenske zgodovine*. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, XX, Ljubljana 1939; *Ilirisme et sentiment Yougoslav*, Le Monde Slave, N. S. X., II, Paris 1933; *Slovenski politični preporod XIX. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike*, Zgodovinski časopis, XVIII, Ljubljana 1964; *Nekaj problemov okrog jugoslovanskega kongresa v Ljubljani leta 1870*, ZČ, XVI, Ljubljana 1962; *La formation de L'etat Yougoslavie*, Revue d'histoire moderne et contemporaine, knjiga XVI/1969, 114—124, in prispevek *Zlom avstromarksizma pri Slovencih*, ZČ XXVI, Ljubljana 1972.

Poleg tega glej: prispevki in polemika F. Zwitterja in D. Kermaunerja v ZČ, št. XVI, XVII in XVIII; I. Prijatelj, *Slovenska kulturno-politična in slovstvena zgodovina 1848—1895*, V, Ljubljana 1966; F. Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, Ljubljana 1928; F. Gestrin — V. Melik, *Slovenska zgodovina 1972—1918*, L. Ude, *Slovenci in jugoslovanska ideja v letih 1903—1914*, Jugoslovanski narodi pred prvi svetSKI rat, SANU, knj. 61, Beograd 1967, 887—841; M. Paulova, *Diplomatika hra o Jihoslovany za svetové války*, Praha 1923, 9—18 (187); O nastajanju jugoslovanskega programa v Kraljevini Srbiji in o srbski politiki do Slovencev v okviru tega programa glej obširneje: D. Janković, *Niška deklaracija*, *Nastajanje programa jugoslovenskog ujedinjenja u Srbiji 1914*, ISI, Istorija XX veka, Zbornik radova X, Beograd 1969, 7 — III.

vsestransko uveljavljali jugoslovansko idejo in jo vnašali v družbenopolitične tokove slovenske narodne politike.

Zgodovinska dejstva o razvoju slovenske politične misli in o dogajanju pred prvo svetovno vojno in med njo, nekatera izmed njih so bila odkrita šele pred nedavnim,² spreminjajo v marsičem spoznanja o temeljih, izrazih in posebnostih jugoslovanstva v političnem življenju slovenskega ljudstva, širše pa tudi v jugoslovanskih razmerjih. Dejstvo, da se je jugoslovansko vprašanje v slovenskem političnem življenju aktualiziralo v pravem pomenu besede šele v zadnjih dveh vojnih letih (1917—1918), predvsem po zaslugi razvoja dogodkov tako v avstroogrski monarhiji kot tudi v širšem evropskem okviru, ne more zamegliti pomena prejšnjih dogodkov, ki so omogočili, da je še bolj razvilo svoje v temeljnih črtah že oblikovane zamisli.

Razvoj jugoslovanske misli v političnem življenju slovenskega ljudstva je vezan predvsem na programsko usmerjenost in dejavnost najpomembnejših slovenskih političnih strank — klerikalne, liberalne in socialnodemokratske — torej Slovenske ljudske stranke (SLS), Narodno napredne stranke (NNS) in Jugoslovanske socialdemokratske stranke (JSDS). Med vsemi slovenskimi političnimi strankami in skupinami je bila najpomembnejša Slovenska ljudska stranka, ne le kot nosilka slovenskih vizij jugoslovanstva v prvih letih našega stoletja in njihov najglasnejši tolmač, temveč tudi zaradi tega, ker je bila kot najmočnejša stranka tudi dejanski politični izraz večjega dela slovenskega ljudstva, odločujoč dejavnik v notranjem političnem življenju in bistven na zunanjem področju.³

Do 1917. leta, ko se prično pogledi o načinu reševanja jugoslovanskega vprašanja v vrstah Slovenske ljudske stranke postopoma spreminjati, je imela stranka jugoslovanski program z naslednjimi temeljnimi značilnostmi: 1. načelno zavračanje revolucionarne re-

² Poleg omenjenih del v op. 1. predvsem po zaslugi obsežne študije M. Pavlove, *Tajný výbor (Maffie) a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916—1918*, Praha 1968, 626 (dalje: *Tajný výbor*); zatem dela: J. Pieterskega, D. Kermaunerja, D. Jančkoviča, L. Udeta, D. Sepića, F. Zwitterja, H. Kapidžića, in nekatera dela tujih avtorjev, ki sem jih uporabil v nadaljevanju besedila.

³ To dejstvo najbolje ilustrira ocena Ivana Cankarja v njegovem znanem predavanju »Očiščenje in pomlajenje«, ki ga je imel v Trstu 20. aprila 1918. leta. Med drugim je dejal: »Najmočnejša stranka naša, Slovenska ljudska stranka, je bila dvoje desetletij za ves zunanji svet glasnica slovenskega naroda; kar je ta stranka mislila, hotela in zahtevala, to je mislil, hotel in zahteval slovenski narod — tako se jim je zdelo namreč na tako imenovanih merodajnih mestih.«

Zgodovinski arhiv KPJ, V. del, Beograd 1951, 339. Ta Cankarjeva sodba o SLS, čeprav izrečena pod vtisom razmaha deklaracijskega gibanja in njegove osebne opredelitve in navdušenja za jugoslovansko zedinjenje, je bila izraz dejanskega stanja v slovenskih deželah, predvsem na Kranjskem.

šitve jugoslovanskega vprašanja; 2. opiranje na Avstrijo in njene državne okvire; 3. hrvatsko državno pravo za temelj zedinjenja Slovencev in Hrvatov; in kot končni namen: 4. oblikovanje avtonomne jugoslovanske države na trialistični osnovi ob pomoči habsburškega žezla in pod njegovo vladavino. V poslednji različici je Slovenska ljudska stranka, da bi zadovoljila zahteve Čehov in Poljakov, vse bolj poudarjala federativno preureditev Avstro-Ogrske.

V okviru teh običajnih postavk slovenskega klerikalnega političnega koncepta o jugoslovanskem vprašanju pred izbruhom prve svetovne vojne, torej v času, ko so bili praktično postavljeni temelji jugoslovanske politike majniške deklaracije, je obstajalo več različic o poteh in načinu njihovega uresničenja. Najnovejši raziskovalni rezultati⁴ kažejo, da je v slovenski klerikalni narodnopolitični misli v tistem času videti štiri različice o načinu reševanja jugoslovanskega vprašanja, vezane na socialni in politični pomen in vpliv posameznih tokov v vrstah slovenskega klerikalnega tabora. Prva in spočetka najvplivnejša različica je bil politični in narodni koncept načelnika kranjske Slovenske ljudske stranke dr. Ivana Šušteršiča. Le-ta je v načelu temeljil na ohranitvi interesov habsburške dinastije in monarhije in na hrvatskem državnem pravu, ki je predpostavljalo oblikovanje jugoslovanske državnopravne celote v okviru monarhije. V tako reformirani Avstro-Ogrski so Šušteršičevi privrženci videli v okvirih nekakšnega bodočega jugoslovanskega državnega dela monarhije tudi rešitev slovenskega narodnostnega vprašanja.⁵

⁴ J. Pleterski, *Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje*, Zgodovinski časopis, št. XXII, Ljubljana 1968, 1969 — 184; *Jugoslovanski problem pri Vseslovenski ljudski stranki do leta 1917*; Znanstveno srečanje ob 50-letnici razpada avstro-ogrške monarhije in ustanovitve jugoslovanske države, Zagreb 1969, 121—130; *Slovenci v politiki dunajske vlade in dvora med prvo svetovno vojno*, ZČ, 1. XXIV, zv. 3—4, Ljubljana 1970, 177—189;

J. Pleterski je jugoslovansko vprašanje v Slovenski ljudski stranki do majniške deklaracije posebej obdelal v svojem neobjavljenem delu in uporabljal pri tem najnovejšo dokumentacijo in literaturo. Ljubeznivo mi je prepustil odlomek iz tega dela z naslovom »K zgodovini nastanka majniške deklaracije« (178 strani rokopisa). Celotni razvoj jugoslovanske ideje v slovenski politiki v času prve svetovne vojne do ustanovitve Države Slovencev, Hrvatov in Srbov 29. oktobra 1918., je J. Pleterski obdelal v svojem delu *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*, Ljubljana 1971. Čeprav je bilo moje delo opravljeno že pred izidom te dobre monografije J. Pleterskega, mi je uspelo, da sem vnesel še nekatere nove podatke, do katerih je prišel Pleterski. — O položaju Slovenskih dežel pred prvo svetovno vojno in o razvoju jugoslovanske ideje glej obširneje: J. Pleterski, *Razvoj Slovencev pred prvo svetovno vojno*, Jugoslovanski narodi pred prvi svetski rat, Beograd 1967. 761—788, in L. Ude, *Slovenci in jugoslovanska ideja v letih 1903—1914*, isto, 887—941.

⁵ F. Gestrin — V. Melik, n. d., 358; S. Kranjec, *Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije* (v nadalj. teksta: S. Kranjec, *Koroščevo predavanje*), Zgodovinski časopis, 1. XVI, Ljubljana 1962, 220; I. Šušteršič, *Moj odgovor*, Ljubljana 1922, 63—64, idr. — O stališču uradnih političnih krogov v Avstro-Ogrski do jugoslovanskega vprašanja med prvo svetovno vojno glej obširneje: N. Petrovič, *Zajednički austrougarski kabinet i jugoslovansko pitanje 1912—1918*, Jugoslovanski narodi pred

Koncept Janeza Evangelista Kreka in njegovih privržencev, ki so se rekrutirali predvsem iz vrst krščanskosocialistično organiziranega delavstva, zlasti iz organizacij SLS na Štajerskem in Koroškem in delno tudi na Goriškem, je po formalni plati prav tako stal na trialističnih pogledih rešitve slovenskega narodnostnega vprašanja. Vendar so se na osnovi tega načelnega stališča poleg izražanja zvestobe dinastiji in državi poudarjale predvsem misli, da pravica slovenskega ljudstva do jugoslovanske združitve stoji po svojem pomenu pred pravico državnega obstoja Avstro-Ogrske.⁶ To različno trialističnega koncepta je najbolje izrazil njen glavni ideolog J. E. Krek v govoru 17. maja 1914. leta na koroškem ljudskem zborovanju (taboru) v Šmihelu pri Pliberku. Ob tej priložnosti je Krek poudaril, da so njegovi nastopi pred državnimi in deželnimi političnimi dejavniki ponujali vladajočim krogom monarhije naslednjo rešitev slovenskega narodnostnega vprašanja: »Rešite jugoslovansko vprašanje tako, da ostanejo katoliški Hrvati in Slovenci skupaj pod avstrijskim cesarstvom, in potem bo država močna in boste imeli vedno prosto pot po morju. Na Balkanu vas Srb, Črnogorec, Bolgar, Romun ne bo več sovražil, ampak bodo rekli: tam je prostost doma, politična, gospodarska, tam se da priti naprej, pojdimo in združimo se mi pod dvoglavim orlom. To pa je mogoče, če se prej reši naše avstrijsko-jugoslovansko vprašanje. Mi vemo, da je to mogoče, in smo prepričani, da do tega mora priti, ker sicer ni v nevarnosti naš narod, ampak naša država.«⁷

Če zasledujemo dalje Krekove akcije in misli iz časa pred izbruhom svetovne vojne, opazimo njegovo veliko vdanost ideji jugoslo-

prvi svetski rat, 725–760. V knjigi *Diplomatská hra o Jihoslovany za světové války* pojasnjuje M. Paulova v posebnem poglavju — *Trialismus* (9–18) — korenine nastanka trialistične ideje v monarhiji. Koncepti trializma se namreč prvič oglašajo krog 1906. leta v krogih avstrijskih državnikov (C. Hoetzendorf, Clam Martinic idr.), ki so nameravali s pomočjo F. Ferdinanda preurediti monarhijo. Šušteršič je na teh osnovah s svojim memorandumom 25. julija 1909. leta oblikoval dotlej najjasnejši trialistični program v Avstro-Ogrski. Po smrti F. Ferdinanda so avstrijski državniki, zagovorniki trializma, vse bolj mislili na subdualistično rešitev, po kateri bi bile poljske pokrajine podrejene avstrijskemu državnemu delu, jugoslovanske — izvzemši Slovenijo — pa madžarskemu delu in pod enakimi pogoji. Nastop trialističnega programa v vrstah slovenskih klerikalcev postavlja F. Zwittrer v 1898. leto v zvezi s sodelovanjem klerikalne stranke s Hrvatsko stranko prava. Zwittrer navaja dalje, da so klerikalni trialistični program posebej poudarjali v času aneksijske krize 1908/1909. in v skupni deklaraciji SLS in Hrvatske stranke prava 1912. leta, ter poudarja, da je za SLS v trialističnem programu za ustanovitev posebne jugoslovanske države v okviru monarhije igrala odločilno vlogo verska pripadnost: SLS je hotela paralizirati nemški pritisk tako, da bi se Slovenci združili s katoliškimi Hrvati. Nekateri predstavniki stranke so bili za slovensko-hrvatsko združitve v en narod, vendar pa niso bili za zedinjenje s pravoslavnimi Srbi. F. Zwittrer, *Slovenci in habsburška monarhija*, ZC, L. XXI, str. 64.

⁶ J. Pleterski, *K zgodovini nastanka majniške deklaracije*, 7–8.

⁷ *Mir*, 6. junija 1914.

vanskega zблиževanja, sočasno pa tudi njegovo zablodo in idealizem pri spoznavanju praktičnih rešitev. Krek je pravilno smatral, da je vsebina jugoslovanskega vprašanja državnopravna, da je politična, in ne kulturna samostojnost vprašanje, ki je odločilnega pomena za obstoj monarhije. Bil je optimist glede privlačnosti eventualne jugoslovanske države v okviru monarhije za vse jugoslovanske narode, tako znotraj kot zunaj Avstro-Ogrske, pod pogojem, da bo le-ta vodila do njih miroljubno in prijateljsko politiko. V takšni in reformirani Avstro-Ogrski je Krek videl središče za zbiranje balkanskih držav na temeljih federativne ureditve; pri tem je sodil, da bi se Srbija in jugoslovanski deli monarhije združili v eno državo. Krekovo prepričanje, da je do ustanovitve jugoslovanske države v monarhiji in rešitve jugoslovanskega vprašanja v celoti moč priti po miroljubni in demokratični poti z avstro-ogrsko prijateljsko in neimperialistično politiko, z gospodarskimi in kulturnimi stiki in s carinsko zvezo s Srbijo, s trialističnimi načrti in prostovoljno opredelitvijo Srbov, Črnogorcev in drugih narodov, torej držav zunaj monarhije, za federativno ureditev v njej — je bila nerealna in neuresničljiva. Utopičnost takšnih Krekovih konstrukcij je postala očitna z izbruhom prve svetovne vojne in je tudi med njo, v razvoju dogodkov, postajala vse resničnejša njegova druga alternativa: samostojnost jugoslovanskega vprašanja mimo interesov habsburške monarhije in brez nje.⁸

Iz krogov klerikalnega razumništva, ki se je tako kot SLS delilo v dve struji, je prišla tretja različica klerikalnih političnih pogledov na reševanje slovenskega narodnostnega in jugoslovanskega vprašanja. Intelktualna struja, zbrana okrog časopisa ČAS in njegovega urednika dr. Aleša Ušeničnika, neposrednega političnega svetovalca škofa A. B. Jegliča, se je slepo oklepala dogmatskih katoliških načel in ideologije podrejanja slovenskega narodnostnega vprašanja legitimnim pravicam in interesom katoliške dinastije. Ideologija, ki jo je zagovarjala ta skupina — njenih osnovnih načel se je držala med vojno — je bila konservativna, reakcionarna, protijugoslovanska in katoliško ekskluzivna. A. Ušeničnik, ki je veljal sicer za najvidnejšega ideologa Slovenske ljudske stranke, je poudarjal, da je prvi pogoj skupnega življenja katoliških Jugoslovancev v skupni jugoslovanski državi »katoliška misel in katoliško življenje«, ne pa »neresnično, nemoralno, revolucionarno in nesocialno« narodnostno načelo. Eventualno jugoslovansko zedinjenje Jugoslovancev iz mo-

⁸ J. Pleterski, *K zgodovini nastanka majniške deklaracije*, 9—18.

narhije z jugoslovanskimi državami zunaj nje je v tem klerikalnem konceptu dopuščeno izključno za ceno, da katoliški Slovenci in Hrvati versko-kulturno asimilirajo pravoslavne jugoslovanske narode.⁹

Poleg tega gledanja večine duhovniškega katoliškega razumnštva je v okviru klerikalnega političnega gibanja v Sloveniji obstajalo tudi gledanje razumnštva laične smeri, ki se je izoblikovalo iz katoliških dijaških in študentskih narodno radikalnih organizacij in je temeljilo vse bolj in močnejše na J. E. Kreku. V vrstah klerikalne dijaške in študentske mladine, ki zavzema pomembno mesto v slovenskem katoliškem gibanju, misel o sodelovanju s Hrvati v boju za reševanje slovenskega nacionalnega vprašanja v monarhiji ni izključevala možnosti širšega sodelovanja z Jugoslovani tudi zunaj njenih meja.

Krepitev narodnostno-revolucionarnih teženj med slovensko katoliško dijaško in študentsko mladino, ki se je pokazala posebej v času balkanskih vojn, je pomenila velik korak pri širjenju ozkih osnov slovenskega »klerikalnega jugoslovanstva«. Tej mladini, vzgajani pod nadzorstvom in v idejah J. E. Kreka, so pripadali mnogi mladi razumniki, ki so kasneje, ob koncu vojne, stopili v vrste politične elite Slovenske ljudske stranke. Le-te so, to je pomembno upoštevati, še v času 1913.—1914. leta, obtoževali srbofilstva in pri njih, v organizacijah katoliških dijakov in študentov, so revolucionarne narodnostne ideje prepovedovcev in njihovo jugoslovanstvo¹⁰ našle več razumevanja in podpore kot na primer v vrstah slovenske mladine, vezane na liberalno Narodno napredno stranko. Nasprotnik takšnih jugoslovanskih razpoloženj in teženj pri katoliški mladini je bil splošno tudi A. Korošec, ki je bil zaskrbljen zaradi te njihove »dezorientiranosti« v jugoslovanski politiki, nastali pod vplivom »neumnega srbofilizma«.¹¹ Toda med starejšimi pripadniki klerikalne stranke so bili tudi takšni, ki so bili katoliški mladini zelo blizu v pogledih na jugoslovansko vprašanje. Takšen je bil na primer na prvem mestu tudi katoliški publicist in politik dr. Leopold Lenard, ki je izrazil svojo radikalno jugoslovansko opre-

⁹ D. Biber, *Jugoslovanska ideja in slovensko narodno vprašanje v slovenski publicistiki med balkanskimi vojnami v letih 1912—1913*. Istorija XX veka, zbornik radova, I, Beograd 1959, 303—304.

¹⁰ O prepovedovcih in njihovih stališčih in akcijah glede jugoslovanskega vprašanja glej poleg D. Bibra obširneje še: J. Kolar, *Preporodovci*, Ljubljana 1930; E. Turk, *Značilnosti prepovedovskega gibanja na Slovenskem v zadnjih dveh letih pred prvo svetovno vojno*. Razprave SAZU, razred za zgodovinske in družbene vede, V., Hauptmanov zbornik, Ljubljana 1966.

¹¹ J. Pieterski, *K zgodovini nastanka majniške deklaracije*, 21—24.

delitev, ko je skupaj z A. Munihom poslal 9. oktobra 1914. leta srbskemu ministrstvu za zunanje zadeve memorandum, v katerem je zagovarjal zedinjenje Slovencev, Hrvatov in Srbov.¹²

Drugi dve politični stranki v slovenskih deželah, Narodno narodna stranka in Jugoslovanska socialdemokratska stranka, v svojih nacionalnopolitičnih konceptih nista bili daleč od temeljnih postavk, ki so prevladovala v programu klerikalnega tabora. Konservativni krogi v vodstvu liberalne stranke so v nasprotju z »mladimi«, zbranimi okrog časopisa *DAN*, videli tako kot klerikalci Šušteršičeve smeri edino realno pot svoje nacionalne politike v avstrijskem okviru in »habsburškem žezlu« in so se v tem duhu zavzemali za to, da bi jugoslovansko državo ustanovili na temelju federalistične in federativne preureditve monarhije. Ta konservativna in oportunistična politična skupina v NNS, s koncepti ljubljanskega župana dr. Ivana Tavčarja, ni znala najti jasnega in načelnega programa za svoje »jugoslovanstvo«, ki ga je sicer poudarjala kot strankin atribut. Po drugi strani pa se je struja »mladih« okrog časopisa *DAN* zavzemala za združitev s srbskim narodom, grozila je z jugoslovansko iredento in se je kazala kot radikalna, neuravnotežena in večkrat nacionalno šovinistična politična formacija.¹³

Jugoslovanska socialdemokratska stranka, ideološko in organizacijsko vezana na močnejšo nemško-avstrijsko socialdemokratsko stranko v času pred izbruhom prve svetovne vojne in skoraj prav do njenega konca, jugoslovanski ideji in slovenskemu narodnostnemu vprašanju ni posvečala večje pozornosti. Narodnostno vprašanje je bilo za JSDS sestavni del boja za demokracijo in v zvezi z njim v glavnem ni stremela po razbitju habsburške monarhije. Zamisli, ki jih je zastopal Ivan Cankar v svojem znanem predavanju 12. aprila 1913. leta v Ljubljani, po katerih bi morali jugoslovansko vprašanje kot politično zadevo rešiti v federativni republiki enakopravnih jugoslovanskih narodov zunaj Avstrije, so bile najvišji vzpon slovenske politične misli o tem vprašanju pred zlo-

¹² D. Janković, *Niška deklaracija 1914*, 70–71; D. Šepić, *Slovenci in tajni londonski pakt*, *Primorski dnevnik*, 16. maja 1965.

¹³ D. Biber, n. n., 323–324. Poleg starejše generacije med slovenskimi liberalci (I. Tavčar) in opozicije mladih »narodnih radikalcev« (G. Žerjav) se je okrog 1908. pojavila skupina liberalnih politikov (I. Hribar), ki so pod češkim vplivom verjeli, da bodo Slovani v Avstriji tako močni, da bodo lahko vplivali na ločitev Avstrije od Nemčije v zunanji politiki in na njeno zблиžanje z Rusijo. Za nobeno od liberalnih političnih skupin ne bi mogli trditi, da se je v tistem času ukvarjala z reševanjem slovenskega narodnostnega vprašanja izven avstrijskih okvirov. F. Zwitter, *Slovenci in habsburška monarhija*, ZČ, LXXI, 62.

Skupina Preporodovcev, fotografirana po obsodbi 24. decembra 1914

Slovenci — pripadniki I. srske prostovoljske divizije v Odesi 1. 1916

mom Avstro-Ogrske.¹⁴ Revolucionarna struja prepородovcev se je prav tako zavzemala za rešitev jugoslovanskega in slovenskega narodnostnega vprašanja zunaj Avstrije. Vendar pa so bile vse to zahteve brez večjega vpliva in odmeva med ljudstvom.

Izbruh prve svetovne vojne, znani formalni razlogi in neposreden povod, ki so veljali za avstrijsko razlago njenega začetka, so negativno vplivali na razvoj zamisli jugoslovanskega zbližanja v slovenskih političnih krogih, zlasti v klerikalnem taboru. Sušteršičeva zaslepijena protisrbska in avstrofilska agitacija 1914. leta, dasiravno zaradi svoje ostrine ni predstavljala razpoloženja celotnega vodstva Slovenske ljudske stranke, je odrinila razvnete jugoslovanske in vseslovanske misli in čustva v vrstah klerikalne stranke in je pomagala avstrijskim oblastem, da so sovraštvo do Srbov in protijugoslovanstvo vsilile širšim slojem slovenskega ljudstva kot izključno zahtevo političnega trenutka.¹⁵ Začetek vojne je bil za avstrijske vladajoče kroge sočasno tudi začetek nove politične usmeritve do Slovencev, priprava za obračun z njihovimi narodnostnimi in političnimi težnjami, zlasti z idejo o združitvi Slovencev z drugimi jugoslovanskimi narodi v kakršnikoli obliki.

Razdobje izbruha prve svetovne vojne je zaradi spopada Avstrije in Srbije objektivno predstavljalo trenutke največje oddaljitve slovenske narodnostne politike od obče jugoslovanske ideje, zlasti od Srbov in Srbije in skupne jugoslovanske države.¹⁶ Tri vodilne politične stranke v Sloveniji na čelu s klerikalno SLS so morale upoštevati dejstvo, da je Avstrija močna država in poleg tega vojskujoča se agresivna velesila. Zato so svoj narodnostni program prilagodile te-

¹⁴ O politiki JSDS glede jugoslovanskega vprašanja glej obširneje: F. Zwitter, *Zlom avstromarksizma pri Slovencih*. — O jugoslovanskih programih NNS, JSDS, Cankarja in prepородovcev glej obširneje: F. Gestrin — V. Melik, n. d. 317—325; E. Kardelj, *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja*, Beograd 1960, 354—363; D. Biber, n. n., 291—299; M. Mikuš, *Razvoj slovenskih političnih strank (1918 do 1929) v stari Jugoslaviji*, Zgodovinski časopis, Ljubljana 1955, IX, 107—139.

¹⁵ V svojem delu *Pocatki vnitrniho odboje u Slovincu a Chorvatu*, objavljenem 1931. v Pragi, v časopisu *Narodniho musea* (231—253), smatra M. Paulova, da je Sušteršič »storil vse, da bi pripravil slovensko ljudstvo na vojno«. Veliko zborovanje (kongres) SLS 5. julija 1914. leta v Ljubljani, znano po protisrbskem in vojnohujskiškem govoru I. Sušteršiča, je zbudilo, kot poudarja Paulova, »močno manifestacijo slovenskega naroda za vojno s Srbijo«... in »nastal je težaven položaj«. Ta kongres je, tako sklepa Paulova, »bil prva velika borbena manifestacija za vojno v vsej Avstro-Ogrski«. (232—233).

¹⁶ O vplivu izbruha prve svetovne vojne na politično in narodnostno razpoloženje slovenskega ljudstva ima J. Pleterski drugačno mnenje. Sodi, da je preganjanje slovenskega prebivalstva od Nemcev in Italijanov, ki je sledilo takoj po izbruhu vojne, in zlasti divjanje nemškega nacionalizma bilo vzrok, »da se je že prve tedne vojne v dobrem delu slovenske politike vseh taborov utrdilo spoznanje, da morajo Slovenci v vsakem primeru doseči državnopravno osamosvojitve in to v skupnosti s Hrvati in drugimi Jugoslavlani (podčrtal M. Z.), sicer izgube vsak up na narodno pripadnost«. J. Pleterski, *Slovenci v politiki dunajske vlade in dvora 1914—1918*, 178.

meljnim idejam »avstrijskega« in »habsburškega« jugoslovanstva, ki je bilo le del napredne ideje splošnega jugoslovanskega zedinjenja.

Takšni pogledi na jugoslovansko vprašanje v času izbruha prve svetovne vojne v slovenskih političnih krogih okrog vodstev treh strank so imeli do 1917. leta in dodobra tudi kasneje nekatere skupne vire in pobude, ki so vplivali na oblikovanje temeljnih črt bližnjih pogledov na njihovo reševanje. Osnovni motivi, da je treba rešitev jugoslovanskega vprašanja iskati predvsem ali skoraj izključno v okvirih monarhije, kar je pomenilo prevladujočo ali skoraj — z omenjenimi — enotno opredelitev, so — kot vse kaže — izhajali iz tradicionalnega in realističnega prepričanja: da je Avstrija kot gospodarsko in kulturno razvitejša država v razmerju do jugoslovanskega juga večje poročstvo za hitrejši gospodarski in kulturni razvoj slovenskih pokrajin in za ohranitev slovenske ozemeljske celovitosti, še zlasti pomembnega gospodarskega zaledja s Trstom in Primorjem; zatem iz strahu slovenske buržoazije pred radikalnimi in revolucionarnimi spremembami in politično združitvijo z gospodarsko in kulturno bolj zaostalimi jugoslovanskimi deželami zunaj Avstro-Ogrske kot tudi iz bojazni veleposestniških slojev pred konkurenco pretežno agrarnega okolja. Klerikalni krogi v Slovenski ljudski stranki so se posebno bali za položaj in usodo katoličanstva v širši jugoslovanski državni kombinaciji; to je popolnoma razumljivo, če upoštevamo dejstvo, da je Vatikan slovenske in hrvatske klerikalce usmerjal neposredno h katoliški Avstriji in Habsburžanom. Čeprav so eventualni katoliško-pravoslavni spopad presojali v glavnem kot politično vprašanje, je bila dokaj očitna bojazen, da bosta katoličanstvo in katoliška vera z izstopom iz avstrijskega državnega okvira prišla v okolje, kjer bo imelo pravoslavje prevladujoč položaj. To je zavedlo klerikalce, da so se dolgo in krepko v vseh oblikah svoje dejavnosti, tudi v politiki, oklepali katoliškega elementa. Celo nevarnost postopne popolne germanizacije slovenskega ljudstva ni bila zadosten razlog, ki bi omajal osnovno opredelitev vodstva Slovenske ljudske stranke.

Na tej verskopolitični zamisli je temeljilo tudi sodelovanje s Hrvatsko stranko prava, najprej s Frankovo stranko prava, ki ni priznavala Srbov za enakopraven nacionalni dejavnik. To slovensko-hrvatsko sodelovanje se je okrepilo 1917.—1918. leta in je pomenilo dosti pri odpravljanju zaprek, ki so delile Slovence v avstrijski polovici monarhije od Hrvatov.¹⁷ Dejavnost Slovenske ljudske

¹⁷ L. Valiani, *La dissoluzione dell'Austria-Ungheria*, Milano 1966, 58.

stranke pri iskanju sodelovanja in stikov s sorodnimi političnimi strankami in skupinami na Hrvaškem je sočasno vplivala tudi na razvoj slovenskega trialističnega koncepta v reševanju jugoslovanskega vprašanja.¹⁸

Po izbruhu vojne je politični položaj v slovenskih deželah skoraj tri leta obvladoval in nadzoroval deželni glavar Kranjske in predsednik Slovenske ljudske stranke dr. Ivan Šušteršič z ozkim krogom svojih somišljenikov. Podedovani politični program trializma iz predvojnega časa, temelječ na široki akciji združevanja klerikalno-pravaških elementov v slovenskih deželah, Hrvaški in Slavoniji, Bosni in Hercegovini in Dalmaciji, ki jo je spodbujal in vodil Šušteršič, je po sarajevskem atentatu ostal praktično edini nacionalni koncept, s katerim je bilo še mogoče računati v širši javnosti. Trdni dinastični trialistični blok, ki je v bistvu temeljil na veliko-hrvaški zamisli in je v osnovi programiral hrvatsko državo, ki bi se ji pridružili Slovenci, je prvič uradno predstavil znani (in izpodbijani) memorandum z dne 25. julija 1909. leta, ki ga je Šušteršič ob aneksiji Bosne in Hercegovine poslal prestolonasledniku F. Ferdinandu.¹⁹ Vendar nastali pojem »trializma«, ki je kar deset let (1908—1918) označeval politiko slovenskega katoliškega gibanja pri reševanju slovenskega narodnostnega vprašanja in jugoslovanske združitve, skoraj neposredno do zedinjenja ni doživel kakšne posebne preobrazbe svojih temeljnih programskih postavk. Trializem klerikalno-pravaške smeri je bil v bistvu bolj politična špekulacija in neuresničljiva želja, kajti okoliščine, v katerih je nastal, in sile, na katere so računali pri njegovem uresničenju, so bile dejansko njegovi največji nasprotniki.

Najnovejše analize slovenskega trialističnega programa odkrivajo njegovo bistvo in dvojni pomen. Opozarjajo, da je trializem po vsebini treba ločiti, kadar ga omenjajo veliki avstrijski reformatorji ali pa o njem govorijo in se z njim ukvarjajo v slovenski politiki. »Prvi izhaja iz težnje, da bi z njim obnovili enotnost monarhije in utrdili položaj krone po nekakšnem kompromisu med federalizmom in centralizmom, drugi je sicer tudi dinastičen in kle-

¹⁸ J. Pleterski, *Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje*, 171.

¹⁹ Šušteršič je v svojem memorandumu označil dežele od slovenske Štajerske vse do srbske Vojvodine, ki bi bile posebna jugoslovanska država v okviru monarhije. Takšna država bi po njegovem mnenju pomenila temelj za nadaljnjo ekspanzijo monarhije v okviru njene balkanske in jadranske politike. Besedilo memoranduma I. Šušteršiča, poslanega F. Ferdinandu 25. julija 1909, je po izjavi M. Paulove v njeni arhivski zapuščini v Češkoslovaško-sovjetskem inštitutu v Pragi. (M. Paulova, *Tajný výbor*, 81, op. 2.) Med raziskovanjem v Pragi mi ni uspelo dobiti besedila tega memoranduma.

rikalno usmerjen, a njegova osnovna misel je, da bi našli rešitev slovenskega narodnega vprašanja v političnem zedinjenju južnih Slovanov, ki živijo v mejah habsburške države. Misel na krepitev katoliške monarhije je sekundarna... V trializmu pri Slovencih pa je osnovno ravno to, da v njem vidijo politično formulo, ki naj zagotovi vključitev Slovencev v južnoslovensko državno tvorbo v monarhiji. Ta slovenska trialistična politika nenehno dokazuje na osnovi narodnega in pomožno tudi zgodovinskega načela — hrvatskega državnega prava — pripadnost Slovencev in nujnost njihovega političnega državnopravnega zedinjenja s Hrvati in Srbi. Trializem na Slovenskem dejansko pomeni obliko jugoslovanskega gibanja, prilagojenega idejnim in političnim okvirom klerikalnega tabora.²⁰

Varljivost klerikalnega trialističnega programa je temeljila predvsem v dejstvu, da so nemški vladajoči krogi v Avstriji vedno in odločno nasprotovali vsem reformističnim kombinacijam, ki so predvidevale možnost izstopa slovenskih dežel iz državnopravnih okvirov Avstrije, in zato tudi slovensko-hrvatskemu zblizanju. Nobena avstrijska vlada ni resno mislila na možnost, da bi se Slovenci vključili v kakršnokoli jugoslovansko skupnost. Kadar so govorili o jugoslovanskem vprašanju, so dunajski vladajoči krogi mislili le na hrvatske dežele, skupaj z Dalmacijo ter Bosno in Hercegovino, ker so računali, da bodo z izločitvijo Hrvatske izolirali Srbe in Slovence in slednje ohranili zase.²¹ Slepilo o trialistični reformi monarhije je bilo v razmerju do Slovencev načelnega pomena toliko, kolikor je obča opredelitev klerikalnih taborov temeljila na katoliški politični doktrini, ki je vsebovala tudi načelo dinastične zvestobe. Narodnopolitičnega pomena pa je bila le toliko, ker si v klerikalnem taboru prehoda Slovencev iz meja monarhije ni

²⁰ J. Pleterski, *Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje*, 169.

²¹ Poslednjo trditev zagovarja in dokazuje nemški zgodovinar Helmuth Rumpel v knjigi *Max Hussarek, Nationalitäten und Nationalitätenpolitik in Österreich im Sommer des Jahres 1918*, Graz — Köln 1965, pogl. V., 1—118. Politiko avstrijskih vladajočih krogov do Slovencev najbolje ilustrira program nemških nacionalističnih strank, ki ga je podpirala Stürgkhova vlada in je bil objavljen za veliko noč 1916. leta. Gre za znane »Deutsche Belange«, ki so vsebovali med drugim tudi naslednje zahteve: najtesnejšo zvezo Avstrije z Nemčijo, ohranitev dualizma, nemško prevlado v monarhiji itd., v razmerju do Slovencev pa njihovo izolacijo od jugoslovanskega vprašanja in postopno germanizacijo. V nemških krogih se je porodila misel o rekonstrukciji monarhije na štiri zvezne države, od katerih bi bila ena Ilirija, ki bi vsebovala Hrvatsko, Slavonijo, Bosno in Hercegovino in Dalmacijo. Istra, Trst in slovenske dežele bi ostali v okviru Avstrije. J. Pleterski, *Slovenci v politiki dunajske vlade in dvora 1914—1918*, 180—181, po: Paul Molisch, *Geschichte der deutschnationalen Bewegung in Österreich von ihren Anfängen bis zum Zerfall der Monarchie*, Jena 1926, 239 sl; Hugo Hantsch, *Leopold Graf Berchtold*, Graz — Wien 1963, II, 770; *Spinčičev dnevnik*; Arhiv Hrvatske, str. 505.

bilo moč predstavljati zaradi vedno prisotne grožnje ozemeljskih aspiracij Italije ter slednjič tudi zaradi izključno programskega omejevanja na hrvatsko-slovensko skupnost, brez definiranja njihovega razmerja do Srbov v monarhiji in Srbije.²²

Nadaljnji razvoj dogodkov med prvo svetovno vojno in predvsem zunanje- in notranjepolitični položaj Avstro-Ogrske v času poslednjih vojnih let²³ sta omogočila drugačne rešitve, oblike in poti ter nepričakovano vplivala na boj slovenskega ljudstva za narodnopolitično in državnopravno emancipacijo.

²² J. Pleterski, n. d., 137.

²³ O razvoju jugoslovanskega in jadranskega vprašanja, o pomenu vstopa Italije v vojno, vpliva mednarodnih političnih dogodkov na jugoslovansko vprašanje v monarhiji do ustanovitve skupne jugoslovanske države glej obširneje: D. Šepić, *Italija, Saveznici i jugoslovensko pitanje 1914—1918*, Zagreb, 1970, 431.

POLOŽAJ SLOVENSKE LJUDSKE STRANKE PO IZBRUHU VOJNE IN SPOR V NJENIH VRSTAH PRED MAJNIŠKO DEKLARACIJO

Slovenska ljudska stranka kot organizirana sila in politični izraz slovenskega katoliškega gibanja je tik pred prvo svetovno vojno dosegla največji vzpon svojega organizacijskega in družbenopolitičnega vpliva v slovenskih deželah. Ta uspeh je dosegla s potrpežljivo, široko zasnovano in dobro organizirano akcijo katoliške cerkve in »konservativnih« političnih prvakov v slabih dvajsetih letih delovanja konec XIX. in v začetku XX. stoletja. Osnovne ideološke in programske koncepte srednjeevropskega klerikalnega gibanja je prilagodila slovenskim razmeram in potrebam katoličanstva in katoliške cerkve, ki je v razmeroma kratkem času vzpostavila neposredno nadzorstvo in skoraj absoluten vpliv na versko-vzgojnem, družbenogospodarskem, kulturnem, ideološkem in političnem področju v razvoju slovenskega ljudstva.

Temelji takšnega uspeha in naglega prodora katoliškega gibanja v slovenskih deželah so bili postavljeni predvsem s krščansko-socialnim programom in dejavnostjo J. E. Kreka, z delovanjem katoliških zborovanj v organizacijskih in programskih vprašanjih in z najširšo angažiranostjo katoliške duhovščine pri njihovem uresničevanju.²⁴ V imenu »enotnosti katoliškega gibanja«, njegovih nalog in nove usmeritve prilagajanja takratnim gibanjem v razvoju meščanske družbe in v imenu boja katoliške cerkve za zgubljeno

²⁴ O formiranju in razvoju slovenskega katoliškega gibanja in SLS (VLS) do prve svetovne vojne glej obširneje: F. Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*, Ljubljana 1928; F. Gestrin — V. Melik, n. d.; M. Škerbec, *Pregled novodobnega katoliškega gibanja*, I. in II. del, Cleveland 1956; A. Ušeničnik, *Izbrani spisi*, zv. 6, Ljubljana 1939—1940; E. Kardelj, n. d.; L. Ude, *Stoenci in jugoslovanska ideja v letih 1903—1914*; J. Prunk, *Škof Jeglič — politik*, I. del, *Kronika* 1; Ljubljana 1971, 30—42 idr.

prednost je v slovenskih razmerah prišlo do združitve reakcionarnih klerikalnih vrhov z množicami, prežetimi z demokratičnim duhom krščansko-socialnega gibanja; to je v mnogočem dalo posebno obeležje nadaljnjemu zgodovinskemu razvoju slovenskega ljudstva.

Katoliška narodna stranka ali Slovenska ljudska stranka se je okrepila pred prvo svetovno vojno po zaslugi široko organizirane akcije za razvoj stranke in gibanja v razdobju od 1908. do 1911. leta, ko se je SLS uvrstila med gospodarsko in politično močne in sodobne buržoazne stranke. Vendar pa je SLS neposredno pred vojno zašla v razdobje navidezne stagnacije in prikrite notranjepolitične krize, vojno stanje pa je v marsičem zavrlo normalni potek razpleta.

Po izbruhu svetovne vojne Slovenska ljudska stranka tako kot druge politične stranke v slovenskih deželah ni bila razpuščena, vendar pa je bila njena dejavnost v glavnem omejena na notranja strankarska vprašanja. Delo dunajskega parlamenta je zamrlo, vladajoči krogi v monarhiji pa so vpeljali režim vojaškega absolutizma in strahovlade, ki je posebej prizadel slovenske narode monarhije, zlasti Slovence v Avstriji. Protisrbska akcija Šušteršičevega klerikalnega vodstva je še bolj poglobila razcepljenost v politični strukturi SLS na konservativne in progresivne sloje. Na Kranjskem je Šušteršičeva klika pripravljala obračun s svojima političnima nasprotnicama — Narodno napredno stranko in Jugoslovansko socialdemokratsko stranko; ta je dosegel vrhunec v ovadbah — zlasti pripadnikov iz liberalnega tabora. Malce drugačne razmere so bile na Štajerskem, tako v deželi kot v štajerskem delu SLS, katerega politični voditelj je bil dr. Anton Korošec. Boj proti Nemcem je tukaj nemške nacionaliste odločno uvrščal v bojno fronto proti vsem Slovencem brez razlike, klerikalcem in liberalcem. »Klerikalni sloji na Kranjskem so nasprotovali liberalni inteligenci in socialistom. Na Štajerskem pa so bili Nemci proti vsem Slovencem. Zato so na Štajerskem preganjali tudi pripadnike SLS, ko so se pričela preganjanja vidnih oseb med ljudstvom in aretacije osumljencev.«²⁵ Na Kranjskem so organizirali preganjanja na politični osnovi, medtem ko so na Štajerskem praktično temeljila na povsem narodnostni podlagi. Podobno stanje je bilo tudi na Koroškem.²⁶ Mobilizacija prebivalstva za vojne potrebe je zredčila

²⁵ M. Paulova, *Počátky vnitřního odboje u Slovinců a Chorvatů*, 235.

²⁶ J. Pleterski, *Triatizem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje*, 176. A. Korošec je kasneje, 1917. leta, poudarjal, da je prav ob teh preganjanjih Slovencev v prvih vojnih letih v Kreku dozorela misel o nujnosti samostojne države Slovencev, Hrvatov in Srbov. *Slovenec*, 14. oktober 1917.

vrste vseh slovenskih političnih strank, zlasti njihove sindikalne organizacije; le-te so praktično prenehale delovati. Številne organizacije slovenskega klerikalnega tabora so se pričele naglo osipati. Vojna je že od začetka legla na gospodarstvo vseh dežel in kmalu so bile prizadete mnoge gospodarske organizacije, ki jih je dolga leta ustvarjala Slovenska ljudska stranka. Od maja 1915. leta, ko je stopila Italija v vojno, so bile zahodne slovenske dežele področje, ki ga je neposredno zajela vojna. Prebivalstvo teh in drugih slovenskih krajev je bilo popolnoma prepuščeno samovolji avstrijskih vojaških oblasti. Pogostne vojne rekvizicije in posojila so že v prvih vojnih letih pripeljala največji del gospodarskih in drugih organizacij slovenskega katoliškega gibanja v zelo težaven položaj. V razmerah avstrijskega vojaškega absolutističnega režima, naglih sodišč in konfinacij, ostrega gospodarskega izkoriščanja, ki je prizadelo zlasti združeno gibanje — gospodarsko osnovo, na kateri je temeljila moč klerikalne stranke in slovenskega katoliškega gibanja v celoti — Slovenska ljudska stranka ni mogla ohraniti svojega gospodarskega in političnega položaja v slovenskih deželah. Stranka se je začela že v prvih vojnih letih po organizacijski plati osipati in slabeti, izgubljala je podporo svojega članstva, zmanjševala vse več svojih dejavnosti na političnem področju in je tako ostala brez moči in vpliva, ki ga je imela poprej. Splošni vojni položaj in razporeditev ljudstva v slovenskih deželah ter izredne in nepričakovane težavne razmere za politično delovanje so presenetili stranko in gibanje in pokazali, da ni bila pripravljena na delovanje v spremenjenih razmerah.

Uradno vodstvo Slovenske ljudske stranke z I. Šušteršičem na čelu, ki so ga vodili osebne ambicije in ozki verskopolični interesi katoličanstva in dinastije Habsburžanov, v prvem razdobju ni izkoristilo niti priložnosti majhnega preostanka političnih svoboščin in možnosti za vsaj nekaj organizacijskopoličnega delovanja, kar bi pomagalo ohraniti ugled in vpliv stranke. Usmerjeno je bilo izključno v dokazovanje zvestobe dvoru in dinastiji ter žrtvovanja v korist avstrijskih vladajočih krogov.

Vzporedno s takšno politiko je v vrstah klerikalne stranke na zamračeno politično prizorišče vedno močnejše stopala druga politična orientacija, ki jo je iz ozadja vodil in usmerjal J. E. Krek in ki je temeljila na ostrem in odločnem odporu dela pripadnikov SLS do politike, ki so jo vodili Šušteršič in njegovi privrženci. Krekova struja je uperjala pogled vse bolj proti slovanski Rusiji v iskanju izhoda spričo nevarnosti, ki jo je čutila v nemškem protestan-

tizmu.²⁷ Ta drugačna politična usmerjenost v vrstah Slovenske ljudske stranke je pomenila pomemben dejavnik v krizi in sporu znotraj stranke, v katerem je stranka trošila preostali politični potencial v času druge polovice svetovne vojne, skoraj do njenega konca.

Spor v vodstvu Slovenske ljudske stranke se je pričel že 1912. leta zaradi izvolitve predsednika stranke I. Šušteršiča na položaj deželnega glavarja Kranjske.²⁸ To je bil neposreden povod za izbruh odkritih nesoglasij znotraj njenega vodstva, medtem ko so resnični razlogi temeljili v različnih pogledih na vodenje strankine politike, na njen organizacijski ustroj in usmerjenost v razmerju do narodnostnega političnega programa, ki so nastali že v prvih dneh delovanja pri oblikovanju katoliškega gibanja in stranke. Spopad v vodstvu SLS med »starimi« na čelu s Šušteršičem in »mladimi«, ki jih je vodil Krek, se je zaostroval s slehernim vojnim letom.

Šušteršič je kot predsednik deželnega odbora Kranjske, ki so ga podpirali avstrijski vladajoči krogi in njegovi privrženci iz vodstva Slovenske ljudske stranke, nadzoroval in usmerjal strankine organe in nastope. To je dosegal predvsem s strogim nadzorovanjem izdajateljske politike Katoliškega tiskovnega društva (KTD) in z absolutnim nadzorstvom nad uradnim organom stranke listom SLOVENEK ter ostalim klerikalnim tiskom, ki je kot drugi slovenski listi služil avstrijskim vojnim namenom. Takšna izrazita proavstrijska usmerjenost in dejavnost Šušteršičevega vodstva SLS se je po prvih zaletih 1914. leta nadaljevala tudi 1915.—1916. leta v času relativnih vojaških uspehov centralnih sil.

Razhajanje med »starimi« in »mladimi« v vodstvu Slovenske ljudske stranke je temeljilo tudi v njihovih različnih pogledih o načinu vodenja strankine politike in taktike v novih razmerah. Medtem ko se je Šušteršič s svojimi privrženci opiral na dunajske vladajoče kroge in dvor ter računal, da bo z vdanostjo uresničil svoje osebne politične težnje po državnih položajih in v SLS, pa je Kre-

²⁷ Dnevnik škofa A. B. Jegliča (Dalje: *Jegličev Dnevnik*), prepis v arhivu CK ZKS, zapisek s 25. marca 1915.

²⁸ Šušteršič je tedaj kot načelnik in predsednik SLS zapustil mesto predsednika poslanskega kluba stranke v dunajskem parlamentu (namesto njega so izvolili A. Korošca) in brez soglasja vodstva SLS odrinil dotedanjega deželnega namestnika Kranjske F. Šukljeta ter s pomočjo Dunaja zasedel njegovo mesto. Odtlej je Šušteršič koncentriral vse več oblasti v svojih rokah, tako v SLS kot v deželnem zboru Kranjske, kar je privedlo do njegovega spora z »mladimi«. A. B. Jeglič, O razdoru v SLS, Ljubljana, 24. novembra 1917 (tetak). *Slovenec*, 26. novembra 1917.

kova opozicija, sestavljena iz mladoklerikalnega laičnega razumništva in kroga krščanskosocialističnih delavskih voditeljev s Kranjske ter tudi vseh klerikalnih vodstev zunaj Kranjske — štajerskega, goriškega in koroškega²⁹ — imela drugačne strateške kombinacije in ambicije. Predvsem je računala, da bo s pomočjo stranke, v parlamentarnem boju, dosegla uresničenje strankinega programa, toliko prej, ker je pričela računati tudi na eventualne spremembe, ki bi jih prinesel konec vojne. »Mladi« iz Slovenske ljudske stranke, zlasti tisti, ki niso živeli na Kranjskem in ki so predstavljali radikalno krilo v stranki, so Šušteršiču zamerili med drugim to, da ne razume in ne upošteva posebne ogroženosti slovenskih narodnostnih interesov na Štajerskem in Koroškem, pa tudi njegovo »vojno politiko«, v katero je vse močnejše vlekel stranko.

V letu 1915. so bile akcije vodstva Slovenske ljudske stranke navidezno še enotne. Krek in Korošec sta skupaj s Šušteršičem sodelovala na sestanku parlamentarne komisije Hrvatsko-slovenskega kluba 4. februarja 1915 v Ljubljani³⁰, zatem v akciji za poslano spomenico papežu v marcu 1915,³¹ na posvetovanjih pri škofu Jegliču idr. Vendar pa je že v tistem času prišlo do samostojnih in večkrat med seboj nasprotujočih si političnih akcij, po eni strani Šušteršičevih, po drugi Krekovih in Koroščevih. V nasprotju s politiko Šušteršiča in njegovih privrženecv iz vodstva stranke je Krek, ki je predvideval možnost razpada monarhije, na svojo pobudo poskušal obuditi zveze s hrvatskimi in srbskimi politikami v monarhiji, zlasti s tistimi iz parlamentarnih krogov, ne glede na razlike v njihovi strankarski pripadnosti. Temeljni Krekov motiv v tej zadevi je bila ponovna spodbuda delovanja glede zamisli za ustvaritev jugoslovanske države.

V primeri s Šušteršičem je bil Krek po Zagrebu in pravaših obveščen o namenih in politiki jugoslovanskih emigrantskih krogov³², to ga je še bolj utrdilo v prepričanju, da je razpad Avstro-

²⁹ D. Kermauner, *O radikalizaciji in demokratizaciji slovenske meščanske politike v letu 1917*, *DIALOGI*, letnik 3, št. 6. Maribor, 1967, 301.

³⁰ *Slovenec*, 5. februarja 1915.

³¹ Vodstvo SLS je po svojih zvezah z italijanskimi socialističnimi poslanci zvedelo, da obstajajo resne italijanske pretenzije po slovenskem ozemlju, ki naj bi pripadlo Italiji za nagrado za njeno nevtralnost. Zato so Krek, Šušteršič, Jeglič, Mahnič, Dulibič in Vuković s sestanka v Ljubljani po krškem škofu Mahničju poslali papežu memorandum, v katerem so ga prosili, naj stori vse, da bi Slovenci in Hrvati ostali skupaj. I. Dolenc, *Razvoj jugoslovanske misli pri Kreku*, *Cas*, Ljubljana, 1925—1926, let. XX, 169.

³² To Krekovo dejavnost za reševanje jugoslovanskega vprašanja in njegovo politiko so emigrantski jugoslovanski politiki, ki so takrat ustanavljali Jugoslovanski odbor, ocenjevali pozitivno in so jo ločili od politike I. Šušteršiča. Na osnovi takih ocen je A. Trumbić pozval Kreka, naj s svojim delovanjem zavaruje

Ogrske realna možnost. S svojimi pogostnimi pogovori z jugoslovanskimi politikami v monarhiji, zatem s samoiniciativnim odhodom v Zagreb na zasedanje hrvatskega sabora v drugi polovici junija in v začetku julija 1915, z dejavnostjo na prvem (28. oktobra 1915) in drugem (16. decembra 1915) mariborskem sestanku Hrvatsko-slovenskega kluba ter s številnimi osebnimi stiki ob raznih dogodkih in priložnostih je Krek gradil široko politično podlago sodelovanja jugoslovanskih politikov v boju za uresničenje že prej programiranih idej o jugoslovanski enotnosti.³³ V tej zadevi je bil Krek deležen popolne podpore ne le svojih pristašev v vrstah Slovenske ljudske stranke, temveč tudi med vodilnimi politikami Starčevićeve stranke prava.³⁴ V okviru notranjega spora v SLS je imela ta Krekova dejavnost velik odmev. Prav glede aktualizacije jugoslovanske ideje, političnega sodelovanja s hrvatskimi in srbskimi politikami v monarhiji ter glede sodelovanja z liberalci iz Narodno napredne stranke je spor med »starimi« in »mladimi« v Slovenski ljudski stranki stopil v novo razdobje.

Zaradi vseh teh nesoglasij sta se sredi 1916. leta v vodstvu klerikalne stranke okrog Šušteršiča na eni in Kreka na drugi strani oblikovali dve skupini, ki sta pričeli sočasno navzemati podobo političnih nasprotnikov. Že takrat sta začeli boj za pridobivanje svojih privrženecv, kar je spopad preneslo iz ozkih krogov vodstva na duhovništvo, strankine organizacije in članstvo, zadružno gibanje, prosvetne in druge katoliške organizacije.

emigraciji hrbet in veruje v njen patriotizem. Trumbić je namreč najprej v začetku 1915 po Italijanu Luigiju Paganu zahteval od poslanca NNS dr. O. Rybafa v Trstu, naj bi odšli čez mejo tudi nekateri Slovenci, ki naj bi delovali v Jugoslovanskem odboru, pri tem pa je imel v mislih predvsem Rybafa. Trumbić je zatem po donu Herkulanu Lugerju, katoliškemu fratrui iz Splita, s katerim se je srečal v Italiji (19.—20. januarja 1915), poslal sporočilo Kreku in v Dalmacijo nadškofijskemu tajniku prof. Antunu Jagiću, v katerem je prosil, naj katoliški krogi ne bi napadali delovanja jugoslovanske emigracije. Krek je Trumbiću odgovoril pritrdilno, kar pomeni, da »je soglašal z akcijo emigracije«. M. Paulova, *Počátky vnytrního odboje u Slovinců a Chorvatů*, 239.

³³ Glej obširneje: J. Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*, 57—59, 65; eden od sestankov, na katerem so razpravljali o akciji za ponovno uvedbo parlamentarnega življenja v monarhiji in o možnostih za uresničenje trialistične zamisli, je bila tudi konferenca zastopnikov nenemških strank, ki so jo na pobudo Korošca in čeških politikov iz Kmečke stranke sklicali 16. novembra 1916. leta na Dunaju. Konferenci so v imenu SLS prisostvovali Krek, Korošec in E. Jarc, od Hrvatov pa med drugimi tudi V. Spinčić. S. K r a n j e c, *Koroščevo predavanje*, 221; *Edinost*, 19. novembra 1916.

³⁴ Glej obširneje: J. Pleterski, isto, 82, in sl. S. Budisavljević navaja, na primer, da sta se julija 1915 Korošec in Krek sestala v Zagrebu s Starčevićem, Dimovićem in Budisavljevićem. Razpravljali so načelno o skupni akciji in sodelovanju zaradi zedinjenja. Ko so na predlog S. Budisavljevića govorili o možnostih zedinjenja vseh jugoslovanskih narodov v monarhiji s tistimi zunaj njenih meja, je Korošec — kot poudarja Budisavljević — molčal. Budisavljević sodi zato, da je bil Krek bližji temu gledišču. Archiv Československé akademie věd (dalje: ACAV), Osební fond Milade Paulove (dalje: OFMP), *Izjava S. Budisavljevića*.

Odkar se je pričela prva svetovna vojna, vse do pred koncem 1916. leta, Šušteršič ni več skliceval izvršnega odbora Slovenske ljudske stranke, temveč je vse posle stranke in dežele reševal v deželnem odboru Kranjske, kjer je zbral večino svojih privrženecv. Prvič se je med vojno izvršni odbor Slovenske ljudske stranke sestel šele 21. novembra 1916. leta. Na tej seji so poleg notranjega položaja stranke obravnavali tudi stanje v vodstvu SLS v zvezi z nastalim sporom. Izvršni odbor je sklenil, naj SLS vztrajno zahteva obnovitev parlamentarnega življenja v Avstriji, stranka pa naj v tej zvezi okrepi delovanje za koncentracijo slovenskih političnih strank. Ti dve temeljni vprašanji sta v tem trenutku izražali skupno zahtevo »starih« in »mladih« v klerikalni stranki, čeprav iz različnih pobud in namenov. Sestanek izvršnega odbora Slovenske ljudske stranke je sočasno pokazal, da je Šušteršičev položaj v vodstvu stranke še vedno močan. Po tem sestanku se je spopad v vodstvu klerikalne stranke še poglobil, vendar se je sočasno pričelo razdobje navideznega in neiskrenega sodelovanja med sprtima skupinama.³⁵

Konec 1916. leta so v avstrijskem delu monarhije, skoraj tri leta po prenehanju širše dejavnosti političnih strank kot množičnih organizacij, nastale ugodnejše razmere za njihovo delovanje. Atentat avstrijskega socialista F. Adlerja na predsednika vlade Stürgkha je oktobra 1916 zadel tiste vodilne kroge Avstro-Ogrske, ki so zagovarjali režime vojnih zunajparlamentarnih vlad. Naznanjala se je bližnja obnova parlamentarnega življenja v monarhiji. Smrt cesarja Franca Jožefa, absolutnega privrženca dualistične ureditve monarhije v novembru 1916, in prihod cesarja Karla na čelo monarhije — slednji se je izrekel proti vračanju k absolutističnim metodam »Stürgkhovega sistema« — sta opogumila politične kroge in posebej zastopnike slovanskih narodov v okviru monarhije.

Položaj, v katerem je bila tedaj Avstro-Ogrska, upoštevajoč vojaški položaj centralnih sil, evropski in svetovni politični in vojaški položaj, zlasti še spričo njenega notranjega stanja, je nalagal iskanje drugih poti in možnosti za reševanje obstoječe hude politične krize. Dvor in vlada sta morala manevrirati in sta računala predvsem, da bosta lahko z angažiranjem političnih strank in tako tudi širše javnosti pri delovanju za notranjo utrditev države do skrajnosti izkoristila gospodarske zmogljivosti države za vojne po-

³⁵ F. Erjavec, n. d., 267; I. Šušteršič, *Moj odgovor*, Ljubljana 1922, 402.

trebe in za ohranitev monarhije. Zaradi tega je vlada, ki jo je decembra 1916 sestavil Clam-Martinic, pričela uveljavljati bolj spravljivo politiko. Novi cesar Karel je želel po svoji plati čimprej doseči mir in preurediti monarhijo in je zato poskušal oslabiti vpliv vrhovnega poveljstva na državne zadeve, pokazal pa je tudi razumevanje za nasvete, naj bi čimprej končal vojno, reformiral monarhijo ter podelil koncesije narodnostnim manjšinam.³⁶ Čeprav so bili to še vedno drobni in boječi poskusi, nameni in želje in bi njihovo uresničenje terjalo še dosti časa in bojev, je bila v Avstro-Ogrski dosežena obnova političnega življenja, po katerem so tako dolgo hrepenele politične stranke tlačenih slovanskih narodov.

S sprostitvijo političnega življenja se je pričel spopad v Slovenski ljudski stranki naglo spreminjati v odnosu do položaja Šušteršiča in njegovih privrženecv. V političnem vrenju pred otvoritvijo dunajskega parlamenta stopajo na političnem prizorišču znova v ospredje državni in deželni poslanci Slovenske ljudske stranke, ki so v njenih okvirih vselej veljali za politično elito strankinega vodstva.

Na sestanku državnih poslancev iz Hrvatsko-slovenskega kluba v Gradcu 28. novembra 1916. leta se je pokazalo večje nezadovoljstvo večine poslancev Slovenske ljudske stranke s političnimi stališči I. Šušteršiča in zato so navzlic njegovemu odporu sprejeli predlog o sodelovanju s češkimi politiki, poslanci v dunajskem parlamentu.

Prvi večji javni spopad v širših vrstah SLS je izbruhnil v združenem gibanju 30. decembra 1916, po občnem zboru Zadružne zveze. Ta klerikalna zadružna centrala, glavno oporišče gospodarske in politične sile SLS, se je tedaj razcepila na privrženca Šušteršiča in Kreka tako, da je večina zadrug s Kranjske podprla Šušteršiča, vtem ko so predstavniki zadrug iz drugih slovenskih pokrajin izrazili svoje zaupanje Krekovi in Koroščevi skupini.³⁷ Spričo tega dogodka ni bilo več mogoče prikrivati pripadnikom stranke in širši javnosti spopada v Slovenski ljudski stranki in zato je uradno glasilo stranke *Slovenec* 27. januarja 1917 objavilo članek »O sporih v SLS«, v katerem je pozvalo sprti struji k pomiritvi v interesu utrditve stranke in vladavine njene večine. Spopad je sčasoma, zlasti v zvezi z jugoslovanskim programom SLS in vprašanjem maj-

³⁶ P. Renouvin, *Evropska kriza i prvi svjetski rat*, Zagreb 1965, 402.

³⁷ Tedaj je iz Zadružne zveze, ki je 1915. leta štela 590 zadrug, izstopilo 169 članic. Ustanovile so svojo zadružno centralo pod vodstvom Šušteršičevih privrženecv, F. Erjavec, n. d., 268.

niške deklaracije in v času deklaracijskega gibanja, prerasel v eno temeljnih političnih vprašanj, ki je segalo v vse dejavnosti klerikalne stranke in gibanja v slovenskih deželah. Nastanek notranje-politične krize v vodstvu SLS je za posledico prinesel tudi aktualiziranje jugoslovanske misli, njen hitrejši prodor v najširše sloje slovenskega ljudstva.

Stališče Slovenske ljudske stranke
do jugoslovanskega zedinjenja
in nastanka skupne jugoslovanske
države

(Od 30. maja 1917 do 1. decembra 1918)

I.

JUGOSLOVANSKA POLITIKA SLS PRED OBNOVITVIJO PARLAMENTARNEGA ŽIVLJENJA V MONARHIJI. MAJNIŠKA DEKLARACIJA.

Oživljanje političnega življenja v slovenskih deželah konec 1916. in v začetku 1917. leta, zlasti po februarški revoluciji v Rusiji, je bilo v znamenju dejavnosti meščanskih strank za politično koncentracijo ter okrepljenih manifestacij ločevanja med »starimi« in »mladimi« znotraj strankarskih vodstev vseh treh slovenskih političnih strank.¹ Narodno napredna stranka vse do 1917. leta ni pokazala znamenj resnejše politične dejavnosti. Toda liberalni politiki iz vrst »mladih« so že konec 1916. in zlasti v začetku 1917. leta pričeli širšo akcijo za politično koncentracijo jugoslovanskih strank pri reševanju jugoslovanskega vprašanja v monarhiji. Vse krepkeje so se vezali na tajno češko narodnoosvobodilno organizacijo Češko mafijo in njene jugoslovanske sodelavce in so s postopno okrepljenim angažiranjem v 1917. in 1918. letu omogočili nastop slovenske in jugoslovanske tajne organizacije, Jugoslovanske mafije, ki je odigrala vidno vlogo v nekaterih političnih dogodkih, vezanih na dejavnost jugoslovanskih politikov v monarhiji v zadnjih dveh vojnih letih.²

¹ O dejavnosti SLS pri politični koncentraciji slovenskih in drugih jugoslovanskih strank iz monarhije, o delu njihovih voditeljev pri oblikovanju narodnostno političnega programa v prvih treh vojnih letih, zatem o razcepu znotraj stranke v zvezi s tem vprašanjem, je doslej največ pisal J. Pleterski, zlasti v objavljenem delu *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*. Na osnovi novih podatkov (Dunajski državni arhiv, Arhiv Hrvatske, Fond V. Spinčiča idr.) je Pleterski odkril zveze med slovenskimi in hrvatskimi politiki in razjasnil vlogo in dejavnost J. E. Kreka, A. Korošca, V. Spinčiča, F. Barca idr. v političnih pogovorih glede določanja programa jugoslovanskega zedinjenja. To vprašanje je obdelovala v svojih delih tudi M. Paulova, zlasti v poslednji knjigi *Tajni výbor*.

² O Jugoslovanski mafiji, njeni ustanovitvi in delovanju obstajajo izjave njenih glavnih pripadnikov, ki jih je 1920. leta zapisala M. Paulova. Izjave so v Arhivu Československé akademie věd (ACAV), osebni fond M. Paulove (OFMP), fasc. Jiho-slovanska maffia, dali pa so jih: Gregor Zerjav, dr. Janko Hacin, Rudolf Glunio,

Liberalni poslanec s Kranjske Vladimir Ravnihar je začel konec 1916. in v začetku 1917. leta pogovore (dopisovanje) o strankarski koncentraciji s poslanci Biankinijem, Spinčičem in Vukotičem in se je zavzemal za »složen, konsolidiran in enoten nastop« v dunajskem parlamentu. Trojica slovenskih liberalnih poslancev namreč ni bila v dalmatinsko-klerikalnem parlamentarnem političnem bloku (Hrvatsko-slovenskem klubu) in zato so na obeh straneh čutili potrebo po sodelovanju. Tudi Šušteršič je poskušal doseči to združitev liberalcev s Hrvatsko-slovenskim klubom in je kazal posebno zanimanje za V. Ravniharja.³ Vendar pa sta glavno vlogo pri delovanju za politično koncentracijo Jugoslovancev v monarhiji imela Krek in Korošec, ki sta po ustanovitvi Češkega svaza jeseni 1916 in po sklepu poslancev Hrvatsko-slovenskega kluba s seštanka v Gradcu 28. novembra, naj bi čim tesneje sodelovali s Čehi, začela radikalnejšo in aktivnejšo politiko do Dunaja in si v tej zvezi prizadevala, da bi medsebojno sodelovanje jugoslovanskih političnih strank in skupin postavila na nove temelje.

Velik mednarodni politični dogodek v začetku 1917. leta, znana nota zaveznikov z 10. januarja 1917, je zbudil v slovenskih političnih krogih vseh treh strank prvo širšo in resnejšo javno akcijo v vojnem času. Slovenski tisk je besedilo note objavil 13. januarja 1917. Ob tej priložnosti je A. Korošec že 16. januarja v imenu Hrvatsko-slovenskega kluba obiskal v Gradcu cesarsko-kraljevega namestnika grofa Clary-Aldringena in ga zaprosil, naj v imenu Slovencev sporoči »ustreznim krogom«, da avstrijski Jugoslovani ogorčeno zavračajo ponudbo antante, da bi jih osvobodila, in želijo svojo prihodnost izgrajevati le pod »močno krono Habsburžanov«.⁴ Vsi pomembnejši slovenski listi so 27. januarja 1917 objavili besedilo Koroščeve izjave z dne 19. januarja, naslovljene na ministra

dr. Ivan Kavčič in dr. Milko Brežigar. Na temelju teh izjav je M. Paulova napisala o slovenski in Jugoslovanski mafiji celo poglavje in ga objavila v knjigi *Tajny výbor*, 106–116. Po izjavi R. Giunia, člana Češke mafije in enega od ustanoviteljev Jugoslovanske mafije, bi morali po zgledu Češke mafije v Pragi ustanoviti direktorij Jugoslovanske mafije. Za njene člane so predvideli: G. Žerjava za Slovence, S. Budisavljeviča za Srbe in M. Drinkoviča za Hrvate. AČAV, OFMP, izjava R. Giunia.

³ AČAV, OFMP, izjava V. Ravniharja.

⁴ *Slovenski narod*, 22. in 27. januarja 1917. *Slovenski narod* je 23. januarja 1917 objavil tolmačenje zavezniške note po časniku *Manchester Guardian*, iz katerega je bilo moč sklepati, da želi antanta razbiti monarhijo. O tem glej obširneje: J. Pleterški, *Slovenci v politiki dunajske vlade in dvora 1914–1918*, 181; D. Jančič, *Jugoslovansko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine*, Beograd, 1967, 13–23.

za zunanje zadeve Czernina, ki je izražala najvišjo stopnjo lojalnosti do dinastije.⁵

Podobno izjavo ob zavezniški noti z dne 10. januarja je v imenu Slovenske ljudske stranke podal njen načelnik I. Šušteršič. Izjavi Korošca in Šušteršiča naj bi pomagali vladi Clam-Martinica (ki je sicer pripravljala državni udar v korist nemških nacionalistov in proti političnim zahtevam in težnjam slovanskih narodov v monarhiji),⁶ da bi pokazala svetu svojo navidezno notranjo trdnost in prikrila politično in diplomatsko krizo, ki jo je povzročila zavezniška nota. Tudi tokrat, ko je šlo za vprašanje usodnega pomena za katoliško Avstrijo, so bili vodilni politični krogi v Slovenski ljudski stranki navzlic notranjim spopadom enotni v stališču, da je treba braniti monarhijo. Koroščeva in Šušteršičeva izjava sta pomenili neposredno zavrnitev kakršnegakoli zavezniškega posredovanja glede pomoči v boju za osvoboditev in združitvev jugoslovanskih narodov v Avstro-Ogrski.

Odločno odklonilno stališče klerikalnih voditeljev do zavezniške note z dne 10. januarja je bilo ena od prvih reakcij te vrste pri Jugoslovanih v monarhiji.⁷ Tako poudarjena proavstrijska usmeritev vodstva SLS v začetku 1917. leta je že od sredine 1915. leta temeljila v strahu pred antantino »osvobodilno politiko« in njenimi nameni v odnosu do slovenskega ozemlja v zvezi z londonskim sporazumom in ozemeljskimi zahtevami Italije.⁸ Sočasno pa je bila tudi posledica prepričanja, ki je bilo v začetku 1917. dokaj močno, da bo namreč Avstrija, ne glede na izid vojne, ostala država, v kateri ne bo posebnih ozemeljskih sprememb, da bodo torej sloven-

⁵ Glaise — Horstenau, *Die Katastrophe*, Wien 1929, 103; M. Paulova, *Tajniý výbor*, 83.

⁶ I. Šušteršič, *Moj odgovor*, 88—89. Cesar in Clam-Martiniceva vlada sta misel na možnost oktroirane ustave opustila sredi aprila 1917. J. Pleterski, *Slovenci v politiki dunajske vlade in dvora*, 184; *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*, 87—89.

⁷ Podobno izjavo proti politiki antante, brez neposredne zveze z njeno noto z dne 10. januarja 1917, so dali poverjeniki zastopniških klubov Dalmatinskega sabora na seji 13. in 14. januarja 1917, ter A. Horvat v imenu Hrvatske stranke prava (frankovci) v začetku februarja 1917. — O teh izjavah glej obširneje: D. Šepić, *Italija, saveznici i jugoslovensko pitanje 1914—1918*, Zagreb 1970, 186.

⁸ Vstop Italije v vojno na strani antante in nevarnost okupacije slovenskega ozemlja sta vplivala na slovenske politične kroge in zlasti na SLS, da so se še močneje vezali na avstrijski državni okvir. V tej luči je treba ocenjevati tudi dejavnost slovenskih politikov še 1915. leta. Medtem ko so slovenski in hrvatski liberalci še pred sklenitvijo londonskega sporazuma poskušali po Trstu opozoriti jugoslovansko emigracijo na italijanske ozemeljske zahteve, so klerikalni voditelji skupaj z dalmatinskima poslancema Dulibičem in Vukovićem poslali — kot sem že omenil — po posredovanju krškega škofa Mahniča memorandum papežu Piju X., v katerem so ga prosili, naj stori vse, da bi Slovenci in Hrvati ostali skupaj in ohranili svoje ozemlje. *Jugoslavicus* (F. Erjavec), *Borba Slovenaca za Jugoslaviju*, Beograd 1934, 33; S. Kranjec, *Koroščevo predavanje*, 221.

ske dežele zaradi avstrijskega neomajnega hotenja po izhodu na Jadransko morje vsekakor v njenih državnih okvirih.⁹

Marca 1917 pa je še drug pomemben mednarodni dogodek zelo spodbudil začetno politično liberalizacijo in sprožil politično dejavnost znotraj Avstro-Ogrske. Revolucija v Rusiji, ki je vrgla carski absolutizem, s svojim demokratičnim značajem ni vplivala le na politike, temveč tudi na najširše ljudske sloje in njihove obče težnje, da bi bila vojna čimprej končana. To ozračje je vplivalo tudi na vodilne politične kroge v monarhiji. Na vse načine so poskušali najti izhod iz hude krize, ki je bila v tem trenutku predvsem politična in socialna. V takšnem ozračju je jugoslovansko vprašanje, skupno s češkimi in poljskimi narodnimi zahtevami, postalo v začetku 1917. leta eden od najpomembnejših političnih problemov monarhije. Z njegovo aktualizacijo sta sočasno zrasla tudi borbenost in revolucionarno razpoloženje slovenskega ljudstva, kar je znatno prešlo na slovenske politične stranke in njihove voditelje. V vrstah Slovenske ljudske stranke je jugoslovansko vprašanje postalo temeljni cilj, za katerega se je pričela boriti stranka.

Voditelji slovenske ljudske stranke so poskušali prepričati avstrijske vladajoče kroge o pomembnosti jugoslovanskega vprašanja za obstanek monarhije, za njeno notranjo konsolidacijo in izhod iz nastale krize. Člani predsedstva Hrvatsko-slovenskega parlamentarnega kluba Krek, Korošec in Spinčič so poskušali med obiskom prepričati predsednika vlade Clam-Martinica, da je napočil trenutek za notranjo preureditev Avstro-Ogrske na temeljih trialističnega programa. Korošec je ob tej priložnosti poudarjal, da je velikosrbska misel na jugu monarhije najmočnejša in da se je zaradi nje treba uspešno lotiti reševanja jugoslovanskega vprašanja.¹⁰

⁹ V izjavi, ki jo je 1920 dal M. Paulovi, je A. Korošec poudaril, da je spomenica papežu iz 1915. leta med drugim tudi posledica dileme, ki je vladala med voditelji SLS glede vojnega izida že od »njene začetka«. Vodstvo SLS je sodilo, da bo Avstrija ostala kot država tudi v primeru poraza, čeprav »ne tako velika, kakršna je stopila v vojno«. I. Sušteršič je »najbolj veroval« in »bil trdno prepričan« o obstoju Avstrije. Korošec poudarja dalje, da sta v političnih akcijah s Krekom »tavalala, da nista vedela« in da so na takšna stališča vplivali posamezni trenutki — »od primera do primera«. Na robu te izjave je M. Paulova zapisala svoj komentar: »Točno!« — AČAV, OFMP, izjava A. Korošca.

Pogajanja, ki jih je v začetku 1917 imel J. E. Krek z avstrijskimi socialističnimi voditelji Rennerjem, Adlerjem in Ellenbogom, ko jih je poskušal pridobiti, da bi podprli jugoslovansko politiko SLS, so Kreka še bolj utrdila v prepričanju, da je možnost razpada Avstrije neresnična. Tedaj je izjavil Prepeluhu, da na razpad Avstrije »... danes nihče resno ne misli«. Sočasno je Krek tudi odločno zavrnil eventualno zedinjenje s Srbijo in za razloge navedel njene neurejene notranje razmere idr. — A. Prepeluh, »Pripombe k naši prevratni dobi«, Ljubljana 1938, 78.

¹⁰ A. Prepeluh, n. d., 75.

Sestanku katoliških parlamentarnih predstavnikov, ki je bil v Zürichu konec februarja 1917. leta, je prisostvoval tudi načelnik SLS dr. I. Šušteršič. Na tem sestanku, sklicanem v zvezi s prizadevanjem Vatikana, da bi čimprej sklenili mir, se je Šušteršič prav tako zavzemal za sklenitev separatnega miru zaveznikov z Avstro-Ogrsko in poudarjal, da je ohranitev habsburške monarhije tudi v interesu zaveznikov, saj bi njen eventualni razpad pripeljal do krepitve Nemčije. V tej zvezi je razvijal tezo o preureditvi monarhije na federalistični osnovi in opozarjal, da bi v tem primeru v njej prevladali Slovani, ki so nasprotniki Nemcev in naklonjeni bolj antanti. Vendar pa je pomembnejše od teh Šušteršičevih razlag bilo dejstvo, da se je ob tej priložnosti med pogovori, ki jih je imel s katoliškimi politiki iz zavezniških in nevtralnih dežel, seznanil s položajem v Evropi in s perspektivami monarhije. Na pogovorih s francoskimi katoliškimi politiki se je Šušteršiču zdelo, da je Francija naklonjena ohranitvi in krepitvi Avstro-Ogrske in njeni federalizaciji, tako da bi vzpostavili protiutež Nemčiji, ter je o tem po vrnitvi na Dunaj obvestil tudi nekatere slovenske in hrvatske poslance.¹¹

Pred otvoritvijo dunajskega parlamenta so državni poslanci Slovenske ljudske stranke pod vodstvom Kreka in Korošca razpredli močno dejavnost za strankarsko koncentracijo jugoslovanskih politikov iz avstrijskega dela monarhije, ker so nameravali združeni čim močneje nastopiti z zahtevo po reševanju jugoslovanskega vprašanja. V tem duhu se je marca, aprila in maja 1917 pričela široka politična akcija pogajanj in iskanja skupnega stališča za koncentracijo. Akcija je dobila kmalu obči pomen, ker so prihajale pobude iz vseh strankarskih skupin, tako tistih, ki so že bile skupaj v Hrvatsko-slovenskem parlamentarnem klubu, kot politikov iz liberalne Narodno napredne stranke in Jugoslovanske socialdemokratske stranke. Poleg tega sta imela Krek in Korošec že od konca 1916. leta pogovore s hrvatskimi strankami in sta poskušala doseči z njimi sporazum za skupno akcijo v boju za hrvatsko-slovensko združitev.¹²

Najaktivnejši zagovornik nujnosti politične koncentracije Jugoslovancev je bil J. E. Krek. S Koroščem sta večkrat potovala v

¹¹ M. Skerbec, *Pregled novodobnega katoliškega gibanja*, II. del, Cleveland 1957, 61; D. Sepić, *Italija, Saveznici i jugoslovensko pitanje 1914—1918*, 198.

¹² S. Kranjec, *Koroščevo predavanje*, 221; O vprašanju koncentracije, zlasti Krekovih in Koroščevih pogajanj s hrvatskimi strankami pred otvoritvijo dunajskega parlamenta, piše obširneje J. Pleterski, *K zgodovini majniške deklaracije*, 102—103.

Zagreb in se pogovarjala z vodstvom Starčevićeve stranke prava in z vodstvom Hrvatsko-srbske koalicije.¹³ Toda medtem ko so Starčevići pravaši in Radićeva Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS) imeli razumevanje za Krekove in Korošceve politične kombinacije in njihov jugoslovanski program in bili pripravljeni priznati tudi Srbe v monarhiji ali v jugoslovanski državi, pa je bila Hrvatsko-srbska koalicija izrecno proti kakršnimkoli državotvornim kombinacijam, ki bi zajemale tudi Slovence.

Konec 1916. (4. in 5. decembra) in v začetku 1917. leta (18. januarja) je bil Krek v Zagrebu in je sodeloval pri pogovorih s politiki Starčevićeve stranke prava, posebej z dr. A. Pavelićem, zlasti zaradi skupne izjave v hrvatskem saboru in v kronskega svetu, s katero bi zahtevali združitev hrvatskega in slovenskega ljudstva. V hrvatskem saboru so 18. januarja 1917 izvolili adresni odbor vseh sabornih strank, v njem pa je zaradi določanja besedila skupne adrese prišlo do večtedenskega razprave. V tej razpravi sta sodelovala tudi Krek in Korošec.¹⁴ Vendar pa ta njuna akcija, da bi pridobila Hrvatsko-srbsko koalicijo za sodelovanje v pripravljanju skupne saborske adrese, ni uspela, kajti koalicija, zlasti njen prvak Sv. Pribičević, ni hotela sodelovati s slovenskimi klerikalnimi politikami, ker se je »bala trializma«.¹⁵ Hrvatski sabor je namesto ene skupne adrese, za katero sta se zavzemala poleg starčevićevcev Krek in Korošec, prejel troje različnih: adresno koalicije (večine), adresno Starčevićeve in adresno Frankove hrvatske stranke prava.

Adresa koalicije,¹⁶ večine hrvatskega sabora (ki jo je saborsko predsedstvo 17. septembra 1917 izročilo cesarju Karlu), je bila v bistvu izraz lojalnosti koalicije do dinastije in monarhije, usmerjena prej k nastajanju neodvisnosti Hrvatske kot pa širše jugoslovanske državne skupnosti. Po tej plati je koalicijska adresa pomenila tudi

¹³ Krek je — po pripovedovanju dr. A. Pavelića, ki je zaradi bolezni M. Starčevića že 1916. leta postal dejanski vodja Starčevićeve Hrvatske stranke prava — v Zagrebu predložil Stranki prava in Hrvatsko-srbski koaliciji, naj bi se bodoča jugoslovanska država vezala na ogrski del monarhije, kar bi predstavljalo t. i. subdualizem. M. Paulova, *Tajný výbor*, 100—101.

¹⁴ ACAV, OFMP, izjavi A. Pavelića in I. Lorkovića: M. Paulova, *Tajný výbor*, 100. V izjavah A. Pavelića in I. Lorkovića ter zlasti A. Korošca, na katere se opira M. Paulova pri opisovanju Krekovih in Koroševih pogajanj s politikami v Zagrebu, niso vsi podatki, ki jih navaja Paulova. O potovanjih Kreka v Zagreb pozimi 1917 je pisala M. Paulova tudi v svoji knjigi *Jihoslovanský odboj a česká maffie*, Díl I, Praha 1928, 118—119.

¹⁵ ACAV, OFMP, Izjava I. Lorkovića. Svetozar Pribičević, ki se je komaj vrnil iz konfinacije, po izjavi Lorkovića »ni hotel niti slišati za Slovence«. V njegovi izjavi, ki jo je zapisala M. Paulova, je navedel za razlog takšnega stališča dobesedno »bojazen pred trializmom«. Drugih razlogov, ki jih je dodala M. Paulova v knjigi *Tajný výbor*, str. 101., ni najti v dokumentih, ki jih je navedla in uporabila.

¹⁶ F. Šišić, n. d., 85—88.

resen udarec politiki jugoslovanske emigracije krog Jugoslovanskega odbora.¹⁷ Adresa koalicije je sočasno izražala tudi odpor do prizadevanja starčevičevcev ter Krekove in Koroščeve smeri v Slovenski ljudski stranki za reformo monarhije v duhu državnopravne združitve vseh Jugoslovancev na njenem ozemlju. V svojem političnem konceptu je bila za ohranitev dualizma in je izražala popolno nezanimanje za kakršnokoli skupno državno kombinacijo s Slovenci. Navzlic opozarjanju na hrvatsko državno pravo kot temelj združitve hrvatskih pokrajin adresa koalicije sploh ne omenja Slovencev, v tem pa se bistveno loči od adrese Starčevičeve Hrvatske stranke prava. Koalijska in milinovska adresa nista upoštevali tudi Srbov v monarhiji kot enakopravnega nacionalnega dejavnika.

Adresa Frankove Hrvatske stranke prava, ki je imela sicer dobre odnose s Šušteršičevo skupino v SLS, prav tako ni zahtevala državnopravne združitve s Slovenci, vendar pa jo je dopuščala v posebni formulaciji.¹⁸ Kar zadeva addresso starčevičevcev, je — kakor poudarja J. Pleterski: »Po okoliščinah svojega nastanka in po namenu njenih avtorjev in po osnovnih potezah njenih državnopravnih zahtev ... neposredna predhodnica majniške deklaracije Jugoslovanskega kluba. Pomembna je po svoji neuresničeni zamisli, da bi to morala biti skupna izjava vseh strank v hrvatskem saboru. Pomembna po tem, da so v njenih formulacijah sodelovali slovenski predstavniki Krekove in Koroščeve smeri.«¹⁹

Pomemben vpliv na politiko Slovenske ljudske stranke na Dunaju v prvi polovici 1917. leta je imelo tudi sodelovanje Korošča in Kreka ter tudi liberalnih političnih prvakov s češkimi politikami. Eden od pomembnejših dogovorov jugoslovanskih in čeških politikov je bil posvet o nacionalnopolitičnih vprašanjih predsedstva Hrvatsko-slovenskega kluba in Češkega svaza 7. marca 1917 na Dunaju. Oba kluba sta ob tej priložnosti »najbolj odločno zavrnila zahtevo nemških strank po oktroiranju nemških nacionalnih želja.«²⁰

¹⁷ D. Janković, n. d., 120.

¹⁸ Hrvatska, 5. marca 1917. Hrvatska stranka prava (Frankovska) zahteva v svoji adresi združitve Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne in Hercegovine, Istre, Medmurja in Reke v »eno samostojno državno telo« pod Habsburžani in v monarhiji, ter poudarja, da so »Slovenci z jasnimi izjavami dali izraz občutka in pričanja, da so nedeljiv del hrvatsko-slovenskega naroda in da je hrvatska državna misel in težnja po zedinjenju sočasno tudi njihova lastna misel«. D. Sepić, *Italija, Savezniki i jugoslovensko pitanje 1914—1918*, 197.

¹⁹ J. Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*, 99. Isto trdi tudi D. Sepić, ki sodi, da se istovetnost stališč v adresi starčevičevcev in stališč Hrvatsko-slovenskega kluba na Dunaju zrcali tudi v zahtevi po zedinjenju Hrvatov in Slovencev, ki so jo predstavniki tega kluba predložili 9. marca 1917. Clam — Martinic. D. Sepić, n. d., 198.

²⁰ F. Erjavec, n. d., 224.

Po najnovejših podatkih²¹ je Korošec že na tem sestanku napovedal, da se bodo tri skupine jugoslovanskih poslancev pred sklicanjem kronskega sveta združile v eno zvezo in da so priprave in dogovori v tej zvezi že opravljeni (v resnici so se komaj pričeli — M. Z.). Dalje je Korošec za »edino bazo« za koncentracijo označil obrambo obstoječih »nacionalnih pravic« in poudaril, da imajo poslanske skupine o drugih vprašanjih različna stališča.

Sklicujoč se na zapiske V. Spinčiča, ki je bil poleg Korošca in Kreka na tem sestanku, navaja M. Paulova, da je Korošec v svojih izjavah zahteval, naj bi delovali v duhu »istih pravic vseh narodov«, vendar pa tudi za »nadaljevanje monarhije«. Češki svaz je hvalil zaradi njegovega »avstrijskega stališča«, program Hrvatsko-slovenskega kluba pa je postavil v naslednje okvire: »Čehi so nam tako dali osnovo za naše nadaljnje delo. To osnovo predstavljata državna ideja in zvestoba državi. Na tej osnovi moramo zdaj trdno stati.«²² Po sestanku 7. marca so objavili skupno izjavo Čehov in Jugoslovancev, v kateri so poudarjali soglasje in enotnost v glediščih obeh klubov.

Pred otvoritvijo dunajskega parlamenta je bilo še nekaj sestankov zastopnikov čeških in jugoslovanskih državnih poslancev. Na zasedanju predsedstva Češkega svaza in češke parlamentarne komisije 26. in 27. aprila 1917 so sprejeli sklep, da je treba še bolj poglobiti sodelovanje s Hrvatsko-slovenskim klubom.²³ M. Paulova ocenjuje rezultate teh češko-jugoslovanskih pogovorov z dne 7. marca tako, da poudarja, kako so Jugoslovani, torej Krek, Korošec in Spinčič, imeli »celovito državno zasnovo za preureditev Avstrije« in so bili v tej zadevi pred Čehi.²⁴

²¹ ACAV. OFMP. Zapisnik s skupne seje predsedstva Češkega svaza in predsedstva Hrvatsko-slovenskega kluba z dne 7. marca 1917 v poslopju parlamenta na Dunaju.

²² M. Paulova, *Tajný výbor*, 143—144. M. Paulova na str. 552—555 objavlja troje dokumentov s tega sestanka, ki je bil 7. marca 1917. Poleg omenjenega zapisnika s tega sestanka in zapiska V. Spinčiča je priložila tudi poročilo predsedstva Češkega svaza s 15. marca 1917., poslano Češki parlamentarni komisiji. Ti dokumenti so pomembni viri za preučevanje politike Čehov in Jugoslovancev in za njihovo medsebojno sodelovanje.

²³ *Pravo Lidu*, (Praha), 28. aprila 1917.

²⁴ M. Paulova, *Tajný výbor*, 143. D. Šepić opozarja, da so dogodki v začetku 1917, zlasti februaraska revolucija v Rusiji, prinesli za posledico tudi prepričanje, da je mir s zavezniki na obzoru in da bodo monarhijo preuredili na federalističnih temeljih. Med slovenskimi in hrvatskimi strankami v avstrijskem delu monarhije je »bilo vse manj privrženecv trialistične rešitve zaradi solidarnosti z drugimi slovanskimi narodi, zlasti s Čehi, pa tudi zato, ker so rešitev jugoslovanskega vprašanja smatrali za mogočo le, če pride do obče ustavne reforme. Sodelovanje s Českim svazom je pustilo sled na glediščih slovenskih in hrvatskih politikov, tako da niso več gledali na jugoslovansko vprašanje ločeno od češkega in tudi ne ukrajinskega in poljskega...« in so se vse bolj usmerjali k monarhiji, sestavljeni iz petih državnih enot. D. Šepić, n. d., 199.

Aprila in maja 1917 so bili poglobitni politični pogovori med jugoslovanskimi politikami. Dunaj je postal središče intenzivne politične akcije slovenskih in nemških političnih strank in skupin. Politika Narodno napredne stranke A. Kramer in G. Žerjav sta bila dobro povezana s Češko mafijo in sta kot pripadnika njenega jugoslovanskega dela vzdrževala stike s političnimi krogi v Zagrebu, ki so imeli zveze z Jugoslovanskim odborom. Aprila 1917. leta sta imela Kramer in Žerjav v Gradcu sestanek s članom Jugoslovanske mafije M. Brezigarjem in ob tej priložnosti so sklenili, da je treba voditi aktivnejšo jugoslovansko politiko na Dunaju za uresničenje koncentracije jugoslovanskih strank in podpreti iz središča (Dunaja) akcijo jugoslovanske politične emigracije.²⁵ Približno v istem času (marec—april 1917) je na Krekovo pobudo prišlo na Dunaju tudi do sestanka in pogovora med Krekom in liberalnim prvakom Ravniharjem. Načelno sta se sporazumela, naj bi, »ne glede na obliko« in »ne glede na program«, ustvarili skupni parlamentarni klub.²⁶ Krek se je v aprilu po A. Kristanu poskušal približati Jugoslovanski socialdemokratski stranki s predlogom, da bi Krekovi krščanski socialisti in socialdemokrati iz JSDS skupno nastopili proti Šušteršičevi skupini v Slovenski ljudski stranki. V tem smislu je JSDS pripravila tudi poseben načrt za skupno akcijo.²⁷

Po izjavi, ki jo je dal Smodlaka M. Paulovi 1920. leta,²⁸ je J. E. Krek v prvi polovici maja 1917 na Dunaju povabil J. Smodlako na pogovor in k sodelovanju ter obrazložil svoje povabilo z besedami: »Sklican bo parlament, bodimo složni. Bližajo se zgodovinski dogodki.« Smodlaka je sprejel to Krekovo vabilo in po svoji strani vplival, da bi zgladili prejšnja nesoglasja, ki so temeljila na njunih povsem nasprotnih političnih nazorih: Krek je bil katoliški duhovnik, vodja klerikalne SLS, ki se je borila za trializem, Smodlaka pa voditelj liberalnih sil in protiklerikalnega boja v Dalmaciji, navdušen srbofil in po prepričanju čisti Jugoslovan.²⁹ Na dogovorjeni sestanki so prišli Krek z V. Spinčičem in Smodlaka z dr. Melkom Čingrijo. Ob tej priložnosti, 6. in 7. maja 1917, so sklenili, da bodo ustanovili skupni parlamentarni klub in ob otvoritvi dunajske-

²⁵ ACAV, OFMP, Izjava G. Žerjava.

²⁶ ACAV, OFMP, izjava V. Ravniharja. Aprila se je Krek sestal tudi s članom vodstva Narodno napredne stranke A. Kramerjem in se z njim prav tako sporazumel o sodelovanju pri ustvarjanju skupnega kluba. ACAV, OFMP, izjava A. Kramerja.

²⁷ H. Tuma, *Iz mojega življenja*, 363—364.

²⁸ ACAV, OFMP, izjava dr. Josipa Smodlake 1920; M. Paulova, *Tajni izbor*, 236—237.

²⁹ M. Paulova, n. d., 236.

ga parlamenta nastopili s programsko izjavo v imenu na novo ustanovljenega kluba. Dalje so se domenili, da bodo novi klub imenovali Jugoslovanski klub, ki naj bo »vzporednica« Jugoslovanskemu odboru v tujini. J. Smodlaka je tedaj za pogoj za sodelovanje s Slovensko ljudsko stranko zahteval, da morata biti v programski izjavi zastopani dve misli: 1. da so Slovenci, Hrvati in Srbi en narod; 2. da imajo pravico »sami upravljati svojo usodo«.

Krek je sprejel Smodlakove pogoje, vendar pa je sočasno izrazil bojazen, da bo Šušteršič, »ki noče skupnega doma s Srbi«, nasprotoval takšnim odločitvam. V tej zvezi so določili, naj dalmatinski poslanci prepričajo Šušteršiča o utemeljenosti sprejetja Smodlakovih pogojev; to je uspelo M. Čingriji. V resnici pa Šušteršič praktično ni imel skoraj nobenega deleža v akcijah Slovenske ljudske stranke v zvezi s sprejetjem programa majniške deklaracije.³⁰ Pogovori med Smodlako, Čingrijo in Krekom so se nadaljevali maja.

Politični dogovori med jugoslovanskimi politiki na Dunaju so potekali posebno živahno v drugi polovici maja 1917. leta. Spinčić in Laginja sta se pogovarjala z Ravniharjem in Ribarjem, ta dva pa s Smodlako in Čingrijo itd. Vsi pogovori so vsebovali obeležje razumevanja in strpnosti ter željo po enotni politični akciji. Sočasno so tudi dunajski politični krogi posvečali jugoslovanskemu vprašanju vse večjo pozornost. Izkoristili so sleherno ugodno priložnost, da bi pred obnovitvijo parlamentarne dejavnosti raziskali razpoloženje in namene jugoslovanskih politikov, zlasti tistih iz avstrijskega dela monarhije, in poskušali z vsemi silami vplivati na njihovo politično dejavnost in usmerjenost. Ena od teh akcij raziskovanja političnega razpoloženja med Jugoslovani je bilo tudi povabilo Avstrijskega političnega društva (Österreichische Politische Gesellschaft), bližnjega dunajskim vladajočim krogom, poslano hrvatskim in slovenskim strankam ter bosanskim in hercegovskim politikom,³¹ naj bi razpravljali o jugoslovanskem vprašanju.

V resnici je šlo za poskus, da bi od predstavnikov avstro-ogrskih Jugoslovancev dobili podporo (izjavo) za avstro-ogrsko aneksijo Srbije in Črne gore. Krek in Korošec sta v imenu SLS odločno

³⁰ ACAV, OFMP, izjava Smodlake, 1920.

³¹ Avstrijska politična družba je na pogovore o jugoslovanskem vprašanju od bosansko-hercegovskih politikov povabila dr. J. Sunarića in po njem dr. Bašagića, dr. Hrasnico, dr. Karamehmedovića, dr. Dimovića in odvetnika Milića iz Banja Luke. Vendar pa so vsi zavrnili povabilo, da bi šli na sestanek na Dunaj. H. K. apidžić, *Austrougarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovensko pitanje za vrijeme prvog svjetskog rata, Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine*, god. IX, Sarajevo 1958, 23.

nasprotovala hotenjem, da bi Srbijo in Črno goro priključili k monarhiji.

Pred napovedano konferenco socialistov v Stockholmu avgusta 1917 so v Avstrijskem političnem društvu računali, da bi med drugim z razpravljanjem o možnostih za reševanje jugoslovanskega vprašanja lažje prišli v Stockholmu do pozitivnih tez za pričakovano mirovno konferenco.³² Na sestanku, ki je bil na Dunaju 19. maja 1917. leta, so prisotni slovenski (Krek in Korošec) in hrvatski politiki, pri slednjih predvsem manj pomembne politične osebnosti, ker so starčevičevci in koalicija zavrnili sodelovanje, soglasno sprejeli resolucijo, v kateri poudarjajo, da je brezpogojna nujnost za sklenitev miru »zadovoljiva rešitev balkanskega vprašanja« v smislu združitve hrvatskega in slovenskega ljudstva »pod žezlom Habsburžanov v eno v vsem avtonomno državnopravno področje« na temeljih »uveljavljanja enakosti med združenim hrvatskim kraljestvom in Ogrsko«. ³³ Programski koncept tega dokumenta je bil tudi izraz jugoslovanskega programa Slovenske ljudske stranke, ki sta ga v tistem trenutku zastopala Krek in Korošec. Vendar pa resolucija ni izražala razmerja Krekovega in Koroščevega odnosa do Srbov v monarhiji. Odločno je poudarjala le sklep, da je jugoslovansko vprašanje treba uresničiti izključno v okvirih monarhije.³⁴

³² Ivanov (M. Dežman), *Jugoslovensko pitanje*, Zagreb 1918, 56–57; B. Stulli, *Od Majske deklaracije do januarskog memoranduma Jugoslovenskog kluba (prilog historiji 1918-te u našim krajevima)*, Pregled, Sarajevo 1958, 9. knj. II, 183; najpopolneje o sestanku: M. Paulova, *Diplomatská hra o Jihoslovany za svetove války*, Praha 123, 98–105; D. Lončar, *Politično življenje Slovencev*, Ljubljana 1921, 99–100.

³³ Ivanov (M. Dežman), n. d., 56–57; o tem sestanku, ki je bil prirejen v organizaciji urednika lista *Armee-Zeitung* K. Danzerja, obširneje poroča (in prinaša besedilo resolucije) tudi praško glasilo Češke agrarne stranke *Venkov* v številki z dne 20. maja 1917. List poudarja, da so nemški politični krogi »nenadoma začutili potrebo«, da bi razpravljali o jugoslovanskem vprašanju v Avstro-Ogrski. Podobno je zadevo ocenil 1920. tudi A. Kramer. AČAV, OFMP, Izjava A. Kramerja. — H. Kapidžić pa po šifrirani brzojavki J. Sunarića ministru Burlianu z dne 14. maja 1917. (Državni arhiv v Sarajevu, Zajedničko ministarstvo finansija, Präsidiál BiH, No. 517/1917) trdi, da do tega sestanka na Dunaju 19. maja 1917. leta ni prišlo, »ker so tudi drugi politiki zavrnili, da bi mu prisostvovali«. H. Kapidžić, n. d., 23. Gre za neobveščenost J. Sunarića, ker je pisal 14. maja, sestanek pa je bil 19. maja 1917.

³⁴ Na tem sestanku slovenski in hrvatski politiki niso bili pripravljeni v novo jugoslovansko državo vključiti tudi Srbe, »sovražnika v lastni hiši, ki jih presega po številu«. V resnici pa je bil pravi namen tega sestanka povedati z resolucijo silam antante, da lahko južni Slovani svoje narodnostne zamisli uresničijo v okviru Avstro-Ogrske. D. Janković, n. d., 122. — D. Šepić poudarja, da je bilo na omenjenem sestanku »videti, da hrvatski in slovenski politiki zavračajo kot nerealno in škodljivo misel o nastanku velike južnoslovanske države pod žezlom Habsburžanov skupaj s Srbijo in Črno goro, za katero so se zavzemali konservativni vojaški krogi na Dunaju, in da zahtevajo nastanek velike hrvatske države, v katero bi prišle vse južnoslovanske dežele Avstro-Ogrske na osnovi enakosti z Madžarsko«. D. Šepić, n. d., 200.

Svoje razmerje do Srbov v monarhiji so voditelji Slovenske ljudske stranke jasno izrazili med sprejemom pri cesarju Karlu 21. maja 1917. leta, na prvem tovrstnem obisku, odkar je obstajala monarhija. Le dva dni po resoluciji s sestanka Avstrijskega političnega društva sta se Krek in Korošec izrekla za sprejem Srbov v monarhiji kot enakopravnega narodnostnega partnerja v skupni jugoslovanski državi. V nasprotju s Šušteršičem ter stališči starčevičevcev in koalicije sta vse bolj spoznavala nujnost sodelovanja s Srbi iz monarhije, predvsem s tistimi iz njenega avstrijskega dela, kamor ju je najbrž poleg drugega vodil še realističen račun, da bosta potrebovala tudi podporo srbskih poslancev v dunajskem parlamentu; to je bilo nasploh v soglasju s koncentracijo jugoslovanskih političnih sil, ki sta jo spodbujala in vodila. Dvaindvajsetega maja so se voditelji SLS v okviru delegacije Hrvatsko-slovenskega kluba pogovarjali s predsednikom vlade Clam-Martinićem,³⁵ ki je poudarjal pomen jugoslovanskega vprašanja za položaj Avstrije, vendar pa v tej zvezi ni dopuščal nobenih reform, dokler bo trajala vojna.

Pogovori, ki jih je imel Krek z J. Smodlako, V. Spinčičem, M. Čingrijo, V. Ravniharjem in drugimi politiki aprila in maja 1917, so nedvomno vplivali na Krekove in Koroščeve poglede in stališča do Srbov v monarhiji. J. Smodlaka poudarja, da je Krek — čeprav katoliški duhovnik — med vojno nedvomno doživel veliko evolucijo glede naziranja o jugoslovanskem zedinjenju. Smodlaki se je že med njegovimi prvimi pogovori s Krekom maja 1917 zdelo, da bi bil Krek, če bo nujno, zaradi uresničenja jugoslovanske ideje pripravljen tudi na to, da bi se zavzemal za jugoslovansko državo brez Habsburžanov.³⁶

Maja je v vrstah »mladih« v liberalni Narodno napredni stranki vzniknila zahteva po zamisli, naj bi stranka nastopila v javnosti s programsko deklaracijo, ki bi predstavljala »izraz narodnih teženj« in sočasno programsko usmeritev za delovanje liberalnih po-

³⁵ O tem glej obširneje: D. Šepić, n. d., 201, ki po zapiskih V. Spinčiča opisuje ta sestanek in stališče Clam-Martinića do jugoslovanskega vprašanja.

³⁶ ACAV, OFMP, Izjava J. Smodlake: M. Paulova, *Tajni izbor*, 237. J. Smodlaka se je v tem svojem vtisu očitno zmotil. Krek je bil prav eden od tistih politikov, ki je (prepričan o možnosti preureditve monarhije, o njeni demokratizaciji, neodvisnem položaju Slovencev in drugih jugoslovanskih narodov v monarhiji v okviru jugoslovanske državne skupnosti) poskušal ob sleherni priložnosti dinastijo in vladajoče vrhove opozarjati na nujnost notranjih sprememb prav zaradi interesov Habsburžanov in monarhije. Krek je to svojo zamisel obrazil neposredno tudi cesarju Karlu, ko je bil 21. maja 1917 skupaj s Šušteršičem, Korošcem in Spinčičem povabljen v avdienco. I. Dolenc, *Razvoj jugoslovanske misli pri Kreku, Cas, Znanstvena revija Leonove družbe*, letnik XX, Ljubljana 1925—1929, 171.

slancev v dunajskem parlamentu. Takšno izjavo je sprejel izvršni odbor NNS 24. maja 1917. leta na svojem zasedanju v Ljubljani in objavili so jo 25. maja 1917. leta v strankinem glasilu *Slovenskem narodu*. Izjava je nalagala poslancem, naj se v parlamentu zavzamejo za zedinjenje in samostojnost »vsega našega naroda« v okviru monarhije na narodnostnem načelu. Ta izjava je vplivala tudi na določanje programa majniške deklaracije.

Po trditvi V. Ravniharja so na sestanku izvršnega odbora Narodno napredne stranke razpravljali tudi o vprašanju pobude glede sprejetja izjave v dunajskem parlamentu in sprejeli stališče, naj bi liberalni politiki prepustili pobudo voditeljem Slovenske ljudske stranke, navzlic temu da »klerikalcem niso posebno verjeli«. Liberalci so analizirali politični položaj in ocenili, da vodstvo SLS pod nobenim pogojem ne bi sprejelo vodilne vloge Narodno napredne stranke pri sprejetju programske izjave. Zato so voditelji NNS sklenili: klerikalci naj vodijo, »samo da bi se uresničila« akcija za sprejetje izjave. Ravnihar v tej zvezi pojasnjuje, da je s tem Krek dobil in »imel dejansko in formalno pobudo«. Ravnihar ob koncu opozarja tudi na pomen izjave izvršnega odbora NNS z dne 24. maja 1917 in poudarja, da je pomenila osnovo za pogajanja slovenskih liberalcev z Dalmatinci (Smudlako in Čingrijo, torej z Narodnim klubom), ki so v celoti sprejeli izjavo liberalcev in so se na temelju njenega programa sporazumeli, da se bodo združili s Hrvatsko-slovenskim klubom.³⁷ Vendar pa je vse to bilo še vedno le načelno soglasje in še nobeni stranki ni bilo jasno, kakšna bo dokončna programska osnova za politično zbiranje.

Dan po sestanku izvršnega odbora Narodno napredne stranke, 25. maja 1917, je bil najbrž zaradi tega tudi podoben sestanek izvršnega odbora Slovenske ljudske stranke. Šušteršiču je ob tej priložnosti uspelo, da so izglasovali resolucijo o nadaljnjih političnih nalogah stranke, v kateri so poudarjali štiri najpomembnejša vprašanja: združitev Slovencev in Hrvatov v enotno državno celoto v okviru habsburške monarhije; delovanje za enotnost vseh slovenskih in hrvatskih političnih strank; širjenje narodnostnih pravic in demokratizacija javnega življenja, in slednjič, uresničenje svetovnega miru v soglasju z zahtevami Avstrije in cesarja Karla.³⁸ Srbe so izključili iz monarhije v besedilu resolucije SLS v tistem trenutku le po zaslugi Šušteršiča in njegovih somišljenikov, ki so pred-

³⁷ AČAV, OFMP, izjava V. Ravniharja.

³⁸ *Slovenec*, 26. maja 1917.

stavljali močnejšo skupino v izvršnem odboru stranke. Vendar pa ne glede na to ostaja dejstvo, da ta izjava uradnega vodstva SLS z dne 25. maja ter prav tako adresa Starčevičeve opozicije v Hrvatskem saboru z dne 22. februarja 1917 še vedno nista vključevali Srbov iz monarhije kot enakopravnega narodnega dejavnika v narodnostnoosvobodilnem boju jugoslovanskih narodov v monarhiji. To vprašanje so rešili šele neposredno pri določanju besedila majniške deklaracije.

Pri ocenjevanju politike vodstva Slovenske ljudske stranke, tako njegovega dela krog Šušteršiča kot skupine klerikalcev krog Kreka in Korošca, v prvih mesecih 1917. leta, ko je šlo za jugoslovansko vprašanje, njegovega oklevanja pri določanju stališča do Srbov v monarhiji in naglih obratov pri drugih podobnih vprašanjih, je treba poleg omenjene note zaveznikov z dne 10. januarja 1917 upoštevati tudi Wilsonovo izjavo za mir brez posrednikov (22. januarja 1917), predvsem pa dejstvo, da v tistem razdobju nihče od klerikalnih politikov pa tudi največji del drugih jugoslovanskih politikov, s katerimi so sodelovali, ni resno verjel v propad Avstro-Ogrske. Prav tiste čase se je krepilo prepričanje, da bo moč doseči preureditev monarhije, ki bi Slovincem z naslonitvijo na Hrvate omogočila neodvisen nacionalni obstoj.³⁹

Kasneje je Korošec pojasnjeval, da ga je (in najbrž tudi druge — M. Z.) takrat najbolj težilo vprašanje, kdo bo zmagovalec v vojni. Verjeli so, da bo Avstrija ostala, in to vprašanje je veljalo vse do trenutka, ko je Amerika stopila v vojno (v začetku decembra 1917) in je kmalu zavladalo »splošno prepričanje, da bodo centralne sile propadle in da bo Avstrija likvidirana. Od tistega časa je bila naša politika zavestno drugače usmerjena.«⁴⁰ V nedatiranem pismu Janku Brejcu je Korošec poudarjal, da so bili ne le Šušteršič in njegovi privrženci, temveč vse slovenske stranke, vključivši tudi Krekovo smer v Slovenski ljudski stranki, v 1917. letu iskreno lojalni v razmerju do dinastije in monarhije.⁴¹ Korošec je tako dokaj objektivno ocenil politično ozračje med slovenskimi in jugoslo-

³⁹ J. Pleterski, *K zgodovini majniške deklaracije*, 116.

⁴⁰ S. Kranjec, *Koroščevo predavanje*, 224.

⁴¹ Zapuščina F. Erjavca, rokopis: *22 let Jugoslavije*, Ljubljana 1941, str. 4. Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana (NUK); J. Smolaka potrjuje Koroščevo razlago, ko govori o tem vprašanju. Smolaka označuje v intervjuju z M. Paulovo Korošca in Kreka za politični osebnosti in naveda, da je bil Krek razumen in ideji vdan človek velikega duha. Hvali tudi G. Žerjava, medtem ko za Korošca poudarja, da je bil politični trgovec, figurant, nobena individualnost, vendar sposoben kot »reprezentant«. V zvezi s Koroščevim stališčem do dinastije poudarja Smolaka, da je bil le-ta »iskreno lojalen Karlu do sredine 1917. leta«. AČAV, OFMP, izjava J. Smolake 1920.

vanskimi politikami na Dunaju in opozoril na njihovo opredelitev; to velja vsaj za njihova naziranja v razdobju prve polovice 1917. leta. Takšna prepričanja so bila odsev dejanskega političnega in vojaškega položaja v monarhiji in Evropi⁴² ter so bila na ravni realistične politike, ki je označevala jugoslovanske politike v monarhiji in zlasti voditelje Slovenske ljudske stranke.

Na Dunaju so se 29. maja 1917. leta na pobudo parlamentarnih voditeljev Slovenske ljudske stranke sestali slovenski, hrvatski in srbski poslanci v dunajskem parlamentu, da bi se dogovorili o besedilu skupne izjave, ki naj bi jo v soglasju s prejšnjimi pogajanjmi 30. maja sporočili parlamentu. Po sklepih, sprejetih na sestanku Hrvatsko-slovenskega kluba z dne 28. novembra 1916 in na kasnejših pogajanjih med političnimi strankami, so se 29. maja zbrali državni poslanci v dunajskem parlamentu iz vseh jugoslovanskih klubov: Hrvatsko-slovenskega, Dalmatinskega in Narodnega kluba, ter tudi dva liberalna poslanca — dr. Ravnihar in dr. Rybař, ki takrat še nista bila člana nobenega od teh klubov. Glavno vlogo na tem sestanku, v razpravi, ki je tekla v zvezi z določanjem besedila skupne deklaracije in ustanovitve skupnega kluba, je imela Slovenska ljudska stranka, A. Korošec in posebno J. E. Krek, ki je iz ozadja, po Korošču, odločilno vplival na potek pogajanj in njihove rezultate.⁴³ Na dopoldanski plenarni seji 29. maja so razpravljali o spojitvi vseh treh parlamentarnih klubov v skupnega, o imenu kluba, njegovi notranji organizaciji ter poslovniku za njegovo bodoče delo.

⁴² O mednarodnih političnih okoliščinah v prvi polovici 1917, ki so vplivale na jugoslovansko vprašanje in neposredno na sprejetje majniške deklaracije, glej obširneje: D. Šepić, n. d., 189–197; D. Živojinović, *Amerika, Italija in nastanek Jugoslavije 1917–1919*, 109–115, kot tudi dela, ki sta jih koristila.

⁴³ O nastanku, pomenu in političnih značilnostih majniške deklaracije v jugoslovanskem in tujem zgodovinskem zapisu je bilo v več kot 50 minulih letih napisanih mnogo del. Avtorji, ki so pisali o majniški deklaraciji (M. Dežman, A. Ušeničnik, H. Tuma, A. B. Jeglič, J. Krek, A. Korošec, I. Sušteršič, F. Erjavec, A. Prepeluh, D. Lončar, F. Suklje, I. Lah, J. Brejc, G. Žerjav, I. Hribar, B. Vošnjak, S. Kranjec, E. Jarc, E. Kardelj, B. Krizman, V. Novak, B. Stulli, D. Šepić, H. Kapidžić, A. Slipičević, D. Kermauner, F. Čulinović, M. Mikuž, L. Ude, J. Pleterski, D. Jančević, M. Zečević idr.), so različno ocenjevali njen značaj, medtem ko so bile nekatere ocene, ki so jih izrekli predvsem politiki, in ne zgodovinarji raziskovalci, samovoljne in neobjektivne (glej: D. Jančević, n. d., 125, 127; M. Zečević, *Majniška in Krfska deklaracija 1917*, Naši razgledi, Ljubljana, 4. novembra 1967, 559–560). M. Paulova je na temelju novih in do nedavnega le njej znanih podatkov v knjigi *Tajnyj výbor* na novo obrazložila majniško deklaracijo. J. Pleterski je prav tako v svojih zadnjih delih, na temelju izsledkov Paulove in svojih raziskovanj še bolj osvetlil vprašanje nastanka in značaja tega dokumenta. Na osnovi vseh objavljenih podatkov o majniški deklaraciji in osebnega vpogleda v arhivsko zapuščino M. Paulove v AČAV v Pragi poskušam objaviti le najpoglavnejša dejstva o nastanku in pomenu deklaracije, bistvena za nadaljnji odnos SLS do jugoslovanskega vprašanja.

Na predlog A. Korošca bi moral novi klub imeti predsednika in štiri podpredsednike — in to po enega Štajerca, Kranjca, Primorca in Dalmatinca; parlamentarno komisijo kluba naj bi sestavljali trije Dalmatinci, dva Kranjca, dva Štajerca in po en Istran, Goričan ter zastopnik iz skupine liberalcev dr. Ravniharja in dr. Rybača.⁴⁴ Toda glavna razprava v plenumu je tekla v zvezi z vprašanjem, ali naj bo novi klub enoten ali zveza klubov. Zavzeli so stališče — očitno na zahtevo in željo Kreka in Korošca, torej Slovenske ljudske stranke — naj bo novi klub »zveza klubov«, tako »da bi vsi ostali in vsi ustvarili Jugoslovanski klub«.⁴⁵ Ime »Jugoslovanski klub« so sprejeli prav tako po daljši razpravi in več predlogih (klub Jugoslovancev, klub južnih Slovanov itd.). Malce ostrejši je bil boj med zbranimi politiki v zvezi z načelnim vprašanjem: ali naj v napovedani deklaraciji poleg Slovencev in Hrvatov obravnavajo enakopravno tudi Srbe. Po pripovedovanju J. Smodlake je bil glavni nasprotnik poudarjanja Srbov v deklaraciji I. Šušteršič, ki je zaradi tega tudi nasprotoval imenu kluba »jugoslovanski« ter je predlagal, naj bi v deklaraciji zapisali pokrajinska imena za posamezne narode (Kranjska, Štajerska, Dalmacija, Hrvatska ipd.), kar je razlagal z nujnostjo, da bi »jasneje poudarili narodnost«.⁴⁶ Šlo je za neuspeh Šušteršičev maneuver, da bi Srbe v monarhiji za vsako ceno obšli pri programiranju nove politike. Takšen njegov nastop je povzročil, da je bil I. Šušteršič v času neposrednega določanja besedila majniške deklaracije osamljen in brez dejanskega vpliva.

Med dokaj burno in — lahko bi rekli — ne posebno enotno dopoldansko razpravo v plenumu je dalmatinski poslanec Tresić-Pavičić postavil pogoj za nadaljevanje sestanka: Tresić je terjal, naj bi pred ustanovitvijo skupnega poslanskega kluba določili besedilo deklaracije, kar je večina prisotnih sprejela.⁴⁷ Predstavnik

⁴⁴ To so podatki, ki jih je po navedbah M. Paulove V. Ravnihar zapisal neposredno na seji 29. maja 1917. Celotno besedilo tega zapiska V. Ravniharja, za katerega poudarja le-ta, da je njegova avtentična beležka z omenjene seje, uporablja M. Paulova v knjigi *Tajni izbor*, 242–243, ter pripominja, da je ta zapisek dobila od Ravniharja »v lastnoročnem pismu in opisu« 28. IV. 1921. Ta Ravniharjev zapisek je M. Paulova objavila posebej v dodatku omenjene knjige kot dokument pod št. 11, str. 558–559. Vendar pa pri pregledu izjav politikov v ACAV, OFMP, tega Ravniharjevega zapisnika nismo našli. V navedenem fondu obstajajo kot pri vseh drugih politikih le krajše beležke M. Paulove, ki jih je le-ta zapisala na temelju pogovora z V. Ravniharjem. V razlagi se bom nanje tudi opiral. Zapisek V. Ravniharja je obširen in nenavadno neposreden, zato je najverjetneje res obstajal ali pa morda še kje leži v arhivsko neurejenem in neobdelanem fondu M. Paulove v Pragi.

⁴⁵ ACAV, OFMP, izjava V. Ravniharja.

⁴⁶ ACAV, OFMP, izjava J. Smodlake.

⁴⁷ I. Sušteršič, n. d., 70.

Slovenske ljudske stranke dr. Evgen Jarc je predložil besedilo deklaracije, ki ni zadovoljilo drugih poslancev zunaj klerikalne stranke,⁴⁸ od katerih so nekateri zahtevali, naj bi v besedilu deklaracije obvezno poudarili »hrvatsko državno pravo« (Tresić-Pavičić, Don Ivo Prodan),⁴⁹ drugi pa, naj bi deklaracija temeljila na »narodnostnem načelu« zato, ker hrvatsko državno pravo ni moglo veljati za vse narode, in na pravici narodov do samoopredelitve (J. Smodlaka, O. Rybař).⁵⁰ Odločna grožnja dalmatinskih pravašev, zlasti Tresić-Pavičića, da bodo odšli s pogajanj, je prisilila slovenske in dalmatinske liberalce, da so v interesu politične enotnosti sprejeli njihov predlog, za katerim so stali tudi klerikalci.

Nekaj nadaljnjih različic besedila deklaracije, ki jih je dala v razpravo Slovenska ljudska stranka⁵¹ in ki sta jih spodbudila Krek in Korošec kot oportunistične, nedorečene in boječe predloge, ni zadovoljilo nekaterih poslancev zunaj klerikalno-pravaške skupine, ki so poudarjali, da je treba zahteve oblikovati pogumnejše in odločnejše.⁵² Klerikalni poslanci so ob koncu predložili, naj bi besedilo deklaracije določil poseben redakcijski odbor, in so imenovali njegovo sestavo, kar so drugi poslanci sprejeli.⁵³ Izvoljeni redakcijski odbor je zelo naglo opravil posel, medtem ko so zbrani poslanci pričakovali njegov predlog besedila deklaracije. Član odbora liberalni poslanec O. Rybař je iz taktičnih razlogov zahteval, naj bi v besedilu omenili habsburško dinastijo, ker je sodil, da brez tega

⁴⁸ Ta predlog besedila deklaracije E. Jarca je bil ocenjen za njegovo zasebno mnenje, ker ni zajel »vseh misli«. ACAV, OFMP, izjava J. Smodlake.

⁴⁹ O. Rybař je neutemeljeno trdil, da je »hrvatsko državno pravo« zastopal le I. Prodan, in ne tudi Tresić-Pavičić, torej ne oba skupaj. O. Rybař, *Narodni dnevnik*, Ljubljana, 3. oktobra 1925.

⁵⁰ ACAV, OFMP, izjavi J. Smodlake in V. Ravniharja.

⁵¹ Korošec poudarja, da je E. Jarc dal troje predlogov besedila deklaracije, ki niso zadovoljili poslancev. ACAV, OFMP, izjava A. Korošca.

⁵² Med poslanci, ki so sodili, da prvotni predlogi slovenskih klerikalnih poslancev vsebujejo »premalo« političnih zahtev, sta izstopala J. Smodlaka in M. Čingrija. S. Kranjec, *Koroščevo predavanje*, 222; B. Stulli, n. d., 184–185.

⁵³ V. Ravnihar poudarja v zapisniku, ki ga objavlja M. Paulova (*Tajni vjbor*, 558–559), da je dr. E. Jarc predložil, naj bi izvolili redakcijski odbor za določitev besedila deklaracije, in da je dr. K. Verstovšek predlagal, naj bi bil odbor sestavljen takole: A. Korošec, M. Laginja, J. Bianchini, I. Prodan, E. Jarc, J. Počučnik, V. Ravnihar, O. Rybař, J. Smodlaka. V izjavi V. Ravniharja, ki jo je zapisala M. Paulova in ki sem jo videl v njenem fondu v ACAV v Pragi, navaja deset članov izvoljenega redakcijskega odbora. Le-ti so: J. Smodlaka, Tresić-Pavičić, I. Sušteršič, A. Korošec, E. Jarc, O. Rybař, M. Laginja, V. Ravnihar, V. Spinčič in M. Čingrija. Za Sušteršiča je zanesljivo, da ni bil član tega odbora, (I. Sušteršič, *Moj odgovor*, 71; S. Kranjec, *Koroščevo predavanje*, 222). Ravniharjevo trditev, da je sestavo redakcijskega odbora predložil dr. Verstovšek, sta ovrgla Sušteršič in Korošec, češ da je to storil A. Korošec. I. Sušteršič, n. d., 71; S. Kranjec, n. d., 222.

ne bo mogoče objaviti deklaracije.⁵⁴ Ta predlog so sprejeli, in tako je prišlo do tega, da je ostro napadana formulacija »pod žezlom Habsburško-lorenske dinastije«, ki so jo desetletja v politiki in v zgodovinopisju pripisovali klerikalcem in ki je predstavljala »temno stran« majniške deklaracije, bila v resnici delo slovenskih liberalcev.

Znano besedilo majniške deklaracije,⁵⁵ ki ga je predložil redakcijski odbor, so vsi prisotni poslanci sprejeli brez večjih težav. Le Šušteršič je vnovič poskušal ublažiti ostrost in odločnost njene vsebine in je zaman vztrajal, naj bi predlog M. Laginje, da bi deklaracijo podpisali vsi poslanci, zamenjali s podpisom »Jugoslovanski klub«,⁵⁶ najbrž zato, da bi v tako obči formulaciji pustili prostor za politično manevriranje in umik.

Sprejeto besedilo deklaracije je postalo programska osnova za konstituiranje Jugoslovanskega kluba v dunajskem parlamentu, v katerega so stopili Hrvatsko-slovenski, Dalmatinski in Narodni klub ter dva slovenska liberalna poslanca.⁵⁷ Za predsednika Jugoslovanskega kluba so izvolili A. Korošca, ki naj bi v imenu kluba naslednjega dne, 30. maja 1917, prebral deklaracijo v dunajskem parlamentu. Dogodki, ki so se prav v času neposredno pred razglasitvijo majniške deklaracije odigrali v parlamentu, zaslužijo posebno pozornost, ker je na temelju novejše dokumentacije moč na no-

⁵⁴ O tem je J. Smolaka 1920 izjavil M. Paulovi naslednje: »Slovenec, ki je predložil Habsburžane, je bil Rybař, vendar ne (kot) habsburgovec. Smatrai je, da drugače ni mogoče, in ne kot kakšen agent. Slovenci so to sprejeli ad litteram a mi cum reservatione mentalis«, ACAV, OFMP, izjava J. Smolake, 1920.

⁵⁵ »Die gefertigten, im Südslawischen Klub vereinigten Abgeordneten erklären, dass sie auf Grund des nationalen Prinzips und des kroatischen Staatsrechtes die Vereinigung aller von Slowenen, Kroaten und Serben bewohnten Gebiete der Monarchie zu einem selbständigen, von jeder nationalen Fremdherrschaft freien, auf demokratischer Grundlage aufgebauten Staatskörper unter dem Zepher der Habsburgisch-Lothringischen Dynastie fordern und dass sie für die Verwirklichung dieser Förderung ihrer einheitlichen Nation mit allen Kräften eintreten werden.

Mit diesem Vorbehalte werden die Gefertigten an den Arbeiten des Parlaments teilnehmen«. *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österr. Reichsrates im Jahre 1918*, XXII, Session am 30. Mai 1917, Bd. I, Wien 1917, 34; F. Šišić, n. d., 94.

⁵⁶ M. Paulova, *Tajni izbor*, 559; na temelju izjave V. Ravniharja.

⁵⁷ V Jugoslovanski klub je pristopilo 33 od skupno 37 jugoslovanskih poslancev, kolikor so jih izvolili na volitvah 1911. leta v avstrijski polovici monarhije. Od štirih poslancev, ki se niso pridružili JK, sta bila dva mrtva (F. Povše in M. Mandić), eden je bil v zaporu (F. Grafenauer), eden pa v emigraciji in je deloval v Jugoslovanskem odboru (G. Gregorin). Triinideseterica poslancev JK, ki so bili sočasno tudi podpisniki majniške deklaracije, je bila po strankah razdeljena takole: 18 slovenskih klerikalcev, 4 dalmatinski pravaši, 2 slovenska liberalca, 2 Hrvata, istrska narodna »slogaša« in 7 liberalcev iz Dalmatinskega kluba, med njimi tudi 2 Srba (D. Baljak in B. Vukotić). — M. Zečević, *Slovenska ljudska stranka pred stvaranje Kraljevine SHS, 1917–1918, Zbornik radova, Istorija XX. veka*, IX. Beograd 1968, 346. Najprej je majniško deklaracijo podpisalo 32 poslancev. triinideseti pa se je nekaj kasneje podpisal B. Vukotić. F. Erjavec, n. d., 225.

vo osvetliti politični pomen in značaj deklaracije, dejansko razmerje političnih sil, ki so jo oblikovale po zamisli jugoslovanstva, in način reševanja jugoslovanskega vprašanja. Podatki o pritisku dunajske vlade na A. Korošca in poslance Jugoslovanskega kluba, naj v parlamentu ne bi nastopili s svojo deklaracijo, ki so jih zapustili A. Korošec, A. Pavelić, V. Ravnihar in zlasti J. Smodlaka, namreč nedvoumno pričajo, da majniška deklaracija ni bila sestavljena in objavljena na pobudo in željo dvora ali vlade,⁵⁸ temveč prav proti njunim tedanjim željam in obćim ter trenutnim političnim interesom monarhije, saj je razbijala temelje avstro-ogrskе nagodbe iz 1867. leta.⁵⁹

Češka in majniška deklaracija sta bili neprijetni in nevarni za dunajsko vladu, zlasti za dvor, ki se je prav v času njune objave zavzemal za mir. Antantne sile bi na temelju teh deklaracij lahko sklepale, da vlada in dinastija nista trdni in varni na notranjem področju, in bi utegnile drago zaračunati avstrijske mirovne želje.⁶⁰ To je bil tudi najpomembnejši razlog za skorajda obupno prizade-

⁵⁸ Poleg najrazličnejših političnih značilnosti majniške deklaracije v zgodovinski med dvema svetovnjima vojnama pa tudi kasneje so kot verodostojno zgodovinsko sodbo o oportunističnem in reakcionarnem značaju tega dokumenta najpogostejše omenjali neutemeljeno trditve H. Tume, da »Krek torej svoje deklaracije ni storil samotvorno, ampak po inicijativi avstrijske vlade«. H. Tuma, *Iz mojega življenja*, Ljubljana 1937, 356–357. V novejšem času je majniško deklaracijo podobno ocenil tudi N. Petrović, ki ob noti zaveznikov z dne 10. januarja 1917 in seji avstro-ogrskеga kabineta z dne 12. januarja 1917, torej ob poročanju ministra za zunanje zadeve O. Czernina o možnostih in nujnosti trilateralne preureditve monarhije, sklepa: »Povsem verjetna se zdi domneva, da so ustvarjalci znane deklaracije Jugoslovanskega poslanskega kluba z dne 30. maja 1917 dejansko računali na podporo kroga okoli O. Czernina ali pa so jih spodbudili celo najbližji sodelavci in svetovalci Karla IV.« N. Petrović, *Zajednički avstro-ugarski kabinet*, 741. Pobudo za majniško deklaracijo navezuje na Avstrijo in Vatikan tudi I. Regent v svojem prispevku: *O socialističnem in komunističnem gibanju v Julijski krajini in Istri, Progressivna Slovenija, Trst in Koroška*, M. Sobota 1964, 30. O vsem glej obširneje: L. Ude, *Deklaracijsko gibanje na Slovenskem*, Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske monarhije o stvaranju jugoslovenske države, Zagreb 1969, 141–146.

⁵⁹ S svojo najnovejšo rekonstrukcijo nastanka majniške deklaracije, predvsem na temelju podatkov, ki so jih dali o tem jugoslovanski in češki politiki, je M. Paulova brez pridržkov sprejela stališče, da je bila deklaracija posledica akcije jugoslovanskih politikov, ki je dunajska vlada ni želela ali odobraval. M. Paulova, *Tajný výbor*, 248–249. Na temelju teh podatkov M. Paulove, analize razvoja jugoslovanskega vprašanja pri slovenskih političnih strankah med vojno, zlasti okoliščin in dogajanja v monarhiji v času sprejetja majniške deklaracije, novejša literature in izvirnega gradiva ter posebno dokumentov iz fonda V. Spinčiča iz Arhiva Hrvatske v Zagrebu, je J. Pleterski ugotovil in pojasnil razloge različnega obravnavanja majniške deklaracije v preteklosti. Pleterski je še bolj dokumentirano sklepal, da majniška deklaracija ni bila delo avstrijskih vladajoćih krogov. J. Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*, 111–118; Pleterski poudarja, da se je majniška deklaracija »s politiko vlade in dvora ujemala le v eni točki: v priznanju habsburškega monarha kot državnega poglavarja... v vseh drugih toćkah je majniška deklaracija bila v nasprotju z intencijami vlade in dvora...« J. Pleterski, *Slovenci v politiki dunajske vlade in dvora*, 185.

⁶⁰ M. Paulova, *Tajný výbor*, 248.

vanje vlade, da bi preprečila objavo jugoslovanske in češke deklaracije v parlamentu. Ministrski predsednik Clam-Martinic je najprej pozval Korošca, naj Jugoslovanski klub v interesu dinastije in monarhije ne bi nastopil z izjavo, ko pa je Korošec zavrnil njegovo prošnjo, je z besedami neposredno grozil, da bo razglasitev deklaracije pomenila neposredno žalitev cesarja.⁶¹ Toda Češkemu svazu in Jugoslovanskemu klubu je navzlic vsem pritiskom in grožnjam uspelo uresničiti dogovorjeni politični program: najprej češko (Stanek) in takoj zatem jugoslovansko (A. Korošec) deklaracijo so 30. maja 1917. leta slovesno prebrali v dunajskem parlamentu.⁶²

Politična koncentracija jugoslovanskih strank iz avstrijske polovice monarhije (t. i. Cislajtanije), dosežena po parlamentarnih predstavnikih strank, zastopanih v dunajskem kronskem svetu, je bila pomemben uspeh vodstva Slovenske ljudske stranke — dela

⁶¹ O majniški deklaraciji kot samostojnem aktu jugoslovanskih politikov v dunajskem parlamentu, sprejetem v dogovoru s Češko zvezo in v nasprotju z željami avstrijskih vladajočih krogov, navajajo podatke: A. Korošec v svojem znanem predavanju (S. Kranjec, n. d. 67); A. Korošec, V. Ravnihar in A. Pavelić v svojih izjavah M. Paulovi 1920/21. leta (A-ČAV, OFMP). A. Pavelić je, na primer, v svoji izjavi med drugim poudaril, da so imeli vodilni politiki Starčevićeve stranke prava sestanek z dalmatinskimi poslanci (Spinčić, Laginja, Prodan, Dulibić), ki so se zaradi tega ustavili v Zagrebu med potovanjem na Dunaj pred otvoritvijo parlamenta. Pavelić pravi, da so »prisegli, da se bodo sporazumeli na Dunaju zaradi vseh Jugoslovancev«, in sklepa: »To je dalo pravzaprav pobudo za majniško deklaracijo.«

Najbolj prepričljivo pričevanje, da je prišlo do majniške deklaracije v nasprotju z voljo avstrijske vlade in dvora, je nedvomno izjava liberalnega voditelja J. Smolake, ki kot dolgoleten in velik nasprotnik klerikalizma ni imel nobenih razlogov, da bi branil klerikalce, zlasti ne 1920. leta, ko je dal to izjavo — torej v času, ko se je znova razvnel oster liberalno-klerikalni boj. Upoštevaajoč dejstvo, da je M. Paulova delni zapisek njegove izjave o pritisku vlade široko, svobodno in deloma tudi samovoljno interpretirala v svoji knjigi (*Tajni izbor*, 247–249), bomo navajali zapisano besedilo v prevodu iz češčine, kot je navedeno: »Clam-Martinic (Czernin za kulisami) prosil: 'Zaboga, danes ne govoriti. Potekajo pogajanja Sixt (Bourbonski; op. M. Z.) — Karel. Miru ne bi hoteli drago plačati. Franc (ija) bi lahko videla iz dekl. (aracije), da dinastija znotraj ni močna in varna. Veste, koliko bi morali plačati (Avstrija; op. M. Z.) za to spoznanje.' Upali so, da bodo to lahko dosegli (da majniška deklaracija ne bo objavljena; op. M. Z.) morda s kakšnim nepopolnim trializmom na jugu.

Nadaljnji pritisk na Korošca (sklep Kluba). Pogačnik — Ne! Starejši so se bali, vendar so ostali trdni. Ivčević, predsednik pokrajinskega sabora, je dejal Smolaki: Eden od ministrov me je prijel in mi dejal: »Ne počenjajte tega, podirate monarhijo.« Smolaka: »Zavrnil smo Clama in bomo tudi ministra! Trnka (poslanec Češkega svaza; op. M. Z.) dulcis in (sic): »Prosim vas, ne.« (Odgovorili so mu, najbrž Smolaka; M. Z.): »Pojdite, doktor Trnka, pojdite, zbogom, to je sklenjeno!« (Trnka; M. Z.) prosil: »V imenu dinastije, višjih interesov...« Smolaka (sklepa; M. Z.): »Imeni Clama in Trnke sta poroštvo, da (majniške deklaracije; M. Z.) je ni mogla inspirirati vlada.« Na drugem mestu se je Smolaka v izjavi izrazil prav določno: »Deklaracija brez vednosti Avstrije...« A-ČAV, OFMP, Izjava J. Smolake 1920.

⁶² Da je prišlo do majniške in češke deklaracije proti volji dunajske vlade in dvora, lahko najdemo potrdila tudi v dokumentih čeških politikov. O tem pišejo: J. Hajšman, *Maffie v rozmachu. Vzpomínky na odboj doma*, Praha 1933. 78; Z. Tobolka, *Státoprávní prohlášení ze 30. května r. 1917*, Naše revoluce II. Praha 1924. 187; *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl IV, Praha 1937, 245.

klerikalnih voditeljev, zbranih okrog Kreka in Korošca. Že v tistem času lahko namreč govorimo o dvojnem vodstvu v stranki. V slovenskih deželah je bil to začetek sodelovanja klerikalcev z liberalci iz NNS, kar je dalo posebno obeležje odnosom in dogodkom v zgodovini slovenskega naroda v času ustvarjanja jugoslovanske države. Koncentracija jugoslovanskih političnih strank v Jugoslovanskem klubu, ki je zbrala Slovence, Hrvate in Srbe, klerikalce in liberalce, »stare« in »mlade«, katolike in pravoslavne, je pomenila preobrat v političnih odnosih med Jugoslovani pod Avstrijo in v vsej monarhiji.

Deklaracija Jugoslovanskega kluba z dne 30. maja 1917 je rezultat kompromisa politikov iz omenjenih klubov in strank, ki so jim le-ti pripadali. Sočasno je bila izraz nacionalnih programov zbranih klerikalnih in liberalnih političnih strank. Majniška deklaracija je le formalno akt Jugoslovanskega kluba, v resnici pa je delo Slovenske ljudske stranke, ki ji je uspelo, da je kot najštevilnejša in najmočnejša jugoslovanska politična skupina v dunajskem parlamentu pridobila druge jugoslovanske politike za svoje programske zamisli kot temelj za sodelovanje in politično dejavnost. Različna prizadevanja v preteklosti, da bi zmanjšali in omalovaževali vlogo in pomen klerikalnih političnih voditeljev v času prve svetovne vojne pri zbiranju Jugoslovancev v monarhiji zaradi skupne politične akcije pri reševanju jugoslovanskega vprašanja, so bila bolj odsev politične nenaklonjenosti do klerikalizma⁶³ kot rezultat upoštevanja objektivnih zgodovinskih dejstev.

Delež drugih jugoslovanskih politikov pri sprejetju majniške deklaracije je nedvomno pomemben, vendar bolj spričo tega, ker so med pogajanjem o sodelovanju po svoje pritiskali na predstavnike Slovenske ljudske stranke, da bi čim jasneje, odločneje in širše oblikovali zahtevo po reševanju jugoslovanskega vprašanja, kajti slednji, kot vse kaže, maja 1917 niso imeli dovolj moči in političnega poguma, da bi to storili. Po vsebini majniška deklaracija ni prinesla nič novega, česar že poprej ni bilo v programskih konceptih Slovenske ljudske stranke o jugoslovanskem vprašanju.

⁶³ Poleg znanih akcij slovenskih liberalcev (na primer, ko so 1920. leta izdali brošuro: *Dokumenti Koroščeve stranke*, naperjeno proti SLS idr.) in kasneje pripadnikov Demokratske stranke je tudi pri mnogih zgodovinarjih prisoten poseben negativni odnos do nekaterih pozitivnih in naprednih akcij SLS glede njene jugoslovanske politike v času nastanka Jugoslavije. Celo M. Paulova, ki je v primeri z drugimi raziskovalci imela najboljši pregled dragocene zgodovinske dokumentacije, po kateri je bilo moč določiti dejansko politično dejavnost SLS, je v svojih številnih delih iz osebne naklonjenosti in prepričanja rada favorizirala slovenske liberalce na račun klerikalne stranke.

Vendar pa je po svoji obliki in v razmerju do političnih sil, ki so jo sprejele, pomenila popolnoma nov dokument.

Program za rešitev jugoslovanskega vprašanja v majniški deklaraciji je bil — razen sprejetja »narodnostnega načela« iz programa liberalcev — v resnici program Slovenske ljudske stranke, prilagojen v tem trenutku zahtevam novih jugoslovanskih političnih partnerjev v Jugoslovanskem klubu in prav tako še kar tudi razmeram občega političnega in vojaškega položaja Avstro-Ogrske. Klerikalni politiki v Jugoslovanskem klubu so hoteli očitno z objavo nove majniške deklaracije doseči troje osnovnih rezultatov: da bi v novih mednarodnih razmerah znova poudarili potrebo po reševanju jugoslovanskega vprašanja v Avstro-Ogrski, da bi opozorili na nujnost njegovega reševanja; da bi v tem smislu združili dotlej razkropljene in neenotne politične sile Jugoslovancev in da bi slednjič skupaj z njimi avstrijskim vladajočim krogom in prav tako antantnim silam izrazili svoje narodnostno zanimanje za ustanovitev jugoslovanske države z naslonitvijo na katoliško Avstrijo in Habsburžane. Zanesljivo takšne misli in želje maja 1917. leta niso bile posebno oddaljene od političnega prepričanja tistih liberalnih hrvatskih, slovenskih in srbskih politikov, ki so se podpisali pod besedilo majniške deklaracije. Poudarjanje avstrijskega okvira za ustanovitev jugoslovanske države v monarhiji⁶⁴ je bilo v tistem času nedvomno samoumevno za večino podpisnikov deklaracije.

Češka in jugoslovanska deklaracija⁶⁵ sta bili »izraz avtonomnega političnega razvoja v gibanju tako češkega kot tudi slovenskega in hrvaškega naroda pod meščanskim političnim vodstvom za njihovo samoodločbo in tudi izraz stopnje, ki ga je to gibanje doseglo maja 1917«. Največjega pomena je bilo dejstvo, »da so se vse slovenske meščanske politične sile združile ne le s hrvaškimi in srbskimi v avstrijski državni polovici, ampak tudi med seboj, in

⁶⁴ Poleg že omenjene ocene J. Smolake o »žezlu«, torej avstrijskem okviru majniške deklaracije, da so to Slovenci »sprejeli ad litteram a mi cum reservatione mentalis«, bomo navedli, kaj sta o tem izjavila M. Paulovi A. Korošec in A. Pavelić 1920/21. leta. V zvezi z »žezlom« je A. Korošec poudaril, da »nihče ni vedel, da bo imelo takšen pomen, kakršnega je imelo«, in sklepal: »Tako je bilo zaradi političnih okoliščin.« A. Pavelić poudarja, da sta avstrijski okvir in dinastija v besedilu majniške deklaracije zbudila »vznemirjenje v vrstah pripadnikov Koalicije...«, vendar »so smatrali (najbrž v Starčevićevi stranki prava; M. Z.), da bo to zelo dobro, to so razumeli kot figov list, nujen za tiste razmere«. AČAV, OFMP, Izjave J. Smolake, A. Korošca in A. Pavelića. Po oceni G. Žerjava je bilo »žezlo« dejanska želja podpisnikov majniške deklaracije, »ker se ni upalo misliti preko meja...«. G. Žerjava, *Zenevski pakt, Iz političnih spominov, Misli in delo*, L. II, 3, Ljubljana, 1936, 98.

⁶⁵ Vsebinsko in politični značaj češke in jugoslovanske deklaracije je primerjala M. Paulova, *Tajny výbor*, 248—249.

da so se tako rekoč prvič v zgodovini povzpele na raven političnega odločanja v imenu naroda kot celote.⁶⁶ Majniška deklaracija je, upoštevajoč okoliščine, v katerih se je pojavila, pomenila natančen odsev stanja, možnosti in dejanskih sposobnosti vodilnih meščanskih strank v jugoslovanskih deželah monarhije.⁶⁷ V razmerju do zamisli občega jugoslovanskega zedinjenja je majniška deklaracija predstavljala v političnih razmerah 1917. leta pomemben napredek,⁶⁸ ker je — med drugim — močno vplivala na politične stranke, na nacionalnopolitično angažiranje njihovih voditeljev in na boj jugoslovanskih narodov v monarhiji za narodnostno in politično osamosvojitvev.

⁶⁶ J. Pleterski, *K zgodovini majniške deklaracije*, 177; *Prva odločitev Slovencev za Jugoslaviijo*, 118—119.

⁶⁷ B. Stulli, n. d., 186. V kritiki programa majniške deklaracije je B. Stulli zameril meščanskim politikom iz JK, da niso poudarili načela samoopredelitve narodov, da niso dali deklaraciji »množične« osnove in nastopili za jugoslovansko vprašanje v njegovi »logični, enotni in nerazdvojeni celoti« itd. Ta kritika je vsekakor pretirana, ker so bile vse to v glavnem zahteve, ki jih maja 1917 ni bilo moč pričakovati od političnih strank, ki so sprejele deklaracijo.

⁶⁸ D. Janković prav tako poudarja, da je majniška deklaracija navzlic zaskrbljenosti za ohranitev avstro-ogrske monarhije imela pomembno vlogo in vpliv na narodnostno politična gibanja, vendar pa ne predvsem po zaslugi deklaracije same in njene vrednosti, temveč zaradi nadaljnega zaostrovanja krize v monarhiji. Po D. Jankoviću ne bi kazalo prezreti okoliščine, da so majniško deklaracijo podpisali določeni buržoazni politiki, ki jim je bila v narodnostnem vprašanju oddaljena in tuja pot za njegovo neposredno, odprto, revolucionarno reševanje. D. Janković, n. d., 125, 127.

D. Kermauner v razpravi o vprašanju majniške deklaracije sodi, da so se slovenski buržoazni politiki s programom deklaracije želeli pripraviti na krizo avstro-ogrskega državnega sistema pred končnim izidom svetovne vojne. Pri tem so čutili nujnost, da se morajo zavarovati glede obeh možnosti konca vojne: poraza ali zmage centralnih sil ali separatnega miru Avstrije. V takšnem stališču so našli temelje za skupni politični program in akcijo. D. Kermauner, n. n., 365.

II.

POMEN MAJNIŠKE DEKLARACIJE ZA NOTRANJI POLOŽAJ SLS IN NJENO JUGOSLOVANSKO POLITIKO V 1917. LETU

S sprejetjem majniške deklaracije se je nadaljnja politična dejavnost vodstva Slovenske ljudske stranke usmerila v dunajski parlament. Vodilno vlogo v Slovenski ljudski stranki po otvoritvi dunajskega parlamenta so vse bolj prevzemali poslanci stranke iz Jugoslovanskega kluba, ki so — v glavnem po Korošču in Kreku — svojo parlamentarno politično dejavnost v vsem 1917. letu posvetili programu majniške deklaracije s politično tezo privrženosti habsburški dinastiji in avstro-ogrski državni skupnosti.

Prve reakcije na majniško deklaracijo so bile različne, ker je imela spočetka tudi raznolik odmev v posameznih slovenskih deželah. V širših vrstah Slovenske ljudske stranke deklaracija ni zbudila večje pozornosti. *Slovenec*, ki je bil še vedno pod Šušteršičevim nadzorstvom, je poročal o njej v začetku junija zadržano, skoraj neopazno. Del nemških listov je označil majniško deklaracijo za napad Slovencev na integralnost habsburške monarhije in jo ovrednotil za veleizdajo politikov iz Jugoslovanskega kluba.⁶⁹ Vodstvo SLS je v tistem času v parlamentu in v tisku poskušalo vneto

⁶⁹ *Grazer Tagblatt*, 5. junija 1917; *Tagespost*, 5. junija 1917 idr. *Tagespost* je zahtevo JK, obrazloženo v majniški deklaraciji, komentirala takole: »Die Slowenen, die von einem Staatsrecht nicht reden können, weil sie nie ein solches befasen, forderten ebenfalls eine nationale Autonomie, aber unter dem Drucke der mit ihnen vereinigten Serbokroaten begnügten sie sich nicht mit der Annexion der slowenischen Teile von Steiermark und Kärnten, sondern griffen ebenfalls hinüber nach Ungarn, nach Herzegowina und Bosnien. Damit haben sie, ganz so wie die Tschechen, nicht nur nichts erreicht, sondern in derselben Weise mit denselben Machtfaktoren sich in Widerspruch gesetzt, und sie haben sogar noch einen grösseren politischer Fehler gemacht. Die Haltung der slowenischen Truppen und der Gegensatz gegen die Italiener hatten den Slowenen eine weit über Zahl und Bedeutung hinausgehende Stellung zu schaffen begonnen und diese Stellung haben sie durch ihre Demonstration geschädigt.«

zavračati napade nemških nacionalistov.⁷⁰ Slovenska socialna demokracija se je uradno oklepala svojega programa, izraženega v tivolski resoluciji, ter ni podprla majniške deklaracije. V drugi polovici 1917. leta se je v JSDS izločila opozicija proti takšnemu stališču strankinega vodstva in se oblikovala kot »socialistična mladina«. Podpirala je majniško deklaracijo in sodelovala v deklaracijskem gibanju.⁷¹

Majniška deklaracija je doživela ugoden sprejem na Hrvaškem in v Slavoniji v vrstah Hrvatske stranke prava⁷² ter tudi med mnogimi politiki v Dalmaciji in zlasti v Bosni in Hercegovini, kjer se je politično življenje prvič med vojno praktično razgibalo prav po objavi deklaracije Jugoslovanskega kluba.⁷³ V vrstah Hrvatsko-srbske koalicije so o majniški deklaraciji molčali, vendar pa je pripeljala do izstopa S. Budisavljevića in V. Pribičevića iz njenega vodstva.⁷⁴ Gledana v celoti, je majniška deklaracija že od začetka močno vplivala na razgibanje političnega življenja v vseh jugoslovanskih pokrajinah monarhije. Vendar pa so jo neugodno sprejeli v vrstah jugoslovanske politične emigracije. Za predstavnike Jugoslovanskega odbora, ki so se pripravljali k odhodu na krfska pogajanja s srbsko vlado o ustvarjanju drugačne jugoslovanske države, kot bi bila tista, h kakršni je bila usmerjena deklaracija, je bila majniška deklaracija po marčni adresi Hrvatskega sabora že drugi

⁷⁰ Tod se je posebej angažiral *Slovenec*, ki ga je urejeval Sušteršičev prvrženec. V uvodniku z dne 9. junija 1917, ki je prvič obširneje komentiral majniško deklaracijo, je list poudarjal njeno nedvoumno avstrijsko usmerjenost in zvestobo habsburški dinastiji. V želji, da bi poudarili zvestobo SLS do Avstrije, so v uvodniku šli še dalje in popolnoma podprli avstrijsko imperialistično politiko s predlogom, naj bi v novo jugoslovansko državo pod Avstrijo vključili tudi Srbijo z vsemi drugimi jugoslovanskimi deželami na Balkanu. Tako bi »za vse čase« in na željo samih Jugoslovancev rešili jugoslovansko vprašanje »v najvišjem in interesu našega carstva« — kot sklepa uvodničar, najbrž eden od bližnjih Sušteršičevih sodelavcev.

⁷¹ *Naprej*, 22. septembra 1917.

⁷² Starčevićeva stranka prava je svoje popolno soglasje s programom majniške deklaracije potrdila tudi s posebno izjavo z dne 5. junija 1917. (F. Šišić, n. d., 94–96). V izjavi Stranka prava poziva predvsem Srbe na Hrvatskem, »naj se po zgledu zastopnikov 'Jugoslovanskega kluba' priključijo njegovemu stališču ter skupno s Hrvati in Slovenci delujejo za zedinjenje celotnega slovanskega juga monarhije Habsburžanov v posebno državno telo, na temelju narodnostnega načela in zgodovinskega državnega prava Kraljevine Hrvatske«. D. Sepić poudarja, da je bilo na Hrvatskem najpomembnejše spremembe čutiti v glediščih starčevićevcev, ki so začeli postopoma opuščati hrvatsko ekskluzivno stališče, ki je zanikalo Srbe kot poseben narod na Hrvatskem, Stranka prava pa je začela vse bolj sprejemati »sodobnejše demokratske zamisli narodnostnih odnosov na Hrvatskem in širši program zedinjenja.« D. Sepić, n. d., 232–233.

⁷³ H. Kapidžić, n. d., 24. Kapidžić poudarja, da je prav program majniške deklaracije pomembno vplival, da se Bosna in Hercegovina ob nastanku Jugoslavije nista zedinili neposredno s Srbijo, temveč po Državi Srbov, Hrvatov in Slovencev. H. Kapidžić, *Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom*, Sarajevo 1968. (separat).

⁷⁴ Glej obširneje: D. Sepić, n. d., 233–234.

udarec, ki ga je bil odbor deležen iz domovine.⁷⁵ V krogih odločujočih nemških in madžarskih političnih strank je majniška deklaracija kot napad na dualizem monarhije naletela na odločen odpor.

Majniška deklaracija se je prav tako neposredno zrcalila v političnem razpoloženju v dunajskem parlamentu. V drugi polovici 1917. leta je jugoslovansko vprašanje prodrlo v vrh avstrijskih problemov in vse več je bilo politikov, ki so zastopali mnenje, naj bi ga čimprej rešili in se izognili položaju, da bi velesile na bodočih mirovnih pogajanjih vsilile svoje rešitve, neugodne za monarhijo. Jugoslovanski poslanci v Jugoslovanskem klubu so vzpostavili sodelovanje s češkim, poljskim in drugimi opozicijskimi parlamentarnimi klubi in so v dunajskem parlamentu predstavljali močno in vse vplivnejšo politično skupino. O tem priča najbolje njihov delež pri padcu Clan-Martinicove vlade. Nova uradniška Seidlerjeva vlada s svojim programom prav tako ni kazala želje, da bo zadostila političnim zahtevam Jugoslovanskega kluba, vendar pa je le pokazala znamenja popuščanja: Seidler je v novi kabinet povabil tudi Slovenca dr. Ivana Žolgerja. To je bil dogodek, kakršnega še ni bilo v zgodovini monarhije. Zatem je vlada 2. julija 1917 objavila tudi amnestijo za politične zapornike in je konec julija ustanovila oddelek za ustavno reformo.

J. Smodlaka poudarja, da je A. Korošec, ki je tiste čase v dunajskih političnih krogih veljal za »persono grato«, nenehno zahteval od novega predsednika vlade, naj izpolni program Jugoslovanskega kluba. Slovenci so resnično mislili, poudarja Smodlaka, da jim bosta Seidler in Avstrija dala Jugoslavijo, ko bosta videla, »da so z Nemci«; Smodlaka označuje politiko slovenskega klerikalnega vodstva in sklepa: »Bili so za Habsburžane, vendar pa tudi za Jugoslavijo. Krek je bil dirigent.«⁷⁶ Prepričanje, da bo nova Seidlerjeva vlada izpolnila njihov program, je bil eden od razlogov, da so voditelji Slovenske ljudske stranke v Jugoslovanskem klubu poskušali, da bi klub glasoval za načrt vladnega proračuna in podprl izglasovanje vojnih kreditov, torej šestega zaporednega avstrijskega vojnega posojila. Korošec je na 10. seji parlamenta javno povedal, da bodo poslanci Jugoslovanskega kluba podprli le tisto vlado, ki bo imela v svojem programu preureditev monarhije v duhu svobode in pravice narodov do samoodločbe in ki bo spoštovala željo in pravico Jugoslovancev do združitve v okviru habsburške monar-

⁷⁵ D. Janković, n. d., 129–130; A. Mandić, *Fragmenti za historiju ujedinjenja*, Zagreb, 1956, 17.

⁷⁶ ACAV, OFMP, Izjava J. Smodlake 1920.

hije. Vendar pa je Korošec takoj zatem poudaril, da Jugoslovani iz obzirnosti do cesarja in njegovih neutrudnih prizadevanj, da bi dosegel mir, sodijo v tem političnem trenutku za najpomembnejše, »da pokažejo svojo zvestobo državi tako, da bodo dovolili sedanji vladi najnujnejše«, kar pomeni, da bodo glasovali za vladni proračun.⁷⁷ To je bila ena od zadnjih zmot A. Korošca in novega vodstva Slovenske ljudske stranke. Pričakovala sta, da bodo avstrijski vladajoči krogi podprli program majniške deklaracije. V resnici pa je bil pravi politični razlog za podporo A. Korošca in Jugoslovanskega kluba Seidlerjevi vladi pri uresničenju proračuna in kreditov le taktika, da bi rešili delovanje parlamenta, saj je grozila nevarnost, da ga bodo spet razpustili.⁷⁸ Toda sklep Jugoslovanskega kluba, da bo sodeloval v oddelku za revizijo ustave, je pripeljal do spora in nesoglasij s Češkim svazom, ki je temu nasprotoval, in kasneje do neprijetnih dogodkov, ko sta A. Korošec in J. E. Krek julija 1917. leta obiskala Prago.⁷⁹

V slovenskih deželah, zlasti na Kranjskem, se je vzporedno z bojem Jugoslovanskega kluba za uresničenje deklaracijskega programa in drugih političnih zahtev v dunajskem parlamentu vse bolj razvnel spor znotraj Slovenske ljudske stranke. Krek, Korošec in parlamentarna skupina vodstva SLS, ki je bila deležna vse odločnejše podpore ljubljanskega škofa A. B. Jegliča, so ob sleherni primerni priložnosti odirali Šušteršiča in njegove privrženice z odločilnih položajev v stranki. S postopno osamitvijo Šušteršiča v parlamentarni delegaciji Slovenske ljudske stranke in v Jugoslovanskem klubu, ki jo je dosegla Krekova in Koroščeva skupina, je

⁷⁷ *Slovenec*, 27. junija 1917. To dejanje vodstva SLS in Jugoslovanskega kluba pojasnjuje *Slovenec* 28. junija 1917 kot koncesijo vladi, od katere so pričakovali, da bo rešila jugoslovansko vprašanje na jugu monarhije. Sicer pa je *Slovenec* takrat vodil vsak dan kampanjo za vpisovanje VI. vojnega posojila. F. Erjavce navaja, da je bil razlog glasovanja JK za proračun in vojne kredite povračilo kluba Seidlerjevi vladi za široko amnestijo, ki jo je le-ta izpeljala navzlic nemškemu odporu. (F. Erjavce, n. d., 225). V Spinčič poudarja, da je zaradi glasovanja za kredite prišlo v klub do odpora (Spinčič, Roškar), vendar pa je bilo posledica Koroščeve obljube cesarju. D. Šepić, n. d., 205; J. Pleterski, n. d., 124.

⁷⁸ ACAV, OFMP, Izjava G. Zerjava. Zerjav trdi, da so se Jugoslovani in Čehi poprej sporazumeli (šlo je tudi za sodelovanje s Poljaki), da bodo »napovedali vojno kreditom«. Zmagala pa je, kot pravi Zerjav, konservativna smer v tej zvezi, »ker smo se bal oditi do skrajnih meja zaradi tega, ker je bil v nevarnosti parlament, kajti vlada je grozila, da ga bo razpustila«. Čehi so bili posebej še za to, da bi glasovali za kredite, da bi preprečili razpustitev parlamenta. J. Smolaka v tej zvezi trdi, »da so bili Slovenci absolutno za kredite«. (ACAV, OFMP, Izjava J. Smolake 1920). Korošec pa pravi o tem: »Glasovali smo za proračun... in kredite... vendar se nismo smatrali za vladno stranko, temveč vedno kot (stranka; M. Z.) prostih rok«. ACAV, OFMP, Izjava A. Korošca.

⁷⁹ Glej: J. Hajšman, *Maffie v rozmachu*, Praga 1934, 114—123; Jugoslavikus, *Borba Slovenaca za Jugoslaviju*, Beograd, 1934, 44; D. Šepić, n. d., 230—231.

bila odstranjena pomembna ovira za koncentracijo slovenskih meščanskih strank in prav tako za združevanje vseh slovenskih, hrvatskih in srbskih poslancev v avstrijski državni polovici monarhije.⁸⁰ Vendar pa se Šušteršič na domačih tleh, na Kranjskem, ni dal zlahka ugnati. Po svoji strani se je lotil odločne akcije za razčiščenje položaja v stranki. Devetindvajsetega junija 1917. leta je Šušteršič pozval vodstvo Slovenske ljudske stranke, naj skliče sestanek zaradi »viseče strankine zadeve«, torej zaradi spora v vodstvu in manevriranja škofa Jegliča, ki je — ne toliko zaradi jugoslovanskega programa kot zaradi enotnosti stranke in katoliškega gibanja v Sloveniji ter tudi demokratičnih stremljenj Krekove opozicije — prišel podpirati »mlade«. Vendar pa so uradno razpravo vodstva o sporu znotraj Slovenske ljudske stranke za nekaj časa odložili, ker je tudi Šušteršičeva skupina menila, da je delo v parlamentu trenutno pomembnejše. Poleg tega je do odložitve dokončnega obračuna prišlo tudi zaradi novih okoliščin v zvezi z jugoslovanskim vprašanjem, ki so se pojavile s krfsko deklaracijo.

Politično življenje v slovenskih deželah se je naglo razživel, ko je cesar Karel 2. julija 1917 v Luksemburgu objavil občo amnestijo za politične zapornike in sočasno ustavil sleherno preganjanje zaradi politične dejavnosti. V tisku in na strankarskih zborovanjih so pričeli ljudje svobodneje izražati mnenja in pogumneje kritizirati. V javnosti so se začele širiti vesti o aktivnosti Jugoslovanskega odbora, srbske vlade, Trumbića in Pašića, o stališču an-tante do jugoslovanskega vprašanja ipd. Odzivi vodstva Slovenske ljudske stranke na vesti o krfskih pogajanjih so bili izrazito neugodni in ostri. Šušteršič, ki je še vedno imel v rokah glavno glasilo stranke *Slovenec*, je znova razpihoval protisrbsko razpoloženje. Ob vesteh iz švicarskega lista *Neue Zürcher Zeitung* o krfskih pogajanjih srbske vlade in Jugoslovanskega odbora je *Slovenec* odločno nastopil proti tem pogovorom in poudarjal trdno proavstrijsko usmerjenost Slovenske ljudske stranke.⁸¹

⁸⁰ J. Pleterski, *Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje*, 180.

⁸¹ Podobno je reagiral list tudi v naslednji številki ob knjigi Hrvata R. Bartulića *Ungarns Rolle im Weltkrieg nebst Enthüllungen über die Sarajevoer Verschwörung*, Lausanne 1917, napisane v protisrbskem duhu. V članku »Kako Srbi zedinjajo jugoslovanske narode« je ostro napadel zamisel srbskih politikov o zedinjenju. Ta Bartulićeva knjiga, ki jo je predelal in izdal švicarski socialdemokrat Gottfried Beck kot svojevrsten politični pamflet proti jugoslovanskemu zedinjenju z osnovno tezo »jugoslovanska ideja — velikosrbska ideja«, je zbudila tudi pozornost novinarskega biroja jugoslovanske emigracije v Ženevi. Ta biro, ki so ga ustanovili zaradi založniške in propagandne dejavnosti v korist Jugoslovanskega odbora in srbske vlade, je imel tudi nalogo, da je zbiral jugoslovanske emigrante in podatke o razpoloženju in političnem položaju v jugoslovanskih deželah monarhije. Poleg drugega je biro redno spremljal politične dogodke in razpoloženje

V drugi polovici 1917. leta je *Slovenec* večkrat prinašal vesti o krfskih pogajanjih, ki jih je običajno prenašal iz tujega tiska, največkrat iz švicarskih listov, ob njih pa je redno objavljaj tudi svoj komentar, ki je temeljil na programu majniške deklaracije, vendar pa je bil izrazito sovražen do dogovorov med srbsko vlado in jugoslovansko emigracijo. V številki z dne 4. julija 1917 komentira *Slovenec* krfska pogajanja takole: »Tako se sklepa, govori in piše o naši koži, ne da bi naš narod kaj vedel o tem. Pred vojsko smo se borili proti vsaki tendenci, ki se je sukala okoli Srbov in v vojski je naš narod pokazal, da s srbskimi težnjami nima nič skupnega. Zato je naravnost nesramnost, da se zgoraj piše o ,katoliških Slovencih in Hrvatih'. Mi odločno odklanjamo vsako vprašanje ,jugoslovanskega odbora', v katerem je nekaj uskokov našega naroda, ki tudi pred vojsko niso imeli pravice govoriti v imenu naroda.« V nadaljevanju komentarja obsoja jugoslovanstvo »zapeljancev« iz Jugoslovanskega odbora in poudarja, da je program SLS združitev Slovencev in Hrvatov pod habsburškim žezlom (tokrat Srbov niti ne omenja), ker so velikosrbske težnje prav tako sovražne za katoliško Avstrijo kot za katoliško slovensko in hrvatsko ljudstvo.

Takšno je bilo razpoloženje Šušteršiča in njegovih privržencev, ki v tem trenutku najbrž ni bilo daleč od političnih nazorov Krekove in Koroščeve smeri v Slovenski ljudski stranki do krfskih pogajanj. Kajti ko so z odstranitvijo Šušteršičevega urednika odpravili Šušteršičev vpliv na politiko strankinega glasila *Slovenec* in je list kot pomemben propagandni dejavnik prešel v roke Krekovih in Koroščevih privržencev, ni prišlo do nikakršnih sprememb v nenaklonjenosti Slovenske ljudske stranke do jugoslovanstva Jugoslovanskega odbora in krfske deklaracije.

Ob članku, objavljenem 5. avgusta 1917. leta v listu *Neue Zürcher Zeitung* o krfski deklaraciji, ki ga je *Slovenec* (takrat že pod Krekovim in Koroščevim nadzorstvom) povzel v številki z dne 10. avgusta 1917, je Slovenska ljudska stranka svoje stališče do jugoslovanskega vprašanja izrazila z odločno potrditvijo programa majniške deklaracije: »Jugoslovani stojimo na stališču jugoslovanske državnopravne deklaracije z dne 30. majnika. Združeni hočemo biti in svobodni v svobodni Avstriji, zvezni državi svobodnih naro-

v Sloveniji po slovenskem tisku. Zaupno poročilo, ki ga je biro 11. julija 1917 poslal Jugoslovanskemu odboru in srbski vladi, posebej opozarja na izrazito protisrbske članke v listu *Slovenec*. Arhiv Jugoslavije (v prih.: AJ), Ministrstvo za zunanje zadeve (v prih.: MZZ), fond Jovana Jovanovića-Pižona (v prih.: JJP), k. 51, f. 235-80-51-79).

Člani Jugoslovanskega odbora. Na sredini sedi dr. Bogumil Vošnjak
(četrti z leve strani)

ARTICLE 16.

Le présent arrangement sera tenu secret. L'adhésion de l'Italie à la déclaration du 6 septembre, 1914, sera seule rendue publique aussitôt après la déclaration de guerre par ou contre l'Italie.

Après avoir pris acte du memorandum ci-dessus, les représentants de la France, de la Grande-Bretagne et de la Russie, dûment autorisés à cet effet, ont conclu avec le représentant de l'Italie, également autorisé par son Gouvernement, l'accord suivant :

La France, la Grande-Bretagne et la Russie donnent leur plein assentiment au memorandum présenté par le Gouvernement Italien.

Se référant aux articles 1, 2 et 3 du memorandum, qui prévoient la coopération militaire et navale des quatre Puissances, l'Italie déclare qu'elle entrera en campagne le plus tôt possible et dans un délai qui ne pourra excéder un mois à partir de la signature des présentes.

En foi de quoi les soussignés ont signé le présent accord et y ont apposé leurs cachets.

Fait à Londres, en quadruple original, le 26 avril, 1915.

Imperiali

Bezdudny

Faust Caumont

S. Grey

Zadnja stran tajnega Londonskega pakta s 26. aprila 1915. leta, s podpisi in pečati italijanskega, ruskega, francoskega in angleškega predstavnika

dov pod habsburško dinastijo. Tujega težkega nadvladja Nemcev in Madžarov mora biti konec. Vse druge vabe, najsi bo od te ali one strani, zavračamo. Avstrijski državniki pa naj vedo, da bodo sokrivi veleizdaje, ker bodo vodili vodo na svoj mlin sporazuma, ako ne bodo imeli dovolj odločnosti, da pravočasno izpolnijo življenjske zahteve avstrijskih Jugoslovancev, izražene v jugoslovanski državnopravni zahtevi.«

To svarilo vodstva Slovenske ljudske stranke, ki ima do neke mere prizvok grožnje in izsiljevanja avstrijskih vladajočih krogov, je bilo tudi posledica odmeva krfske deklaracije med jugoslovanskimi politikami v Avstro-Ogrski, zlasti v Jugoslovanskem klubu. Toda v slovenskem tisku in posebej v klerikalnih listih je bila krfska deklaracija deležna podcenjevanja in zavračanja. V slovenskih političnih krogih so jo v glavnem izkoriščali za poudarjanje nujnosti reševanja jugoslovanskega vprašanja v okviru monarhije. Medtem ko je vodstvo Slovenske ljudske stranke obeh smeri nastopalo po tisku proti krfski deklaraciji, se je v okviru Jugoslovanskega kluba opredelilo za molčanje in čakanje, kako se bodo v prihodnje razvijali dogodki. »Najverjetneje je, da je za mnoge od teh politikov pomenila krfska deklaracija le spodbudo za krepkejšo, odločnejšo in bolj iskreno sprejetje majniške deklaracije.«⁸² Krfska deklaracija je po drugi plati pomembno vplivala tudi na rastoče razlike v naziranju o jugoslovanskem vprašanju med Šušteršičevo ter Krekovo in Koroščevo strujo v Slovenski ljudski stranki. V vodstvu stranke je posredno izzvala razpravo o obsegu in značaju programa majniške deklaracije, kar je zastavilo vprašanje njegovega »maksimuma« in »minimuma«. Prav to je notranji spor v klerikalni stranki pripeljalo v sklepno razdobje in dalo nazorom »mladih« o jugoslovanskem vprašanju nove poglede in spodbude.

Zatišje v parlamentarnih bojih, ki je nastopilo s poletnimi politnicami parlamenta v začetku avgusta 1917, je Krekova opozicija v vodstvu Slovenske ljudske stranke izkoristila za reševanje notranjega spopada v stranki, za široko agitacijsko akcijo pri zbiranju privrženecv politike in majniške deklaracije in Jugoslovanskega kluba in za sprožitev vprašanja notranje ureditve slovenskih dežel v zvezi z zamisljo o ustanovitvi narodnega sveta.

V želji, da bi preprečil resno nevarnost, ko bi se slovensko katoliško duhovništvo pod vplivom spora v Slovenski ljudski stran-

⁸² D. Janković, n. d., 400; D. Šepić, *Oktobarska revolucija i jugoslovansko pitanje*, Historijski zbornik, XI—XII, Zagreb 1957—1959, 14.

ki utegnilo razcepiti na dva tabora in se izmuzniti njegovemu nadzorstvu, je škof Jeglič že 17. julija 1917 na sestanku s katoliškimi dekani razpravljal tudi o vprašanju razkola v stranki. Resolucija katoliških duhovnikov s tega sestanka, ki naj bi predvsem okrepil razmajani položaj katoliške cerkve v oslabljeni organizaciji Slovenske ljudske stranke, poudarja željo škofa in duhovništva, da bi zgladili spor in utrdili stranko. V resnici pa je bil škof Jeglič že tedaj povezan s Krekovo in Koroščevo opozicijo in je dejansko postal Šušteršičev nasprotnik. Njegovi nastopi za pomiritev so bili le premeten taktični maneuver, preračunan predvsem tako, da bi ohranil enotnost duhovništva. Svoje simpatije do »mladih«, Kreka in Korošca v Slovenski ljudski stranki in do programa majniške deklaracije je Jeglič javno izrazil z znano ljubljansko izjavo 15. septembra 1917. leta. Pomenila je močno podporo deklaraciji Jugoslovanskega kluba in je bila eden od bistvenih dejavnikov zmage »mladih« nad Šušteršičem.⁸³ Septembrska izjava je spodbudila širjenje zamisli majniške deklaracije. Zaostrila je deklaracijsko gibanje in povzročila, da je postalo množično; to se je pokazalo zlasti po italijanskem porazu pri Kobaridu v oktobru 1917. leta. Neposredno po objavi septembrske izjave se je pod vodstvom katoliškega duhovništva začelo množično izražanje solidarnosti prebivalstva z majniško deklaracijo in s politiko Jugoslovanskega kluba. Z izjavami posameznih občin, raznih organizacij, z duhovniškimi zborovanji ter ljudskimi shodi in z organiziranim zbiranjem podpisov žena in deklet se je konec 1917. in v začetku 1918. leta razvilo močno deklaracijsko gibanje.⁸⁴

⁸³ Septembrsko ljubljansko izjavo, sprejeto na pobudo škofa Jegliča, sta poleg Jegliča podpisala kanonika I. Gruđen in A. Kalan, slednji kot predsednik Katoliškega tiskovnega društva. V imenu NNS sta izjavo podpisala predsednik I. Tavčar in K. Triller, za Slovensko katoliško delavsko demokracijo — dejansko Jugoslovansko strokovno zvezo — pa F. Vidic in A. Znidaršič. V imenu SLS je izjavo kot predsednik stranke podpisal I. Šušteršič. JSDS, ki jo je Jeglič po I. Tavčarju povabil k sodelovanju, ni podpisala ljubljanske izjave. *Slovenec*, 15. septembra 1917; D. Janković, n. d., 401; Gestrin-Melik, n. d., 232 idr.

L. Ude poudarja, da je bil osnovni namen A. B. Jegliča s septembrsko izjavo »razgibati ljudske množice v boju za politično združitev slovenskega naroda z drugimi jugoslovanskimi narodi« (v mislih je imel vsekakor le Jugoslovane iz monarhije; M. Z.), da bi z izjavo pridobil za sodelovanje »ne samo slovenske politične zastopnike iz Kranjske, temveč tudi iz drugih avstrijskih dežel...« ter prisilil Šušteršiča, da bi znova podpisal program majniške deklaracije. L. Ude, *Deklaracijsko gibanje pri Slovencih*, ZČ, 3–4, Ljubljana 1970, 192–193. Ob septembrski izjavi je škof Jeglič zapisal v svoj *Dnevnik*, da se je za ta korak odločil zaradi enotnosti stranke in odločnega nastopa proti Šušteršiču. *Jegličev Dnevnik*, 31. decembra 1917. O pomenu septembrske izjave za deklaracijsko gibanje glej obširneje tudi: D. Kermauner, n. d., 303–306.

⁸⁴ Glej o tem obširneje navedena dela L. Udeta, njegov referat na V. kongresu zgodovinarjev Jugoslavije v Ohridu 1969, ter članek: *Majniška deklaracija 1917–1967, Naši razgledi*, Ljubljana, 27. maja 1967, 245–246.

Sestanek vodstva Slovenske ljudske stranke, ki ga je sklical I. Šušteršič 18. septembra 1917. leta v Ljubljani zaradi razkola v stranki, je minil v ostrem spopadu med Krekovimi in Koroščevimi ter Šušteršičevimi privrženci. Predlog prelata A. Kalana, naj o sporu ne bi razpravljali, dokler ne bo znan izid mirovnega poslanstva škofa Jegliča, so Šušteršičevi privrženci zavrnil, ker so Jegličevo »preiskavo«⁸⁵ že spočetka upravičeno sprejeli z nezaupanjem. V znamenje protesta je A. Kalan, na novo izvoljen za podpredsednika vodstva Slovenske ljudske stranke, 20. septembra odstopil s tega položaja. Na seji so podprli mirovno noto papeža Benedikta XV. z dne 1. avgusta 1917, majniško deklaracijo in akcijo sodelovanja Slovenske ljudske stranke z na novo ustanovljeno klerikalno organizacijo Mednarodno katoliško unijo. Šušteršičeva skupina je tudi ob tej priložnosti pokazala, da ima še vedno trdne položaje v uradnem vodstvu stranke. Novo vodstvo Slovenske ljudske stranke, ki naj bi opravljalo svojo dolžnost do konca 1918. leta, so sestavljali predvsem Šušteršičevi privrženci.

Ta seja vodstva Slovenske ljudske stranke je pomembna tudi po tem, ker je Šušteršič v svojem govoru, prepolnem obsodb na račun Jugoslovanskega odbora in krfskega pakta, prvič kot predsednik SLS javno označil majniško deklaracijo za maksimalni program stranke. To je bilo neposredno izzivanje Krekove in Koroščeve opozicije, ki ni prisostvovala sestanku, vendar pa je že prej v listu *Slovenec* 28. julija 1917. poudarila, da smatra majniško deklaracijo za minimum programskih zahtev Slovenske ljudske stranke.⁸⁵

V času parlamentarnih počitnic v avgustu in septembru 1917, ko je na Kranjskem tekla živahna politična dejavnost zaradi razčiščenja notranjestranskih vprašanj v Slovenski ljudski stranki, sta Krek in Korošec ob teh sicer nenavadno pomembnih dogodkih za obstoj stranke in njen program dala prednost politični agitaciji za majniški program Jugoslovanskega kluba zunaj meja Slovenije.

⁸⁵ J. Pleterski poudarja, da je bilo vprašanje minimuma in maksimuma programa majniške deklaracije izredno pomembno za razmejitev in razcep v SLS. »Treba je namreč opozoriti, da je privajena predstava, kot da gre v polemiki o minimumu in maksimu kar za habsburški okvir, zmotna. Tega okvira se ta polemika tiče le posredno. Šlo je namreč za antidualistično bistvo majniške deklaracije. Deklaracija kot minimum, to je pomenilo potrditve temeljne teze, da je jugoslovansko vprašanje v okviru monarhije rešljivo le z odpravo dualizma, podobno kot tudi češkoslovaško. Deklaracija kot maksimum pa je pomenila pripravljenost dualizem priznati in se sprijazniti z rešitvami v njegovem okviru, kakor so to na Hrvaškem tedaj z različnih izhodišč bili pripravljeni storiti frankovci, Radić in vsaj na videz tudi Koalicija.« J. Pleterski, *Triatizem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje*, 181–182.

Krek in Korošec sta se očitno zanašala na osebnost in vpliv Jegliča kot svojega zaveznika pri razčiščevanju položaja v stranki. Tako sta se lotila obsežne akcije pri zbiranju privrženecv majniške deklaracije v monarhiji. Vsekakor sta računala, da bosta s širokim sodelovanjem in ob podpori drugih jugoslovanskih političnih strank in skupin okrepila tudi svoj položaj znotraj Slovenske ljudske stranke.

V tem času je kot pomemben dogodek videti spremenjeno politiko in taktiko klerikalnega vodstva v Jugoslovanskem klubu. Namesto prejšnje kuloarske in ozke strankine politične dejavnosti se je vodstvo Jugoslovanskega kluba, ki je stalo v vrstah vladne opozicije, vse bolj usmerjalo k iskanju širše podpore med ljudstvom. Nova politična usmerjenost je prinesla kmalu vidne rezultate, saj je zbudila in izkoristila široko obče ljudsko gibanje, ki je z razvojem vojaških in političnih dogodkov naglo zajelo vse jugoslovanske dežele v Avstro-Ogrski.

Krek in Korošec sta sočasno spoznala tudi nevarnost, da utegne program majniške deklaracije ostati v ozkih okvirih Slovenije in da lahko brez širše podpore doživi neuspeh. Zato sta se odpravila na več agitacijskih potovanj po Hrvaški in Dalmaciji, Bosni in Hercegovini. V Zagrebu, Splitu in Sarajevu sta računala predvsem na podporo katoliškega duhovništva ter klerikalnih strank in skupin,⁸⁶ sočasno pa sta preučevala tudi možnosti za eventualno organizirano združevanje vseh katoliških strank Jugoslovancev v monarhiji v enotno stranko, ki bi temeljila na programu in organizacijskih osnovah SLS.

Krek in Korošec sta že poprej po Zagrebu imela stike z bosansko-hercegovskimi politiki. Julija 1917 je Korošec povabil nekatere politike iz Bosne in Hercegovine na Dunaj, da bi se dogovorili o skupni akciji s programom majniške deklaracije. Muslimanski politični predstavniki (Šerif Arnautović, dr. Bašagić idr.) so zavrnili Koroščevo povabilo. Povabilo pa sta sprejela J. Sunarić, član hrvatske »Zajednice«, in D. Dimović, prvak Srbske vladne stranke, ki sta po pogovoru s Koroščem na Dunaju vzpostavila popolno sodelovanje z Jugoslovanskim klubom. Vendar pa klerikalna skupina, zbrana okrog vrhbosanskega nadškofa J. Štadlerja, ter Muslimanska narodna organizacija, ki je rešitev državnopravnega položaja Bosne in Hercegovine videla v priključitvi k Ogrski z delno avto-

⁸⁶ O klerikalnih političnih strankah v Bosni in Hercegovini glej obširneje: L. Djaković, *Formiranje »Hrvatske katoličke udruge«, Godišnjak istoričara Bosne i Hercegovine*, god. XV, Sarajevo 1966, 135–157.

nomijo — čeprav nasprotnih nazorov — nista bili za uresničenje bosansko-hercegovskega vprašanja v jugoslovanskem duhu, kot ga je razlagala majniška deklaracija. J. Štadler je v memorandumu cesarju septembra 1917 vztrajal pri reševanju jugoslovanskega vprašanja v hrvatskem smislu in je predložil, naj bi v celoto povezali Hrvatsko, Slavonijo, Dalmacijo, Bosno in Hercegovino in od slovenskih dežel eventualno Istro in Kranjsko, če temu ne bi nasprotovala Avstrija. Do majniške deklaracije v Bosni in Hercegovini je imel pozitivno stališče tudi del razgledanega katoliškega duhovništva in frančiškani, ki so imeli pomemben vpliv na hrvatski del prebivalstva.⁸⁷

Dejavnost A. Korošca jeseni 1917 za oživljanje političnega življenja v jugoslovanskih pokrajinah monarhije in pri propagiranju jugoslovanskega programa, izraženega v majniški deklaraciji, je bila usmerjena posebno v Bosno in Hercegovino. Čeprav sta ga predsednik bosanske deželne vlade baron Sarkotić in finančni minister Avstro-Ogrske baron Burian ovirala na vse načine, se je Korošec zavzemal za to, da bi se stanje v Bosni in Hercegovini popravilo, da bi izboljšali položaj Srbov in omogočili sklicanje bosanskega sabora. Na povabilo J. Sunarića in D. Dimovića je Korošec konec avgusta in v začetku septembra 1917 obiskal Sarajevo. Iz pisma generala Sarkotića ministru Burianu z dne 11. septembra 1917 in iz Burianovega odgovora Sarkotiću 18. septembra 1917 ter poročila sarajevske policije, ki ga navaja H. Kapidžić, je videti, da je imel Korošec v Sarajevu najširša politična posvetovanja z bosansko-hercegovskimi politikami. Osnovne teme, ki so zanimale Korošca, so bile: stališče do majniške deklaracije, sklicanje sabora, sprejemanje pritožb proti deželni vladi s področja pravosodja, prehrane, rekvizicij, davkov itd., mirovno posredništvo med sprtimi klerikalnimi skupinami, zlasti duhovništvom in frančiškani, ter vprašanje amnestije.

Akcija A. Korošca v Sarajevu je zelo uspela. Skoraj vse politične stranke v Bosni in Hercegovini so se izrekle za jugoslovanski program majniške deklaracije. Poskusi Sarkotića in zlasti Buriana, da bi onemogočila Koroščevo »veliko politiko« zunaj avstrijskih meja, so spodleteli. Jugoslovanska politika A. Korošca, ki sta jo s Krekom širila jeseni 1917, je, »čeprav je nujno stremela za tem, da bi ohranila celovitost habsburške monarhije, navzlic temu

⁸⁷ H. Kapidžić, *Austrougarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovansko pitanje za vrijeme prvog svjetskog rata*, *Godišnjak Istorijaskog društva BiH*, god. IX, Sarajevo 1956, 25—27.

že s tem rušila politično ravnotežje v njej.⁸⁸ V Bosni in Hercegovini sta program majniške deklaracije in Koroščeva neposredna politična akcija v Sarajevu prinesla za posledico ostro diferenciacijo znotraj političnih strank in tudi med njimi glede vprašanja jugoslovanske združitve.⁸⁹ Podobno poslanstvo je približno sočasno opravljal tudi J. Krek v Splitu, »kjer je revolucionarno razpoloženemu ljudstvu« in njegovim političnim voditeljem razlagal program majniške deklaracije in politiko Jugoslovanskega kluba.⁹⁰

O rezultatih te svoje in Krekove agitacijske akcije avgusta in septembra 1917 pri ustvarjanju jugoslovanske države pod Habsburžani je Korošec v intervjuju, ki ga je 3. oktobra 1917 dal uredniku madžarskega lista *Budapesti Hirlap*, poudaril, da je zadovoljen z razpoloženjem med ljudstvom in doseženimi dogovori. Ob tej priložnosti je Korošec Madžarom odkrito izjavil, da smatra za neobhodno združitev Hrvatske, Dalmacije in Slovenije in njihovo priključitev k Avstriji, in ne k Ogrski, ter da stališče Jugoslovanskega kluba in program majniške deklaracije ne prikrivata pojma trializma. Tako strnjene dežele bi se naj v naslednji stopnji združile z vsemi drugimi jugoslovanskimi deželami pod žezlom Habsburžanov.⁹¹ Kmalu po končanih agitacijskih potovanjih Korošca in Kreka so zahteve po vzpostavitvi enotne jugoslovanske države v okviru monarhije prihajale do konca 1917. leta iz Bosne in Hercegovine, Hrvatske, Slovenije in drugih krajev.⁹²

⁸⁸ H. Kapidžić, n. d., 27–31.

⁸⁹ Med pogovori s političnimi skupinami v Sarajevu je Korošču uspelo, da je del privrženec škofa Stadlerja pridobil za program majniške deklaracije in prispeval k pomiritvi med katoliškim duhovništvom in frančiškani. Podoben učinek je imel tudi Koroščev obisk med Muslimani v Bosni. Njegovo poslanstvo je tudi med njimi povzročilo diferenciacijo, tako da se je del muslimanskih politikov, med njimi tudi Reis el ulema, odmaknil od Šerifa Arnautovića in se izjavil za majniško deklaracijo. H. Kapidžić, n. d., 27–31.

⁹⁰ ACAV, OFMP, Izjava Prvislava Grizogona. Grizogono poudarja, da je »Krek bil previden politik, ki je imel dvoje želez v ognju. Računal je na Avstrijo. Nasploh nam ni bilo prav«. Grizogono ima tod v mislih mlajšo generacijo dalmatinskih in hrvatskih politikov, ki so po izidu majniške deklaracije poskušali le-to »takoj diskreditirati kot narodnostni program, tako da bi jo (majniško deklaracijo; M. Z.) razumeli le kot oportunistični etapni korak«.

⁹¹ *Slovenec*, 8. oktobra 1917. Ta izjava A. Korošca je pomenila politiko, kakršno so zagovarjali starčevičevci in Jugoslovanski klub. Preden je F. Barac avgusta 1917 odšel v Švico zaradi pogovorov z Jugoslovanskim odborom in s Srbi, je namreč Korošec v pogovoru z njim pojasnil majniško deklaracijo kot željo po zedinjenju Jugoslovancev v monarhiji in zunaj njenih meja. Korošec je takrat poudaril, da bi po njegovi sodbi zedinjenje v obliki personalne unije z Avstrijo omogočilo Jugoslovancem, da bi v primernem trenutku dosegli popolno neodvisnost in da bi moralo spriči teh razlogov takšno rešitev sprejeti tudi srbsko ljudstvo, če zedinjenja ne bi mogli uresničiti drugače. M. Paulova, *Jugoslovanski odbor*, 352.

⁹² Solidarnostne izjave z majniško deklaracijo in Jugoslovanskim klubom so v imenu klerikalne skupine bosansko-hercegovskih katoličanov dali 17. novembra 1917. leta vrhbosanski nadškof J. Štadler (ki med Koroščevim bivanjem v Sarajevu

Poleti in jeseni 1917. so liberalni politiki iz Slovenije in Hrvatske okrepili stike s češkimi politiki iz kroga Češke mafije, kjer so dobivali predvsem obvestila o razvoju vojnih in mednarodnih političnih dogodkov. Čehi so močno vplivali na politično stališče politikov iz Jugoslovanskega kluba — po čeških parlamentarnih prvakih in po drugi strani po jugoslovanskih politikih, pripadnikih Jugoslovanske mafije. M. Paulova poudarja, da je jugoslovanski tajni odbor, ki mu je načeloval »prvi Jugoslovčan v vojnem času, čigar razpoloženje je bilo absolutno brezkompromisno protiaustrijsko«, Rudolf Giunio, poskušal vzpostaviti zvezo z Jugoslovanskim klubom in vplivati nanj, »tako da bi Jugoslovanski klub, zavestno ali podzavestno, s svojo taktiko služil politiki, katere namen je bila velika osvobodilna misel. Šlo je za to, da bi tudi politika Jugoslovanskega kluba, prav tako kot češka revolucionarna politika, dosegla po možnosti usmeritev zunanje politike Jugoslovanskega odbora«. ⁹³ Vpliv Češke in Jugoslovanske mafije je uspel, ko so onemogočili izvolitev I. Šušteršiča v delegaciji za skupne zadeve Avstro-Ogrske, zatem pri volitvah svojega člana, liberalnega politika G. Žerjava za sekretarja Jugoslovanskega kluba, kar so storili zaradi tega, da bi mafija po Krekovi smrti vplivala na Korošca in nadzorovala politiko v Jugoslovanskem klubu. ⁹⁴

Sodelovanje s češkimi politiki in povezanost Korošca in Jugoslovanskega kluba s pripadniki Češke in Jugoslovanske mafije ⁹⁵ sta prišla do izraza zlasti v prvi polovici 1918. leta v mnogih pomemb-

avgusta in septembra 1917 z njim ni soglašal glede tega vprašanja — glej obširneje: H. K a p i d ž i ć, n. d., 25—31), zatem Hrvati iz Bosne in Hercegovine 26. novembra 1917, ter hrvatski in srbski zastopniki v Zagrebu 3. decembra 1917 idr. F. Šišić, n. d., 103—106; S. Budisavljević, n. d., 33.

⁹³ M. Paulova, *Tajny výbor*, 320.

⁹⁴ ACAV, OFPM, Izjavi R. Giunia in G. Žerjava. R. Giunio poudarja, da je Korošec po pogovorih, ki jih je imel poleti 1917 v Pragi z vodstvom Češke mafije, postal po svoje pomočnik Jugoslovanske mafije in da so odtlej Koroščevi odnosil z Jugoslovansko mafijo »bili vse pristranejši in uspešnejši, pri čemer je veliko vlogo odigral Žerjav«. Korošec pa pravi, da je Žerjav postal sekretar JK na priporočilo Kreka, Rybařa in Kramerja in da je bil »ne kot formalni sekretar, temveč nekako višji sekretar« (ACAV, OFPM, izjava A. Korošca). S. Budisavljević potrjuje, da je G. Žerjav »v svoji dejavnosti opravil pomemben političen vpliv na posamezne člane tega kluba (JK; M. Z.), zlasti pa na predsednika kluba dr. Korošca v smeri vodenja protiaustrijske politike«. (S. Budisavljević, n. d., str. 100, op. 87). O dejavnosti Jugoslovanske mafije glej obširneje: M. Paulova, *Tajny výbor*.

⁹⁵ Korošec in Žerjav sta bila 26. oktobra 1917 v Pragi pri Kramarju, Šamalu in Stepanku, voditeljih Češke mafije, kjer so se pogovarjali o političnem sodelovanju, o čemer je Stepanek sestavil obširno poročilo. ACAV, OFPM, zapiski in izjave B. Stepanka. — O obisku A. Korošca in G. Žerjava v Pragi piše S. Budisavljević med drugim, da je Korošec ob tej priložnosti dobil zaupne informacije o namenih češke narodne politike in o nujnosti čim ožjega sodelovanja čeških in jugoslovanskih narodnih zastopnikov v dunajskem parlamentu. »Pogovori v Pragi so močno delovali na dr. Korošca in na njegovo bodočo politično ravnanje in opredelitev,« sklepa Budisavljević. S. Budisavljević, n. d., 101.

nih vprašanjih v zvezi z jugoslovanskim zedinjenjem in položajem Avstro-Ogrske, predvsem pa pri dobivanju informacij o vojaškem in političnem dogajanju zunaj meja monarhije.⁹⁶

Revolucija v Rusiji oktobra 1917 je s svojimi revolucionarnimi idejami, zlasti z zahtevo po samoopredelitvi narodov, še bolj radikalizirala Jugoslovanski klub in politiko, ki jo je po smrti J. E. Kreka (8. oktobra 1917) vodil A. Korošec. Razmeroma ozka kampanja za politično uveljavljenje programa majniške deklaracije, ki jo je vodil klub, se je razvnela po oktobru 1917 v široko ljudsko gibanje — v dobršni meri tudi proti željam njenih avtorjev. Oktobrska revolucija je vplivala, da se je »gibanje majniške deklaracije združilo s širokim gibanjem za mir, ki je vzvalovilo množice, z upanji v konec vojne in v osvoboditev izpod narodnostnega in socialnega tlačenja«.⁹⁷ Glede narodnostnega programa pa sta se v vodstvu Slovenske ljudske stranke dokončno oblikovali dve zamisli vodenja strankine politike: Šušteršič se je s svojimi privrženci krepko oklepal le ene smeri — Avstrije, medtem ko je opozicija na čelu z A. Korošcem pričela uveljavljati realnejšo politiko in je poskušala najti tudi možnosti za drugačne rešitve jugoslovanskega vprašanja in njegovega razvoja v okviru mednarodnih odnosov.

Razlike v pogledih sprtega strankinega vodstva o programu majniške deklaracije, torej o jugoslovanskem vprašanju, so poleg vseh drugih medsebojnih nasprotij konec 1917. leta pripeljale do dokončnega razcepa v Slovenski ljudski stranki. I. Šušteršič je skupaj s poslanca Jakličem 15. novembra 1917 izstopil iz Jugoslovanskega kluba. To je obrazložil z nezadovoljstvom, ker so ga 13. novembra obšli pri volitvah za odposlanca Kranjske v delegaciji za skupne zadeve Avstro-Ogrske. S takšnim postopkom in z izvolitvijo A. Korošca za delegata je novo vodstvo Slovenske ljudske stranke s politiki iz Jugoslovanskega kluba napravilo odločilen in poslednji korak pri odstranitvi Šušteršiča in tako tudi politike, ki jo je le-ta vztrajno in dolgo zastopal in vodil. To je bilo zna-

⁹⁶ Korošec 1925. leta povsem določno potrjuje obstoj tega sodelovanja in poudarja njegov veliki pomen za politiko Jugoslovancev v monarhiji. Sicer res ne omenja Jugoslovanske in Češke mafije, vendar navaja za »pomagače« pri zbiranju obvestil: Iv. Prijatelja, dr. Kavčiča, češke diplomatske in konzularne uslužbenke, jugoslovanske častnike in uradnike iz raznih avstrijskih ministrstev idr. Korošec poudarja, da so bili dobro obveščeni po zaslugi teh zvez in da je to vedel celo cesar. S. Kranjec, *Koroščevo predavanje*, 223.

⁹⁷ D. Šepič, n. d., 22. Glej tudi: F. Saje, *Revolucionarna gibanja kmečkega ljudstva v Sloveniji 1917–1919*, 18; D. Kermauner, *Oktobrska revolucija in Slovenci*, 34. — Gradivo z znanstvenega posvetovanja ob 50-letnici oktobrske revolucije in ob 30-letnici ustanovnega kongresa KP Slovenije, Ljubljana, novembra 1967; L. Ude, n. d., 194, idr.

menje velikih sprememb v političnih konceptih meščanskih politikov iz slovenskih dežel in tudi drugih jugoslovanskih pokrajin monarhije, ko je šlo za jugoslovansko vprašanje.⁹⁸

Po Krekovi smrti so »mladi« v Slovenski ljudski stranki pričeli izdajati tednik *Jugoslovan*,⁹⁹ s katerim so pridobili še več naklonjenosti med širšo slovensko javnostjo in utrdili svoj vpliv v strankinih vrstah. Pod vodstvom Korošca, čigar osebnost je združevala politično silo klerikalnega gibanja v dveh največjih slovenskih deželah, na Kranjskem in Štajerskem, je Slovenska ljudska stranka, »očiščena in pomlajena«, postopoma krepila svoj položaj v vseh slovenskih krajih.

Strankini poslanci niso prišli na sejo na novo izvoljenega izvršnega odbora Slovenske ljudske stranke, ki jo je Šušteršič sklical za 22. november, v času, ko so bili poslanci zaposleni zaradi dela v dunajskem parlamentu. Šušteršič jih je tako očitno želel zaobiti. Svojo odsotnost pa so pojasnili tudi s protestom zaradi Šušteršičevega izstopa iz Jugoslovanskega kluba. Šušteršič pa je zadel tudi ob odpor nekaterih članov izvršnega odbora Slovenske ljudske stranke, ki so bili nekoč izvoljeni po njegovem okusu. Vendar pa se je večina v izvršnem odboru postavila na Šušteršičevo stran in je izrazila nezaupanje poslancem Slovenske ljudske stranke v Jugoslovanskem klubu. Sklenili so, da bodo razpustili SLS in ustanovili novo stranko.

Škof Jeglič je 26. novembra v listu *Slovenec* objavil svoje znano sporočilo »O našem stališču v sedanjem razdoru«, s katerim je zadal poslednji udarec Šušteršiču in njegovim privržencem.¹⁰⁰

⁹⁸ V pismu kranjskim poslancem 14. novembra 1917 Šušteršič opozarja, da so Korošca, in ne njega, izvolili v nasprotju z voljo in s predlogi izvršnega odbora SLS, ki je praktično preostal edino njegovo oporišče. Pismo kranjskih poslancev Šušteršiču 27. junija 1917 — ki ga je *Slovenec* objavil 18. novembra 1917 — opozarja, da so že takrat »mladi« v SLS »zaradi novih političnih razmer« in jugoslovanskega vprašanja praktično izločili Šušteršiča in njegove politične zamisli iz svojih političnih kombinacij in čakali le ugodne priložnosti, da bi to tudi uradno uresničili. To je moč sklepati po pismu kranjskih poslancev SLS uredništvu lista *Slovenec* 20. novembra 1917 (prav tistih, ki so podpisali pismo z dne 27. junija 1917, razen umrlega Kreka) ter po sporočilu Jugoslovanskega kluba 20. novembra 1917 o tem sporu; *Slovenec*, 17. in 21. novembra 1917.

⁹⁹ Razmere v Katoliškem tiskovnem društvu zaradi še vedno močnega Šušteršičevega vpliva niso bile povsem ugodne za delovanje Koroščeve opozicije. Zato je le-ta 10. novembra 1917 pričel izdajati list *Jugoslovan*, ki naj bi nevtraliziral Šušteršičev vpliv v javnosti in propagiral novo politično usmeritev Jugoslovanskega kluba.

¹⁰⁰ To Jegličevo sporočilo je pomemben dokument za zgodovino razcepa v SLS 1917. leta. Vsebuje tudi Jegličevo priznanje o razlogih za objavo ljubljanske izjave z dne 15. septembra, o čemer piše Jeglič naslednje: »To sem storil: prvič kot odločen ugovor zoper naklepe onih izvenavstrijskih slovenskih krogov, ki hočejo Jugoslovane odcepiti od Avstrije; zato naj ves svet ve, da mi Slovenci ne naklepe od sebe odbijamo, ker hočemo ostati v avstrijski monarhiji in pod žezlom naših vladarjev iz habzburške hiše;

Šušteršič je s svojimi privrženci že sestavil Slovensko kmečko stranko (SKS)¹⁰¹ in konec decembra pričel izdajati list *Resnica*. Po zaslugi Jegličeve podpore in radikalizacije politike v Jugoslovanskem klubu se je Korošček položaj v vrstah Slovenske ljudske stranke po izstopu Šušteršičevega izvršnega odbora SLS naglo krepil. Decembra je med nasprotniki prišlo do boja pri zbiranju privržencev za Slovensko kmečko stranko in za novo Slovensko ljudsko stranko. Šušteršič je računal na podporo duhovništva in tudi kmetov, kjer je pričel zbirati bogatejše sloje. Klerikalni krogi »mladih« v Slovenski ljudski stranki so bili zaskrbljeni, ker bi utegnili priti do večjega osipanja v strankinih vrstah. Toda večina katoliških organizacij je podprla začasno vodstvo stranke z A. Kalanom na čelu.¹⁰² Ob organizirani in vsestranski pomoči večjega dela katoliškega duhovništva, na katerega je odločilno vplival Jeglič, so pričeli utrjevati stranko. Ustanavljali so agitacijske odbore, ki so propagirali proti Šušteršičevi Slovenski kmečki stranki in se zavzemali za podporo novemu vodstvu Slovenske ljudske stranke.

Po zborovanju ljubljanskih poverjenikov Slovenske ljudske stranke 18. decembra 1917, ki je bilo pomembno za prevlado vpliva »mladih« na Kranjskem, najmočnejšem Šušteršičevem oporišču, je bil 27. decembra sestanek poverjenikov kranjske Slovenske ljudske stranke. Na tem najbolj množičnem zborovanju stranke med vojno, ki je imelo kongresni značaj, je bilo sprejetih nekaj odločitev, pomembnih za nadaljnji razvoj SLS. Z zborovanja so poslali cesarju Karlu brzojavko, v kateri izraža Slovenska ljudska stranka zvestobo in vdanost habsburški dinastiji. Delegati so v posebni resoluciji majniško deklaracijo razglasili za svoj minimalni program, stališča Slovenske ljudske stranke v nacionalni politiki pa so označili z naslednjim programom: »Zvestoba cesarju, zvestoba naši

Drugič kot odločen ugovor zoper velike krivice, ki so jih Slovencem že storile in jih ravno sedaj še napovedujejo brezobzirne vsenemške stranke;

Tretjič kot odločen ugovor proti nasilstvom, s katerimi gnetejo Madžari njim pridružene slovenske narode;

Cetrtič, prepričan da zadovoljni Jugoslovani bodo najbolj močna, verna in zvesta obramba zoper sovražnike avstrijske monarhije in habsburške dinastije.« O položaju v SLS v zvezi z razcepom konec 1917 glej obširneje: F. Erjavec, n. d., 273—275.

¹⁰¹ V načrtu programa Šušteršičeve SKS, ki je bil kmalu objavljen, poudarjajo, da gre za stranko, ki ima izključno kmečki značaj. V narodnostno političnih zadevah so prišli v programu do popolnega izraza Šušteršičevi nazorji o habsburški jugoslovanski državi Slovencev in Hrvatov brez Srbov. To potrjuje dejstvo, da je bil program majniške deklaracije razlog glavnega spora v SLS.

¹⁰² Začasno vodstvo SLS je 27. novembra 1917 pozvalo slovensko ljudstvo, naj pomaga novi SLS, bojkotira Šušteršičevo stranko in podpre prizadevanja »mladih« — »za osamosvojitve in združenje Jugoslovancev pod Habsburžani. *Slovenec*, 27. novembra 1917.

avstrijski domovini, zvestoba ožji Jugoslaviji, zvestoba zdravemu demokratizmu.«

Po obsodbi in izključitvi Šušteršiča in njegovih najbližjih sodelavcev iz vodstva Slovenske ljudske stranke je bilo izvoljeno novo vodstvo Slovenske ljudske stranke z A. Kalanom na čelu kot predsednikom stranke. Istega dne se je občni zbor kranjske SLS spremenil v kongres Vseslovenske ljudske stranke (VLS). Namen tega zborovanja je bila ponovna vzpostavitev enotnosti klerikalnega gibanja v slovenskih deželah, predvsem na Kranjskem, ki se je med vojno omajalo in organizacijsko razbilo zaradi razkola in precej tudi kot posledica Šušteršičeve avtorske politike. Z izvolitvijo novega centralnega izvršnega odbora z A. Korošcem kot predsednikom je bila ponovno vzpostavljena Vseslovenska ljudska stranka, ki je združila največji del katoliških organizacij iz vseh slovenskih dežel. Temelj enotnosti Vseslovenske ljudske stranke so predstavljali parlamentarni zastopniki stranke iz Jugoslovanskega kluba.¹⁰³

Na zborovanju VLS ali Slovenske ljudske stranke 27. decembra 1917 so poudarili, da se stranka ne more več zadovoljiti z avtonomijo, temveč da jo čaka boj za samostojno jugoslovansko državo. Izvršni odbor VLS je sprejel sklep, naj se stranka loti pogajanj z vsemi političnimi strankami, ki sprejemajo stališče majniške deklaracije, tako da bi ustanovili narodni svet.¹⁰⁴ Sočasno je bila tudi redna glavna skupščina Zadružne zveze, na kateri so razpravljali o vprašanjih v zvezi z urejanjem razmer v katoliškem združnem gibanju v slovenskih deželah. Tudi za predsednika te organizacije so izvolili A. Korošca.

Tako je konec 1917 Slovenska ljudska stranka stopila iz hude notranje krize, ki je ogrožala njeno enotnost in resno grozila, da bo s svojo nadaljnjo poglobitvijo in zaostritvijo revolucionarnega stanja v 1917. letu pripeljala stranko v neugoden položaj glede na njeni politični tekmici v slovenskih deželah — socialnodemokratsko in liberalno stranko, oslabil njen odpor do germanizacij-

¹⁰³ V osrednji izvršni odbor stranke so izvolili poleg Korošca kot predsednika še Pogačnika, Fona in Grafenauerja za podpredsednike, ter naslednje člane: s Kranjske — A. Kalana, J. Brodarja, M. Moškerca, J. Ložarja in B. Remca, s Stajerske — J. Hohnjeca in F. Piška, z Goriškega — Gregoriča in Breclja, s Koroškega I. Grafenauerja in Smodeja, iz Trsta pa Čoka. Za sekretarja so izvolili B. Remca. (Slovenec, 29. novembra 1917.) VLS bomo še vnaprej imenovali SLS, kot so jo tudi običajno imenovali ter poznali pod tem imenom.

¹⁰⁴ Slovenec, 29. decembra 1917. To je bila prva uradna in javna zahteva novega vodstva SLS po ustanovitvi Narodnega sveta — skupnega za vse slovenske dežele.

skega pritiska nemških nacionalističnih strank in predvsem zmanjšala vpliv njene vodilne in v tistem času progresivne vloge v narodnostni revoluciji slovenskega ljudstva, njegovi osvoboditvi izpod večstoletnega germanskega gospostva.

V tem kritičnem razdobju je novim naprednejšim silam v političnem vodstvu klerikalne stranke, ki so zamenjale starejšo garnituro voditeljev z že zastarelimi nazori o vodenju narodnostne politike, zlasti v razmerah revolucionarnega 1917. leta, uspelo, da so s pomočjo katoliških cerkvenih krogov spet organizirale stranko in okrepile njen politični vpliv v slovenskih pokrajinah ter tako dosegle pomemben uspeh v njenem uveljavljanju med Jugoslovani v monarhiji in sočasno tudi v dunajskih političnih krogih. »Mladi« v Slovenski ljudski stranki so imeli več posluha in sposobnosti, da so čutili spremembo usmeritve v vodenju strankine politike in taktike, in so svoj program postopoma prilagajali realnim političnim razmeram v Avstro-Ogrski, v dobršni meri pa tudi razvoju dogodkov v svetu v zvezi z vojno in njenim izidom.

Zgodovinsko gledano, pa tudi v razmerju do političnega položaja v Evropi — zlasti po oktobrski revoluciji in njenih načelih o samoopredelitvi narodov — pa je povsem jasno in opravičljivo dejstvo, da so se leta 1917 »mladi« in »stari« v SLS glede osnovne opredelitve v narodnostnih zadevah v zvezi z načinom reševanja jugoslovanskega vprašanja z večjim ali manjšim upanjem oklepali »habsburškega žezla« in avstrijskega državnega okvira. V letu 1917 (ne glede na ameriško vojno napoved monarhiji, kajti posledice tega dejanja so sledile šele 1918) klerikalni politični voditelji — tako kot druge politične sile v Sloveniji — razen Avstrije niso videli nobene druge sosednje države, ki bi lahko zavarovala slovenske narodnostne interese, zlasti pred italijanskimi ozemeljskimi zahtevami, torej pred nevarnostjo radikalne narodnostne dezintegracije. Takšna politična usmeritev vodstva Slovenske ljudske stranke je temeljila na dejstvu, da je bila Avstrija v tistem razdobju še razmeroma močna, in na prepričanju, da bo — če ne zmaga v vojni — ostala močna kot poprej ali da bo po preureditvi na trialističnih temeljih postala še močnejša.

Navzlic vsem spremembam, ki so se odigrale v zvezi s političnim prilagajanjem slovenskih meščanskih političnih sil novim razmeram v monarhiji in svetu, so bile slovenske politične stranke in njihovi voditelji le v neki izolaciji v razmerju do političnih središč v Evropi. To velja zlasti za tiste, ki so se bolj zavzeto ukvarjali s celotnim jugoslovanskim vprašanjem. Zaradi pomanjkljive

povezanosti in neobveščenosti, kar je bila poleg objektivnih razlogov in nezadostnega zanimanja klerikalnih voditeljev tudi posledica neupoštevanja Slovenske ljudske stranke kot pomembnejše politične sile, predvsem zaradi nepoznavanja razmer v Sloveniji, za katere jugoslovanski politiki v emigraciji niso vedeli,¹⁰⁵ voditelji v klerikalni stranki do konca 1917. leta niso mogli globlje spoznati nadaljnjega evropskega vojaškega in političnega položaja — in kar je bilo še pglavitneje — drugih možnosti za reševanje jugoslovanskega vprašanja. Ostajali so le pri tistih, ki so jih sami programirali. Vsi poskusi, da bi okvire »habsburškega jugoslovantstva« razširili v obsežnejše jugoslovanske osnove, so bili že v zasnovah boječi, previdni in tako brez večjih rezultatov.

Znotraj domovine je z reorganizacijo v poslednjih dneh decembra 1917 Slovenska ljudska stranka ali Vseslovenska ljudska stranka po obliki dosegla organizacijski status iz dni njene velike politične prevlade v slovenskih deželah (1908—1911), vendar pa njen dejanski vpliv med ljudstvom ni bil več tako močan kot nekoč. To je bila posledica notranjega spora in dezorganizacije ter izrednih vojnih razmer, v katerih je stranka, ki so jo omejevali v širšem in organiziranem političnem delovanju, zgubila del svojih aktivnih pripadnikov. Navzlic vidnim spremembam v naziranju o vodenju strankine politike in taktike v smislu oddaljevanja od konservativizma iz razdobja Šušteršičeve vladavine, Slovenska ljudska stranka še vedno ni bila prava sodobna meščanska politična stranka in je imela pomanjkljivosti kot politična predstavnica, torej resnični tolmač ljudskih teženj v narodnostni revoluciji. Toda upoštevajoč okoliščine, v katerih je delovala, pobude, ki jih je dajala na področju slovenske narodnostne osamosvojitve in jugoslovanskega vprašanja, ter glede na sile, ki so jo vodile in na katere se je opirala, lahko zanesljivo trdimo, da je bil delež klerikalne stranke v 1917. letu pri prebujanju političnega življenja in narodnostne zavesti pri Jugoslovanih v monarhiji in zlasti pri Slovencih velikega pomena za nadaljnji potek dogodkov v meščanski revoluciji 1918. leta.

¹⁰⁵ O delu srbske vlade, Jugoslovanskega odbora in drugih jugoslovanskih političnih sil v emigraciji, njihovih naziranjih in političnih akcijah za reševanje jugoslovanskega vprašanja 1914—1918. leta glej obširneje: M. Djordjević, *Srbija i Jugoslaveni za vreme rata 1914—1918*, Beograd, 1922; M. Paulova, *Jugoslovanski odbor*; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija*; D. Sepić, *Italija, Saveznici i jugoslovensko pitanje 1914—1918* idr. V teh in številnih drugih zgodovinskih delih je opaziti posebej dejstvo, da so bile slovenske politične stranke skoraj tik do konca vojne pretežno zunaj dogajanja v krogih Jugoslovanskega odbora in srbske vlade.

Deklaracijsko gibanje, ki je vzniknilo ob majniškem programu Jugoslovanskega kluba, je bilo po širini najmočnejše v Sloveniji, sledili sta Istra in Dalmacija, medtem ko v Bosni ni zajelo širših ljudskih množic. Na Hrvaškem in v Slavoniji kampanja za širjenje programa majniške deklaracije ni prinesla večjih rezultatov — razen v Hrvatskem primorju in v Gorskem Kotaru. Stranke, ki so vodile deklaracijsko agitacijo, so delovale predvsem med meščanskimi sloji, medtem ko so hrvaški kmetje pod vplivom S. Radića med akcijo za zbiranje podpisov ostali ob strani. Zato program majniške deklaracije in radikalnejši jugoslovanski program, ki se je širil v njegovem zavetju, »ni vplival na usmeritev hrvatskega kmetstva«. ¹⁰⁶

V vrstah Slovenske ljudske stranke je deklaracijsko gibanje v začetku 1918. leta dalo nove, radikalnejše pobude in je — med drugimi — prisililo strankine voditelje, da so popravili politično naziranje o jugoslovanskem zedinjenju. Pod vplivom naprednih in revolucionarnih dogodkov v svetu, protivojnega razpoloženja v jugoslovanskih pokrajinah Avstro-Ogrske, odmevov oktobrske revolucije in akcije antantnih sil je v bistvu oportunistični program Slovenske ljudske stranke, obrazložen v majniški deklaraciji, 1918. leta stopil iz svojih sporazumarskih okvirov in se spremenil v široko in močno manifestacijo jugoslovanske združitve med Slovenci, Hrvati in Srbi v monarhiji.

¹⁰⁶ D. Sepić, n. d., 280.

III.

JANUARSKI MEMORANDUM JUGOSLOVANSKEGA KLUBA IN POLITIČNA USMERITEV NOVEGA VODSTVA SLS V ZAČETKU 1918. LETA

Dogodki, ki so se odigrali v začetku 1918. leta v mednarodni politiki, ter številni revolucionarni nemiri, stavke in upori, do katerih je prišlo januarja v monarhiji, so politikom v jugoslovanskih pokrajinah Avstro-Ogrske prinesli nova vznemirjenja in skrbi. Vstop Združenih držav Amerike v vojno na strani antante, od začetka 1918. leta vse večje angažiranje ameriške politike v vprašanju osrednje Evrope in glede usode monarhije ter v tej zvezi spor ZDA z Italijo¹⁰⁷ so bili posebno pomembni za nadaljnji razvoj jugoslovanskega vprašanja v jugoslovanskih pokrajinah Avstro-Ogrske.

Dogodki v Rusiji so bili v celotnosti teh vprašanj posebnega pomena za politiko Jugoslovancev v monarhiji. Konec decembra 1917 so se začela mirovna pogajanja centralnih sil s sovjetsko vlado. Le-ta je namreč predložila mirovni dogovor brez aneksije in kontribucije in je pri tem poudarjala pravico slehernega naroda do neodvisnosti in samoopredelitve. Sovjetska vlada je 30. decembra 1917 pozvala vlade antante in ZDA, naj sprejmejo začete pogovore in obrazložijo svoje mirovne pogoje, zlasti glede uveljavljanja pravice do samoopredelitve malih in podjarmljenih narodov, med njimi tudi Jugoslovancev v Avstro-Ogrski. Antanta in ZDA niso odgovorile na ta poziv sovjetske vlade, zato pa so z govorom predsednika britanske vlade Lloyda Georgea 5. januarja 1918 in z objavo

¹⁰⁷ O vplivu Amerike na notranje- in zunanjepolitični položaj Avstro-Ogrske, o njenem pomenu za razpad monarhije in za reševanje jugoslovanskega vprašanja, glej obširneje: D. Živojinović, *Amerika, Italija i postanek Jugoslavije 1917—1919*, Beograd 1970, 24—52, 109—154.

znanih štirinajstih točk predsednika ZDA W. Wilsona javno označile svoj mirovni program.¹⁰⁸

Vsi trije dogodki, pogajanja v Brest-Litovsku, govor Lloyda Georgea in Wilsonova poslanica ameriškega kongresu, so vidno vplivali na nadaljnjo politiko in programsko usmeritev novega vodstva Slovenske ljudske stranke. Njen načelnik A. Korošec je vodil takrat že samostojnejšo in odločnejšo politiko do dunajskih vladaajočih krogov tudi glede jugoslovanskega vprašanja. Pogumno in brez oklevanja se je zavzemal za uresničenje dogovorjenega češko-jugoslovanskega sodelovanja in o tem najboljše priča njegovo odločno podpiranje čeških politikov, ki so opustili program svoje deklaracije z dne 30. maja 1917 in sprejeli novo politično usmeritev, temelječo na pravicah narodov do samoopredelitve, zaradi česar je prišlo tudi do njihovega spora z dunajsko vlado.¹⁰⁹

V govoru 5. januarja je Lloyd George med drugim poudaril, da se britanska vlada zavzema za vzpostavitev neodvisne Poljske, za zadovoljitev narodnostnih teženj Italijanov in Romunov in za avtonomijo drugih avstrijskih narodov, torej tudi Jugoslovancev v monarhiji, vendar pa v svojih vojnih načrtih nima uničenja Avstro-Ogrske.¹¹⁰ Takšno stališče velesile iz tabora antante je opogumilo tiste politike iz jugoslovanskih političnih strank, ki so bili za jugoslovansko državo v okviru monarhije. V Slovenski ljudski stranki je govor Lloyda Georgea še bolj utrdil prepričanje, da je programski temelj majniške deklaracije, torej navezava jugoslovanske države na avstrijski državni okvir, realna politična zasnova, ne glede na izid svetovne vojne.

Pod neposrednim vplivom govora britanskega premiera in ameriškega predsednika, ki sta rešitev jugoslovanskega vprašanja v Avstro-Ogrski videla predvsem v njeni preosnovi na temelju avtonomije, je *Slovenec* v zanimivem članku »Maksimum in minimum« še enkrat obrazložil jugoslovanski program klerikalne stranke. Ta članek (ki je bil v resnici nadaljevanje ostre polemike in napadov

¹⁰⁸ Glej obširneje: D. Šepić, *Oktobarska revolucija i jugoslovensko pitanje*, 26–27.

¹⁰⁹ Korošec je v brzojavki, poslani sestanku čeških narodnih poslancev 6. januarja 1918 v Pragi, v imenu JK poleg drugega poudaril, da »tudi Jugoslavlani ne priznajo grofu Czerninu pravice, da bi govoril v imenu avstrijskih slovanskih narodov, ker zastopa privilegirano narodno manjšino. Mi, Južni Slovani, smo čutili, kaj pomeni Avstrija pod pravico samoopredelitve narodov. Zelimo mir, ki ne temelji na tlačenju narodov, temveč na demokratičnih načelih, za katera se borijo zdaj milijoni ljudi.« *Glas SHS*, 9. januarja 1918; S. Budisavljević, n. d. 26.

¹¹⁰ *Foreign Relations of the U. S. 1917*, Suppl. I, vol. I, 9. Po D. Šepiću, n. d., 26.

na Šušteršičevo skupino v začetku januarja)¹¹¹ je razlagal jugoslovanski program najniške deklaracije in njenega maksimuma in minimuma v okviru omenjenega mirovnega programa velesil. *Slovenec* se je zavzemal za znano Krekovo zamisel o ustanovitvi habsburške Jugoslavije, ki bi kot kulturno in gospodarsko razvitejša država postala »naravno težišče« za združevanje vseh južnih Slovanov, in poudaril, da se Slovenci ne morejo več zadovoljiti s Šušteršičevo zamislijo reševanja jugoslovanskega vprašanja v duhu narodnostne avtonomije. List je poudarjal dalje, da nova Slovenska ljudska stranka ne zastavlja več vprašanja minimalnega ali maksimalnega, temveč realnega programa, ki je vsebovan v naslednjem: »Jugoslovani zahtevamo svojo lastno državo pod Habsburžani ne le na podlagi naših starih zgodovinskih pravic, ampak po naravnem pravu. Z narodno avtonomijo v kronovinah se ne moremo zadovoljiti, tudi ne z narodno avtonomijo brez kronovin; taka avtonomija danes velja, jutri je ni. Trdno poročstvo resnične politične svobode nam more dati le lastna država.« Avstro-Ogrska ne bo razpadla, »ker je Evropi potrebna«. Preurediti jo je treba kot zvezno državo in eno od njenih najaktualnejših vprašanj v bodočnosti bodo odnosi s Srbijo. V primeru, da bi se morali Slovenci politično na novo usmeriti — poudarja list — »se nam odpira samo ena pot: narava nam kaže samo pot na jug«.¹¹²

V začetku januarja 1918, v novem političnem ozračju, ugodnejšem za jugoslovansko vprašanje, so se zahteve po združitvi jugoslovanskih narodov oglašale v domovini, tujini in zunaj strankarskih programov, zlasti med študentsko mladino. Vsa slovenska, srbska in hrvaška študentska društva v Švici so se 22. januarja 1918 združila v eno organizacijo — Občo organizacijo združene srbsko-hrvatsko-slovenske akademske mladine v Lausanni. Še istega dne je organizacija objavila troje razglasov, v katerih je poudarila, da so Srbi, Hrvati in Slovenci »po rasi, jeziku in kulturi en narod — Jugoslovani« ter da v njihovem imenu zahtevajo »integralno združitve vseh delov svojega ljudstva v neodvisno in demokratično državo, ki bo urejena na načelu suverenosti narodne volje, izražene po ljudskih predstavnikih, izvoljenih na temelju obče, tajne, ena-

¹¹¹ *Slovenec*, 5. januarja 1918. v članku *Nevarna igra*. Novo vodstvo SLS je želelo čimbolj kompromitirati I. Šušteršiča in je zato objavilo njegovo zaupno okrožnico poverjenikom SLS, razposlano julija 1914. leta. Pismo vsebuje zahtevo, naj poverjeniki oprežajo za primeri velesrbstva in beležijo protilavstrosko razpoloženje v slovenskih deželah ipd. *Slovenec* poudarja, da je Šušteršič storil vse to sam, brez vednosti strankinega vodstva.

¹¹² *Slovenec*, 10. januarja 1918.

ke in neposredne glasovalne pravice v veliki narodni ustavodajni skupščini«. V vodstvu te organizacije, ki je dejansko podpirala delovanje Jugoslovanskega odbora in srbske vlade, je bil tudi Slovenec Vladislav Fabjančič.¹¹³ Na podobnih, vendar dokaj ožjih osnovah je temeljila izjava akademske mladine Hrvatskega vseučilišča v Zagrebu 24. januarja 1918. Okrog 300 študentov, podpisnikov te izjave, je zahtevalo ustanovitev države Slovencev, Hrvatov in Srbov in v tem duhu so izrazili nujnost, »naj bi se vsi predstavniki Jugoslovnanov avstro-ogrske monarhije, ki stoje na načelu narodne enotnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov ter pravice do narodne samoopredelitve, čimprej sestali v Zagrebu ter podelili enotno direktivo narodni politiki Slovencev, Hrvatov in Srbov avstro-ogrske monarhije«. V izjavi izraža študentska mladina simpatije vsem, ki so v tej smeri karkoli resnično storili, predvsem vodstvu *Jugoslovanskega kluba*, *Starčevićevi stranki* prava v Zagrebu, dalje *Češkemu svazu* za dosedanje solidno nastopanje v parlamentu...¹¹⁴ Navdušenje za politiko in program Jugoslovanskega kluba je bilo v začetku 1913 izjemno močno med srednješolsko in študentsko mladino v jugoslovanskih pokrajinah monarhije. Posebne priljubljenosti med njo pa tudi med širšimi ljudskimi sloji je bil deležen A. Korošec.¹¹⁵

Pogajanja v Brest-Litovsku in hude notranje razmere v monarhiji so spodbudili vodstvo Slovenske ljudske stranke, da je po Jugoslovanskem klubu sprožilo novo in posebno akcijo za reševanje jugoslovanskega vprašanja. Da bi pritiskali na dunajske vladajoče kroge v trenutku obče krize monarhije in stavkovnega vala v januarju 1918¹¹⁶ in se lotili uresničevanja programa majniške deklaracije, so Korošec in novo vodstvo Slovenske ljudske stranke po Jugoslovanskem klubu decembra 1917 in januarja 1918 vse glasneje poudarjali zahtevo po uveljavljanju načela samoopredelitve narodov.

¹¹³ Diplomatski arhiv Zveznega sekretariata za zunanje zadeve (dalje: DA — SIP), Dvorni arhiv (dalje: DA), fasc. 78.

¹¹⁴ D. Janković, B. Krizman, *Građa o stvaranju jugoslovenske države*, Beograd 1964, (dalje: *Gradivo*), 53—54.

¹¹⁵ V listu *La Yougoslavie*, ki sta ga v Zenevi 1917/1918 izdajala Dragotin Gustinčič in Nikola Smodlaka, se je D. Gustinčič zavzemal za integralno jugoslovansko zedinjenje zunaj Avstro-Ogrske in dopuščal tudi možnost zedinjenja s Srbijo, čeprav je bil oster nasprotnik velikosrbske zasnove in oportunitizma Jugoslovanskega odbora. Politični uspehi A. Korošca in njegova izvolitev za predsednika narodnega sveta SHS so takrat tako navduševali mladega Gustinčiča (v tem je namreč videl znamenje enakopravnega zedinjenja), da je o Korošču pisal kot o »revolucionarnem liku«, »pravem idealu narodnega voditelja« ipd. D. Gustinčič, *Dr. Antun Korošec, La Yougoslavie*, *Item An-N° 17 et 18*, Genève, 15. novembre 1918, 297—301.

¹¹⁶ Glej obširneje: D. Šepić, *Italija, Saveznici i Jugoslovensko pitanje 1914—1918*, 270—273.

Med zasedanjem dunajskega parlamenta 23. in 24. januarja 1918 so bili poslanci Jugoslovanskega kluba zelo vztrajni v svoji zahtevi po samoopredelitvi narodov. Najostrejši in najodločnejši je bil A. Korošec, ki je v svojem govoru v parlamentu 23. januarja zahteval združitev Jugoslovčanov iz monarhije na temelju pravice do samoopredelitve. Na naslednji seji parlamenta (24. januarja) je po govoru ministra za zunanje zadeve Czernina, ki je obrazložil stališče dunajske vlade do Wilsonove mirovne poslanice, Korošec protestiral proti vladnemu stališču, da je ustavna ureditev monarhije poročstvo za svobodni razvoj njenih narodov. Ob tej priložnosti je izjavil, da Jugoslovanci želijo, naj bi se vsi zavezniki izrekli za mir brez aneksij in priznali načelo samoopredelitve.¹¹⁷ Pogovori, ki so jih imeli zastopniki Jugoslovanskega kluba 30. januarja 1918 s Seidlerjem, so ponovno prepričali jugoslovanske politike, da so avstrijski načrti za reševanje jugoslovanskega vprašanja neiskreni in polovični.¹¹⁸

Zahteva po pravici do samoopredelitve se je pokazala zlasti v memorandumu Jugoslovanskega kluba 31. januarja 1918, ki ga je A. Korošec poslal nemškemu, avstro-ogrskem, ruskemu in ukrajinskemu odposlanstvu na mirovnih pogajanjih v Brest-Litovsku.¹¹⁹ Korošec je v memorandumu, potem ko je obrazložil težavni položaj slovenskega in drugih jugoslovanskih narodov v monarhiji, poudaril vpliv, ki ga je imela ruska revolucija na boj Jugoslovčanov za narodnostno neodvisnost, in v tej zvezi oblikoval »naš program«, torej program Slovenske ljudske stranke in Jugoslovanskega kluba, z naslednjimi zahtevami: »1. Takoj splošen demokratični mir, popolna razorožitev, mednarodna varnost in zaščita svobodnega razvoja vseh narodov, velikih in malih. 2. Priznanje in popolna zagotovitev svobodno uveljavljene in popolne pravice do samoopredelitve

¹¹⁷ *Slovenec*, 25. januarja 1918. O tej radikalnosti in odločnosti A. Korošca v zahtevah glede reševanja jugoslovanskega vprašanja kot dejanski posledici politične, socialne in narodnostne radikalizacije slovenskega ljudstva in mednarodnega dogajanja govori drugje tudi G. Zerjav. Opozarja, da je Korošec odločno vodil politično delovanje v parlamentu (v zadovoljstvo vseh jugoslovanskih politikov iz JK; op. M. Z.) in da »nasploh po januarju 1918; M. Z.) ni več nikoli okleval«. AČAV, OFMP, izjava G. Zerjava.

¹¹⁸ Glej omenjeni pogovor po zapiskih V. Spinčiča, D. Sepić, n. d., 275.

¹¹⁹ *GRADIVO*, 65–67; F. Šišić, n. d., 196–197. G. Zerjav in R. Giunio trdita v svojih izjavah M. Paulovi, da je Korošec po Jugoslovanski mafiji prejel popoln izvod besedila mirovne ponudbe L. Tročkega. Takoj so jo objavili v vseh slovenskih listih; le-ti so bili zaradi tega zaplenjeni. Dalje trdita, da so v Brest-Litovsk poslali tudi češke in jugoslovanske memorandume, sestavljene na pobudo Češke in Jugoslovanske mafije. G. Zerjav poudarja, da je bil smisel memoranduma JK z dne 31. januarja 1918 v zamisli: »Ne zahtevamo več habsburškega okvira.« Zato je prišlo do spora »z oportunističnimi elementi v Jugoslovanskem klubu, ki sta jih vodila Rybař in Laginja«. Oba sta protestirala, A. Korošec pa je že poprej strl odpor E. Jarca. AČAV, OFMP, izjavi G. Zerjava in R. Giunia.

narodov, zlasti v vprašanju, ali želijo svobodno državo in v kakšni obliki jo bodo vzpostavili. 3. Za našo državo ne terjamo ničesar, kar pripada drugemu narodu in nam zato ne pripada; za našo državo terjamo le tisto ozemlje, ki ga v sklenjenih množicah kontinuirano naseljujejo Srbi, Hrvati in Slovenci. 4. Morje, zlasti Jadransko, naj bo svobodno...» Korošec je v memorandumu vztrajal pri zahtevi, naj na mirovnih pogajanjih sodelujejo zastopniki jugoslovanskih narodov iz monarhije. Najbrž je sodil, da je to edina pot za uresničenje obrazloženega narodnostnega programa.

Januarski memorandum je kot dejanje politikov iz Jugoslovanskega kluba in novega vodstva Slovenske ljudske stranke in predvsem A. Korošca z več plati pomemben dokument, ne glede na njegov neuresničeni praktični učinek, prej verbalni kot resnični radikalizem v poudarjanju pravice do samoopredelitve narodov, formalizem ter minljivi, taktično-politikantski značaj.¹²⁰ Predvsem je pomembno dejstvo, da je pomenil posledico nove politične usmeritve A. Korošca in njegovih privržencev v Jugoslovanskem klubu, ki so se vse bolj otresali manjvrednostnih kompleksov v političnih odnosih z nemškimi vladajočimi krogi in enostranskih slepil o načinu reševanja jugoslovanskega vprašanja.

Realistična politična usmeritev vodstva Slovenske ljudske stranke in politikov iz Jugoslovanskega kluba se je potrdila prav v programu memoranduma z dne 31. januarja, ki je za nadaljnji razvoj jugoslovanskega programa v jugoslovanskih pokrajinah monarhije pomemben iz naslednjih razlogov: a) zaradi ostroti in borbenega stališča do Avstro-Ogrske; b) ker terja pravico do samoopredelitve avstro-ogrskih narodov in ne temelji več le na hrvatskem državnem pravu iz majniške deklaracije; c) zaradi prizadevanja, da bi programske zamisli oktobrske revolucije uporabili v buržoazno-narodnostnem programu; in č) zaradi očitnega in močnega vpliva krfske deklaracije in njenega programa na jugoslovanske politike v monarhiji.¹²¹ Že dejstvo, da je tudi A. Korošec v tistem trenutku uporabil aktualno politično navado in v program januarskega memoranduma vnesel temeljne misli in izraze sovjetskih razglasov — kot so storili tudi Pašić, Trumbić in drugi buržoazni politiki — priča po svoje o evoluciji naziranja politikov iz Jugoslovanskega kluba glede jugoslovanske ideje in poti do njenega uresničenja.

¹²⁰ B. Stulli, n. d., 196—197.

¹²¹ D. Janković, n. d., 364.

Po drugi strani pa je — podobno kot ravnanje Jugoslovanskega odbora, srbske vlade in Češke parlamentarne zveze — politični program januarskega memoranduma Jugoslovanskega kluba pomenil sočasno tudi Koroščev poskus, da bi položaj v zvezi z mirovnimi pogajanjmi v Brest-Litovsku in s sovjetskimi zahtevami čimbolj izkoristil za svoj jugoslovanski program majniške deklaracije. Brž ko je februarja in marca v političnih krogih Avstro-Ogrske usahnila aktualnost sovjetskih ponudb in se je pod vplivom ravnanja antante in ZDA znova razraslo prepričanje o ohranitvi avstro-ogrske monarhije, je vodstvo SLS opustilo program januarskega memoranduma in se spet vrnilo k programu majniške deklaracije,¹²² ki se ga je tudi sicer popolnoma oklepalo v svoji politični dejavnosti znotraj slovenskih dežel. Nasploh pa D. Šepić poudarja, da v kampanji za reševanje jugoslovanskega vprašanja na konferenci v Brest Litovsku sploh niso omenjali memoranduma jugoslovanskega kluba. Memorandum so v avstrijskem delu monarhije komaj poznali, saj vlada ni dovolila, da bi ga objavili. Na Hrvaškem, kjer ga je tisk objavil, pa ga niso izkoristili za osnovo za propagando, ki bi šla dalje od majniške deklaracije.¹²³

V prvih treh mesecih 1918. leta je vodstvo Slovenske ljudske stranke z intenzivno politično kampanjo zbiralo širše ljudske sloje, ki jih je zajelo deklaracijsko gibanje. Jugoslovansko razpoloženje med prebivalstvom je poskušalo spraviti pod svoje nadzorstvo, ga izkoristiti za krepitev stranke in popolnoma podrediti svojim političnim namenom. Vodstvo Slovenske ljudske stranke je deklaracijsko gibanje, temelječe na željah ljudstva po svobodi, miru in ne-

¹²² O tem glej obširneje n. d., B. Stullija, ki piše na 197. str. o januarskem memorandumu, da je »le prehodna improvizacija v bistvu dvoumna, narekovale so jo čiste zahteve trenutka, brez dejanske želje po resni akciji krog reševanja jugoslovanskega vprašanja izven okvirov Monarhije in izven ozko razrednih političnih interesov njegovih nosilcev, ki so sodili, da lahko te svoje interese v skrajni meri vendarle najboljše zagotovijo v »okviru Monarhije«. Memorandum je namreč, v najboljšem pomenu besede, ostal mrtva beseda na papirju«.

Po trditvi R. Giunija je Korošec v začetku marca 1918 na Giuniovo vprašanje: kakšno stališče zastopa JK, ali je obrazloženo v majniški deklaraciji ali v memorandumu za Brest-Litovsk, odgovoril — da temelji politika JK na načelih memorandumu in deklaracije, ki se po njegovi sodbi ne izključujeta. Giunio navaja dalje, da je zatem M. Laginja vztrajal le na načelu programa majniške deklaracije in dejal: »Mi pojdemo do sem, vi pa dalje, če hočete, srečno pot in dober uspeh.« ACAP, OFMP, izjava Giunija. — Najverjetneje je, da sta oba programa po svoje vplivala na vodstvo SLS, na JK in ljudske množice glede radikalizacije zahtev za reševanje jugoslovanskega vprašanja. To lahko dokazuje tudi sprelivanje deklaracijskega gibanja v široko jugoslovansko gibanje.

¹²³ D. Šepić poudarja, da »med hrvatskimi, slovenskimi in srbskimi strankami namreč ni obstajalo skupno gledišče o programu, s katerim bi se lahko borili za zedinjenje« (D. Šepić, n. d., 280), kar je vsekakor vplivalo na usodo in učinek memorandumu Jugoslovanskega kluba konferenci v Brest-Litovsku ter na to, da niso sprejele njegovega radikalnejšega jugoslovanskega programa.

odvisni jugoslovanski državi, sočasno izkoriščalo v nadaljnjem obračunavanju z nasprotniki iz Šušteršičevega tabora. Glavni upravo-izvršni organ za avtonomne zadeve na Kranjskem — kranjski deželni zbor — je bil v rokah Šušteršiča in njegovih privrženecv. Po deželnem zboru in občinah, ki so bile pod njegovim nadzorstvom, zatem po listih, ki jih je izdajal,¹²⁴ po delu duhovništva, ki mu je ostalo zvesto, po svoji Slovenski kmečki stranki in ob podpori avstrijskih uradnih vrhov je imel Šušteršič še vedno politični vpliv, zlasti na Kranjskem. Novo vodstvo Slovenske ljudske stranke je čutilo nevarnost eventualne obnovitve Šušteršičeve vladavine in je takoj po uradnem razkolu pričelo sistematično napadati bivšega predsednika in njegovo politiko.¹²⁵ V tem boju so voditelji »mladih« iskali opore v deklaracijskem gibanju in v sodelovanju z liberalci iz Narodno napredne stranke.

V delovanju za notranjo utrditev Slovenske ljudske stranke je strankinemu vodstvu in posebno ljubljanskemu škofu Jegliču povzročal največ skrbi položaj v vrstah katoliškega duhovništva, ki se je še vedno delilo na privrženca Šušteršiča in novega strankinega vodstva.¹²⁶ Razcepljeni skupini katoliških duhovnikov sta se uradno zavzemali za obnovitev enotnosti klerikalnega gibanja in za pomiritev med sprtima strujama v stranki. V Ljubljani je bila 21. februarja 1918 konferenca predstavnikov obeh smeri iz katoliških duhovniških vrst na Kranjskem. Na njej so sprejeli kompromisne sklepe. Opozorili so, da mora Slovenska ljudska stranka bolj skrbeti za kmete, zahtevali, naj bi v vodstvu stranke vpeljali sorazmerno predstavništvo vseh ljudskih slojev, se zavzeli za združitev razdvojenih zadružnih central ter za sporazumno vzpostavitev od-

¹²⁴ Tednik *Resnica*, od 22. decembra 1917 do 2. novembra 1918, in dnevnik *Novice* od 3. julija do 1. novembra 1918. leta.

¹²⁵ V tej zadevi se je posebno angažiral novi urednik lista *Slovenec* dr. Izidor Cankar. Glej: *Slovenec*, 5. in 14. januarja 1918.

¹²⁶ Škof Jeglič je v začetku januarja 1918 opisoval položaj v vrstah duhovništva in poudarjal njegovo dilemo, koga naj posluša: novo vodstvo SLS ali Šušteršiča, »škofa ali deželnega glavarja« (*Jegličev Dnevnik*, 1. januarja 1918.) Mnogi župniki, ki so podpirali Šušteršiča, so prepovedovali širjenje listov *Slovenec* in *Slovenski narod*, protežirali pa Šušteršičevo *Resnico* in odkrito nastopali proti škofu Jegliču. Med nasprotniki novega vodstva SLS je izstopal posebej A. Oblak, župnik iz Sv. Lovrenca, ki je organiziral duhovništvo, naj bi podpiralo Šušteršiča, in poudarjal, da je škof Jeglič glavni krivec razkola v SLS. Jeglič pa se je loteval vsak dan novih akcij in si močno prizadeval, da bi pritegnil »odpadnike« iz duhovniških vrst (*Jegličev Dnevnik*, 29. januarja in 1. februarja 1918). Škof Jeglič pa je branil novo vodstvo SLS tudi po drugi plati. Ob pisanju lista *Reichspost*, ki je 3. januarja 1918 poročal o razcepu v SLS in obdolžil novo vodstvo SLS, da je prorsko in nevarno za državo, je Jeglič 6. januarja poslal odgovor, v katerem je poudaril lojalnost nove SLS do Avstrije. *Reichspost* je 10. januarja 1918 objavil ta Jegličev odgovor, ki je vseboval najpomembnejše točke njegove znane izjave z dne 26. novembra 1917, objavljene v listu *Slovenec*. Glej op. 100.

bora Katoliškega tiskovnega društva. Sklepe s konference so poslali vsem duhovnikom in posledica je bila, da je del »odpadnikov« pristopil k novemu vodstvu SLS.¹²⁷ Do maja 1918 se je večji del katoliškega duhovništva na Kranjskem, kjer je bil razkol v klerikalni stranki najgloblji, opredelil za novo vodstvo. Tako je bila zagotovljena pomembna podpora novi politični usmeritvi in nadaljnji krepitvi SLS.

Januarja in februarja so poslanci Slovenske ljudske stranke v dunajskem parlamentu v imenu Jugoslovanskega kluba nenehno pritiskali na avstrijske vladajoče kroge zaradi izboljšanja hudih gospodarskih razmer v jugoslovanskih pokrajinah. Sočasno so terjali večje demokratične svoboščine in narodnostno enakopravnost. S številnimi govori in interpelacijami (o zvišanju uradniških plač, o prehrani, prosveti, davkih, napredovanjih, zlasti pa o političnem preganjanju ipd.) ter z odločnim opozicijskim stališčem so uresničevali svojo znano in novim razmeram delno prilagojeno politiko drobnih ugodnosti, izsiljenih v parlamentarnem boju. Vendar pa takšna politika v tedanjih trenutkih krize celotne monarhije ni več prinašala rezultatov, kakršne so pričakovali.

Politične zahteve A. Korošca in Jugoslovanskega kluba, da bi uresničili program majniške deklaracije ter samoopredelitveno načelo uveljavili tudi pri jugoslovanskih narodih,¹²⁸ so naletele na odločen odpor nemških strank in vladajočih vrhov, ki so proti politiki novega vodstva Slovenske ljudske stranke in jugoslovanskih zastopnikov v Jugoslovanskem klubu poleg drugega izrabljali Šušteršiča in njegove preostale sodelavce. V Avstriji in Nemčiji so po tisku¹²⁹ raznašali razne zamisli in kombinacije o bodoči ureditvi »nemškega juga«, torej jugoslovanskih dežel. Večina predlogov je slovenske dežele, Trst, Istro in Reko vezala na avstrijski državni okvir. Smatrala jih je torej za sestavni del Avstrije, medtem ko je

¹²⁷ F. Erjavec, n. d., 275.

¹²⁸ V začetku 1918 sta Korošec in vodstvo SLS pri vseh programskih načelih, ki sta jih zastopala, najbolj vztrajala pri uresničevanju načela samoopredelitve narodov, saj v njem nista videla le aktualno politično geslo, temveč tudi resnično priložnost za zadovoljitev slovenskega in svojega narodnostnega programa, če bi bilo uveljavljeno. V dunajskem listu *Reichspost* je 7. februarja 1918 izšel uvodnik prof. dr. J. o s. B i e d e r l a c k a »Die Staatenbildung und das „Selbstbestimmungsrecht“, v katerem je pisec zastopal tezo, da krščanski duhovni nauk popolnoma izključuje samoopredelitev narodov. *Slovenec* je 18. februarja 1918 odločno nastopil v obrambo načela samoopredelitve. Jugoslovanski klub je 19. februarja zahteval od vlade, naj se izreče in sprejme načela za premirje, ki jih je Wilson prebral 11. februarja 1918 v kongresu, vendar pa vlada ni reagirala na to zahtevo. S takšnim stališčem je vlada potiskala Jugoslovanski klub vse globlje v radikalno opozicijo. Cit. Ste. zap. XXII, str. 3162. D. Šepić, n. d., 279.

¹²⁹ Tako npr. v listih: *Berliner Tagesblatt*, *Frankfurter Zeitung*, *Reichspost* idr.

za Hrvatsko, Slavonijo, Bosno in Hercegovino ter Dalmacijo različno dopuščala možnost avtonomne ureditve.

Slovenskim politikom in vse bolj tudi širši javnosti je slednjič postalo povsem jasno, da avstrijski vladajoči krogi Slovincem ne bodo dovolili priključitve k jugoslovanski državi, če bi res prišlo do njene ustanovitve, ter da bodo slovenske dežele poskušali za vsako ceno obdržati v svojih mejah.¹³⁰ To je še bolj spodbujalo in angažiralo vodstvo Slovenske ljudske stranke v propagiranju jugoslovanskega programa majniške deklaracije. Jugoslovanski klub je bil skupaj s Češkim svazom in poljskimi parlamentarnimi zastopniki v ostri opoziciji in ni glasoval za proračunski provizorij ter za vojne kredite — navzlic osebnemu posredovanju cesarja Karla pri A. Korošču.¹³¹ Na takšno stališče Jugoslovanskega kluba so avstrijske oblasti odgovorile s poostritvijo ukrepov proti Jugoslovanom v svojem delu monarhije, v Sloveniji pa tudi s strogo cenzuro listov, ki so propagirali jugoslovanski program in pravico do narodnostne samoopredelitve. Organ Slovenske ljudske stranke *Slovenec* je bil glavna tarča avstrijske vojne cenzure.

Sodelovanje čeških in jugoslovanskih politikov je bilo posebno tesno in krepko aprila in maja 1918. leta. Na manifestacijskem zborovanju v Pragi 30. aprila 1918, svečanostih ob proslavi 50-letnice Narodnega divadla (16. maja 1918) ter na sestanku predstavnikov Čehov, Slovakov, Poljakov, Ukrajincev in Italijanov 17. maja 1918, prirejenem po zgledu rimskega kongresa zaslužjenih narodov (8. aprila 1918), je sodelovalo veliko število jugoslovanskih in več slovenskih politikov iz obeh meščanskih strank.¹³² Ti politični dogodki v Pragi so imeli velik politični odmev pri Čehih in Jugoslovanih v monarhiji.

¹³⁰ V tej zvezi poudarja L. Ude na primer: »Med nemško avstrijskimi strankami in politiki namreč ni bilo nobene stranke, nobenega politika, ki bi dopuščal misel, da se sme počez na pot do Jadranskega morja vleči tako samostojna državno-pravna tvorba, kakor jo je zamišljala majniška deklaracija.« L. Ude, *Majniška deklaracija 1917*, NR, 245.

¹³¹ O tem glej obširneje pri D. Šepiću, ki objavlja zapisek V. Spinčića s sestanka JK 28. februarja 1918 o pogovoru cesarja s Koroščem (D. Šepić, n. d., 279). Tokrat, v začetku 1918. leta, sta Korošec in JK med glasovanjem za vojne kredite zastopala prav nasprotno stališče kot 1917. leta. G. Žerjav pravi v svoji izjavi M. Paulovi, da je Korošec v trenutku omahovanja, ki je zajelo Český svaz in Poljake, navzlic pritiskom pokazal izrazito odločnost. Jugoslovani in Čehi so glasovali proti kreditom. Poljaki so glasovali za kredite, kar ni zbudilo obsojanja pri Jugoslovanih in Čehih, ker so tako — kot poudarja Žerjav — rešili nadaljnje delovanje dunajskega parlamenta. AČAV, OFMP, izjava G. Žerjava.

¹³² Od slovenskih politikov so na teh praških manifestacijah aprila in maja 1918 sodelovali iz SLS A. Korošec, F. Smodej, Iz. Cankar in J. Gostinčar, iz JDS pa I. Tavčar, I. Hribar, A. Ribnikar, V. Ravnihar in O. Rybař. A. Kristan je prišel v Prago kot socialnodemokratski častnikar. S. Budisavljević, n. d., 102–107; M. Paulova, *Tajný výbor*, 454–465.

V začetku 1918. leta, ko so se borili na več straneh, v dunajskem parlamentu, v deželnih oblastnih organih, proti Šušteršiču in odporu njegovih preostalih privrženecv, zatem za uveljavljenje deklaracijskega gibanja in notranjo utrditev stranke, so se novo vodstvo SLS in jugoslovanski politiki iz Jugoslovanskega kluba ponovno zavzemali za pomoč in sodelovanje ter koncentracijo z drugimi političnimi strankami iz jugoslovanskih pokrajin v monarhiji. Podporo so iskali in pričakovali predvsem na Hrvatskem, kjer je v tistem času zaradi madžarskega pritiska in oportunističnega stališča koalicije splahnelo prvotno navdušenje ob programu majniške deklaracije. V listu *Slovenec* z dne 12. januarja 1918 so voditelji Slovenske ljudske stranke v članku »Kaj pa ti Hrvatska?« javno pozvali Hrvate, naj se združijo kakor Slovenci in organizirano podprejo jugoslovanski program majniške deklaracije, vendar ne le po tisku in razglasih, kot so počeli dotlej, temveč s široko ljudsko akcijo. Tako so praktično zahtevali deklaracijsko gibanje tudi na Hrvatskem. Razlogi takšne pobude vodstva Slovenske ljudske stranke, da bi čimprej prišlo do sporazuma za skupno akcijo s hrvatskimi političnimi strankami, so bili med drugim tudi v odmevu na krfski sporazum.

Na pobudo vodstva Slovenske ljudske stranke in politikov iz Jugoslovanskega kluba ter v soglasju s Starčevičevo stranko prava so za 2. in 3. marec 1918. leta sklicali v Zagrebu sestanek voditeljev jugoslovanskih strank in skupin¹³³ zaradi dogovora »o novi državni organizaciji« — kot je poudaril 4. marca 1918 *Slovenec* — ter o novi politični in strankarski koncentraciji. Na sestanku, ki se je 2. marca pričel v zagrebškem hotelu Royal in se je — ko so ga oblasti prepovedale — nadaljeval 3. marca v stanovanju dr. A. Paveliča, so se zbrali predstavniki Starčevičeve stranke prava, disidenti iz Hrvatsko-srbske koalicije, predstavniki Socialdemokratske stranke Hrvatske in Slavonije, skupine okrog *Novin*, Srbske in Hrvatske stranke v Bosni in Hercegovini, političnih skupin iz Dalmacije, predstavniki Hrvatov iz Istre in Medmurja, politiki iz Jugoslovanskega kluba in iz Zveze Sokolov.¹³⁴ Od slovenskih politikov so na sestanek prišli A. Korošec kot predsednik Jugoslovanskega kluba ter skupaj z dr. Izidorjem Cankarjem tudi v imenu Slovenske ljudske stran-

¹³³ A. Pavelič trdi, da je pobudo za sestanek v Zagrebu 2. in 3. marca dal JK. ACAV, OFMP. izjava A. Paveliča.

¹³⁴ *Gradivo*, 113—114; F. Sišić, n. d., 125—126; F. Erjavec, n. d., 231—232; *Slovenec*, 4. marca 1918. Na sestanek so v resnici prišle vse povabljene politične skupine razen Koalicije, frankovcev in radičevcev.

ke,¹³⁵ kot zastopnika Narodno napredne stranke pa A. Kramer in G. Žerjav.¹³⁶

Na sestanku so po uvodni Koroščevi obrazložitvi političnega položaja, ko ga je prekinila policija, razpravljali o »nadaljnjih smernicah jugoslovanske politike« v luči češke izjave z dne 6. januarja 1918, ki je govorila o popolni narodnostni in državni neodvisnosti — brez Habsburžanov.¹³⁷ G. Žerjav navaja, da so na konferenci 2. in 3. marca 1918 razpravljali o tem, ali naj bi v deklaracijo o jugoslovanskem zedinjenju in ustanovitvi samostojne države, ki naj bi jo (kot temelj za širše združevanje strank in skupin — M. Z.) sprejeli, uvrstili tudi »habsburški okvir«. Med razpravo sta se spopadli dve gledišči: prvo je vztrajalo pri »okviru« (M. Laginja), drugo pa mu je odločno nasprotovalo (S. Budisavljević). Slovenski politiki so ostali v sporu nevtralni, saj so se takrat zavzemali predvsem za koncentracijo in neposredno sodelovanje.¹³⁸

Stališče Slovenske ljudske stranke na konferenci 2. in 3. marca je vsebovano v nastopih A. Korošca, ki je že v uvodni obrazložitvi poudaril, da uradni dejavniki v monarhiji upoštevajo Wilsonova gledišča in so pripravljeni spremeniti ustavo. Zato bi se morale vse jugoslovanske politične sile združiti in podati izjavo v korist programa majniške deklaracije. Korošec je ocenil učinek majniške deklaracije in dejal, da so se zanjo izrekli samo v avstrijski polovici monarhije, v Hrvatski manj, da so ji koalicija in frankovci nasprotovali, da se Srbi v Bosni niso izrekli in da so Muslimani nasprotovali deklaraciji. Korošec je spregovoril tudi med razpravo 2. in 3. marca in poudaril, da so vsi Slovenci za samoopredelitev. Pozval je vse jugoslovanske stranke, naj podpro akcijo Jugoslovanskega kluba. V zvezi z deklaracijo, ki bi jo lahko objavili po sestan-

¹³⁵ V nedatiranem pismu A. Korošca z Dunaja (napisanim najverjetneje konec februarja 1918; M. Z.), poslanem dr. Izidorju Cankarju, uredniku lista *Slovenec* in pomembni politični osebnosti v vodstvu SLS, je Korošec temu poročal naslednje: »Soboto in nedeljo so pogovori v Zagrebu zaradi koncentracije ondotnih strank. Od naše stranke bi naj bila dva zraven in od liberalcev tudi dva. Pridi Ti, spoznaš ob tej priliki visoko politiko.« — Arhiv inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (dalje: IZDG), fond dr. Izidorja Cankarja (neregistrirano). S tem povabilom je Iz. Cankar stopil v »visoko politiko« Jugoslovancev v monarhiji, vendar bomo kasneje videli, da se v njej ni najboljše znašel.

¹³⁶ Prisotnost G. Žerjava potrjuje tudi njegova izjava o poteku sestanka 2. in 3. marca 1918. ACAV, OFMP, izjava G. Žerjava.

¹³⁷ Tako je razpravo označil R. Giunio, ki poudarja, da je bila spočetka zelo previdna in da je tudi Korošec govoril »bolj v smislu deklaracije s 30. maja 1917. in stališča, s katerega je izšla ta deklaracija«. ACAV, OFMP, izjava R. Giunia.

¹³⁸ G. Žerjav navaja: »Laginja (je) dejal, da noče z nami na pot popolnega opuščenja okvira ... ker bi to prineslo le škodo ... ljudstvo s tem ne bo soglašalo.« In dalje: »Privolili smo v vse, da bi jih le pridobili za sodelovanje z Narodnim višjim.« ACAV, OFMP, izjava G. Žerjava.

ku, je A. Korošec poudaril, naj bi bila takšna, »da bi jo lahko zastopal tudi v tujini«. Po njegovem mnenju ne bo prišlo do kompromisa med antanto in centralnimi silami, zmagala bo ena ali druga stranka, Nemčija pa — vseeno, kakšen bo izid vojne — ne bo dopustila, da bi prišlo do ustanovitve federativne habsburške monarhije.¹³⁹ Ob koncu zagrebškega sestanka 2. in 3. marca 1918 so oblikovali načela za širše združevanje vseh političnih strank, skupin in struj iz jugoslovanskih pokrajin monarhije. Besedilo teh načel, skupaj s sprejeto resolucijo, je naslednje:

»Narod Slovencev, Hrvatov in Srbov je enoten narod in ta enotnost mora ostati nerazdružljiva in brezpogojna, oprta na pravico do narodne samoopredelitve, katere izvedbo je treba mednarodno zagotoviti. I. Zahtevamo neodvisnost, zedinjenje in svobodo v svoji enotni narodni državi, v kateri bodo ohranjene plemenite lastnosti troimenega enotnega naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov, ter po želji sestavnih narodnih delov spoštovane državotvorne kontinuitete historično-političnih pokrajin ob popolni enakopravnosti plemen in veroizpovedi. II. Zahtevamo ozemlje, na katerem v neprekinjeni kontinuiteti prebiva naš enotni narod, z zagotovitvijo kulturne avtonomije narodnostnih manjšin. K temu našemu narodnostnemu ozemlju pripadajo neodtujljivo tudi obale, pristanišča in otočja severnega in vzhodnega Jadrana. III. Zahtevamo državo, zedinjeno na načelih popolne meščanske svobode in demokratične samouprave ter pravne in socialne enakosti, torej možnosti gospodarskega obstoja in popolnega kulturnega in socialnega razvoja vseh državljanov. IV. Zahtevamo, naj narodu Slovencev, Hrvatov in Srbov zagotovijo sodelovanje na bodočem mirovnem kongresu.«¹⁴⁰

Sporočilo, ki ga je konferenca 2. in 3. marca sestavila za javnost, je *Slovenec* objavil že 4. marca z obširnim komentarjem o poteku posvetovanja. V objavljenem sporočilu poudarjajo, da vsi podpisniki, »zbrani po razpravi o občem političnem in narodnostnem položaju, soglašajo v tem, da je nujna koncentracija vseh strank in skupin, ki stoječ na stališču narodne enotnosti in opirajoč se na

¹³⁹ Po opisu poteka konference 2. in 3. marca 1918, ki ga je podal D. Šepić na temelju zapiskov V. Spinčića. D. Šepić, n. d., 281–282.

¹⁴⁰ *Gradivo*, 114; kot poudarja D. Šepić, so ta načela ali načrt deklaracije jugoslovanskih strank v bistvu enaki kot češka »trokraljevska deklaracija«, vendar pa je bil (načrt) »nejasnejši ali blažji v formulaciji, najbrž spričo želje, da bi ga sprejele tudi tiste stranke in skupine, ki še niso šle dalje od majniške deklaracije, kakršna je bila Slovenska ljudska stranka«. D. Šepić, *Oktobarska revolucija i jugoslovensko pitanje*. 44. D. Šepić ocenjuje sicer omenjena načela za velik korak dalje od majniške deklaracije. D. Šepić, *Italija, Saveznici i jugoslovensko pitanje 1914–1918*, 283.

načelo narodnostne samoopredelitve, zahtevajo svojo narodno neodvisnost in na demokratičnih temeljih urejeno državo Slovencev, Hrvatov in Srbov».¹⁴¹ Čeprav je podpisalo resolucijo, načela za združevanje in sporočilo, s katerim je seznanilo slovensko javnost, pa je vodstvo Slovenske ljudske stranke v svoji politični dejavnosti v slovenskih deželah v glavnem še vedno zastopalo program majniške deklaracije.¹⁴² Toda Jugoslovanski klub se je v svojih zahtevah do dunajske vlade v glavnem opiral na sklepe in načela zagrebške konference z dne 2. in 3. marca 1918. To je veljalo zlasti za vprašanje ustavnih sprememb, ki jih je nameravala uresničiti Seidlerjeva vlada. Na istih sklepih je temeljila tudi zahteva Jugoslovanskega kluba, da je treba jugoslovansko zadevo reševati kot mednarodno vprašanje. Nezadostno uglasena dejavnost glede jugoslovanskega vprašanja po marčnem sestanku politikov v Zagrebu pa je temeljila deloma menda tudi v odporu A. Korošca do akcije hrvatskih strank, saj je bil le-ta zaskrbljen, da pobuda Jugoslovanskega kluba ne bi prešla v njihove roke.

Do srede februarja 1918 se je v vseh slovenskih deželah izreklo za program majniške deklaracije 564 občin, duhovništvo iz 35 dekanij in okrog 156.000 žena in deklet iz 361 krajev.¹⁴³ Marca je deklaracijsko gibanje na Slovenskem doseglo vrhunec. Namesto prejšnjih posameznih akcij v obliki izjav občin in raznih organizacij ter zbiranja podpisov so bila zdaj velika ljudska zborovanja, na katerih so nastopali poslanci Jugoslovanskega kluba in politiki vseh treh

¹⁴¹ *Slovenec*, 4. marca 1918: F. Šišić, n. d., 126; D. Janković, n. d., 408–409 ldr. O sestanku 2. in 3. marca 1918 v Zagrebu glej obširneje: M. Paulova, *Tajniški odbor*, 416–418. Paulova poudarja, da so konferenca in njeni sklepi resno vznemirili S. Pribičevića, tako da je zaskrbljen razmišljal, ali se ne bi s Koalicijo postavil na čelo akcije. Paulova navaja dalje, po izjavi S. Budisavljevića, da so se po konferenci nadaljevali pogovori v uredništvu lista *Hrvatska država*. Udeležili so se jih hrvatski politiki, ki so prisostvovali konferenci, pridružil pa se jim je tudi S. Radić. Eden od sklepov teh pogovorov je bil, naj bi »na najširši osnovi ustanovili Narodno vijeće, torej narodno vladno vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev«. Ta sklep potrjuje tudi A. Pavelić v svoji izjavi, kjer poudarja, da bi moralo Narodno veće zaobjeti »vse Jugoslovane v monarhiji, vključivši tudi Vojvodino«. ACAV, OFMP, izjava A. Pavelića. Slovenski politiki niso prisostvovali tem pogovorom.

¹⁴² Eden od razlogov za takšno previdno stališče vodstva SLS je bil tudi oster napad z Dunaja, ki je siedil zagrebškemu sestanku. J. Smolaka poudarja, da je škof Jeglič odgovoril, da »nima s tem nič skupnega« (torej z zagrebškim sporočilom; M. Z.), in je — kot pravi dalje Smolaka, kazalo, »kot da bo odpadel kot najpomembnejši dejavnik v Sloveniji. Prek njega je vsa duhovščina za habsburško monarhijo«. Smolaka je odšel zaradi tega na pogovore s Korošcem v Maribor, kjer sta sporazumno sestavila sporočilo v imenu JK. Ob tej priložnosti sta ugotovila, da »niso sestavili nobenega novega programa«, temveč da ga bodo oblikovali, ko se bodo sestali poslanci JK, do tega pa ni prišlo. ACAV, OFMP, izjava J. Smolake 1920.

¹⁴³ F. Erjavec, n. d., 229. Glej obširneje: L. Ude, *Deklaracijsko gibanje pri Slovencih*, ter tudi članek F. Kovačiča, *Odmevi Majske deklaracije*, *Čas XXI*, Ljubljana 1926–1927.

slovenskih strank (SLS, NNS in od maja 1918 tudi JSDS). Posebno množična zborovanja so bila 10. marca v Krškem, Škofji Loki in Kamniku, 17. marca pa v Šent Ilju pri Velenju in Žalcu.

V ugodnem in hrabrilnem političnem ozračju, ki sta ga ustvarila deklaracijsko in jugoslovansko gibanje v slovenskih deželah, je vodstvo Slovenske ljudske stranke znova aktualiziralo vprašanje ustanovitve slovenskega narodnega sveta. Nova SLS je po njem želela uresničiti popolno prevlado v slovenskih deželah, z oblastjo pa tudi nadzorstvo nad razvnetimi političnimi manifestacijami slovenskega ljudstva. Zaradi razprave o ustanovitvi narodnega sveta je Korošec za 24. marec 1918. leta sklical centralni izvršni odbor stranke.¹⁴⁴

Velika narodna proslava je bila vrhunec deklaracijskega gibanja 25. marca 1918 v Ljubljani, pripravili pa so jo ob izročitvi okrog 200.000 podpisov slovenskih žena in deklet predsedniku Slovenske ljudske stranke in Jugoslovanskega kluba A. Korošcu.¹⁴⁵ To manifestacijo A. Korošca in »jugoslovansko gibanje« je s posebno brzojavko pozdravil tudi škof A. B. Jeglič. Na posvetovanju vodstva kranjske Slovenske ljudske stranke, ki je bilo 26. marca, so ocenili, da se je stranka v razdobju od kongresa 27. decembra 1917 do marca 1918 okrepila in da čaka njeno vodstvo nadaljnje delo za njeno nadrobnejše in širše organiziranje.¹⁴⁶ Iz poročila (promemoria) župnikov škofu Jegliču konec 1917. in v prvi polovici 1918. leta lahko sklepamo, da je novo vodstvo Slovenske ljudske stranke kmalu doseglo odločilen vpliv prav na Kranjskem, kjer je bila največja nevarnost notranjega osipanja v vrstah klerikalne stranke. Poročila potrjujejo, da razcep ni zajel širših slojev pripadnikov stranke,¹⁴⁷ vendar pa je tudi očitno, da vesti o boju za jugoslovansko državo,

¹⁴⁴ *Slovenec*, 15. marca 1918.

¹⁴⁵ AS, fond JK, fasc. 16–19.

¹⁴⁶ *Slovenec*, 30. marca 1918.

¹⁴⁷ Položaj v posameznih slovenskih deželah in zlasti v župnijah je bil zelo različen, tako glede gospodarskega položaja kot glede razmerja do političnega dogajanja. Medtem ko večina poročil duhovnikov poudarja, da posledic razcepa v vrhovih vodstva SLS ni bilo čutiti med ljudstvom, »ki se oklepa stare SLS in svojega škofa« (iz spomenice župnika K. Jakliča s Prežganja z dne 11. septembra 1918), so bila tudi poročila, ki poudarjajo, da široki sloji prebivalstva vedo za razcep in so zaskrbljeni (npr. spomenica župnika pri Sv. Marjeti na Bohinjski Beli z dne 13. maja 1918). Kriza, ki je zaradi razcepa nastopila med duhovništvom, je večinoma kmalu minila in večina duhovništva je po zgledu škofa Jegliča podprla novo vodstvo SLS.

Po ocenah spomenic je moč razumeti, da je bil gospodarski položaj slovenske vasi ugoden. Ob koncu je po poročilih župnikov moč sklepati, da SLS po vaseh v letih 1917 in 1918 ni imela skoraj nobenih težav s svojima starima političnima tekmovalcema NNS in JSDS, ki sta v razdobju sodelovanja s klerikalci prepustili SLS popolno pobudo ter tako tudi vpliv med ljudstvom. Škofijski arhiv Ljubljana (dalje: SALJ), fond Promemoria (vizitacije škofa A. B. Jegliča), fasc. 1922–1930.

za program Jugoslovanskega kluba in o podobnem niso segle do mnogih odmaknjenih vasi in naselij v slovenskih gorah, ki so bile najbrž tudi sicer daleč od vojne.

Jugoslovansko gibanje v slovenskih deželah, ki sta ga v temelju motivirali dve ideji: najprej osvoboditev izpod nemškega gospostva in germanizacijskega jarma, ter drugič — obravnavanje vseh Jugoslovancev kot enega naroda¹⁴⁸ — je dvojno odmevalo v avstrijskih vladajočih vrhovih in med nemškimi nacionalističnimi strankami. Pod pritiskom javnosti in politikov je Seidlerjeva vlada nekaj dni po sklenitvi premirja v Brest-Litovsku izjavila v parlamentu, da je pripravljena lotiti se reševanja jugoslovanskega vprašanja. Tako je prvič javno priznala, da to vprašanje sploh obstaja. Toda minister za zunanje zadeve Czernin je v svojem znanim govoru 2. marca 1918 obtožil češke politike, da so veleizdajalci. Tako je povzročil mednarodni spor s francoskim predsednikom Clemenceaujem, posledica pa je bilo tudi kompromitiranje cesarja Karla.¹⁴⁹ Predsednik vlade Seidler pa je 7. marca v zvezi z jugoslovanskim vprašanjem izjavil, da iščejo takšno rešitev, ki bo ustrezala »aksiomu dualistične in državne zvestobe«.¹⁵⁰ Ta Seidlerjeva izjava je nasprotovala tistemu, kar je Jugoslovanski klub zahteval v svojem programu. Na Czerninovo izjavo so reagirali češki in jugoslovanski politiki na skupnem sestanku v Pragi 13. aprila 1918, ki mu je poleg A. Korošca, J. Gostiščarja, V. Pribičevića, S. Budisavljevića in drugih prisostvoval tudi S. Radić. Na tem sestanku so sprejeli skupno resolucijo, v kateri so poudarili sodelovanje, enotnost in brezkompromisen boj za narodno osvoboditev.¹⁵¹ Akcija Čehov in Jugoslovancev je pripomogla k Czerninovemu odstopu in tako ga je kot ministra za zunanje zadeve v Seidlerjevi vladi nasledil grof Burian.

Vzporedno z akcijami Jugoslovancev so nastopali nemški nacionalisti z okrepljeno propagando proti jugoslovanskemu programu majniške deklaracije in deklaracijskemu gibanju. Na zborovanju nemških nacionalistov v Gradcu, ki je bilo 19. marca, so obsodili jugoslovanstvo Jugoslovanskega kluba.¹⁵² Na Dunaju je bil 24. marca shod združenih nemških svetov za Češko, Dunaj, Spodnjo Avstrijo, Srednjo Štajersko, Koroško, Kranjsko in Primorje. Ob tej

¹⁴⁸ L. Ude, n. d., 200.

¹⁴⁹ Glas SHS, 4. aprila 1918; V. S. Mamaty, *The United States and East Central Europe 1914–1918*, Princeton, 1957, 233–234.

¹⁵⁰ D. Šepić, *Oktobarska revolucija i jugoslovensko pitanje*, 44.

¹⁵¹ Glej obširneje: S. Budisavljević, n. d. 102–104.

¹⁵² Slovenec, 20. marca 1918.

priložnosti so sprejeli resolucijo, ki poziva nemško prebivalstvo, naj z vsemi sredstvi nastopi proti zamisli o jugoslovanskem zedinjenju.¹⁵³ Nemški listi so napadali voditelje Slovenske ljudske stranke in Jugoslovanskega kluba in jih obtoževali zaradi veleizdaje,¹⁵⁴ česar je bil deležen tudi škof Jeglič.¹⁵⁵ Nemški nacionalisti na Koroškem in Štajerskem so organizirano razbijali narodna zborovanja, ki so jih sklicevale slovenske stranke. V svojem tisku so ostro napadali vodstvo Slovenske ljudske stranke ter politiko in program Jugoslovanskega kluba. Zastavo v tem so nosili mariborski Nemci, tako da je Korošec v parlamentu zahteval od ministra za notranje zadeve, naj Slovencem dovoli ustanovitev narodne garde, ki bo branila ljudi pred nasiljem nemških nacionalistov.¹⁵⁶ Pred obletnico majniške deklaracije, 25. maja leta 1918, je cesar Karel sprejel odposlanstvo nemških državljanov ali pravzaprav nemških nacionalistov iz Južne Štajerske, ki ga je organiziral ptujski župan I. Ornig. Odposlanstvo je zahtevalo ostre ukrepe proti jugoslovanskemu gibanju v Sloveniji in se je izreklo proti priključitvi slovenskih dežel k jugoslovanski državi. V svojem odgovoru je cesar Karel ponovil grožnjo, ki jo je izrekel predsednik vlade Seidler na sestanku predsednikov parlamentarnih klubov 3. maja 1918¹⁵⁷ — da bodo ju-

¹⁵³ *Slovenec*, 27. marca 1918.

¹⁵⁴ *Reichspost*, v večerni izdaji 9. marca 1918. v uvodniku »Die Vorgänge in unserem Süden« poudarja, da »Nova jugoslovanska deklaracijska formula 'brezpogojne pravice do samoopredelitve' pomeni most, čez katerega južni Slovani ponujajo roko rojakom v antanti« (»So bildet die neueste südslawische Deklarationsformel des 'bedingungslosen Selbstbestimmungsrechtes' die Brücke, über die sich die Südslawen der Monarchie mit jenen der Entente die Hand reichen«). Jeglič je v istem listu 14. marca 1918 objavil »pojasnilo« v obrambo SLS, v katerem je poudaril, da je podpora programa majniške deklaracije »v mejah avstrijske monarhije in pod žezlom Habsburžanov«. *Jegličev Dnevnik*, 12. marca 1918.

¹⁵⁵ Nemški list *Tagespost*, ki je izhajal v Gradcu, je na primer 3. aprila 1918 napadel Jegliča, češ da želi ustvariti Jugoslavijo »ob pomoči antante« ipd.

¹⁵⁶ *Slovenec*, 13. aprila 1918.

¹⁵⁷ Predsednika JK in Češke zveze v znamenje protesta (ker je parlament 16. marca prenehal delovati za nedoločen čas) nista prisostvovala sestanku predsednikov parlamentarnih klubov, ki je bil 3. maja 1918 na Dunaju. Po poročilih v nemškem in avstrijskem tisku (*Laibacher Zeitung*, 4. maja 1918; *Neue Freie Presse*, 4. maja 1918; *Morgenblatt*, 4. maja 1918 idr.) je predsednik vlade Seidler 9. maja govoril na sestanku o jugoslovanskem vprašanju in ob tej priložnosti znova poudaril znano avstrijsko tezo: če bo prišlo do jugoslovanske državne enote v monarhiji, vanjo vsekakor ne bodo vključili slovenskih dežel, ki zapirajo avstrijsko pot do Jadranskega morja (»dasselbe nicht aus den Friedensbedingungen herauswachsen wird und dem vor allem nicht jene Teile des österreichischen Staatsgebietes einbezogen werden könnten, die auf dem Wege zur Adria liegen und die in inniger Verbindung mit dem deutschen Sprachgebiete stünden«). L. Ude poudarja, da je bila ta Seidlerjeva izjava »vojna napoved političnim združevalnim težnjam slovenskega naroda s Hrvati in drugimi jugoslovanskimi narodi, tudi pod habsburškim žezlom. Seidlerjeva izjava je habsburško klavzulo pri Slovencih popolnoma razvrednotila. Logično sklepanje iz Seidlerjeve izjave je bilo za Slovence: če združitev s Hrvati in Srbi ni mogoča pod habsburško dinastijo, potem pač brez nje. Težišče Majniške deklaracije se je preložilo na zahtevo združevanja slovenskega naroda z drugimi jugoslovanskimi narodi.« L. Ude, n. d., 199.

goslovansko gibanje dušili z vsemi zakonitimi sredstvi. To je bil »nemški kurz na svojem višku, njegova potrditev po najvišjih državnih predstavnikih...«¹⁵⁸

Takšno obnašanje nemških nacionalistov in neodločno ter dejansko negativno stališče dunajskih vladajočih vrhov in dvora do zahtev Jugoslovancov iz monarhije, da bi ustvarili svojo državo, sta vplivala na spremembo programa in politike vodstva Slovenske ljudske stranke. Seidlerjeva vlada je razpustila parlament, in ker je grozila nevarnost oktroiranja nove ustave, je prišlo do vznemirjenja v Jugoslovanskem klubu in klerikalni stranki. Petega maja 1918 je vodstvo Slovenske ljudske stranke priredilo v Postojni veliko ljudsko zborovanje, ki so se ga udeležili A. Korošec, L. Pogačnik, V. Ravnihar in O. Rybař. Korošec je na tem zborovanju ostro obsodil načrt Seidlerjeve vlade o ločitvi Slovencev od Srbov in Hrvatov. Udeleženci zborovanja so v resoluciji obsodili pangermansko politiko in razpustitev parlamenta in zahtevali mirovna pogajanja na temelju samoopredelitve narodov.¹⁵⁹ Vodilni politiki klerikalne in liberalne stranke ter tudi drugih političnih skupin v Jugoslovanskem klubu so bili vse bolj prepričani, da jugoslovanskega vprašanja v monarhiji ni mogoče rešiti na pogajanjih z vlado, temveč le tedaj, če ga bodo zastavili kot mednarodno politično vprašanje. Ostanki zaupanja, da bo mogoče uresničiti narodnostni politični program Slovenske ljudske stranke, izražen v majniški deklaraciji, so začeli plahneti, slepila, da bo jugoslovansko vprašanje rešeno s pomočjo dvora in dinastije ali s parlamentarnim bojem, so se razblinjala, upanje pa se je vse jasneje vezalo na konec vojne in mirovna pogajanja.

Na spremembo stališča vodstva Slovenske ljudske stranke in politikov iz Jugoslovanskega kluba do reševanja jugoslovanskega vprašanja sredi 1918. leta je poleg omenjenega gledišča dunajske vlade in dvora, razmer v slovenskih in drugih jugoslovanskih pokrajinah monarhije ter odmeva oktobrske revolucije zelo vplival

¹⁵⁸ L. Ude, *Majniška deklaracija 1917–1967*, NR, 245. V knjigi L. V. Süßlanda *Die Südslawische Frage und der Weltkrieg*, izdani na Dunaju, se zavzema za ustanovitev jugoslovanske države brez Slovenije, ki naj bi ostala v Avstriji. SLS se je postavila po robu in obsodila takšno zamisel rešitve »slovenskega vprašanja«. *Slovenec*, 13. maja 1918.

¹⁵⁹ F. Šišić, n. d., 133. Jugoslovanski klub je imel na Dunaju 7. maja 1918 sejo, na kateri so po obrazložitvi A. Korošca razpravljali o jugoslovanskem vprašanju. Korošec je tudi ob tej priložnosti ostro obsodil stališče Seidlerjeve vlade do Slovencev (*Slovenski narod*, 8. maja 1918). Jugoslovanski klub in Češka zveza sta 7. maja objavila skupno deklaracijo, v kateri sta med drugim protestirala proti »napovedani državnopravni odcepitvi slovenskih dežel od celotnega nedeljivega naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov ter tudi proti nemški invaziji k Jadranskemu morju«. F. Šišić, n. d., 134–136; *Gradivo*, 183–184.

tudi svetovni politični in vojaški položaj. Spričo dejstva, da so imeli več možnosti za spremljanje in spoznavanje dogodkov na mednarodnem prizorišču, so jugoslovanski politiki iz Jugoslovanskega kluba svoje politične zahteve in programska stališča vse bolj prilagajali realnim političnim razmeram. Majniškega programa se niso odrekli, nasprotno, v svojih izjavah so se pogosto sklicevali nanj, vendar pa majniška deklaracija sredi 1918. leta zanje ni imela več prejšnjega pomena. Medtem ko je Jugoslovanski klub svojo zahtevo po združitvi Srbov, Hrvatov in Slovencev »najprej utemeljil na načelu narodnosti in hrvatskega državnega prava, ga omejeval na monarhijo in vezal na dinastijo Habsburžanov, jo je zdaj postavljaj na revolucionarno načelo samoopredelitve narodov, brez kakršnihkoli okvirov in ograj, kot mednarodno vprašanje«. ¹⁶⁰

Ne da bi segali v pravi smisel opredelitve politikov iz Jugoslovanskega kluba in predvsem voditeljev Slovenske ljudske stranke za revolucionarno načelo samoopredelitve narodov, lahko za klerikalne politike dokaj zanesljivo rečemo, da so sredi 1918. leta, po večmesečnem oklevanju od oktobra 1917, pričeli držati »dvoje želez v ognju« in da so vse bolj računali na možnost uresničenja programa krfskega sporazuma. Habsburški okvir se, ne glede na njihove želje in posebej na vdanost katoliškega duhovništva katoliški dinastiji in državi, v slovenski »visoki politiki« ni več kazal kot izključna in edina pot za reševanje jugoslovanskega vprašanja.

V prvi polovici 1918. leta se je vodstvo Slovenske ljudske stranke poleg široko zastavljene akcije za notranjo, organizacijsko utrditev stranke, ¹⁶¹ boja proti pokrajinskemu odboru Kranjske in drugim Šušteršičevim oporiščem ukvarjalo še s krepitvijo sodelovanja z liberalci in socialdemokrati v Sloveniji. Njihova skupna prizadevanja, da bi omilili gospodarske in druge težave, ki so se pred koncem vojne še zaostrele, so prinesla razmeroma dobre uspehe predvsem pri ohranjanju meščanskega miru in ureditve. V vrstah liberalcev, ki so se prav tako soočili z notranjimi spopadi, je v začetku 1918. leta prišlo do ureditve položaja. Politiki iz Narodno napredne stranke so v tem razdobju pričeli močnejše podpirati program majniške deklaracije in so se izrekli za širše sodelovanje jugoslovanskih političnih strank, zbranih krog tega programa — tako v Sloveniji kot v drugih jugoslovanskih pokrajinah monarhije. ¹⁶²

¹⁶⁰ D. Sepić, n. d., 45.

¹⁶¹ Novo vodstvo SLS je 25. aprila 1918 objavilo *pravilnik SLS*, v katerem je določilo temeljna organizacijska načela stranke. Pravilnik je pomemben dokument za preučevanje notranje organizacije SLS. *Slovenec*, 25. aprila 1918.

¹⁶² M. Mikuz, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, 27.

Ta politika se je skladala s politiko Jugoslovanskega kluba in Slovenske ljudske stranke, sočasno pa so te zahteve podprli deloma tudi slovenski socialnodemokratski voditelji, ki so aktivno sodelovali v deklaracijskem gibanju.¹⁶³ Pobude za večjo dejavnost pri ustvarjanju jugoslovanske države so prihajale z vseh strani. Na sestanku politikov »zunaj strank« iz Hrvatske, Dalmacije, Bosne in Hercegovine in Istre, ki je bil 12. maja 1918 v Zagrebu, so sklenili ustanoviti obče narodno organizacijo, ki bo delovala za narodno zedinjenje.¹⁶⁴ Zahteve po ustanovitvi samostojne jugoslovanske države je v začetku junija znova izrazila tudi Starčevićeva stranka prava,¹⁶⁵ za njo pa odbor Političnega društva za Hrvate in Slovence v Istri,¹⁶⁶ dalmatinski deželni odbor v Zadru in drugi.¹⁶⁷

Zastopniki klerikalne, liberalne in socialnodemokratske stranke v Sloveniji so imeli v Ljubljani 27. maja 1918 posvetovanje, da bi se dogovorili o neposrednih oblikah medsebojnega sodelovanja. Ob tej priložnosti so razpravljali tudi o političnem položaju v slovenskih deželah. Razprava in sklepi s tega posvetovanja vodilnih slovenskih politikov niso popolnoma znani, vendar je nadaljnje sodelovanje potrdilo, da so se ob tej priložnosti očitno sporazumeli o skupnem nastopu proti delovanju Šušteršičevega deželnega zbora in njegove stranke ter o vprašanjih v zvezi z ustanovitvijo narodnega sveta za Slovenijo.¹⁶⁸ Vendar je treba poudariti, da se je vodstvo Jugoslovanske socialnodemokratske stranke navzlic podpori in

¹⁶³ Na velikem ljudskem zborovanju v St. Vidu sta poleg Korošca govorila, na primer, tudi predstavnika NNS (Novak) in JSDS (Kristan). Ob tej priložnosti so sprejeli tudi skupno resolucijo. *Slovenec*, 27. maja 1918. V razdobju deklaracijskega gibanja je bilo še več podobnih skupnih agitacijskih akcij.

¹⁶⁴ *Glas SHS*, 24. maja 1918.

¹⁶⁵ *Resolucija Starčevićeve stranke prava*, Zagreb, 5. junija 1918, *Gradiivo*, 205; F. Šišić, n. d., 94–96.

¹⁶⁶ Izjava odbora Političnega društva za Hrvate in Slovence v Istri z dne 14. junija 1918, *Glas SHS*, 20. junija 1918; *Gradiivo*, 210.

¹⁶⁷ Izjava Zemaljskega dalmatinskega odbora, Zadar, 19. junija 1918. Izjava terja jugoslovansko državo na osnovi programa majniške deklaracije. F. Šišić, n. d., 139–141.

¹⁶⁸ *Slovenec*, 28. maja 1918. Napovedanega »proglasa narodu« s tega sestanka slovenski tisk sploh ni objavil. Objavil pa ga je 31. maja 1918 *Glas SHS* in poudaril, da so se vse tri slovenske stranke sestale 27. maja 1918, ker so sodile, da morajo »po avdijenci Južnih Nemcev in renegatov na Dunaju (list ima v mislih odposlanstvo koroških, štajerskih in kranjskih Nemcev in nemškutarjev, ki so na čelu s ptujskim županom I. Orniškom obiskali cesarja Karla; M. Z.), ki so se upali govoriti tudi v imenu našega naroda, izjaviti:

Zahteve po zedinjenju SHS v lastni državi ne moremo in ne bomo opustili. Ta zahteva je prešla v meso in kri vseh slojev našega naroda. Nanjo je priseglo na tisoče tistih, ki so doma in zdoma. Uresničenje te zahteve nam nudi edino priložnost, da rešimo vsaj golo narodno življenje, če smo dali že vse drugo. Zato, opirajoč se na narodno pravo, ki ga nihče ne sme nekaznovano kršiti, ostajamo trdno pri svoji zahtevi in pozivamo »Narodno viječe«, naj organizira odpor vseh poštenih elementov našega naroda proti napovedanemu preganjanju Jugoslovancev.« *Gradiivo*, 202.

skupnemu delovanju za program majniške deklaracije, v glavnem in kadarkoli je moglo, izogibalo odkritega in uradnega sodelovanja s slovenskimi meščanskimi strankami. Vendar pa so v resoluciji, ki jo je sprejel izvršni odbor JSDS 4. julija 1918, poudarili, da se »jugoslovanski proletariat v bistvu strinja z ostalim narodom...«, da je stranka za načelo narodnostne samoopredelitve in da ne zavrača sodelovanja v narodnem svetu.¹⁶⁹

Urejeni odnosi v vrstah liberalnih strank v slovenskih pokrajinah so bili posledica njihovega organizacijskega zedinjenja. V Ljubljani je bil 29. in 30. junija 1918. leta sestanek predstavnikov štajerske Narodne stranke in kranjske Narodno napredne stranke in na njem so sklenili, da se bosta združili v Jugoslovansko demokratsko stranko (JDS).¹⁷⁰ Aktualnost imena »jugoslovanska« so liberalci želeli med drugim izkoristiti za vabljenje privrženecv v svojo stranko, kar je pripeljalo do spora s klerikalnimi voditelji. Vodstvo Slovenske ljudske stranke je bilo seznanjeno z liberalnimi nameni in zato je že 27. marca 1918 sklenilo, naj bi strankini poverjeniki pri prirejanju ljudskih zborovanj pazili, da jih liberalci pod geslom jugoslovanstva ne bi izkoriščali v svoje namene. »Skupnih manifestacijskih shodov ne prirejte...« — se je glasilo napotilo vodstva Slovenske ljudske stranke, ki ni navzlic svojemu sodelovanju z liberalnimi voditelji niti za trenutek pozabilo, da se lahko to razmerje zaradi tradicionalnega sovraštva vselej spremeni v odkrit spopad. Ustanovitev enotne Jugoslovanske demokratske stranke in prevzem pobude za vzpostavitev narodnega sveta sta bila razloga za javni nastop klerikalnih voditeljev, ki so pred liberalnim združitvenim kongresom sporočali svojim zaupnikom: »Ustvarite trdno organiza-

¹⁶⁹ »Glede ustanovljenega (NS še ni bil vzpostavljen; M. Z.) Narodnega sveta« — poudarjajo ob koncu resolucije — »izjavlja celokupni izvrševalni odbor, da Jugoslovanska socijalno demokratična stranka ne stopi v Narodni svet, pač pa ne odklanja sodelovanja, pridržuje si za izvršitev sprejetih sklepov povsem prosto roko.« Naprej, 6. junija 1918; *Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije*, V. knjiga, Beograd 1951, 350.

¹⁷⁰ Temelje za zedinjenje slovenskih liberalnih strank in skupin vsebuje resolucija Narodne stranke s Štajerske, ki ji je načeloval dr. Vj. Kukovec. Resolucijo so sprejeli na zborovanju strankinih poverjenikov, ki je bilo 21. januarja 1918. leta v Mariboru. V njej so »formalno« pozvali izvršni odbor Narodno-napredne stranke na Kranjskem in odbore drugih strank, »da se pripravi program in statut nove jedinstvene stranke in se v najkrajšem času ustanovi shod *Jugoslovanske demokratske stranke*«. V 5. točki resolucije so zahtevali ustanovitev NS: »Uvažujoč, da naš jugoslovanski narod v teh usodnih trenutkih neobhodno potrebuje enotno priznano predstaviteljstvo, pozivlja shod izvrševalne odbore naprednih strank, da se takoj začno z 'V. L. S.' in z vsemi strankami, ki stoje na stališču jedinstvenosti Slovencev, Hrvatov in Srbov, in ki v ideji samoodločbe vidijo pot v enotno narodno državo, pogajanja, da se osnuje '*Jugoslovanski narodni odbor*' kot reprezentanca narodna na zunaj, voditelj borbe za narodno državo in za vse one važne zadeve, ki jih vse udeležene stranke priznajo za skupne.« F. Šišić, n. d., 113—114; *Gradivo*, 33—34.

cijo in svoje strankarje poučite, da nas družijo z novo Jugoslovansko demokratično stranko le deklaracija in da se v verskem ter socialnem naziranju bistveno razlikujemo od nje.«¹⁷¹

Šušteršiča je ohrabil ta spopad klerikalnega in liberalnega vodstva, stališče avstrijskih vladajočih krogov in pritisk nemških nacionalistov proti jugoslovanskemu programu majniške deklaracije. Lotil se je nove akcije. Akcijo zaveznikov in Jugoslovanskega odbora, ki so na italijansko-avstrijski fronti, v Ljubljani, Zagrebu in drugih krajih metali iz letal letake s podpisom A. Trumbića, s katerimi so Jugoslovane, avstrijske vojake, pozivali k predaji, da bi ustvarili skupno jugoslovansko državo na načelih krfske deklaracije, je izkoristil za povod za nov napad na vse tiste, ki so podpisali majniško deklaracijo. Na Šušteršičevo pobudo je deželni odbor Kranjske 21. junija 1918 poslal vsem občinam na Kranjskem okrožnico, v kateri je zahteval, naj se postavijo po robu propagandi »veleizdajalca Ante Trumbića«. V ponovni zahtevi je deželni odbor Kranjske 3. julija zahteval od občinskih odbornikov in funkcionarjev, ki so postajali neposlušni do deželnega odbora in višjih oblasti, naj se »jasno in odločno izjavijo, ali se pridružijo resoluciji odbora ali ne«. Sočasno so od njih zahtevali tudi, naj obsodijo »sramotno agitacijo«, ki jo vodijo »nekatere slovenske stranke« (mišljeni sta vsekakor SLS in JDS; M. Z.), »ki ni nič manj sramotna kot tista Ante Trumbića...«¹⁷²

Vodstvo Slovenske ljudske stranke je bilo resno prestrašeno zaradi takšnega Šušteršičevega ovaduštva. Pohitelo je, da bi se za vsak primer javno ogradilo od Šušteršičevih podtikanj, in poskušalo ublažiti zaostreno strahovalno stališče avstrijskih oblasti. Slovence je 22. junija 1918 v članku »O zvestobi« ob tej zadevi poudaril naslednje: »Kaj ima naše ljudstvo skupnega z velesrbskim imperializmom, kaj s krfskim paktom Jugoslovanskega odbora?... Krfski pakt je za Slovence nesprejemljiv in bo pač ostal pakt med Trumbićem in Pašićem, ne pakt jugoslovanskih plemen, ker se niti Hrvatje niti Slovenci ne morejo razumeti in ne bodo nikdar pritrtili, da bi bil pogoj njihove združitve — dinastija Karadjordjevićev.« Svojo lojalnost do Avstrije in Habsburžanov sta izrazila načelnik kranjske Slovenske ljudske stranke A. Kalan in načelnik Jugoslovanske demokratske stranke I. Tavčar, ko sta 10. julija obiskala predsednika deželne vlade Kranjske grofa Attemsa, mu v imenu

¹⁷¹ Slovenec, 22. junija 1918.

¹⁷² Slovenec, 22. junija, 4. in 6. julija 1918.

strank izročila izjavo, s katero sta obsodila krfsko deklaracijo in akcijo Jugoslovanskega odbora in izrazila zvestobo dinastiji, kot svoj program pa poudarila »avstrijski okvir« majniške deklaracije.¹⁷³ V tem trenutku nemškega pritiska in Šušteršičevih napadov se je večina občin na Kranjskem, v katerih je vodstvo Slovenske ljudske stranke uveljavilo svoj vpliv, izrekla proti krfski, vendar pa odločno za majniško deklaracijo. Takšno politiko je vodstvo SLS nadaljevalo tudi v parlamentu, ki je 16. julija 1918 spet pričel zasedati. Vse močnejše je uveljavljala svoje opozicijsko stališče do jugoslovanske politike Seidlerjeve vlade, kar je slednjič prispevalo tudi k odstopu le-te.

Spremembe vojaškega in političnega položaja v škodo centralnih sil, revolucionarni nemiri v svetu in zlasti v Avstro-Ogrski, protivno razpoloženje ljudstva pod vplivom oktobrske revolucije, zatem želja, da bi izločili še poslednje pomembno oporišče I. Šušteršiča — deželni odbor Kranjske — in prevzeli oblast, ter prav tako skrb za ohranitev svojih razrednih interesov so prisilili slovenske buržoazne stranke, da so slednjič uresničile misel o ustanovitvi narodnega sveta. Vendar pa je zamisel o ustanovitvi narodnega sveta kot predstavniškega telesa vseh Jugoslovancev pod Avstrijo stara skoraj prav toliko kot majniška deklaracija. Toda navzlic številnim pogajanjem med slovenskimi in drugimi jugoslovanskimi političnimi strankami je do konstituiranja narodnega sveta prišlo šele sredi avgusta 1918. leta. Poprej neurejene notranje razmere v strankah zaradi razcepa v Slovenski ljudski stranki in Narodno napredni stranki, spor v vodstvu socialnodemokratske stranke, nasprotovanje avstrijskih oblasti, posebej pa še pomanjkanje širše podpore političnih strank zunaj Slovenije ter tudi vpliv zunanjepolitičnega položaja so onemogočali sklenitev sporazuma med strankami in znotraj strank, ko je šlo za ustanovitev narodnega sveta. Toda ko je postalo jasnejše, da bo na bojišču kmalu prišlo do odločilnih bitk in usodnih odločitev, in ko je pričela groziti nevarnost italijanske okupacije v zvezi z zmago antante, so se jugoslovanski buržoazni politiki iz avstrijskega dela monarhije, zastopani v Jugoslovanskem klubu, kaj kmalu sporazumeli.

¹⁷³ Sočasno so kot predstavniki svojih strank v izjavi opozorili vlado na »razmere v našem deželnem odboru, ki so brez vsake kontrole in ki se, kar se tiče avtonomije občin, že približujejo pravi anarhiji«. Opozorilo je bilo najbrž preračunano za povračilo Šušteršiču in njegovemu deželnemu odboru in je očitno utiralo pot ustanovitvi Narodnega sveta. *Slovenec*, 11. julija 1918.

Sporazumevanje je bilo tem lažje, ker se je pokazalo, da je prvi pomembni korak pri ustvarjanju jugoslovanske države prevzem oblasti. Uvodna pogajanja o pogojih za ustanovitev narodnega sveta so v imenu Slovenske ljudske stranke vodili A. Korošec, B. Remec in I. Cankar, Jugoslovansko demokratsko stranko pa sta zastopala A. Kramer in A. Ribnikar.¹⁷⁴ Na sestanku, ki je bil 16. in 17. avgusta v Ljubljani, so v prisotnosti predstavnika Jugoslovanske socialnodemokratske stranke ustanovili Narodni svet.

V Narodnem svetu, ustanovljenem v glavnem na pobudo vodstva Slovenske ljudske stranke, je imela klerikalna stranka 18 zastopnikov, Jugoslovanska demokratska stranka deset, Dalmacija dvanajst, Istra pet in Trst dva zastopnika. Troje predstavniških mest so prihranili za JSDS. Za predsednika Narodnega sveta so izvolili A. Korošca. Kmalu so ustanovili še odseke in pododseke narodnega sveta v vseh slovenskih deželah. Tako so ustanovili deželne narodne svete za Trst, Gorico, Koroško in Štajersko.¹⁷⁵ Z ustanovitvijo narodnega sveta so praktično politično strnili tri najpomembnejše slovenske stranke¹⁷⁶ in dosegli prvi organizacijski uspeh pri zbiranju političnih strank v jugoslovanskih pokrajinah avstrijskega dela monarhije.

V Jugoslovanskem klubu in v narodnem svetu je imela Slovenska ljudska stranka najmočnejši vpliv med vsemi zastopanimi političnimi skupinami. Programske osnove, na katerih je prišlo do medstrankarskega sporazuma o ustanovitvi narodnega sveta, so bile

¹⁷⁴ ACAV, OFMP, izjava G. Žerjava.

¹⁷⁵ F. Erjavec, n. d., 235; M. Mikuš, n. d., 35. Sočasno so sprejeli tudi pravilnik (statut) Narodnega sveta, kjer so v uvodnem delu določili naslednje programske temelje: »1. Naš namen je, da se za v monarhiji živeče Slovence, Hrvate in Srbe ustanovi skupni 'Narodni odbor', kjer bodo po medsebojno dogovorjenem proporciju zastopani vsi politični činitelji, ki na temelju edinstvenosti jugoslovanskega naroda hočejo izvojevati samostojno jugoslovansko državo. 2. Za ozemlja Cislajtani se osnuje Narodni svet, katerega namen in delokrog je sklepati in odločevati o vseh zadevah, ki jih v Narodnem svetu zastopani činitelji priznavajo za skupne. 3. Skupne zadeve v smislu točke 2. so zlasti: a) Delo za ujedinitenje jugoslovanskega naroda v samostojno državo; b) smotno delo za popolno ravnopravnost našega jezika v šolah, uradih in v vsem javnem življenju; c) ravstvo narodnih manjšin, ureditev manjšinskega vprašanja in boj za narodno šolstvo; d) uveljavljanje našega jezika v vseh javnih uradih in podjetjih; e) obramba in pospeševanje skupnih kulturnih zadev; f) obramba in gojitev skupnih gospodarskih interesov ter zavesti gospodarske osamosvojitve; g) reprezentacija naroda in pospeševanje narodnih koristi na zunaj, dogovorno s parlamentarno delegacijo; h) vprašanja, ki se tičejo narodne časti in discipline.« — AS, Fond Narodni svet v Ljubljani, Predsedstvo, fasc. 2, Pravilnik Narodnega sveta; *Slovenec*, 16. avgusta 1918; *Gradiivo*, 254. Kot odseke NS za Slovenijo in Istro so ustanovili NS za Trst (11. septembra), za Gorico (13. septembra), za Koroško (19. septembra) in za Štajersko (26. septembra). Do konca oktobra so po Sloveniji ustanovili okrog 130 lokalnih NS po pomembnejših krajih. J. Jerič, *Narodni svet, Slovenci v desetletju*, Ljubljana 1928, 145—147.

¹⁷⁶ O delovanju Narodnega sveta in njegovih organov glej obširneje: M. Mikuš, n. d., 35—46; J. Jerič, n. d., 144—160 idr.

umerjene in ne dovolj jasne, vendar pa so v nazorih o reševanju jugoslovanskega vprašanja odšle za korak dalje od majniške deklaracije. Program narodnega sveta je terjal samostojno jugoslovansko državo in poudarjal pravico narodov do samoopredelitve, vendar pa ni omenjal »habsburškega žezla« in avstrijskega okvira.¹⁷⁷ To dejstvo najlepše priča, da se je v naziranjih Slovenske ljudske stranke in drugih slovenskih strank radikalno spremenilo stališče o poteh in možnostih za reševanje jugoslovanskega vprašanja.

Ljubljanski škof Jeglič, sicer trden privrženec avstrijskega okvira, je zapisal v začetku septembra 1918, da se v političnih krogih na Hrvaškem *in vse bolj tudi v Sloveniji* razvija misel: če Jugoslavije ne dobimo od Avstrije, jo bomo iskali na drugi strani. Jeglič sklepa dalje, da se je ta misel razvijala vzporedno z vse močnejšim pritiskom Nemcev in avstrijske vlade.¹⁷⁸ Vendar pa so na razvoj te misli usodno vplivali dogodki, ki so sledili v drugi polovici 1918, vojaški položaj centralnih sil in Avstro-Ogrske v njihovem okviru, zlasti pa okoliščine nadaljnega razvoja jugoslovanskega vprašanja. Vsi ti dogodki so bili vsebina preučevanja in razprav na konferenci zastopnikov Hrvatov, Čehov, Poljakov in Slovencev, ki so se zbrali na slovesnosti ob ustanovitvi narodnega sveta v Ljubljani 17. avgusta 1918. leta. V objavljenem sporočilu s te konference¹⁷⁹ so temeljna načela nadaljnega boja za uresničenje pravice do samoopredelitve in neodvisnosti slovanskih narodov v monarhiji. V zvezi s programom zedinjenja Jugoslovancev v monarhiji in ustanovitve samostojne jugoslovanske države so sredi 1918. leta dosegli pomembno politično združitev jugoslovanskih političnih strank in

¹⁷⁷ Organizacijsko strukturo in naloge Narodnega sveta glej obširneje v sporočilu o ustanovitvi Narodnega sveta z dne 17. avgusta 1918, AS, Narodni svet, predsedstvo; *Gradivo*, 256–257. To sporočilo med drugim poudarja, da smatrajo Narodni svet v Ljubljani »kot del vseobčnega Jugoslovanskega narodnega odbora, ki se bo v kratkem sešel v Zagrebu«. Vendar pa pravi G. Žerjav, da do ustanovitve Narodnega večja v Zagrebu ni prišlo, ker Starčevićeva stranka prava ni soglašala s tem, da bi v NV vključili tudi koalicijo, kar so slovenski politiki in posebej A. Korošec postavljali za pogoj za nadaljnje sodelovanje. AČAV, OFMP, izjava G. Žerjava.

¹⁷⁸ *Jegličev Dnevnik*, 17. avgusta 1918.

¹⁷⁹ Omenjeno sporočilo, ki ga je objavil *Glas SHS* 18. avgusta 1918, je naslednje: »V Ljubljani dne 17. avgusta 1918. na politični konferenci zbrani zastopniki treh narodov: Slovencev — Hrvatov — Srbov, Poljakov in Čehov, so se ukvarjali z vsemi kulturnimi, političnimi, socialnimi in ekonomskimi problemi uresničenja pravice samoodločbe imenovanih treh narodov ter ureditve trojnih medsebojnih odnosov do drugih držav, in z vprašanji taktike, ki je nujna, da bi dosegli skupni dokončni cilj.« *Gradivo*, 257–258. Po obisku S. Radića v Pragi je glavni odbor Hrvatske pučke seljačke stranke izdal v Zagrebu 25. avgusta sporočilo, da stranka sprejema »načelo popolne narodne samoopredelitve ter pristopa k jugoslovanskemu zedinjenju in k češko-poljsko-jugoslovanski zvezi«. Tako se je poleg starčevićevcev še ena hrvatska stranka pridružila slovensko-hrvatskemu strankarskemu bloku, ki se je zavzemal za ustanovitev samostojne jugoslovanske države. *Glas SHS*, 27. avgusta 1918.

skupin. Na čelu tega slovensko-hrvatskega jugoslovansko usmerjenega političnega bloka je bilo novo vodstvo Slovenske ljudske stranke z A. Korošcem na čelu. To je bil tudi razlog, da so v tistem času reševanje jugoslovanskega vprašanja postavili v optimalne meje majniškega programa Jugoslovanskega kluba, kar je za tisti čas, za obstoječe možnosti in razmere v Avstro-Ogrski in v Evropi bilo zgodovinsko opravičljivo in razumljivo.

IV.

SLOVENSKA LJUDSKA STRANKA IN NARODNO VEČE SLOVENCEV, HRVATOV IN SRBOV

Slabljenje vojaškega in političnega položaja centralnih sil in vojaški uspehi zaveznikov v septembru in oktobru 1918. leta so dali posebno obeležje jugoslovanski politiki Slovenske ljudske stranke in drugih jugoslovanskih strank v Avstro-Ogrski. Uspešna zavezniška nasprotna ofenziva v avgustu 1918 na zahodni fronti, preboj solunske fronte (sredi septembra 1918), izločitev bolgarske vojske iz sklopa centralnih sil (29. septembra 1918), naglo približevanje srbske in zavezniške vojske južnim mejam monarhije, avstro-ogrška ponudba za mirovna pogajanja (4. oktobra 1918) in Wilsonov odgovor (18. oktobra 1918) so v jugoslovanskih političnih krogih v monarhiji ustvarili trdno prepričanje, da bodo centralne sile doživele poraz, ki bo za posledico prinesel razpad Avstro-Ogrske.

V političnih krogih Slovenske ljudske stranke v Sloveniji je ta realni račun imel svoje privrženice, toda tradicionalna načelna opredeljenost vodilnih politikov iz klerikalne stranke ter slednje kot celote za katoliško Avstrijo je vplivala, da so se stvarna spoznanja in realistične ocene političnega stanja prepletali z jalovimi slepili o eventualnem posredovanju velesil, ki bodo rešile monarhijo. Med pogovorom, ki ga je septembra, po ustanovitvi Narodnega sveta, imel s škofom Jegličem, je A. Korošec poudaril, da želi Narodni svet pri sestavljanju ustave za Slovence v Jugoslaviji ostati pripravljen za sleherni primer: »ako Avstrija ostane ali ako jo antanta razkosa, kakor preti sedaj.«¹⁸⁰ V resnici je novo klerikalno vodstvo računalo in tudi vse bolj verjelo, da bo Avstrija doživela

¹⁸⁰ Jegličev *Dnevnik*, 25. septembra 1918.

poraz, vendar pa ni pričakovalo tako naglega propada. To je bil razlog, da je dogodke, ki so se bližali, sprejelo v glavnem nepripravljeno in s presenečenjem.

Po ustanovitvi Narodnega sveta so klerikalci in liberalci pod vodstvom A. Korošca pričeli navezovati živahne stike s hrvatskimi in srbskimi političnimi strankami zaradi ustanovitve osrednjega predstavniškega organa za vse jugoslovanske organizacije v monarhiji. Slabost in popustljivost avstrijskih in madžarskih vladajočih krogov zaradi težavnega vojaškega in političnega položaja sta že od avgusta dalje omogočali svobodnejše delovanje jugoslovanskih političnih strank. Slovenski politiki, zbrani v Narodnem svetu, so bili od konca do začetka oktobra 1918 glavni nosilci ideje in akcije za ustanovitev Narodnega veča SHS, oziroma skupne države Jugoslovanov v monarhiji.

Na seji predsedstva Narodnega sveta, ki je bila 29. avgusta 1918 v Ljubljani, so klerikalni in liberalni politični prvaki soglasno sprejeli pomembne sklepe za nadaljnje politično delovanje. Sklenili so vzpostaviti tesno sodelovanje med Narodnim svetom in podobnim telesom v Dalmaciji — Narodno organizacijo SHS v Splitu, ustanovljeno julija 1918 — za razdobje, dokler ne bodo vzpostavili »centralnega« narodnega veča v Zagrebu. Z delom pri ustanavljanju Narodnega veča SHS v Zagrebu je predsedstvo Narodnega sveta seznanil A. Korošec, ki je zastopal mnenje, da je treba najprej »napraviti teren, da pristopi ali, da se na tistem udeleži tudi Koalicija«. Zato naj bi — po Koroščevi oceni — še malce počakali z ustanovitvijo Narodnega veča SHS.

Neizogibnost sodelovanja Koalicije v Narodnem veču SHS so zastopali tudi slovenski liberalci. A. Kramer je v tej zvezi sodil, da bi nesodelovanje Koalicije v Narodnem veču SHS prineslo posledico, da »bi Bosna najbrž ne pristopila k Narodnemu veču SHS in srbski del banovine bi bilo težko pridobiti za koncentracijo«. Liberalci so zato predlagali, naj Narodni svet zbere troje ali petero članov v komisijo, ki bi nadrobneje preučila in ocenila načrt o pogojih za ustanovitev Narodnega veča, ki ga je pripravil organizacijski odbor Narodnega veča SHS v Zagrebu.¹⁸¹ Stališče predsedstva Narodnega sveta je bilo tako že odrejeno: Narodnega veča SHS ne bo mogoče ustanoviti brez Koalicije; v primeru, da ne bi prišlo do ustanovitve, bo Narodni svet tako kot z Narodno organiza-

¹⁸¹ Člani tega organizacijskega ali poslovnega odbora NV SHS so bili: A. Pavelić, V. Bukšeg, M. Drinković in I. Lorković. *Gradivo*, 333.

cijo SHS v Splitu sodeloval tudi »s hrvaškim Narodnim večem...«¹⁸² Približno mesec kasneje, 29. septembra 1918, je predsedstvo Narodnega sveta znova natančneje razpravljalo o pogojih in možnostih za ustanovitev Narodnega večja SHS. Slovenski politiki so ocenili razloge oklevanja Koalicije,¹⁸³ da bi stopila v Narodno veče SHS, in tokrat sklenili, da bodo Narodno veče SHS pričeli ustanavljati tudi brez nje — pod pogojem, da ne bo odkrito nastopila proti njemu, ko ga bodo ustanovili. Po dogovoru z njo bi ji pustili nekaj prostih predstavniških mest, če bi se pridružila po njegovi ustanovitvi. Predsedstvo Narodnega sveta pa je vendarle vztrajalo pri nujnosti nadaljnjih pogajanj s Koalicijo, medtem ko je za temeljne pogoje za ustanovitev Narodnega večja Slovencev, Hrvatov in Srbov postavilo teritorialno načelo in sodelovanje predstavnikov Slovenije, vseh članov Narodnega sveta, Jugoslovanskega kluba in predstavnikov Istre. V »ožji odbor« Narodnega večja SHS naj bi izbirali tako, da bi na 100.000 prebivalcev prišel po en zastopnik. Slovenija bi dobila 14 mest, ki bi jih razdelili po naslednjem ključu: SLS 8, JDS 4, Trst in JSDS pa po en mandat. V izvoljenem predsedstvu Narodnega večja SHS, ki naj bi štel 15 članov, bi za Slovenijo in Istro zahtevali 5 mest, od tega dve za SLS, eno za JDS ter po eno tudi za tržaškega in istrskega predstavnika. To so bili pogoji, ki jih je pred odhodom v Zagreb postavilo vodstvo Narodnega sveta za Slovenijo.¹⁸⁴

Zahteva po samoopredelitvi jugoslovanskih narodov je bila najširše in radikalno obrazložena v izjavi predstavnikov političnih organizacij Slovencev, Hrvatov in Srbov v Avstro-Ogrski, sprejeti v

¹⁸² AS, Fond NS, Predsedništvo, fasc. 2, Zapisnik seje predsedstva NS, 29. avgusta 1918. G. Zerjav poudarja v izjavi M. Paulovi, da se je zamisel o ustanovitvi Narodnega sveta in NV porodila najprej pri Slovencih. »Mi smo si prav tako prizadevali, da bi v Zagrebu ustanovili Narodno vijeće«, toda starčevčevci, ki so bili za njegov nastanek in »da bi izrecno priznali Majniško deklaracijo in spoštovali politiko Jugoslovanskega kluba«, so hoteli, da bi NV ustanovili brez Koalicije. V tem smislu, nadaljuje Zerjav, »so pritiskali na nas Slovence in nenehno želeli, da bi opravili brez Koalicije«. Zaradi tega, trdi Zerjav, ni prišlo do ustanovitve NV že poprej, ker Koalicija ni mogla sodelovati v programu majniške deklaracije, kar je terjalo zavlačenje ustanovitve NV in prizadevanja: 1. »da bi našli skupno gledišče med samimi nacionalnimi elementi in rešitev krog Majniške deklaracije; 2. da bi pridobili na času vse do trenutka, ko bo Koalicija lahko odločno stopila v politiko.« — AČAV, OFMP, izjava G. Zerjava.

¹⁸³ O politiki Koalicije pred ustanovitvijo NV SHS glej obširneje: D. Šepić, *Italija, Saveznici i jugoslovensko pitanje 1914—1918*, 346—349; o prizadevanju hrvatskih strank, da bi uskladile svoje delo z delovanjem Jugoslovanskega odbora, ter o odhodu F. Barca v Švico zaradi posvetovanja s Trumbićem in informiranja v imenu hrvatskih strank glej obširneje: B. Krizman, *Povjerljive veze između Jugoslovanskog odbora i domaćih političara za I. svjetskog rata*, *Historijski zbornik*, XV, Zagreb 1962.

¹⁸⁴ AS, fond NS, predsedstvo, fasc. 2. Zapisnik seje predsedstva NS, 27. septembra 1918.

Zagrebu 24. septembra 1918 ob predlogu avstro-ogrske vlade, da bi pričela mirovna pogajanja z zavezniki. Besedilo te izjave, ki poudarja, da avstro-ogrska vlada ne more govoriti v imenu tlačenih narodov monarhije,¹⁸⁵ da so Slovenci, Hrvati in Srbi »etnično enotno ljudstvo in da mora ta enotnost ostati po obče znanem narodnostnem načelu nedeljiva in brezpogojna, tako glede na nepretrgano ozemlje kot na državno pripadnost« in da mora biti njihova pravica do samoopredelitve mednarodno zagotovljena ipd., je Korošec objavil v dunajskem kronskem svetu 2. oktobra 1918. leta.¹⁸⁶ Na omenjenem sestanku 24. septembra, do katerega je prišlo na temelju dosežene- ga sporazuma med slovenskimi in hrvatskimi politiki, so se dogovorili, da bo sestanek za ustanovitev Narodnega veča SHS 5. oktobra 1918 v Zagrebu. Ob tej priložnosti so sklenili, kaj vse je treba pripraviti, da bi prišlo do tega sestanka.¹⁸⁷

Delegati, ki so jih povabili ali so jih odposlale njihove stranke ter organizacije iz vseh jugoslovanskih pokrajin monarhije, so se zbrali v Zagrebu 4. oktobra 1918. leta. Med njimi je bil tudi A. Korošec, ki se je pravkar vrnil z Dunaja.¹⁸⁸ Po pogovoru s S. Pribićevićem o vstopu Koalicije v Narodno veče SHS, ki ni prinesel ugodne rešitve, so se pogajanja nadaljevala 5. oktobra, in sicer med M. Drinkovićem in S. Pribićevićem ter A. Korošcem in dr. Dušanom Popovićem. Tudi ti pogovori niso rodili neposrednega uspeha. Konferenca za ustanovitev Narodnega veča SHS je bila 5. in 6. oktobra 1918. Na predlog A. Korošca ji je predsedoval A. Pavelić. Po razpravi o načelih in organizacijskem ustroju Narodnega veča SHS je konferenca izvolila sedemčlansko delegacijo za pogajanja s Hrvatsko-srbsko koalicijo. V delegacijo so poleg S. Budi-

¹⁸⁵ *Slovenec*, 9. septembra 1918.

¹⁸⁶ *Slovenec*, 3. oktobra 1918; *Gradivo*, 301–303. A. Korošec je bil podpisnik te izjave v imenu NS za Slovenijo in Istro. Izjavo so podpisale še Narodna organizacija v Dalmaciji (dr. Gajo Bulat, predsednik), Starčevićeva stranka prava (dr. A. Pavelić), Hrvatska pučka seljačka stranka (S. Radić), Srpska narodna radikalna stranka (dr. Đorđe Krasojević), Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije (V. Bukšeg, V. Korač in S. Delić) in predstavniki izvenstrankarskih skupin S. Budisavljević, I. Lorković in J. Šimrak. Uresničili pa niso sklepa predsedstva NS, sprejetega na seji 27. septembra 1918, ko so razpravljali o besedilu te izjave (Korošec ga je podpisal verjetno po tej seji; M. Z.), da namreč NS ne bo podpisal izjave brez podpisa bosanskih politikov. Slovensko politiko v času pogajanj za ustanovitev NV SHS nasploh označuje zavzemanje, da bi vključili v delo »vse jugoslovansko usmerjene poslanca bosanskega sabora« in bosanske politike.

¹⁸⁷ S. Budisavljević, n. d., 121–122. S. Budisavljević v izjavi M. Paulovi poudarja, da so slovenski politiki poudarjali svoj avantgardizem pri nastanku NV. Takole pravi: »Slovenci so vsi mislili, da je vse končano, če imajo svet (NS – M. Z.).« Budisavljević pravi, da so govorili: »Kaj vi Jugoslovani: mi smo opravili.« – AČAV, OFMP, izjava S. Budisavljevića.

¹⁸⁸ *Slovenec*, 5. oktobra 1918, objavlja poročilo z Dunaja z dne 4. oktobra, da so Korošec, L. Pogačnik, Demšar, V. Ravnihar in Spinčić odpotovali (najbrž 3. oktobra; M. Z.) v Zagreb.

savljevića, M. Drinkovića, V. Koraća, M. Laginje, Z. Petričića in J. Sunarića izbrali tudi A. Korošca.¹⁸⁹ 6. oktobra je bila v Zagrebu tudi konferenca socialnodemokratskih strank iz jugoslovanskih pokrajin. V resoluciji, ki jo je objavila konferenca, so poudarili, da vse jugoslovanske socialnodemokratske stranke razen bosansko-hercegovaške pristopajo k Narodnemu veču SHS.¹⁹⁰ V imenu JSDS je to resolucijo podpisal A. Kristan in tako tudi s formalne strani dokončno potrdil koncentracijo treh najpomembnejših slovenskih političnih strank.

Pogajanja izvoljene delegacije s prvaki Koalicije so bila 5. oktobra 1918. v Zagrebu. V imenu delegacije je govoril Korošec, ki je predstavnikom Koalicije (S. Pribičević, Guido Hreljanović in V. Vilder) sporočil sklep s konference odposlancev za ustanovitev Narodnega veča SHS in posebej poudaril željo udeležencev konference, da bi Hrvatsko-srbska koalicija stopila v Narodno veče. Korošec je želel tudi, naj bi odnosi med strankami in Koalicijo ostali prijateljski,¹⁹¹ četudi Hrvatsko-srbska koalicija ne bi pristopila k Narodnemu veču SHS. Odgovor Koalicije so odložili do sklepa saborskega kluba Hrvatsko-srbske koalicije, ki naj bi ga sklicali v bližnji prihodnosti.

Med nadaljevanjem konference delegatov za vzpostavitev Narodnega veča SHS so 6. oktobra po sprejetem poročilu komisije za pogajanja s Koalicijo razpravljali o pravilniku Narodnega veča SHS. V vseh točkah pravilnika se niso sporazumeli in zato so izvolili »odbor štirih«, ki naj bi preučil in ugasil sporna vprašanja. V odbor so izvolili M. Drinkovića, G. Andjelinovića ter Slovenca V. Kukovca (JDS) in F. Smodeja (SLS). Istega dne popoldne je »odbor štirih« sprejel stilizirano besedilo pravilnika v dokončni verziji, ki so ga tudi objavili.¹⁹² V sprejetem pravilniku so v celoti sprejeli zah-

¹⁸⁹ F. Šišić, n. d., 170; *Gradivo*, 331–332; 338–339. O ustanovitvi NV SHS glej obširneje: B. Krizman, *Početak rada 'Narodnog vijeća SHS' u Zagrebu 1918. godine*, *Historijski pregled*, Zagreb 1954, I., št. 2, 39–47; *Osnivanje 'Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba' u Zagrebu 1918*, *Historijski zbornik*, Zagreb 1954, VII, 23–32; *Stvaranje jugoslovenske države*, *Pregled*, Sarajevo 1958, letn. X, knj. 2., št. 11–12, 345–348. S. Budisavljević, n. d., 121–133 idr. Budisavljević je v izjavi, ki jo je 1921. leta zapisala M. Paulova, poudaril, da je A. Korošec pred konferenco 5. in 6. oktobra 1918 v Zagrebu »sklenil okrog 24. (septembra: M. Z.), da se bo seznanil s Pribičevićem«. Budisavljević poudarja dalje, da je bil Korošec (verjetno potem, ko sta se seznanila; M. Z.) »navdušen za Pribičevića«, G. Žerjav pa je zahteval, da je treba Koalicijo vsekakor sprejeti v NV SHS. AČAV, OFMP, izjava S. Budisavljevića.

¹⁹⁰ Glej: resolucijo Jugoslovanske socialnodemokratske konference, ki je bila 6. oktobra 1918 v Zagrebu. *Glas SHS*, 10. oktobra 1918; *Gradivo*, 33.

¹⁹¹ Zapisniki s sej NV SHS 5. in 8. oktobra 1918, *Gradivo*, 340; B. Krizman, *Osnivanje Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918*, *Historijski zbornik* VII, 28.

¹⁹² S. Budisavljević, n. d., 124.

teve predsedstva Narodnega sveta v zvezi s pravilnikom Narodnega veča SHS, postavljene na seji predsedstva 29. septembra 1918 v Ljubljani. To je bilo priznanje konstruktivni politiki A. Korošca in slovenskih politikov, po drugi strani pa tudi izraz pobude in vpliva slovenskih političnih predstavnikov.

Na osnovi pravilnika Narodnega veča SHS so 6. oktobra 1918 objavili tudi rezultat volitev njegovih članov. Slovenski politični predstavniki, ki so po Narodnem svetu za Slovenijo in Istro zastopali Kranjsko, Štajersko, Koroško, Goriško in Trst, so predložili naslednje člane Narodnega veča SHS iz Slovenije: dr. A. Korošca, dr. Lovra Pogačnika, dr. Ivana Benkoviča, Bogumila Remca, dr. Izidorja Cankarja, dr. Andreja Kalana, dr. Josipa Jeriča in Frana Smodeja v imenu SLS;¹⁹³ dr. V. Kukovca, Ivana Hribarja, dr. Vladimirja Ravniharja in dr. Alberta Kramerja v imenu JDS; dr. Ivana Marijo Čoka za slovensko politično društvo »Edinost« iz Trsta, eno mesto pa so pustili prazno za poznejše imenovanje predstavnika JSDS. Dalje so sklenili, naj bi dodatno izvolili predstavnike za Banat, Bačko, Baranjo in druge dele jugozahodne Ogrske, za Hrvatski sabor, Bosanski sabor in Jugoslovanski klub na Dunaju.

Med kandidate za »osrednji odbor« Narodnega veča SHS od zastopanih organizacij, strank in skupin na konferenci delegatov 6. oktobra so Slovenci za svoje člane in njihove namestnike postavili: dr. A. Korošca (namestnik dr. Ivan Benković), dr. Lovra Pogačnika (prof. Bogumil Remec) in dr. Izidorja Cankarja (dr. Josip Jerič) za zastopnike Slovenske ljudske stranke; Ivana Hribarja (dr. V. Kukovec) in dr. Alberta Kramerja (dr. Slavko Fornazarič) za Jugoslovansko demokratsko stranko ter dr. I. M. Čoka (dr. Josip Vilfan) za »Edinost« iz Trsta. Sklenili so, naj bi odposlanca in namestnika JSDS delegirali pozneje. Osrednji odbor se ni konstituiral, ker vsi člani osrednjega odbora Narodnega veča SHS niso bili izvoljeni in ker so čakali na odgovor Koalicije. Izvolili pa so poslovni (izvršni) odbor, ki naj bi opravljal dolžnosti predsedstva Narodnega veča SHS, dokler ga ne bi vzpostavili. V ta poslovni odbor osmih članov niso izvolili nobenega zastopnika iz Slovenije.¹⁹⁴ Na predlog A. Pavelića je poslovni odbor dobil pooblastilo, da sme v

¹⁹³ V svoji knjigi dokumentov F. Šišić ne navaja kot člana plenuma iz Slovenske ljudske stranke tudi dr. A. Kalana, temveč namesto osmih omenja le sedem oseb. F. Šišić, n. d., 172, Sastav i Pravilnik Narodnog vijeća SHS, Zagreb, 6. tj. 8. oktobra 1918.

¹⁹⁴ Zapisniki s sej NS SHS 5., 6. in 8. oktobra 1918, *Gradivo*, 341–342. V poslovni odbor so izvolili sicer najvidnejše zastopnike posameznih strank in skupin: A. Pavelića, S. Budisavljevića, I. Lorkovića, S. Radića, V. Koraća, J. Šimraka, M. Drinkovića in Z. Petričića.

primeru, če Koalicija ne bi pristopila k Narodnemu veču SHS, razglasiti predsedstvo Narodnega večja SHS in osrednjega odbora. Med sprejetimi kandidati za mesto predsednika (M. Laginja in V. Šola) je bil tudi A. Korošec.

Na nadaljnjih pogajanjih s Koalicijo 8. in 9. oktobra 1918 v odboru za pogajanja, izvoljenem 5. oktobra na konferenci delegatov za ustanovitev Narodnega večja SHS, prav tako ni bilo nobenega predstavnika iz Slovenije. Namesto A. Korošca, ki je bil na prvih pogajanjih s Koalicijo 6. oktobra vodilna osebnost v odboru za pogajanja, so izvolili njegovega namestnika J. Šimraka, ker je Korošec medtem odpotoval na Dunaj. Korošec je na Dunaj odpotoval očitno po dogovoru s S. Pribičevićem, ki je želel, da bi se po vplivni in ugledni osebnosti, kakršna je bil A. Korošec, seznanil z razmerami in reagiranjem v dunajskih političnih krogih ter tudi s položajem glede mirovnih pogajanj.

Prvo poročilo (pismo) S. Pribičeviću je A. Korošec poslal z Dunaja že 8. oktobra 1918. Iz pisma je moč sklepati, da sta se Korošec in Pribičević dogovorila za osebno — lahko bi rekli tudi skrivno in stalno zvezo.¹⁹⁵ To je bil pričetek njunega sicer kratkotrajnega sodelovanja, od katerega sta si oba partnerja obetala mnogo, medtem ko je imel praktično korist v glavnem le S. Pribičević. Hrvatsko-srbska koalicija je po pogajanjih in posvetovanju 8 in 9. oktobra objavila 10. oktobra 1918 sporočilo, v katerem je poudarila, da »priznava potrebo, da bi v današnjem času ustanovili Narodno veče«, in da je izbrala odbor za pogajanja z drugimi stranikami.¹⁹⁶ Koalicija je praktično pristopila k Narodnemu veču SHS po sklenjenem sporazumu o številu delegatov v veču in osrednjem

¹⁹⁵ A. Korošec je seznanil S. Pribičevića v pismu z Dunaja z dne 8. oktobra 1918 o svojem pogovoru z grofom Burianom glede mirovnih pogajanj in o tem, kako se »čuje, da bo cesar v četrtek 10. okt. izdal reskript združenja Bosne in Dalmacije s Hrvatsko«, s pristavkom, da se to »čuje iz nemških krogov, zato ni zelo verjetno!« idr. Ob koncu je Korošec sporočal: »Jutri zvečer (dne 9. t. m.) odpošljem z novimi informacijami, ko jih dobim iz najvišjih krogov, posebnega kurirja, ki bo prišel preko Zidanega Mosta v četrtek predpoldan v Zagreb. Javil se bo v pisarni Vašega Saborja ter samo Vam (bo) izročil pismo. Za to prosim disponirajte, kje Vas najde.« — *Gradivo*, 343—344; AJ, fond bratce Pribičević, Dokumenti I zbirke Sv. Pribičevića (mikrofilm, neregistrirano).

¹⁹⁶ To sporočilo Koalicije, ki nosi datum 8. oktobra 1918, so objavili — kot poudarja F. Šišić — »po dvodnevem posvetovanju plenuma Hrvatsko-srbske koalicije«. (F. Šišić, n. d., 170; *Glas SHS* z dne 10. oktobra 1918). Upravičeno domnevamo, da je Koroščevo sporočilo (pismo), ki ga je 8. oktobra poslal Pribičeviću z Dunaja, poskrbelo, da je Koalicija hitreje pristopila k NV SHS. Korošec je namreč v začetku pisma sporočil Pribičeviću: »Grof Burian mi je rekel, da bo odgovor (na Burianovo mirovno poslanico z dne 4. oktobra 1918; M. Z.) prišel šele začetkom prihodnjega tedna, da se pa bo že prej in naprej slisal eho tega odgovora.« B. Krizman pravi, da spričo takšnega sporočila Koalicija kajpada ni mogla več stati ob strani. B. Krizman n., *Stvaranje jugoslovenske države, Pregled*, Sarajevo, let. X, knj. 2, št. 11-12, 346.

odboru za Koalicijo in posamezne stranke in skupine iz Hrvatske in Slavonije, torej banovine. Sporazumeli so se po več sestankih odborov za pogajanja, ki so bili verjetno tudi še po 10. oktobru 1918.¹⁹⁷ Po teh sestankih je zagrebški tisk 12. oktobra objavil besedilo sporočila, v katerem je bilo objavljeno, da je »dosežen sporazum o pristopu Hrvatsko-srbske koalicije v Narodno veče, razčiščena vsa načelna in tekoča vprašanja, in je zaradi tega sklicana prva seja osrednjega odbora Narodnega veča SHS«.¹⁹⁸

Na pogajanjih, ki so sledila 15. in 16. oktobra med izvoljenim poslovnim odborom kot zastopnikom zbranih političnih strank in skupin in odborom za pogajanja, ki je zastopal Koalicijo, so razpravljali o organizaciji in delovanju osrednjega odbora Narodnega veča SHS. Tudi na teh pogajanjih ni sodeloval noben predstavnik iz Slovenije.¹⁹⁹ Korošec je bil takrat še vedno na Dunaju. Kot predsednika Jugoslovanskega kluba ga je 12. oktobra sprejel cesar Karel. Pogovarjala sta se o nastopu grofa Tisze in o njegovem poslanstvu v Sarajevu ter o jugoslovanskem vprašanju.²⁰⁰

Koroščeva odsotnost je imela pomembne posledice za položaj slovenskih političnih predstavnikov, zlasti politikov iz Slovenske ljudske stranke, v političnem dogajanju znotraj Narodnega veča v Zagrebu.

Takoj po Koroščevem odhodu na Dunaj so hrvatski in srbski politiki odrinili slovenske predstavnike v ozadje, najbrž tudi zato, ker v vrstah njihove najpomembnejše stranke, Slovenske ljudske stranke, med delegati v tem trenutku ni bilo osebnosti političnega formata, ki bi predstavljala spodobno nadomestilo za A. Korošca. Pravzaprav v tistih dneh pomembnih odločitev za jugoslovansko

¹⁹⁷ V zapisnikih s sej NV SHS 5., 6. in 8. oktobra 1918 piše, da so omenjeni sporazum sklenili 8. oktobra; to vsekakor ne drži. Najbrž so v te zapisnike vnesli še del zapisnikov s pogajanj po 8. oktobru. Glej: *Gradivo*, 343.

¹⁹⁸ S. Budisavljević, n. d., 127.

¹⁹⁹ Zapisnik s sej poslovnega odbora NV SHS, Zagreb 15.—16. oktobra 1918, Arhiv Hrvatske (dalje: AH), Spisi Narodnog vijeća; *Gradivo*, 363—364.

²⁰⁰ *Slovenec*, 14. oktobra 1918. Med pričakovanjem Wilsonovega odgovora na avstro-ogrsko mirovno ponudbo je cesar Karel 12. oktobra 1918 povabil v avdienco predstavnike političnih strank nekaterih narodov v monarhiji (M. Paulova, *Tajny výbor*, 525, poudarja, da je povabil 29 poslancev, medtem ko B. Krizman, *Stvaranje jugoslovenske države*, 182, navaja 32 poslancev), da bi skupno razpravljali o vprašanjih preureditve monarhije. Cesarja Karla so zanimala med prisotnimi predvsem gledišča Čehov in Jugoslovancev. Korošec se je v svojem predavanju oktobra 1925 dotaknil tega svojega poslanskega srečanja s cesarjem Karlom in dejal: »Takrat se je že videlo, da Avstrija razpada. Apeliral je (cesar Karel; M. Z.) na nas Jugoslovane, da spremenimo svojo politiko. Kazal je na to, kaj bi nastalo iz tega, če pridemo s pravoslavnimi skupaj. Apeliral je na verski čut. Povedal sem, da nigrd ni poslušal, posebno ne takrat, ko smo svetovali, da naj se znebi Czernina. Vprašal nas je, ali je mogoče, da bi ga zapustili. Rekel sem: 'Kakor se vidi iz položaja, so tukaj računi že čisti.' Cesar si je potem zakrll obraz in pričel ihteti. S. Kranjec, *Koroščevo predavanje*, 223.

vprašanje in njegovo praktično reševanje, torej glede sklepov, za katere so se klerikalna in druge slovenske stranke dolgo in vztrajno borile, zlasti od maja 1917 do oktobra 1918, v mestu odločujočih dogodkov, torej v Zagrebu, praktično ni bilo izvoljenih slovenskih predstavnikov. Voditelj Slovenske ljudske stranke so se v tistem razdobju (brez odsotnega A. Korošca, ki je bil na Dunaju s posebno nalogo in je prisluškoval dogodkom v visoki politiki) ukvarjali z razcepom in svojem združenem gibanju in zadovoljili so jih pozdravi, ki so jih pošiljali Narodnemu veču SHS in podobno.²⁰¹ V tistem času pa so se stranke iz Hrvatske borile za medsebojno uveljavljanje v Narodnem veču SHS, sočasno pa tudi za skupne interese in politično prevlado v novi jugoslovanski državi, ki jo je že bilo slutiti. Z vstopom v Narodno veče SHS je Koalicija postala najvplivnejša politična skupina in kot sklepa D. Šepić — »je to pomenilo, da bodo ob zedinjenju prevladale sile, ki so manifestirale jugoslovansko unitaristično misel in nasprotovale ohranitvi zgodovinskih avtonomij«. ²⁰²

Osrednji odbor Narodnega veča SHS je imel prvo sejo 17. oktobra 1917. Na njej so ga konstituirali in izvolili predsedstvo sveta. Na sestanku očitno spet ni bilo slovenskih zastopnikov, članov osrednjega odbora.²⁰³ Za predsednika Narodnega veča SHS so izvolili odsotnega A. Korošca, podpredsednika pa sta postala izvoljena voditelja Starčevičeve stranke prava in Hrvatsko-srbske koalicije — dr. A. Pavelić in S. Pribičević. V medsebojnem tekmovanju teh dveh najmočnejših strank na Hrvatskem je treba očitno iskati pojasnilo in razloge, da so A. Korošca izvolili na najvišji položaj v Narodnem veču SHS. Dogodki, ki so sledili novembra 1918, so pokazali, da so si ta položaj, podeljen A. Korošču, takrat najvidnejšemu jugoslovanskemu politiku v monarhiji, predstavljali bolj kot častno dolžnost in izraz trenutnih političnih po-

²⁰¹ Načelstvo SLS je imelo 14. oktobra 1918 v Ljubljani sejo. Ob koncu sporočila, objavljenega v listu *Slovenec* 15. oktobra 1918, pravi naslednje: »Stranka iskreno pozdravlja novoustanovljeno 'Narodno veče' v Zagrebu in vidi v njem reprezentanco tistega dela našega naroda, ki biva v mejah Monarhije.«

²⁰² D. Šepić, *Italija, Saveznici i Jugoslovansko pitanje 1914—1918*, 356.

²⁰³ Korošec je imel skupaj s slovenskimi državnimi poslanci 16. oktobra zvečer in istega dne, 17. oktobra, na Dunaju skupni sestanek Jugoslovanskega kluba in Češke zveze, ki so ga sklicali, da bi se dogovorili o stališču do razglasa cesarja Karla z dne 16. oktobra 1918. Ob tej priložnosti so sklenili, da je treba češko in jugoslovansko vprašanje reševati le kot mednarodno vprašanje. Iz pisma M. Čingrije P. Čingriji z Dunaja 18. oktobra 1918, *Gradivo*, 370.

Isto vest je objavil tudi *Slovenec* 17. in 18. oktobra 1918. Vendar pa je *Slovenec* 18. oktobra 1918 poročal o seji osrednjega odbora NV SHS v Zagrebu, ki je bila 17. oktobra, in navaja, da so ji prisostvovali delegati »iz vseh jugoslov. dežela Monarhije«. Razen te običajne fraze ni nobenih drugih podatkov, ki bi potrjevali, da so slovenski predstavniki prisostvovali tej seji.

treb in sporazuma vodilnih političnih sil na Hrvaškem ter da je pomenil predvsem Pribičevićevo zamisel. Za tajnike predsedstva Narodnega veča SHS so izvolili M. Drinkovića, I. Zorkovića in S. Budisavljevića.²⁰⁴

Po naslednjih sejah osrednjega odbora Narodnega veča, 18. in 19. oktobra, so naslovili na javnost sporočilo in objavo, v katerih so objavili sestavo predsedstva in poudarili, da je Narodno veče SHS prevzelo vodstvo narodne politike in postavilo osnovne zahteve za rešitev jugoslovanskega narodnostnega vprašanja. V objavi Narodnega veča SHS so zahtevali — na temelju demokratičnosti in samoopredelitve — zedinjenje »celotnega našega naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov na vsem njegovem etnografskem ozemlju, ne glede na pokrajine in državne meje, v katerih danes prebiva — v enotno, popolnoma suvereno državo...« Poleg tega so zahtevali, naj bi bili Jugoslovani zastopani na mirovni konferenci, in so zato zavrnili rešitev jugoslovanskega vprašanja, kakršno je predložil cesar Karel s svojim manifestom 16. oktobra 1918.²⁰⁵ »Krajevni narodni svet« v Trstu, ustanovljen avgusta 1918 kot del Narodnega sveta za Slovenijo in Istro, je 17. oktobra 1918 objavil resolucijo, s katero je zavračal sleherno rešitev jugoslovanskega vprašanja, ki bi hotela ločiti Slovence od Hrvatov, za Trst pa je poudaril, da ga ne bi smeli ločiti od njegovega gospodarskega zaledja.²⁰⁶

Korošec je tačas na Dunaju pripravljal podlago za širše politične stike zunaj meja Avstro-Ogrske. Po češkem zgledu je Korošec že 18. oktobra²⁰⁷ zahteval od ministra za zunanje zadeve Buriana prepustnice »za naše ljudi, ki naj bi odšli v Švico, da bi se seznanili s položajem«. ²⁰⁸ To je storil v soglasju z Narodnim večem

²⁰⁴ *Slovenec*, 18. oktobra 1918. List v komentarju poudarja, da »današnji jutranji listi (v Zagrebu; M. Z.) z navdušenjem pozdravljajo izvolitev dr. Korošca za predsednika 'Narodnega veča' in pravijo, da mu neomejeno zaupajo«.

²⁰⁵ Objavo so v imenu NV SHS podpisali A. Pavelić, S. Pribičević in baje A. Korošec, ki je bil takrat na Dunaju in je ni mogel podpisati, najbrž pa sploh ni bil seznanjen z njeno vsebino. *Glas SHS*, 20. oktobra 1919. V isti številki objavlja ta list sestavo plenuma in osrednjega odbora NV SHS. Zanimivo je, da je bilo zaporedje v navajanju predstavnikov iz posameznih pokrajin spremenjeno: Slovenija in njeni zastopniki niso bili več prvi po vrstnem redu — kot poprej — temveč za Hrvatsko, Reko, Medmurjem, Dalmacijo, Istro in Bosno in le pred Trstom. Med delegati SLS, člani NV SHS, je prišlo do spremembe v sestavi: namesto A. Kalana so izvolili dr. Antona Kobala. JSDS je za svoje predstavnike v NV SHS imenovala A. Kristana, J. Petejana in M. Cobala. V osrednji odbor NV SHS je JSDS imenovala A. Kristana, njegov namestnik pa je bil J. Petejan. Sestavo NV SHS in njegov pravilnik je objavil *Slovenec* 22. oktobra 1918.

²⁰⁶ D. Šepić, n. d., 365.

²⁰⁷ Češki poslanci so zahtevali 20 potnih listov za potovanje v tujino še pred 17. oktobrom, dobili pa so jih le pet. *Slovenec*, 18. oktobra 1918.

²⁰⁸ Pismo M. Čingrija P. Čingriji, Dunaj, 18. oktobra 1918. M. Čingrija navaja takole: »Danes gre Korošec k Burianu.« *Gradivo*, 370.

SHS, ki je v svojem sporočilu z dne 19. oktobra prav tako zahtevalo »naj bi članom osrednjega odbora oskrbeli prepustnice za Švico«. ²⁰⁹ Avstrijske oblasti so podprle to akcijo, ker so upale, da bodo ti stiki jugoslovanskih (in čeških) politikov pomagali k sklenitvi miru, zlasti premirja z Italijo. Vendar pa je Korošec trdil, da je avstrijski generalni štab pred potovanjem v Švico pritiskal nanj in na njegove sodelavce, naj pomagajo pri preprečevanju vojaškega razsula jugoslovanskih enot na italijanski fronti, kar pa je zavrnil. Avstrijski politiki in vladni funkcionarji so takrat obljubljali Korošču marsikaj, češ da bodo najugodnejše rešili vprašanje bodočega položaja Jugoslovčanov v preurejeni monarhiji. Vendar je Korošec v dogovoru s češkimi politiki zavračal vse ponujene kombinacije. Predvsem pa se je želel v Švici sam seznaniti z dejanskim položajem in se prepričati o perspektivah Avstro-Ogrske in Jugoslovčanov v njenih mejah. »Nihče ni takrat še računal z razpadom države« — je poudarjal Korošec — »z njim smo računali šele za drugo leto«. ²¹⁰

Z ustanovitvijo Narodnega veča SHS, zlasti s pristopom Koalicije, se je težišče boja za reševanje jugoslovanskega vprašanja in za ustanovitev skupne države Jugoslovčanov v monarhiji preneslo iz Ljubljane v Zagreb. Pobuda, ki je bila v rokah vodstva Slovenske ljudske stranke, je prešla na stran političnih strank iz Hrvatske in Slavonije. Predsednik Narodnega veča SHS A. Korošec je v novem političnem okolju spričo svoje odsotnosti, ko ni mogel neposredno vplivati, postopoma zgubljal vpliv, medtem ko je Slovenska ljudska stranka vse bolj zaostajala za bližajočimi se dogodki.

Navzlic temu da še vedno niso vedeli, kaj bo z ustanovitvijo jugoslovanske države, so slovenski politiki iz SLS, JDS in JSDS pričeli oktobra 1918 intenzivneje iskati samostojno in neodvisno rešitev jugoslovanskega vprašanja. ²¹¹ Medtem pa je med ljudstvom rasla želja po republikanski ureditvi nove države. Slovenska ljudska stranka je ostro reagirala ob vesti o preureditvi monarhije v nemško-avstrijsko, češko, ilirsko in rusinsko državo, po kateri bi meja med ilirsko in avstrijsko-nemško državo tekla po reki Dravi. Njeno vodstvo je z nezadovoljstvom sprejelo tudi Karlov razglas z dne 16. oktobra. Vodstvo Slovenske ljudske stranke je vsekakor želelo in si prizadevalo, da bi se slovenske dežele neokrnjene

²⁰⁹ Glas SHS, 20. oktobra 1918.

²¹⁰ S. Kranjc, Koroščevo predavanje, 225.

²¹¹ Jeglič govori o »težnji« po rešitvi jugoslovanskega vprašanja izven Avstrije. Jegličev Dnevnik, 16. oktobra 1918.

vključile v novo jugoslovansko državo. *Slovenec* je 22. oktobra 1918 v uvodniku »Minimum in maksimum« zapisal, da je jugoslovanski program Narodnega veča SHS maksimum, za katerega se je Slovenska ljudska stranka zavzemala v majniški deklaraciji, in da je Avstrija zamudila ter izpustila poslednjo priložnost, da bi rešila jugoslovansko vprašanje, ki je zdaj v rokah Jugoslovancev. »Ni nam hotela (Avstrija — M. Z.) dati našega minimuma (program majniške deklaracije — M. Z.) in sedaj prihajajo drugi, ki imajo sedaj moč in oblast, in ti nam ne branijo našega maksimuma. In Narodno veče je sedaj v Zagrebu razglasilo naš maksimum: združitev vseh Jugoslovancev brez ozira na katerekoli deželne in državne meje v eno samo državo. Minimum je zamujen, maksimum je sedaj naša zahteva.«

Prav tam je list ob »habsburškem okviru« in zvestobi dinastiji izrazil naslednje stališče vodstva Slovenske ljudske stranke: »Častitljivi in hvaležni spomini nas vežejo za njo (habsburško dinastijo — M. Z.), in ko smo razglasili majniško deklaracijo, kjer smo poudarjali habsburško hišo, smo mislili odkrito. Nikdar nam majniška deklaracija ni bila krinka, pod katero bi skrivali kake protidinastične misli. Danes pa moramo reči: zvesti smo avstrijskemu cesarju, dokler nam mednarodno veljavni mirovni razgovori, katerim bosta tudi Avstrija in njen vladar pritrdila, ne sankcionirajo popolne samoodločbe. Takrat pa bo imelo besedo naše jugoslovansko ljudstvo.« Ta umik slovenskih klerikalcev od »avstrijskega okvira« in »habsburškega žezla« je bil previden, na videz spokorniški in sramežljiv, vendar odločen.

Prva politična posledica ustanovitve Narodnega veča SHS v Sloveniji je bila resolucija Šušteršičevega deželnega zbora za Kranjsko, sprejeta na seji 22. oktobra 1918. Na Šušteršičev predlog je v resoluciji pisalo: »I. Deželni odbor Kranjske vojvodine pozdravlja razglas Narodnega veča SHS z dne 19. oktobra 1918, se mu imenom slovenske dežele v celoti pridružuje...; II. Deželni odbor se odselej ne smatra več kompetentnega opravljati katerekoli politične posle«, temveč bo opravljal le tekoče dolžnosti. Namestnik deželnega glavarja E. Lampe je svojo dolžnost prepustil K. Trilerju, članu JDS. Tako je bil Šušteršič s svojimi privrženci dokončno premagan in je kmalu emigriral v tujino.²¹²

Sodelovanje med Slovensko ljudsko stranko in Jugoslovansko demokratsko stranko v Sloveniji pa se je v oktobru deloma zra-

²¹² D. Lončar, n. d., 147; *Slovenec*, 23. oktobra 1918.

hljalo. Klerikalni in liberalni politiki so soglašali le v boju proti vse močnejšemu vrenju med množicami, ki je bilo posledica protivnojnega razpoloženja in občega nezadovoljstva spričo razmer v deželi. Skupnega mnenja so bili tudi glede obrambe slovenskih meja. Da bi preprečili izbruh nemirov, nadzorovali nezadovoljno ljudstvo in zavarovali meščanski red, ki je bil v nevarnosti spričo razpadanja monarhije, so slovenski klerikalci, demokrati in socialdemokrati v celoti uporabljali Narodni svet in njegove organe.²¹³ Oktobra pa se je med klerikalci in liberalci vnel tih spopad v Narodnem svetu in v javnosti. Voditelji JDS so izkoristili odsotnost Korošca kot predsednika Narodnega sveta ter v slovenskem Narodnem svetu in Narodnem veču SHS v Zagrebu zasedli pomembnejše položaje. Liberalec I. Hribar je kot najstarejši odposlanec nadomeščal Korošca na položaju predsednika Narodnega sveta in tako omogočal politikom iz svoje stranke, da so uveljavili večji vpliv v organih Narodnega sveta.²¹⁴ V Narodnem veču SHS so na položaj sekretarja za Slovenijo postavili A. Kramerja, liberalnega prvaka, ki je bil že prej znan po dobrih zvezah z zagrebškimi demokratskimi krogi. Kramer je bil pogostokrat edina zveza med Narodnim večem SHS in Narodnim svetom v Ljubljani ter je tako igral pomembno vlogo in bil pomemben opornik liberalnih voditeljev v Sloveniji v njihovem tekmovanju s klerikalci.

Sočasno pa je v javnosti med klerikalci in liberalci tekla polemika o bodoči ureditvi jugoslovanske države. Bivši deželni glavar Kranjske F. Šuklje, pripadnik Slovenske ljudske stranke, je oktobra objavil v listu *Slovenec* nekaj člankov o tem, kako naj bi bila urejena jugoslovanska država. V članku »V zaželeni deželi«, ki je izšel v več nadaljevanjih, je pisec z jugoslovansko državo mislil jugoslovanske pokrajine v okviru meja monarhije, torej brez Srbije in Črne gore. Šuklje je napisal članek na željo A. Korošca, listu *Slovenec* pa ga je dal v objavo Narodni svet;²¹⁵ to praktično

²¹³ V zvezi z razglasom NV SHS o ustanovitvi odbora NV SHS z dne 23. oktobra 1918 so izdali tudi razglas ljubljanskega Narodnega sveta predsednikom občin v Sloveniji, naj organizirajo narodne straže, poskrbijo za red in mir ipd. *Slovenec*, 26. oktobra 1918.

²¹⁴ Ob tej priložnosti je škof Jeglič zapisal, da so demokrati premeteno izrinili SLS in da je vodstvo SLS storilo napako, ker je za predsednika Narodnega sveta izvolilo A. Korošca, ki je bil skoraj nenehno odsoten. *Jegličev Dnevnik*, 29. oktobra 1918.

²¹⁵ *Slovenec*, 22. oktobra 1918, članek F. Šukljeta »Svojim g. g. kritikom«. F. Erjavec poudarja, da je bil članek F. Šukljeta »V zaželeni deželi« dejansko njegov govor na seji ustavnega odbora NS, ki je Korošcu ugajal in je zato zaprosil Šukljeta, naj ta svoj govor napiše za klerikalne liste. F. Erjavec, *Autonomistična izjava slov. kulturnih delavcev leta 1921, Zgodovinski zbornik*, Buenos Aires 1959, 174.

pomeni, da je izšel s soglasjem vodilnih ljudi iz Slovenske ljudske stranke. Zato pomeni tudi stališče klerikalne stranke do bodoče ureditve jugoslovanske države. Po teh člankih naj bi bila jugoslovanska država, zasnovana kot skupnost Slovencev, Hrvatov in Srbov, razdeljena na troje upravnih področij: Slovenijo s Kranjsko, Spodnjo Štajersko, slovenskim delom Koroške in Primorske — s približno dvema milijonoma prebivalcev in 40.000 km²; Hrvatsko z vsemi jugoslovanskimi pokrajinami, »ki jih bomo dobili« in ki so bile zunaj Bosne in Hercegovine, tretje upravno področje naj bi bila Bosna in Hercegovina skupno z Dalmacijo. Notranjo ureditev tako razdeljene države bi organizirali z najširšo avtonomijo z deželnimi glavarji, s skupščinami in z vladami na čelu. Najnujnejše skupne zadeve pa bi prepustili osrednji skupščini vseh dežel in njenemu izvršnemu organu. Slovenija naj bi bila razdeljena na troje okrožij — kranjsko, štajersko s slovenskim delom Koroške in primorsko.²¹⁶ Takšne zamisli o notranji ureditvi jugoslovanske države (Jugoslovani iz monarhije) se je SLS — kot bomo kasneje videli — v glavnem držala kasneje v skupni jugoslovanski državi. Pomembna pa je ugotovitev, da so v tistem trenutku za državo Jugoslovancev iz monarhije predvideli republikansko ureditev.

V imenu Jugoslovanske demokratske stranke je na takšno naziranje klerikalcev o bodoči ureditvi države odgovoril I. Hribar, ki je napadel vso državotvorno zamisel SLS kot preostanek avstrijske dediščine. Hribar je zahteval podiranje starih deželnih meja, pokrajinske avtonomije in separatizma in je poudarjal, da bodo o upravno-administrativni in ustavni ureditvi nove države, ki bo zasnovana predvsem na demokratičnih temeljih, svobodno odločali narodi Slovencev, Hrvatov in Srbov. »Deželne meje bodo padle,« je pisal Hribar. »Med nami ne bode več Kranjcev, Štajercev, Korošcev, Goričanov, Trščanov, Istranov. Vsi bomo samo Slovenci.«²¹⁷ Ta razprava o ureditvi bodoče jugoslovanske države je bila v bistvu staro sporno vprašanje v programskih načelih klerikalcev in liberalcev, ki pa se je znova prebudilo v trenutku delnega političnega zatišja v Sloveniji sredi oktobra. Prvi in drugi so sodili, da je napočil trenutek, ko lahko — pred ustanovitvijo jugoslovanske države — po svoje vplivajo na njeno bodočo ureditev.

²¹⁶ F. Suklje, *V zaželeni deželi, Slovenec*, 5., 7., 8. in 15. oktobra 1918.

²¹⁷ *Slovenec*, 15. oktobra 1918. Poleg F. Sukljeta in I. Hribarja so v tej polemiki sodelovali s svojimi prispevki še I. Tavčar, K. Triller, V. Sušnik in dr. Platinški. *Slovenec*, 26. oktobra 1918.

Polemika med klerikalci in liberalci je jasno pokazala, da sodelovanje med tema dvema slovenskima meščanskima strankama ni pripeljalo tudi do uglasitve najpoglavitejših vprašanj iz njunih političnih programov. Na pragu osnovnega cilja obeh strank — samostojne jugoslovanske države, in še zlasti v razdobju po njenem nastanku — so viri vseh sporov med tema strankama temeljili na njuni osnovni politični opredelitvi: Slovenska ljudska stranka je bila za avtonomistično in federalistično, Jugoslovanska demokratska stranka pa za centralistično ureditev nove jugoslovanske države; klerikalci so iskali podpore v katoličanstvu in med katoliškimi elementi v jugoslovanskih pokrajinah, liberalci pa so računali, da bodo ob pomoči demokratskih strank in skupin, centralizma, Srbov in Srbije, s protikatoliškimi in protiklerikalnimi silami najlažje obračunali s politično prevlado SLS v Sloveniji, kar je bil tudi njihov temeljni in skrajni namen.

Med delovanjem Narodnega večja SHS v Zagrebu, ob sprejetju pomembnih odločitev in vodenju politike (vstop Frankove stranke prava in drugih političnih skupin v Narodno veče SHS; razmerje do Jugoslovanskega odbora; preučevanje značaja jugoslovanske države; politika do dunajske vlade, pogoji Narodnega večja SHS za premirje in drugo) v drugi polovici oktobra 1918, se nihče ni posvetoval s slovenskimi politikami, ki tudi niso prisostvovali sejam Narodnega večja. Izjema je bil A. Kramer, ki je včasih kot sekretar za Slovenijo in predstavnik JDS v osrednjem odboru prisostvoval nekaterim sejam. Iz Ljubljane so podpredsednika Narodnega večja SHS Pribičeviča in Paveliča povabili, naj prideta 29. oktobra na pogovore v Ljubljano. Odgovor je bil negativen, ker je istega dne zasedal Hrvatski sabor.²¹⁸ Takšen položaj Slovenije v politiki Narodnega večja SHS, njegov odnos do slovenskega Narodnega sveta in mnoga druga vprašanja medsebojnega sodelovanja (na primer preskrba prebivalstva, vprašanje izvoznih dovoljenj, ureditev prometa in zvez, dušenje uporov in nemirov, neurejeni odnosi v obmejnih predelih in podobno), vse to je zbuvalo zaskrbljenost in nezaupanje v vodstvu Slovenske ljudske stranke in v Narodnem svetu v Ljubljani. Predsedstvo Narodnega sveta je zaradi tega na seji 26. oktobra razpravljalo o položaju v razmerju med slovenskim Narodnim svetom in Narodnim večem SHS.

²¹⁸ Zapisnik s seje osrednjega odbora NV SHS z dne 26. oktobra 1918. *Gradivo*, 387.

Predstavnik Slovenske ljudske stranke v predsedstvu Narodnega sveta B. Remec je na sestanku predsedstva izrazil nezadovoljstvo spričo položaja v odnosih med slovenskim Narodnim svetom in Narodnim večem SHS. Poudaril je, »da se je v Zagrebu govorilo, da je Narodni svet nekaka filijalka Narodnega veča SHS.« Predsedstvo Narodnega sveta je ugotovilo, »da se v Predsedstvu Narodnega sveta (pravilno bi bilo Narodnega veča — M. Z.) ne nahaja do sedaj noben Slovenec, kar se sporoči v svrhu ureditve Narodnemu večju.«²¹⁹ To je bil previden in tih protest klerikalne stranke, vendar pa je bil sočasno prav tako nedoločen in neprizadet kakor odnos vodstva SLS v Ljubljani do dogajanja v Zagrebu. Vodstvo stranke namreč v Koroščevi odsotnosti ni pokazalo dovolj zanimanja in ni imelo pobud, da bi se uveljavilo in resneje sodelovalo v delovanju Narodnega veča SHS. Politična osamitev, v kateri so se znašli slovenski politični predstavniki, zlasti politiki iz klerikalne stranke, je bila posledica politike hrvatskih strank, Koalicije in S. Pribičevića, ki so se v tem trenutku ukvarjali predvsem s svojimi vprašanji in s hrvatsko državo. Preostaja pa dejstvo, da so slovenske stranke in predvsem klerikalni voditelji omogočili takšno stanje in ga posredno kar podprli z neprizadetim odnosom do dogajanja v Narodnem svetu SHS in do vseh drugih dogodkov, ki so presegli ozke strankine interese v Sloveniji.

Ofenziva zavezniške vojske na Piavi in njen prodor 28. oktobra na fronti pri Vittorio Venetu, vesti o bližnjem koncu monarhije, ki jih je po sekretariatu Jugoslovanskega kluba na Dunaju prejelo predsedstvo Narodnega veča SHS,²²⁰ prav tako pa tudi mirovna poslanica Avstro-Ogrske silam antante dne 28. oktobra,²²¹ so spodbudile jugoslovanske politike v Narodnem večju SHS k odločnejši akciji. Hrvatski sabor je 29. oktobra razglasil Dalmacijo, Hrvatsko in Slavonijo z Reko za samostojno in neodvisno državo na načelih, ki so bila potrjena na sejah Narodnega veča SHS 17., 18. in 19. oktobra 1918. Poudaril je, da so v tem soglašale vse stranke

²¹⁹ AS, DS, predsedstvo, zapisnik seje 25. oktobra 1918, *Gradiivo*, 386. Po tem posredovanju B. Remca je sejam NV SHS 28. in 29. oktobra 1918 prisostvoval Koroščev namestnik v osrednjem odboru na listi SLS dr. Ivan Benkovič. Vendar je bil — sodeč po zapisnikih s teh sej — večinoma le pasiven opazovalec. Na seji 29. oktobra je NV SHS imenovalo A. Kramerja za sekretarja NV in seznanilo s tem ljubljanski Narodni svet ter mu pustilo pravico, da o tem dokončno odloči. Zapisnik s seje NV SHS z dne 29. oktobra 1919, *Gradiivo*, 400—401.

²²⁰ Češkoslovaški poslanik Tusar je seznanil Prago in Jugoslovanski klub o svojih razgovorih s predstavniki avstro-ogrskega vrhovnega poveljstva, po katerih je sklepal, da so monarhiji dnevi šteti. Sekretariat JK je opozoril NV SHS na to Tusarjevo oceno položaja. Glej: B. Krizman, n. d., 347.

²²¹ F. Sišić, n. d., 189.

in politične skupine,²²² torej tudi Slovenska ljudska stranka; tega pa na temelju obstoječih zgodovinskih virov ni mogoče natančno ugotoviti.

Tako je nastala Država Slovencev, Hrvatov in Srbov iz jugoslovanskih dežel, ki so bile v okviru Avstro-Ogrske. Nova država je uradno razglasila svojo odcepitev — torej prekinitev vseh državnopravnih vezi — z Avstrijo in Ogrsko ter tudi svojo začasnost, vendar pa ni omenila tudi odstranitve dinastije Habsburžanov.²²³

Še pred razglasitvijo neodvisnosti je Narodno veče SHS 28. oktobra 1918 za vrhovno oblast v vseh jugoslovanskih deželah, ki so bile zastopane v Narodnem veču SHS, razglasilo predsedstvo Narodnega sveta SHS. V sporočilu o tej odločitvi, pripravljenem za javnost, pa je poudarilo, da je »predsednik in tako torej tudi predstojnik eksekutive za vse jugoslovanske dežele« dr. Anton Korošec. Vendar Korošec nikoli ni utegnil uporabiti kakršnihkoli pooblastil na temelju te izvolitve — izjema je bil le položaj nominalnega predstavnika nove države na pogajanjih v Švici, ki so potekala prav v tem razdobju. Drugi člani predsedstva, podpredsednika in sekretarji, so bili po narodnosti Hrvati in Srbi.²²⁴

Razglasitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov so navdušeno pozdravili na velikem ljudskem shodu, ki je bil 29. oktobra 1918 v Ljubljani. Več kot 60.000 ljudi iz Ljubljane in okolice je prišlo na ulice, kjer so manifestirali zadovoljstvo in navdušenje spričo ustanovitve jugoslovanske države. Manifestacije so bile dobro pripravljene in so organizacijsko potekale v najlepšem redu. Predstavniki SLS, SDS in JSDS so na Kongresnem trgu spregovorili zbranemu ljudstvu in pozivali k enotnosti in podpori novi jugoslovanski državi. V imenu Narodnega sveta je govoril liberalec I. Hribar, ki je voditeljema Slovenske ljudske stranke Korošču in Kreku ter škofu Jegliču izrazil najvišje priznanje kot borcem za uresničevanje jugoslovanske ideje in obrambo slovenskih narodnostnih interesov.²²⁵

²²² Stenografski zapisnik z 256. seje hrvatskega sabora z dne 29. oktobra 1918, *Gradivo*, 406, 410. Razglas, ki ga je NV SHS namenilo 29. oktobra 1918 vojakom in jih pozvalo, naj ostanejo disciplinirani in mirni ter stopijo pod poveljstvo NV SHS, nosi poleg Paveličevega, Pribičevićevega in Drinkovićevega podpisa tudi podpis odsotnega A. Korošca (!), kar so — kot ob nekaterih drugih priložnostih — storili zato, da bi odločitve NV SHS imele čim večji vpliv tudi na slovenskem področju.

²²³ B. Krizman, n. d., 348; F. Šišić, n. d., 189–210.

²²⁴ F. Šišić, n. d., 112.

²²⁵ *Slovenec*, 30. oktobra 1918. V trenutku navdušenja in — lahko bi dejali — tudi iskrenosti je liberalni prvak I. Hribar pred zbrano ljudsko množico izrekel mnogo pohvalnih besed o svojih sicer hudih političnih nasprotnikih. »Zalibog,« je dejal Hribar o Korošču, »danes ni med nami enega, katerega Ti, narode moj, najbolj ljubiš in častiš. Našega predsednika, našega voditelja, apostola jugoslovanstva in prvoboritelja za našo suverenost, dr. Antona Korošca (viharni živio! klic),

Ena od poslednjih sej kranjskega deželnega odbora, ki mu je načeloval
dr. Ivan Sušteršič (v sredini fotografije)

Proglasitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani 29. oktobra
1918. leta

V imenu Slovenske ljudske stranke in Jugoslovanskega kluba je govoril L. Pogačnik, za Jugoslovansko demokratsko stranko I. Tavčar, za JSDS pa Kopač.

Na shodu sta govorila še škof Jeglič, ki ga je *Slovenec* v duhu Hribarjevega govora že povzdignil v »primasa Jugoslavije«, ter K. Triller, namestnik predsednika deželnega odbora Kranjske, ki je 22. oktobra priznal Narodno veče SHS.²²⁶ Na geslih in transparentih, ki so jih nosili ljudje, so nazdravljali Wilsonu, Masaryku, Pašiću in Korošcu, Trumbiću in Kreku ter zahtevali enotno državo vseh Jugoslovancev — *jugoslovansko republiko* od »Koroške do Soluna, s prestolnicami Beogradom, Ljubljano in Zagrebom,« v kateri bodo »Slovenec, Srb, Hrvat za vedno brat in brat!«²²⁷

V novi nastali Državi SHS je Narodno veče SHS takoj prevzelo vse dolžnosti najvišje oblasti. Na seji 29. oktobra je imenovalo vlado na Hrvatskem in v Slavoniji na čelu z banom.²²⁸ Osrednji odbor Narodnega veča SHS je 30. oktobra 1918 v Zagrebu razpravljaj o nadaljnji organizaciji oblasti v Sloveniji ter Bosni in Hercegovini. M. Luginja je zahteval, da osrednjo vlado Narodnega veča SHS »mora brezpogojno ubogati sleherni del naše Države SHS«, da je bosanska vlada lahko le poverjeništvu »osrednje vlade« in da ne sme biti posebnih vlad. Na tem sestanku so bili od slovenskih predstavnikov v Narodnem veču SHS I. Hribar, V. Ravnihar in A. Kramer (vsi iz JDS) ter kot predstavnik Slovenske ljudske stranke dr. Benkovič, ki je zastopal A. Korošca. I. Hribar je zahteval, naj bi s Slovenijo ravnali kot z Bosno, in je izjavil, da bodo Slovenci v Narodnem svetu imenovali svoje kandidate za slo-

pogrešaš tukaj. A če ni telesno, v duhu je gotovo med nami. Saj je mogoče, da ravno v tem trenutku razpravlja v Svici, kjer se že nekaj dni mudi, o pogojih za zgradnjo naše celokupne države z velikim rodoljubom, predsednikom Jugoslovanskega odbora dr. Ivanom Trumbićem (viharni živio! klici), in genijalnim srbskim ministrskim predsednikom Pašićem (živio Pašić!).« — Hribar je za Korošcem kot temeljnim kamnom vsega boja za jugoslovansko državo poudaril tudi zasluge J. E. Kreka, zatem celotnega slovenskega ljudstva in posebej škofa Jegliča, za katerega je Hribar dejal, da je zaradi opredelitve za jugoslovansko državo »postal sam od sebe *primas Jugoslavije*«, ki je »našo belo Ljubljano povzdignil za stolico primata«. Te ocene in razpoloženje, ki ga je izrazil Hribar, ilustrirajo tudi stopnjo sodelovanja med klerikalc in liberalci v času nastajanja Države SHS ali — bolje rečeno — dejstvo, kako je veliki zgodovinski dogodek lahko v tem trenutku odpravil spore med sicer nespravljivimi sovražniki.

²²⁶ *Slovenec*, 30. oktobra 1918.

²²⁷ *Slovenec* (posebna jutranja izdaja), 30. oktobra 1918. V drugih krajih po Sloveniji 21. oktobra ni bilo tako velikih slavnosti in navdušenja kot v Ljubljani. V Mariboru je, na primer, razglasitev Države SHS »minila skromno«, udeleženci slovesnosti so »bili v glavnem dijaki srednjih šol in mladina«. Pokrajinski arhiv Maribor (dalje: PAM), fond: zbirka materiala — Štajerska na mirovni konferenci v Parizu 1919 (neregistrirano).

²²⁸ F. Sišič, n. d., 417.

vensko vlado, ki jo bodo predložili v potrditev osrednji vladi Narodnega veča SHS.

Osrednji odbor Narodnega veča SHS je 30. oktobra 1918 sklenil, naj predsedstvo vlade Narodnega veča SHS vzpostavi stike z Narodnim svetom v Sloveniji in Narodnim večem v Sarajevu, da bi imenovali vladi v Ljubljani in Sarajevu. Sprejeli so stališče, naj bi bili v teh vladah zastopani predstavniki vseh strank, ki so bile združene v Narodnem veču SHS. Imena predloženih kandidatov za vladi v Ljubljani in Sarajevu naj bi poprej predložili predsedstvu vlade Narodnega veča SHS v Zagrebu, da bi »... predsedstvo o njih sklepalo,« kar je pomenilo, da bi jih ocenilo in potrdilo.²²⁹

Že naslednjega dne, 31. oktobra 1918, so po sporazumu med slovenskimi klerikalci in liberalci ustanovili Narodno vlado Slovenije, Narodno veče SHS pa jo je potrdilo še istega dne.²³⁰ Dolžnosti Narodnega sveta za Slovenijo in Istro je prevzela Narodna vlada. Narodna vlada je kot vrhovna oblast v Sloveniji sočasno prevzela pristojnosti bivših avtonomnih deželnih uprav.²³¹ Slovenska ljudska stranka je v Narodni vladi dobila položaj predsednika in šest poverjeniških resorov, liberalci so dobili pet, JSDS pa en poverjeniški resor.²³² Jugoslovanska demokratska stranka je v Narodni vladi Slovenije močno napredovala v številu zastopniških mest; to je bila posledica ugodnega položaja, ki ga je imela v Narodnem veču SHS, in očitno tudi njenega vpliva, ki je zrasel v odsevu dogodkov v zvezi z ustanavljanjem jugoslovanske države. Vendar je tudi v tem koalicijskem telesu klerikalna stranka tako po številu kot po pomenu poverjeniških mest, ki jih je dobila, pokazala svojo prevlado v Sloveniji. Voditeljem Slovenske ljudske stranke je na pogajanjih za sestavo nove vlade z liberalci uspelo onemogočiti poskus »mladoliberalcev«, ki so se sklicevali na navidezno pooblastilo Narodnega veča SHS in poskušali odriniti SLS s pomembnejših položajev v vladi.²³³ Prvi uradni razglas Narodne vlade je bil

²²⁹ Zapisnik s seje osrednjega odbora NV SHS z dne 30. oktobra 1918, *Gradivo*, 420–421.

²³⁰ F. Erjavec, n. d., 237; *Slovenec* (jutranja izdaja), 1. novembra 1918.

²³¹ L. Bogataj, *Uprava v Sloveniji od prevrata 1918. do izvršitve vidovdanske ustave, Slovenci v desetletju 1918–1928*, 386.

²³² SLS je dobila mesto predsednika (J. Pogačnik), resore za notranje zadeve (J. Brejc), vero in prosveto (K. Verstovšek), zdravstvo (A. Breclj), javne posle in obrt (B. Remec), kmetijstvo (A. Kalan) in narodno obrambo (L. Pogačnik); JDS je dobila resore za prehrano (I. Tavčar), pravosodje (V. Ravnihar), finance (V. Kukovec), promet (P. Pestotnik) ter industrijo in trgovino (K. Triller). JSDS so dodelili resor za socialno skrbstvo (A. Kristan). *Slovenec* (jutranja izdaja), 1. novembra 1918.

²³³ *Jegličev Dnevnik*, 6. novembra 1918; F. Erjavec, n. d., 237.

namenjen slovenskim vojakom. Pozvala jih je, naj ne odlagajo orožja, temveč naj stopajo v slovenske vojaške enote, ki jih bodo pod poveljstvom Narodne vlade za Slovenijo vzpostavili v Ljubljani, Celju in Trstu.

Ta razglas, ki ga je podpisal predsednik slovenske Narodne vlade L. Pogačnik,²³⁴ je temeljil na razglasu Narodnega veča SHS, objavljenem 29. oktobra 1918.²³⁵ V njem so jugoslovanske vojake pozivali, naj ostanejo brezpogojno disciplinirani, beguncem so zagotavljali nekaznovano vrnitev, krajem, kjer se bodo nadaljevali upori proti oblastem, pa so grozili z naglim sodiščem idr. Socialni nemiri in revolucionarno vrenje, ki jih je bilo v jugoslovanskih deželah, predvsem na Hrvatskem in v Slavoniji, čutiti zlasti v času razpada Avstro-Ogrske, po razglasitvi Države SHS, so pričeli pojemati.

Konec oktobra in v začetku novembra 1918 so naglo vzpostavljali oblast Narodnega veča SHS in deželnih narodnih vlad v pokrajinah Države SHS. Oblikovanje nove oblasti je potekalo »brez večjih pretresov, kajti avstro-ogrske oblasti se niso upirale, prvi kot drugi pa so poskušali ohraniti ,red in mir', da bi se izognili neredom, ki bi utegnili pripeljati do ,anarhije' ali ,boljševizma'.«²³⁶ Narodna vlada je v največjem delu slovenskih dežel prevzela ves oblastni aparat in je brez težav omogočila normalno delovanje podedovanih upravnih ustanov in nove oblasti.

²³⁴ *Slovenec* (jutranja izdaja), 1. novembra 1918.

²³⁵ F. Sišić, n. d., 211–212; *Gradivo*, 402–403.

²³⁶ D. Sepić, n. d., 369.

POSLANSTVO A. KOROŠČA V ŽENEVI IN PARIZU. ŽENEVSKI SPORAZUM

Medtem ko je v jugoslovanskih pokrajinah monarhije in v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov konec oktobra in v začetku novembra 1918 prišlo do pomembnih dogodkov, pa predsednika Slovenske ljudske stranke, slovenskega Narodnega sveta in Narodnega veča SHS A. Korošča ni bilo v domovini. Korošec je na pobudo G. Žerjava²³⁷ in po nalogu Narodnega veča SHS 25. ali 26. oktobra odpotoval z Dunaja v Švico. V Ženevo je prispel 28. oktobra 1918.²³⁸ Skupaj z A. Koroščem je v Ženevo dopotoval tudi G. Žerjav kot sekretar Jugoslovanskega kluba in kot »novinar«.²³⁹ Dan kasneje je v Ženevo prispel še drugi predstavnik osrednjega odbora M. Čingrija, ki ga je Jugoslovanski klub sredi oktobra imenoval v osrednji odbor Narodnega veča.²⁴⁰ V Švico bi morali kot člani tega odposlanstva Narodnega veča SHS odpotovati še nekateri člani osrednjega odbora, med njimi tudi S. Pribičević, ki so ga pričakovali v srbskem poslaništvu v Bernu. Vendar pa Pribičević ni odšel na pot in je ostal v Zagrebu. Najbrž je sodil, da je njegova

²³⁷ B. Krizman, *Jugoslovanski odbor i Zenevska konferencija o ujedinjenju 1918. god.*, Historijski institut Slavonije, Zbornik VII—VIII, Slavonski Brod, 1970, 11.

²³⁸ *Slovenec*, 25. oktobra 1918. List je takrat objavil vest, da bodo »jugoslovanski delegati« A. Korošec, M. Čingrija in G. Žerjav 25. oktobra odpotovali v Svico. B. Krizman sodi na temelju vesti iz zagrebškega lista *Obzor* z dne 26. oktobra 1918, da je A. Korošec odpotoval z Dunaja 26. oktobra. B. Krizman, n. n., 12. — *Slovenec* pa je 2. novembra 1918 poročal, da je A. Korošec 28. oktobra 1918 prispel v Ženevo.

²³⁹ F. Šišić, n. d., 237; F. Erjavec poudarja, da je G. Žerjav odpotoval v Svico kot sekretar A. Korošča; to pomeni torej, da ni bil pooblaščen predstavnik Narodnega veča SHS. F. Erjavec, n. d., 237.

²⁴⁰ B. Krizman, n. n., 12, op. 35, po pismu M. Čingrije očetu P. Čingriji z dne 30. oktobra 1918.

prisotnost v Narodnem veču SHS nujnejša.²⁴¹ V razmerju do položaja Slovenije in politike Slovenske ljudske stranke je treba takoj ugotoviti, da sta se dva pomembna dogodka — razglasitev Države SHS in ustanovitev Narodne vlade za Slovenijo — odigrala brez Koroščevega vpliva in prisotnosti. To je bil začetek nervoze in zmede, ki sta zajeli vodstvo SLS v nadaljnjih političnih dogajanjih v zvezi z jugoslovanskim zedinjenjem.

Korošec je takoj po prihodu v Ženevo pričel s svojimi sodelavci razgibano informativno akcijo. V širokih stikih z jugoslovanskimi in tujimi politiki, diplomati, časnikarji in drugimi osebnostmi se je poskušal v naglici dokopati do temeljnih informacij o evropskem političnem položaju, stališču velesil do usode monarhije in predvsem o jugoslovanskem vprašanju v okvirih politike srbske vlade in Jugoslovanskega odbora. Sodeč po vprašanjih, ki so zanimala Korošca, in izjavah, ki jih je dajal na začetku svojega bivanja v Švici, je moč zlahka spoznati, da je ob prihodu v to deželo slabo poznal politične razmere ter odnose med srbsko vlado in Jugoslovanskim odborom ter spore med Pašićem in Trumbićem v zvezi z reševanjem jugoslovanskega vprašanja. Ta spor se je posebej zaostрил prav pred Koroščevim poskusom v Švici.²⁴² Po drugi strani pa je za razumevanje političnega ravnanja A. Korošca v

²⁴¹ Srbsko poslaništvo v Bernu je 26. oktobra sporočilo vladi na Krfu in N. Pašiću naslednje: »Skupina čeških poslancev iz Avstrije je prispela v Zürich. V njej so Stanek, Haberman, Klofač in Kramaf. Odšli bodo v Pariz. Po še nepreverjenih poročilih prispe druga skupina nocoj in z njo Korošec in Pribičević.« DA-SIP, Ministarstvo inostranih dela (Dalje: MID), Jugoslovanski odsek, VII, P. J. No. 3496; B. Krizman (n. n., 12) pojasnjuje, zakaj Pribičević ni prišel v Svico: »Pribičević so očitno onemogočili, da ni mogel odpotovati...« (op. 31). Pribičevićev prihod v Svico je pričakoval tudi A. Korošec, ki je srbskemu poslaniku v Bernu M. Jovanoviću izjavil, da »Pribičević še ni prispel, ker ogrske oblasti še niso dale dovoljenja. Prišel bo kasneje s Tresičem in Čingrijo.« Brzjavka M. Jovanovića S. Protiću, Bern, 29. oktobra 1918, *Gradivo*, 399–400.

Upoštevaajoč naloge, ki so ga čakale konec oktobra in novembra, zlasti zaradi vloge, ki jo je imel v Narodnem veču SHS, Pribičević najbrž niti ni želel zapustiti Zagreba v času, ko so se najpomembnejši dogodki za Jugoslovane v monarhiji dogajali prav v Narodnem veču SHS.

²⁴² Slo je za znana nasprotja med homogeno radikalsko vlado na Krfu (N. Pašić) in Jugoslovanskim odborom (A. Trumbić) v začetku 1918, najprej zaradi prizadevanj odbora, da bi srbska vlada sprejela njegov predlog o sklicanju »Obče skupščine« v Parizu, ter drugič, ker sta v trenutku največjih nesoglasij obe stranki, srbska vlada in JO, posebej predložili zavezniškim vladam zahteve, naj jim priznajo pravico, da bosta pooblaščenno zastopali Jugoslovane iz monarhije. Pašić se je na vso moč boril, da JO ne bi dobil te zastopniške pravice, ki naj bi pripadla srbski vladi. (Glej obširneje: B. Krizman, n. n., 1–11; D. Janković, *Zenevska konferenca o stvaranju jugoslovanske zajednice 1918. godine*, IDN, *Istorija XX veka*, Zbornik radova V, Beograd 1964, 226–232). Za edini vir informacij o delovanju jugoslovanske politične emigracije za jugoslovanske poslance v dunajskem parlamentu navaja Korošec list *La Serbie*, ki ga je Pašićeva vlada izdajala v Švici med vojno. »Ta list ni prosto ležal v biblioteki na Dunaju,« poudarja Korošec in želi tako opozoriti na dejstvo, da je bil v monarhiji prepovedan. S. Kranjec, *Koroščevo predavanje*, 225.

Ženevi neposredno po prihodu treba upoštevati tudi dejstvo, da skupaj s svojimi sodelavci še vedno ni verjel v dokončni zlom Avstro-Ogrske in konec vojne pred pomladjo 1919. leta.²⁴³

Med potjo v Ženevo sta imela A. Korošec in G. Žerjav polurni pogovor s srbskim poslanikom v Bernu Milutinom Jovanovićem, ki najboljše ilustrira, s kakšnim političnim programom in nameni je predsednik Narodnega veča SHS pričel svojo politično »informativno« poslanstvo v Švici. M. Jovanović sporoča v »strogo zaupni« brzojavki 29. oktobra 1918 svojemu ministru S. Protiću na Krf,²⁴⁴ da je bil sestanek s Korošcem v Bernu »zelo ganljiv«. A. Korošec je bil »poln navdušenja« in »velika duša«. Korošec je ob tej priložnosti izrazil željo, da bi se čimprej sestal s Pašićem in Trumbićem, in se je — kot poudarja M. Jovanović — posebej zanimal za gledišče velesil o sporazumu glede jugoslovanskega zedinjenja. V tej zvezi je izrazil zadovoljstvo z izjavo W. Wilsona (ali R. Lansinga, ki je v Wilsonovem imenu 18. oktobra 1918 zavrnil avstro-ogrsko mirovno ponudbo z dne 4. oktobra; M. Z.).

Med nadaljnjim pogovorom z M. Jovanovićem je Korošec soglašal s stališčem srbske vlade o jugoslovanski združitvi in posebej z mnenjem, da je treba »najprej ustvariti državo in se potem dogovarjati o drugem«. Izjavil je, da je krfska deklaracija osnova za zedinjenje in da bo ustavodajna skupščina kasneje rešila druga »detajlna vprašanja« ter da on (torej Korošec) »stoji na stališču enostavne države, proti federaciji, ki nosi v sebi velike slabosti in kal kasnejših nesoglasij...« — Korošec je takrat obsodil zahteve po federativni in demokratični ureditvi nove države, češ da so neresne, in soglašal z M. Jovanovićem glede nujnosti monarhistične državne ureditve. Poudaril je, »da se v monarhiji zadeve lažje in hitreje uravnesajo«. M. Jovanović je zapisal, da je A. Korošča razveselilo

²⁴³ O tem je Korošec 1925. leta povedal naslednje: »Takrat smo bili prepričani, da se bo fronta zlomila ter da bodo boji končani 1. 1919. Prišlo je prekmalu. Tako smo si takrat ustvarili prepričanje, da še tisto leto ne bo konca vojske, ampak šele, ko bo nastopilo pomanjkanje živeža. Tako smo računali, da se bodo najprej februarja zrušile vse fronte in da bo nato lezlo vse narazen. Ker pa je vendar vse lezlo narazen, smo mislili, da bi bilo dobro, ako moremo iti v inozemstvo in kako bi mogli dobiti zvezo s politiki jugoslovanskih sosedov... Ko smo odhajali, so bili vsi znaki, da se bliža razpad. Samo nismo vedeli, da bo tako hiter.« S. K r a n j e c, n. n., 224—225.

²⁴⁴ DA-SIP, MID, Pol. 1918, kut. II, dos. 2, brzojavka št. 2643, *Gradivo*, 399—400; glej tudi brzojavko M. Jovanovića Ministrstvu za zunanje zadeve Kraljevine Srbije z dne 1. oktobra 1918, ki potrjuje pogovor z A. Korošcem in njegove izjave. *Gradivo*, 438. Korošec v svojem predavanju 1925. leta ne omenja tega pogovora z M. Jovanovićem, temveč navaja, da ga je v Bernu povabil na pogovor francoski poslanik, ki je Korošču povedal, da »ni pametno, če hočete Avstrijo likvidirati«, nakar je Korošec odgovoril, da »to ni v naših intencijah«. S. K r a n j e c, *Koroščevo predavanje*, 225.

pojasnilo o rešitvi verskega vprašanja v skupni jugoslovanski državi, ki ga je M. Jovanović strnil v ljudskem pregovoru: »Brat je mio koje vere bio.«

Te prve Koroščeve izjave po prestopu avstrijske meje so se bistveno ločile od zamisli glede načina jugoslovanskega zedinjenja, ki jih je prav v tistem času Slovenska ljudska stranka propagirala v Sloveniji. Razglasitev ustanovitve Države SHS je bila v Sloveniji v znamenju republikanskih gesel in v začetku novembra je klerikalni tisk poudarjal, da SLS in slovensko ljudstvo vodi »zrela republikanska misel v svobodno, federativno jugoslovansko republiko«. ²⁴⁵ Sočasno pa so bile Koroščeve izjave v Švici zasnovane na — lahko bi rekli — vnaprej določenem zaupanju v N. Pašića in srbsko vlado ter njuno zamisel zedinjenja ter so neposredno nasprotovale naziranju Jugoslovanskega odbora in njegovega predsednika A. Trumbića. Izjave Korošca M. Jovanoviću v Bernu se tudi niso ujemale s političnimi stališči večjega dela zastopnikov v Narodnem veču v Zagrebu, ki so prav tedaj z večjo pozornostjo pričeli preučevati temelje za zedinjenje.

A. Korošec je imel prve stike po prihodu v Ženevo z Georgeom Herronom, Wilsonovim poslanikom v Švici. Skupaj s češkimi odposlanci pa je 29. oktobra razpravljaj z dr. Benešom, sekretarjem čehoslovaškega Narodnega sveta v Parizu. ²⁴⁶ Po zapiskih M. Čingrije ²⁴⁷ je Beneš svetoval Korošcu, Čingriji in Žerjavu, naj se na prihodnjih političnih pogovorih v Ženevi oprimejo taktike umerjenih stališč v okviru demokratičnih načel in naj se ne spuščajo v nadrobnosti. Beneš je med nadaljnjo obrazložitvijo stališč velesil do jugoslovanskega zedinjenja povedal Korošcu, da Pašić (oziroma njegova jugoslovanska politika — M. Z.) ni kompromitiran, in mu je kot zaželeno nasvetoval novo vlado, v kateri bi bila prihranjena dva sedeža za predstavnike iz jugoslovanskih pokrajin Avstro-Ogrske. Ta Benešev predlog je kot eden od prvih nasvetov, ki jih je A. Korošec dobil po odhodu z Dunaja, tudi vplival na stališča A. Korošca med kasnejšimi pogovori s Pašićem in Trumbićem.

Med srečanji, ki jih je imel v Ženevi pred prihodom Pašića in Trumbića, je Korošec ocenil za politično posebno pomembne pogovore z urednikom lista *La Serbie* dr. Lazarjem Markovićem, ²⁴⁸ ki je o svojem prvem pogovoru s Koroščem in z Žerjavom (29.

²⁴⁵ Glej: *Slovenec*, 30. oktobra, 5. in 12. novembra 1918.

²⁴⁶ *Obzor*, 31. oktobra 1918.

²⁴⁷ Glej: B. Krizman, n. d., 12–13.

²⁴⁸ S. Kranjec, *Koroščevo predavanje*, 226.

oktobra zvečer) že naslednjega dne poročal brzojavno Pašiću v Parizu. Korošec in Žerjav sta se tokrat zanimala za gospodarska in finančna vprašanja Srbije in želela verjetno spoznati njen prihodnji položaj v skupni državi. Poudarjala sta nujnost sporazuma o skupni valuti, državnih dolgovih ipd., ker sta smatrala, da so ta vprašanja enako pomembna kot politična. Predložila sta, naj bi na nadaljnje pogovore povabili tudi srbskega finančnega ministra. L. Marković beleži tudi, da sta se Korošec in Žerjav zanimala za notranjepolitične razmere v Srbiji, za politične stranke, krfski sporazum, Trumbićevo stališče do bodoče monarhije s Karađorđevići na čelu idr.

Po odgovoru L. Markovića sta Korošec in Žerjav izjavila, »da ne soglašata niti s stališčem Trumbića, če misli, da bo naš narod v monarhiji eno, Srbija pa drugo, niti z izjavo Pašića v Londonu, ki izhaja skorajda tudi iz dvojnosti« (to velja za Pašičeve izjave v londonskem tisku, da je Srbija na eni, »Jugoslovani« pa na drugi strani; M. Z.). O sodelovanju in zedinjenju jugoslovanskih narodov sta Korošec in Žerjav obrazložila L. Markoviću naslednje: »(Onadva) stojita na gledišču enotnosti nacije in enotnosti vodstva narodnostne politike do tujine...; smatrata, da bi morali ustanoviti odbor ali komisijo, sestavljeno iz odposlancev Narodnega veča v Zagrebu, Jugoslovanskega odbora in Kraljevine Srbije, eventualno tudi Črne gore, če bi le-ta privolila. Ta odbor ne bi pomenil niti ukinitve vlade Srbije, ki bi nadaljevala svoje delovanje, niti Jugoslovanskega odbora, ki bi ostal dalje za propagando.«²⁴⁹ S takšno zamislijo notranje ureditve bodoče jugoslovanske države je bil Korošec bližje naziranjem Pašića in srbske vlade kot pa Jugoslovanskega odbora in Trumbića. Na pogovoru z L. Markovićem Korošec sploh ni omenjal ohranitve Narodnega veča SHS kot vlade in kot političnega zastopnika Jugoslovancev iz Avstro-Ogrske, temveč je sodil, da morajo člani Narodnega veča stopiti v skupno komisijo (odbor), medtem ko bi ostala le ena vlada — srbska — Jugoslovanski odbor pa bi svojo funkcijo opravljal dalje kot organ za propagando.

Izjave, ki jih je A. Korošec dal neposredno po prihodu v Bern in Ženevo srbskim politikom, ne moremo razumeti drugače kot njegovo novo politično tavanje, ki je bilo predvsem posledica nepoznavanja političnih razmer v krogih srbske vlade in Jugoslovanskega odbora. Na Korošča so prvi neposredni stiki s politiki iz

²⁴⁹ Samouprava, Vreme, 26., 27. in 28. aprila 1924.

Srbije, ki so mu obrazložili jugoslovanski program srbske vlade, očitno tako vplivali, da je trenutno v mnogih pomembnih vprašanjih opustil programske zasnove Slovenske ljudske stranke in Jugoslovanskega kluba, za katere se je tako dolgo in vztrajno boril, ter sprejel mnoge Pašičeve in velikosrbske buržoazne zamisli kot nekakšen svoj program. Vendar pa se je Korošec kmalu navedene seznani z resnico o sporu med Pašičem in Trumbićem ter z njunimi pogledi na jugoslovansko zedinjenje, se vrnil k svojim pravim političnim stališčem in sprožil »svojo politiko«.

Prve vesti o prihodu zastopnikov Narodnega veča v Švico so pri Pašiću in Trumbiću zbudile veliko zanimanje za stališča predsednika Narodnega veča A. Korošca, sočasno pa tudi nekaj vznemirjenja. Pašić in Trumbić sta namreč pričakovala, da bosta pridobitvijo A. Korošca v marsičem okrepila svoj položaj v medsebojnem sporu glede zedinjenja. Trumbić je — razumljivo — želel na svoji strani Narodno veče, ki je kot nacionalna vlada, nastala v procesu uresničevanja pravice do samoopredelitve jugoslovanskih narodov v monarhiji, imelo svoj politični in državnopravni pomen in avtoriteto. Zato je takoj 31. oktobra 1918, ko je zvedel, da je Korošec v Ženevi, poslal le-temu pismo,²⁵⁰ v katerem »v najpoglavitnejših črtah« pojasnjuje spor med Jugoslovanskim odborom in srbsko vlado. Trumbić je Korošču in njegovim sodelavcem, ki so — kot pravi Korošec — »bili popolnoma nepoučeni« ali ne tako dobro poučeni, da bi dojali in spoznali Pašića in »te metode na Balkanu, ki so bile tam udomačene«, ²⁵¹ prikazal Pašića in njegovo vlado v najtemnejši luči. Korošču je poudaril, da se je Jugoslovanski odbor od začetka opiral na vlado Kraljevine Srbije, vendar pa je ta vlada, »ki ji načeluje in katere faktotum je gosp. Pašić, že dalj časa, kazala neke tendence, ki bi utegnile ne le ovirati notranjo harmonijo, temveč bi lahko tudi otežkočale vzpostavitev narodne združitve«, ter da med srbsko vlado in Jugoslovanskim odborom obstaja »načelni prepad«. Korošec naj bi zato strogo ločil od Srbije in srbskega ljudstva Pašičevo vlado in politiko Pašića, ki se »srečuje z uradno politiko Italije.« Ta vlada — pravi Trumbić Korošču — nima večine v skupščini Kraljevine Srbije in ni izraz niti političnih krogov niti ljudstva v Srbiji, ter sklepa: »to je žalostna oligarhija, ki si je prilastila oblast...«

²⁵⁰ Pismo A. Trumbića A. Korošču iz Pariza, 31. oktobra 1918, ki sta ga Korošču v Ženevo prinesla člana JO Banjanin in Jambrišak, *Gradivo*, 425—426.

²⁵¹ S. Kranjec, *Koroščevo predavanje*, 226.

Vsa ta »pojasnila« je dal Trumbić Korošcu zato, ker je želel, da bi »takoj brez oklevanja« nastopil v korist Jugoslovanskega odbora pri zavezniških vladah in vladi ZDA. Zato mu je skupaj s pismom poslal tudi osnutek brzojavke, ki naj bi jo odposlanci Narodnega veča SHS v Švici poslali zavezniškim vladam in N. Pašiću. Besedilo, ki ga je Korošec prejel od Trumbića, terja priznanje Jugoslovanskega odbora kot predstavnika jugoslovanskih narodov iz Avstro-Ogrske, njihovo priznanje za zavezniške narode ter pripoznanje jugoslovanskih borcev v srbski vojski kot »pravilno vojskujočo se stranko,« torej zavezniško vojsko.²⁵²

A. Korošec je takoj (1. novembra 1918) odgovoril na Trumbićevo poslanico in obžaloval,²⁵³ ker med srbsko vlado in Jugoslovanskim odborom »obstajajo tako resne razlike«. Poudaril je, da s svojimi sodelavci popolnoma razume stališča odbora in da se zavzemajo za to, »kako bi se bilo v tem najpomembnejšem času moč izogniti temu neprijetnemu sporu.« Korošec je povabil Trumbića, naj pride čimprej v Ženevo »na ustno poročanje«, in ga obvestil, da bo (on, Korošec) kmalu »po nalogu Narodnega veča govoril tudi z g. Pašićem«. Korošec je pismu priložil tudi pogoje za premirje Države SHS z Avstro-Ogrsko,²⁵⁴ ki terjajo med drugim priznanje neodvisne jugoslovanske države z vlado v Zagrebu, ki naj bi po sporazumu z vlado Kraljevine Srbije »sprejela administrativne ukrepe« in vzpostavila popolno državno enotnost. Korošec je v pismu, ki ga je dr. Beneš skupaj z osnutkom mirovnih pogojev odnesel Trumbiću v Pariz,²⁵⁵ zaprosil Trumbića, naj kot pooblaščenec Narodnega veča podpre posamezne točke osnutka z natančnejšo argumentacijo.

Navzlic temu da je sočasno povabil Trumbića in Pašića, naj prideta na pogovore v Ženevo (sam namreč ni mogel odpotovati v Pariz, ker ni imel vizuma za Francijo), Korošec tedaj ni računal prvenstveno na skupen dogovor ali na sočasno konferenco s Pašićem in Trumbićem. Ocenil je namreč, da skupen pogovor najbrž ne bi uspel, saj je bil spor med to dvojico preglobok.²⁵⁶ Zato je Korošec povabil Pašića in Trumbića na ločene pogovore, ker je naj-

²⁵² A. Trumbić A. Korošcu, koncept brzojavke z dne 31. oktobra 1918, *Gradiivo*, 440—441.

²⁵³ A. Korošec A. Trumbiću, Ženeva, 1. novembra 1918, *Gradiivo*, 440—441.

²⁵⁴ *Gradiivo*, 438—439.

²⁵⁵ B. Krizman, n. d., 18, op. 57.

²⁵⁶ D. Janković, n. d., 232. D. Janković poudarja, da je pod vplivom srbske opozicije prišlo do konference v takšni sestavi. D. Janković, *Još o Zeneuskoj konferenciji 1918, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, Novi Sad 1966, št. 1, 253.

brž računal, da bo tako lažje dojel bistvo njunega spora, lažje vplival na pomiritev ali olajšal svojo opredelitev za eno ali drugo stran. Korošec ni odgovoril na Trumbičevo zahtevo, naj bi Jugoslovanski odbor priznali za predstavnika Jugoslovanov v monarhiji, kajti — kot je pojasnil kasneje — z vrstniki je menil, »da tako velikega pooblastila ni mogoče dati« spričo bojazni, da utegne priti poprej do premirja.²⁵⁷ Korošec je šele 3. novembra 1918, v besedilu note, ki jo je iz Ženeve poslal zavezniškim vladam, da bi priznale Narodno veče SHS,²⁵⁸ pooblastil tudi A. Trumbića, »da predstavlja jugoslovansko Narodno veče v Zagrebu pri zavezniških vladah in vladi Združenih držav, zlasti na konferencah za premirje«, ki so sicer že opravile svoje delo.

V Ženevo je Korošec očitno prišel trdno prepričan, da je kot predsednik Narodnega veča SHS tudi njegov uradni predstavnik in edini pooblaščen, da na pogajanjih s srbsko vlado zastopa Jugoslovane iz Avstro-Ogrske in komaj ustanovljeno Državo SHS. D. Janković poudarja, da odnosi med Narodnim večem in Jugoslovanskim odborom v času od 29. oktobra do Ženevske konference še niso bili dovolj urejeni, jasni in razčiščeni, to pa bi lahko postal eden od virov njihove slabosti. Z državnopravnega stališča je bila zadeva jasna: narodno veče SHS z dne 29. oktobra 1918 je bila vlada, formalno sicer še nepriznana, vendar dejanska, medtem ko je Jugoslovanski odbor bil in ostal neuradna organizacija jugoslovanskih političnih emigrantov z določenimi narodnostnimi cilji. V praksi je bilo vprašanje njunih odnosov bolj zapleteno in občutljivo; to se je pokazalo tudi pri zahtevi, koga naj zavezniške vlade priznajo za predstavnika Jugoslovanov iz monarhije. Že od vsega začetka je bilo prisotno nasprotje med A. Trumbićem kot predsednikom Jugoslovanskega odbora in A. Korošcem kot predsednikom Narodnega veča SHS.

Korošec se je zavedal svojega pravno in politično močnejšega položaja in je javno pokazal to svojo prednost v razmerju do Trumbića, vendar pa sočasno »iz taktično-političnih razlogov včasih zavzame tudi stališče in funkcijo posrednika med Trumbićem in Jugoslovanskim odborom po eni ter Pašićem in srbsko vlado po drugi strani ali pa se postavi v položaj enakopravnega partnerja s Trumbićem ali celo mlajšega od njega. To počne zato, ker potrebuje Trumbića kot človeka, ki si je med vojno pridobil določene

²⁵⁷ S. Kranjec, *Koroščevo predavanje*, 226.

²⁵⁸ *Gradivo*, 462—463.

mednarodne diplomatske zveze, ki si je pridobil določen položaj tudi v odnosu do srbske vlade in Pašića in določene zveze tudi s srbsko opozicijo.²⁵⁹ Toda ko je na pobudo Anglije in Francije, ob spodbudi in formalnem predlogu predstavnikov srbske opozicije²⁶⁰, prišlo do sklicanja konference v Ženevi in do prihoda delegacije srbske vlade in Jugoslovanskega odbora, je Korošec že po prvem srečanju dokaj spremenil svoje stališče do Trumbića.

Po prihodu Pašića in Trumbića 5. oktobra je Korošec najprej odšel na kratek obisk k A. Trumbiću,²⁶¹ potem pa tudi k Pašiću, ki je »izrazil željo, da bi se takoj srečal z g. Korošcem in delegati...« Pogovor med Pašićem in Korošcem »je bil zelo prisrčen«, ²⁶² toda Pašić je Korošču, M. Čingriji in G. Žerjavu ob tem srečanju podal dokaj zmeden program, iz katerega so lahko posneli predvsem Pašićevo željo, da bi Srbija pred tujino zastopala celotno jugoslovansko ljudstvo, Narodno veče SHS pa naj imenuje svoje predstavnike v komisijo za zunanje zadeve, ki bi bila pri srbskem ministrstvu za zunanje zadeve posvetovalni organ ministra in vlade glede zunanjepolitičnih vprašanj in ki bi pripravljala gradivo za mirovno konferenco.²⁶³ Korošec in njegova tovariša zanesljivo iz te Pašićeve obrazložitve niso dosti zvedeli o njegovem programu zedinjenja in o nalogah, ki jih je treba storiti, zato so po hiteli, da bi dobili širša pojasnila pri predsedniku Jugoslovanskega odbora Trumbiću.

Trumbić je Korošču in njegovima sodelavcema v daljšem pogovoru²⁶⁴ pojasnil spor s Pašićem in — kot je poudaril Korošec —

²⁵⁹ D. Janković, *Ženevska konferencija 1918*, 236—237.

²⁶⁰ D. Janković, *Još o Ženevskej konferenciji o stvaranju jugoslovenske zajednice 1918*, 253.

²⁶¹ O tem piše A. Trumbić De Giuliju iz Ženeve 5. novembra 1918. (Spisi De Giulija v Jadranskem institutu JAZU v Zagrebu). B. Krizman, n. d., 21, op. 71. Obširneje o prihodu Pašića in Trumbića v Ženevo glej: SHS (M. Čemerkić), *Ženevska konferencija o jugoslovenskom ujedinjenju, Događaji, dokumenta i komentari*, Zeneva 1918, 24.

²⁶² To je trditev L. Markovića, ki je prisostvoval pogovoru. B. Krizman navaja, da je bil pred tem srečanjem v hotelu National pri Pašiću »prvi plenarni sestanek«, na katerem so sklenili, da bo prva seja konference naslednjega dne, 6. novembra (B. Krizman, n. d., 21). L. Marković pa navaja, da je on pripeljal Korošca na prvi pogovor k Pašiću »in ga predstavil g. Pašiću«, ki je takrat zaprosil Korošca za ponoven pogovor, ki naj bi bil naslednjega dne, eno uro pred začetkom napovedane seje. L. Marković, *Ženevski zaključci, Samouprava, Vreme*, 26.—28. aprila 1924.

²⁶³ M. Paulova, *Jugoslovenski odbor*, 559. Korošec pravi v svojem predavanju o tem sestanku naslednje: »Isti dan smo imeli sestanek s Pašićem in smo ga prosili, da se razgovorimo o nadaljnjih korakih. Naznanil je, da je mišljenja, da mora Srbija zastopati sebe in jugoslovanske narode in da bode od Narodnega veča vzel nekaj zaupnikov, ki bi potem pod vodstvom vojnega in zunanjega ministra srbskega, dajali nasvete, kako se vodi zunanja politika in tudi vojna, ki sta bili takrat merodajni in identični. Ta komisija bi imela tudi nalogo, da pripravi material za Konstituantu.« S. Kranjec, *Koroščevo predavanje*, 226—227.

²⁶⁴ SHS (M. Čemerkić), n. d., 24.

»če nas je Trumbić poučil in nam stvar razložil, mu nismo mogli verjeti. Prvi dan smo se s Trumbićem tako silno skregali, da je vrgel na tla vse, kar je imel pred seboj, ker nismo hoteli verjeti, da je vse res, kako se ravna v tej politiki«. ²⁶⁵ Da je imel A. Trumbić prav, ko je pojasnjeval razvoj in bistvo spora Jugoslovanskega odbora z vlado Nikole Pašića, je Korošec zvedel v celoti šele kasneje, po koncu ženevske konference. Toda že prvi dnevi dela konference so pojasnili Korošču mnoga vprašanja, ki jih spčetka ni razumel, in mu pomagali, da je v njihovem okviru odmeril tudi svoje politično stališče ter prilagodil svoje zamisli jugoslovanskega zedinjenja razmeram, ki so objektivno vplivale na njegovo ureničevanje in ki so bile za Korošca v glavnem nove in nepričakovane.

V razdobju dela ženevske konference, od 6. do 9. novembra 1918, je bil Korošec dejaven in vpliven, vendar pa ne odločilen politični dejavnik za njen izid. V dvoboju med Pašićem, srbsko vladno opozicijo in Jugoslovanskim odborom je Korošec vse bolj podpiral A. Trumbića. Politična stališča, ki jih je zastopal A. Korošec v Ženevi med pogajanjji, so zanimiva predvsem z dveh gledišč: prvič — Narodno veče je Korošca poslalo v Švico, da bi vzpostavil stike z »drugimi državniki«, predvsem z Jugoslovanskim odborom in s srbsko vlado, zaradi dogovora o »bodoči akciji« za zedinjenje in zaradi »informiranja«, ter ni imel pooblastil za kakršneoli druge politične dogovore, zlasti za tiste, ki jih je sklenil na konferenci v imenu Narodnega veča SHS; ²⁶⁶ in drugič — ali so bili rezultati ženevskega sporazuma, ki jih je A. Korošec podpisal, v skladu s politikom in z željami Slovenske ljudske stranke in Narodnega veča SHS.

Korošec je kot predsednik Slovenske ljudske stranke in Jugoslovanskega kluba, kasneje pa tudi kot v odsotnosti izvoljeni predsednik Narodnega veča SHS — kot smo poudarili že poprej — ta-

²⁶⁵ S. Kranjec, *Koroščevo predavanje*, 226.

²⁶⁶ Poleg številnih pričevanj v dokumentih in literaturi, da Korošec ni imel mandata Narodnega veča SHS za pogajanja v Ženevi, je to potrdil tudi A. Korošec 1925. leta, ko je o mandatu povsem jasno izjavil: »Dejansko ga nismo imeli.« Vendar pa spričo tega, da je bil takrat predsednik Narodnega veča SHS, pristavlja tudi verjetno resnično dejstvo: »Nihče ni prepovedal, da ne smemo storiti, kar je bilo v trenutku takrat potrebno.« S. Kranjec, *Koroščevo predavanje*, 225. Glede Koroščevega mandata ni nepomembno poudariti tisto, kar je I. Hribar, ki je bil vsekakor dobro seznanjen z namenom Koroščevega potovanja v Švico, poudaril v svojem govoru, ki ga je imel 30. oktobra 1918 v Ljubljani na proslavi razglasitve Države SHS. Hribar je ob tej priložnosti dejal, da je Korošec v Švici zaradi pogajanj (razpravljanja) »o pogojih za zgradnjo naše celokupne države« s Trumbićem in Pašićem. *Slovenec*, 30. oktobra 1918.

koj po ustanovitvi Narodnega veča, 6. oktobra 1918, odpotoval na Dunaj, zatem pa z Dunaja naravnost v Švico. Tačas je bil praktično zunaj političnih dogodkov v Zagrebu, o katerih je bil zatrdno tudi nezadostno obveščen in na katere ni mogel resneje vplivati. Z vodstvom Slovenske ljudske stranke v Ljubljani, slovenskim Narodnim svetom in Narodno vlado ni imel skoraj nobenih zvez; to je močno vplivalo tudi na dejavnost klerikalne stranke v Narodnem veču SHS in kasneje med zedinjenjem. Prav tako očitno sploh ni imel stikov z Narodnim večem v Zagrebu v času trajanja ženevske konference, neposredno pred njo in po njej; to mu je kot tudi drugima odposlancema Narodnega veča v Švici in Parizu povzročalo posebne težave. Upravičena je namreč domneva, da so Korošca med politično akcijo v Švici in Parizu namerno pustili osamljenega, prepreke pa sta — kot kaže — postavljala Pašičeva vladajoča garnitura in S. Pribičević, v kasnejši fazi pa oba skupaj in v dogovoru.²⁶⁷

Po svoji plati je Korošec storil vse, da bi bil v stikih in dogovorih z Zagrebom in Ljubljano; to potrjuje tudi njegovo sporočilo Narodni vladi v Ljubljani, od katere je zahteval, naj mu v Ženevo pošlje dva sla: prvega od Narodnega sveta v Ljubljani, drugega od Narodnega veča SHS, da bi jima izročil »važna pisma«. Narodna vlada je za sla izbrala prof. Ivana Grudna,²⁶⁸ vendar ni znano, ali je imel priložnost, da bi opravil to dolžnost. Spricho teh dejstev lahko sodimo, da Korošec ni imel niti nujnih navodil Narod-

²⁶⁷ Korošec je v tej zvezi 1925. leta izjavil: »Čudno se nam je zdelo, ker Trumbić ni dobil pravočasno pooblastila, ker drugih naših pism (podčrtal M. Z.) niso dobili v Zagrebu...«, in dalje: »... niti v Ženevi, niti v Parizu nismo imeli nobenega stika. Kar smo delali v Ženevi in v Parizu, smo javljali preko srbskega poslaništva, tuptam tudi preko francoskega poslaništva, ako nam srbsko ni šlo na roko. Kolikor vem, in kolikor mi je znano, je prišlo edino eno poročilo in sicer poročilo o ustanovitvi ženevske vlade na zagrebško oblast. Vsa druga poročila in pisma, vse to je šlo v zrak.« (S. Kranjec, *Koroščevo predavanje*, 226—228). O tem, da je »brzjavke delegatov Narodnega vijeća v Ženevi zadržal Sv. Pribičević, ne da bi jih objavil ali sporočil njihovo vsebino Narodnemu vijeću«, da je torej Pribičević svoje informacije iz Ženeve prikrival pred drugimi člani NS SHS razen nekaterih iz svoje najbližje okolice, pišejo: J. Horvat, *Hrvatska politika o svjetskom ratu, Obzor — spomen knjiga*, Zagreb 1935, 73; A. Smith Pavelić, *Dr. Ante Trumbić*, München 1959, 188. D. Janković sodi, da so te trditve verjetne, in pravi: »Pribičević, kot vse kaže, Vijeću ni sporočal vesti, ki jih je sprejemal iz Ženeve, razume se pa, da še manj informacije in sugestije, ki jih je prejemal iz Beograda.« D. Janković, *Ženevska konferencija*, 1918., 255.

²⁶⁸ AS, Zapisnik 15. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, 14. novembra 1918. Ena od prvih vesti o Koroščevem bivanju v Švici je prispela v Ljubljano 7. novembra 1918 po čeških poslancih, ki so se vrnili iz Ženeve na Dunaj in v Prago. Češki poslanci so obvestili Narodno vlado v Ljubljani, da bodo Korošec, Čingrija in Zerjav ostali še nekaj časa v Švici, da potekajo pogajanja z zavezniškimi vladaми ugodno, da so težave v celoti premagane »da naša stvar stoji dobro in so nam ameriška, francoska in angleška vlada zelo naklonjene« ipd. AS, Narodni svet, Predsedstvo (neregistrirano); *Gradivo*, 463.

nega več — katerega odposlanec je bil — o načinu in poteh nadaljnjega uresničevanja vprašanja jugoslovanskega zedinjenja, temveč da so bili njegovi nastopi in akcije med bivanjem v Švici v zvezi z ustvarjanjem skupne jugoslovanske države in vlade predvsem posledica njegovih lastnih pogledov, političnih ocen položaja, želja in ambicij. Njegove izjave so bile prej izraz oklevanja in omahljivosti kot pa neiskrenosti, odvisne pa so bile prej od položaja, kakršnega je odkrival med pogovori, kot od njegovih jasnih konceptov nadaljnjega delovanja za jugoslovansko zedinjenje z Jugoslovanskim odborom in srbsko vlado. Zanesljivo pa je, da je bil Korošec takrat za zedinjenje Države SHS s Srbijo in Črno goro na osnovi načela narodnosti in pravice narodov do samoopredelitve, kar je poudaril tudi v svoji poslanici zavezniškim vladam 3. novembra 1918. leta.

Kar zadeva rezultate, ki jih je A. Korošec dosegel med ženevskimi pogajanjmi »na svojo roko«, niso bili nepomembni za Državo SHS, ki ji je — gledano s formalne plati — načeloval, jo predstavljal in zastopal na pogajanjih s srbsko vlado in z Jugoslovanskim odborom. Drugega dne konference v Ženevi, 7. novembra, je Pašić na Koroščev predlog privolil, da bo Srbija priznala Narodno veče SHS ter da bo v imenu srbske vlade zaprosil zavezniške in nevtralne države, da bodo tudi one priznale ta svet za legitimno vlado Jugoslovancev z ozemlja bivše Avstro-Ogrske, jugoslovanske prostovoljce pa za vojskujočo se stranko.²⁶⁹

Pašić je dejansko zavezniškim vladam priporočil vse tri zahteve iz resolucije A. Korošca z dne 3. novembra 1918, vendar pa je sam, v imenu srbske vlade, sprejel le prvo zahtevo — priznanje Narodnega veča kot legitimne vlade, saj je 8. novembra v imenu srbske vlade izrecno priznal Narodno veče SHS za zakonito vlado Slovencev, Hrvatov in Srbov iz bivše Avstro-Ogrske; to pomeni, da sočasno ni priznal tudi Države SHS. Za N. Pašića in za srbsko radikalno buržoazijo je bilo to dejstvo posebnega pomena, čeprav je srbska vlada objektivno s priznanjem Narodnega veča SHS priznala tudi novo državo SHS.²⁷⁰ Razlogi za tako veliko Pašićevo koncesijo Korošču in Trumbiću so temeljili v nenehnem in krepkem pritisku držav na Pašićevo vlado, naj bi se sporazumela z odposlanci Na-

²⁶⁹ N. Pašić A. Korošču, Ženeva, 8. novembra 1918; N. Pašić poslanikom Srbije v Parizu, Londonu, Washingtonu in Rimu, Ženeva, 8. novembra 1918. *Gradivo*, 513–514.

²⁷⁰ D. Janković, n. d., 243. in op. 59; L. Marković, *Jugoslovanska država i hrvatsko pitanje*, Beograd, 1935, 90 idr.

rodnega veča. V tej zadevi se je angažiral osebno tudi francoski predsednik Poincaré.²⁷¹

Znani sklepi ženevske konference,²⁷² ki so pri oblikovanju skupne vlade temeljili na Pašičevem in Trumbičevem predlogu, ki ga je podpiral tudi Korošec, so predvideli vzpostavitev dvanajstčlanske vlade s sedežem v Parizu. Dogovorjeno je bilo, da bosta člane tega skupnega jugoslovanskega ministrskega sveta imenovala srbska vlada in Narodno veče SHS, eno mesto pa naj bi prihranili za predstavnika Črne gore, če bi pristopila v skupno državo. Dalje so sklenili, naj bi se vlada samostojno konstituirala, v njeno pristojnost pa bi sodile zunanja politika, vojska in vojna mornarica, priprave za ustavodajno skupščino in ekonomsko-finančne zadeve. Člani skupne vlade, ki jih imenovala srbska vlada, bi prisegli kralju Petru Karađorđeviću, delegirani ministri Narodnega veča pa predsedniku veča A. Korošču; srbska vlada in vlada Narodnega veča bi še dalje opravljali neodvisno posle iz notranjega področja na svojem ozemlju; predvideno je bilo tudi, naj bi skupna vlada izvolila svojega predsednika in ministra za zunanje zadeve, srbski vladi najprej in Narodnemu veču pa je prepuščeno, da moreta nadzorovati delovanje skupne vlade in sporazumno menjati njene člane.

Udeleženci konference se niso mogli sporazumeti, da bi bil predsednik srbske vlade Pašić tudi predsednik skupne vlade ter da bi v njej vodil tudi resor za zunanje zadeve, zato so sklenili, da v skupno ministrstvo ne bodo imenovali nobenega od vladnih predsednikov. Takoj zatem so ustanovili skupno vlado šestih članov, v katero je srbska vlada predložila Lj. Davidovića, M. Gavrilovića in D. Pavlovića, Korošec pa je na svojo odgovornost za kandidate Narodnega veča SHS predložil J. Brejca, enega od voditeljev SLS, zatem M. Čingrijo in D. Vasiljevića.²⁷³ Ob koncu ženevskih pogovorov so predstavniki vlade Kraljevine Srbije in skupščinskih političnih skupin, Narodnega veča SHS in Jugoslovanskega odbora 9. novembra 1918 izdali deklaracijo, s katero so opravili zedinjenje jugoslovanskih narodov v skupno državo Srbov, Hrvatov in Slovencev in določili način upravljanja te države do sprejetja ustave. De-

²⁷¹ O tem glej obširneje: S. Kranjec, *Koroščevo predavanje*, 227; G. Zerjav, n. d., *Misel in Delo*, II, 1936, 90; *Zivljenje in svet*, 30. XI. 1928, 674; M. Paulova, *Jugoslovanski odbor*, 569; 561–562; A. Mandić, *Fragmenti za historiju ujedinjenja*, Zagreb, 1959, 88; D. Janković, n. d., 25 idr.

²⁷² O tem obširneje v cit. delih D. Jankovića in B. Krizmana.

²⁷³ Zapisnik konference, ki je bila od 1. do 9. novembra 1918 v Zenevi, F. Šišić, n. d., 238–241; sklenili so, naj dr. Gregorin nadomešča J. Brejca, dokler ne bo prišel iz Ljubljane. Arhiv za radnički pokret (dalje: ARP), Beograd, Zbirka Ljube Davidovića (dalje: (ZLJD), dok. št. 55.

klaracijo je takoj za Pašićem in pred Trumbićem podpisal A. Korošec kot predsednik Narodnega veća SHS.²⁷⁴ Ženevska deklaracija je poudarila načelo pravice narodov do samoopredelitve in ni vnaprej določila bodoče ureditve skupne države, temveč je to zadevo prepustila veliki narodni skupščini (konstituenti), ki jo bodo narodi Srbov, Hrvatov in Slovencev izvolili »z obćim, enakim, neposrednim in tajnim glasovanjem vseh državljanov« in ki naj bi z ustavo določila ureditev nove države. Takšen sklep ženevske konference je pomenil nedvomno velik uspeh politike A. Trumbića in A. Korošca, vendar pa je bil prav ta del sporazuma eden od pglavitnih razlogov, da je sporazum takoj propadel. Neposredno po koncu konference se je naglo spremenilo razmerje sil med srbskimi vladajoćimi krogi na eni in Narodnim večem SHS in Jugoslovanskim odborom na drugi strani — zdaj v korist srbske buržoazije. Jugoslovanski odbor je po 29. oktobru 1918 naglo zgubljal svoj prejšnji pomen in člani Hrvatsko-srbske koalicije v Narodnem veču so sredi novembra javno zahtevali njegovo likvidacijo, njegovi člani pa naj bi se vrnili v domovino.²⁷⁵ V Narodnem veču se je izražala neenotnost ter rastoća osamitev slovenskih in posameznih hrvatskih strank, krepilo pa se je avtokratsko odloćanje voditeljev Koalicije o nadaljnji usodi Jugoslovancov iz bivše Avstro-Ogrske.

Hrvatsko-srbska koalicija, predvsem S. Pribićević, je v tem razdobju aktivno podpirala srbsko vladu v njeni politiki, metodah in poteh za oblikovanje jugoslovanske države, v okviru teh prizadevanj pa tudi pri razveljavljenju ženevskega sporazuma.²⁷⁶ Pašić in prestolonaslednik Aleksander sta zaprosila Pribićevića, naj stori vse za čim hitrejše zedinjenje,²⁷⁷ tako pa sta ga tudi neposredno spodbudila v namenu, da bi vprašanje zedinjenja Narodno veće reševalo neposredno s srbsko vladu. Srbska vlada je imela že od 10. novembra neposredne stike z Narodnim večem in S. Pribićevićem v Zagrebu²⁷⁸ in je poznala pravo ozračje in razmerje sil v Narodnem

²⁷⁴ Ženevska deklaracija z dne 9. novembra 1918, F. Šišić, n. d., 236—237; *Gradja*, 526—227. V imenu Narodnega veća SHS je deklaracijo kot član sveta podpisal tudi dr. M. Cingrija, medtem ko je G. Žerjav podpisal deklaracijo takoj za M. Cingrijo, vendar kot »novinar«. Toda sodeć po drugih dokumentih, so G. Žerjava med pogajanjmi smatrali za odposlanca Narodnega veća SHS. Od Slovencev je bil podpisnik ženevske deklaracije tudi dr. G. Gregorin kot član Jugoslovanskega odbora. Izvirno besedilo deklaracije in zapisnika ženevske konference (unikata) sem našel v zapuščini dr. A. Korošca v Institutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

²⁷⁵ *Glas SHS*, 15. novembra 1918.

²⁷⁶ D. Janković, n. d., 254.

²⁷⁷ S. Pribićević, *Diktatura kralja Aleksandra*, Beograd 1953, 34.

²⁷⁸ Glej obširneje: D. Janković, n. d., 250—252; B. Krizman, *Izvešćaj D. T. Simovića, delegata srpske Vrhovne komande kod vlade Narodnog vjeća SHS g. 1918*, *Historijski zbornik*, VIII, Zagreb 1955, 122—132.

veču; to pomeni, da je zaupala svojim dobrim odnosom s Pribičevićem in je vse trdneje računala na njegovo sodelovanje pri uresničenju zedinjenja po svojem programu.²⁷⁹ Stojan Protić, namestnik N. Pašića, ki v nasprotju s Pašićem zaradi boljšega poznavanja pravega razmerja sil v Narodnem veču ni posebno cenil politične vloge in vpliva A. Korošca in A. Trumbića, je zastopal mnenje, da je treba vzpostaviti neposredne stike z Narodnim večem.²⁸⁰ To svoje stališče je Protić zgradil na obvestilih, ki jih je dobil od Tresić-Pavičića med njegovim bivanjem na Krfu. Slednji je namreč dejal Protiću, da je Korošec v Narodnem veču »brez kakršnegakoli večjega pomena« in da je vso oblast prevzel S. Pribičević.²⁸¹ Protića pa je z zadevo seznanil tudi prestolonaslednik Aleksander, ki je 9. novembra 1918 prispeval v vrhovno komando v Beograd in istega dne sprejel dr. Lazo Popovića, člana misije, ki ga je Narodno veče SHS poslalo, da bi Srbijo zaprosil za vojaško pomoč.²⁸²

Na pobudo prestolonaslednika Aleksandra je Protić v brzojavki, poslani s Krfa 11. novembra Pašiću v Pariz, odstopil; odstop je obrazložil z nesoglasjem z ženevskim sporazumom ter poudaril, da je skupna vlada, predložena v Ženevi — »spacek ministrstva, kakršnega nikjer nikoli ni bilo«, in da je izraz osebnega nezaupanja do Pašića in »Srbije, ki si ni zaslužila takšnega ravnanja«.²⁸³ Spričo možnosti, da bi bila vprašljiva monarhistična oblika vladavine in dinastija Karađorđevićev, je S. Protić v imenu srbskih uradnih krogov pokazal voljo, da bi podvomil celo o jugoslovanskem zedinjenju. Po ženevski konferenci je A. Korošcu in A. Čingriji sporočil naslednje: »Nikakor ne dopuščamo diskusije o dveh zadevah: o monarhiji in dinastiji Karađorđevićev, svojim bratom

²⁷⁹ I. Meštrović je v svojih spominih (*Uspomene na političke ljude i događaje*, Buenos Aires, 1961, 115) poudarjal, da so se »srbski politiki v emigraciji po saborski odločitvi z 29. X. tolažili s tem, da je tam Sv. Pribičević in da bo vse uredil«.

²⁸⁰ »Nočemo, da bi nam bil za to (za pogajanja o zedinjenju; M. Z.) posrednik Trumbić in tista dvojica (A. Korošec in M. Čingrija; M. Z.), ki je prispevala v Ženevo. Jugoslovanski odbor za nas ne obstaja več kot samostojni dejavnik. Imamo razloge za verovanje, da so v Zagrebu takšni, ki ne mislijo kakor Trumbić...« — Tako je S. Protić sporočil N. Pašiću v brzojavki s Krfa 11. novembra 1918. M. Paulova, n. d., 567—568; *Gradiivo*, 554—555.

²⁸¹ S. Kranjec, *Koroščevo predavanje*, 229; M. Paulova, n. d., 566.

²⁸² Glej obširneje: B. Krizman, *Misija Narodnog vijeća SHS u Beogradu* 1918. g., *Narodni list*, 30. jul. 1955. Aleksander je 10. julija v Beogradu sprejel tudi Tresić-Pavičića.

²⁸³ *Radikal*, 7.—8. januarja 1923; *Gradiivo*, 553. O odstopu članov vlade na Krfo in razveljavljenju ženevskega sporazuma glej obširneje članek »Nekaj luči izza kulis Ženevske konference« (ki ga je najbrž napisal G. Zerjav), objavljen v listu *Slovenski narod* 21. in 22. januarja 1920.

Na 8. XI. 1918. u toku snište razgovarali su g. učesnici
 srpskog i jugoslovenskog, koji se je ujedno predstavio kao službeni
 izaslanik kraljevske srpske vlade te da je ujedno odgovorio,
 da je takva kompromisna biti uspešna bez odluke od politike u
 Parizu.

Zaključeno je, da one pregovore budu voditi odgovarajuć
 i prikladni ministarstva, koje se u toku razgovora nije podelilo
 u istom smislu.

Ženeva, 9. nov. 1918.

Predsednik Narodnog Vijeća u
 Zagrebu

Dr. Jovan Križić

Predsednik Jugoslovenskog
 Odbora u Londonu

Dr. Ante Trumbić

Dr. Veliko Crnogorac član
 Narodnog Vijeća u Zagrebu

Dr. Bogdan Vukobratović

Članovi Jugoslovenskog odbora,
 Narodni poslanici

Dr. Jovan Križić

Dr. Nikola Anđelić član
 Narodnog Vijeća u Zagrebu

Predsednik Narodnog Vijeća
 u Beogradu i Narodnog Vijeća
 u Zagrebu

Predsednik Narodnog Vijeća
 u Beogradu i Narodnog Vijeća
 u Zagrebu

Dr. Jovan Križić

Dr. Veliko Crnogorac

Podpisnici zapisnika Ženevske konference v imenu vlade Kraljevine
 Srbije, Narodnega sveta SHS, Jugoslovenskega odbora in srbskih stran-
 karskih skupščinskih skupin

zunaj Srbije pa dopuščamo popolno svobodo, da se odločijo o tem.«²⁸⁴ To je bilo stališče monarhistično nadahnjene Radikalne stranke v Srbiji in srbske buržoazije do zedinjenja.

Razveljavljenje ženevskega sporazuma, ki ga je dosegel z odstopom svoje vlade, je Pašić po vrnitvi zasnoval na popolnejših poročilih o prodiranju srbskih divizij čez Drino, Donavo in Savo in proti Jadranskemu morju, o popolnem zlomu Avstro-Ogrske, o kapitulaciji Nemčije, o mirovni ponudbi Madžarske in na ugodnih vesteh iz Zagreba, ki so ga prepričevale, da želijo »prečanski«²⁸⁵ Srbi zedinjenje s Srbijo. Šele naslednjega dne, po prihodu Korošca, Trumbića in M. Čingrije v Pariz, 14. novembra 1918, jim je sporočil, da je sprejel odgovor s Krfa in da »delo v Ženevi ni bilo deležno odobritve«, ²⁸⁶ da regent in srbska vlada na Krfu nasprotujeta ženevskim sklepom o ustanovitvi skupne jugoslovanske vlade, ²⁸⁶ na koncu pa je izrazil mnenje, da bi ženevske sklepe lahko morda popravili in spremenili. Pašićevo sporočilo očitno ni preveč vznemirilo A. Korošca in A. Trumbića. Izrazila sta željo, da bi se vnovič pogovorila s Pašićem pred njegovim odhodom v Srbijo in ga obvestila, da prosita za sprejem pri francoskih državnikih; to je Pašić ocenil za ponovno »tendenco, da želijo izstopati«. ²⁸⁷ Prihod Korošca v Pariz potrjuje njegovo odločenost, da bi poleg ženevskega sporazuma še dalje samostojno nastopal pri antantnih silah. Vladam Francije, Vel. Britanije, ZDA in Italije je 14. novembra poslal noto, ²⁸⁸ s katero je zaprosil, naj te države priznajo Narodno veče SHS za redno vladu, Jugoslovane iz bivše monarhije pa za zavezniški narod. Korošec je v noti sočasno povedal, da je program Narodnega veča zedinjenje jugoslovanskih dežel iz bivše Avstro-Ogrske v skupno državo s Srbijo in Črno goro, obrazložil rezultate ženevskega sporazuma in zahteval, naj zavezniške vlade sprejmejo in priznajo A. Trumbića za predstavnika Narodnega veča SHS, dokler ne bo sestavljena skupna vlada na temelju tega sporazuma.

Ženevski sporazum je propadel, še preden so uresničili kakšnega od njegovih sklepov. Pašić je v Parizu sestavil novo koalicijsko srbsko vladu. Z majhno zamudo (25. novembra 1918) se je tudi Pri-

²⁸⁴ Radikal, 7.—8. januar 1923.

²⁸⁵ N. Pašić S. Protiću, Pariz, 14. novembra 1918; *Gradivo*, 574.

²⁸⁶ A.J. MID. JJP (neregistrirano), pismo Miće Mičića M. Jovanoviću, iz Pariza 14. novembra 1918.

²⁸⁷ Kot op. 285.

²⁸⁸ A. Korošec vladam Francije, Vel. Britanije, Italije in ZDA, Pariz, 14. novembra 1918, *Gradivo*, 571—572.

bičević uradno ogradil od ženevskih sklepov, ko je Pašića in srbsko vlado brzojavno obvestil, da ga ženevski sklepi ne zavezujejo, ker A. Korošec ni imel pooblastila, da bi se pogajal o sestavi skupne jugoslovanske vlade, temveč naj bi se le seznanil z mednarodnim položajem.²⁸⁹ Tako je prva politična akcija, ki jo je imel načelnik Slovenske ljudske stranke med prvimi stiki s politiki iz Srbije doživel neuspeh. To je vsekakor zapustilo posledice, očitne v nadaljnjih političnih odnosih in stališčih A. Korošca do srbskih politikov, zlasti tistih iz Radikalne stranke.

Po razveljavljenju ženevskega sporazuma sta Korošec in Čingrija poslala prestolonasledniku brzojavko, v kateri sta ostro protestirala zaradi opustitve sporazuma in poudarila, da bi to v Zagrebu lahko smatrali »za kršitev jugoslovanske ideje«. V brzojavki sta izražala željo po podpori dinastije, vendar sta napadla Pašićevo »reakcionarno taktiko in nepravilna dejanja«, s katerimi je podrl harmonijo z Jugoslovanskim odborom in ustvaril »položaj, ki utegne biti nevaren za dinastijo, če bi dopustili, da bi še dalje trajal«. Na koncu brzojavke sta Korošec in Čingrija poudarila: »Najvneteje želimo, da N(aslednik) Prestola stori brez odlaganja, da se to preneha; če se bo podpirala dosedanja Pašićeva oportunistična politika, lahko postane vprašljiv tudi sam položaj dinastije. Bili bi srečni, da bi dobili neposredno od Naslednika Prestola obvestilo o njegovem stališču, ker gledamo Pašićeve izjave zelo skeptično.«²⁹⁰

Navzlic temu protestu Korošec očitno ni trdno vztrajal pri ženevskem sporazumu in — kot poudarja D. Janković — je ostro protestiral z brzojavko prestolonasledniku prej zato, ker se mu je zdelo, da so ga izigrali, in je bil ranjen v častihlepju spretnega politika, kot pa zato, da bi mu resnično šlo za rešitev Ženeve.²⁹¹ Korošec se je po razveljavljenju sporazuma dejansko umaknil s centralističnega stališča, ki ga je zastopal v začetku svojega bivanja v Švici,²⁹² in to zaradi svojih prizadevanj, da bi se čimbolj približal srbskim političnim vrhovom.

²⁸⁹ S. Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, 37.

²⁹⁰ AJ, MID, JJP, k. 54, f. 247, Dnevnik in deli dnevnika J. M. Jovanovića, knj. IV, 18/ 5. novembra 1918. Brzojavka J. Jovanovića regentu Aleksandru iz Londona. To je t. i. »nevljudna brzojavka«, kot jo je imenoval Protić in ki se je je Korošec kasneje, po prihodu v Beograd, odrekel. (*Radikal*, 7—8, in 12.—13. januarja 1923.) Glej obširneje: D. Janković, n. d., 256, in op. 99.

²⁹¹ D. Janković, n. d., 256.

²⁹² A-IZDG, Fond Iz. Cankarja. Zapiski Cankarja v beležnici, sig. 1270. Cankar je zapisal: »Gustinčič je pisal iz Švice, da je Korošec prišel tja kot hud centralist in da se sedaj vrača drugačen.«

Razočaran in pravzaprav tudi odrinjen, je Korošec skupaj s Trumbićem in Čingrijo začel zasebno akcijo. V Parizu so obiskali Philipa Berthelota (15. XI. 1918), ravnatelja za politične in gospodarske zadeve francoskega ministrstva za zunanje zadeve, zatem italijanskega ambasadorja (16. XI. 1918), Clemenceauja (18. XI. 1918), Pichona in nekatere druge politične osebnosti ter zahtevali predvsem priznanje Jugoslovanov v Državi SHS. Njihovi obiski pa niso rodili pomembnejših rezultatov.²⁹³ Poslednji pogovor, ki so ga imeli v Parizu s predsednikom srbske vlade N. Pašićem (18. XI. 1918), prav tako ni imel večjega pomena, le da jih je Pašić takrat opozoril, da se morata Narodno veče in Jugoslovanski odbor prilagoditi položaju.²⁹⁴ Korošec je zatem očitno dokončno spoznal, da poteka poglobljena bitka za jugoslovansko zedinjenje v domovini, in si je prizadeval, da bi se pravočasno vrnil, vendar pa so mu to preprečili.

Temeljni namen, za katerega se je Korošec pod vplivom Trumbića in skupaj z njim zavzemal in boril med svojim poslanstvom v Ženevi in Parizu, ni bil dosežen. Njuno prizadevanje, da bi z ženevskim sporazumom odložili velikosrbsko metodo zedinjenja do sklicanja konstituante,²⁹⁵ ki je obetala upanje, da bi v njej našli boljše rešitve, je ostalo brez zaželenih rezultatov.

²⁹³ A. Trumbić Jugoslovanskemu narodnemu svetu v Washingtonu, Pariz, 19. novembra 1918, *Gradivo*, 612; glej obširneje: B. Krizman, *Jugoslovanski odbor i Zenevska konferencija o ujedinjenju 1918*, 34–40. Toda D. Janković podarja, da so Angleži tudi po razveljavljenju ženevskega sporazuma »vztrajno podpirali jugoslovanske politike iz bivše Avstro-Ogrske v njihovih zahtevah in željah, da bi angleška vojska zasedla njihova ozemlja in da bi, ob pomoči ZDA, priznali vlado v Zagrebu«. D. Janković, *Još o Zenevskoj konferenciji 1918*, 262.

²⁹⁴ P. Paulova, *Jugoslovanski odbor*, 572.

²⁹⁵ D. Janković, *Zenevska konferencija o stvaranju jugoslovenske zajednice 1918*, 260.

VI.

SLOVENSKA LJUDSKA STRANKA IN ZEDINJENJE 1. DECEMBRA 1918

Razvoj dogodkov v zvezi z jugoslovanskim zedinjenjem konec oktobra in v začetku novembra 1918. leta je bil tako nagel, da ga slovenske politične stranke in širša javnost niso mogle spremljati in nanj tudi pravočasno reagirati. Mnoge pomembne vesti so prihajale v Ljubljano z nekajdnevno zamudo — večkrat nepopolne in napačne. Prve natančnejše informacije o neposrednih namenih Narodnega veča SHS, da se bo Država SHS združila s Srbijo in Črno goro, je *Slovenec* objavil 2. novembra 1918. Objavil je noto Narodnega veča, poslano vladam antante in ZDA 31. oktobra 1918,²⁹⁶ v kateri je bilo poudarjeno, da je Država SHS »pripravljena stopiti v skupno državo s Srbijo in Črno goro«. Klerikalni tisk v Sloveniji je od tega trenutka dalje pričel postopoma, skoraj skrivaj, obveščati javnost o možnosti bližnjega zedinjenja s Srbijo in Črno goro. V začetku novembra so klerikalni listi pričeli objavljati vse pomembnejše sklepe Narodnega veča SHS, vendar jih skoraj niso komentirali.

Slabe in nezanesljive vesti o dogodkih na pogajanjih v Ženevi, nepoznavanje in neobveščenost o »tajni politiki«, ki jo je v Narodnem veču vodil S. Pribičević, ter tudi odsotnost A. Korošca so vodstvu Slovenske ljudske stranke v Ljubljani onemogočali, da bi zavzelo določnejše stališče glede vesti o zedinjenju. V trenutku čakanja, tik pred ženevskimi pogajanjmi in pod vplivom vesti o namenih Narodnega veča SHS, je *Slovenec* po zagrebških *Novinah* povzel intervju J. E. Kreka (le-ta ga je dal hrvatskemu klerikalnemu

²⁹⁶ F. Sišić, n. d., 216—217.

publicistu in politiku Petru Roglju 1916. leta), v katerem je Krek obrazložil svoje poglede o ureditvi jugoslovanske države. Krek je takrat poudarjal, da bodo po nastanku jugoslovanske države »troimeni narod« vodila tri osnovna načela: *»En narod, en vladar, ena država od Beljaka do Soluna in mnogo, mnogo svobode.«*²⁹⁷ Slovenec je 11. novembra 1918 objavil Tresić-Pavičičevo pismo s Krfa, poslano Narodnemu veču SHS,²⁹⁸ ki ocenjuje položaj Jugoslovancev iz bivše monarhije z dokajšnjim optimizmom in poudarja poleg drugega, da bo mirovni kongres radikalno spremenil londonski sporazum v korist Jugoslovancev, da je antanta na strani Jugoslovancev in dela v njihovo korist, da pa je treba pomiriti ljudstvo.

Prve vesti o izidu ženevskih pogajanj so zanesle še večjo zmedo v vrste Slovenske ljudske stranke. Presenečenja ni zbudila vest o zedinjenju Države SHS s Srbijo in Črno goro, kajti to je bila že sprejeta usmeritev nadaljnje poti slovenske narodnostne politike, temveč dejstvo, da bo državna ureditev monarhistična in centralistična, s pravoslavno dinastijo Karađorđevićev na čelu. Največjo zmedo pa je k vsemu vnašala vest, da je prav Korošec zastopnik takšnega koncepta notranje ureditve skupne države in da v Švici nastopa »kot hud centralist«.²⁹⁹ V vodilnih krogih klerikalne stranke je bil močan in oster odpor proti takšnemu zedinjenju in javna reakcija ni izostala. Poudarjali so, da bi skupna država — Jugoslavija kot monarhija — bila v resnici nekakšen »anahronistični otočič sredi samih republik, ki so se in se bodo še ustanovile okrog nas«. Javnost so prepričevali, da iz republikanske opredelitve Slovenske ljudske stranke ne izvira niti senca sovraštva do Srbov in Srbije, temveč da ta opredelitev temelji na za-

²⁹⁷ Krek je med drugim v tem pogovoru z R. Petrićem (P. Roguljo; M. Z.) poudarjal, da bo v skupni državi južnih Slovanov treba upoštevati troje kriterijev — političnega, gospodarskega in kulturnega. Ob tem je poudarjal, da je med njimi le versko-kulturni kriterij nevarnost za nesoglasja in neenotnost. Vendar pa je Krek sodil, da je tudi to sporno vprašanje moč rešiti z dobro ustavo, in se je v tem smislu zavzemal za vzpostavitev močnega osrednjega parlamenta z dvema zbornicama: narodnopolitično in socialnopolitično. Krek je sodil, da je treba kulturna in verska vprašanja decentralizirati po občinah, ločiti cerkev od države in dati katoliški in pravoslavni cerkvi enake pravice. Glede srbske hegemonije je Krek poudarjal, da »hegemonijo bo imel sposobnejši: ako bodo to Srbi, je tudi prav, da jo imajo«. Glede sredobežnih stremeljenj v državi je Krek bil prepričan, da »bodo izginjale in tekom treh generacij bomo v resnici enoten narod«, medtem ko je o obliki državne ureditve izjavil takole: »To mi je precej vseeno. V srcu sem republikanec, toda če pride pri nas do monarhije, mora biti oblika takozvane republikanske monarhije kakor na Norveškem. Kralj je samo dedni predsednik republike in njen reprezentant, toda nima pravice sankcionirati zakonov.« — Slovenec, 5. novembra 1918, F. Šišić, n. d., 320–325.

²⁹⁸ To pismo Tresić-Pavičiča je objavil tudi splitski list *Novo doba*, in sicer dan kasneje, 12. novembra 1918.

²⁹⁹ Isto kot op. 292.

skrbljenosti za bodočnost naroda in države, ker »mora že vsakdo vnaprej videti hude notranje boje, ki se bodo začeli v mladi državi, če se uvede monarhija«.³⁰⁰ Priznanje, ki so ga dajali srbski dinastiji Karađorđevićev za »velike zasluge«, ki jih je imela »za svoj narod«, ni povzročalo v klerikalni stranki nobene dileme. Slovenska ljudska stranka v Sloveniji je stala na trdnih, javno razglašenih zahtevah, naj jugoslovansko državo uredijo na republikanskih in federativnih temeljih.

Prva agencijska vest o sklenjenem sporazumu v Ženevi je prišla v Ljubljano čez Pariz šele 13. novembra. *Slovenec* je istega dne objavil vest, da so Pašić v imenu srbske vlade, Korošec, Čingrija in Žerjav kot »pooblaščenca Narodnega veča« (Trumbića niso omenjali) podpisali dokument, »s katerim se enkrat za vselej zagotavlja ustanovitev velike jugoslovanske države s 13 milijoni prebivalcev«.³⁰¹ Vsebina dokumenta sporazuma, sklenjenega v Ženevi, pa ni bila znana³⁰² in prav tako niso vedeli, kakšno državno obliko je predvidel in s kakšnim postopkom naj bi jo določili.

V komentarju o ženevskem sporazumu je *Slovenec* 13. novembra 1918 objavil naslednje: »Izjavili smo se včeraj za republiko... Zgodi se morda tudi, da po sklepu edino merodajne konstituantne oziroma njene večine dobimo monarhijo. Za ta slučaj naše stališče ne more biti dvomno. *Nismo republikanci ad hoc in ne za to, da bi onemogočili ravno Karađorđevi dinastiji, da zasede jugoslovanski prestol* (podčrtal: M. Z.). Ker smo marveč načelno za republiko, odklanjamo seveda monarhijo, najsi bo pod Petrom ali Karlom. Toda istotako pa smo dolžni izjaviti, da bomo v slučaju, da ustavodajna skupščina sklene monarhijo, sicer še dalje dvigali svoj republikanski prapor, da pa bomo vseskozi lojalno in iskreno delovali za blagor mlade države Slovencev, Hrvatov in Srbov.« Zahtevo po federativni republikanski ureditvi jugoslovanske države je ponovil *Slovenec* tudi v številkah 16. in 20. novembra 1918. Škof Jeglič je v svojem *Dnevniku* 11. novembra zapisal, da se voditelji SLS bojijo Srbov, ki jih liberalci kličejo na pomoč, da bi zasedli jugoslovanske dežele, ker bi v tem primeru »bile volitve v konstituantno pod bajoneti Srbov in utegnili bi zmagati liberalci, ki so vedno bolj očitno za dinastijo Karađorđevićev«. Vendar pa je Jeglič izražal upanje, da spričo republikanskega razpoloženja med ljudstvom v

³⁰⁰ *Slovenec*, 12. novembra 1918.

³⁰¹ *Slovenec*, 13. novembra 1918.

³⁰² Obširnejša poročila o ženevskem sporazumu in besedilo deklaracije je *Slovenec* objavil šele 23. in 28. novembra 1918.

jugoslovanskih deželah in v Evropi ne bo prišlo do vzpostavitve monarhije v bodoči jugoslovanski državi. Srčiko vprašanj v zvezi z bodočo republikansko ali monarhistično ureditvijo skupne države jugoslovanskih narodov je predstavljala dejansko skrb za bodoči položaj slovenskih narodnostnih interesov, bojazen, da utegne teža centralizma, majorizacije in pravoslavja ogroziti slovensko narodnostno samobitnost. Toda za največjo nevarnost so slovenski klerikalni voditelji smatrali pravoslavno srbsko dinastijo, ker so se bali, da utegne v novi državi ogroziti katoliško cerkev in katoliški element.

Prav v tem razdobju je kulturni odsek slovenskega Narodnega sveta ugibal, kakšen bo položaj slovenske kulture in kakšna bo »kulturna politika« v novi državi. Medtem ko so člani kulturnega odseka, ki so bili pripadniki Jugoslovanske demokratske stranke, izražali prepričanje, da krfski pakt zagotavlja Slovincem svoboden avtonomni kulturni razvoj, so klerikalci sodili, da bo treba v novi državi Slovincem dati največja poročstva za ohranitev slovenske samobitnosti in kulturne avtonomije. Zahtevo po kulturni avtonomiji slovenskega naroda v skupni jugoslovanski državi, ne glede na obliko njene državne ureditve, je slednjič sprejela večina članov kulturnega odseka; to je prišlo do izraza tudi v posebni resoluciji, ki pa je niso objavili kot slovenski narodnostni program, ker so kmalu izbruhnila nesoglasja zaradi njenega besedila. Liberalci niso hoteli sprejeti resolucije, ki je izražala predvsem stališče SLS. Dogovorili so se, naj bi pogovore nadaljevali na naslednjih sejah kulturnega odseka.³⁰³

Razpravljanje v Narodnem svetu v Ljubljani o vprašanju avtonomnega položaja Slovenije v novi jugoslovanski državi se je nanašalo predvsem na položaj slovenskega naroda v že obstoječi jugoslovanski državi — Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov. Po ustanovitvi Narodnega veča SHS sta Narodni svet za Slovenijo in na novo ustanovljena Narodna vlada v Ljubljani vodila praktično povsem neodvisno notranjo politiko v slovenskih deželah, skrbela za organizacijo oblasti, za svoje slovenske vojaške formacije³⁰⁴ ter za vprašanja s področja zunanjepolitičnih odnosov, zlasti glede meja s sosednjima Avstrijo in Italijo. Posebnega pomena je bila za-

³⁰³ AS, NS, spisi odsekov, fasc. 3, zapisniki sej kulturnega odseka NS, Ljubljana 16. in 18. novembra 1918. O delu kulturnega odseka NS glej obširneje: M. Mikuš, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, Ljubljana 1965, 66—68; F. Koblar, *Slovenska književnost v zadnjih desetih letih*, *Slovenci v desetletju 1918—1928*, Ljubljana 1928, 644—646.

³⁰⁴ O tem glej obširneje: V. Andrejka, *Razvoj vojaštva in voj. dogodki od prevrata do danes*, *Slovenci v desetletju 1918—1928*, Ljubljana 1928, 269—277.

konodajna dejavnost Narodne vlade pri izdajanju uredb in drugih pravnih aktov. Narodna vlada SHS je v začetku novembra 1918 zavzela stališče o svojem položaju in odnosih do Narodnega veča SHS v Zagrebu. Izrazila je zaupnico Narodnemu veču SHS v Zagrebu in sprejela za svoj uradni naziv ime »Narodna vlada SHS v Ljubljani«, vendar pa je sočasno terjala enakopravno obravnavanje in položaj ter opozorila Narodno veče v Zagrebu, da mora do nje imeti »isto stališče, kakor ga zavzema nasproti narodni hrvatsko-slavonski vladi«. ³⁰⁵ Neodvisni položaj NS in Narodne vlade je bil razlog, da so položaj Slovenije v Državi SHS označevali za »realno unijo«; to je vsiljevalo sklep, da je imela Slovenija od prevrata do zedinjenja 1. decembra 1918 obeležje lastne državnosti. ³⁰⁶

Narodno veče SHS in njegov osrednji odbor sta prve dni novembra 1918 reševala pomembna politična vprašanja, veljavna za vso Državo SHS, kot vse kaže — brez predhodnih dogovorov s slovenskimi zastopniki v Narodnem svetu in z Narodno vlado SHS v Ljubljani. ³⁰⁷ Pasivni odnos vodstva Slovenske ljudske stranke do politike Narodnega veča SHS in dogajanja v Zagrebu se je nadaljeval tudi v novembru. Narodna vlada SHS v Ljubljani je od prvega dne svoje ustanovitve zvesto delala in urejala razmere v slovenskih deželah ter dosegla dobre rezultate. ³⁰⁸ Toda samozadovoljstvo, ki je očitno prevzelo strankarske politike spričo ponujene priložnosti, da bi slednjič sami neovirano vladali v Sloveniji, jim je zameglilo pomen politike, kakršno so vodili v Zagrebu in po Zagrebu. Iz takšnega ravnodušnega stanja jih je prebudila nevarnost zaradi italijanske vojske, ki je pričela z zahoda prodirati vse globlje na slovensko ozemlje.

Na seji osrednjega odbora Narodnega veča SHS, ki je bila 8. novembra 1918 v Zagrebu, so razpravljali o nevarnosti italijanske okupacije in sklenili, da bo predsedstvo Narodnega veča SHS v tej zvezi navezalo diplomatske stike z antanto. Seji sta prisostvovala

³⁰⁵ AS, NS, zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, 1. novembra 1918. ³⁰⁶ L. Bogataj, n. d., 379.

³⁰⁷ To velja predvsem za delegaciji Narodnega veča SHS, poslani na Krf (Tresić-Pavičić, Bukšeg, Čok) in v Beograd (V. Pribičević, L. Popović), v katerih ni bilo nobenega slovenskega predstavnika. Znano je, da so prav ti odposlanci pomembno vplivali na nadaljnji razvoj dogodkov glede jugoslovanskega zedinjenja. L. Popović je po pooblastilu, ki ga je dobil od Narodnega veča SHS, zaprosil v Beogradu regenta Aleksandra, naj srbske čete zasedejo ozemlje Hrvatske in Slovenije — Zagreb, Ljubljano in Reko. M. Ninčić S. Protiću, Beograd, 8. novembra 1918; L. Popović Narodnemu veču SHS, Zemun, 8. novembra 1918, *Gradivo*, 516; 519—520.

³⁰⁸ O delu Narodne vlade SHS v Ljubljani glej obširneje: J. Brejc, *Od prevrata do ustave, Slovenci v desetletju 1918—1928*, 160—170, ter dela o razvoju oblasti, uprave, sodstva idr. v istem zborniku.

tudi B. Remec in Iz. Cankar, člana Narodne vlade SHS v Ljubljani in voditelja Slovenske ljudske stranke.³⁰⁹ Za odnos slovenskih liberalnih in klerikalnih politikov do dogajanja v Narodnem veču v Zagrebu je značilno na primer dejstvo, da so v tem kritičnem položaju za slovenske dežele obširno razpravljali v Narodni vladi in Narodnem svetu v Ljubljani o razmejitvi medsebojnih pristojnosti med Narodno vlado in Narodnim svetom ter obeh do Narodnega veča v Zagrebu.³¹⁰ Za temi navidezno akademskimi razpravami se je poleg že omenjenega boja SLS za avtonomijo skrival tudi medsebojni boj za ugled slovenskih klerikalcev in liberalcev v teh organih. Liberalci so poskušali likvidirati Narodni svet, voditelji Slovenske ljudske stranke pa so zastopali mnenje, da mora Narodni svet prerasti v narodni parlament, ki bi mu odgovarjala Narodna vlada. J. Brejc je v tej zvezi v imenu Slovenske ljudske stranke izrazil nesoglasje z možnostjo, da bi samo Narodno veče SHS lahko odšlo v Beograd na pogajanja s srbsko vlado glede zedinjenja, ter poudaril, da »fundament vidi v volji ljudstva«,³¹¹ s tem je najbrž mislil, da mora biti na teh pogajanjih zastopan tudi slovenski parlament. Toda ti spopadi klerikalcev in liberalcev v zvezi z notranjimi, vsakdanjimi, večkrat nepomembnimi vprašanji v Narodni vladi in Narodnem svetu so odvrčali njihovo pozornost od zdaleč pomembnejših dogajanj v Narodnem veču SHS.

V tem razdobju so pripadniki Jugoslovanske socialnodemokratske stranke na javnem zborovanju, ki je bilo 10. novembra 1918 v Ljubljani, zahtevali, naj Narodno veče SHS po dogovoru s pokrajinskimi vladami in z vsemi poverjeništvii »takoj jasno in razumljivo razglasi vse iz bivše Avstro-Ogrske monarhije izločeno jugoslovansko ozemlje za odrešeni del enotne jugoslovanske države, ki jo je dosedaj predstavljala svobodna Srbija in Jugoslovanski odbor v Londonu«, da objavi začasna ustavna določila, spoštuje v praksi demokratična načela idr. Na zborovanju so poudarili, da mora

³⁰⁹ Zapisnik s seje osrednjega odbora Narodnega veča SHS, Zagreb, 8. novembra 1918, *Gradiivo*, 521; 8. novembra 1918 je Narodno veče SHS poslalo italijanski vladi protest zaradi zasedanja jugoslovanskega ozemlja in pristanišč, N. Pašiću pa prošnjo, namenjeno srbski vladi, ki naj bi čimprej ukrepala in to preprečila. *Gradiivo*, 514–516.

³¹⁰ Tako so razpravljali na sejah Narodne vlade in Narodnega sveta v Ljubljani od 6. do 9. novembra 1918. Glavni »arbiter« v razpravi je bil A. Kramer, ki je kot sekretar Narodnega veča SHS razlagal stališče predsedstva Narodnega veča SHS — da namreč Narodna vlada v Ljubljani nima zakonodajnih pristojnosti in nadzorne oblasti, da je Narodni svet »danes le delegacija strank« idr. Glej obširneje: *Zapisnik sednica Predsedstva NS in NV u Ljubljani od 6. t 9. novembra 1918*. *Gradiivo*, 492–493; 532–537.

³¹¹ Zapisnik s skupne seje predsedstva Narodnega sveta in Narodne vlade, Ljubljana, 9. novembra 1918, *Gradiivo*, 536–537.

jugoslovanska država postati socialna republika,³¹² predstavnik JSDS v ljubljanskem Narodnem svetu A. Kristan pa je zahteval razpustitev Narodnega sveta, ki je po njegovem mnenju opravil svojo vlogo.³¹³ Tako je podprl podobno zahtevo JDS v odnosu do Narodnega sveta.

V Zagrebu je seji osrednjega odbora Narodnega veča SHS, ki je bila 11. novembra 1918 in na kateri so med drugim razpravljali tudi o obliki skupne jugoslovanske države — republikanski ali monarhistični — poleg liberalcev I. Hribarja in A. Kramerja prisostoval tudi Iz. Cankar. V široki razpravi o tem aktualnem vprašanju sta sodelovala tudi slovenska predstavnika v Narodnem veču SHS (I. Hribar in Iz. Cankar), vendar ni znano, kakšna stališča sta obrazložila ob tej priložnosti. Nadaljevanje razprave o bodoči obliki ureditve skupne države je bilo napovedano za sejo osrednjega odbora 14. novembra 1918,³¹⁴ vendar na tej seji niso nadaljevali razprave o monarhistični ali republikanski ureditvi, temveč so sprejeli sklep, da predsedništvo vlade Narodnega veča SHS »mora čimprej navezati stike s srbsko vlado v Beogradu zaradi ustanovitve skupne vlade za vso suvereno državo SHS«. Skupna vlada naj bi po teh načrtih opravljala resore železnice, vojske, financ in zunanjih zadev.³¹⁵

Istega dne, 14. novembra, je Narodno veče SHS obvestilo Narodni svet v Ljubljani, da je »s srbsko vlado v ozkih stikih« zaradi tega, da bi srbska vlada oskrbela čim večjo okupacijsko vojsko (antante), ki naj bi zasedla »v prvi vrsti severne meje na Koroškem in Štajerskem in ki bi nadalje imela nalogo, da izpodrine italijansko armado z našega ozemlja«. Narodno veče SHS je ob tej priložnosti zahtevalo od Narodnega sveta v Ljubljani, naj določi najsevernejše točke na Koroškem in Štajerskem, ki naj bi jih zasedle antantne čete. To sporočilo Narodnega veča SHS poudarja dalje nujnost, naj Narodni svet v Sloveniji organizira v Ljubljani demonstracije proti italijanski okupaciji, slovenske občine, ki so jih okupirali Italijani, pa naj se prav tako izrečejo proti italijanski okupaciji in »za definitivno združitev z Jugoslavijo«.³¹⁶ Tako je Narodno veče SHS od-

³¹² *Naprej*, 11. novembra 1918.

³¹³ Kot op. 311.

³¹⁴ Zapisnik s seje osrednjega odbora Narodnega veča SHS, Zagreb, 11. novembra 1918, *Gradivo*, 555–558.

³¹⁵ Zapisnik s seje osrednjega odbora Narodnega veča SHS, Zagreb, 14. novembra 1918, *Gradivo*, 577–579. Iz zapisnika ni moč ugotoviti, ali je pri tem odločanju razen A. Kramerja sodeloval še kdo izmed slovenskih članov Narodnega veča SHS.

³¹⁶ AS, NS, Predsedstvo, št. 219, Ljubljana, 15. novembra 1918. Vse kaže, da je A. Kramer sporočil to Narodnemu veču iz Zagreba.

govorilo na zahtevo slovenske Narodne vlade z dne 12. novembra, naj bi Narodno veče SHS poslalo vojaško pomoč slovenskim enotam na Štajerskem.³¹⁷ Narodna vlada SHS v Ljubljani je na seji 15. novembra znova zaprosila Narodno veče SHS, naj z vojsko zavaruje severne slovenske meje.³¹⁸ Prav takrat vzpostavljene enote vojske Kraljevine Srbije pod poveljstvom podpolkovnika M. Švabića³¹⁹ so se na meji med porečjem Save in Soče postavile po robu Italijanom, ki so prodirali proti Ljubljani.

Slovenske politične stranke — Slovenska ljudska stranka, Jugoslovanska demokratska stranka in Jugoslovanska socialdemokratska stranka — so zavzele jasnejša stališča o jugoslovanskem zedinjenju in državni ureditvi, ko je Narodna vlada v Ljubljani 19. novembra 1918 prejela besedilo predloga Pokrajinske vlade za Dalmacijo z dne 16. novembra, ki je zahtevala zaradi »živiljenjskih interesov našega naroda« in »zlasti zaradi obrambe proti Italiji in zaradi zaščite ureditve v državi« naglo zedinjenje s Srbijo in Črno goro in ustanovitev skupne vlade »Države Srbov, Hrvatov in Slovencev« na čelu z Aleksandrom Karađorđevićem kot regentom. Vprašanje oblike državne ureditve bi po tem predlogu rešili kasneje v konstituenti.³²⁰ Predlog Pokrajinske vlade za Dalmacijo so poslali Narodni vladi SHS v Ljubljani po telefonu iz Zagreba, s pripombo slovenskega sekretarja v Narodnem veču SHS A. Kramerja, ki se je skliceval na ženevsko deklaracijo, odločnost Bosancev, da bi eventualno sami nastopili na pogajanjih s Srbijo, in na položaj v državi ter zahteval od Narodne vlade, naj najkasneje do 20. novembra zjutraj pošlje odgovor Narodnemu veču SHS v Zagreb.³²¹ Na seji Narodne vlade SHS v Ljubljani so 19. novembra 1918 sporočili ta naročila iz Narodnega veča SHS, vendar o zadevi niso

³¹⁷ AS, NS, zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, 12. novembra 1918, *Gradivo*, 563–565. Zapisnik navaja takole: »Ker je na Štajerskem položaj še vedno nejasen in ni izključena možnost puča, se naprosi NV v Zagrebu, da pošlje po možnosti bataljon zanesljivega vojaštva (prošnja se je stavila takoj telefonično).«

³¹⁸ AS, NS, zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, 15. novembra 1918; *Gradivo*, 587–589.

³¹⁹ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, Beograd, (dalje: A-VII), Akta srpske Vrhovne komande (dalje: ASVK), Popisnik 3, kut. 121, Izveštaj D. Simovića Vrhovnoj komandi srpske vojske. *Politika*, 3. novembra 1928; S. Švabić, *Desetogodišnjica dolaska srpske vojske u Ljubljanu i Zagreb*, *Gradivo*, 575–577. V operativnem dnevniku prve armade (pod datumom 15. november 1918) je zapisano, da je Narodni svet v Ljubljani poslal vrhovni komandi v Beograd svoje odposlance s prošnjo, naj pošlje v Slovenijo srbske čete »zaradi ohranitve reda in mira in da bi zasedle severne pokrajine do narodnostne meje«, ker so se pri »nacionalni gardi« pojavile »boljševistične ideje«, odposlane srbske čete pa so maloštevilne ipd. (A-VII, Op. dnevnik prve armije od 21. okt. 1918. do 14. jan. 1919).

³²⁰ F. Šišić, n. d., 268–269.

³²¹ AS, NS, zapisnik seje Narodne vlade SHS št. 19. Ljubljana, 19. novembra 1918.

razpravljali, ker so zastopniki strank v vladi izrazili željo, da bi se pred to »izredno pomembno odločitvijo« radi posvetovali s svojimi strankami, in so ne glede na Kramerjeva opozorila napovedali, naj bi bila razprava o dalmatinskem predlogu 21. novembra.

Spričo predloga pokrajinske vlade za Dalmacijo je imelo vodstvo Slovenske ljudske stranke najširša posvetovanja. Izvršni odbor stranke se je 21. novembra sestal v Ljubljani,³²² da bi preučil politični položaj, ocenil dalmatinski predlog in zavzel stališče o bodoči ureditvi jugoslovanske države. Po poročilu B. Remca o delu izvršnega odbora od njegove izvolitve 27. decembra 1917 so izvolili poseben organ stranke — eksekutivo VLS, ki jo je sestavljalo 23 predstavnikov stranke iz vseh slovenskih dežel z nalogo, da bi v imenu stranke vodila »narodnopolitične zadeve«. O predlogu Pokrajinske vlade za Dalmacijo je poročal Izidor Cankar. Opozoril je na usodni in zgodovinski pomen odločitev o dveh vprašanjih, ki sta bili po njegovem mnenju najpomembnejši za slovensko ljudstvo: »1. ali hočemo živeti Slovenci še nadalje svoje lastno življenje kot pleme ali se hočemo — seveda brez sile — polagoma asimilirati južnim rojakom; 2. kakšen naj bo ustroj naše nove države.« Cankar je v odgovor na prvo vprašanje navedel resolucijo kulturnega odseka Narodnega sveta, v kateri je bila poudarjena nujnost ohranitve slovenske narodnostne individualnosti. Ob drugem vprašanju so, spet na predlog Izidorja Cankarja, sprejeli posebno resolucijo,³²³ ki je poudarjala nujnost predhodnih dogovorov in uglasovanja ter postopnega in temeljitega dela pri ustvarjanju skupne države kot pogojih za njeno enotnost.

O predlogu Pokrajinske vlade za Dalmacijo je vodstvo Slovenske ljudske stranke sprejelo sklep, da se morajo predstavniki stranke v Narodni vladi SHS držati naslednjega napotila: »Predloženi načrt zemaljske vlade za Dalmacijo po svoji osnovi nasprotuje vsakršnim demokratičnim načelom in ga vsled tega odklanjamo kot nesprejemljivega. Ker je potrebno, da se za celo državo SHS za skup-

³²² *Slovenec*, 22. novembra 1918.

³²³ Besedilo resolucije je naslednje: »Oprta na narodno pravo, na načela krfskega pakta in na sklep sabora od dne 29. oktobra, po katerem bo »splošna narodna ustavodajna skupščina z vnaprej določeno kvalificirano večino, ki bo popolnoma zavarovala pred vsakim majoriziranjem, končno odločila o obliki vladavine kakor tudi o notranjem ustroju naše države, utemeljena na popolni ravnopravnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov«, zahteva V. L. S., da opuste sedanje vlade in oblasti na skupnem jugoslovanskem ozemlju vsako dejanje, ki bi moglo kakorkoli prejudicirati pravico našega ljudstva, da se glede svojega položaja v eni skupni državi samo prosto odloči.

V. L. S. zahteva, naj se prično med legitimiranimi zastopniki Slovencev, Hrvatov in Srbov dogovori, da se pripravi za konstituantno glede ustroja države potrebno soglasje, ki je predpogoj močne in notranje edinstvene države.«

ne zadeve ustvarijo že za čas provizorija skupni vladni organi, ki naj bi vodili tudi priprave za bodočo konstituantno, smo mnenja, da naj bi se ta provizorični državni preustroj uredil potem pogajanj in dogovora legitimiranih zastopnikov Slovencev, Hrvatov in Srbov kot enakopravnih enot, in izjavljamo, da smo pripravljeni v tem smislu takoj pričeti pogajanja.« Na sestanku so sprejeli več resolucij, ki so med drugim pravile, da »VLS navdušeno pozdravlja ustanovitev jugoslovanske države«, »da je za republiško obliko vladavine, poudarjajoč, da vidi predvsem v taki obliki vladavine garancijo za demokratičen ustroj države«. S posebno resolucijo so zahtevali, naj bi enako in občo volilno pravico dali vsem moškim in ženskam pri 21. letu starosti in na tem načelu izpeljali volitve za konstituantno.

Sklep tega sestanka vodstva Slovenske ljudske stranke so po razpravi o gospodarskem in socialnem programu stranke obeležili z manifestacijo sodelovanja in bratstva med slovenskim in srbskim narodom. *Slovenec* je v isti številki zapisal, da so posvetovanja pripadnikov Slovenske ljudske stranke v organizacijah 21. novembra 1918 bila »navdušena in sijajna manifestacija za bratsko in iskreno edinstvo s Srbi in Hrvati«.

Takšno stališče vodstva SLS in njegova taktika zavlačevanja in postopnega reševanja vprašanj o zedinjenju sta temeljila poleg načelnih razlogov tudi na vesteh, ki so prihajale o pogajanjih v Ženevi, o sklenjenem sporazumu, izbrani skupni vladi idr. Koroščeva odsotnost in pomanjkanje »pravih« vesti o njegovi dejavnosti v Ženevi in Parizu ter neobveščenost o politiki, ki sta jo Narodno veče SHS in S. Pribičević vodila s srbsko vlado v Beogradu, so zbujali v vodstvu klerikalne stranke pravo zmedo, ki je dosegla vrhunec s predlogom dalmatinske vlade v trenutku, ko je vodstvo SLS trdno verjelo v veljavnost in upravičenost sporazuma, ki ga je sklenil Korošec v Ženevi. Prav v času posvetovanja Slovenske ljudske stranke, 21. novembra 1918,³²⁴ so prispele iz Ženeve v Ljubljano vesti o sestavi skupne jugoslovanske vlade in njenih pristojnostih ter o začasnem stanju, določenem z ženevskim sporazumom. Dvojna politična igra odločujočih dejavnikov jugoslovanskega zedinjenja je potekala brez vednosti in soglasja voditeljev najvplivnejše stranke v Sloveniji — Slovenske ljudske stranke, ki so le slutili, »da se dela tajna politika«³²⁵ in da jo izvajajo mimo Narodnega veča SHS in

³²⁴ *Slovenec*, 22. novembra 1918.

³²⁵ S. Kranjec, *Koroščevo predavanje*, 228.

volje večine predstavnikov političnih strank, ki so v njem zastopane.

Na seji Narodne vlade SHS v Ljubljani, ki je bila istega dne (21. novembra) popoldne, kot je ugotovljeno v zapisniku,³²⁶ sta se v obširni razpravi o predlogu dalmatinske vlade v svojih govorih izrekla proti predlogu J. Brejc (SLS) in A. Kristan (JSDS), ki sta poudarila naslednje pomembne pridržke: »S tem (predlogom; M. Z.) ustvari diktatura one osebe, ki imenuje in seveda tudi odstavlja voditelje države; čas, kdaj se skliče konstituenta, je popolnoma nedoločen, ker je pojem o tem, kdaj vlada na Balkanu mir in red, podvržen samovoljnemu tolmačenju provizorične vlade. Tudi se je bati, da se imenuje vojaški guverner v posameznih deželah in se bodo vršile volitve v konstituantno pod različnim pritiskom«. Zastopniki Slovenske ljudske stranke v vladi so poudarjali, da se ne bojijo Srbov »in ne kulturnega boja«, temveč neznosnega absolutizma.

Člani Narodne vlade iz vrst Jugoslovanske demokratske stranke so pa poudarjali, da so »po svojem mišljenju vsi republikanci«, vendar se za načrt dalmatinske vlade, ki zahteva začasno monarhijo, opredeljujejo »samo radi tega, ker mislijo, da ni drugega izhoda iz našega težavnega položaja, v katerem se nahajamo, bodisi z ozirom na zunanje zadeve (invazija Italijanov) bodisi v notranjosti radi pomanjkanja denarja in živil«. Po izjavi Slovenske ljudske stranke (J. Brejc), da zavrača dalmatinski predlog, je v imenu Jugoslovanske demokratske stranke I. Tavčar sporočil sklep strankinega vodstva z dne 20. novembra 1918, da se morajo vsi zastopniki JDS v ljubljanski Narodni vladi SHS obvezno zavzeti za predlog Pokrajinske vlade za Dalmacijo.³²⁷ Poverjenik JSDS v ljubljanski Narodni vladi je dal izjavo, ki ni vsebovala določenega stališča do dalmatinskega predloga, temveč je poudarjala potrebo, da bi čimprej vzpostavili začasno enotno oblast, in zahtevo, naj bo jugoslovanska država »socijalna republika z najširšo samoupravo ljudstva«.³²⁸

³²⁶ AS, NS, zapisnik 20. seje Narodne vlade SHS, Ljubljana, 21. novembra 1918; *Gradivo*, 631–633.

³²⁷ Vodstvo JDS je že na sestanku v Ljubljani 13. novembra 1918 sklenilo, da vidi politično, gospodarsko in kulturno prihodnost jugoslovanskega ljudstva le v enotni državi Srbov, Hrvatov in Slovencev s centralno vlado na čelu (D. Lončar, n. d., 123). V istem duhu kakor vodstvo JDS, torej za centralistično in unitaristično ureditev jugoslovanske države s Kraljevino Srbijo, so se izrekli tudi kulturni delavci iz kroga JDS in strankarsko neopredeljeni, ko so 23. novembra 1918 objavili v Ljubljani »izjave duševnih delavcev«. Podobno stališče je zavzelo tudi vodstvo JSDS. F. Erjavec, *Avtonomistična izjava*, 180.

³²⁸ Po trditvi A. Prepeluha vodstvo JSDS ni razpravljalo o predlogu Pokrajinske vlade za Dalmacijo, in izjava, ki jo je A. Kristan sporočil na seji Narodne vlade v Ljubljani 21. novembra, je pomenila Kristanovo osebno mnenje. (A. Prepeluh, n. d., 161). Toda na številnih zborovanjih, ki jih je priredila JSDS 24. no-

Te izjave slovenskih političnih strank na seji Narodne vlade SHS, ki je bila 21. novembra 1918 v Ljubljani, so — kot je kasneje ocenil J. Brejc³²⁹ — že kazale »one temeljne divergence v nazoru glede politične ureditve nove države, ki so se pozneje izkristalizirale v bojni klic: tu avtonomija — tu centralizem! SLS je v predlogu dalmatinske vlade instinktivno čutila neko nevarnost za našo komaj pridobljeno politično samostojnost, dočim je JDS brez rezerve — morda nezavestno — nastopila ono pot, ki je v poznejšem razvoju dogodkov vodila v najgorji centralizem«. Ob predlogu dalmatinske vlade v Narodni vladi SHS v Ljubljani, ki je od ustanovitve mnoge zadeve reševala v glavnem solidarno, so se znova razvneli stari spori in nestrpnost med klerikalci in liberalci. Navzlic temu je A. Kalanu (SLS) uspelo doseči, da Narodna vlada ni glasovala o predlogu Pokrajinske vlade za Dalmacijo, temveč naj bi se člani Narodne vlade, ki so bili sočasno tudi člani Narodnega veča SHS, izrekli o tem na napovedani seji veča v Zagrebu 23. novembra 1918.

Pred omenjeno sejo je med zastopniki večjega števila političnih strank v Narodnem veču SHS raslo prepričanje, da bi se morali, ne glede na ženevski sporazum ter na delovanje in stališča A. Korošca in Jugoslovanskega odbora, čimprej odločiti za zedinjenje s Srbijo in Črno goro.³³⁰ Od hrvatskih strank je le Starčevićeva Stranka prava, ki je zastopala zamisel avtonomije posameznih področij, nasprotovala reševanju vprašanja jugoslovanskega zedinjenja, dokler se člani Jugoslovanskega odbora ne bodo vrnili v domovino. Starčevićevce so v tej zahtevi podpirali le zastopniki Slovenske ljudske stranke v Narodnem veču SHS.

Vodstvo Slovenske ljudske stranke je ocenilo napovedane pogovore v Narodnem veču SHS za pomemben dogodek in je poslalo

vembra 1918, so sprejeli resolucijo izvršnega odbora stranke, ki se je glede poti in načina za čimprejšnje jugoslovansko zedinjenje ujemala s predlogom Pokrajinske vlade za Dalmacijo. D. Lončar, n. d., 124.

³²⁹ J. Brejc, n. d., 177.

³³⁰ A-VII, ASVK, Popisnik 3. kut. 113, grupa 10, poročilo D. Simovića vrhovni komandi srbske vojske, Zagreb, 22. novembra 1918. *Gradivo*, 635—636. D. Simović poroča, da bodo jutri, 23. novembra, na plenarni seji Narodnega veča SHS, »ki ji bodo prisostvovali tudi odposlanci vseh drugih pokrajin«, razglasili zedinjenje s Srbijo in Črno goro v eno državo pod regentstvom prestolonaslednika Aleksandra, zatem pa bodo odposlanci Narodnega veča SHS odpotovali v Beograd, da bi vzpostavili skupno vlado. Ravnanje A. Korošca in Jugoslovanskega odbora v tujini je Simović ocenil za nekorektno in poudaril, »da niso hoteli priti v Zagreb, temveč le podaljšujejo svojo akcijo«. Osrednji odbor NV SHS je namreč sklenil, naj bi Korošca in Trumbića brzojavno poklicali iz tujine v Zagreb, da bi Narodnemu veču SHS poročala o zunanjepolitičnem položaju Države SHS, če pa ne moreta priti, naj bi poslala svoje odposlance. Brzojavko so poslali 20. novembra na naslov Jugoslovanskega odbora v Ženevi in Parizu. Zapisnik s seje osrednjega odbora NV SHS, Zagreb, 20. novembra 1918, *Gradivo*, 624.

v Zagreb svoje najbolj izkušene predstavnike. Zastopniki SLS Izidor Cankar, B. Remec, L. Pogačnik in F. Smodej so med dvodnevno razpravo v Narodnem veču SHS o vprašanju združitve s Kraljevino Srbijo in Črno goro in o obliki državne ureditve — 23. in 24. novembra 1918 — tokrat aktivno sodelovali pri delu večja. V ostri in žolčni razpravi med predstavniki posameznih strank in skupin, ki so razlagali in branili svoje politične programe in interese,³³¹ so se predstavniki Slovenske ljudske stranke postavili na stran tistih politikov, ki so bili proti naglemu zedinjenju brez poprejšnjega določanja temeljnih načel. Zastopniki SLS so imeli prvotno svoj predlog,³³² vendar so ga umaknili in podprli predlog starčevičevcev in skupine hrvatskih politikov, zbranih okrog listov *Hrvat* in *Obzor* (Anđelinović, Barac, Krnic, Winterhalter, Spinčić, Šurmin), ki so poudarjali, da je treba počakati na poročila Jugoslovanskega odbora in Trumbića ter predsednika večja A. Korošca, preden bi se odločili glede zedinjenja. Skupni predlog skupine hrvatskih politikov in predstavnikov Slovenske ljudske stranke, ki je bil sicer po zamisli blizu predlogu Pokrajinske vlade za Dalmacijo, je bil očitno preračunan tudi na to, da bi pridobili čas in počakali na vrnitev A. Korošca.³³³ Izidor Cankar je obrazložil svoj predlog v imenu Slovenske ljudske stranke in poudaril, da se Slovenci ne bojijo preglasovanja od Srbov, da vsa slovenska moč temelji v njihovih organizacijah in da jim demokratična misel pomeni temeljno željo, da bi bili svobodni in zadovoljni.

Predstavniki Jugoslovanske demokratske stranke v Narodnem veču SHS so podprli predlog Pokrajinske vlade za Dalmacijo in med razpravo poudarjali nevarnost italijanskega prodora, možnost vrnitve Karla Habsburškega ipd. ter navajali vse to za razloge za čim hitrejšo zedinjenje.³³⁴ V dobršni meri je šlo za propagando, ki naj bi podprla akcijo S. Pribičevića, da bi Narodno veče SHS sprejelo dokončno odločitev o zedinjenju s Srbijo in Črno goro.

³³¹ Glej zapisnike sej osrednjega odbora NV SHS 23. in 24. novembra 1918, *Gradiivo*, 640—642; 644—646, ali obširneje: A. Prepeluh, n. d., 158—185.

³³² Predlog, ki so ga v imenu SLS pripravili in podpisali L. Pogačnik, Iz. Cankar in B. Remec, je bil takšen: »Ker je potrebno, da se osnuje skupen vladni organ za skupne interese Slovencev, Hrvatov in Srbov, in ker je mogoče tak organ sestaviti le po medsebojnem dogovoru obeh vrhovnih oblasti na tem teritoriju, predlagajo člani VLS: Narodno veče naj izvoli pooblaščenca Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki se bodo, izključivši možnost majoriziranja, dogovarjali glede skupne vlade s pooblaščenca srbskega naroda in Kraljevine Srbije.« *Gradiivo*, 642—643.

³³³ F. Sišić, n. d., 270.

³³⁴ Vj. Kukovec je zagovarjal centralizem in hegemonijo »spodobnejših«³³⁴ ter poudarjal, da stojijo pred vrati Italijani in ni moč čakati. Podobno je govoril tudi A. Kramer, o tem, da Italijani prodirajo proti Ljubljani, da nameravajo zasesti vso Slovenijo, celo Stajersko, da bivši cesar Karel še vedno upa, da bodo jugoslovanske dežele spet njegove, itd. *Gradiivo*, 641—642.

V prizadevanjih, da bi uresničili predlog pokrajinske vlade za Dalmacijo, so Hrvatsko-srbsko koalicijo poleg slovenskega vodstva JDS podprli tudi hrvatski klerikalci (J. Šimrak), deloma pa tudi slovenski socialisti, ki so svoje stališče obrazložili v skupnem predlogu s Socialnodemokratsko stranko Hrvatske in Slavonije.³³⁵ V izvoljenih odbor sedmerice, ki naj bi preučil vse predloge in sestavil skupnega v imenu Narodnega veča SHS, so od slovenskih članov osrednjega odbora Narodnega veča izvolili le Iz. Cankarja, predstavnika Slovenske ljudske stranke. Njegov vstop v odbor sedmerice je bil začetek vse večjega vtapljanja Slovenske ljudske stranke v politično igro, ki so jo vodili Hrvatsko-srbska koalicija in vladajoči krogi iz Srbije.

Odbor sedmerice je pripravil sklep o razglasitvi zedinjenja Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, nastale na področju bivše avstro-ogrske monarhije, s Kraljevino Srbijo in Črno goro. Odbor je sočasno izvolil delegacijo 28 članov, ki so ji zastavili nalogo in dali pooblastilo, »da v sporazumu z vladjo Kraljevine Srbije in s predstavniki vseh strank v Srbiji in Črni gori nemudoma izpelje organizacijo enotne države...« V delegacijo so od slovenskih predstavnikov izvolili A. Korošca, Iz. Cankarja (SLS), A. Kramerja (JDS) in A. Kristana (JSDS). Poleg tega je odbor predložil Narodnemu veču SHS, naj sprejme tudi »napotila za delegate«, v katerih sta bila obrazložena način in oblika notranje ureditve nove države v razdobju do sklicanja ustavodajne skupščine. Narodno veče SHS je sprejelo sklep in napotilo za delegacijo. Med razpravo o teh predlogih odbora sedmerice je predstavnik Slovenske ljudske stranke L. Pogačnik izjavil v imenu stranke, »da sprejema popolnoma sprejeti predlog«³³⁶ odbora sedmerice. Tako je SLS navzlic svojemu opozicijskemu stališču pristala ob večini v Narodnem veču SHS, ki se je izrekla za sklep in napotke v celoti. Vsekakor je bilo predstavnikom Slovenske ljudske stranke v Narodnem veču SHS jasno, za kaj so glasovali, temprej, ker je bil ugledni član stranke Iz. Cankar v redakciji, ki je sestavila ta dva dokumenta.

Od slovenskih predstavnikov v Narodnem veču SHS je le socialdemokrat A. Kristan skupaj s socialistoma Koračem in Bukšegom in starčevičevcem Petričičem s pridržki glede monarhistične oblike vladavine načelno soglašal s predlogi odbora sedmerice.

³³⁵ F. Šišić, n. d., 271–272.

³³⁶ *Gradivo*, 645. O poteku sej in o sklepih NV SHS 23. in 24. novembra 1918 ter o razlogih za takšen način zedinjenja glej obširneje: F. Čulinović, n. d., 105–119.

O sklepih Narodnega veča SHS o zedinjenju Države SHS s Kraljevino Srbijo in Črno goro je poročal *Slovenec* že naslednjega dne, 25. novembra, v svoji posebni jutranji izdaji. Svoje soglasje s tako nepričakovano naglo odločitvijo Narodnega veča SHS je vodstvo Slovenske ljudske stranke opravičevalo z netočno trditvijo, da je Narodno veče SHS »bistveno spremenilo prvotni načrt dalmatinske zemaljske vlade in obveljal je kompromisni predlog«, vendar pa vodstvo o njegovi vsebini ni želelo obširneje razpravljati, češ da je le začasen. *Slovenec* je dalje pojasnjeval in opravičeval politični preobrat vodstva stranke in poudarjal, da je le-to zavrnilo predlog dalmatinske vlade iz demokratičnih in republikanskih razlogov, zastopniki stranke pa so v Narodnem veču SHS glasovali za kompromisni predlog za zedinjenje z regentom na čelu, ker so »hotel manifestirati — ne za monarhijo — marveč za takojšnje popolno ujedinjenje vseh Jugoslovancev«, kakršno terja težavno stanje v jugoslovanskih deželah. List je poudarjal, da pogajanja s srbsko vlado ne bodo brez vednosti Jugoslovanskega kluba in Jugoslovanskega odbora ter brez Korošca in Trumbića, ki sta bila izvoljena v 28-člansko delegacijo. List je ob koncu objavil tudi izjavo, ki jo je L. Pogačnik prebral v imenu stranke v Narodnem veču SHS med razpravo o sklepu in napotilih pred glasovanjem in ki se v pridržkih loči od tiste, ki je bila zabeležena v zapisniku seje osrednjega odbora Narodnega veča SHS z dne 24. novembra 1918. Izjava L. Pogačnika, ki jo je objavil *Slovenec*, vsebuje naslednje: »Ta načela ne odgovarjajo popolnoma našim željam. Zavarujemo se proti temu, da bi ta sklep napravil prejudic za delo konstituante. Zlasti bi bilo tudi potrebno, da se plenum Narodnega veča bavi z današnjo dalekosežno akcijo. A brez zatajevanja in discipline ni uspehov, še manj trdnih državnih temeljev. Zato izjavljam: Provizorična uredba je nujno potrebna in naš jugoslovanski narod izide čim prej iz sedanjih zgodovinskih kritičnih momentov k plodonosnemu delu za svojo politično, gospodarsko in prosvetno veličino. Zato bomo v imenu VLS glasovali za predloženi načrt.« Istega dne je *Slovenec* v redni izdaji objavil uvodnik *Da se razumemo* (pisec: Iv. Vesenjaki), ki je znova zagovarjal republikansko obliko ureditve jugoslovanske države.

V poznih večernih urah 25. novembra 1918 je vodstvo Slovenske ljudske stranke sprejelo od Narodnega veča SHS iz Zagreba »presenetljivo vest«, da ženevski sporazum nima več veljave, ker ne ustreza pristojnim krogom v Srbiji, da ga je Pašić podpisal proti svoji volji in da je za nadaljnje delovanje za zedinjenje odločilen

le sklep Narodnega veča SHS z dne 24. novembra. Po drugi strani je bilo vodstvo Slovenske ljudske stranke obveščeno po hrvatskih listih z dne 23. novembra (ki so povzeli vest švicarskega lista *Journal de Genève* z dne 14. novembra 1918), da bo »ženevska« jugoslovanska vlada baje kmalu zasedala v Parizu. Takšne nasprotujoče si vesti so povzročile še večjo zmedo v vodstvu stranke, ki je ob svojem soglasju v Narodnem veču SHS še vedno računalo na sporazum v Ženevi in na upoštevanje Jugoslovanskega odbora in Jugoslovanskega kluba ter njunih političnih predstavnikov kot dejavnikov na pogajanjih pri ustvarjanju skupne države.³³⁷ Vodstvo stranke je zato za trenutno najpoglavitnejšo nalogo postavilo vzpostavitev zveze z A. Korošcem v Parizu in poudarilo, da se je treba zaradi takšnega položaja izogibati kakršnikoli odločitvi do njegove vrnitve.³³⁸

Prav takrat si je Korošec v Parizu na moč prizadeval, da bi se čimprej vrnil v domovino. Že med obiskom je 16. novembra prosil italijanskega ambasadorja v Parizu B. Longareja, naj bi mu italijanska vlada skupaj z njegovima »sekretarjema« omogočila prehod čez Italijo na poti v Zagreb.³³⁹ Korošec je bil prisiljen storiti takšen korak, ker mu ni uspelo, da bi v srbskem poslaništvu v Parizu dobil vizume za vrnitev v domovino zase, za G. Žerjava in M. Čingrijo — kot je povedal v svojem predavanju 1925. leta. Tudi razvoj dogodkov v zvezi z jugoslovanskim zedinjenjem po propadu ženevskega sporazuma in predvsem dogovori S. Pribičevića s srbsko vlado v Beogradu govore v prid Koroščevi trditvi, češ da so mu onemogočali, da bi se pravočasno in na svojo željo vrnil v domovino pred zedinjenjem.

Srbska vlada je do Korošca (Žerjava in Čingrije) zavzela zelo neugodno stališče po ženevskih pogajanjih in zlasti po njihovi »nevljudni brzoglavki«, poslani 18. novembra 1918 prestolonasledniku Aleksandru iz Londona po J. Jovanoviću. V odgovoru na to brzoglavko je S. Protić s Krfa 25. decembra 1918 naročil J. Jovanoviću, naj Korošču in Čingriji sporoči, da je prestolonaslednik Aleksander sprejel njuno depešo z 18. novembra in da obžaluje, ker ji-

³³⁷ S. Pribičević je na seji osrednjega odbora NV SHS, ki je bila 23. novembra 1918, poudaril, da so »odposlanci NV v tujini« v Parizu ter da so se v Ženevi sporazumeli s srbsko vlado o ustanovitvi skupne vlade, in ob koncu sporočil, na videz mimogrede, da srbski minister Ninčić poziva v imenu srbske vlade Narodno veče SHS, naj bi po skupnem sporazumu sestavilo vlado. *Gradivo*, 64.

³³⁸ *Slovenec*, 26. novembra 1918.

³³⁹ Italijanski ambasador v Parizu B. Longare — predsedniku vlade Orlandu. Pariz, 17. novembra 1918. *Gradivo*, 592–593.

ma ne more neposredno odgovoriti, »ker se to ne spodobi v ustavni in parlamentarni državi, kakršna je Srbija«, poleg tega pa — je poudarjal Protić — ne pozna (Aleksander) »v nadrobnostih vsega poteka pogajanj v Ženevi«. Protić dalje obžaluje, da Korošec in Čingrija smatrata sleherno spremembo ženevskega sporazuma za kršitev jugoslovanske ideje, ter je presenečen in začuden, ker vidi »celo neko nevarnost za dinastijo in s takšnimi izjavami kaže-ta željo, da bi tudi moralno pritiskala na Krono in vse nas. Od bivše Avstro-Ogrske smo bili vajeni poslušati in sprejemati takšna namigovanja in grožnje« — je Protić očital Korošču in Čingriji — »in nismo nikoli mogli misliti, da jih bomo spet slišali od predstavnikov naših bratov, za katerih osvoboditev sta resnično vrgla na kocko svoj obstanek Srbija in njena viteška narodna dinastija«. Protić je dejansko Korošca in Čingrijo skupaj z Jugoslovanskim odborom obtoževal, da so v Ženevi in Parizu poskušali Srbe iz jugoslovanskih krajev pod bivšo Avstro-Ogrsko ločiti od Srbije, »da bi z njimi napravili fronto proti Srbiji«, in jih opozarjal, da bi — če ne bi sprejeli srbskih pogojev, predvsem monarhijo in dinastijo Karađorđevićev, lahko šli vsaksebi: »Srbi s Srbi, Hrvati in Slovenci pa s Hrvati in Slovenci.«³⁴⁰

V luči takšnih obtožb srbske vlade je razumljiva tudi njena skrb, da se Korošec ne bi vrnil v domovino, dokler s Pribičevićem in Narodnim večem SHS ne bi opravili zadeve v zvezi z zedinjenjem po njeni volji. Korošec in Trumbić sta bila — če gledamo objektivno — edini osebnosti, ki bi s svojo avtoriteto v Narodnem veču SHS in s svojo prisotnostjo v Zagrebu lahko vplivali na nadaljnji razvoj dogodkov. Ako bi bila vrnitev A. Korošca v domovino zaželeno, bi ga srbska vlada lahko poslala tudi čez Krf v Beograd in Zagreb, torej po poti, po kateri je sicer pošiljala svoje ljudi. Tako pa je Korošec šele po posredovanju angleške in francoske diplomacije dobil vizume za potovanje čez Italijo, kjer je poleg zapoznelega odhoda iz Pariza 26. novembra spet naletel na ovire,³⁴¹ ki so mu onemo-

³⁴⁰ S. Protić — S. Jovanoviću, Krf, 25/12. novembra 1918; *Gradivo*, 647; *Radikal*, 7.—8. januarja 1923.

³⁴¹ O potovanju čez Italijo je Korošec 1925. leta povedal naslednje: »Na potovanju so nam v Veroni odvzeli pasoše. Tam smo čakali 2 dni (podčrtal M. Z.). Nismo vedeli, kaj je, telefonirali smo v Rim. Šele to je pomagalo. Potem smo zopet dobili potne liste. Nismo se smeli vrniti v Trst, ampak preko Brennerja, Inomosta, Beljaka, da smo prišli v domovino.« S. K r a n j e c, *Koroščevo predavanje*, 228. — A. Prepeluh je svoje dni (1935) poudaril, da je vrnitev A. Korošca iz Pariza v domovino konec 1918 poglavje zase. »o katerem še danes ni mogoče pisati«. Tako je posredno potrdil Koroščeve trditve iz 1925. leta.

gočile, da bi se vrnil v domovino pred 1. decembrom 1918. Ves čas do vrnitve vodstvu Slovenske ljudske stranke ni uspelo vzpostaviti zveze s Korošcem in se je tako zgubljalo v čakanju in nedejavnosti v »visoki politiki«, ki se je kuhala v Narodnem veču SHS.

Nepričakovana odločitev S. Pribičevića in njegovih privrženec v Narodnem veču SHS, da bo izvoljena delegacija večja 27. novembra odpotovala v Beograd zaradi razglasitve zedinjenja, je spet prisilila voditelje Slovenske ljudske stranke, da so spremenili svoja stališča in sledili razvoju dogodkov med Zagrebom in Beogradom. Po končanih sejah osrednjega odbora Narodnega večja SHS 23. in 24. novembra so se vsi slovenski člani Narodnega večja SHS razen A. Kramerja vrnili v Ljubljano, ker so jim predtem sporočili, da bodo pravočasno obveščeni o odhodu delegacije Narodnega večja SHS v Beograd. S. Pribičević in njegovi somišljeniki so v osrednjem odboru Narodnega večja SHS 26. oktobra pozno zvečer sklenili, da bo delegacija večja, izvoljena 24. novembra, odpotovala v Beograd v sredo, 27. novembra.³⁴² Slovenski predstavniki v delegaciji so za to odločitev zvedeli šele 27. novembra zjutraj.³⁴³ Na nujnem sestanku slovenskih delegatov, ki ga je istega dne sklical J. Brejc, so navzlic vtisu, »da so Slovenci namerno izostavljeni«, torej neobveščeni, sklenili, da bo slovenski del delegacije — Iz. Cankar, J. Brejc (kot namestnik A. Korošca) in J. Puntar, glavni urednik lista *Slovenec* (vsi SLS), ter A. Kristan (JSDS) — odpotoval v Beograd. A. Kramer, član delegacije in predstavnik JDS, je že odpotoval v Beograd z drugimi člani delegacije Narodnega večja SHS.

Med potovanjem iz Ljubljane v Zagreb so se delegati Slovenske ljudske stranke — med čakanjem na posebni vlak — 27. novembra zvečer v Zagrebu sestali s politiki iz Starčevićeve Hrvatske stranke prava, svojimi edinimi preostalimi političnimi zavezniki v nazorih o načinu in metodi zedinjenja. Starčevićenci so ob tej priložnosti Cankarju, Brejcu in Puntarju izjavili, »da bodo sprejeli dinastijo...«,³⁴⁴ kar je vsekakor še bolj vplivalo na klerikalne izvoljence, da so svoje stališče glede razmerja do pravoslavne dinastije Karađorđevićev prilagodili dejanskim političnim razmeram v delegaciji, tako da se ne bi znašli osamljeni in v opoziciji. Navzlic vsemu je vodstvo Slovenske ljudske stranke pred odhodom v Beo-

³⁴² *Slovenec*, 27. novembra 1918.

³⁴³ A. Prepeluh, n. d., 183.

³⁴⁴ A-IZDG, fond Iz. Cankarja, zapisek v beležnici, sig. 1270. O bivanju slovenske delegacije v Zagrebu 27. novembra je pisal tudi *Slovenec* 28. novembra 1918.

grad še živel v prepričanju, da bosta A. Trumbić in A. Korošec sodelovala na pogajanjih v Beogradu.³⁴⁵

Slovenski delegati so prispeli v Beograd 30. novembra zjutraj³⁴⁶ in Iz. Cankar je zapisal, kako so takoj zvedeli, da je A. Kramer od prestolonaslednika Aleksandra³⁴⁷ prinesel naslednjo vest: »Pichon zahteva, da pride Aleksander v Pariz. Tam bo branil naše meje, torej mora biti že imenovan kot regent; zato da je treba hite ti.« Istega dne, 30. novembra, sta popoldne Iz. Cankar in J. Brejc v imenu Slovenske ljudske stranke in kot člana slovenske delegacije sodelovala na redakcijskem sestanku za sestavitev adrese Narodnega veča SHS³⁴⁸ in ob tej priložnosti tudi dokončno izrekla soglasje z njeno vsebino. Naslednjega dne, 1. decembra 1918, je podpredsednik Narodnega veča SHS dr. A. Pavelić v imenu delegacije osrednjega odbora prebral adresu Narodnega veča SHS,³⁴⁹ zatem pa je regent Aleksander Karađorđević v imenu kralja Petra I. razglasil nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Po razglasitvi zedinjenja v Beogradu sta 2. decembra 1918 popoldne prispela v Ljubljano A. Korošec in G. Žerjav. Korošec je naravnost z vlaka odšel na sejo Narodne vlade SHS v Ljubljani, kjer je med dveurnim pogovorom dal »zaupne informacije« o svojem bivanju v Ženevi in Parizu. Ni znano, kaj vse je povedal A. Korošec ob tej priložnosti. V sporočilu, ki ga je Narodna vlada izdala o tem Koroščevem poročanju o »političnem položaju«, je pou-

³⁴⁵ To je potrdil tudi S. Pribičević v svoji izjavi 25. novembra v NV SHS, ko je odgovarjal na zahtevo F. Barca, naj odposlanstvo NV odloži odhod v Beograd, dokler se ne bosta vrnila Trumbić in Korošec. (F. Šišić, n. d., 278). *Slovenec* je v številki z dne 29. novembra 1918 zapisal o pogajanjih, ki so se prav 29. novembra pričela v Beogradu: »Reči pa moramo, da pričakujemo, da se bodo pogajanja le vršila z zastopniki srbskega naroda samega. Kolikor nam je doslej znano, se v Beogradu nahajata le dva ministra z regentom; ni pa še tam poslancev in ne ostalih članov srbske vlade. Dr. Korošec in dr. Trumbić še nista došla. S kom se bodo tedaj vršila pogajanja?«

³⁴⁶ Tako je Iz. Cankar zapisal v svojo beležnico: »30. nov. zjutraj smo prispeli h konferencam v Beograd.« Ta podatek je verjetnejši od tistega, ki ga je zabeležil A. Prepeluh, ko je trdil, da so slovenski odposlanci prispeli v Beograd 28. novembra zvečer. (A. Prepeluh, n. d., 183). Upoštevati je treba namreč, da so bili slovenski odposlanci 27. novembra zvečer v Zagrebu, da so bile prometne zveze z Beogradom zelo slabe in neredne in da so morali kakor del odposlanstva NV SHS, ki je prispel v Beograd šele 28. novembra ob 11. uri (*Slovenec*, 29. novembra 1918), čakati v Zemunu na prevoz z ladjo. Prvi pogovor odposlanstva NV SHS z regentom Aleksandrom (brez slovenskih odposlancev, ki razen A. Kramerja še niso prispeli) je bil 29. novembra ob 10. uri v Beogradu. *Slovenec*, 29. novembra 1918.

³⁴⁷ Prestolonaslednik Aleksander je sprejel 30. novembra A. Kramerja in se pogovarjal z njim o razmerah v Sloveniji. *Slovenec*, 2. decembra 1918.

³⁴⁸ Isto kot op. 344. Ob tej priložnosti je — kot je zapisal Iz. Cankar — Pribičević izjavil, da v adresu ni moč vključiti pravice ustavodajne skupščine, da bi odločala o bodoči obliki vladavine, kajti »Aleksander potuje v inozemstvo — če (ne) pride tja kot bodoči en kralj, ne bo nič opravil«. To so bili očitno razlogi, ki so pri klerikalnih zastopnikih v Beogradu strli sleherno misel na kakršnokoli »svojo« politiko.

³⁴⁹ F. Šišić, n. d., 280—281.

darjeno, da se je Korošec kot vodja delegacije Narodnega veča SHS na pogovorih, ki jih je imel z Jugoslovanskim odborom, srbsko vlado in opozicijo v Ženevi in s predstavniki antante v Parizu, sporazumel, da je treba čimprej organizirati skupno državo »celotnega naroda SHS« zaradi enotnega nastopanja proti tujini. Poleg tega so poudarili tudi Koroščevo zagotovila, da bodo slovenske zahteve glede severnih meja *popolnoma zadovoljene*.³⁵⁰ Koroščevo poudarjanje »poroštev«, ki so jih dale srbska vlada in antantne sile glede ohranitve in zadovoljive rešitve severnih slovenskih meja, ter njegovo pojasnilo, da ni pomembno, kako so potekali pogovori in kako je prišlo do zedinjenja, saj je najpomembnejše, da je bilo doseženo,³⁵¹ so bili vsekakor tudi izraz Koroščeve taktike, ki jo je narekoval predvsem razvoj dogodkov, preračunane na to, da bo deležen podpore pripadnikov Slovenske ljudske stranke in slovenskega ljudstva za Kraljevino SHS, kakršna je bila pač ustvarjena, najbrž pa tudi izraz njegovega prepričanja, da bo takšne zahteve moč uresničiti. V položaju, ko so vse slovenske politične stranke in vse slovensko ljudstvo z bojaznijo gledali na italijanske zahteve glede okupacije Slovenskega primorja in na spopade krog severnih meja, so takšne izjave A. Korošča vplivale na ugodnejši sprejem prvo-decembrskega akta v Sloveniji.

Takoj po prihodu v Ljubljano je G. Žerjav (2. decembra) poslal A. Kramerju v Beograd brzojavko z naslednjo vsebino: »Če je mogoče, počakajte s pogajanjem do prihoda Korošča in mene. Odpotovala bova v torek zjutraj (3. decembra; M. Z.).«³⁵² Ob vesti o prihodu Korošča v Ljubljano, ki jo je prinesel sel Narodnega veča SHS R. Giunio, je Narodno veče SHS po telefonu poprosilo Narodno vlado, naj sporoči A. Korošču, da bi bilo dobro, če bi čimprej prišel v Zagreb. Po Narodnem veču SHS so 3. decembra poslali iz Zagreba na naslov Narodne vlade v Ljubljani naslednje sporočilo (sprejeto 4. decembra): Iz Beograda sporočajo, da so pogajanja med delegacijo Narodnega veča SHS in srbsko vlado prekinjena do prihoda dr. Korošča. Dr. Korošec bi po svojem prihodu poročal o mednarodnem položaju, zatem bi nadaljevali sejo ob njegovem sodelovanju.³⁵³ Dejansko je šlo le za poskuse, da bi pomirili vod-

³⁵⁰ AS, NS, fond narodne vlade SHS, sejni zapisniki, 27. seja, Ljubljana, 2. decembra 1918. *Slovenec* je v tej zvezi 2. decembra 1918 zapisal: »Naš položaj glede severne meje je kar najugodnejši in je popolna izpolnitev naših narodnih zahtev zagotovljena.«

³⁵¹ *Slovenec*, 3. decembra 1918.

³⁵² AS, NS, fond narodne vlade SHS v Ljubljani, sejni zapisniki, 27. seja, Ljubljana, 2. decembra 1918. Žerjavova brzojavka Kramerju.

³⁵³ AS, NS, fasc. 4. (neregistrirano).

Narodno veče Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu 1918. leta. Na fotografiji so tudi slovenski člani veča (od leve proti desni): Iv. Hribar (6. v prvi vrsti), Iv. Vesenjaki (4. v drugi vrsti); v zadnji vrsti so: dr. D. Lončar (2), dr. L. Pogačnik (7), F. Smodej (8) in dr. A. Korošec (9)

Graniče države prema susjednim državama počinje se prema načelu narodnosti i ~~pravu~~ prava samoopredjeljiva svakoга naroda, u nesatomljivom poučanju i veri našeg naroda u svoje pravo, u principima pravne proklamovanja od naših saveznika, primjenjenih javnom svetlu celog просвећеног света, dajući jamstvo za to.

§ §

Срби, Хрвати и Словенци!

Naš vekovni san je java. Mi smo ujedinjeni u slobodi. Slavimo ove velike dane naših narodnih sreće i radosti i odražavamo red. Bez reda nema snage države. Samo snaga država može na vreme ~~ostvariti~~ postojati, koji obebeđuju ~~svim~~ ^{svim} dobrobit građana i ispuniti svoje socijalne dužnosti i svoju misiju, brinući se o opštem razvoju društva, zaštititi slabih, porodice ^{na} пострадалих и ^{на} валидних.

Postujmo uspomenu ovih boraca, koji su pali za ostvarenje našeg narodnog i ljudskog ideala. Poklonimo se ovi sa poštovaњem pred istorijskim podvizima naše vojske i prenosimo na buduće narastaје naše osećaje zahvalnosti, koje imamo za plemenite narode Saveza, s kojima smo izvoјevali победу u свету.

Југословени!

Нека вешито живи у части и слави међу народима наша лепа, драга млада Отаџбина.

Јуни 9. XI 1918

Председник Народног Класа у Загребу

Dr. Milan Horvatić

Председник Југословенског

Народног Класа у Београ и Чикагу

Dr. Ante Trumbić

Dr. Miroslav Pribitić, član Народног

Класа у Београ и Загребу, Председник

Председник Народног Класа у Београ и Чикагу
Krst. P. Pavlović

Председник Народног Класа у Београ и Чикагу
Miroslav Pribitić, Predsednik

Dr. Miroslav Pribitić, Predsednik

M. Pribitić, Predsednik

(Miroslav Pribitić) Kz. 12

Izvirnik zadnje strani Ženevske deklaracije z 9. novembra 1918. leta, ki ga hranijo v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Manjkajo podpisi članov Jugoslovanskega odbora, med njimi tudi podpis dr. Gustava Gregorina. Podpisi so na hrbtni strani te listine

stvo Slovenske ljudske stranke in slovensko javnost, ki je bila presenečena spričo tega, kako so opravili zedinjenje.

Na potovanju skozi Slovenijo in potem 3. decembra tudi po Hrvaški do Zagreba so Korošcu na železniških postajah prirejali slovesne sprejeme. V Zagrebu je Korošec na seji osrednjega odbora Narodnega veča SHS še istega dne, 3. decembra, poročal o svojem delovanju v Ženevi in Parizu, kjer je vodil delegacijo Narodnega veča SHS. *Slovenec* je 5. decembra 1918 poročal, kako je Korošec poudaril, da so »vsi naši prijatelji v ententi, med njimi največje evropske osebnosti, priporočali, naj se čimprej zedinimo s Srbijo...«; da je pglavitni rezultat ženevskih pogajanj vzpostavitev skupne vlade; da »londonski pakt res veže Francijo in Anglijo, ne pa Ameriko« in da obstajajo možnosti za revizijo londonskega sporazuma, ker Italija ni izpolnila svojih obveznosti. Korošec je dalje sporočil, da se je iz Pariza odpravil 26. novembra na poziv osrednjega odbora Narodnega veča SHS, in je posebej poudaril, da soglaša s sklepom osrednjega odbora z dne 24. novembra, ki ga je ocenil za velik korak dalje v vprašanju skupne države, kakršno je želel in za katero je deloval. *Slovenec* je v isti številki povzel vest iz zagrebškega lista *Hrvatska Riječ* z dne 4. decembra 1918, da »se je dr. Korošec zelo pohvalno izrazil o odločitvah v Beogradu z dne 1. t. m. Popolnoma odobrava vse, kar se je zgodilo, odkar je odšel od doma, posebno pa odobrava adresu Narodnega veča regentu Aleksandru. Popolnoma ga zadovoljuje izjava prestolonaslednika Aleksandra«.

V Beogradu je regent Aleksander 3. decembra 1918 sprejel na zasebni obisk J. Brejca in Izidorja Cankarja, predstavnika Slovenske ljudske stranke v delegaciji Narodnega veča SHS. Naslednjega dne, 4. decembra, je slovenska Narodna vlada poslala prestolonasledniku Aleksandru brzojavko z naslednjo vsebino: »Narodna vlada SHS v Ljubljani pozdravlja z iskrenim navdušenjem ujedinjenje vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev pod regentstvom Vaše Kraljeve visokosti. Načela svobode, bratstva in prave demokracije, izražena in naglašena v proklamaciji Vaše Visokosti, so nam dragoceno poročstvo srečnega razvoja in lepe bodočnosti troedinega naroda. Še posebno vdano zahvalo si usojamo pa sporočati za blagohotne in tolažilne obljube najodločnejše branitve celega etnografskega ozemlja SHS, zlasti tudi na naši severni in zapadni meji, kjer naši bratje prenašajo sedaj po vsem štiriletnem vojnem trpljenju gorje neznosnega nasilstva okupacije. Živel jugoslovanski Trst! Živela jugoslovanska Goriška in Istra! Bog blago-

slovi ujedinjeno Jugoslavijo! Bog čuvaj kralja Petra in regenta Aleksandra!»³⁵⁴ Istega dne, 4. decembra 1918, ko je bilo zedinjenje v glavnem že opravljeno, je v Beograd prispel A. Korošec. Po slovesnem sprejemu je na konferenci nadrobno seznanil delegate Narodnega večja SHS s svojim delovanjem med bivanjem v tujini. »Njegovo poročilo« — je poročal *Slovenec* po vesteh iz Beograda — »je bilo z navdušenjem sprejeto. Nato je takoj prevzel predsedniško mesto v delegaciji.«

Takšna politika Slovenske ljudske stranke in posebej A. Korošca v okviru razglasitve prvodecembrskega akta, ki so ga jugoslovanski buržoazni krogi sprejeli po nedemokratični poti, je omogočila slovenskemu klerikalnemu vodstvu sodelovanje pri bodoči delitvi oblasti v novi jugoslovanski državi. Vendar ne smemo pozabiti na dejstvo, da je takšen politični preobrat vodstva Slovenske ljudske stranke in njegovo privolitev v način in metodo zedinjenja izsilila velikosrbska buržoazija s perfidno politično igro, pomagali pa so ji v največji meri liberalni, torej demokratični meščanski krogi iz Slovenije, Hrvatske, Dalmacije in drugih jugoslovanskih dežel zunaj Srbije. Izkoristila je predvsem neugoden splet mednarodnih okoliščin za slovenske narodnostne interese, da bi najmočnejšo politično silo v Sloveniji — Slovensko ljudsko stranko — v usodnem zgodovinskem trenutku prisilila k odstopanju od njenega programa in načel v narodnostni politiki.

³⁵⁴ *Slovenec*, 5. decembra 1918.

DRUGI DEL

**Slovenska ljudska stranka v Kraljevini
Srbov, Hrvatov in Slovencev**

(Od 1. decembra 1918 do 28. junija 1921)

I.

SLS V NOVIH POLITIČNIH ODNOSIH V ČASU VZPOSTAVITVE PRVE SKUPNE VLADE KRALJEVINE SHS

V skupni jugoslovanski državi — Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev — se je Slovenska ljudska stranka prav tako kot nekatere druge »prečanske« politične stranke znašla v povsem novih družbenih razmerah in političnih odnosih. Izkušnje, ki jih je SLS pridobila v političnih bojih v bivši Avstro-Ogrski, v politiki do dunajskih vladajočih struktur, zlasti v parlamentarnem mehanizmu monarhije, je bilo težko prilagoditi drugačnim razmeram v novi politični sredi skupne jugoslovanske države, ki naj bi se šele konstituirala.

Politika vodstva Slovenske ljudske stranke v dunajskem parlamentu v zvezi z urejanjem odnosa slovenskih dežel do središč državne oblasti je ustvarila prepričanje, da je za uresničenje političnih programov edina mogoča pot delovanje v parlamentu, temelječe na načelih meščanske demokracije. Na tem prepričanju je temeljilo tudi zaupanje vseh treh slovenskih političnih strank, da bo ustavodajna skupščina slednjič in dokončno z demokratično odločitvijo večine uredila notranje odnose v novi jugoslovanski državi. Upanje v takšen izid dogajanja je gojilo zlasti vodstvo Slovenske ljudske stranke, ki se je v novih političnih razmerah v Kraljevini SHS znašlo praktično brez pravih zaveznikov. Izkazalo se je, da so bila takšna naziranja voditeljev SLS v glavnem le slepila in povzročila so, da se je klerikalna stranka pričela hitreje in resničnejše prilagajati novemu političnemu položaju.

Po drugi strani je hitrejša vraščanje SLS v nove politične odnose resno oviralo tudi dejstvo, da voditelji Slovenske ljudske stranke niso dobro poznali tradicije, posebnosti in metod političnih

razmer in družbenega življenja večjega dela združenih jugoslovanskih pokrajin, zlasti Srbije, kajti njene oblike političnostrankarskega življenja, zlasti metode političnega boja, so prenesli v novo državo in jih nadaljevali takoj po njenem nastanku. Neugodni vtisi po prvih stikih slovenskih klerikalnih politikov z vladajočimi političnimi dejavniki iz bivše Kraljevine Srbije — A. Korošca v Ženevi in Parizu in predstavnikov SLS v odposlanstvu Narodnega veča SHS med bivanjem v Beogradu — so zastrašujoče in zaskrb-ljujoče vplivali na voditelje SLS. Vse to je skupaj z drugimi neugodnimi okoliščinami vplivalo na to, da so spočetka v državni politiki, zlasti pri izbiri taktike za politični nastop, hodili po vijugastih in neznanih stezah.

V novo politično okolje je Slovenska ljudska stranka prišla z ugledom katoliške, konservativne, klerikalne in proavstrijske, predvsem pa republikansko usmerjene politične skupine. Zato so tudi podcenjujoče in nezaupljivo spremljali delovanje stranke za jugoslovansko zedinjenje v letih 1917-1918. Na temelju javne in zakulisne propagande slovenskih liberalnih krogov so omalovaževali tudi dejansko politično moč in vpliv SLS v Sloveniji in v tem smislu tudi pomen te stranke kot politične zastopnice večjega dela slovenskega ljudstva. To je nekaj časa tudi vplivalo na počasno notranjo konsolidacijo Slovenske ljudske stranke in na večjo neuravnovešenost političnih odnosov v novi državi. Toda predvsem po zaslugi političnega zatišja med strankami, ki je zavládalo v prvih dveh do treh mesecih po 1. decembru 1918 zaradi težavnega položaja države, tako v mednarodnih kot v notranjih odnosih,¹ spočetka še ni prišlo do resnejše konfrontacije s Slovensko ljudsko stranko, ki so jo sicer pripravljali slovenski liberalni krogi, naslonjeni na močni demokratski blok in Sv. Pribičevića. Za SLS je bila ta okoliščina največjega pomena za njen položaj v Sloveniji ter usmeritev stranke v novih političnih razmerah.

V primeri s svojim prejšnjim položajem, ki ga je imela kot politična organizacija katoliškega gibanja z dinastično in proavstrijsko usmerjenostjo v katoliški Avstriji in ki ga za SLS, njene voditelje in privrženca ne bi mogli oceniti za neugodnega, se je vodstvo klerikalne stranke v novih političnih razmerah in novem okolju balo nekaterih novih dejstev, ki jih je prineslo jugoslovansko zedinjenje. Vodstvo Slovenske ljudske stranke je že pred nastankom

¹ D. Janković, *Društveni i politički odnosi u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), Istorija XX veka, Zbornik radova I*, Beograd 1959, 104—105.

skupne države spoznalo, da je zedinjenje s Srbijo dajalo socialnodemokratski, še posebno pa liberalni stranki v Sloveniji ugodnejše pogoje za boj proti slovenskemu katoliškemu gibanju.²

S prihodom v novo državo, ki ji je načelovala pravoslavna srbska dinastija Karađorđevićev, se je za SLS pretrgala tradicionalna in pomembna politična vez med klerikalnimi vrhovi stranke in katoliškimi krogi, dinastijo in dvorom v bivši Avstro-Ogrski, kar je celotno »zunanjo politiko« Slovske ljudske stranke preneslo izpod vpliva A. B. Jegliča na strankinega vodjo A. Korošca in parlamentarne zastopnike v Beogradu.³ Nastanek skupne države, njeno neuravnovešeno notranje stanje, v mnogih krajih okrepljeno revolucionarno razpoloženje ljudstva in težavni mednarodni položaj države so pri klerikalnih voditeljih in vsej jugoslovanski buržoaziji zbudili zaskrbljenost in strah pred boljševiško nevarnostjo in revolucijo.⁴ Vse te okoliščine in zlasti novi in v mnogočem značilni položaj političnih strank so vplivali na položaj SLS v razdobju, ki je neposredno sledilo razglasitvi prvodecembrskega akta.

Po prihodu v Beograd je A. Korošec — kot smo že poudarili — videl, da so najpomembnejše zadeve glede zedinjenja že opravljene. Predsedstvo Narodnega veča SHS je na zasedanju 3. decembra 1918 v Beogradu sklenilo poleg navodil, ki so jih vsebovala »napotila« Narodnega veča SHS, da bodo v novi državi takoj ustanovili narodno predstavništvo za vse veje javne uprave in skupno narodno predstavništvo »kot provizorno legislativo«, ki bo ostalo vse do konstituante, »do sklicanja, ko bodo ostale tudi vse sedanje deželne vlade, v kolikor posamezni resori ne bodo prešli v enotno pristojnost«. Predsedstvo Narodnega veča SHS je sočasno objavilo,

² To je posebno dobro predvidel škof A. B. Jeglič, ko je v svojem *Dnevniku* 11. in 12. novembra 1918 opozoril na nevarnost, da se utegnejo slovenski liberalci povezati s Srbijo in dinastijo Karađorđevićev zaradi boja proti SLS v Sloveniji idr.

³ Škof Jeglič v novi državi ni nehal politično delovati, vendar se je ta njegova dejavnost po svoje spremenila tako, da v Beogradu ni imel več vselej odprtih vrat kot nekoč na dunajskem dvoru. Posledica je bila, da je »strankino zunanjo politiko dobil absolutno v svoje roke njen šef dr. Korošec. Jeglič je zgubil vpogled vanjo in je v tem sledil Korošču. Seveda pa je bil v notranjepolitičnih vprašanjih še vedno zelo na tekočem, saj je živel v središču dogajanja«. J. Frunk, *Škof Jeglič — politik*, II. del, *Kronika* 3, Ljubljana 1971, 169.

⁴ V spomenicah, ki so jih župniki pošiljali škofu Jegliču 1918. in 1919. leta, je zaznaven strah spričo vojakov, ki so se vračali s front, zlasti tistih, ki so prihajali iz ruskega ujetništva. Škofijski arhiv Ljubljana (dalje: SALJ), fond: vizitacije škofa Jegliča (Promemorie). Na temelju takšnih poročil, zlasti po pogovorih, ki jih je imel v Zagrebu s F. Barcem in A. Kramarjem ter tudi s polkovnikom M. Pribičevićem, je škof Jeglič zapisal v svoj *Dnevnik* 22. novembra 1918 naslednje: »In kdo bo ukrotil ljudske mase, ki se vedno bolj poprijemljejo boljševizma; posebno ker nimamo armade ne na Hrvaškem in ne na Slovenskem; vsaj ni nobene discipline in vojakji vpoklicani prav kmalu domu odidejo. Mora priti monarhija, kateri bi bil na čelu Aleksander.«

da soglaša z regentstvom prestolonaslednika Aleksandra, ki bi moral sestaviti enotno vlado, in poudarilo, da je s »tem aktom prenehala funkcija Narodnega veča kot najvišje suverene oblasti države SHS na ozemlju bivše Austro-Ogrske«.⁵ S takšnim sklepom je predsedstvo Narodnega veča SHS spremenilo svoje prejšnje sklepe, tudi tiste iz adrese Narodnega veča SHS, ki so se nanašali na obstoj in funkcijo »avtonomnih predstavništev« in se tako izogibali slehernega priznanja državnopravnega statusa bivše Države Slovencev, Hrvatov in Srbov.

Po isti seji, 3. decembra 1918 v Beogradu, so objavili tudi sklepe odposlanstva Narodnega veča SHS: da bodo vzpostavili skupno ministrstvo za vse veje državne uprave v Kraljevini SHS, ustanovili vrhovno sodišče za Slovenijo, Istro in Dalmacijo s sedežem v Ljubljani, sestavili skupno »državno« vlado in ji zastavili nalogo, da mora najkasneje v enem mesecu sklicati in sestaviti državni svet, medtem ko ne bi imenovali državnih sekretarjev, ki so bili predvideni za posrednike med centralno vlado in avtonomnimi vladami — z obrazložitvijo, da so nepotrebni. Ob koncu so objavili sklep odposlanstva o pristojnostih avtonomnih in centralne vlade ter poudarili, da v primeru spora med avtonomnimi vladami in resornim ministrom odloča ministrski svet.

Odposlanci Narodnega veča SHS so spoznali pomen tega vprašanja za bodoče odnose v državi in sklenili ustanoviti tudi centralno upravno sodišče, ki bi smelo pretresati in ukinjati odločitve avtonomnih oblasti.⁶ Te odločitve predsedstva in odposlanstva Narodnega veča SHS naj bi predvsem pripravile tla za uvajanje centralističnih administrativnih ukrepov v državni upravi.

Za nezadovoljnim A. Korošcem je v Beograd na Pribičevićev naslov prispelo tudi obvestilo o Koroščevem političnem razpoloženju, ki ga je le-ta izrazil 3. decembra 1918 zbranim članom Narodnega veča SHS v Zagrebu. S. Budisavljević je istega dne sporočil iz Zagreba Pribičeviću, da je Korošec »zelo nerazpoložen do Pašića«, da »sicer soglaša z rešitvijo v Beogradu«, vendar »sma tra le, da je bila razglasitev Kraljevine prezgodnja glede na sedanje razpoloženje svojih privržencev. Treba ga je prepričati« — je nasvetoval Budisavljević Pribičeviću — »o nujnosti storjenega in mu takoj zagotoviti avdienco«⁷ (pri regentu Aleksandru; M. Z.).

⁵ Sporočilo predsedstva NV SHS v Beogradu 3. decembra 1918, *Gradivo*, 683.

⁶ Sklepi delegacije NV SHS s seje 3. decembra 1918 v Beogradu, *Gradivo*, 684. Sklep predsedstva NV SHS o razpustitvi Narodnega veča SHS in o prenosu pristojnosti na deželne vlade je objavil *Slovenec* 7. decembra 1918.

⁷ DA-SIP, MID, Pol. 1918, zv. XV, Pol. št. 5126.

Pribičević je bil, kot kaže, po vsem, kar se je zgodilo, že prej pripravljen pregnati Koroščevo nejevoljo in si zagotoviti njegovo podporo. Tako je bilo pri odposlancih Narodnega veča v Beogradu »z navdušenjem sprejeto« Koroščevo poročanje o delovanju v Ženevi in Parizu. Korošča so takoj po prihodu v Beograd obvestili, da ga bo regent Aleksander sprejel v posebno avdienco.⁸ Korošec je tudi brez kakršnihkoli ovir zasedel mesto načelnika odposlanstva Narodnega veča SHS v Beogradu, vendar šele tedaj (4. decembra), ko odposlanstvo ni imelo več nobenega političnega pomena. Po zadnji seji 3. in 4. decembra so odposlanstvo Narodnega veča SHS s premišljeno taktiko razbili na skupine političnih predstavnikov iz posameznih pokrajin, ki jih je sprejemal regent in so jih različno častili po Beogradu. Četrtega decembra 1918 je praktično ugasnila tudi funkcija A. Korošča kot predsednika Narodnega veča SHS, prav tako pa tudi sodelovanje slovenskih predstavnikov v tem zboru.

Regent Aleksander, ki je bil — kot lahko sodimo — dobro seznanjen z dogajanjem v zvezi z zedinjenjem, s sodelovanjem, položajem in z razpoloženjem predstavnikov slovenskih političnih strank v Narodnem veču SHS, z njihovo dejansko močjo in odnosi, je že v svojih prvih dejanjih s poudarkom kazal skrb in naklonjenost do slovenskih političnih prvakov in slovenskega ljudstva. Že v svojem odgovoru na adresu Narodnega veča SHS je 1. decembra 1918 povedal predstavnikom Narodnega veča SHS, da bi »prva naloga« skupne jugoslovanske vlade in vsega ljudstva morala biti skrb, »da bi se meje naše države ujemale z etnografskimi mejami celotnega našega naroda«.⁹ Regentu je bilo očitno predvsem do tega, da bi si v Sloveniji zagotovil podporo vodstva Slovenske ljudske stranke, in zato je kmalu po pogovoru s članom eksekutive SLS J. Brejcem in Iz. Cankarjem 6. decembra sprejel posebej tudi njenega voditelja A. Korošča. Vsebina pogovorov regenta Aleksandra z voditelji SLS 3. in 6. decembra ni znana. Po skopih časniških vesteh¹⁰ in kasnejših političnih dogodkih je moč

⁸ *Slovenec*, 5. decembra 1918.

⁹ F. Sišič, n. d., 283.

¹⁰ *Slovenec* je 9. decembra 1918 objavil zahvalo regenta Aleksandra Narodni vladi SHS v Ljubljani za njene čestitke ob zedinjenju, napisano v slovenščini. V isti številki je list objavil vest, da je Aleksander 6. decembra poleg A. Korošča posebej sprejel tudi G. Zerjavo, s katerim se je pogovarjal o slovenskih severnih mejah. *Slovenec* je 13. decembra 1918 poudaril, da je regent Korošča in Zerjavo sprejel zelo priščno (priredil jima je kosilo), da je bivšemu ljubljanskemu županu I. Hribarju med avdienco 12. decembra izrazil željo, da bi se rad naučil slovenskega jezika, obljubil, da bo vsako leto prihajal v Slovenijo, da bo čimveč med Slovenci itd.

sklepati, da so bili ti pogovori prisrčni in da so ob teh priložnostih, vsaj kar zadeva vladarsko hišo Karađorđevićev, formalno odpravili načelna nesoglasja v razmerju med SLS in pravoslavno srbsko dinastijo. Vendar pa spričo tega bojazen v klerikalnih krogih še ni splahnela.

Naklonjenost regenta Aleksandra do slovenskih meščanskih predstavnikov je bila v resnici del premišljene regentove strategije, s katero si je želel zagotoviti v bodočih in pričakovanih političnih bojih zvezo s centralistično in unitaristično usmerjeno JDS in tradicionalno dinastično razpoloženo SLS. Korošec in vodstvo SLS pa so v iskanju opore v novem političnem okolju spričo zaskrbljenosti za prihodnost takoj sprejeli ponujeno roko regenta Aleksandra. Tako so bili postavljeni temelji dolgoletnega in tesnega sodelovanja katoliške SLS in predvsem njenega voditelja A. Korošca s pravoslavnim jugoslovanskim vladarjem.

Po opravljenem poslu in končanih svečanostih so odposlanci Narodnega veča SHS 6. in 7. decembra zapustili Beograd. V glavnem mestu so ostali le člani »ožjega odbora«, ki so jih izbrali odposlanci Narodnega veča. Pričeli naj bi pogajanja s srbsko vlado glede vzpostavitve skupnega ministrskega sveta, torej vlade. Urad Narodnega veča SHS, ki so ga ustanovili v Beogradu zaradi koordinacije likvidacijskih zadev Narodnega veča SHS in skupnih poslov s srbsko vlado, je 6. decembra sporočil, da so v »ožji odbor« izvolili naslednjih dvanajst politikov: dr. A. Korošca, S. Pribičevića, dr. A. Pavelića, dr. M. Drinkovića, V. Koraća, Šć. Grdjića, H. Svrzo, dr. J. Smodlako, dr. E. Lukinića, dr. F. Barca, dr. A. Kramerja in dr. J. Šimraka.¹¹

Nadaljnje bivanje v Beogradu je A. Korošec izkoristil za intenzivna politična posvetovanja in poskušal čim boljše preučiti novo politično okolje, oceniti razmerje sil med strankami in skupinami in določiti najprimernejšo pot za »zunanjno politiko« SLS. Ob napovedanem odhodu regenta Aleksandra na mirovno konferenco v Pariz je A. Korošec 8. decembra poslal Narodni vladi v Ljubljano brzojavko, v kateri je zahteval, naj vlada pošlje v Pariz dr. O. Rybařa in ing. J. Mačkovška kot regentova spremljevalca in »informatorja« za vprašanja slovenskih meja. Korošec je dalje svetoval vladi, naj to dvojico oskrbi z nujnim gradivom, s sodelavci in z de-

¹¹ F. Sišić, n. d., 284—285. O tem poroča delno tudi *Slovenec* 7. decembra 1918.

narjem in ob koncu napovedal, da bo kmalu poslal obširnejše pismo.¹² Toda Korošec napovedanega pisma ni poslal narodni vladi, temveč dr. Iz. Cankarju in po njem najožjemu krogu politikov iz vodstva SLS.

Po komaj šestdnevnem bivanju v Beogradu je A. Korošec kot izkušen politik spoznal pomembne značilnosti političnega položaja in je vodstvu SLS poslal naslednja pomembna in zanimiva obvestila in navodila: »Položaj naše stranke je zelo slab tukaj zaradi sklepa o republiki; ne držijo nas za polnovredne, za vladajoče stranke. Mislim da sklep z ozirom na ‚visoko‘ politiko ni bil umesten, kako je za domovino ne vem. Jaz skušam dobiti stika in opore s srbskimi strankami.

Nam hočejo dati poljedelskega ministra ako stopimo v vlado. Posvetujte se in sporočite osebo...

Profesorju Remcu pišem svoje mnenje o listih v Belgradu. Za sedaj bo treba da ima *Slovenec* telefonična poročila in poročevalca v Belgradu, da bo prvovrsten. Kakor bo ministrstvo konstituirano, bo središče politike tukaj in začeti je treba tukaj prvi dan. Po mojem mnenju bi bil dober Vatovec, ker ta zna vsakemu na ljubezen način zlesti v trebuh, seveda ako hoče.

Mi — združeni Slovenci bomo predložili ministrstvu program za Trst, Goriško, Istro, ako se ne sprejme, mislim, da naši ljudje ne smejo v kabinet! Vsaj liberalci, kakor pravijo, ne bodo šli!

Zaradi Trsta, Goriške, Istre je treba velikega bobna tudi v Slovencu? Mogoče ga vrši, a ne vem, ker ne dobivam sem nič!

Namesto dr. Pavliča (dr. A. Pavelić; M. Z.) je prišel sem dr. Petričič (dr. Ž. Petričić; M. Z.), ki je sedaj zelo popustljiv. Zato sem jaz tem bolje na delu, da sem s Srbi v prijateljstvu.

Doma med Slovenci je mislim treba na vsak način obdržati *slogo, vsaj dokler je boj za Primorje*. Tudi Beljak in Celovec je treba zasesti in po vsem Koroškem izpeljati vojaško organizacijo, ker Slovenci na Koroškem ne dobijo dovolj korajže za energičen nastop. Ali bi bilo dobro, da škofje pozdravijo regenta in izročijo

¹² AS, NS, dopisi (neregistrirano), fasc. 4. Korošec je v tej brzojavki naštel naslednje gradivo, ki bi ga po njegovem mnenju morala Rybař in Mačkovšek odnesti v Pariz: tisk, začeni s 3. novembrom 1918, prepise vseh pritožb glede okupacije, statistične pregledne, zemljevide in literaturo o mejah od madžarske meje do Zadra, tabelarne pregledne plebiscita ob majniški deklaraciji, interpelacije JK idr. Korošec je zahteval, naj takšno gradivo zberejo tudi v Zagrebu. Vest, da sta za potovanje z regentom v Pariz določena dr. Rybař in ing. Mačkovšek, je *Slovenec* objavil 9. decembra 1918. Narodna vlada SHS je o tej Koroševi brzojavki razpravljala na seji 11. decembra 1918. AS, NS, zapisnik 31. seje narodne vlade v Ljubljani z dne 11. decembra 1918.

svoje prepričanje, da bo varuh cerkve in verskega življenja? Tukaj se pričakujejo enaki telegrami in bi se sprejeli z nenavadno navdušenostjo. Katoliški stvari bi ne škodili. Ako bi Jeglič bil prvi tem bolje!...»¹³

V tem redkem dokumentu iz sicer skoraj neohranjene politične korespondence A. Korošca je moč opaziti nekaj podatkov, zelo pomembnih za razumevanje političnega stališča in do neke mere tudi političnega sloga A. Korošca ob njegovem vstopu v politiko Kraljevine SHS. Med dvema blokoma političnih strank, hrvatskim in srbskim, ki sta bila sicer heterogena in neenotna, se je A. Korošec že spočetka opredelil za močnejšo srbsko skupino, saj je bila skupaj z vladarsko hišo v tem trenutku edino zanesljivo poroštvo za vzpon med vladajoče strukture nove države. Ne glede na slabe izkušnje z N. Pašićem pri iskanju opore med srbskimi strankami (še vedno razdeljenimi na Radikalno stranko in opozicijski blok, sestavljen iz Samostalne radikalne, Napredne in Liberalne stranke ter skupine neodvisnih radikalov), se je Korošec vse bolj bližal vladajoči Radikalni stranki.

Republikanska usmeritev SLS je bila po oceni A. Korošca velika ovira za prodor stranke v »visoko«¹³ jugoslovansko politiko, kar bi lahko imelo vsekakor daljnosežne posledice tudi za njeno premoč v Sloveniji. Ta pravočasna ocena A. Korošca je bila odločilnega pomena za nadaljevanje, prilagajanje in usmerjanje politike SLS »na dva tira«, s katero je stranka v bivši Avstro-Ogrski dosegala ugodne rezultate.

Za Slovensko ljudsko stranko sta bila vprašanje slovenskih meja do Avstrije in Italije in boj za zedinjenje Slovenije med prvimi političnimi cilji. Zato je bila stranka v razmerju do Beograda pripravljena na koncesije pa tudi na pritisk, v Sloveniji pa je želela politično premirje in medstrankarsko sodelovanje. V Beogradu je po odhodu večine odposlanstva članov Narodnega veča SHS in dr. Anteja Pavelića postajal A. Korošec poleg S. Pribičevića in J. Smodlake vse vidnejša osebnost na pogajanjih s srbskimi strankami zaradi sestave skupnega ministrskega kabineta.

Po vrnitvi predsednika srbske vlade N. Pašića iz Pariza v Beograd so se pričela posvetovanja med odposlanci Narodnega veča SHS in zastopniki srbske vlade glede vzpostavitve skupne vlade. Srbski politični krogi so znova aktualizirali Pašićevo misel, naj bi

¹³ A-IZDG, fond dr. Iz. Cankarja, pismo A. Korošca Iz. Cankarju, Beograd, 10. decembra 1918.

centralno vladu Kraljevine SHS sestavili z razširitvijo vlade Kraljevine Srbije, tako da bi vključili vanjo predstavnike Narodnega veća SHS.¹⁴ Toda takšno rešitev so onemogočili še med neuradnimi posvetovanji. V pismu, poslanem A. Trumbiću v Pariz iz Beograda 11. decembra 1918, sta A. Korošec in S. Pribičević obvestila Trumbića, da bodo v skupno vladu prišli »šefi najmočnejših strank iz vseh krajev našega naroda«, da bo novi kabinet sestavil N. Pašić kot predsednik, da je »brezpogojno nujno«, da bi bil Trumbić član tega kabineta in kot takšen tudi delegat na mirovnem kongresu, na katerem bi vso državo zastopali Pašić, Trumbić in Korošec.¹⁵

Uradna pogajanja o ustanovitvi jugoslovanske vlade so se pričela 12. decembra 1918 v Beogradu.¹⁶ Od 12 članov, izvoljenih, da bi v imenu Narodnega veća SHS sodelovali na pogovorih, so na pogajanjih sodelovali le S. Pribičević, A. Korošec in J. Smolaka.¹⁷ Temeljna vprašanja glede sestave vlade so bila določena v glavnem že na predhodnih posvetovanjih: vladu naj bi sestavljalo 18 ministrskih resorov; zaradi težavnega zunanjepolitičnega položaja bi jo morali vzpostaviti čimprej; mandat za sestavo vlade in njen predsednik naj bi bil na predlog odposlancev Narodnega veća SHS predstavnik najmočnejše srbske stranke, torej N. Pašić.¹⁸ Konferenca se je zaradi tega ukvarjala z razdelitvijo ministrskih resorov na posamezne politične stranke in skupine in se ni lotevala širše drugih vprašanj, zanimivih za notranjo ureditev države. N. Pašić, ki je predsedoval konferenci, je v uvodnem govoru poudaril nujnost vzpostavitve začasnega parlamenta, ki mu bo odgovarjala vlada, medtem ko so predstavniki srbskega opozicijskega bloka pogojili svoje sodelovanje v skupni vladi s stalnim zasedanjem začasnega parlamenta, dokler ne bi sklicali konstituante. Takoj na začetku uradnih pogajanj so soglasno sklenili, da bo vlada koncentracijska, sestavljena iz vseh srbskih in jugoslovanskih strank po načelu predstavniške paritete.¹⁹ Pri določanju vladne elite je največ težav po-

¹⁴ *Pravda*, 11. decembra 1918.

¹⁵ A. Korošec in S. Pribičević — A. Trumbiću, Beograd, 11. decembra 1918, *Gradivo*, 716.

¹⁶ O sestavljanju prve jugoslovanske vlade glej obširneje: B. Krizman, *Formiranje prve jugoslovanske vlade i likvidacija Jugoslovenskog odbora*, *Zbornik, Časopis Istoriskog instituta Slav. Brod*, knj. 5/1967, 267—301; B. Gligorić, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 1970, 21—26.

¹⁷ ACAV, OFMP, izjava J. Smolake M. Paulovi 1920. leta.

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Prav tam. Smolaka je zapisal v tej zvezi: »Načeloma sprejeti isto število, da ne pride eden na dvojico.« Sicer pa je J. Smolaka vzpostavitev prve jugoslovanske vlade obširneje opisal v svojem prispevku: *Sastav prve Jugoslovenske vlade*, almanah *Nova riječ*, Zagreb 1940, 65—75, napisanem po spominu. O istem

vzročala izvolitev predsednika vlade. Srbski opozicijski blok se je namreč odločno postavil po robu predlogu S. Pribičevića, A. Korošca, J. Smodlake in Radikalne stranke, naj bi predsednik vlade postal N. Pašić. Lj. Davidović je v imenu srbske opozicije proti Pašićevi kandidaturi navajal za razloge Pašićevo »počasno delo«, njegov spor z Jugoslovanskim odborom, velikosrbsko usmeritev in nezadovoljstvo, ki ga je zbudila Pašićeva dotedanja politika.²⁰ Čeprav »nevtralni« v sporu med Pašićem in opozicijo, so predstavniki Narodnega veča SHS vztrajali pri prejšnjem sklepu, da je treba ustvariti močan kabinet, »v katerega naj predvsem stopijo naši najodločnejši možje Pašić, dr. Trumbić in dr. Korošec«, ²¹ zavrnilo Davidovićeve razloge in podprli N. Pašića.

Podobne težave so nastopile tudi pri izbiranju ministrov za zunanje in notranje zadeve v vladi. Med pogajanjem zavoljo osebnosti, ki bi dobila resor zunanjega ministra, je prišlo do spora med predstavniki Narodnega veča SHS in Radikalne stranke. J. Smodlaka trdi, da je ob njegovem predlogu, naj bi za zunanjega ministra izvolili A. Trumbića, s čimer sta sicer soglašala tudi S. Pribičević in A. Korošec,²² takoj nastopil S. Protić in izjavil, da radikali ne morejo sprejeti Trumbića, ker so bili »z njim vedno v sporu«. ²³ Trumbićevo kandidaturo je branil J. Smodlaka z nujnostjo, da mora zunanjo politiko v vladi Kraljevine SHS voditi politik iz jugoslovanskih dežel bivše Avstro-Ogrske. »Želimo dokumentirati pred Evropo, da smo en narod in da Hrvatje lahko zastopajo Srbe. Na mirovni konferenci želimo pokazati, da se razumemo.« ²⁴ Potem ko je tudi srbska opozicija podprla Trumbićevo kandidaturo, sta jo morala slednjič sprejeti tudi Pašić in Protić.

vprašanju je objavil poprej svoje zapiske (z datumom 16. decembra 1918) Lj. Davidović, eden od udeležencev konference za sestavo vlade, v članku: *Formiranje zajedničke vlade za Kraljevinu SHS, Pravda*, 8.—11. aprila 1938, 1—2.

²⁰ Lj. Davidović, n. n., 1; J. Smodlaka, n. n., 73.

²¹ Govor ministra A. Kramerja: O splošnem političnem položaju, *Slovenski narod*, decembra 1918.

²² Čeprav je Korošec ob začetku in na koncu pogovorov o sestavi skupne vlade soglašal, da bi A. Trumbića imenovali za zunanjega ministra, je vmes le poskušal vplivati, da bi namesto Trumbića izbrali J. Smodlako. J. Smodlaka je o tem zapisal naslednje: »Naslednjega dne (13. decembra; M. Z.), pred ponovnim sestankom, je na moje veliko presenečenje stopil k meni Anton Korošec in mi dejal, da bi bilo Slovencem ljubše, če bi jaz (Smodlaka; M. Z.) postal minister za zunanje zadeve, in mi je ponudil, da me bo predložil za ta položaj, če bi dal Slovencem nekatera poročila. Zahvalil sem se mu in dejal, da zaradi načetega zdravja ne bi mogel sprejeti nobenega portfelja, in četudi bi mogel, bi ostal pri tistem, kar sem govoril na konferenci za kandidaturo Trumbića. Tako več nismo govorili o tem.« J. Smodlaka, n. n., 67—68.

²³ ACAV, OFMP, izjava J. Smodlake 1920. V svojem članku iz 1940. leta (n. n., 72) piše Smodlaka, da N. Pašić zaradi prejšnjih sporov ni hotel sprejeti kandidature Trumbića. Vsekakor pa tega nista želela niti Pašić niti Protić.

²⁴ ACAV, OFMP, izjava J. Smodlake 1920.

V zvezi s kandidaturo S. Pribičevića za ministra za notranje zadeve, ki so jo postavili predstavniki Narodnega veča SHS, je prišlo prav tako do nasprotij med njimi in zastopniki srbskih strank, ki tako pomembnega resora niso hotele prepustiti osebnosti zunaj Srbije. Toda trdno stališče predstavnikov Narodnega veča SHS in obrazložitev J. Smodlake, da je S. Pribičević najboljši poznavalec razmer v celotni državi in zlasti na Hrvatskem, da je osebnost, ki ji zaupajo v srbskih in hrvatskih pokrajinah in »pri vseh delih naroda«, primerna, da bo za »most« v odnosih med Srbi in Hrvati,²⁵ so bili zadostni razlogi, da so sprejeli S. Pribičevića za notranjega ministra.

Po razdelitvi najpomembnejših resorov v skupni vladi in po izvolitvi S. Pribičevića sta med trojico vodilnih politikov v Narodnem veču SHS, katerih vključitev v skupno vladno so pričakovali, preostala le še A. Pavelić in A. Korošec. A. Pavelić se je že po prejšnjem vrnil v Zagreb in ni sodeloval na pogajanjih 12. decembra, čeprav je bil član izvoljenega odposlanstva Narodnega veča SHS. Njegova želja, da bi postal predsednik vlade in hrvatski ban, se ni mogla uresničiti²⁶ in vse kaže, da je bil to pglavitni razlog njegovega nezadovoljstva in abstinence. A. Korošca so predvsem spričo dejstva, da je bil uradni predsednik Narodnega veča SHS, kot »ministra brez listnice« sprejeli brez kakršnihkoli težav za edinega podpredsednika v vladi.²⁷ Razdelitev drugih, manj pomembnih ministrskih resorov so opravili v glavnem brez večjih nesporazumov.

Pogajanja za sestavo vlade so bila opravljena okrog 15. decembra. Istega dne je urad Narodnega veča SHS v Beogradu izdal uradno sporočilo o sestavi vlade, ki so ga naslednjega dne objavili vsi pomembnejši listi na Hrvatskem, v Sloveniji, Bosni, Dalmaciji in Vojvodini. V sporočilu so posebej poudarjali ugodno narodnostno razmerje in dejstvo, da so v vladi zastopane vse jugoslovanske mešćanske stranke.²⁸ *Slovenec* je 16. decembra 1918 poleg omenjenega

²⁵ J. Smodlaka, n. n., 74; Lj. Davidović, n. n., 1.

²⁶ ACAV, OFMP, izjava J. Smodlake 1920. Smodlaka poudarja, da bi A. Pavelić lahko bil v vladi eden od ministrov ali hrvatski ban, tega pa Pavelić ni želel, ker je »težko prenašal« neuresničenje svoje želje. Smodlaka pravi, da so pri izbiranju osebnosti za najpomembnejše resore v vladi upoštevali narodnostni ključ — po en Srb, Hrvat in Slovenec — in kot slednjič pravi Smodlaka: »To je bil začetek današnje Jugoslavije!« *Slovenec* se je 16. decembra 1918 čudil, da v vladi ni dr. A. Pavelića, »ki je od svoje stranke dobil izrecen mandat, naj stopi v vlado.«

²⁷ *Slovenec* je v številki z dne 16. decembra 1918 poudarjal, da je A. Korošec postal podpredsednik vlade predvsem kot Slovenec, ne kot vodja SLŠ, kar je bilo odločilno pri volitvah, ne pa tudi za položaj vladnega podpredsednika.

²⁸ V sporočilu urada NV SHS v Beogradu so poudarili, da so prišli v vladno po narodnostni razdelitvi: 4 Hrvati, 2 Slovenca, 1 prečanski Srb, 8 Srbov, 1 Musliman, medtem ko narodnostne pripadnosti niso določili za »enega socialdemo-

sporočila urada Narodnega veča SHS objavil še nekaj vesti iz Beograda, v katerih je obširneje komentiral sestavo vlade in poudarjal, da »se je dr. Korošcu, S. Pribičeviću in J. Smodlaki treba zahvaliti, da so bila pogajanja ugodno končana«. V političnih krogih SLS v Sloveniji so vzpostavitev centralne jugoslovanske vlade pripisovali velik pomen, ne zgolj zaradi vprašanj meja, temveč zaradi tega, ker so z zanimanjem pričakovali vladni programski koncept, po katerem naj bi vlada združila centralistične in avtonomistične stranke, pa tudi zato, ker so predvidevali, da bo po vzpostavitvi vlade »tudi strankarska grupacija in struktura strank v Jugoslaviji (bo) zadobila drugačno obliko«.²⁹

Pašić je 15. decembra odnesel regentu Aleksandru vladno listo, da bi jo sprejel, regent pa ni hotel podpisati ukaza o vzpostavitvi Pašićeve vlade in je tako povzročil krizo prve, uradno še neimenovalne jugoslovanske vlade. To dejanje regenta Aleksandra je zbudilo presenečenje in napravilo neprijeten vtis »pri vseh političnih strankah in posebno pri prečanskih politikih, ki so bili vsi prepričani o demokratični vladavini dinastije Karadjorđević in so na tej osnovi pobijali široko republikansko gibanje v svojih deželah«.³⁰ Aleksander je naslednjega dne, 16. decembra, obrazložil svoj ukrep Pribičeviću s tem, da je bil nezadovoljen, ker so za predsednika vlade izbrali N. Pašića, v katerega naj bi bil (Aleksander namreč) zgubil zaupanje, ker je le-ta napačno poročal predstavnikom srbske opozicije, da regent nasprotuje ženevski deklaraciji, pa tudi zato, ker je Pašić zadržal in mu ni izročil brzojavke, ki jo je J. Jovanović poslal osebno regentu iz Londona.³¹ S. Pribičević je kasneje za-

krata« (V. Korača) in »enega generala« (M. Rašić). Uradnemu sporočilu o sestavi vlade in o razdelitvi ministrskih listnic je urad pristavil še »statistični pregled« pripadnosti ministrov po strankah: »Hrvatsko-srbska koalicija: 2 listnici (dr. Edo Lukinić in Svetozar Pribičević); Starčevićeva stranka prava: 1 listnica (dr. Z. Petričić); Socialni demokrati: 1 listnica (Vitomir Korać); Hrv. Nar. Zajednica v Bosni: 1 listnica (dr. J. Sunarić); Muslimani: 1 listnica (neizpolnjena); Slovenska ljudska stranka: 1 listnica (dr. A. Korošec); Južnoslovanska dem. stranka: 1 listnica (dr. A. Kramer). Srbske stranke iz Srbije« — pravi dalje sporočilo — »so vse razen socialnih demokratov zastopane v novi vladi, vendar so slednje upoštevali skupaj s socialnimi demokrati iz jugoslovanskih dežel bivše avstro-ogrske monarhije. Staroradikalci imajo 3 listnice (Pašić, Protić, Kapetanović); Mladoradikalci (samostojni) 2 listnici (Davidović, Vulović); Nacionalisti (liberalci) 1 listnico (Voja Veljković); Naprednjaki 1 listnico (Miloje Jovanović); Radikalni disidenti: 1 listnica (dr. Trifković). Ta pregled ne omenja dr. A. Trumbića, ministra za zunanje zadeve, in generala Rašića, vojnega ministra, ter ministre izven strank.« F. Šišić, n. d., 288—289; *Gradiivo*, 719—720.

²⁹ *Slovenec*, 15. decembra 1918.

³⁰ B. Gligoričević, n. d., 24.

³¹ S. Budisavljević, n. d., 182; S. Pribičević, n. d., 98; 115—116. Slo je za »nevljudno« brzojavko, ki sta jo A. Korošec in M. Čingrija po razveljavljenju ženevskega sporazuma poslala prestolonasledniku Aleksandru iz Pariza. Glej: prvi del, op. 290.

pisal, da je med pogovorom z Aleksandrom v času krize prve vlade »prestolonaslednik bil zelo razdražen in je na Pašićev račun izrekel nekaj dokaj krepkih besedi«, kar je Pribičevića presenetilo in mu ni ugajalo, »ker je imel v tistem času Pašić v očeh Srbov iz Avstro-Ogrske velik ugled«. S. Pribičević trdi, da je bil Aleksander v svoji odločitvi, da Pašić ne bo predsednik vlade, tako odločen, da je celo grozil z odstopom.³²

Dejansko kaže, da se je od predstavnikov Narodnega veča SHS takšnemu stališču regenta Aleksandra resnično upiral le J. Smodlaka, ki je regentovo stališče označil za državni udar in zahteval, naj predstavniki Narodnega veča SHS zapustijo pogajanja in Beograd.³³ Ravnanje A. Korošca v tem sporu ni znano, medtem ko je prav S. Pribičević s svojim vplivom v odposlanstvu Narodnega veča SHS dosegel, da so molče obšli Aleksandrov odpor in sprejeli pogoj, ki ga je postavil regent. Pribičević je dosegel to z izkušenim orožjem iz svoje tedanje politične taktike — s poudarjanjem izjemno težavnih zunanjih in notranjih razmer v skupni državi.³⁴

Navzlic temu da je Pašić že naslednjega dne, 16. decembra,³⁵ podal regentu svoj odstop, niso takoj rešili vprašanja Pašićevega namestnika na položaju vladnega predsednika. Stališče regenta Aleksandra, naperjeno v bistvu proti pretirani oblasti Radikalne stranke, je bilo izraz prizadevanja, da bi že kar spočetka izkoristil priliv novih političnih sil iz »prečanskih« dežel in se približal srb-skemu opozicijskemu bloku. Aleksander je želel takoj poudariti svojo vlogo in pomen v bodočih političnih odnosih v Kraljevini SHS in že od prvih dni vplivati na njihovo strukturo. Njegov napad na Pašića se je izkazal za uspel maneuver v približevanju političnim

³² S. Pribičević, n. d., 98. To, česar S. Pribičević ni hotel povedati — namreč Aleksandrovo tedanje mnenje o Pašiću — je rekel Valerijan Pribičević J. Jovanoviću 12. decembra 1931. Aleksander je na zahtevo V. Pribičevića, ki je med njegovim obiskom pri regentu v času vladne krize po 15. decembru 1918 dejal, naj N. Pašića za vsako ceno sprejme za predsednika vlade, ker to želi ta Koalicija in »ljudstvo onkraj Save«, odgovoril in pri tem razbijal s sabljo po podu: »Pašiću ne dam, ne dam! Vsakdo drug lahko, le on ne. Pašić je lažnivec...« — AJ, MID, k. 44, f. 207. Po pripovedovanju V. Pribičevića J. Jovanoviću 12. decembra 1931.

³³ To poleg J. Smodlake, ki v tej zvezi govori o ostrem spopadu z regentovim tajnikom Z. Balugdžićem (AČAV, OFMP, izjava J. Smodlake 1920), trdi tudi V. Pribičević, ko pravi: »Smodlaka je edini od članov narodne vlade (torej Narodnega veča SHS; M. Z.) skienil, da se bo vrnil v Zagreb in od tamkaj znova...« (besedilo je poškodovano, verjetno bi naj pisalo: »začnejo pogajanja«; M. Z.) AJ, MID, JJP k. 44, f. 207, pripovedovanje V. Pribičevića J. Jovanoviću, 12. decembra 1931.

³⁴ Prav tam. S. Pribičević je takrat poudarjal težave zaradi meja, zelenega kadra, nerazoroženih sovražnikov v državi ipd. Kasneje je S. Pribičević svojo vlogo v krizi prve vlade, torej popuščanje regentu Aleksandru, označil za svojo »zgodovinsko napako«. S. Pribičević, n. d., 99.

³⁵ Glej: M. Zivanović, *Pukovnik Apiš*, Beograd 1955, 218, op. 36.

krogom iz jugoslovanskih dežel bivše Avstro-Ogrske. Medtem ko v Sloveniji ni bilo resnejših odmevov zaradi vzrokov nastale vladne krize, pa so jo na Hrvatskem tolmačili s Pašičevo velikosrbsko politiko in z njegovim spopadom z Jugoslovanskim odborom. Urad Narodnega veča SHS v Beogradu je moral posredovati v obrambo N. Pašića,³⁶ ker je želel preprečiti zaostritev spopada z Radikalno stranko. To dejanje regenta Aleksandra je pomenilo prvi resnejši udarec demokraciji in parlamentarizmu v komaj ustvarjeni skupni državi. Vendar takrat še nihče ni slutil, da je bil to šele prvi udarec v vrsti naslednjih.

Konzultacije v zvezi z izvolitvijo novega predsednika vlade so se nadaljevale na dvoru. Radikalci so svoje sodelovanje v vladi takoj na začetku pogovorov pogojili z zahtevo po položaju vladnega predsednika; to ni bilo v soglasju z željami srbske opozicije, ki je po izbruhu krize zaslutila svojo priložnost, niti z načrti S. Pribičevića in s stališči predstavnikov Narodnega veča SHS, ki so — menda z izjemo A. Korošca — po Pašičevem odstopu želeli, da bi bil namesto radikalca novi predsednik vlade Lj. Davidović, vodja srbske opozicije.³⁷ Vendar pa je dokončni izid pogajanj odločil vendarle pogoj predstavnikov Narodnega veča SHS, da bodo sodelovali le v tisti vladi, ki bo sestavljena iz vseh srbskih strank. To je privedlo do tega, da so za novega predsednika vlade izvolili Stojana Protića, kandidata Radikalne stranke.³⁸ Z ukazom regenta Aleksandra so 20. decembra 1918 imenovali prvo vlado Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.³⁹ V primerjavi s prejšnjo Pašičevo listo so jo razširili od 18 na 20 ministrskih resorov. Po diplomatski poti so o jugoslovanskem zedinjenju in vzpostavitvi prve vlade Kraljevi-

³⁶ B. Gligoričević, n. d., 26.

³⁷ Po izjavi S. Protića z dne 29. I. 1923. *Radikal*, 30. januarja 1923, A. Korošec — kot vse kaže — ni sodeloval na pogajanjih za sestavo nove vlade po Pašičevem odstopu. Iz Beograda je A. Kramer 19. decembra poslal Korošču v Ljubljano brzojavko z naslednjo vsebino: »Nujno je, da pridete neodložno v Beograd zaradi pomembnih državnih zadev. Stanujete Miloš Veliki 54.« AS, NS, dopisi (neregistrirano), fasc. 4.

³⁸ Lj. Davidović, n. n. 2.

³⁹ *Službene novine Kraljevstva SHS* I, 1, 12. januarja 1919; *Gradivo*, 725—727. Sestava prve vlade Kraljevine SHS: 1. Stojan M. Protić, predsednik ministrskega sveta; 2. dr. Anton Korošec, podpredsednik ministrskega sveta; 3. Marko Trifković, pravosodni minister; 4. dr. Ante Trumbić, minister za zunanje zadeve; 5. Stojan Ribarac, minister za trgovino in industrijo; 6. Ljubomir Davidović, prosvetni minister; 7. Velislav Vulović, minister za železnice; 8. Milan Kapetanović, minister za gradnje; 9. Svetozar Pribičević, finančni minister; 11. dr. Edo Lukinić, minister pošte in telegrafa; 12. general Mihailo Rašić, minister vojske in mornarice; 13. dr. Živko Petričić, minister za kmetijstvo; 14. dr. Tugomir Alaupović, minister za bogočastje; 15. minister brez listnice, Milosav Raičević; 16. Miloje Jovanović, minister za prehrano in obnovo države; 17. Vitomir Korać, minister za socialno politiko; 18. dr. Mehmed Spaho, minister za gozdarstvo in rudarstvo; 19. dr. Albert Kramer, minister za zakonodajo; 20. dr. Miloš Krulj, minister za narodno zdravje.

ne SHS 23. decembra 1918 obvestili vlade V. Britanije, Francije, Italije, ZDA, Rusije, Belgije in Grčije.⁴⁰

Vzpostavitev skupne vlade je zbudila različne odmeve med posameznimi političnimi strankami in skupinami v državi. V Srbiji in v Pribičevićevi skupini Hrvatsko-srbske koalicije, torej med centralističnimi in unitarističnimi silami, so v glavnem ugodno sprejeli novo vlado. Na Hrvatskem je skupina strank zunaj Koalicije privolila v sestavo vlade z dne 20. decembra 1918 pod pritiskom zunanje-političnih dejstev in revolucionarnih nemirov, vendar so v krogih teh strank značaj nove vlade tolmačili popolnoma drugače. Tako je, na primer, dr. A. Pavelić javno poudarjal, da se po njegovem nazarju z nastankom centralne vlade dosedanja upravna ureditev ne bo spremenila do sklicanja konstituantne, ter je predvidel še samostojnejši položaj pokrajinskih vlad, ki bodo odgovorne pokrajinskim skupščinam.⁴¹ V odgovoru na pismo A. Korošca in S. Pribičevića z dne 11. decembra 1918 je A. Trumbić 17. decembra odgovoril iz Pariza, da skupaj z Jugoslovanskim odborom meni, »da ne ustreza njegovemu prepričanju nastanek skupne vlade za vse veje državne uprave, ki naj bi že danes predstavljala centralno državo. V tem vidimo poskus prenagljene centralizacije, ki je najmanj primerna v tem razdobju prve začasnosti in ki danes ne more biti brez nevarnosti za redno delovanje skupnega narodnega in državnega življenja«. ⁴² Trumbić je bil presenečen in nezadovoljen, ko je zvedel za sestavo skupne vlade in način, kako so jo ustvarili, saj se je zgodilo prav tisto, česar se je bal in na kar je opozarjal.

V brzojavki, ki jo je poslal iz Pariza 3. januarja 1919, je Trumbić spraševal S. Protića, ali po vzpostavitvi skupne vlade še vedno obstajata posebej srbska vlada in vlada Države SHS in kakšno je njuno medsebojno razmerje, torej: ali še vedno obstajata Kraljevina Srbija in Država SHS kot posebni državi.⁴³ Dogodki v Beogradu 1. in 20. decembra 1918 očitno niso bili v soglasju z naziranjem A. Trumbića in Jugoslovanskega odbora o načinu jugoslovanskega zedinjenja. Zastopniki centralistične ureditve skupne države pa so

⁴⁰ Glej: B. Krizman, *Pitanje međunarodnog priznanja jugoslovenske države 1919. godine, Istorija XX veka, Zbornik radova III*, Beograd 1962, 345–386.

⁴¹ *Jugoslovenski list*, 28. decembra 1918, izjava dr. Anteja Pavelića; B. Gligorićević, n. d., 27.

⁴² A. Trumbić — A. Korošcu in S. Pribičeviću, Pariz, 17. decembra 1918, *Gradivo*, 723–724; O stališčih A. Trumbića do zedinjenja in sestave skupne vlade Kraljevine SHS glej obširneje: B. Krizman, *Trumbić u danima stvaranja Kraljevine SHS*, Mogućnost, Split 1960, VII, 4, 300–312.

⁴³ DA-SIP, fond poslanstva Kraljevine SHS v Parizu (dalje: PP), 1918, f. 1, Brzojavka A. Trumbića S. Protiću z dne 31. januarja 1919; B. Krizman, n. n., 310.

v ustanovi Jugoslovanskega odbora v Parizu še vedno videli močan dejavnik odpora proti uvajanju centralizma. Po S. Protiću in njegovi administraciji so močno in organizirano pritiskali, da bi likvidirali vse oblike dejavnosti Jugoslovanskega odbora; to so tudi dosegli že v prvih mesecih 1919. leta.⁴⁴

V Sloveniji so skupno jugoslovansko vlado sprejeli v glavnem ugodno in z olajšanjem, predvsem zato, ker so pričakovali, da bo uredila notranje razmere v državi in se bolj zavzela za vprašanje meja. Vladno krizo so imeli tudi za krizo »o vprašanju našega Slovenskega primorja, naše Goriške, Trsta in Istre«⁴⁵ in izražali željo, da bi se čimprej končala. Pri sestavi prve skupne vlade so slovenski politični krogi posvečali največjo pozornost položaju slovenskih predstavnikov v vladi ter resoroma za zunanje zadeve in bogočastje.

Izvolitev A. Korošca na položaj podpredsednika vlade in A. Kramerja za ministra za konstituantno so v Sloveniji sprejeli s poudarjenim zadovoljstvom in z občutkom upoštevanja. Ugodno so sprejeli tudi imenovanje člana narodnega sveta SHS, poverjenika bosanske vlade za prosveto in katolika T. Alaupovića za ministra za bogočastje, medtem ko so se v vrstah SLS močno upirali imenovanju A. Trumbića za zunanjega ministra. *Slovenec* je namreč še v času vladne krize v uvodniku »Ob krizi« ostro napadel A. Trumbića zaradi njegovega — kot je poudarjal — neprizadete ga odnosa do vprašanja Slovenskega primorja v medvojnem času. »Vemo, da je dr. Trumbić cel čas vojske zunaj zastopal jugoslovanske koristi, a vedno smo imeli pri tem vtis, da vprašanje naše Goriške, Trsta in Istre smatra samo za podrejeno vprašanje. Nikdar nismo iz njegovih ust čuli odločne zahteve po teh najvažnejših kosih slovenske zemlje,« je pisal *Slovenec* in pristavil, da se je Trumbić na rimskem kongresu pogajal z Italijani na račun slovenskega ozemlja. »Prav zato se nam zdi, da dr. Trumbić ne bo mogel več uspešno zastopati naših zahtev napram Italiji. Zato je tudi on za Slovence kot zunanji minister težko razočaranje,« je sklenil list in predložil, naj bi za zunanjega ministra izbrali drugo osebnost.⁴⁶

⁴⁴ O likvidaciji JO glej obširneje: B. Krizman, *Formiranje prve jugoslovanske vlade i likvidacija Jugoslovenskog odbora*, 281—301.

⁴⁵ *Slovenec*, 18. decembra 1918.

⁴⁶ Prav tam. *Slovenec* poudarja v tej zvezi dalje: »Želimo in pričakujemo, da bi zastopstvo naših zunanjih zadev bilo poverjeno možu, ki ni vezan po nobeni izjavi in ki je pokazal dovolj smisla tudi za našo Goriško, za naš Trst in Istro. Če pa tega ni več mogoče spremeniti, naj vlada poskusi, da bo specijelno naše slovenske zadeve na mirovnem kongresu zastopal posebni izredni poslanik in pooblaščen minister.« List takoj zatem pristavlja: »Naše stvari ne stoji slabo.«

Takšnega mnenja je bil najbrž tudi A. Korošec, vendar pa si je v Beogradu skupaj s Pribičevićem in J. Smodlako navzlic odporu radikalcev prizadeval, da bi Trumbić prevzel resor za zunanje zadeve. V vodstvu JDS so vzpostavitev prve skupne vlade sprejeli z zadovoljstvom, saj sta S. Pribičević in A. Kramer dobila v njej vplivna ministrska resora.

Prva seja centralne jugoslovanske vlade je bila 22. decembra 1918. Takoj po tej seji so sledili vladni ukrepi za omejevanje in likvidacijo samostojnosti pokrajinskih vlad in skupščin na Hrvaškem, v Sloveniji, Bosni in Hercegovini, Dalmaciji in Vojvodini. Minister za notranje zadeve S. Pribičević je 24. decembra poslal predsedniku Narodne vlade v Ljubljani L. Pogačniku brzojavko, v kateri je uradno obvestil narodno vladu o ustanovitvi in sestavi prvega ministrskega sveta Kraljevine SHS. Po tej brzojavki je vlada na seji 22. decembra v Beogradu sprejela naslednje odločitve: da bo o imenovanju skupne vlade Kraljevine SHS obvestila vse oblasti, naj hrvaški ban in veliki župani (ali predsedniki deželnih vlad; M. Z.) »skupaj z vsemi člani vlade... podajo ostavke Njegov. Kralj. Veličanstvu«, da je s trenutkom imenovanja »državne vlade« prenehalo delovanje Narodnega večja SHS kot administrativnega telesa, njegove člane pa je smatrati »le kot člane začasnega narodnega predstavništva oziroma državnega sveta, ki bo oživiljen«, da je treba vse krajevne organizacije Narodnega večja SHS in njihove »krajevne straže« razrešiti dolžnosti, upravno oblast naj prevzamejo pristojni upravni organi, deželne vlade pa naj poskrbijo, da bodo z volitvami postavili ali obnovili zakonite občinske (mestne) svete, v vseh občinah, kjer le-ti še ne obstajajo.

Najpomembnejša odločitev skupne vlade, ki jo je Pribičević sporočil v brzojavki, pa je zadevala omejevanje pristojnosti deželnih vlad. Skupna vlada je v svojo izključno pristojnost odločanja prevzela naslednje resore: 1. zunanje zadeve, 2. vojsko in mornarico, 3. državne finance, 4. železnice, pošto in brzojav, 5. prehrano in

A. Trumbić je šele več kot mesec kasneje zvedel za te obtožbe vodstva SLS v Sloveniji in je iz Pariza po Beogradu poslal listu *Slovenec* 21. januarja 1919 brzojavko, v kateri pravi ob koncu: »Izjavljam, da so vse trditve, ki jih obsega članek glede mene, neresnične in izmišljene in da so zaključki, ki se izvajajo iz njih, brez vsakršnega temelja. Prosim objavite to mojo izjavo v Vašem cenjenem listu. Trumbić.« *Slovenec* je objavil ta Trumbićev preklc šele 27. februarja, torej v času, ko so vesti iz Pariza potrdile, da se Trumbić zavzema za slovenske meje, kot je poudaril tudi list v svojem komentarju. — Preklc v obrambo A. Trumbića in zaradi napada na stališče Jugoslovanskega odbora do slovenskih meja so poslali iz Zeneve predsedniku vlade S. Protiću tudi člani JO J. Banjanin, G. Gregorin, J. Meštrović in D. Trinaestić. *Službene novine Kraljevstva SHS*, 20. februarja 1919, 3.

obnovo države, 6. trgovino, obrt in industrijo, 7. socialno politiko in 8. resor priprav za konstituantno in izenačevanje zakonov.⁴⁷ Dan po teh sklepih centralne vlade, 23. decembra, je A. Korošec odpotoval iz Beograda v Zagreb in Ljubljano.⁴⁸

Narodno veče SHS je Narodno vlado SHS v Ljubljani še pred omenjeno Pribičevićevo brzojavko 22. decembra obvestilo o vsebini sklepov skupne vlade v Beogradu. Ne da bi počakali na uradno obvestilo, so člani Narodne vlade pohiteli z odstopom vlade. S seje Narodne vlade so 23. decembra poslali predsedniku ministrskega sveta S. Protiću v Beograd naslednjo brzojavko: »Pozdravljajoč vdano imenovanje centralne vlade polagajo člani Nar. vlade SHS v Ljubljani na razpolago svoje mandate, sprejete od Narodnega veča. Prosim, da predložite to skupno demisijo Njegovi Kraljevi Visokosti regentu Aleksandru v blagohotno odločitev.«⁴⁹

Potem ko so prejeli Pribičevićeva navodila, so člani Narodne vlade v Ljubljani, ki so ne glede na formalni odstop delali dalje, menili, da bi morala pogajanja z Avstrijo glede severnih meja, ki so jih sicer opravljali sami, nadaljevati vlada v Beogradu. Vendar so zaradi težav, ki jih je morala premagovati skupna vlada, sklenili, da bodo pogajanja ostala v pristojnosti ljubljanske vlade, dokončni dogovor pa bi poslali na ratificiranje v Beograd.⁵⁰ Pričakovali so prihod A. Korošca in napovedali sejo Narodnega sveta za Slovenijo, ki naj bi bila 30. decembra. Na tej seji je Narodna vlada sprejela predlog J. Brejca, naj v Sloveniji zaradi izrednih razmer še ne bi ukinili narodnih svetov in narodnih straž.⁵¹

Vzporedno s prvimi akcijami skupne vlade v Beogradu je tudi vrhovna komanda⁵² pričela ukrepati in reorganizirati ter preurejati enote redne vojske bivše Kraljevine Srbije, ki je po 1. decembru postala de facto vojska Kraljevine SHS. Že pred zedinjenjem so iz srbskih vojakov in častnikov, ki so iz avstrijskega ujet-

⁴⁷ AS, NS, zapisnik 39. seje nar. vlade SHS v Ljubljani z dne 27. decembra 1918.

⁴⁸ AS, NS, dopisi (neregistrirano), fasc. 4, brzojavka iz Beograda z dne 23. decembra 1918.

⁴⁹ AS, NS, zapisnik 38. seje nar. vlade SHS v Ljubljani z dne 23. decembra 1918.

⁵⁰ AS, NS, zapisnik 39. seje nar. vlade SHS v Ljubljani z dne 27. decembra 1918. Zapisnik poudarja naslednje: »... iz poročil poverjenikov, ki poznajo razmere, je razvidno, da skupna vlada zaenkrat ne more delovati, ker mnoga ministrstva nimajo niti prostorov, niti uradništva, niti najprimitivnejših potrebščin za delovanje. Zato ho ta pogajanja vodila še nadalje Nar. vlada kot nekaj negotiorum gestor za skupno vlado...«

⁵¹ AS, NS, zapisnik 40. seje nar. vlade SHS v Ljubljani z dne 30. decembra 1918.

⁵² O vojaški organizaciji v Kraljevini SHS po zedinjenju glej obširneje: D. Janković, n. d., poglavje: *Vojska i žandarmerija*, 84–98.

ništva v okolici Salzburga čez Beljak prispeli 6. novembra 1918 v Ljubljano, vzpostavili z odobrenjem srbske vlade in Narodnega veča SHS komando srbskih čet v Ljubljani. V okviru te komande je bilo ob njeni vzpostavitvi 524 častnikov raznih činov in 300 vojakov s podpolkovnikom Mih. Švabičem na čelu. Toda že 8. novembra so iz te skupine izločili 45 častnikov in jih poslali v Zagreb.

Srbski ujetniki so še vedno prihajali in komanda srbskih čet v Ljubljani je povečala svoje številčno stanje, tako da so kmalu sestavili pehotni bataljon s štirimi četami pod poveljstvom podpolkovnika Čed. Milosavljeviča. Slovenska Narodna vlada SHS je vsestransko podpirala in pomagala temu prvemu organiziranemu poveljstvu srbske vojske v Sloveniji po razpadu Avstro-Ogrske. Enote komande srbskih čet v Ljubljani so delovale po nalogu ali v soglasju z Narodno vlado v Ljubljani in sodelovale s slovenskimi vojaškimi enotami, ki jih je ustanovila Narodna vlada. V Ljubljani so v okviru komande srbskih čet 20. novembra 1918 ustanovili tudi 26. pehotni polk, v katerem je bilo 1773 vojakov in častnikov. Komandi srbskih čet v Ljubljani je takrat načeloval general K. Smiljančič, delegat vrhovne komande pri Narodnem veču SHS v Zagrebu.⁵³

Slovenske vojaške enote, ki jih je vzpostavila Narodna vlada v Ljubljani, ter predtem ustanovljene narodne straže⁵⁴ so novembra 1918 organizirali v okviru II. vojnega okrožja pod poveljstvom podmaršala Nikole pl. Ištvanoviča. Skupno številčno stanje enot v sestavi II. vojnega okrožja, nastanjenih v Ljubljani, Mariboru in Celju, je konec novembra 1918 znašalo 12.375 častnikov in vojakov, med njimi tudi dva generala. Te čete so bile dobro oborožene in oskrbovane.⁵⁵ Skupaj z vojaškimi enotami komande srbskih čet so bile slovenske enote novembra in decembra 1918 pomemben opornik Na-

⁵³ A-VII, Popisnik 6, k. 667, red. br. 1. *Istorija Komande Dravske divizijske oblasti za vreme od 1. februara 1919, dana njenog formiranja, do dana demobilizacije.* (Dalje: *Istorija KDDO*). V tej zgodovini so opisane naslednje naloge poveljstva srbskih čet v Ljubljani: 1. zbiranje srbskih vojnih ujetnikov; 2. razoroževanje avstro-ogrške vojske z italijanske fronte; 3. varovanje obilne vojaške opreme v Ljubljani in okolici; 4. ohranitev reda in miru, »ki jo je ogrožal tako imenovani zeleni kader«; 5. da »poskrbi za disciplino pri dotlej razuzdanih slovenskih vojaki« (ki so dotlej le kradli in grabili), in 6. »da preprečijo prodiranje Italijanov k Ljubljani in Trbovljam — rudnikom, in da jih zadržijo na črti Triglav—Snežnik—razvodje Soče in Save«.

⁵⁴ Narodne straže so ustanovili v začetku novembra 1918 za obrambo zaradi napadov in ropanja avstro-ogrške vojske, ki se je umikala z italijanske fronte čez slovensko ozemlje. Naloga narodnih straž je bila, da so skrbela za red in mir v krajih, kjer so bile vzpostavljene. Poveljevali so jim krajevni oblastni organi in zasnovali so jih kot pomožno ljudsko milico v okviru celotne organizacije narodne obrambe, ki so ji stale na čelu enote slovenske vojske. *Slovenski narod*, 29. oktobra 1918.

⁵⁵ A-VII, *Istorija KDDO*, poglavje: »Vojska Narodne vlade u Ljubljani, II vojno okružje. Organizacija, uloga i rad.«

rodne vlade v Sloveniji in so pomagale pri ohranjanju reda in miru znotraj Slovenije, kar so posebej terjali buržoazni politiki v Narodni vladi. Vloga teh enot se je pokazala zlasti med umikanjem avstro-ogrske vojske z italijanske fronte v začetku novembra 1918. leta.⁵⁶

Po 1. decembru 1918 in ustanovitvi skupne jugoslovanske vlade ter vzpostavitvi Ministrstva za vojsko in mornarico 20. decembra so ukrepali, da bi v Sloveniji čimprej ustanovili jugoslovanske vojaške enote. V Ljubljano je 22. decembra prispel prvi oddelek srbske redne vojske — pehotni bataljon iz 4. pehotnega polka Drinske divizije.⁵⁷ Naslednjega dne, 23. decembra, je po nalogu vrhovne komande v Ljubljano dopotovala vojna misija na čelu z generalom K. Smiljanićem in podpolkovnikoma M. Nedićem in J. Naumovićem. Misija naj bi se seznanila z vojaškim položajem in vprašanjem meja ter pripravila pogoje za reorganizacijo vojske v Sloveniji. Regent Aleksander je namreč z ukazom 22. decembra 1918 ustanovil za slovensko ozemlje Dravsko divizijsko oblast s sedežem v Ljubljani.⁵⁸ Istega dne se je Narodni vladi SHS predstavil polkovnik Milan Pribičević, ki so mu zaupali organizacijo vojske v Ljubljani.

V govoru, ki ga je imel na seji Narodne vlade, je M. Pribičević poudaril, da je predvsem Jugoslovani, da zanj ni razlik med posameznimi plemenimi, da v kulturnem pogledu Jugoslovani z juga in vzhoda države, zlasti pa Srbi, smatrajo Slovence za najnaprednejši del jugoslovanskega naroda, da so se Srbi »zelo začudili, ko so slišali, da je med Slovenci nasprotje proti monarhiji«, da gre za posledico tega, ker sta si »zlasti srbski in slovenski narod bila dosečaj precej tuja«. M. Pribičević je dalje poudaril, da je treba upoštevati, »da Srbi, Mohamedanci in Hrvatje deloma niso še zreli za republiko«, ker je med njimi v mnogih krajih še dosti nepismenih in bi se, če bi vpeljali republiko, lahko razvil med njimi »najneumnejši boljševisem«. Glede vojaške organizacije je polkovnik Pribičević obljubljal, da bo nova armada temeljila v ljudstvu, da bo vojaški rok trajal le šest mesecev in da bodo odnosi v vojski temeljili

⁵⁶ O razvoju vojaških enot slovenske in srbske vojske od oktobra do decembra 1918 glej obširneje: V. Andrejka, *Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes, Slovenci v desetletju 1918–1928*, Ljubljana 1928, 269–285.

⁵⁷ A-VII, Istorija KDDO.

⁵⁸ Prav tam, »Srpska vojna misija u Ljubljani«. Ukaz Nj. V. Kralja pov. F. Dj. O. Br. 16712 z dne 22. decembra 1918. V Ljubljani so slovesno sprejeli generala Smiljanića in njegovo spremstvo. Srbski častniki pa so »iz obzirnosti do svojih bratov katoliške veroizpovedi« prisostvovali maši v ljubljanski stolnici.

na enakopravnosti državljanov Kraljevine SHS.⁵⁹ Toda v praksi so bili v teh prvih dneh ustvarjanja jugoslovanske vojske namenjeni vrhovne komande malce drugačni. Vsa pomembnejša poveljniška mesta v vojaških enotah so bila rezervirana za srbski častniški kader, medtem ko so iz vrst Jugoslovancev, bivših pripadnikov avstro-ogrske vojske, sprejemali poleg vojakov v glavnem le nižje častnike.⁶⁰

S preureditvijo in krepitvijo enot vojske Kraljevine SHS je v Sloveniji rasel tudi optimizem glede ohranitve slovenskih meja, krepilo se je torej prepričanje, da bo uresničena združitev vseh slovenskih dežel. Sočasno pa se je krepil tudi vpliv centralističnega režima, ki ga je predstavljala in zagovarjala večina buržoaznih strank, zastopanih v prvi skupni jugoslovanski vladi. Nova jugoslovanska vojska, ki je šele nastajala, je še dolgo po zedinjenju ostala predvsem srbska vojska, tako po sestavi kot po delovanju in svojih nalogah. Praktično je bila opornik vladajoče velikosrbske buržoazije in temeljnik njene hegemonije v novi jugoslovanski državi.

Neposredno po zedinjenju in ustanovitvi skupne države so se odnosi med SLS in JDS v Sloveniji začeli postopoma slabšati, še posebej pa, ko je resneje kazalo, da bodo ustanovili enotno demokratsko stranko v vsej državi. Čeprav sta bili vodstvi obeh strank prepričani, »da je enotnost nadvse potrebna in bi bila vsaka neenotnost, dokler je na meji sovražnik, lahko usodna«,⁶¹ sta pričela novo politično ozračje in novo razmerje sil, ustvarjeno po ustanovitvi Kraljevine SHS, postopoma razdiralno delovati na liberalno-klerikalno sodelovanje v obeh smereh — v Sloveniji in v Beogradu. Na zborovanjih in v strankarskem tisku so spet razvneli medsebojno nestrpnost, tako da so morali voditelji SLS in JDS posredovati, da bi prišlo do zmanjšanja napetosti in spopadov. Na seji Narodne

⁵⁹ AS, NS, zapisnik 38. seje nar. vlade SHS v Ljubljani z dne 23. decembra 1918; M. Mikuš, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, Ljubljana 1965, 80—81.

⁶⁰ A-VII, Popisnik 3, kut. 233, red. br. 23. V drugi polovici decembra 1918 je vrhovno poveljstvo vojske v Kraljevini SHS sklenilo, da bo v »jugoslovansko vojsko« sprejelo okrog 1000 častnikov in kakšnih sto vojaškoupravnih uradnikov, »Jugoslovancev« iz vrst bivše avstro-ogrske in črnogorske vojske. V ukazu vrhovne komande z dne 22. decembra 1918 je poudarjeno, »naj prvenstveno v največjem številu sprejmejo nižje aktivne častnike«. Nasploh pa so v Sloveniji enote komande srbskih čet v Ljubljani takoj po 1. decembru 1918 postajale vse bolj mešane. V enotah tega poveljstva je bilo dokajšnje število slovenskih vojakov. A-VII, Istorija KDDO. V novi vojski Kraljevine SHS, ki je nastajala, so bile v prvi polovici 1919 dokajšnje razlike v prejemkih med srbskimi častniki in častniki bivše avstro-ogrske armade. Do razlik je prišlo predvsem zaradi padca vrednosti krone. *Sten. beleške PNP*, I, 46 r. s., 3. julija 1919, 120—121.

⁶¹ M. Mikuš, n. d., 81.

vlade SHS so 23. decembra ugotovili, »da obstaja zveza med izbruhi sovražstva po deželi in virom napadov v časopisju«. ⁶² Krivdo so pripisovali listu *Jugoslavija*, ⁶³ ki je bil takrat še javno neidentificirano glasilo nove Narodne Socialistične stranke (NSS). Njeno organiziranje je predstavljalo prvi znak rušenja političnega ravnotežja v Sloveniji in je bilo deležno močnega odpora vseh treh tradicionalnih strank — SLS, JDS in JSDS.

Zastopniki JDS in SLS v Narodni vladi so na omenjeni seji zagotavljali drugi drugim korektne odnose in spoštovanje dogovora o medsebojnem sodelovanju. Predstavniki JDS so izjavili, da je njihova stranka na vseh zborovanjih nastopala »vedno popolnoma lojalno do drugih strank, da se večina shodov, ki jih prirejajo, obiskuje tudi od pristašev SLS, in da se govori na teh shodih tako, da tudi navzoča duhovščina ne ugovarja«. A. Kalan je govoril v imenu SLS in poudaril, da imajo uredništva listov SLS »nalog izogibati se vsemu, kar bi brez tehtnega razloga kalilo razmerje med strankami«. Glede »republikanskega mišljenja ljudstva« — je pojasnjeval A. Kalan — »ni prišlo to mišljenje morebiti med ljudi vsled shodov SLS in pisanja listov, ampak je nečloveško trpljenje 4 let vzbudilo v ljudstvu tako razpoloženje, da vidi v monarhiji vir minulega zla in zaenkrat o kakem monarhu ne mara dosti slišati«. A. Kalan je ob koncu opozoril tudi na pomen medstrankarskega dogovora in sode-

⁶² AS, NS, zapisnik 38. seje Nar. vlade SHS v Ljubljani z dne 23. decembra 1918. Na tej seji vlade je njen predsednik L. Pogačnik povedal, da je »kakšnih 10 pijanih elementov« v St. Jerneju pri Krškem 22. decembra napadlo zborovanje Kmečke zveze. Ki se ga je udeležil skupaj z duhovščino in s prisotnimi vojaki. Pogačnik je iz tega sklepal, »da mora obstajati neko skupno ognjišče, iz katerega izhajajo hujskanja med ljudstvom«. Škof A. B. Jeglič je v svojem *Dnevniku* (9. januarja 1919) takole ocenil politično ozračje in razpoloženje v Sloveniji v decembru 1918: »Naš položaj je jako resen. Po deželi se sem ter tja sliši o boljše-vizmu, posebno na Dolenjskem v ravnici od Novega Mesta do Save. Vršila so se na več krajih krivična nasilstva. Moralnost propada. Sokoli snujejo povsod 'plesne vaje'. Zato mladina kar gre k njim, tudi mladeniči in dekleta iz najboljših hiš. Predstavniku Orlov, Pircu, je v Ljubljani 80 orlov pisalo, da pristopijo k Sokolom, ako jim ne da prilike za plesne. Da vseh ne izgube, so pri Sv. Petru zasnovali plesne vaje pod nadzorstvom dobrih gospa. Jaz bom to le toleriral kot malum minus (manjše zlo). V Ljubljani mnogo plešejo, od noči do jutra. Zraven še pijo, tudi šampanjca. O, kako more biti življenje! Dekleta z mladeniči brez nadzorstva celo noč. Bojim se, da nas Bog zopet ne kaznuje. Ni nas spametovala — ne strašna vojska, ne grozna bolezen. Čim prej bomo začeli z misijoni, upam, da bo Bog to delo blagoslovil.«

⁶³ *Jugoslavija* je začela izhajati 15. decembra 1918. Odgovorni urednik in izdajatelj je bil Anton Pesek. List so pričeli izdajati kot glasilo nove ali obnovljene slovenske stranke — Narodno socialistične stranke, njeni voditelji pa so bili dr. O. Rybač, I. Deržić in A. Brandner. O pisanju *Jugoslavije* je škof Jeglič zapisal, da list »opravlja, obrekuje, strasti podžiga in strahuje«, da izhaja zjutraj in ga zato prodajajo v visoki nakladi in da posebno škodljivo vpliva na mladino. Jeglič je poudaril, da je zaradi tega Katoliško tiskovno društvo sklenilo, da bo tudi *Slovenec* začel čimprej izhajati z jutranjo in večerno izdajo. Jegličev *Dnevnik*, 9. januarja 1918. O NSS glej obširneje: M. Pivec, *Programi političnih strank in statistika volitev, Slovenci v desetletju 1918–1928*, 366–367.

lovanja v Sloveniji za skupne slovenske interese, ki presegajo ozke strankarske koristi. Skliceval se je na sugestijo G. Žerjava, »da v Beogradu prodere vsaka stvar z lahkoto, glede katere soglašata dr. Korošec in dr. Kramer. Če bomo Slovenci složni, bomo igrali vodilno vlogo v državi. Če pa opazijo Srbi med slovenskima zastopnikoma v ministrstvu needinost, postajajo v dotični zadevi nezaupni«. A. Kalan takrat kajpak ni omenil, da sta bila »mir in sloga«, ki ju je zagovarjalo vodstvo SLS, tudi del njene širše strategije za obnovo in krepitev katoliškega gibanja in stranke v Sloveniji. V razmerah »mira in reda« so bile priložnosti za uspeh večstranske politične dejavnosti SLS znatno večje v razmerju do njenih domačih političnih tekmecev.

Zaskrbljenost, ki govori o »redu in miru v deželi«, je bila predmet posebne pozornosti Narodne vlade SHS na njenem poslednjem zasedanju v decembru 1918. Buržoazne politike v vladi so prestrašila opozorila oblastnih organov iz posameznih krajev v Sloveniji, ki so kazala »na boljševiške razmere na Dolenjskem in na homatije v industrijskih krajih«. Vesti o širših nemirih na sosednjem Hrvatskem so prav tako vplivale na Narodno vlado, da je sprejela varnostne ukrepe. Na predlog J. Brejca je vlada sklenila, da bo orožništvo, ki je bilo pod poveljstvom odseka za narodno obrambo, v prihodnje podrejeno poverjeništvu za notranje zadeve Narodne vlade. Temu poverjeništvu so takoj ukazali, naj v Novem mestu in Kostanjevici okrepi »orožniške postaje in jim po potrebi doda še oporo v manjšem oddelku srbskega vojaštva; treba je pa poslati v te kraje pametne in previdne ljudi« — je terjal dalje vladni sklep — »da ne pride po nepotrebnem do prelivanja krvi. Tudi bi bilo dobro, če bi se ljudstvo poučilo potom političnih shodov o novem položaju v državi, državljanskih pravicah in dolžnostih.«⁶⁴ Akcije narodne vlade pri ohranjanju reda in mira v Sloveniji po zedinjenju so uspele. V nasprotju s sosednjo Hrvatsko v Sloveniji neposredno po zedinjenju ni prišlo do uporov in nemirov ali revolucionarnih akcij večjega obsega.⁶⁵

V Beogradu so po vzpostavitvi prve skupne vlade pripravljali notranjo preosnovo državne uprave in si prizadevali, da bi vlada uveljavila svoj vpliv na vsem ozemlju nove države. Srečali so se s

⁶⁴ AS, fond poverjenišтво za notranje zadeve (dalje: PNZ), 71/M-1919, izpisek iz zapisnika 40. seje Nar. vlade SHS v Ljubljani z dne 30. decembra 1918.

⁶⁵ A. Prepeluh, n. d., 188, trdi, da v Sloveniji v času neposredno po zedinjenju ni bilo nobenih neredov. Poročila oblastnih organov iz prvih mesecev 1919 (AS PNZ, 71/M-1919) in tisk iz tega razdobja v glavnem ne zanikajo te Prepeluhove trditve.

številnimi težavami. Organizacija posameznih ministrstev je napredovala počasi, prometne zveze med Beogradom in posameznimi pokrajinskimi središči so bile slabe, kar je otežkočalo izvajanje ukrepov skupne vlade. Narodna vlada v Ljubljani in Slovenija v celoti sta bili prav spričo takšnih razmer v posebnem položaju glede razmerja do vlade v Beogradu. Slovenija je bila najbolj oddaljena od Beograda in tako je bila spričo najmanjših političnih težav in javnih izrazov negodovanja ob dogajanju v Beogradu glede zedinjenja, med vsemi deželami, ki so se združile, v prvih dveh ali treh mesecih življenja skupne države najbolj prepuščena sama sebi. Slovenska Narodna vlada je decembra 1918 in januarja 1919 delala v glavnem po svojem predarku,⁶⁶ vlada v Beogradu pa je spričo svojih izjemnih težav tolerirala njeno avtonomno gledišče. Vendar pa so prav kmalu sledili prvi udarci centralizma. Z ukazom regenta Aleksandra z dne 7. januarja 1919⁶⁷ so na predlog ministra za notranje zadeve Sv. Pribičevića razpustili vse avtonomne narodne vlade v deželah, ki so nastale v procesu meščanske revolucije v boju za zedinjenje. Imenovali so nove, poverjeniške vlade z zmanjšanim številom resorov in omejenimi pristojnostmi. Regent je s tem ukazom upošteval odstopo deželnih vlad in z imenovanjem novih poverjenikov ukinil večje število poverjeništev. Sočasno je na predlog S. Pribičevića regent v novih deželnih vladah nekatere vladne predsednike potrdil, druge pa zamenjal, »ne da bi zahteval glede tega predhodno predloge ali mnenja pokrajinskih predstavništev«.⁶⁸

Ukaz o razpustitvi pokrajinskih vlad je v novi slovenski Deželni vladi namesto prejšnjih 12 pustil le 4 poverjenišтва (za notranje zadeve, prosveto, pravosodje in kmetijstvo).⁶⁹ Sledil je protest Narodne vlade pri ministrskem svetu zaradi takšnega ravnanja. To je zbudilo spor med Ljubljano in Beogradom, ki je trajal skoraj ves januar in več kot polovico februarja 1919. V tem razdobju je ljubljanska vlada v prejšnji sestavi še dalje samostojno opravljala svoje delo, ki pa zaradi likvidacijskega ozračja ni bilo več tako uspeš-

⁶⁶ Samostojnost narodne vlade SHS in deželne vlade v prvem razdobju njunega delovanja najbolje potrjuje njuna obsežna in neodvisna zakonodajna dejavnost. Glej obširneje: L. Bogataj, n. d., 379–381.

⁶⁷ *Službene novine Kraljevstva SHS*, 3, 1. februarja 1919, 1.

⁶⁸ D. Janković, n. d., 72.

⁶⁹ *Samouprava* je 6. januarja 1919 objavila komentar o vzpostavitvi deželne vlade za Slovenijo in zapisala, da je med slovenskimi političnimi strankami prišlo »do popolnega sporazuma« glede sodelovanja njihovih predstavnikov v deželni vladi Slovenije. Vendar pa je napačno poročala o imenih poverjenikov in o razdelitvi resorov, saj le-ti še niso bili razdeljeni. Organ Radikalne stranke je poročal, da so se slovenske stranke sporazumele tudi glede sestave »deželnega sveta« — SLS 47, JDS 27 in JSDS 14 predstavnikov.

no. J. Brejc je poudaril kasneje: »Po tej deklasifikaciji prejšnje, avtonomne vlade, se je začela borba za njen delokrog in njeno kompetenco in sploh borba proti dezorganizirajočim praktikam centralne vlade, ki so z vsakim dnem vnašale nove zmešnjave v našo vseskozi urejeno upravo.«⁷⁰

Z ukazom o ukinitvi Narodne vlade SHS v Ljubljani in z imenovanjem Deželne vlade za Slovenijo so slovenski deželni vladi uradno odvzeli sleherni politični pomen. Ukinili so njeno odgovornost deželnemu predstavništvu, Narodnemu svetu, in jo podredili izključno centralni vladi v Beogradu. Tako so odpravili še poslednje elemente slovenske državnosti,⁷¹ ustvarjene v boju za osvoboditev in zedinjenje. Zaradi odpora vodstva SLS in praktičnih potreb državne uprave so slovenska Narodna vlada in njeni organi v Sloveniji še nekaj časa opravljali svoje delo. Vprašanje popolne likvidacije slovenske avtonomije in samostojnosti je bilo za centralistične vladajoče kroge v Beogradu, po njihovem naziranju, le še vprašanje izbire primerne trenutka za uresničenje že sprejete odločitve. Sklep je pričel uradno veljati 1. februarja 1919, ko so ukaz regenta Aleksandra s 7/20. januarja 1919 objavili v *Službenih novinah Kraljestva SHS*.

⁷⁰ J. Brejc, *Od prevrata do ustave, Slovenci v desetletju 1918—1928*, 212.

⁷¹ O pravno utemeljujočih elementih slovenske državnosti jeseni 1918 glej obširneje: I. Tomšič, *Razpad Austro-Ogrske in nastajanje slovenske državnosti*, *Naši razgledi*, Ljubljana, 7. novembra 1969, 625, ipd.

II.

SLOVENIJA IN POGLAVITNA VPRAŠANJA NOTRANJE UREDITVE DRŽAVE V POLITIKI SLS DO SKLICANJA ZAČASNEGA NARODNEGA PREDSTAVNIŠTVA 1. MARCA 1919

Z vzpostavitvijo prve vlade Kraljevine SHS in s sprejetjem prvih vladnih ukrepov za organiziranje in utrjevanje na majavih temeljih ustvarjene države je pričelo izginjati politično zatišje v odnosih med buržoaznimi strankami, ki je označevalo politično ozračje v razdobju med zedinjenjem in neposredno po njem. Težavne notranje razmere v državi so nalagale uspešno akcijo za izvedbo agrarne reforme, reševanje vprašanja valutne zmede, vprašanje trgovine, oskrbovanja in prehrane prebivalstva, obnovo države, organizacijo uprave in sodstva, poenotenje zakonodaje, zatem reševanje vprašanja sprejetja nove ustave, sklicanja narodne skupščine idr. Med vsemi temi vprašanji, pomembnimi predvsem za notranje življenje in red v novi državi, je skupni vladi posebne preglavice povzročalo nerešeno vprašanje meja in mednarodnega položaja države.

Čeprav bi moral po sporazumu z Narodnim večem SHS vsa ta državna vprašanja reševati državni svet (veče), torej Začasno narodno predstavništvo, ki naj bi ga sklicali mesec po ustanovitvi prve vlade, je ministrski svet zavračeval sklicanje te skupščine ter je na svojo roko, torej z uredbami, sprejemal sklepe o vprašanjih, ki so po svoji naravi in pomenu sodila v izključno pristojnost skupnega parlamenta. To je zbuvalo nezadovoljstvo in nezaupanje dela političnih strank — zlasti na Hrvatskem in v Sloveniji.

Do 1. marca, ko se je sestalo Začasno narodno predstavništvo v Beogradu, je januarja in februarja prišlo do nastopa posameznih strank in skupin glede izgradnje notranje organizacije skupne države. Tako so bili postavljeni temelji za novo koncentracijo strank.

Sočasno je vlada v Beogradu s celo vrsto zaletavih administrativnih ukrepov, pač spričo okoliščin in brez upoštevanja posebnih razmer v posameznih pokrajinah, povzročila še večjo zmedo na mnogih področjih državnega in gospodarskega življenja. Vlada je v svojih odlokih o organizaciji posameznih ministrstev in drugih državnih organov in ustanov v marsičem vnaprej določala organizacijo nove države in bodoče odnose v njej, kar je zapustilo v praksi negativne posledice za kasnejše delo v skupščinah. Že takrat, januarja in februarja 1919, se je začela razvnamati narodnostna nestrpnost in pokazali so se prvi ostrejši spori v mednarodnih odnosih med srbsko in hrvatsko buržoazijo. Na zborovanjih in v tisku so se pričela medsebojna obtoževanja in očitki, srbski in hrvatski ekstremni nacionalizem je pričel naglo brsteti, v Črni gori in na Hrvatskem pa so se oglašala tudi separatistična gibanja.⁷² Prizadevanja velikosrbskih in demokratsko-centralističnih vladajočih krogov, da bi »čez noč« likvidirali avtonomijo v jugoslovanskih deželah iz bivše Avstro-Ogrske, in po drugi strani buržoazije v teh deželah, da bi si zagotovila enak delež oblasti v novi državi, so kmalu razgibala politično življenje in okrepila dejavnost političnih strank.

V razmeroma kratkem časovnem razdobju, od vzpostavitve skupne vlade do sklicanja Začasnega narodnega predstavništva, je Slovenska ljudska stranka v »jugoslovanski« politiki posvetila največjo pozornost dvema vprašanjem, ki sta bili v tem trenutku najpomembnejši za slovenske narodnostne interese: slovenskemu zedinjenju, torej vprašanju meja z Avstrijo, Italijo in Madžarsko, in boju za ohranitev avtonomnega položaja Slovenije v novi državi. V notranji politiki, v Sloveniji, je vodstvo SLS posvetilo pozornost krepitvi stranke in katoliškega gibanja z obnavljanjem in s širjenjem klerikalnih ustanov in strankinega vpliva ter prilagajanju svojih programskih načel novim razmeram političnega delovanja. Slovenska ljudska stranka je — kot druge politične stranke in skupine — reagirala na vsa druga vprašanja, pomembna za notranje družbenopolitične odnose in položaj skupne države, ki so se porajala v tekoči politični praksi centralne državne administracije, zlasti pa tistim, ki so zadevala položaj in interese stranke in Slovenije.

SLS je v skupni državi nadaljevala boj za ugodno rešitev vprašanja severnih meja Slovenije. Vprašanje je posebej aktualiziralo dejstvo, da so se za njegovo rešitev angažirale vse slovenske politične stranke. Vendar pa je v razdobju neposredno po nastanku dr-

⁷² Glej obširneje: D. J a n k o v i ć, n. d., 76—84.

žave prišlo do delne pasivnosti v akcijah Narodne vlade SHS in slovenskih političnih krogov. Meščanski politiki v Sloveniji so poskušali takoj po zedinjenju odgovornost in obveznosti za reševanje vprašanja meja deliti s političnimi dejavniki v novi državi in jim navesiti morda tudi največji del diplomatskih, vojaških in materialnih obveznosti. L. Ude poudarja: »Slovenski politiki so mislili, da so sedaj pač na strani zmagovalcev, da so 'antantni zavezniki' in zaradi tega s svojimi mejnimi zahtevami vsaj nasproti premaganim Nemcem in Madžarom ne bodo imeli težav. Temnanj so bili pripravljeni na kakšne resnejše težave še zaradi tega, ker je bilo vse to bučno narodno navdušenje nad osvoboditvijo izpod nemškega gospodstva zelo močno pomešano tudi z veseljem, da je konec vojne, da je zopet mir. Vse bo lepo rešeno za zeleno mizo.«⁷³

Navzlic pričakovanju, da bosta vlada Kraljevine SHS in mirovna konferenca neodvisno od slovenske akcije ugodno rešili vprašanje slovenskih meja z Avstrijo, Italijo in Madžarsko,⁷⁴ pa vendar ne bi mogli reči, da so slovenske meščanske stranke in Narodna vlada sedele prekrižanih rok. Že od začetka je čutili prizadevanje slovenskih politikov iz obeh meščanskih strank, da bi vladne kroge v Beogradu in javno mnenje čimbolj zainteresirali glede nujnosti, da se mora nova država resneje zavzeti za reševanje obmejnega vprašanja. Pogovorom slovenskih liberalnih in klerikalnih politikov z regentom Aleksandrom neposredno po razglasitvi zedinjenja in naročilom A. Korošca vodstvu SLS, da je treba v slovenskem tisku okrepiti propagando za položaj in pomen severnih meja, so kmalu sledili tudi drugi podobni ukrepi slovenske vlade in političnih krogov.

V Beogradu so 15. decembra 1918 organizirali veliko ljudsko zborovanje, na katerem so I. Hribar, I. M. Čok in P. Grizogono govorili, kako so Italijani okupirali Trst, Istro in Dalmacijo. *Slovenec* je poročal: »Srbsko občinstvo je z največjo pozornostjo sledilo izvajanjem govornikov. Vsi so bili odločno za to, da niti pedi zemlje ne odstopijo tujcu.«⁷⁵ Zaradi boljšega informiranja in propagande je vodstvo SLS na pobudo A. Korošca sklenilo, da bo poslalo v Beograd svojega posebnega dopisnika. Konec decembra in v začetku januarja so razpravljali tudi o vprašanju posebnega lista, ki bi ga

⁷³ L. Ude, *Vojaški boji na Koroškem v letu 1918/1919, Koroški plebiscit, Razprave in članki*, Ljubljana 1970, 134—135.

⁷⁴ Slovensko vlado so o tem prepričevali mnogi, celo A. Korošec.

⁷⁵ *Slovenec*, 16. decembra 1918.

skupaj s Hrvati izdajali v Beogradu.⁷⁶ Zahtevali so tudi, da je Ljubljano treba bolje zalagati z beograjskim, Beograd pa z ljubljanskim tiskom.⁷⁷ Največ pozornosti pa je vodstvo SLS posvetilo pripravam slovenskega dela jugoslovanske delegacije za bližnjo mirovno konferenco v Parizu.

Znanstveno dokumentacijo za slovenske mejne zahteve so pričeli pripravljati še pred nastankom Kraljevine SHS. Na pobudo vidnih slovenskih politikov in Narodnega sveta so že avgusta 1918 zbrali in uredili nekaj gradiva o slovenskih etnografskih mejah.⁷⁸ Po zedinjenju, sredi decembra 1918, so na izrecno zahtevo A. Korošca začeli intenzivneje zbirati gradivo o mejnem vprašanju. V Ljubljani se je zbralo nekaj izvedencev, med katerimi so kot odlični poznavalci slovenskega etnografskega položaja pokrajin izstopali poleg inž. J. Mačkovška prof. zgodovine dr. F. Kovačič, prof. teologije dr. M. Slavič, dr. I. Žolger, A. Beg in drugi. Pri narodni vladi so ustanovili komisijo za mirovno konferenco na čelu z I. Žolgerjem, njena naloga pa je bilo zbiranje dokumentacije.

I. Žolger je zapisal v enem svojih poročil o poteku priprav za mirovno konferenco v Parizu, ki so bile v Ljubljani in Beogradu, da nadrobni pripravi zaradi kratkega časovnega roka ni bilo moč izpejljati.⁷⁹ Žolger se je po krajšem obisku na Dunaju v Ljubljani 25. decembra dogovoril z A. Korošcem in A. Kramerjem o sestavi slovenskega dela delegacije, z dr. Pitamicem pa sta sestavila poslovnik za delegacijo. Ministrski svet je že 22. decembra določil, da bo I. Žolger pooblaščen delegat delegacije Kraljevine SHS poleg N. Pašića kot vodje delegacije, A. Trumbića in M. Vesnić. Od Slovencev

⁷⁶ A. B. Jeglič, *Dnevnik*, 8. januarja 1919. Jeglič je zapisal naslednje: »Sklenili so, da skupno s Hrvati začno izdajati list v Beogradu. Društvo bo dalo stroje iz novomeske tiskarne in stotisoč kron; kot za Slovence je že odšel v Beograd Vrtovec (Vatovec; M. Z.); za Hrvate je že tam Šimrak. Nadškofa zagrebškega bodo prosili za podporo. Pri Slovincu se uredništvo izpopolni, morda se to začne še s prvim februarjem. Naš položaj je jako resen.«

⁷⁷ *Samouprava*, 10. januarja 1919. Članek prof. dr. Fr. Ilešića, v katerem le-ta poleg izmenjave tiska predlaga tudi, naj bi uradni predstavniki vlade v Beogradu obiskali Ljubljano, da bi se bolje seznanili in zbližali. F. Ilešića, ki se je v Beogradu zavzemal za nujnost slovensko-srbskega zbližanja, je sprejel tudi regent Aleksander. *Slovenec*, 26. januarja 1919.

⁷⁸ Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani (dalje: INV), fasc. 66, arhiv ing. J. Mačkovška. Poročilo o delovanju od avgusta do decembra 1918. To gradivo je avgusta 1918 zbral J. Mačkovšek, ki so ga po ustanovitvi Narodnega sveta v Ljubljani imenovali za referenta za narodne meje. Mačkovšek je izdelal troje programov (maksimalnega, srednjega in minimalnega) o slovenskih mejnih zahtevah. Skupaj z zemljevidi in drugo dokumentacijo jih je poslal Narodni vladi SHS, Narodnemu svetu v Ljubljani, Narodnemu veču SHS, II. vojnemu okrožju v Ljubljani, polk. M. Pribičeviću in kasneje vladi v Beogradu, kamor je decembra 1918 na povabilo A. Korošca odšel poročat skupaj z O. Rybašem.

⁷⁹ INV, fasc. 24 a, dr. Rybaš (dr. Žolger): Mirovna konferenca po prvi svetovni vojni; elaborat: »Priprave za mirovno konferenco«.

so za pomembnejše funkcije v delegaciji za mirovno konferenco izbrali še O. Rybafa kot »vladnega delegata«, B. Vošnjaka kot generalnega sekretarja⁸⁰ in nad 20 izvedencev v raznih komisijah.⁸¹

Slovenske zahteve so preučili in določili na seji narodnega sveta, ki je bila 4. januarja 1919 v Ljubljani pod predsedstvom A. Korošca. Na tej seji so razpravljali tudi o vprašanju ozemeljskih zahtev, ki jih je morala vlada v Beogradu na zahtevo zaveznikov dostaviti že 6. januarja 1919, torej še preden se je lahko posvetovala s slovensko komisijo za mirovno konferenco in z izbrano slovensko delegacijo.⁸² Mirovna konferenca v Parizu je pričela delati 12. januarja, prva plenarna seja pa je bila 18. januarja 1919. Jugoslovanske odposlance, ki so izročili akreditivne kot delegati Kraljevine SHS, so v razdobju 4 do 5 mesecev, dokler Kraljevina SHS ni bila mednarodno priznana, smatrali za delegate Kraljevine Srbije, ki je imela po sklepu velesil z dne 17. januarja le tri pooblaščenca delegatska mesta na konferenci. To je imelo neugodne posledice za položaj I. Žolgerja kot člana delegacije.⁸³

Jugoslovanska delegacija na čelu z N. Pašićem je dopotovala v Pariz 5. januarja, medtem ko je I. Žolger prispel šele 20. januar-

⁸⁰ Prav tam. Žolger poudarja, da je pomenila izvolitev B. Vošnjaka koncesijo Slovincem, ki so privolili, da sta bila oba zastopnika v komisiji za reparacije Srba.

⁸¹ Po aktu vojne misije št. 72 z dne 13. marca 1919, *Zapisnici sa sednica Delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919—1920* (priredila: B. Krizman in B. Hrabak), Beograd, 1960, 10—11. O sestavi in delu delegacije glede slovenskih meja glej obširneje: A. Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira 1919*, Beograd 1969; B. Grafenauer, *Slovenska Koroška v diplomatski igri leta 1919*, *Koroški plebiscit*, 295—378. Glej obširneje: vire in literaturo, navedeno v omenjenih delih, ter prispevek T. Zorna, *Tiskani viri in literatura o koroškem plebiscitnem obdobju*, *Koroški plebiscit*, 549—560.

⁸² INV, fasc. 24a, cit. poročilo I. Žolgerja.

⁸³ Vprašanje izvolitve I. Žolgerja, bivšega ministra v Avstro-Ogrski, za člana delegacije Kraljevine SHS na mirovni konferenci je zbudilo številne komentarje. Italija je večkrat izkoriščala prisotnost Žolgerja in nekaterih drugih slovenskih pripadnikov delegacije, bivših funkcionarjev avstro-ogrske administracije, ter je kot tudi druge države odkrito napadala Kraljevino SHS (Đ. Knežević, *Sen-Zermenski mirovni ugovor. Jugoslavija i Austrija kroz ugovor*. Branjena doktorska disertacija na filozofsko-zgodovinski fakulteti v Beogradu, maja 1965, Biblioteka »Svetozar Marković«, Beograd; rokopis, 120—124). Tudi Pašić se je bal, ker je bil I. Žolger izbran za pooblaščenega člana odposlanstva. V pismu S. Protiću je Pašić po prihodu v Pariz poudarjal: »Zelo se bojimo, da bomo imeli težave in morebiti tudi nevšečnosti, če bi ostali pri tem: da bi bil gospod Žolger delegat na konferenci, ker je bil minister tiste države, ki se je vojskovala proti zavezniškim silam, odobral vse ukrepe, ki se jih je Avstrija lotevala proti nam, zdaj pa prihaja kot predstavnik države, proti kateri se je Avstrija vojskovala in bila premagana.« Pašić je svetoval Protiću, naj bi Žolgerja zamenjal drug slovenski predstavnik (I. Hribar), Protiću pa tega ni sprejel (DA-SIP — fond Delegacije na Mirovnoj konferenciji u Parizu, 1918, XV). Po Žolgerjevi trditvi je A. Kramer na seji ministrskega sveta 12. januarja 1919 protestiral in dosegel, da je Žolger ostal v odposlanstvu (INV, poročilo I. Žolgerja, fasc. 24a). O Žolgerju kot članu odposlanstva se je zelo neugodno izrazil tudi I. Meštrović, vendar pa trdi, da se je Žolger kmalu pričel s Pašićem »prav dobro ujemati«. I. Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Buenos Aires, 1961, 161.

ja 1919.⁸⁴ Delegacija je prispela v Pariz, kot poudarja B. Grafenauer, »brez določenih zahtev in brez memoranduma, kar je bilo treba oskrbeti takoj po prihodu, ker je že na prvi seji 6. 1. sporočil Vesnić, da Foch in Clemenceau nujno zahtevata vsaj v obliki zemljevida jugoslovanske zahteve. Tako domače pripravljalno delo ni moglo na ta vprašanja glede slovenske severne meje nič vplivati, ker je prinesel v Pariz te podatke šele Žolger; drugače je bilo samo s Kovačičevimi pripravami, ker je inž. Mačkovšek razpolagal kot izvedenec z njegovimi podatki in predlogi«. Pašić je za začetek predložil svoj memorandum s konca marca 1918 (»čeprav je trdil, da so slovenske meje vrisane v sporazumu z dr. Koroščem!«), tako da je moral inž. Mačkovšek popraviti Pašičeve predloge in je njegovim zahtevam dodal še Prekmurje⁸⁵ in nekatere kraje na Štajerskem in Koroškem.⁸⁶ Delegacija je na seji 28. januarja 1919 slednjič sprejela slovenska dopolnila in predloge.⁸⁷ Med Ljubljano in Parizom so vzpostavili redno kurirsko službo, ki je delovala dobro in omogočala v Sloveniji naglo in natančno poročanje o delu delegacije na mirovni konferenci. V celoti lahko rečemo, da so slovenski zastopniki v delegaciji navzlic kratkemu razdobju in razmeroma pasivnemu odnosu političnih krogov v Sloveniji dosti prispevali k delu jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci. Njihova dokumentacija je bila resno pripravljena in v delegaciji, kjer se je delo začelo v ozračju nezaupanja in ljubosumja, so se bolj kot drugi zavzemali za dobre odnose in konstruktivne rešitve.

V Sloveniji je januarja in februarja 1919 vojaška in diplomatska bitka za severne meje pritegnila središče pozornosti Narodne in

⁸⁴ Večji del slovenskega osebja jugoslovanskega odposlanstva je prispel v Pariz šele konec januarja. *Slovenec*, 22. januarja 1919.

⁸⁵ O položaju v Prekmurju (Slovenski Krajini) v razdobju 1918–1919. je v pokrajinskem arhivu v Mariboru (dalje: PAM) ohranjen spis J. Klekla, narodnega poslanca in pripadnika SLS: »Odgovor na obtožbo«. Klekl trdi, da je bilo ljudstvo v Prekmurju usmerjeno izrazito jugoslovansko, vendar pa je terjalo zedinjenje brez Srbije. Klekl pojasnjuje dalje, da takšno stališče ni temeljilo v kakšnem sovraštvu do Srbije, temveč v bojazni spricho »kulturne zaostalosti« srbskega ljudstva, v svežih spominih na srbsko bojišče, kjer so padli mnogi ljudje iz teh krajev, ter v bojazni za katoliško vero zaradi večinskega pravoslavnega prebivalstva. Klekl navaja dalje, da so bile v Slov. Krajini tudi želje po priključitvi k Madžarski. »Duhovščina Slovenske Krajine je na konferenci dne 14. januarja 1919 razpravljala o rešitvi jugoslovanskega vprašanja na podlagi po madžarski vladi predlagane avtonomije, toda v telesu madžarske države in z njenim pristankom.« Madžarska propaganda je prav tako vplivala na del prebivalstva, da se je opredelilo za priključitev k Madžarski, medtem ko je bila mladina v glavnem za priključitev k novi jugoslovanski državi. J. Klekl, n. d., 10–14, 24. O pomenu Prekmurja in njegovi etnični pripadnosti k Sloveniji je delegacija v Parizu izdala propagandno brošuro: *La question du Prekmurje de la Styrie et de la Carinthie*. (avtorji: M. Brežigar, L. Erlih, I. Žolger, N. Zupanič), Pariz, 1919, 47.

⁸⁶ B. Grafenauer, n. d., 326–327.

⁸⁷ *Zapisniki s seje delegacije Kraljevine SHS na mirovni konferenci v Parizu 1919–1920*, 28, 36.

Deželne vlade. Vendar zaradi počasnega in neodločnega delovanja, nerealističnega in nerodnega načrtovanja akcij in nezadovoljivega sodelovanja z vlado v Beogradu v boju za meje ni bilo uspehov — zlasti na Koroškem ne. Ljubljanska vlada je skoraj vse neposredne zadeve glede meja na terenu, torej v praksi, poskušala voditi samostojno in se pri tem zapletla tudi v nesoglasje z znanim slovenskim generalom Rudolfom Maistrom. V koreninah prvih neuspehov na Koroškem in Štajerskem je telo tudi strankarsko nasprotje, ki se je izražalo v bolj ali manj prikriti obliki medsebojnih obtožb. Tako niso izvajali navodila A. Korošca o nujnosti čim večjega pritiska na javno mnenje. Klerikalni tisk pa tudi listi drugih strank januarja in februarja niso posvečali mejam večje pozornosti, tako da politični in vojaški dogodki v zvezi s slovenskimi mejami niso imeli skoraj nobenega vpliva na ravnanje delegacije v Parizu. Za vse težave in neuspehe glede meja ter za položaj v državi je slovenska buržoazija, zlasti njen klerikalni del, valila izključno krivdo na vlado v Beogradu, generalni štab in Srbijo.⁸⁸ To je bil začetek organiziranega pritiska na centralno vlado, taktika, za katero se je vodstvo SLS odločilo, ker ni moglo resneje vplivati na razvoj dogodkov v zvezi s Koroško.

V Beogradu in iz Beograda je A. Korošec vodil še vedno »svojo« politiko glede mejnih vprašanj. Korošec je sekundiral razglasu regenta Aleksandra z dne 6. januarja 1919,⁸⁹ s katerim je regent poskušal z obljubami o naglem sklicanju konstituante, o izvedbi volitev, agrarni reformi, ugodni rešitvi meja idr. pomiriti položaj v državi, ter je v Slovenijo še dalje pošiljal optimistična sporočila o ugodnem reševanju vprašanja slovenskih meja z Avstrijo in Italijo. Na zborovanju zaupnikov SLS, ki je bilo v Ljubljani 19. januarja, je A. Korošec poudarjal, da mora SLS verovati, da bo vprašanje Gorice in Trsta ugodno rešeno, kajti v nasprotnem primeru delegati Kraljevine SHS v Parizu »niso upravičeni podpisati miru«, in da je zanesljivo, »da nam glede mej na Koroškem ne bo nihče delal težav«.⁹⁰ V pismu Iz. Cankarja iz Beograda je Korošec obvestil vod-

⁸⁸ M. Mikuš, n. d., 83—86. Na velikem protestnem zborovanju, prirejenem na novega leta dan 1919. v ljubljanskem hotelu Union zaradi koroškega vprašanja, je F. Smodej, član izvršnega odbora SLS, poudaril med drugim naslednje: »Danes obstaja nevarnost, da zaradi naše brezbržnosti izgubimo našo zemljo. Naglašati moram, da niti vlada, niti generalštab nista storila svoje dolžnosti!« — Predsednik narodne vlade L. Pogačnik je poudaril v začetku januarja 1919, da je za pomanjkljivosti pri vojaških operacijah na Koroškem odgovorna le vlada v Beogradu. Na prošnje, poslane v Beograd, je vlada odgovarjala, da ne more poslati vojaške pomoči, češ da »morajo zasesti Bačko in Banat« itd.

⁸⁹ Slovenec, 6. januarja 1919.

⁹⁰ Slovenec, 20. januarja 1919.

stvo SLS, da je Trumbić v Parizu 12. januarja med pogovorom z Lansingom in Wilsonom »dobil dober vtis« in da pričakujejo, »da bo Amerika kmalu priznala Jugoslavijo«. A. Korošec je dalje opozoril še na podporo, ki jo je S. Pribičević v ministrskem svetu namenil slovenskim mejnim zahtevam. »Pribičević sedaj dobro in se vseskozi drži s Slovenci, kadar pride slovenska reč v debati,« piše v Koroščevem pismu Cankarju. »Ker smo centralisti, se nam gre na roko in se upošteva povsem naše zahteve po Trstu in Goriški. V tem oziru gredo odločni telegrami v Pariz.«⁹¹

V političnih krogih v Beogradu in zlasti pri srbskih strankah je »najboljši vtis« napravil intervju, ki ga je v začetku februarja dal A. Korošec dopisniku beograjskega lista *Epoha*.⁹² Korošec je ob tej priložnosti izjavil, da Slovenci pričakujejo od »srbskih intelektualcev« veliko pomoč v skupnem boju za Istro, Trst in Gorico, in poudaril veliko hvaležnost slovenskega ljudstva do Srbije, srbske vojske in zlasti vojvode Mišića kot velikega bojevnika za osvoboditev Slovenije. Korošec je ocenil, da je notranji položaj v Sloveniji ugoden, in je poudaril: »Če bo agrarno in vojaško vprašanje rešeno, bomo presojali stanje kot normalno.« Največjo pozornost pa je pritegnil Koroščev odgovor na vprašanje o separatističnih težnjah, ki so se pojavile v zvezi z obliko državne ureditve Kraljevine SHS. »Mi Slovenci,« je poudaril v tej zvezi Korošec, »nimamo časa misliti na separatistične tendence. Naša prva naloga je, rešiti teritorije in konsolidirati celo državo. Separatistične izjave gotovih strank in listov nam prinašajo samo ogromno škode, ker jih naši nasprotniki izkoriščajo kot znak nesloge in notranje oslabelosti.«⁹³ Takšna izjava A. Korošca je bila v soglasju s stališčem vodstva SLS do ukrepov vlade v Beogradu, ki so segali le tako daleč, da niso prizadeli ambicioznih načrtov SLS, ki je želela sama zagospodariti v Sloveniji. Podpora centralistični usmeritvi državne ureditve, ki jo je Korošec v imenu SLS dajal vladajočim krogom v Beogradu, je računala na to, da bi srbski politični krogi, vlada in regent Aleksander čimbolj pomagali pri reševanju slovenskih severozahodnih meja. V vrstah SLS takšna »antiavtonomna« usmeritev iz več razlogov ni imela pravih privržencev in je kot neiskrena politika trajala le tako dol-

⁹¹ A-IZDG, fond Iz. Cankarja, Korošec Cankarju, Beograd, 3. februarja 1919.

⁹² *Epoha*, 1. februarja 1919.

⁹³ *Slovenec* je 5. februarja 1919 povzel celotni intervju A. Korošca iz lista *Epoha* z dne 1. januarja 1919. *Slovenec* je dobil od svojega beograjskega dopisnika poročilo, da je Koroščevo stališče do separatizma »posebno bridko zadelo nekatere separatistične srbske kroge iz Vojvodine in iz Herceg-Bosne, ter hrvatske separatistične kroge...«

go kot čakanje na rešitev vprašanja meja, ki je v svojem razvoju dobilo nove politične implikacije v Začasnem narodnem predstavništvu.

Drugo pomembno bitko v svoji politiki do centralne državne administracije je vodstvo SLS bojevalo v zvezi z vprašanjem avtonomnega položaja slovenske »državne organizacije«. V nasprotju s politiko podpore ukrepom za centralizacijo države, ki je bila prej deklarativna kot resnična, se je SLS že od prvih dni po zedinjenju upirala prodoru centralizma v Slovenijo. Vodstvo stranke je kot glavne razloge za svoj boj proti centralizmu poudarjalo praktične zadeve — opozarjalo je torej na dejstvo, da sta bila gospodarsko življenje in administracija v Sloveniji dobro organizirana in da bi v takšnih razmerah kakršnokoli vmešavanje centralne vlade v notranje življenje Slovenije imelo škodljive posledice. Tudi J. Brejca je kot predsednik slovenske Deželne vlade v prid takšnemu stališču svoje stranke poudarjal, da »tisti, ki zna sam gospodariti, ne potrebuje nobenega varuha«, da centralna vlada in centralni državni aparat še nista povsem organizirana, da je zaradi tega centralizem prenaqljen in da lahko ima v Sloveniji učinkovito moč le avtonomna uprava.⁹⁴ Poleg narodnostnih in povsem praktičnih razlogov je vztrajno in trdno stališče vodij SLS v boju za ohranitev avtonomnega položaja Slovenije temeljilo tudi na političnih motivih klerikalne hegemonije in na nenehni bojazni, da bi centralizem utegnil omogočiti JDS, da bi odrinila SLS s položaja vladajoče stranke v Sloveniji. Zato je razumljivo, da v prvih političnih preureditvah v novi državi SLS ni bila za nobeno ceno pripravljena sprejeti uvedbo centralizma v Sloveniji.

Navzlic vsemu pa so ukrepi centralne vlade v Beogradu počasi lomili odpor SLS, JSDS ter — to lahko rečemo — razen privrženecv JDS tudi vse slovenske politične javnosti proti uvajanju centralizma. Po omenjenem ukazu regenta Aleksandra z dne 7/20. januarja 1919, s katerim je razpuslil deželne vlade, sestavljene pred nastankom Kraljevine SHS, kar je pomenilo, da je upošteval njihove odstopce, je slovenska Narodna vlada nadaljevala delo. Toda delo Narodne vlade je postajalo vse bolj podobno likvidacijskemu postopku. Z odločbo je Narodna vlada 10. januarja 1919 v duhu odločitve ministrskega sveta z dne 22. decembra 1918 objavila razpuslitev vseh odborov in pododborov narodnih svetov, ki so bili v okviru Na-

⁹⁴ Izjava predsednika slovenske vlade J. Brejca, *Službene novine Kraljevstva SHS*, 18, 27. februarja 1919.

rodnega sveta SHS v Ljubljani, ter tudi narodne straže.⁹⁵ Iz Beograda so vsak dan prihajale zahteve posameznih ministrov osrednje vlade, ki so poskušali zadeve s področij svojih resorov takoj izločiti iz pristojnosti Narodne vlade in njenih odsekov.⁹⁶

Predstavniki SLS in JSDS v Narodni vladi so izražali nezadovoljstvo zaradi takšnega ravnanja ministrskega sveta in posameznih ministrov, ki so brez predhodnih dogovorov in nadrobnega poznavanja razmer v Sloveniji »po brzopjavni poti« organizirali svoja ministrstva. Na seji Narodne vlade, ki je bila 17. januarja 1919 v Ljubljani, so poudarili, da vlada sodi, »da se tako dalekosežna vprašanja ne dajo rešiti telegrafičnim putem... da take brzopjavke pričajo, da v Beogradu včasih premalo premislijo dalekosežnost svojega poseganja v razmere pri nas« itd. Sklenili so, naj Narodna vlada vladi v Beogradu »po kurirju odgovori, da želimo v zadevi razgovora«. Na istem sestanku so razpravljali tudi o nujnosti pošiljanja sposobnega slovenskega osebja na delo v organe osrednje vlade v Beogradu, »da ne bodo služili v Beogradu samo na nižjih mestih«.⁹⁷

Glavni organ SLS *Slovenec* je 16. januarja 1919 objavil vest, da je regent Aleksander na predlog ministrskega sveta imenoval dr. J. Brejca za predsednika in dr. G. Žerjavo za podpredsednika nove slovenske Deželne vlade in ju pooblastil, naj predloži poverjenike v vladi za notranje zadeve, pravosodje, prosveto, bogočastje in narodno gospodarstvo.⁹⁸ Narodna vlada v Ljubljani je prejela 24. januarja uradno brzopjavko, v kateri je S. Pribičević sporočil »predsedniku Deželne vlade« J. Brejcu, da so z ukazom regenta Aleksandra sprejeli odstop Narodne vlade. S. Pribičević, ki mu je kot ministru za notranje zadeve regent Aleksander zaupal uresni-

⁹⁵ AS, NS, zapisnik 44. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 10. januarja 1919.

⁹⁶ Tako je na primer finančni minister M. Ninčič naročil poverjeniku za finančna vprašanja Narodne vlade v Ljubljani z brzopjavko 13. januarja 1919 naslednje: »Naj poverjeništvo ne dela nobenih novih izdatkov ali posojil brez privolitve Ministrstva financ«. (AS, NS, zapisnik 45. seje NS SHS v Ljubljani); minister za gozdove in rudnike M. Spaho se je skliceval na odločitev ministrskega sveta in zahteval od predsednika Narodne vlade v Ljubljani v brzopjavki 16. januarja 1919, naj vse pomembnejše zadeve s področja gozdov in rudnikov prenesejo v pristojnost ministrstva v Beogradu, odločitve Narodne vlade in njenega poverjeništva (o prodaji, izvozu, pogodbah, personalnih vprašanjih idr.) pa je treba pošiljati v odobritev Beogradu (AS, NS, zapisnik 47. seje narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 17. januarja 1919). Podobne intervencije so bile tudi v drugih vprašanjih. Ključno po vzpostavitvi skupne vlade in njenih sklepov z dne 22. decembra prešla v pristojnost posameznih vladnih ministrstev.

⁹⁷ AS, NS, zapisnik 47. seje narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 17. januarja 1919.

⁹⁸ Predsednik in podpredsednik Deželne vlade za Slovenijo sta bila imenovana z ukazom regenta Aleksandra št. 7/20. januarja 1919. L. Bogataj (n. d., 384) poudarja, da so deželno vlado sestavljala štiri poverjeništva po zgledu bivše hrvatske zemaljske vlade, ki je imela iste samostojne resore.

čenje ukaza o razpustu Narodne vlade in o ustanovitvi Deželne vlade, je povabil J. Brejca in G. Žerjava v Beograd, da bi dala predloge »radi eventualne spremembe za štiri poverjeniška mesta, ki ostanejo (Deželni vladi; op. M. Z.) še nadalje«. Predsednik Narodne vlade L. Pogačnik je na seji 24. januarja prebral zbranim članom vlade to brzojavko S. Pribičevića in sporočil, da je tako »prenehalo delovanje sedanje Narodne vlade«. Svoje predsedniško mesto je odstopil J. Brejcu, ki je kot novi predsednik zaprosil vse poverjenike Narodne vlade, naj v času posvetovanj v Beogradu, torej do ustanovitve nove vlade, še dalje vodijo svoje resore in opravljajo posle v vladi.⁹⁹

Pred odhodom J. Brejca in G. Žerjava v Beograd so predstavniki SLS in JSDS v bivši Narodni vladi očitno s poslednjimi naporji poskušali bodoči Deželni vladi ohraniti čimveč avtonomnosti in samostojnost. V soglasju z že poprej sklenjenim načelom, »da naj bi zaenkrat, dokler ne bo konstituenta sklenila definitivne ustave za našo novo državo, ostalo vse pri obstoječem stanju tj. da naj ostanejo v moči pod kontrolo državne vlade dosednji avtonomni administrativni organi, ki naj bodo za svoje uradovanje odgovorni tudi avtonomnim predstavništvom«,¹⁰⁰ so pritiskali na ministrski svet, naj bi Deželni vladi dodelil v pristojnost več kot štiri poverjeniške resore. Na sestankih predstavnikov SLS, JSDS in JDS 8. in 10. januarja 1919 v Ljubljani¹⁰¹ so sklenili, da bodo od vlade v Beogradu zahtevali, naj Deželni vladi poleg predsednika in podpredsednika dodeli še pet avtonomnih resorov: notranje zadeve, prosveto in bogočastje, pravosodje in socialno skrbstvo.

Ministrski svet je odločno zavrnil to zahtevo slovenske vlade. S. Pribičević je 27. januarja brzojavno sporočil predsedniku Deželne vlade, da »sklepa ministrskega sveta, da bi poleg predsednika in podpredsednika ostali še štirje poverjeniki in to: za notranje zadeve, prosveto, gospodarstvo in pravosodje, ni moč več spremeniti in so poverjeniki, ki dokončno odpadejo, s kraljevim Ukazom razrešeni dolžnosti«. ¹⁰² Vendar pa je pritisk na vlado v Beogradu — predvsem z zavlačevanjem izpolnitve ukaza regenta Aleksandra — deloma vendarle uspel, kar je prizadelo predvsem S. Pribičevića. Mi-

⁹⁹ *Slovenec*, 25. januarja 1919.

¹⁰⁰ J. Brejca, *Od prevrata do ustave, Slovenci v desetletju 1918—1928*, 166.

¹⁰¹ A. Prepeluh, n. d., 191—192. Prepeluh navaja, da je minister A. Kramer 8. januarja sporočil zbranim predstavnikom strank, da se je pogovarjal s S. Pribičevićem in da stranke v Sloveniji lahko poleg predsedniškega in podpredsedniškega mesta računajo še na pet avtonomnih resorov v Deželni vladi Slovenije.

¹⁰² AS, NS, zapisnik 52. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 27. januarja 1919; brzojavka Sv. Pribičevića J. Brejcu, Beograd, 27. januarja 1919.

nistrski svet je hotel končati krizo v zvezi z ustanovitvijo Deželne vlade v Sloveniji ter je poskušal pripraviti SLS in JSDS, da bi pustili — s postopkom, ki v bistvu ni spreminjal prejšnje odločitve. »Ni moč nasprotovati,« je sporočil S. Pribičević J. Brejcu, »da pristojni minister imenuje za Slovenijo svojega poverjenika za socialno skrbstvo, minister za gradnje pa svojega za gradnje, vaša notranja zadeva pa je, v kakšnem razmerju bosta do vlade.«¹⁰³

Takšna odločitev vlade v Beogradu ni zadovoljila vodstev SLS in JSDS in zato sta mandatarja za sestavitev Deželne vlade še dalje ostala v Ljubljani. Niti skupno posredovanje slovenskih ministrov v Beogradu A. Korošca in A. Kramerja ter njun poziv J. Brejcu in G. Žerjavu, naj prideta v Beograd zaradi tega, ker je »posel v pogledu imenovanja nove vlade povoljno rešen«,¹⁰⁴ ni vplivalo na stališče SLS in JSDS, ki nista hoteli sprejeti vzpostavitve Deželne vlade po diktatu S. Pribičevića.¹⁰⁵ To je v začetku februarja poglobilo krizo med Ljubljano in Beogradom in jo zbudilo tudi med strankami v Sloveniji.

Zaradi sestave Deželne vlade, njenega položaja v razmerju do vlade v Beogradu in pomena za nadaljnji razvoj Slovenije je tekla v času »deželne krize« ostra polemika v listih JDS in JSDS v Sloveniji. *Slovenski narod* in *Naprej* sta nastopala v tej polemiki kot zastopnika dveh slovenskih političnih blokov: centralističnega in avtonomistično federalističnega. Socialnodemokratski *Naprej* je odkrito kritiziral liberalno stranko kot podaljšano roko centralistične politike S. Pribičevića v Sloveniji. »Vidno Pribičević,« je pisal *Naprej* v uvodniku 'Pribičević in prijatelji' 1. februarja 1919, »nevidno pa tudi njegovi prijatelji v ministrstvu v Belgradu in pri novi vladi v Ljubljani, sučejo krmilo ladje naše komaj zgrajene in še nekonsoolidirane države v smer anarhije in politično-socialne revolucije. Pribičevićevo kvaliteto smo že prej upoznali... Politika Pribičevi-

¹⁰³ Prav tam. Kaže, da je J. Brejc odlaganje svojega potovanja v Beograd opravičeval tudi z nedokončanimi pogajanjmi glede volitev novih poverjenikov v Deželni vladi. Pribičević mu je istega dne, 27. januarja, sporočil, da vprašanja prisege predsednika in podpredsednika Deželne vlade ni treba vezati na izvolitev poverjenikov, ki »ne bosta opravila tukaj (v Beogradu; M. Z.) prisege kot predsednik in podpredsednik, temveč jo bosta opravila, ko bosta imenovana, pred predsedstvom Deželne vlade.« Pribičević si je očitno prizadeval, da bi z J. Brejcem in G. Žerjavom rešil vprašanje slovenske vlade pred koncem januarja 1919.

¹⁰⁴ AS, NS, zapisnik 54. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 31. januarja 1919.

¹⁰⁵ S. Pribičević je sodil, da so ostale pokrajinske vlade še vedno le iz »tehničnih razlogov« začasne, kot izpostave centralne vlade, dokler ne bo rešeno vprašanje notranje državne ureditve. *Stvaranje državotvorne stranke demokrata Srba, Hrvat in Slovenca, Stenografski izveštaj sa skupštine održane 15. i 16. februara u dvorani gradske skupštine, Sarajevo 1919, 1—2, 63; B. Gligoričević, n. d., 49.*

čeva, Kramerjeva, Žerjavova in naše JDS — torej liberalne stranke — meri na to, da zavlada pri nas na Slovenskem le liberalna stranka, ki naj ima deželno predsedstvo v svoji roki, na čelo avtonomnih resortov pa naj bi stopili uradniki. Deželni zbor — če bo sploh! — naj bi imel le eno pravico: to je shajati se! O zakonodaji ni govora.«

Slovenska ljudska stranka, ki je z naklonjenostjo spremljala takšne socialnodemokratske lekcije liberalcem, saj je tudi sama stala za njimi, je poskušala v javnosti nastopati kot dejavnik pomirjevanja političnih razprtij in kot mobilizator vseh slovenskih političnih sil. Te »neugodne pojave« strankarskega spopada v Sloveniji je SLS obsojala in opozarjala, da zunanjepolitični položaj Kraljevine SHS »pa tudi naše razmere v državi sami še daleko ne dovoljujejo takšnih političnih bojov in razmer, kakor se nam pretijo razviti in ki jih je mogoče izvojevati z vso doslednostjo in z vso ognjevitostjo ob urejenih razmerah in v mirnih odnošajih...« Zakaj naj bi Slovencem pomagalo prerekanje o centralizmu in federalizmu v času, »ko nam še preti nevarnost, da velik del našega naroda ne bo ne centralističen, ne federalističen, temveč — tujcev suženj, mogoče še v hujšem položaju, kakor do sedaj?« — je poudarjal *Slovenec* 2. februarja 1919. Zbližanje JSDS in SLS ob vprašanju obrambe slovenske avtonomije je vodstvo SLS izkoriščalo v Sloveniji za svoj prikriti obračun z liberalci, ki so po zedinjenju naglo širili svoj vpliv. Zaradi vprašanja meja in svojega položaja v Beogradu SLS ni več javno poudarjala svojega republikanskega avtonomističnega programa, pokazala pa je s stališčem do vzpostavitve Deželne vlade in zlasti do ustanovitve in položaja deželnega zbora, da se navzlic vsem pritiskom vlade in centralističnih krogov v Beogradu ni odrekla svojega programa.

Vprašanje ustanovitve in funkcije deželnega zbora za Slovenijo je pomenilo drug pomemben dejavnik v krizi odnosov med avtonomističnim političnim blokom v Sloveniji in vlado v Beogradu ter tudi med slovenskimi političnimi strankami. Po raznih namigih Narodnega večja SHS¹⁰⁶ ter dogovorih med predstavniki strank v Narodni vladi SHS v Ljubljani so sklenili, naj bi poleg Narodne vlade ustanovili tudi deželno skupščino za Slovenijo, ki bi ji bila odgovorna vlada. Po nastanku Kraljevine SHS so se 10. januarja 1919 v Ljubljani SLS, JDS in JSDS sporazumele, da bo sleherna izmed njih

¹⁰⁶ NV SHS je tudi v svoji »adresli« z dne 1. decembra zahtevalo s poudarkom, da morajo biti pokrajinske vlade odgovorne pokrajinskim skupščinam, torej »avtonomnim predstavništvom«. *Gradivo*, 674.

imenovala ali izvolila svoje predstavnike v deželnem zboru,¹⁰⁷ ki naj bi ga sestavljalo 90 poslancev, in sicer tako, da bi imela SLS 47, JDS 27, JSDS 14 in Primorje (Trst) 2 poslanski mesti.¹⁰⁸ Deželni zbor so si po teh sklepih predstavljali za začasno skupščinsko telo, ki bi delovalo do volitev v ustavodajno skupščino.

Zahteve po sklicanju deželnega zbora v Sloveniji so naletele v centralističnih političnih krogih v Beogradu že od začetka na odločno odklonilno stališče. V razdobju uvajanja centralističnih ukrepov, med kršitvijo dogovorov in medsebojnih obljub v času zedinjenja, vlada v Beogradu ni želela razpravljati o slovenski zahtevi po deželni skupščini, saj je bila tesno vezana na podobne zahteve iz drugih jugoslovanskih pokrajin, zlasti na sklicanje hrvatskega sabora, tega pa ni želela dovoliti za nobeno ceno. Medtem ko se je vlada v Beogradu v občeivanju z Narodno vlado in z Deželno vlado januarja in februarja 1919 izogibala slehernemu komentarju o sklicanju deželnega zbora v Sloveniji, so politiki iz JDS, ki so — po vsem sodeč — neiskreno sprejeli medstrankarski dogovor z dne 8. in 10. januarja v Ljubljani, v sporu o sklicanju deželnega zbora prav tako zastopali in izvajali politiko centralističnih sil do slovenske avtonomije. Najvidnejša zagovornica ustanovitve deželnega zbora in ohranitve avtonomnega položaja v Sloveniji se je tokrat v slovenski javnosti pokazala JSDS. Naprej je opozarjal, da je eden pglavitnih razlogov ljudskega nezadovoljstva z delovanjem slovenske vlade pomanjkanje »javne tribune«, torej deželne skupščine, v kateri bi zastopniki ljudstva lahko tolmačili njegove zahteve in nadzorovali upravo.¹⁰⁹ Sekretariat JSDS je 12. februarja 1919 objavil resolucijo, v kateri je poudaril nujnost čimprejšnjega sklicanja deželnega zbora spričo političnega položaja Slovenije. Vlada v Ljubljani se je sklicevala na to resolucijo in je s svoje seje 17. februarja 1919 poslala ministrskemu svetu v Beogradu uradno zahtevo, naj čimprej, najkasneje pa do konca marca 1919, odobri sklicanje deželnega zbora kot posvetovalnega in nadzornega organa deželne vlade.¹¹⁰

¹⁰⁷ Domoljub, 6. februarja 1919. Po pisanju tega klerikalnega lista je med vsemi strankami le SLS izvolila svoje predstavnike za deželni zbor po občinskih in okrajnih forumih SLS, torej na temelju obćih volitev v članskih vrstah, medtem ko sta predstavnika JDS in JSDS imenovali vodstvi teh strank. Poziv k volitvam poslancev SLS za deželni zbor je objavil Slovenec 16. januarja 1919.

¹⁰⁸ A. Prepeluh, n. d., 192; 47 poslanskih mest SLS so razdelili po naslednjem ključu: Kranjska 19, Štajerska 19, Goriško 4, Koroška 4, Prekmurje 1. Slovenec, 18. januarja 1919.

¹⁰⁹ Naprej, 25. januarja 1919.

¹¹⁰ A. Prepeluh, n. d., 195.

Vodstvo SLS, ki se je iz znanih razlogov in interesov v Beogradu izogibalo javnih nastopov in zagovarjanja slovenske avtonomije ter se je tako želelo izogniti nadaljnjim obtožbam zaradi republikanstva in separatizma, je medtem spremenilo svoje gledišče o vprašanju deželnega zbora. SLS je odločno zahtevala sklicanje deželnega zbora in se je zaradi tega zapletla v ostro polemiko in najhujši spor z JDS po zedinjenju. Sredi februarja sta bila oba strankarska organa, *Slovenec* in *Slovenski narod*, vsak dan prepolna polemičnih člankov, v katerih je mrgolelo medsebojnih obtožb. JDS je napadala SLS, češ da s svojo akcijo za uvedbo deželnega zbora krši medstrankarski dogovor tako, da želi zboru dati ne le nadzorne pristojnosti, kot so skupno določili, temveč tudi zakonodajo, da želi ustvariti »državo v državi«, »neki trializem«, ¹¹¹ da je takšna zamisel upravne ureditve v Sloveniji »preostanek Avstrije« ¹¹² ipd. SLS, ki je v deželnem zboru spričo visokega števila svojih poslanskih mest videla tudi veliko priložnost za nadoblast v Sloveniji, je že takrat kazala voljo, da bi se glede ohranitve avtonomnega položaja uprave v Sloveniji spopadla z liberalci, tudi za ceno prekinitve medsebojnega sodelovanja.

SLS je poudarjala, da je zanjo ter za slovensko javnost enakega pomena sklicanje centralnega in deželnega parlamenta in da za odlaganje ni več nobenega opravičila. ¹¹³ SLS je odgovarjala liberalcem in njihovemu voditelju ministru A. Kramerju: če obstaja država in po njej »oficijelno priznana« slovenska Deželna vlada, mora obstajati »v smislu pravega demokratizma« za vsako vlado »kontrolna in direktivna korporacija«. ¹¹⁴ Vodstvo SLS je sicer zavračalo obtožbe JDS, da zahteva za deželni zbor legislativne pristojnosti in da vodi v tej zvezi separatistično politiko. Polemika med klerikalci in liberalci o deželnem zboru pa se je prav tako naglo podela, kot

¹¹¹ *Slovenski narod*, 14. februarja 1919.

¹¹² *Slovenski narod*, 12. februarja 1919.

¹¹³ *Slovenec*, 11. februarja 1919.

¹¹⁴ *Slovenec*, 14. februarja 1919. Zaradi zavlačevanja pri vzpostavitvi Deželne vlade, zahtev po ustanovitvi deželnega zbora in incidentov s posameznimi ministri so — kot kaže — ljubljansko vlado tudi v ministrskem svetu obdolžili separatizma. V zvezi s sporom, ki je nastal z ministrom za pošte E. Lukiničem, ko je le-ta ukinil sklep ljubljanske vlade z dne 17. februarja 1919 o vzpostavitvi poštno-čekovne službe za Slovenijo, ki bi bila neposredno pod nadzorstvom Narodne, torej Deželne vlade (AS, NS, zapisnik 62. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 24. februarja 1919), je vlada 25. februarja poslala ministrskemu svetu pojasnilo, da je ta sklep »daleč od kakršne koli separatistične in decentralistične misli«. AS, NS, zapisnik 65. seje narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 25. februarja 1919.

se je poprej vnela.¹¹⁵ Organ Radikalne stranke *Samouprava* je poročal, da sta 24. februarja J. Brejc in G. Žerjav »prisegla pred centralno vlado« v Beogradu in predložila vladi spisek novih poverjenikov Deželne vlade za Slovenijo.¹¹⁶ Tako je bil za dalj časa zadužen odpor SLS glede obrambe avtonomnega položaja Slovenije. »Znak svobode bila je naša prva vlada,« je poročal *Slovenec* ob prisenju v Beogradu.¹¹⁷

Na seji na novo ustanovljene Deželne vlade 28. februarja 1919 sta J. Brejc in G. Žerjav poročala o svojih pogovorih v Beogradu in ob tej priložnosti poudarila, da so ministri centralne vlade zadovoljni z načinom vladanja Deželne vlade v Sloveniji ter da so odobrili njene korake glede zunanje politike.¹¹⁸ Na seji deželne vlade 7. marca 1919 so sporočili ukaz ministrskega sveta, ki je potrdil predložene kandidate za poverjenike Deželne vlade. V Deželno vlado so poleg predsednika J. Brejca (SLS) in podpredsednika G. Žerjava (JDS) za poverjenike imenovali: Gustava Golio (SLS) za notranje zadeve, dr. Karla Verstovška (SLS) za prosveto in bogočastje, dr. Vladimira Ravniharja (JDS) za pravosodje, Antona Kristana (JSDS) za narodno gospodarstvo (resor min. za gradnje) in Albina Prepeluha (JSDS) za socialno politiko.¹¹⁹ Po dokončni ustanovitvi Deželne vlade so iz kabineta ministrskega predsednika S. Protića poslali 9. marca v Ljubljano odgovor ministrskega sveta glede zahteve ljubljanske vlade z dne 17. februarja, naj vlada v Beogradu odobri sklicanje deželnega zbora za Slovenijo. Deželni vladi so sporočili, da ne more sklicati deželnega zbora pred sklicanjem konstituante, vendar pa to po mnenju ministrskega sveta »ne ovira, da se stranke ne morejo sestajati na konference zaradi posvetova-

¹¹⁵ I. Kreft, *Mesto partije v slovenskem političnem življenju*, Prekmurski Slovenci v zgodovini, M. Sobota 1961, 37. I. Kreft poudarja, da Slovenska ljudska stranka zaradi sabotiranja sklicanja deželnega zbora v Beogradu ni več vztrajala pri svoji zahtevi »po posebnem slovenskem zboru« ...

¹¹⁶ *Samouprava*, 24. februarja 1919. J. Brejc in G. Žerjav sta bila v Beogradu že 22. februarja, ko ju je kot odposlanca jugoslovanskih javnih uradnikov skupaj z A. Kramerjem sprejel predsednik ministrskega sveta S. Protić. *Slovenec*, 1. marca 1919.

¹¹⁷ *Slovenec*, 27. februarja 1919.

¹¹⁸ AS, NS, zapisnik 67. seje Deželne vlade za Slovenijo z dne 28. februarja 1919.

¹¹⁹ AS, NS, zapisnik 70. seje Deželne vlade za Slovenijo z dne 7. marca 1919. *Slovenec* je 28. marca objavil članek H. Steske o položaju nove Deželne vlade, v katerem med drugim opozarja tudi na bistveno spremembo položaja, ki ga je imela vlada poprej (kot Narodna vlada): »Pri Deželni vladi za Slovenijo obstaja sedaj dvojje vrst oddelkov, namreč deželnovladna poverjenišтва in pa deželnovladni oddelki, ki niso poverjenišтва. Tu je treba tudi poudarjati, da imamo poverjeništvu, ki ni oddelek Deželne vlade, temveč povsem samostojen, le resortnemu ministru podrejen urad, namreč poverjeništvu ministra za finance. Deželnovladni oddelki tvorijo skupno neko celoto tj. Deželno vlado.« Poverjeništvu za finance pri Deželni vladi je bilo podrejeno izključno ministrstvu za finance v Beogradu.

nja».¹²⁰ To je bil odgovor v znamenju zmage centralističnih sil in nov dokaz njihove premoči.

Tudi vprašanje določitve števila mandatov za slovenske predstavnike v Začasnem narodnem predstavništvu je bilo januarja in februarja predmet spora Slovenske ljudske stranke s centralno vlado v Beogradu, zlasti z ministrom za notranje zadeve S. Pribičevićem. Ob vesti, da je ministrski svet sprejel sklep, naj iz jugoslovanskih pokrajin pod nekdanjo Avstro-Ogrsko pride v ZNP 188 poslancev, od katerih so Sloveniji namenili le 32 poslanskih mest, je vodstvo SLS takoj izrazilo svoje nezadovoljstvo. Poudarjalo je, da so v Sloveniji z medstrankarskim dogovorom določili po ključu 38 zastopnikov iz Slovenije v ZNP, kar je ustrezalo številu 1,700.000 prebivalcev, »ki danes dejansko spada v območje Slovenije, ali pa bo moralo spadati k njej po sklepu mirovne konference, in ki našim sodržavljanom izven Slovenije očitvidno niso znane (razmere; M. Z.), ker bi sicer ne bili sestavili zgornjega ključa».¹²¹ Če beograjska vlada ne bi upoštevala dejstva, da je tretjina slovenskega prebivalstva pod italijansko okupacijo, bi bil to casus belli za vse slovenske stranke — je opozarjal *Slovenec*.

A. Korošec, ki je tačas bival v Sloveniji in ni sodeloval pri odločanju ministrskega sveta o razdeljevanju mandatov za ZNP, je poslal predsedniku vlade S. Protiću v imenu vseh treh slovenskih strank brzojavko, v kateri je zahteval od ministrskega sveta, naj spremeni odločitev o dodelitvi 32 mest slovenskim predstavnikom v ZNP.¹²² V imenu ministrskega sveta je na to zahtevo slovenskih strank odgovoril S. Pribičević. »Kar zadeva mandate« — je Pribičević obvestil J. Brejca z brzojavko 27. januarja — »je število dokončno utrjeno z 32. Zdaj gre za začasni parlament države, ki še nima utrjenih meja, ko pa bo šlo za konstituanto, bo odločilno šte-

¹²⁰ A. Prepeluh, n. d., 195.

¹²¹ *Slovenec*, 22. januarja 1919. V uvodniku *Slabi računarji* objavlja list naslednje podatke o številu prebivalstva v posameznih slovenskih deželah: Kranjska 500.000; Štajerska (»po novi meji«) 600.000; Prekmurje (»v najslabšem slučaju«) 100.000; Koroška (»zopet v najslabšem slučaju«) 100.000; Gorica (»samo Slovencev«) 150.000, medtem ko za Trst in okolico ne omenja števila Slovencev in pravi, da je bilo tamkaj skupno skoraj 4.000.000 prebivalcev (?!). Skupno navaja 1.700.000 Slovencev, kolikor je bilo »pred vojno« prebivalstva v Bosni in Hercegovini, ki so jima v ZNP dodelili 42 poslanskih mest.

¹²² *Slovenski narod* in *Slovenec*, 24. januarja 1919. Brzojavko so sestavili v Ljubljani 23. januarja, po sestanku predstavnikov vseh treh strank. »Ker nas je 1.600.000 Slovencev in 160.000 tujcev«, je poudarjal A. Korošec v brzojavki S. Protiću, »zato vztrajajo Vseslovenska ljudska stranka, Jugoslovanska demokratska stranka in Jugoslovanska socijalno-demokratska stranka na minimalnem ključu 38 članov državnega veča, ter prosijo, da ministrski svet spremeni svoj sklep in prizna Sloveniji omenjeno število. V imenu strank dr. Korošec.«

vilo ljudi.«¹²³ Takšno stališče vlade je v vodstvu SLS zbudilo vihar nezadovoljstva, saj so ga imeli za dokončno odločitev. Časa žolča se je zlila predvsem po S. Pribičeviću, ki so ga ocenjevali za poglavitnega krivca za neupoštevanje slovenskih zahtev. Olja na ogenj je prilila še Pribičevićeva izjava J. Šimraku, načelniku vladne dopisniške agencije v Beogradu (Jugoslovanski dopisni ured), da se čudi, »kako je mogoče ‚dlakocepiti‘ v zahtevah po številu mandatorov«,¹²⁴ kar so razumeli kot namigovanje na zahteve SLS. *Slovenec* je ostro napadel S. Pribičevića kot slabega državnika, ki ne spoštuje temeljnih demokratičnih volivnih pravic, temveč dela po nekakem ključu in na svojo roko. »Z njegovih očal še ni izginila rosa negdanjega hrvatsko-madžarskega režima,« je pisal časnik in kot v uteho poudarjal, da je še vedno dobro, »dokler je G. Pribičević v Beogradu a ne v Parizu.«¹²⁵ *Slovenec* je v številki z dne 31. januarja 1919 objavil intervju S. Pribičevića reškemu listu *La Bilancia* z dne 18. januarja 1919, v katerem je Pribičević baje izjavil, da bi priznal »italijanske pravice do Trsta in Pulja«. Pribičević je ta intervju takoj demantiral, toda v slovenski javnosti je ostalo prepričanje, da je najizrazitejši nasprotnik Slovencev v centralni vladi.¹²⁶ Šlo je vsekakor za uspešen politični maneuver vodstva SLS pred napovedano ustanovitvijo enotne demokratske stranke.

Pred otvoritvijo zasedanja državnega sveta — Začasnega narodnega predstavništva — je ministrski svet sprožil tudi reševanje mnogih drugih vprašanj, pomembnih za urejanje notranjih razmer v Kraljevini SHS. Slovenska ljudska stranka se je zanimala predvsem za vprašanja valutne in agrarne reforme, za prehrano in prekrbo ter za nove ustavne in zakonske ukrepe in novo prosvetno politiko ter položaj šolstva v Sloveniji. Pred otvoritvijo ZNP so ta vprašanja v glavnem le sprožili, pravi boj za njihovo reševanje pa se je razvnel šele kasneje. Toda SLS je do vseh pomembnejših vprašanj zavzela že tisti čas temeljna stališča, ki se jih je z manjšim

¹²³ AS, NS, zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 27. januarja 1919. Brzjavka S. Pribičevića J. Brejcu, Beograd, 27. januarja 1919.

¹²⁴ *Slovenec*, 29. januarja 1919. Ves intervju J. Šimraka s S. Pribičevićem je objavila *Jugoslavija* 28. januarja 1918.

¹²⁵ Prav tam.

¹²⁶ V pismu, poslanem iz Beograda 8. februarja 1919 Iz. Cankarju, Korošec drugače pojasnjuje Pribičevićovo stališče do slovenskih mandatov v ZNP. »G. Pribičević zatrjuje,« je pisal Korošec, »da je on branil ključ 38 za Slovence, a da ga je srbska opozicija zrušila, tudi dr. Kramer zatrjuje, da je bilo tako... res da Pribičević nima daleko ne iste moči, kakor v Nar. Vijeću, ampak bolj glavni so zastopniki srbske opozicije, ki mnogo kaj storijo — ne iz načelnosti, ampak radi svojega opozicijskega stališča...« — A-IZDG, A. Korošec Iz. Cankarju, Beograd, 8. februarja 1919.

ali večjim uspehom oklepala tudi kasneje, v času njihovega reševanja v ZNP in Ustavodajni skupščini.

Velike količine avstro-ogrskega denarja — kron, ki so bile v obtoku v jugoslovanskih pokrajinah bivše Avstro-Ogrske ter prav tako v Srbiji¹²⁷ — so brez bančnega in državnopravnega kritja ustvarjale veliko zmešnjavo v finančnem in valutnem sistemu Kraljevine SHS. V državi je bila poleg kron v obtoku tudi druga valuta: v Srbiji dinar, v »Južni Srbiji« lev in v Črni gori perper. Na težavni finančni položaj v državi je posebej vplivalo dejstvo, da so enake krone krožile tudi v Avstriji, Romuniji in v vzhodnem delu Italije, na Madžarskem, Poljskem in v ČSR. Te države so večale emisije kron zaradi mednarodne trgovine, predvsem za nakup kmetijskih proizvodov, kar je zaradi poplave papirnatih kron posebej prizadejalo jugoslovansko notranjo in zunanjo trgovino. Neizenačena davčna politika v državi je prav tako neugodno vplivala na valutno stabilizacijo.¹²⁸ Zaradi takšnega valutnega položaja sta v celotnem državnem gospodarstvu vladala nestabilnost in neurejenost, kar je skupaj z omejevanjo svobodno trgovino¹²⁹ in sistemom izvoza omogočalo denarne in trgovske špekulacije velikega obsega.

Takoj po nastanku Kraljevine SHS so po administrativni poti določili uradni tečaj zamenjave krone za dinar v razmerju 2:1, kar je bilo nerealno in v škodo dinarja ter je zbudilo poplavo finančnih špekulacij domačih in tujih buržoaznih krogov. Ministrski svet se je v takšnih okoliščinah odločil za žigosanje in popis, kasneje pa tudi za označevanje (z znamkami) kron, ki so bile v obtoku. Ta primitivni in tehnično nepopolni ukrep pa je le delno uspel. Rok za žigosanje kron je bil »zaradi prometnih razmer v državi« prestavljen od 20. na 31. januar 1919.¹³⁰ V času napovedanega žigosanja je *Slovenec* objavil obširen članek M. Štiblerja »O vrednosti papirna-

¹²⁷ M. Nedeljković, *Naš valutni problem*, Beograd 1919, 11. Avtor navaja, da je Avstro-Ogrska s pogostnimi emisijami denarja v vojnem času povečala količino svojih bankovcev v obtoku od 2,5 milijarde kron v 1914. letu na 47 milijard ob koncu vojne. Glej obširneje: B. Marković, *Državna i finansijska reforma*, Beograd 1926; S. Sečurov, *Naše finansije 1918—1925*, Beograd 1926. Jugoslavija navaja v štev. z dne 25. februarja, da je Avstro-ogrska banka izdala 35 milijard kron brez zlate podlage. O valutnem vprašanju konec 1918 in v začetku 1919 glej obširneje: D. Janković, n. d., 33—36.

¹²⁸ I. Slokar, *Valutne razmere, devizna politika in bankarstvo, Slovenci v desetletju 1918—1928*, 553. Slokar poudarja, da so v Sloveniji, na Hrvaškem, v Bosni in Dalmaciji po zedinjenju še dalje pobirali davke, v Vojvodini je finančna uprava malodane prenehala delovati, medtem ko »v opustošeni Srbiji sploh ni bilo moč misliti na pobiranje davkov«.

¹²⁹ Prosta notranja trgovina je bila omejena vse do sklepa ministrskega sveta 22. februarja 1919 — do 18. marca 1919. *Službene novine Kraljevstva SHS*, 24, 27. marca 1919.

¹³⁰ AS, NS, zapisnik 47. seje Narodne vlade v Ljubljani, brzojavka S. Pribičevića predsedniku Narodne vlade SHS v Ljubljani, Beograd, 17. januarja 1919.

tega denarja«, ki je bil napisan pred uredbo o žigosanju bankovcev. V članku je — ne glede na »splošni denarni krah« — nasvetoval imetnikom hranilnih vlog, naj jih ne dvigajo,¹³¹ ter je tako praktično zagovarjal zaščito klerikalnih denarnih zavodov.

Ministrstvo za finance v Beogradu, ki je pripravljalo tiskanje novega denarja, je zaprosilo Narodno vlado v Ljubljani, naj odgovori, ali bi novi papirnati denar imenovali dinar ali krona. V imenu ljubljanske vlade je dr. Kukovec (JDS) sklical posvetovanje z bančnimi izvedenci v Ljubljani, ki so se izrekli proti tiskanju novega denarja, dokler država ne bo mednarodno priznana. Predsedstvo Narodne vlade je 29. januarja poslalo ministrstvu za finance odgovor in zahtevalo v njem obširnejšo obrazložitev novih valutnih ukrepov. »Ako se temu predlogu ne more ugoditi, izrečemo se za poimenovanje predhodnega bankovca kot krone, z izrecnim poudarkom, da se izda brez kurza nasproti kroni avstro-ogrske banke,«¹³² so poudarili v brzojavki Narodne vlade. Sočasno so v slovenskem tisku sprožili zelo pomembno vprašanje usode vojnih posojil Avstro-Ogrske, v katerih je bil vložen pomemben del slovenskega kapitala. To vprašanje je najbolj zanimalo SLS, saj je bil v teh vojnih posojilih najbolj angažiran klerikalni kapital.¹³³

SLS je skupaj z drugimi slovenskimi strankami do temeljnega in najpomembnejšega vprašanja — v kakšnem razmerju bodo zamenjali krono za dinar — zastopala v nasprotju z neupravičenim pretiravanjem večine srbskih politikov in finančnikov, ki so zahtevali zamenjavo krone za 5 do 10 dinarskih par, prav tako nerealen odnos al pari. Svoje stališče je SLS obrazložila tudi v resoluciji z dne 13. marca 1919, sprejeti na ljubljanskem sestanku predstavnikov Deželne vlade, bank, trgovine, industrije in obrtništva iz vse Slovenije. V tej resoluciji je zahtevala, naj novi državni denar zamenjujejo v razmerju krona za dinar.¹³⁴ SLS se je skupaj z vsemi slovenskimi strankami vztrajno borila, da bi Sloveniji zagotovila čim ugodnejšo rešitev valutnega vprašanja. Ta skupna akcija je trajala vse do zamenjave denarja, opravljene leta 1920 po tečaju v razmerju 4 krone za dinar. Valutno vprašanje je sodilo med maloštevilne probleme, ki so izražali skupne interese slovenskih klerikalcev in liberalcev in za katere so se borili v popolnem zavezništvu.

¹³¹ *Slovenec*, 13., 14. in 15. januarja 1919.

¹³² AS, NS, zapisnik 53. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 29. januarja 1919.

¹³³ *Slovenec*, 13. februarja 1919. Zahtevali so, naj nova jugoslovanska država izplača ta vojna posojila.

¹³⁴ *Naprejš*, 17. marca 1919.

Zamenjavo krone po tečaju 4:1 so spričo pomanjkanja objektivnih analiz v preteklosti različno tolmačili. V politični propagandi nacionalnih buržoazij je bilo to vprašanje prvo in vselej prisotno v medsebojnih spopadih in obračunavanjih, v njihovi režiji pa je tudi močno negativno vplivalo na mednacionalne odnose v jugoslovanski državi med dvema svetovnjima vojnama.

V javni razpravi v tisku o izvajanju agrarne reforme v Kraljevini SHS, začenši od sprožitve tega vprašanja in obljube regenta Aleksandra v razglasu z dne 6. januarja 1919 do objave predhodnih odredb o izvajanju agrarne reforme 27. februarja 1919,¹³⁵ je SLS v glavnem soglašala z ukrepi, ki jih je napovedoval ministrski svet. »Naša VLS je v prvi vrsti kmetška stranka in zato smo veseli, da belgrajska vlada sporazumno z regentom Aleksandrom razglašča razdelitev veleposedstva,« so bili prvi komentarji napovedanih ukrepov o agrarni reformi. »Izjavljamo, da bo VLS kot kmetška stranka krepko sodelovala pri napovedani zemljiški spremembi.«¹³⁶ Na osnovi besedila načrta za razdelitev veleposestev, ki ga je minister V. Korać obrazložil 30. januarja 1919 v Zagrebu, je *Slovenec* 1. februarja 1919 izrazil zadovoljstvo spričo agrarnega koncepta vlade in ji zameril le to, da pri načrtovanju reševanja kolonatskih odnosov poleg Dalmacije in Istre ni zajela tudi Gorice. »Kje pa je zopet ostala naša Goriška? ... Ali se res naši južni bratje boje Goriško sploh imenovati?« je spraševal *Slovenec* in poudarjal, da je kolonatski sistem najbolj razširjen prav na Goriškem. *Samouprava* se je oprla na sklep uvodnika iz te številke lista »Veleposedstvo, eden izmed stebrov kapitalizma, se podira, in to dejstvo pozdravljamo« in objavila vest, da slovenske politične stranke »iskreno pozdravljajo« načrt ministrskega sveta o agrarni reformi kot uvod v »novo epoko« narodnega gospodarstva.¹³⁷

Razmerje SLS do vladnih ukrepov za reševanje agrarne reforme je temeljilo na večstranskih interesih stranke. Po zedinjenju je bilo na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem skupno okrog 520.000 hektarov zemlje, ki bi jih morali kot fidejkomise, fevdalna in kapi-

¹³⁵ M. Erić, *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918—1941. godine*, Sarajevo 1958, 171. M. Erić poudarja, da predhodne odredbe za pripravo agrarne reforme najbolj ilustrirajo popustljivost tedanje jugoslovanske buržoazije do pritiska kmečkih množic. Buržoazija je s takšnim popuščanjem poskušala v kritičnem položaju za družbeno ureditev pomiriti in odvrniti kmete od revolucionarnih nemirov. O vprašanju agrarne reforme glej obširneje: D. Janković, n. d., 36—48. Predhodne uredbe za pripravo agrarne reforme (*Službene novine Kraljevstva SHS*, 11, 27. februarja 1919) je *Slovenec* objavil 5. marca 1919.

¹³⁶ *Slovenec*, 24. januarja 1919.

¹³⁷ *Samouprava*, 5. februarja 1919.

talistična posestva ali posest občin in drugih korporacij razdeliti kmetom.¹³⁸ Čeprav v Sloveniji v primeri z nekaterimi drugimi jugoslovanskimi pokrajinami iz bivše Avstro-Ogrske ni bilo dosti veleposestev, je skoraj desetina najboljših zemljišč odpadla na fidejkomise in druga plemiška posestva.¹³⁹ Napovedana razdelitev veleposestev je obetala krepitev slovenskih kmetov, s tem pa tudi zadruženih temeljev klerikalne stranke. V tej luči sta tudi razumljiva njeno zadovoljstvo in angažiranost pri reševanju vprašanja agrarne reforme. Po drugi strani pa je SLS gledala na to vprašanje kot na sredstvo boja proti socialnim nemirom in boljševizmu. V tej zvezi je A. Korošec poudarjal, da se je revoluciji in boljševizmu treba postaviti po robu predvsem z idejami, in ne z orožništvom,¹⁴⁰ kar dokazuje, kakšen pomen je SLS pripisovala agrarni reformi kot dejavniku za ohranitev redu in mira v državi. Kasneje, ko se je buržoazna ureditev v Kraljevini SHS utrdila, se je SLS zavzemala, naj bi cerkvena veleposestva izvzeli izpod udara agrarne reforme,¹⁴¹ in je tako pokazala svojo nedoslednost, ko je šlo za ozke interese katoliške cerkve in stranke.

Preskrba in prehrana prebivalstva, eno najpoglavitejših vprašanj v državi, je zabredla v Sloveniji v krizo zlasti v februarju 1919. Sistem prepovedi prometa v notranji trgovini, špekulacije z izvoznimi dovoljenji, neuspeh sistema zagotovljene oskrbe po raznih »centralah« in predvsem pomanjkanje živilskih proizvodov v državi¹⁴² so pripeljali prehrano prebivalstva v Sloveniji v težaven položaj. Vse tri slovenske politične stranke in prav tako Deželna vlada so pritiskale na vlado v Beogradu, da bi izpolnila svoje obljube in prevzela skrb za oskrbovanje z živili za vso državo. Posebno so obtoževali sosednjo Hrvatsko in v njej ustanovljene državne »centrale« za oskrbovanje prebivalstva, ki so namesto v Slovenijo pošiljale transporte z živili v tujino.¹⁴³

Socialnodemokratski *Naprej* je opozarjal, »da je vprašanje prehrane ključ do političnega gospodarskega položaja«, ki da je »do-

¹³⁸ *Stenografske beleške Privremenog narodnog predstavništva Kraljevstva SHS* (dalje: *Stenografske beleške PNP*), I, 1919, 360.

¹³⁹ *Slovenski narod*, 4. januarja 1919.

¹⁴⁰ *Večernji list*, 16. februarja 1920.

¹⁴¹ M. Erić, n. d., 200–202. SLS je uspelo ubraniti cerkveno posest pred agrarno reformo. M. Erić poudarja, da je bilo vodstvo SLS dosledno le v zahtevi, da bi z reformo do neke mere zajeli gozdove v Sloveniji, in je to tudi doseglo v obsegu, za katerega se je zavzemalo.

¹⁴² O tem glej obširneje: D. Janković, n. d., 51–60.

¹⁴³ *Slovenec*, 7. februarja 1919.

spelo do mrtve točke« itd.¹⁴⁴ A. Korošec se je zavzemal za to, da bi se prehrana prebivalstva v Sloveniji izboljšala, in je v tem smislu večkrat tudi posredoval pri vladi v Beogradu. V pismu A. Kalanu z dne 9. februarja 1919 Korošec poroča o ukrepih ministrskega sveta za nabavo semen, »galice in žvepla« in opozarja Kalana, naj se »Kmetijska družba ali Zadružna zveza oglasi za dobavo«.¹⁴⁵ Vodstvo SLS se je zavedalo, da zahteve za izboljšanje položaja s hrano v Sloveniji niso deležne zadostnega razumevanja in podpore zunaj Slovenije, in je vezalo vse upe na akcijo slovenskih poslancev v ZNP. Vprašanje prehrane in preskrbe v prvih mesecih po vojni je še bolj poglobljalo nezaupanje, pokrajinsko in narodnostno ločevanje in sebičnost med buržoaznimi predstavniki v vladajočih krogih v Beogradu, kar je to najtežje vprašanje nove države vleklo v še večjo krizo.

Slovenska ljudska stranka je zastopala zelo zanimivo stališče glede poskusa, da bi oktroirali t. i. začasno ustavo Kraljevine SHS. Zahtevo predstavnikov Narodnega veča SHS v začetku decembra 1918, naj bi na ozemlju bivše Države SHS zamenjali reakcionarna določila iz avstro-ogrske zakonodaje s svobodomiselnimi določili iz ustave Kraljevine Srbije,¹⁴⁶ je velikosrbska buržoazija poskušala izkoristiti za uspešnejše uveljavljanje centralističnih ukrepov. Ministrski svet v Beogradu je na seji 22. decembra 1918 sklenil ustanoviti vladno tričlansko komisijo, ki naj bi pregledala ustavo Kraljevine Srbije iz 1903. leta in izločila iz nje tiste člene, »ki jih po obliki in vsebini ne bi mogli prenesti na celotno ozemlje« države, in tako sestavila začasno ustavo Kraljevine SHS.¹⁴⁷ Ministrski svet je z ukazom 30. januarja sprejel Začasno ustavo za Kraljevino SHS, njeno besedilo pa so objavili v *Službenih novinah Kraljevstva SHS* 8. februarja 1919. Vendar pa so to številko lista takoj umaknili, čeprav so medtem besedilo Začasne ustave ponatisnili že mnogi listi po vsej državi. V ponovljeni številki so *Službene novine*¹⁴⁸ objavile »popravek«, torej pojasnilo, da so načrt Zača-

¹⁴⁴ »Nismo bili z vsem zadovoljni, kar je prihajalo iz Beograda,« je poudarjal Naprej. »Imeli smo često občutek, da je Beograd predač in da nima tistega neposrednega vpogleda v naše razmere, ki ga mora imeti tisti, ki hoče obvladati v tej kritični prehodni dobi položaj.« Naprej, 27. in 28. februarja 1919.

¹⁴⁵ A-IZDG, A. Korošec — A. Kalanu, Beograd, 9. februarja 1919.

¹⁴⁶ Stenografske beleške PNP, V, 1919/1920, 235.

¹⁴⁷ DA-SIP, MID, PO 1915, fasc. 15 — Akt predsednika vlade ministrom, št. 1 z dne 10/23. decembra 1918. Člani vladne komisije za izdelavo začasne ustave so bili pravosodni minister M. Trifković in ministra A. Kramer in V. Korać. V ARPJ, fond: Mirovna konferencija u Parizu. zbirka Lj. Davidovića, dok. št. 65, je v rokopisu popravljeno besedilo ustave Kraljevine Srbije, kjer so, na primer, namesto »Kraljevina Srbija« pisali »SHS« ipd.

¹⁴⁸ *Službene novine Kraljevstva SHS*, 5, 8. februarja 1919.

sne ustave »napačno natisnili« in da bodo besedilo te ustave kasneje objavili »v cirilici, slovenskem dialektu in latinici«. ¹⁴⁹

Ob poskusu ministrskega sveta, da bi srbsko ustavo razširil tudi na ostale kraje v državi, so ostro reagirale zlasti meščanske stranke na Hrvatskem. Starčevićeva Stranka prava in Narodna demokratska stranka ¹⁵⁰ sta glede sklepa ministrskega sveta menili, da ministrski svet nima pravice do zakonske iniciative in sankcij in da z Začasno ustavo uvajajo na vseh področjih centralizem, stopajo v absolutizem, kršijo razglašena načela zedinjenja, jemljejo Hrvatski državnost ipd. ¹⁵¹ Vlada je poskušala »umiriti javnost« in zanikati obtožbe hrvatskih politikov. Po Jugoslovanskem dopisnem uradu je vlada objavila sporočilo, v katerem je poudarila, da je bil njen sklep o sprejetju Začasne ustave izglasovan soglasno, da so z njim soglašali vsi ministri, da je v soglasju z željami Narodnega večja SHS in da bodo besedilo ustave predložili Začasnemu narodnemu predstavništvu, da bi ga odobrilo. ¹⁵²

V Sloveniji je celotno besedilo Začasne ustave objavil *Slovenec* 13. februarja 1919, medtem ko ga je istega dne list *Jugoslavija*, objavil v obliki obširnejšega komentarja z opombo, da je nova ustava že v veljavi. Iz objavljenega besedila ustave v listu *Slovenec* je bilo očitno, da sta skupaj z drugimi ministri ustavo podpisala in odobrila oba slovenska ministra, A. Kramer in A. Korošec. Naslednjega dne, 14. februarja, je *Slovenec* objavil, da je »8. t. m. proglašena ustava konfiscirana in vsled tega neproglašena«. Takšen razvoj dogodkov v zvezi s sprejetjem Začasne ustave je zbudil preseenečenje in zmedo v vodstvu SLS. Mnogim klerikalnim voditeljem, vajenim povsem drugačnega načina političnega dela, ni bila razumljiva objava in nenadni umik, torej prenehanje veljave tako pomembnega državnega dokumenta, kot je ustava. *Slovenec* je opozarjal, da je ustavo podpisalo vseh 20 ministrov »in varuh državnega

¹⁴⁹ Vprašanje tiskanja Začasne ustave v »slovenskem dialektu« so kasneje poudarjali za razlog, da so ustavo umaknili iz javnosti. Toda najpomembnejši razlog, da so ustavo umaknili, je bilo dejstvo, da se je redaktorjem zaradi naglice med »prepisovanjem« srbske ustave izmaknilo določilo, po katerem bi bil princ Đorđe, brat regenta Aleksandra, kot prvorojenec prestolonaslednik v Kraljevini SHS, in je to določilo ostalo v besedilu začasne ustave. Glej: P. Grebenac, *Obustavljanje prvog Ustava Kraljevine SHS*, Politika, 4. septembra 1927; obširneje o tem glej: B. Gligoričević, *O pokušaju, da se oktroiše tzv. Privremeni ustav Kraljevine SHS 1919*, *Jugoslovanski istorijski časopis*, 3—4, Beograd 1966, 112—114.

¹⁵⁰ Obe omenjeni stranki sta se potem združili v Hrvatsko zajednico ter v Narodni klub v ZNP. Narodno demokratska stranka s svojimi prvaki I. Lorkovićem, Đ. Surminom idr. je nastala konec 1918. leta iz Hrvatsko-srbske koalicije, ko se je ločila od centralističnega krila S. Pribičevića. D. Janaković, n. d., 74.

¹⁵¹ B. Gligoričević, n. d., 110.

¹⁵² *Epoha*, 2. februarja 1919.

URADNI LIST

Narodne vlade SHS v Ljubljani.

Razglasi Narodne vlade.

Državljani!

Predsedništvo Narodnega veča v Zagrebu kot vrhovna oblast države Slovencev, Hrvatov in Srbov je na predlog Narodnega sveta v Ljubljani za Slavonijo imenovalo to-le vlado:

Predsednik: **Josip vitez Pogačnik**.
Oddelek za notranje zadeve: **dr. Janko Brejo**.
Oddelek za prehrano: **dr. Ivan Tavčar**.
Oddelek za uk in bogočastje: **dr. Karel Verstovšek**.
Oddelek za pravosodje: **dr. Vladimir Ravnihar**.
Oddelek za socialno skrbstvo: **Anton Kristan**.
Oddelek za finance: **dr. Vekoslav Kukovec**.
Oddelek za promet: **dr. Pavel Pestotnik**.
Oddelek za industrijo in trgovino: **dr. Karel Triller**.
Oddelek za javna dela in obrt: inženir **Vladimir Remec**.
Oddelek za poljedelstvo: prelat **Andrej Kalan**.
Oddelek za narodno obrambo: **dr. Lovro Pogačnik**.
Oddelek za zdravstvo: **dr. Anton Breščalj**.

Vlada si je v svesti, da je prevzela za prehodno dobo do končne ureditve naše edinstvene države težko in odgovorno dolžnost.

To dolžnost bo mogla vršiti le s pomočjo in podporo Vam vseh.

Državljani! Združite vse svoje sile v blaginjo naše domovine!

Vzdržujte red in mir!

Vsi dosedanjí zakoni in vse dosedanje naredbe ostanejo še nadalje v veljavi, enako vse narodne vojaške in civilne oblasti ter uradi, dokler vlada drugače ne ukrene.

Nihče ni upravičen, si sam delati pravice.

Rojaki, apostujte imetje, čast in poštenje drugorodnih sodržavljanov!

Vojaki, bodite na službo domovini; gre za Vaš lastni dom!

Zvesta velikim načelom, v katerih imenu smo dosegli svojo svobodo, Vam vlada obljublja, da hoče zvesto služiti narodu.

V Ljubljani, dne 31. oktobra 1918.

Josip vitez Pogačnik s r
predsednik

Imenovanje Narodne vlade v Ljubljani s strani Narodnega veča SHS
31. oktobra 1918. leta

власт у своје руке.

17816

Он је тада дужан да, најдуже за месец дана од дана смрти Краљеве сазове народну окупштину која ће решити о престо-
лу.

Д Е О V

НАРОДНО ПРЕДСТАВНИШТВО

члан 76.

Народно је представништво народна окупштина.

члан 77.

Представништво
~~Народно представништво представљају народни посланици ко-
ји су изабрани по изборним окрузима у Краљевству,
је народ ослободило свих по одредбама овог устава,
и даје изборним окрузима право да изабере своје посланике.~~

члан 78.

~~Избори су народних посланика непосредни. Гласање је
тајно и врши се кутијама, које се чувају у присуству
и надзора изборних комисија.~~

члан 95.

~~Посланици у народној окупштини може бити изабран
само онај који се у складу са правима бирања, попуњава
услове за избор:~~

- ~~1. да је грађанин краљевства по рођењу, или да је
ако је приређен настао пет година у Краљевству;~~
- ~~2. да ужива сва грађанска и политичка права;~~
- ~~3. да није стално у краљевству изузимајући оне који
се стално баве на страни по државном послу.~~

члан 96.

~~Политички чиновници не могу бити странци са народно-
посланичким.~~

члан 97.

~~Народни посланици који не би били чиновници па би се
за време трајања овог посланичког мандата примили државне
службе самим тим престају бити посланици.~~

Del besedila ustave Kraljevine Srbije, ki so ga predelali in objavili kot
začasno ustavo za Kraljevino SHS in potem hitro umaknili. Dokument
hranijo v Arhivu za radnički pokret v Beogradu

pečata je pritisnil na njo svoj državni pečat«, in poudarjal, da je nerazumljivo, kako lahko vlada čez noč spremeni mnenje o ustavi, za katero skupno odgovarja. »Vzrok mora tičati kje drugje,« je pisal list in zahteval sočasno, naj skrivnost glede ustave čimprej razjasnijo, da bi obvarovali ugled vlade in države.

Sodeč po podpisu A. Korošca pod besedilom Začasne ustave in po pisanju lista *Slovenec*,¹⁵³ bi lahko sklepali, da je SLS soglašala z Začasno ustavo in z načinom, kako so jo sprejeli. Za stranko, ki je najpogostejše in najglasneje poudarjala nujnost čim hitrejšega uvajanja parlamentarnih in demokratičnih ustanov in odnosov v novi državi, bi takšno stališče pomenilo velik preobrat, temprej, ker bi s podporo pri uvedbi Začasne ustave SLS priznala centralni vladi tudi pravico, da bi samolastno, po izvenparlamentarni poti, vsilila ustavo in vpeljala torej pred konstituanto centralistično državno ureditev in monarhistično obliko vladavine. Za SLS pa bi to sočasno pomenilo izgubo slovenske avtonomije, ukinitve veljavnosti vseh zakonov in določil, nasprotnih ustavi,¹⁵⁴ in po najpreprostejši poti razširitev srbske zakonodaje in ustanov, uvedbo centralizma z vsemi njegovimi posledicami za položaj stranke v Sloveniji. Sprejetje Začasne ustave bi bila največja nevarnost za hegemonistični položaj SLS v Sloveniji, za katerega se je prav takrat krčevito borila. Tem nenavadnejše in nerazumljivo je bilo v prvem razdobju stališče A. Korošca in tudi strankinega vodstva do poskusa za oktroriranje Začasne ustave. Po nadrobnejših analizah njene besedila in ob odnevu odpora hrvatskih strank ob novi ustavi se je vodstvo SLS ogradilo od načina, kako je bila sprejeta Začasna ustava Kraljevine SHS. Na seji vodstva SLS 20. februarja 1919 v v Ljubljani so sprejeli sklep, v katerem »spričo popolnoma nedemokratičnega osnutka nove državne ustave poziva vodstvo SLS svoje

¹⁵³ V omenjeni številki z dne 14. februarja je *Slovenec* uvodnik »Konfiscirana ustava« končal z naslednjimi besedami: »Želimo pa, da druga izdaja Začasne ustave v najkrajšem času izide, in sicer v bolj demokratični obliki in na manj misteriozen način ko prva.«

¹⁵⁴ Ministrski svet je, na primer, spet samovoljno, z ukazom z dne 24. februarja 1919 dele »kriminalnega (kazenskega) zakonika za Kraljevino Srbijo« razširil na vso državo. V IX. in X. poglavju tega zakona so bili predvideni zelo ostri kazenski ukrepi za žalitev kralja, dinastije in kraljevske hiše (*Službene novine Kraljevstva SHS*, 30, 10. aprila 1919). V Sloveniji je dotlej za zaščito vladarja veljal avstrijski kazenski zakonik. Tako je poverjenik za notranje zadeve narodne vlade SHS v aktu »Vsem orožniškim poveljstvom in postajam« z dne 8. januarja 1919 opozarjal, »da vse kazenske določbe, ki so prej ščitile Avstrijo in habsburško dinastijo, veljajo zdaj v isti meri za novo državo SHS in dinastijo Karadorjevičev«. AS, NS, spisi Narodne vlade SHS, oddelek za notranje zadeve (neregistrirano).

poslance, da v vsej zakonodaji uveljavijo demokratična načela.¹⁵⁵ V primerjavi z negodovanjem hrvatskih strank je bil to preblag protest, vendar pa tudi prvi resnejši odpor do Koroščeve »beograj-ske,« ali kakor jo je Korošec običajno imenoval, »visoke« politike.

Zaskrbljenost za usodo slovenske nacionalne kulture in jezika v novi državi in za vprašanje ohranitve slovenske kulturne samobitnosti v nasprotju s pripravljenostjo za kulturno asimilacijo — o tem so govorili že na sejah kulturnega odseka Narodne vlade SHS 16. in 18. novembra 1918,¹⁵⁶ je bila neposredno po zedinjenju v sen-ci političnih interesov. Nesporazumi, do katerih je prišlo zaradi naziranja o slovenski nacionalni kulturi v jugoslovanski državi neposredno pred njenim nastankom, so oživel spet sredi februarja 1919, toda tokrat v glavnem le v okviru strankarskih političnih računov. Medtem ko je SLS, ki je čutila, da ni dovolj pripravljena za širšo akcijo, čakala na boljše čase in urejene razmere ter terjala v glavnem le ustanovitev slovenske univerze,¹⁵⁷ so slovenski demokrati še dalje zagovarjali svojo centralistično in protiklerikalno kulturno usmeritev. Javno so zahtevali, da slovenska kultura ne sme biti več »privesek nemške kulture«, zagovarjali so kulturno usmeritev k zahodnim državam, Franciji, Angliji in Ameriki, in kot prvi pogoj za uresničenje takšne smeri terjali uvajanje francoskega in angleškega jezika v srednje šole v Sloveniji. Ljubljanska univerza, za katero so se zavzemali tudi slovenski liberalci, bi morala biti po njihovem naziranju »slovensko-jugoslovanska univerza«, ves kulturni koncept pa naravnano »na popolno enakopravnost in federacijo.«¹⁵⁸

Po razglasitvi Kraljevine SHS, še pred vzpostavitvijo skupne vlade, se je Ministrstvo za prosveto in bogočastje Kraljevine Srbijeanimalo za slovenske učne programe. Minister Lj. Davidović je že 14. decembra 1918 zaprosil Narodno vladu SHS v Ljubljani, naj v Beograd pošlje uglednega prosvetnega delavca s primernim gradivom (zakoni, uredbami, programi ipd.), da bi poenotili učne programe v Kraljevini SHS.¹⁵⁹ Sočasno je po zedinjenju »z odpravo

¹⁵⁵ *Slovenec*, 21. februarja 1919; *Straža*, 24. februarja 1919. Takšen sklep je sledil obširnemu govoru B. Remca, ki je poudaril, da »načrt te ustave nam kot demokratom ne more ugajati«, zato ker ne predvideva proporcionalnega volilnega sistema, ker »Državnemu zboru prepušča le določevanje rekrutov«, da »v vseh drugih vprašanjih odloča kralj sam« itd. B. Remec je dalje poudaril, da glede avtonomije SLS ne zahteva »plemensko avtonomijo«, temveč avtonomijo občin in okrajev, da terja »en politični parlament«, skupno zakonodajo, centralizem v politiki in avtonomijo v gospodarstvu.

¹⁵⁶ Glej op. št. 303 v prvem delu knjige.

¹⁵⁷ *Slovenec*, 13. februarja 1919. Glej obširneje: Čas, Ljubljana, 1920, 91; N. Ve-likonja, *Razvoj šolske uprave, Slovenci v desetletju 1918—1928*, 715—120.

¹⁵⁸ *Jugoslavija*, 20. februarja 1919.

¹⁵⁹ AS, NS, fasc. 4, dopisi Narodne vlade (neregistrirano).

nemščine kot obveznega učnega predmeta (je) dobila slovenščina več veljave, poleg nje se je uvedla v šole srbohrvaščina.¹⁶⁰ V kro-
gih slovenskega razumništva in povsod po Sloveniji je vest, da je
vlada v Beogradu odobrila 1,500.000 kron za otvoritev univerze v
Ljubljani, zbudila pravo navdušenje.¹⁶¹ Beograjska *Samouprava* je
pisala takrat, da bodo na slovenski univerzi predavale »najsodob-
nejše srbske profesorske moči« in da je že pripravljen vpis »nekaj
sto študentov iz Srbije«. Srbski profesorji bi — kot je trdil list —
»po dosedanjih dispozicijah« ostali na slovenski univerzi le dve le-
ti.¹⁶² To poudarjeno srbsko-slovensko zbliževanje, ki ga je zagovar-
jala tudi Radikalna stranka v Srbiji, je bilo prav tako izraz veliko-
srbske politike spričo srbsko-hrvatskega spora, ki se je vse bolj raz-
vnel.

Tako se je pričelo reševanje vprašanja slovenskega kulturnega
koncepta. V zvezi z njim ter z vsemi drugimi vprašanji, pomembnimi
za notranjo ureditev države, zlasti za položaj Slovenije, bi morala
potekati glavna bitka v skupščinskih organih Kraljevine SHS. Slo-
venski odposlanci so 26. februarja 1919 odpotovali v Beograd na na-
povedano zasedanje Začasnega narodnega predstavništva v pričako-
vanju, da bo začetek parlamentarnega življenja v skupni jugoslo-
vanski državi omogočil po demokratični poti reševanje njenih naj-
pomembnejših notranjih vprašanj.

¹⁶⁰ N. Velikonja, n. d., 713.

¹⁶¹ Slovenec, 4. marca 1919.

¹⁶² Samouprava, 6. marca 1919.

III.

POMEN USTANOVITVE DEMOKRATSKE STRANKE ZA POLOŽAJ IN POLITIKO SLS. POSKUS USTANOVITVE JUGOSLOVANSKE KLERIKALNE STRANKE.

Sodelovanje med slovenskimi političnimi strankami, temelječe na skupnem boju za združitev Slovenije, ves čas svojega trajanja ni moglo prikriti in obrzdati velikih nasprotij in sovraštva med obema glavnima slovenskima buržoaznima strankama. Akcije, ki so jih slovenski politiki iz Slovenske ljudske stranke in Jugoslovanske demokratske stranke vodili v imenu občin slovenskih narodnostnih interesov v času osvobodilnega boja in odpora proti nemški hegemoniji v bivši Avstro-Ogrski ter v razdobju boja za reševanje meja v Kraljevini SHS, so bile večinoma plod političnih kompromisov in neiskrenega sodelovanja. Klerikalna in liberalna buržoazija v Sloveniji ter vodstvi njunih strank v vsem razdobju sodelovanja nista izpustili nobene ugodne priložnosti za medsebojno obračunavanje, tako v Sloveniji kot zunaj nje, v nenehnem boju za strankin ugled in politični vpliv. Razloge, da iskre tega stalnega spora niso pogostejše prerasle v požar, je treba iskati predvsem v skupni bojazni slovenske buržoazije iz obeh taborov za svojo nadaljnjo usodo v vrtincu revolucionarnih nemirov in pretresov ob koncu prve svetovne vojne in v novi državi.

Prav ta nova država, Kraljevina SHS, je bila za slovenske liberalne kroge, po njihovem naziranju in pričakovanju, največja priložnost, da bi z njeno pomočjo spremenili notranje politične odnose v Sloveniji na škodo klerikalcev. SLS pa je v jugoslovanski politiki računala na to po oceni klerikalnih politikov realno priložnost liberalne JDS, in to je bil — kot smo poudarili že poprej — eden od pglavitnih razlogov občasnega oklevanja SLS glede nastanka skupne jugoslovanske države. Medtem ko je Slovenska ljudska stranka po 1. decembru 1918 v novi državi in v novih političnih razmerah

morala iskati politične zaveznike, saj je prejšnje v glavnem zgubila, so se liberalci še dalje držali Hrvatsko-srbske koalicije, S. Pribičevića in njegove centralistično-monarhistične velikosrbske skupine. Tako je bojazen klerikalnih voditeljev za položaj stranke postajala vse realnejša. Po prvih neposrednih ukrepih velikosrbskega centralističnega bloka političnih strank in skupin, ki je JDS imel za ekspozituro za Slovenijo, se je vodstvo SLS lotilo priprav za obrambo in okrepitev položaja katoliške stranke in gibanja.

Zbiranje liberalnih političnih strank in skupin v jugoslovanskih deželah se je začelo še pred ustanovitvijo Kraljevine SHS. Ta koncentracija je prišla do izraza zlasti v Sloveniji, Bosni in Hercegovini ter na Hrvaškem. Ustanavljanje Jugoslovanske demokratske stranke v Sloveniji je bilo povezano s koncentracijo demokratskih strank in skupin na Hrvaškem in v Dalmaciji,¹⁶³ kjer je novembra 1918 skupina strank ustanovila Jugoslovansko demokratsko zvezo (Jugoslovanski demokratski savez), ki si je zastavila nalogo, da bo na vsem jugoslovanskem ozemlju (takrat v Državi SHS) organizirala občo in enotno jugoslovansko demokratsko strankarsko skupino.¹⁶⁴ Načelnik JDS I. Tavčar je poudaril na strankinem zborovanju, ki je bilo v Mariboru 23. decembra 1918, da »mora odslej naprej postati prva točka našega strankinega programa: da ima stranka svoje delovanje tudi prenesti na nekdanj hrvatske in srbske pokrajine, tako da bomo svojo skupščino imeli enkrat v Beogradu, enkrat v Zagrebu in enkrat v Ljubljani«.¹⁶⁵

Po ustanovitvi osrednje vlade v Beogradu je minister A. Kramer med bivanjem v Sloveniji imel za pglavitno nalogo svojega potovanja agitiranje za ustanovitev enotne obče jugoslovanske demokratske stranke. Njegov referat na seji vodstva JDS konec decembra 1918 je vplival, da je vodstvo stranke sprejelo odločitev o čim hitrejši navezavi pogajanj s podobnimi organizacijami po vsej

¹⁶³ Shodu predstavnikov štajerske Narodne stranke in kranjske Narodno napredne stranke, ki je bil v Ljubljani 29. in 30. junija 1918, ko je nastala JDS, je prisostvoval tudi S. Budisavljević v imenu »jugoslovanskih demokratov« iz Hrvatske. *Glas SHS*, 1.—2. julija 1918.

¹⁶⁴ *Hrvatska njiva*, 22. novembra 1918. Koncentracija političnih strank in skupin v jugoslovanskih pokrajinah Avstro-Ogrske, ki se je začela najprej v Sloveniji, po skupnih dogovorih na znanem sestanku politikov iz Slovenije, Hrvatske in Slavonije, Bosne in Hercegovine ter Dalmacije, ki je bil v Zagrebu 3. marca 1918, se je nadaljevala tudi v drugih jugoslovanskih deželah monarhije (*Grada*, 113—114). Posledica teh dogovorov in sklepov s sestanka politikov iz vseh jugoslovanskih pokrajin monarhije — razen iz Slovenije — ki je bil v Zagrebu 12. maja 1918 (*Gradivo*, 185), je bila ustanovitev Narodne organizacije za Dalmacijo in Narodne organizacije za Hrvatsko primorje, potem pa tudi vse do vzpostavitve Jugoslovanskega demokratskega saveza, katerega glavni pobudniki so bili politiki krog

listov *Glas SHS*, *Obnova* in *Hrvatska njiva*.

¹⁶⁵ *Slovenski narod*, 24. decembra 1918.

državi zaradi organiziranja »enotne napredne, demokratske, jugoslovanske in centralistične stranke, ki bi zajela Srbe in Hrvate in Slovence«. ¹⁶⁶

Hrvatsko-srbska koalicija je 14. decembra 1918 po svojem glasilu *Hrvatska riječ* neuradno pozvala vse demokratske stranke in skupine, da ustanavljajo enotno stranko za vso državo na povsem novih temeljih. Obstajajo podatki, ki potrjujejo, da so bili konec decembra 1918 pogovori med predstavniki Narodnega veča SHS in srbskih strank o ustanovitvi »velike jugoslovanske stranke«. Tiškovni odsek narodnega sveta SHS je 10. januarja 1919 sporočil, da je bil 9. januarja »prijateljski razgovor ožjega kroga pristašev ideje enotne stranke v naši državi, ne glede na plemenske razlike in ozemeljske meje«. Ob tej priložnosti sta imela S. Pribičević in A. Kramer posebna referata. Na tem sestanku so soglasno sprejeli predlog za izvolitev »ožjega odbora« z nalogo, da bi sestavil načrt programa, da bi »poiskali ožje zveze z enakimi elementi v drugih deželah Jugoslavije, da bi čimprej sklicali zborovanje, ki bi ustanovilo stranko«. Istega dne so ta sklep odobrili tudi na seji vodstva Hrvatsko-srbske koalicije. ¹⁶⁷

V začetku 1919 je tudi Jugoslovanska demokratska liga, ki jo je novembra 1918 ustanovila jugoslovanska politična emigracija v tujini, ¹⁶⁸ poskušala prenesti svojo dejavnost v domovino. Obe slovenski meščanski stranki ¹⁶⁹ ter večji del drugih strank v državi so

¹⁶⁶ *Epoha*, 1. januarja 1919.

¹⁶⁷ B. Gligoričević, n. d., 31–32; *Jednakost* (organ Jugoslovanske muslimanske demokratije), 28. decembra 1918; *Jugoslavija*, 4. januarja 1919.

¹⁶⁸ Jugoslovanska demokratska liga so ustanovili hrvatski in srbski begunski politiki okrog Jugoslovanskega odbora v Zenevi in Parizu. Njihov namen je bil delovanje za »popolno stapljanje Srbov, Hrvatov in Slovencev v kulturno narodnostno celoto«, da bi državo postavili na enotne demokratične temelje itd. Liga se je glede državne ureditve zavzemala za decentralistično urejeno enotno državo; to pomeni, da je poudarjala nacionalno-unitaristični program. Njena osnovna naloga je bila pravzaprav naperjena proti Radikalni stranki in porušiti je hotela hegemonijo srbske monarhije in srbske buržoazije. Če izvzamemo podporo Starčevićeve Hrvatske stranke prava in Lorkovićeve Narodno-demokratske stranke, liga ni bila deležna simpatij med drugimi pomembnejšimi strankami. S. Pribičević ni sprejel programa lige, vendar pa tudi ni zavračal možnosti, da bi z njo sodeloval. Radikalna stranka je bila do lige sovražno razpoložena. V glavnem odboru lige, ki mu je načeloval J. Cvijić, so bile tudi mnoge vidne politične osebnosti, na primer: A. Trumbić, I. Lorković, dr. B. Marković, D. Trinaestić, M. Grol, M. Drinković idr. Od Slovencev je bil v glavnem odboru le Bogumil Vošnjak. Glej obširneje: D. Janković, n. d., 113; B. Gligoričević, n. d., 32–35; 65–67; K. Bastajić, *Jugoslovanska demokratska liga i njeni prethodnici*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, Zagreb 1962, 3–4, 169–174 idr.

¹⁶⁹ Stališče slovenskih liberalcev do Jugoslovanske demokratske lige se ujema s stališčem S. Pribičevića in koalicije. SLS se ni izrekla o Jugoslovanski demokratski ligi. *Slovenec* je 17. aprila objavil najpomembnejše značilnosti načrta programa lige o notranji ureditvi Kraljevine SHS, ki so ga sestavili v Parizu na posvetovanju lige 15., 18. in 22. marca 1919. *Slovenec* je poudarjal, da daje ta program le »v razmišljanje«, in ga sploh ni komentiral.

ostale zunaj vpliva te organizacije, ki je po federalističnih zamislih, kakršne je zastopala neposredno po svoji ustanovitvi, kmalu spremenila svoj program in postala sestavni del unitaristično-jugoslovanske akcije.

Znamenja koncentracije demokratskih strank in skupin v Krajevini SHS so postajala vse očitnejša, zato se je vodstvo SLS v začetku januarja 1919 naglo zganilo in začelo intenzivno akcijo za notranjo utrditev stranke in katoliškega gibanja po vsej Sloveniji. »Doba majhne, ozko strankarske in pokrajinsko omejene politike se končuje,« je poudaril razglas zaupnikom SLS,¹⁷⁰ ki so se 16. januarja zbrali v Ljubljani, Celju in Pliberku.¹⁷¹ Na najbolj obiskanem zborovanju zaupnikov SLS v Ljubljani je posebno pozornost zbudil govor A. Korošca o političnem položaju in o »novih smernicah« Slovenske ljudske stranke. Korošec je ob tej priložnosti »izdal« glavne točke programa, na katerih je temeljila koalicija SLS z JDS in JSDS v Sloveniji, ter jih oblikoval takole: — »Program koalicije je najintenzivnejše delovanje za osvoboditev okupiranih delov Kranjske, Goriške, Trsta in Istre in da se dobi pravična meja na Koroškem, Štajerskem in Ogrskem. — Vzdrževanje reda in mira v državi. — Konsolidacija države SHS na zunaj in znotraj. — Redna prehrana ljudstva. — Vlada naj podpira stremljenje, da se iz države SHS ustvari čimprej dejanska narodno-gospodarska enota, da se odpravijo izrodki vojnega gospodarstva in naj najodločnejše nastopa proti oderuštvi v vsaki obliki. — Vpelje naj se splošna in enaka volilna pravica po proporciju za vsa zastopstva, tudi za ženske. — Odprava vseh socialnih krivic.« Opustitev izključne, samostojne akcije in nastop SLS v zvezi z drugimi strankami v državi je A. Korošec označil za najnujnejšo in najpoglavitnejšo nalogo.

V svoji obrazložitvi je A. Korošec posvetil posebno pozornost nujnosti krepitve organizacij SLS, v katerih se SLS »razlikuje od drugih strank«, torej od organizacij delavskega in kmečkega dela slovenskega katoliškega gibanja. Korošec je ocenil, da so razmere za razvoj organizacij SLS — Kmečke zveze, Krščansko-socialne zveze in Zadružne zveze — v novi jugoslovanski državi ugodnejše kot v bivši Avstriji, in je opozoril, da je treba to okoliščino do skrajnosti izkoristiti, tako da bi SLS po svojem organizacijskem ustroju, prilagojenem »skrbi za kmete«, ostala še dalje »nedosegljiva«.

¹⁷⁰ Slovenec, 16. januarja 1919.

¹⁷¹ Slovenec, 17. januarja 1919.

Na tem zborovanju je vodstvo SLS znova obudilo zamisel o organizacijskem združevanju vseh jugoslovanskih katoliških organizacij, strank in skupin, ki se ni obnesla ob prejšnjem poskusu, vezanem na Koroščevo in Krekovo akcijo v Bosni in Hercegovini, na Hrvatskem in v Dalmaciji sredi 1917. leta. Tokrat so dali poudarek »skupnemu delu in skupni organizaciji« kmetov, poljedelcev »širok Jugoslavije« in želeli tako poudariti »kmečki« značaj SLS, torej njeno radikalnejšo orientacijo v tej smeri. Med sklepi zborovanja, ki jih je razglasil A. Korošec, je bilo tudi naslednje stališče: »Iz majhne kranjske stranke je postala naša stranka mogočna vseslovenska stranka. Naše delo in naš cilj je, da postanemo iz sedaj majhne pokrajinske stranke mogočna jugoslovanska stranka.«¹⁷² Na zborovanju SLS v Celju, prirejenem za zaupnike stranke s Štajerske, so prav tako govorili o reorganizaciji SLS in reviziji njenega programa. Po obrazloženih »novih« smernicah v programu SLS je eden od prvakov štajerskega dela stranke, dr. K. Verstovšek, poudaril, da se bo SLS reorganizirala v stranko, »ki se bo raztezala po vsem slovenskem jugu«.¹⁷³

Spodbude za reorganizacijo SLS v smislu njenega preraščanja v obče jugoslovansko stranko so dajali tudi katoliški cerkveni krogi v Sloveniji in zunaj nje. Ljubljanski škof Jeglič je v pozdravu, ki ga je 16. januarja namenil zborovanju zaupnikov SLS v Ljubljani, izrazil stališče katoliškega duhovništva do reorganizacije stranke z naslednjimi besedami: »Danes položite temelj za ujedinjenje vseh nam sorodnih strank širom naše krasne Jugoslavije.«¹⁷⁴ Skupina katoliških duhovnikov iz Mostarja je poslala zborovanju SLS v Ljubljani brzojavko s podobnimi zahtevami,¹⁷⁵ večji del katoliškega tiska pa je podprl zamisel o koncentraciji katoliških političnih sil v novi državi.

Akcija katoliških cerkvenih krogov za vzpostavitev obče jugoslovanske katoliške politične stranke je temeljila predvsem v zaskrbljenosti za nadaljnjo usodo katoliške vere in katoliške cerkve v skupni jugoslovanski državi. Katoliška cerkev v Sloveniji v tre-

¹⁷² Prav tam.

¹⁷³ *Straža*, 17. januarja 1919. Z zborovanja štajerskih poverjenikov SLS so poslali regentu Aleksandru pozdravno brzojavko, ki sta jo podpisala K. Verstovšek in J. Hohnjec.

¹⁷⁴ *Slovenec*, 17. januarja 1919.

¹⁷⁵ *Slovenec*, 18. januarja 1919. Skupina katoliških duhovnikov je poslala iz Mostarja vodstvu SLS brzojavko naslednje vsebine: »Občudujoč veliko dejanje neminljivih zaslug VLS za osvoboditev in zedinjenje Slovencev, Hrvatov in Srbov, želimo in pričakujemo, da bi se ljudska stranka razširila in razpotegnila področje svojega blagodejnega delovanja na vse jugoslovanske dežele.«

nutku napovedane koncentracije liberalnih strank in skupin v deželi ni več videla glavne nevarnosti v premoči pravoslavja, temveč je za največjega sovražnika razglašala »mednarodno svobodomiselstvo«. Cerkveni krogi so znova obtoževali liberalne politike za »brezverce«, ki imajo tokrat v svojem programu ločitve cerkve od države »globlje načrte« od tistih, ki jih razglašajo v javnosti.¹⁷⁶

Na zborovanju zaupnikov SLS 16. januarja 1919 so opravili tudi »revizijo« strankinega programa in sprožili vprašanje njene notranje organizacije, ker so tako želeli doseči čim večje prilagajanje SLS in katoliškega gibanja v Sloveniji novim družbenoekonomskim in političnim razmeram. B. Remec (v Ljubljani) in K. Verstovšek (v Celju) sta kot poročevalca o reviziji programa SLS poudarila v svojih obrazložitvah, da je stranka predvsem kmečka in delavska in da je njena osnovna naloga združitev s sorodnimi strankami Hrvatov in Srbov. Vodstvu SLS so zastavili nalogo, naj uresniči ta program »in potem sestavi načrt reorganizacije in pravilnik«.¹⁷⁷ V zvezi z notranjo preosnovo stranke so tokrat večjo pozornost posvetili reorganizaciji vodstva SLS. Sklenili so, naj bi v načelstvo SLS na strankinem shodu izvolili predsednika in podpredsednika, poslanci državne in deželne skupščine naj iz svojih vrst v načelstvo stranke volijo 5 članov, tako izvoljeno načelstvo pa naj kooptira svoje druge člane na predlog organizacij SLS. Na zborovanju zaupnikov SLS v Ljubljani je bilo izvoljeno novo vodstvo stranke, ki mu je spet načeloval A. Korošec kot predsednik.¹⁷⁸

Konec januarja 1919 sta ministra S. Pribičević in A. Kramer začela intenzivne zbirati buržoazno-demokratske skupine iz vseh

¹⁷⁶ *Domoljub*, 2. januarja 1919.

¹⁷⁷ *Slovenec*, 17. in 18. januarja 1919; *Straža*, 17. januarja 1919. Na zborovanju v Celju je K. Verstovšek poudaril naslednje glavne smernice programa SLS: »Kršćanska načela, ujedinjenje vseh Jugoslovancov na vsem etnografskem teritoriju, koder prebivajo Jugoslavlani. Splošna, enaka in tajna volilna pravica s proporcem, da se varujejo manjšine. Pasivna in aktivna volilna pravica za ženske. Za vse slovensko ozemlje en volilni okraj. Najširša upravna avtonomija. Popolna odgovornost vlade ljudskemu zastopstvu. Varovati koristi vseh plemen na jugu. Zbora valna svoboda. V gospodarskem oziru je potrebno, da pritegne JLS v svoje okrilje vse stanovne. Na Stajerskem bomo održali Kmetsko zvezo kot podorganizacijo JLS in kot glavni steber naše organizacije. V stranki ločiti agrarce od drugih stanov ne kaže, temveč je potrebno sodelovanje in združitev vseh stanov in slojev.«

¹⁷⁸ V načelstvo SLS so poleg A. Korošca izvolili za podpredsednika B. Remca (predsednika Zadrúžne zveze). Sledili so »kot zastopniki vseh stanov« — Janez Brodar (predsednik Jugoslovanske kmetske zveze), Josip Gostinčar (predsednik Jugoslovanske strokovne zveze) in Ivan Ogrin (predsednik Obrtne zveze). Na istem sestanku je Korošču uspelo, da so udeleženci zborovanja sprejeli predlog, da ga bo v času odsotnosti zaradi »ministrskih poslov« v Beogradu nadomeščal na čelu vodstva njegov — kot je poudaril Korošec — »vešči tovariš« B. Remec. »Za časa moje nenavzočnosti je on odgovoren za stranko in prosim Vas, somišljeniki, da se v vseh strankarskih zadevah obračate nanj,« je dejal A. Korošec. — *Slovenec*, 18. januarja 1919.

jugoslovanskih dežel. V izjavi, dani Jugoslovanskemu dopisnemu uradu,¹⁷⁹ je Pribičević poudaril, da je obča jugoslovanska stranka, ki bi zajela Srbe, Hrvate in Slovence, »neodložna narodna in državna potreba«, da se je treba naglo ukvarjati z njeno organizacijo, »ker se vedno bolj razvija razkrojjevanje v našem političnem življenju, pa bi bila zato žalostna slika, ako bi stopilo v narodno predstavništvo ali državno veče kakih 20 strank, kolikor jih imamo danes na teritoriji Kraljevine SHS«. Razen Hrvatsko-srbske koalicije — je poudaril dalje Pribičević — so te stranke omejene le na srbski, hrvatski in slovenski del ljudstva in zato bi bilo nujno organizirati eno stranko, »ki bo obsegala ves narod brez ozira na ime, versko ali pokrajinsko mejo...«

Stališče enotne demokratske stranke do notranje ureditve Kraljevine SHS je S. Pribičević izrazil takole: »Ta stranka bo zastopala idejo narodnega in državnega edinstva ter bo stremela za tako državno ureditvijo, ki bo končno obračunala z vsemi pokrajinskimi vladami, z vsemi autonomijami in zgodovinskimi preostanki. Govoriti hočem tako, da me lahko razume ves narod. Kakor se je v narodno edinstvo utopila Kraljevina Srbija, tako naj izgine v njem tudi Hrvatska, Dalmacija, Bosna, Vojvodina, Slovenija in Črna gora. Naša stranka bo torej, da rabim izraz, ki je danes v kurzu, strogo centralistična.« V tem delu svoje izjave, ki je govoril o organizaciji in programu nove demokratske stranke, je Pribičević s posebno pozornostjo poudaril, da so »prvi impulz za snovanje te stranke (so) dali Slovenci«.

Organizacijsko in programsko zamisel jugoslovanske demokratske stranke, ki so ga zastopali Pribičevićev del Hrvatsko-srbske koalicije in slovenski liberalci, so podprle tudi mnoge druge stranke in skupine, zlasti v Bosni in Hercegovini, ki je bila takrat v močnem političnem vrenju. Poleg Koalicije in JDS so bile udeležene ustanovne konference Demokratske stranke, ki je bila v Sarajevu 15. in 16. februarja 1919, tudi politične stranke in skupine iz Hrvatske, Dalmacije, Bosne in Hercegovine ter Vojvodine.¹⁸⁰ V začetku je celo Radikalna stranka z naklonjenostjo gledala na akcijo združevanja demokratskih strank in skupin. Predsednik vlade S. Protić je v pi-

¹⁷⁹ *Slovenski narod*, 28. januarja 1919.

¹⁸⁰ Iz Hrvatske: skupina okrog *Glasu SHS* (Hrvatska, Istra in Trst); Jugoslovanski demokratski savez; iz Dalmacije: neodvisne hrvatske skupine; iz Bosne in Hercegovine: Muslimanska napredna demokratska stranka; Muslimanska jugoslovanska demokracija, Hrvatska narodna zajednica in muslimanska skupina okrog lista *Vrijeme*; iz Vojvodine: Demokratska stranka za Vojvodinu (ustanovljena 13. februarja 1919. v Beogradu). *Službene novine Kraljevstva SHS* 8, 20. februarja 1919.

smu N. Pašiću¹⁸¹ poudarjal velike zasluge S. Pribićevića za preusmeritev Hrvatov ter za hrvatsko-srbsko sodelovanje in ob tej priložnosti ugodno ocenil možnosti za »intimnejše sodelovanje« radikalcev s Pribićevićevo skupino, ko se bodo lotevali koncentracije strank zunaj Srbije. V pogovoru z muslimanskim prvakom J. Svrzo je Protić odobril delovanje S. Pribićevića za ustanovitev enotne in obče jugoslovanske stranke.¹⁸² Takšno stališče radikalcev do ustanovitve DS je omogočilo, da se je nemoteno razvijalo delo za njeno organizacijo.

Na ustanovni konferenci Demokratske stranke je poleg ministrov Pribićevića in Lukinića govoril tudi A. Kramer. Njegov položaj ministra za konstituantno je prisotnim politikom dajal samozavest. Kramer jih je še bolj opogumil z govorom, v katerem je poudaril, da v svojem resoru pripravlja načrt ustave, ki bo temeljila »na temelju strogega državnega centralizma«, in da se bo zavzel za boj proti federalističnim in separatističnim elementom.¹⁸³ Vloga ostalih slovenskih udeležencev na konferenci, pripadnikov JDS, je bila prav tako vidna. V začasni odbor, izvoljen zaradi tega, da bi vzpostavil stike s strankami v Srbiji zaradi pogajanj o pristopu k Demokratski stranki, so stopili A. Kramer in A. Ribnikar, ki je bil tudi eden od podpredsednikov »ožjega odbora«. Za sekretarja »ožjega odbora« je bil izvoljen pripadnik JDS dr. P. Pestotnik.

Izvršni odbor JDS v Ljubljani je s posebno resolucijo 2. marca 1919 odobril sklepe sarajevske konference in izrazil željo, naj bi čimprej osnovali in organizirali enotno jugoslovansko Demokratsko stranko.¹⁸⁴ Z otvoritvijo začasnega narodnega predstavništva so poslanci strank in skupin, ki so pristopile k Demokratski stranki, ustanovili Demokratski klub. Deloval je kot strankin forum, ki je dajal pobude za organiziranje DS. Tako je prvo telo Demokratske stranke sestavljalo 82 poslancev, »za katere ni moč reči, da so imeli za seboj množice«.¹⁸⁵ Na čelo tako organizirane stranke so postavili odbor Demokratskega kluba, v katerem so za podpredsednika izvolili A. Ribnikarja.

Tako je bila Demokratska stranka ustanovljena z akcijo političnih vrhov, s sodelovanjem aktivnih ministrov v vladi, z vzpostavitvijo poslanskega kluba in z združitvijo tega kluba s poslanskimi

¹⁸¹ A-VII XVII, 61b, 4; B. Gligoričević, n. d., 45, op. 112.

¹⁸² *Samouprava*, 12. februarja 1919.

¹⁸³ *Stvaranje državotvorne stranke demokrata Srba, Hrvata i Slovenaca* (cit. Sten. izveštaj), 44–45.

¹⁸⁴ *Slovenski narod*, 3. marca 1919.

¹⁸⁵ B. Gligoričević, n. d., 57.

klubi drugih strank. Po tej poti je bila DS ustvarjena nenavadno, s koalicijo že obstoječih političnih strank in skupin, ne pa z organizacijo in akcijo med množicami. Druga bistvena značilnost DS je bilo mešanje in istovetenje zamisli in konceptov stranke z zamislami in koncepti države. Temeljne nagibe za ustanovitev stranke so našli v nujnosti organiziranja političnih sil za uresničevanje notranje državne ureditve na centralistični osnovi, pri čemer se je stranka že od začetka razglašala za unitaristično, za varuha »državne ideje« in za »državotvorno«. Njena ustanovitev je bila povezana z željami regenta Aleksandra, da bi s pomočjo takšne stranke oslabil oblast radikalcev in organiziral »monarhistično fronto« za razbijanje političnih skupin, ki so bile naklonjene republikanski državni ureditvi.¹⁸⁶

V tej luči je ustanovitev Demokratske stranke pomenila »začetek akcije, naperjene proti Pašićevim radikalcem, poskus zamenjave Pašićeve vladajoče velikosrbske garniture z novo buržoazno garnituro, v kateri bi večji delež dobila buržoazija iz pokrajin zunaj Srbije«.¹⁸⁷ V Sloveniji je ustanovitev DS naznanila začetek resnih priprav liberalnih krogov za odkrit obračun s SLS in katoliškim gibanjem.

Po končanih zborovanjih SLS, ki so bila 16. januarja 1919, je vodstvo stranke sprožilo akcijo za uresničenje sklepov o reorganizaciji stranke. V Ljubljani je bilo 2. februarja 1919 zborovanje zaupnikov »krščansko-socialnega delavstva« — Jugoslovanske strokovne zveze.¹⁸⁸ JDS je odgovorila na to akcijo SLS tako, da je 6. februarja razglasila obnovitev »izvenstrankarske strokovne organizacije« — Narodno socialne zveze, ki naj bi imela jugoslovanski značaj, kar je bilo posebej poudarjeno v objavljenem programu.¹⁸⁹ Po sarajevskem ustanovnem kongresu DS so v vrstah SLS objavili občo mobilizacijo. O ukrepih za reorganizacijo stranke, ki so jih v januarjskih sklepih zborovanj zaupnikov SLS komaj napovedali, so navedbo razpravljali na občem zborovanju vodstva SLS, ki je bilo 20. februarja 1919 v Ljubljani.

¹⁸⁶ Prav tam, 76–78. O značaju in namenih DS je dal zanimive podatke A. Kramer v intervjuju, ki ga je *Slovenski narod* objavil 21. februarja 1919.

¹⁸⁷ D. Janković, n. d., 114.

¹⁸⁸ *Slovenec*, 29. januarja, 3. februarja 1919. JSZ, katere ideologi so bili F. Terseglav, M. Moškerc in A. Gosar, je zastopala krščanskosocialistični program, ki ga je utemeljil še J. E. Krek, vendar pa jo je politično vodstvo SLS oviralo pri sleherni politični akciji. Po zamisli SLS so se smeli sindikati ukvarjati le s svojimi stanovskimi vprašanji, ne pa tudi s politiko.

¹⁸⁹ *Jugoslavija*, 6. februarja 1919. »Združiti hočemo jugoslovansko delavstvo v strokovne organizacije, in te v zvezo z enotnim vodstvom, kjer bomo sami Jugoslovani odločevali o naših skupnih potrebah in zahtevah,« se je glasilo prvo stališče programskih smernic NSZ.

Temu zborovanju, na katerem so se voditelji SLS zbrali, »da ugotovijo enotnost stranke«, se posvetijo »sedanjim in bližnjim političnim in gospodarskim vprašanjem ter novim časom in potrebam primerno poglobijo strankino organizacijo«, so prisostvovali člani vodstva (načelstva) SLS in izvoljeni poslanci za deželno in državno skupščino. Po poročilu o političnem stanju, ki ga je imel B. Remec namesto odsotnega A. Korošca, sta bila A. Kalan in A. Sušnik glavna poročevalca o programu reorganizacije SLS. Za poglobitvo nalogo sta poudarila združevanje ekonomskih organizacij SLS, njihovo združevanje in sodelovanje po sindikalnih centralah. Na zborovanju so zatem največ govorili o nujnosti reorganizacije in krepitev zadružnega gibanja, kar naj bi dosegli z ustanavljanjem novih strojnih, nabavnih in prodajnih zadrug.

Kot neizogibni ukrep za izboljšanje položaja klerikalnega združništva so na zborovanju dalje poudarili nujnost koncentracije celotnega zadružnega gibanja, z zbiranjem vseh zadrug v kmečke zveze, združene v skupni, osrednji organizaciji, ki bi vodila politiko socialnih in gospodarskih vprašanj celotnega zadružnega gibanja SLS v Sloveniji. A. Kalan je za prvi pogoj za boljše delovanje zadrug zahteval ukinitve »centrale za krmila« in uvedbo proste trgovine z živilskimi izdelki. Sočasno je zavrnil zamisli o ustanovitvi posebne in samostojne kmečke stranke zunaj obstoječe strankine strukture SLS. V sklepih zborovanja so za nujno nalogo poudarili združevanje kmečkih zadrug v Jugoslovansko zadružno zvezo in nujnost, da bi poleg sindikalne centrale, Jugoslovanske strokovne zveze, ustanovili tudi Jugoslovansko obrtniško trgovsko zvezo.¹⁹⁰ Na zborovanju je vodstvo SLS potrdilo svojo novo jugoslovansko politiko glede organiziranja Jugoslovanske ljudske stranke in povabilo v njene vrste »vse, ki so krščanskega načela in demokratičnega prepričanja«. J. Šimrak, ki je prisostvoval zborovanju v imenu »katoških Hrvatov«, je prisotne klerikalne politike opozoril na sarajevski sestanek in ustanovitev Demokratske stranke »za celo Jugo-

¹⁹⁰ *Slovenec*, 21. februarja 1919. O dogodkih na zborovanju SLS 20. februarja je škof Jeglič zapisal v *Dnevniku* 22. februarja naslednje: »Kmalu bi se bila osnovala posebna neodvisna kmetijska stranka. Kmet Brodar iz Hrastja pri Kranju jo je moral; hotela je imeti svoj poseben list. Delavci bi bili tudi za se nastopili in SLS bi bila razdrta. To težnjo je podpiral notar Hafner. Vendar se je hvala bogu zadeva srečno rešila. Cvenkelj iz Ljubnega je na Brodarja močno vplival. In pri shodu SLS pred par dnevi se je program takole izpopolnil: kmetje, delavci in obrtniki imajo vsak svoje zveze, vsaka ima svojega tajnika, vse združuje v celoto s SLS poseben tajnik, ki bo vse delo vodil. Sklepi zvez so za stranko merodajni, v kolikor se tičejo stanovskih njihovih koristi.«

slavijo« in v tej zvezi zahteval, da tudi SLS »mora prekoračiti meje Slovenije, da se razširi po celi Jugoslaviji«. ¹⁰¹

Po teh pomembnih dogovorih vodstva SLS v januarju in februarju 1919 o smernicah, nadaljnjem razvoju stranke in gibanja je *Slovenec* 23. februarja ocenil dosežene rezultate z dvema vidnima uvodnikoma: »Centralizem in avtonomija« in »Stranka ljudstva«. Poudarjajoč, da SLS na svojem zadnjem zborovanju ni sklepala o centralizmu ali avtonomizmu, je prvi članek podprl stališča, ki jih je B. Remec obrazložil 20. februarja in po katerih se SLS ne bo zavzemala za slovenske deželne zgodovinske meje, če to ne bo v občem interesu države, temveč da je pripravljena »iz gospodarskih ozirov« dele Štajerske ali Kranjske združiti z deli sosednje Hrvatske v upravne celote. Takšna organizacija bi bila v duhu načrtov J. E. Kreka — poudarja članek — tod pa naj bi bilo osnovno, da bi imel centralizem svojo protiutež; to so najbolje pokazale izkušnje Slovencev, pridobljene v bivši Avstriji, ko so bili kot manjšina izpostavljeni popolnemu centralističnemu pritisku Dunaja. »Centralizem brez avtonomije je sistem nasilja, avtonomija brez enotne državne volje je začetek razpada,« sklepa omenjeni članek, ki razlaga temelje političnega stališča SLS o tem za tiste čase najpomembnejšem notranjem političnem vprašanju Kraljevine SHS.

Ocenjujoč, da je meščanski liberalizem v hudi krizi in da si je v predsmrtnem hropenju »... nadel lepo zvoneč naslov — demokracije«, poudarja članek »Stranka ljudstva«, da se tudi SLS »danes na novo orijentira«. SLS ne priznava načela razrednega boja, temveč se po krščanskosocialnih nazorih bori proti izkoriščanju »velikega kapitala proti malemu človeku«. In prav zato, sklepa pisec tega članka, je SLS »edina med Jugoslovani poklicana, da na temelju krščanskih načel združi vse te stranke v enotno falango proti kapitalizmu in jih organizira na načelu zdravega združništva, pod katerim razumemo prav tako pozadruženje industrije kakor kmečko združništvo«. Načela, na katerih temelji program SLS, »bodo prej ali slej prekvasila s svojo silo ves krščanski živelj na slovanskem jugu«.

Škof A. B. Jeglič je neposredno po zborovanju SLS 20. februarja izrazil zadovoljstvo spričo delovanja vodstva SLS za reorganizacijo stranke. SLS je imenoval »nova organizacija«, poročila, ki jih je prejemal s terena o učinku novih organizacijskih in programskih konceptov stranke, pa so vsebovala pozitivne ocene in rezultate.

¹⁰¹ *Slovenec*, 21. februarja 1919.

»Naša stranka se dobro razvija,« je Jeglič ocenil položaj SLS. — »Organizacija napreduje. Na Jesenicah jih je zopet 600 (delavcev; M. Z.) v naši organizaciji — socijaldemokratov 1200, — in vedno še pristopajo. Te dni so socijalcji začeli naše strahovati in jih poditi iz tovarn. Naša stranka se je za nje zavzela in je tudi zmagala: sprejeti so nazaj in mir raste. — Povsod konzume zahtevajo. Demokrati in socijalcji jih tudi povsod snujejo, da ljudi pridobe in svoje ideje širijo. Upam, da bodo naši uspeli.« Jeglič si je zapisal, da je »JDS« ime-la v Sarajevu »velik shod iz vseh pokrajin SHS« in da »isto dela so-cijalna demokracija«, ter zabeležil o ustanovitvi Jugoslovanske ljud-ske stranke: »Bog daj, da bi ta stranka prišla v tesno zvezo z enako mislečimi po Hrvaškem, po Bosni, Dalmaciji in Srbiji!«¹⁹²

Prvi korak k uresničenju programa koncentracije katoliških strank in skupin v Kraljevini SHS so napravili poslanci SLS v Za-časnem narodnem predstavništvu, ki se je sestalo 1. marca 1919 v Beogradu. Navzlic temu da je v političnih krogih v Beogradu pre-vladovalo mnenje, naj bi z združevanjem strank še počakali, »do-kler se ne pokažejo značaji strank in se ne izdelajo programi pre-ciznejše«, je koncentracija strank in skupin v največjem parlamen-tarnem klubu, Klubu DS, ki je združeval 82 poslancev, spodbujala k združevanju tudi druge politične stranke in skupine. SLS je bila med prvimi strankami, ki so ustanovile koalicijski parlamentarni klub. Skupaj s tremi poslanci hrvatskih klerikalcev krog lista *Na-rodna politika* je SLS ustanovila Jugoslovanski klub (JK), ki je imel 19 poslancev.¹⁹³ Za predsednika Jugoslovanskega kluba je bil izvoljen A. Korošec, za podpredsednika pa J. Šimrak.

Marca in aprila sta v Sloveniji SLS in JDS vodili veliko agi-tacijsko bitko za čim večji vpliv na slovenske vasi. Liberalci so po-skušali prodreti v to glavno trdnjavo klerikalne moči in so pričeli akcijo za pritegovanje slovenskega kmeta v organizacije, stoječe pod varstvom obče jugoslovanske Demokratske stranke. Vodstvo SLS je bilo zaskrbljeno zaradi takšne dejavnosti liberalcev za ustanovitev posebne kmečke stranke, zato je v svoj odgovor po vsej notranjosti Slovenije okrepilo dejavnost za krepitev celotne strukture klerikal-nega gibanja: ustanavljalo in obnavljalo je kmečke zveze, sprejelo program za centralizacijo, torej združitev vseh ekonomskih organi-zacij SLS (Zadružna zveza, Mlekarska zveza, Gospodarska zveza

¹⁹² Jegličev Dnevnik, 22. februarja 1919.

¹⁹³ Slovenec, 7. marca 1919. Dopisnik iz Beograda, ki je poročal o ustanovitvi JK, je poudaril, da namerava klub »nadaljevati politiko nekdanjega Jugoslovan-skega kluba.«

idr.) v Jugoslovansko kmečko zvezo,¹⁹⁴ krepilo je stare in ustanavljalo nove organizacije: Marijine družbe, mladinske zveze, izobraževalne družbe, Orla idr., vse do političnih organizacij stranke. Klekikalni tisk je večkrat opozarjal na nujnost, da bi posvečali čim večjo pozornost delovanju za notranjo organizacijo SLS, ki je bilo v času vojne in boja za osvoboditev zapostavljeno,¹⁹⁵ to pa je bil skupaj z vojnimi okoliščinami tudi razlog, da je po svoje oslabil vpliv katoliškega gibanja in stranke v Sloveniji.

Zborovanja SLS v krajih na slovenskem podeželju so liberalni agitatorji napadali in večkrat tudi razganjali, včasih pa je prišlo tudi do hudih telesnih obračunov. *Slovenec* je obtoževal JDS, da je organizirala »sistematično gonjo po deželi«¹⁹⁶ proti SLS. Tako so razumeli tudi poskus ustanovitve posebne »neodvisne kmečke stranke«¹⁹⁷ v Ljubljani 6. aprila 1919. *Slovenec* je o tem dogodku poročal,¹⁹⁸ da je okrog 60 oseb ustanovilo stranko (izvolili so le ustanovitveni odbor; M. Z.), ki so ji »botrovali«¹⁹⁹ trgovci, bogataši in »zopet liberalni doktorji«²⁰⁰ z upanjem, »da se vendarle enkrat posreči po ovin-kih spraviti našega kmeta v politični liberalizem«. List je poskus ustanovitve te stranke ocenil za nov maneuver liberalnega tabora, ki pod starim geslom boja za »neodvisnega kmeta«²⁰¹ poskuša prodreti na slovensko vas. Toda dejstvo, da so ti nameni JDS v novi državi imeli resno priložnost za uresničenje, je gnalo SLS h krepkejšemu združevanju vseh organizacij in privržencev.

Vzporedno s temi akcijami so voditelji JDS v svojem tisku ostro napadli »neiskreno«²⁰² in »dvolično«²⁰³ politiko SLS v Sloveniji in v Beogradu. Liberalni prvak dr. V. Kukovec je obtožil SLS, da »še danes ljubimkuje z republikanstvom... in se brati s socialisti za dosego gnile avtonomije«.²⁰⁴ Podpredsednik parlamentarnega kluba DS v začasnem narodnem predstavništvu A. Ribnikar je poudarjal, da vodita SLS in JSDS dvojno politiko, prvo v Beogradu in drugo v Sloveniji, in da sta krivi ponovnih sporov med slovenskimi strankami.²⁰⁵ Vendar pa so buržoazni politiki iz slovenskih strank pravočasno spoznali nevarnost, da bi medstrankarski spor v Sloveniji do-

¹⁹⁴ *Domoljub*, 20. marca 1919. Vodstvo SLS je objavilo 20. aprila razglas kmetom o nujnosti ustanavljanja »kmečkih zvez«²⁰⁶ in za 5. maj napovedalo ustanovni zbor Jugoslovanske kmečke zveze.— *Slovenec*, 20. aprila 1919.

¹⁹⁵ *Straža*, 11. marca 1919. *Naprej* je 8. marca 1919 ocenil, da se SLS »nahaža vsled novih razmer in z ozirom na njeno dosedanjo politično nadvlado v narodu v težkem položaju. Prenoviti se bo morala v marsičem, ako bo hotela živeti. Zato išče sedaj nove orijentacije.«

¹⁹⁶ *Slovenec*, 8. aprila 1919.

¹⁹⁷ *Nova doba* (Celje), 10. marca 1919.

¹⁹⁸ *Slovenski narod*, 14. aprila 1919.

bil nezaželen razmerja. Konec aprila in v začetku maja je napočilo delno medstrankarsko zatišje v spopadih in to je pripeljalo do sporazuma med vodstvi SLS, JDS in JSDS o nadaljevanju medsebojnega sodelovanja, sklenjenega v Ljubljani 10. maja 1919. Vprašanje meja in ogroženi »red in mir v deželi« sta pomenila zadosten razlog za ponovno združitev sil buržoaznih in socialnodemokratskih politikov v Sloveniji zaradi obrambe lastnih pozicij in interesov.¹⁹⁹

Pri uresničevanju programa za ustanovitev Jugoslovanske ljudske stranke je imelo vodstvo SLS dokaj težav. Akcijo za zbiranje klerikalnih somišljenikov v Kraljevini SHS so vodili iz Ljubljane in Beograda. Iz Ljubljane je Iz. Cankar poskušal zainteresirati hrvatske katoliške kroge v Bosni za politično združevanje s Slovensko ljudsko stranko.²⁰⁰ V Beogradu so A. Korošec in poslanci SLS v imenu Jugoslovanskega kluba v začetku aprila poskušali razširiti klub, torej zbrati politične zaveznike zaradi ustanovitve Jugoslovanske ljudske stranke. Po objavljenem sporočilu²⁰¹ je JK na sejah 9. in 10. aprila v prisotnosti »odposlancev iz raznih pokrajin« razpravljал o načelih, na katerih naj bi ustanovili enotno Jugoslovansko ljudsko stranko za vso državo. Določili so naslednji program za koncentracijo in organizacijo stranke: »Stranka bo na kulturnem polju delala za religiozno vzgojo naroda po avtonomnih veroizpovedih. Glede socijalno gospodarskih vprašanj naglašala stranka, da je v prvi vrsti kmetška, delavska in obrtniška, da se pa bo odločno zavzemala za interese tudi drugih stanov. V državnopravnem oziru stoji stranka na stališču državnega in narodnega edinstva. Razen tega si bo stranka prizadevala, da se, upoštevajoč dejanske razmere v posameznih pokrajinah, izvede notranja ureditev države na temelju

¹⁹⁹ Listi vseh treh strank so 11., 12. in 13. maja objavili besedilo medstrankarskega sporazuma: »Slovenci! Zastopniki vseh treh strank v Sloveniji, zbrani na sestanku 10. maja 1919, smatrajo za potrebno, da se v času, ko stojimo neposredno pred odločitvijo svoje narodne usode, obrnejo skupno in soglasno na slovensko javnost z naslednjim pozivom.

Vse naše misli morajo biti v teh dneh posvečene skrbi, kako rešiti in ohraniti slovensko ozemlje. Zato naj prenehajo strankarski boji v časopisju, na shodih in v zasebnem življenju. Medsebojne pritožbe bodo reševale stranke pri medstrankarskih posvetih in po teh skušale izrastle strankarskega življenja odpraviti.« V razglasu, ki so ga podpisali I. Tavčar, J. Breznik (JDS), B. Remec, F. Kulovec (SLS) in A. Kristan ter A. Prepeluh (JSDS), pozivajo dalje slovensko ljudstvo k enotnosti v boju za Koroško, za enotno državo, in ob koncu poudarjajo: »Le v disciplini, vestnem izpolnjevanju državljanskih dolžnosti in pokorščini obstoječim zakonom je rešitev!« Sočasno so pojasnili, kaj se bo zgodilo, če ne bi spoštovali »obstoječih zakonov«: predsednik Deželne vlade Slovenije J. Brejc je objavil sklep vlade o uvedbi naglega sodišča v Sloveniji za področje Slov. Gradca, Maribora, Celja in Radovljice, veljavnega od 13. maja 1919.

²⁰⁰ A-IZDG, po pismu A. Korošca Iz. Cankarju iz Beograda z dne 24. aprila, v katerem Korošec sporoča, da je prejel Cankarjevo poročilo o njegovem »delovanju v Bosni«.

²⁰¹ *Slovenec*, 12. aprila 1919.

kulturnih ter gospodarsko-geografskih razmer. V ljudsko stranko bo stopila VLS, grupa okrog *Narodne Politike* in prisotni člani iz pokrajine (Vojvodine, torej Bačke in Baranje; M. Z.). Na temelju svojega programa pričakuje stranka, da bo našla odziva tudi med Srbi. Organizacija stranke po hrvatskih krajih se bo izvedla še za časa velikonočnih praznikov.«

Ta razglas Jugoslovanskega kluba je odseval tudi močno vretnje v medstrankarskih odnosih po vsej državi. Prav v tistem času so se pokazali prvi uspeli rezultati prizadevanj vodstva Demokratske stranke, da bi s svojim odkritim centralističnim in unitarističnim programom in prikritim bojem proti Radikalni stranki zbralo sorodne stranke in skupine in tako razširilo svoj vpliv v ZNP in vladi. Sredi aprila je S. Pribičević okrepil demokratski blok z ustanovitvijo Demokratske zajednice (DZ), v katero so poleg Demokratskega kluba stopile tudi stranke iz vrst srbske radikalne opozicije — Samostalna radikalna stranka in Naprednjačka stranka. Nekaj kasneje, maja, je v Demokratsko zajednico pristopila tudi srb-ska Narodna (Liberalna) stranka.

Slovenec je o ustanovitvi DZ poročal 15. aprila in priznal S. Pribičeviću, da se je tokrat izkazal za »spretnega politika« in »spretnega taktika«. Javna tajnost v Beogradu — je poudarjal list — so bila pogajanja, ki jih je imel Pribičević s srbskimi naprednjaki, samostalci in narodnjaki, medtem ko je Demokratska stranka sočasno spravila med javnost vest, da je koncentracija radikalcev in demokratov »sigurna stvar« in da čakajo le še na njeno razglasitev. *Slovenec* je dalje opozarjal, »da stoje ne samo najvplivnejši voditelji srbskega opozicijskega bloka, ampak večina tega bloka, na republikanskem stališču«, da je DZ napovedala veliko politično dejavnost, sklicanje okrog 250 shodov, od katerih bi bil poglavitni v Ljubljani, na njem pa naj bi za novi demokratski blok agitirali S. Pribičević, Lj. Davidović in A. Kramer. Ta manever DS je pomenil neposredno izzivanje SLS v Sloveniji, ki ga je *Slovenec* komentiral takole: »Pribičević je torej izigral karto, ki bi utegnila biti nevarna ne samo njegovi lastni stranki, ampak obstoju same države, ako bi strune preveč napenjal.«²⁰²

Z ustanovitvijo DZ so se spremenile sile in položaj političnih skupin in njihovo medsebojno razmerje v parlamentu in vladi. Politična struktura v teh telesih se je številčno in kakovostno premaknila v korist DZ: v Začasnem narodnem predstavništvu je DZ s

²⁰² *Slovenec*, 15. aprila 1919.

svojimi 115 proti 69 radikalnim poslancem predstavljala močnejšo silo; od 17 članov vlade je bilo 11 demokratov in samo trije radikali, vštevši tudi predsednika vlade. Ustanovitev DZ je povzročila krizo prve Protičeve vlade, ker so si demokrati prizadevali, da bi spričo svojega političnega položaja ustvarili tudi vpliv pri vodenju državne politike.²⁰³ Odkriti spor med S. Pribičevićem in S. Protičem je začel vse bolj preraščati v spor med demokrati in radikali, ki so v krepitvi »državotvorne stranke« videli svojega glavnega političnega tekmeca v boju za oblast.

SLS je hotela izkoristiti takšno stanje v odnosih med strankami v Beogradu in je poskušala uresničiti svoje najnovejše programske smernice ter zbrati zaveznike. Korošec je zaman poskušal pridobiti politično skupino v Bosni krog odvetnika N. Mandića, da bi pristopila k Jugoslovanski ljudski stranki.²⁰⁴ Za časa razcepa v srbski Narodni stranki pa je zavrnil ponudbo S. Ribarca, da bi s svojo skupino iz Narodne (Liberalne) stranke pristopil k Jugoslovanskemu klubu in k Jugoslovanski ljudski stranki.²⁰⁵ V trenutku, ko je izbruhnila kriza zaradi demokratsko-radikalnega spopada v zvezi z ustanovitvijo DZ, Slovenska ljudska stranka razen hrvatskih klerikalcev iz JK ob svojem programu ni mogla zbrati še nekaj drugih političnih skupin. To svojo slabost na področju »državne politike« je poskušala SLS izravnati s še močnejšo naslonitvijo na Radikalno stranko. V prid takšne usmeritve je šlo tudi stališče radikalcev, ki jih je nagli prodor demokratov prisilil, da so organizirali blok svo-

²⁰³ B. Gligorijević, n. d., 94–95.

²⁰⁴ A-IZDG, pismo A. Korošca Iz. Cankarju, Beograd, 24. aprila 1919. Korošec poudarja v tej zvezi, da je po njegovih obvestilih Mandić povezan z radikali, ki se ga ne upajo še javno sprejeti. »Mandić ne bo šel z našo stranko, on ni za boje, ampak za uživanje in vsled tega bo pri stranki, ki mu več nudi nego naša.« je poudarjal Korošec in pristavil dalje, da Mandić »za sedaj bi mogoče stopil k nam, da ga rehabilitiramo, potem pa kakor čujem bosanski radikali čakajo nanj, da se zvežejo z njim proti demokratom«. Po pisanju lista *Slovenec* so bile 25. marca 1919 v Bosni in Hercegovini naslednje stranke in skupine: 1. srbski radikali okrog lista *Srpska riječ*; 2. muslimanska skupina okrog lista *Jednakost*; 3. Radena okrog lista *Slovenski Jug*; muslimanski konservativci okrog lista *Pravda*; 5. Hrvatski liberalci okrog *Jugoslavenskega lista*; 6. hrvatski konservativci okrog lista *Jugoslavija*; 7. Starčevićci, zbrani okrog J. Sunarića in N. Mandića; 8. neustanovljena Jugoslovanska demokratska stranka (uradni krogi); 9. Čokorilo okrog lista *Srpska zora*.

²⁰⁵ A-IZDG, Pismo A. Korošca Iz. Cankarju, Beograd, 24. aprila 1919. Korošec je sporočal Cankarju, da se je po notranjem razcepu v Narodni stranki skupina krog ministra za trgovino Veljkovića pridružila DZ. druga skupina okrog S. Ribarca pa je hotela pristopiti k JK. »Kazal sem mu (Ribarcu; M. Z.) na težkoče, ki jih bo imel z nami, toda on se jih ne boji. Nazadnje sem mu rekel, da se bomo odločili, ko pridejo poslanci naše stranke zopet nazaj,« je pisal Korošec Cankarju in sočasno želel zvedeti za njegovo mnenje o eventualnem pristopu skupine S. Ribarca k Jugoslovanskemu klubu: »Kaj praviš o zvezi z liberalci? Radikali bi nam v sedanjem momentu tega ne zamerili, ker štejejo Ribarcu v veliko zaslugo, da je preprečil fuzijo z demokrati.«

jih strank, ne glede na to, da sta bili SLS in Hrvatska zajednica, ki so jih zbrali v svojem bloku, po svojem programu bolj oddaljeni od radikalcev kot DZ.^{205a} »Mi Slovenci smo zreli, da gremo z radikali, toda naši hrvatski pristaši?« je trdil pa tudi spraševal A. Korošec Iz. Cankarja, ko ga je sočasno obveščal, da »Radikalna stranka v Srbiji računa z vso gotovostjo na nas« (torej na SLS; M. Z.).²⁰⁶

Konec aprila in v začetku maja 1919 se je Korošec odpravil na agitacijsko potovanje v Dalmacijo in Bosno ter Hercegovino zaradi pogajanj s tamkajšnjimi hrvatskimi političnimi skupinami za ustanovitev skupne Jugoslovanske ljudske stranke. Na to potovanje se je Korošec odpravil dokaj črnogledno glede resnih priložnosti za uredničenje tega namena.²⁰⁷ Po bivanju v Splitu in nekaterih drugih krajih Dalmacije, kjer ni imel vidnejšega uspeha,²⁰⁸ se je Korošec odločil tudi za pogajanja v Sarajevu. Med političnimi stiki, zlasti s cerkvenimi katoliškimi krogi, je Korošec razlagal program ustanovitve Hrvatske ljudske stranke za Bosno in Hercegovino, ki bi se z drugimi »ljudskimi strankami«, ustanovljenimi zunaj Slovenije, skupaj s SLS zedinila v Jugoslovansko ljudsko stranko.²⁰⁹ Uspelo mu je, da so v Sarajevu sestavili začasni odbor za ustanovitev Hrvatske ljudske stranke, ki sta mu načelovala dr. Milan Marković kot predsednik in dr. Zvonimir Šprajcer kot sekretar. Po Koroščevem odhodu se je Hrvatska ljudska stranka v Bosni in Hercegovini pomembneje uveljavila v glavnem le v Hercegovini, kjer so ustanovili nekaj organizacij, ki so jih podpirali katoliški duhovniki. Ustanovitev Hrvatske ljudske stranke v Bosni in Hercegovini so posebno ovirali hrvatski »separatistični« krogi okoli Narodnega kluba in Hrvatske narodne zajednice (J. Sunarić idr.). ki so, ko je stranki uspelo, da se

^{205a} B. Gligorijević, n. d., 96. »Dejansko,« poudarja Gligorijević, »naj bi nastanek tega bloka Radikalne stranke s hrvatskimi in slovenskimi strankami prav tako moral služiti krepitvi srbske buržoazije in okrepitvi centralistično urejene države.«

²⁰⁶ A-IZDG, pismo Korošca Iz. Cankarju, Beograd, 24. aprila 1919. Korošec je obveščal Cankarja tudi o načrtih radikalcev v boju proti DZ, s katerimi so vabili A. Korošca k sodelovanju. »Danes mi je dr. Ninčič delal račune za bodoče volitve. Rekel je: radikali 90 poslancev, mi 50 poslancev, potem liberalci (S. Ribarac: M. Z.) in večina je tukaj.«

²⁰⁷ Prav tam. »Grem zelo nerad v Split. Nazaj grede nameravam se oglasiti samo v Mostarju, v Sarajevu ne, tam še razmere niso zrele... Piši mi, kako bi bilo ako sklenem kako zvezo s tukajšnjimi političnimi strankami? Kakor pravim ozirati se je treba na naše hrvaške pristaše,« je Korošec sporočal Iz. Cankarju.

²⁰⁸ V Dalmaciji je bila »Dalmatinska ljudska stranka« ustanovljena le v Senju, in to pod vodstvom katoliškega župnika. *Slovenec*, 10. maja 1919.

²⁰⁹ *Slovenec*, 3. maja 1919.

je obdržala, z njo in z bosanskimi radikalcami kombinirali v boju proti demokratom v Bosni in Hercegovini.²¹⁰

Hrvatska ljudska (pučka) stranka za Hrvatsko in Slavonijo je bila ustanovljena 7. maja 1919 v Zagrebu. Hrvatski klerikalni politiki krog lista *Narodna politika*, sicer pripadniki JK, so bili ustanovitelji te stranke. Devetega maja so objavili cerkvenopolitični in državnopravni program Hrvatske pučke stranke (HPS) in svoj statut, po katerem so stranko po zgledu SLS razdelili v troje organizacijskih delov: kmečke in obrtniške organizacije ter organizacije za širše prebivalstvo.²¹¹ V resoluciji z ustanovnega sestanka so poudarili, naj bi bila stranka del bodoče Jugoslovanske ljudske stranke.²¹² Ohrabreni spričo ugodnega razvoja dogodkov v začetku akcije za ustanovitev Jugoslovanske ljudske stranke in zlasti spričo nastanka HPS, ki je imela glede na troje poslancev v ZNP edina resničen politični pomen, so voditelji SLS začeli vse bolj sanjariti o nekakšnih velikih »jugoslovanskih« načrtih. Glavno glasilo stranke *Slovenec* je objavilo, da se bo bodoče politično življenje v Kraljevini SHS in zunaj nje razvijalo v znamenju boja sil, ki stoje na načelih »krščanske morale, pozitivne religije in krščanske socijalne pravičnosti, na drugi strani pa bo materijalistični socializem«. List je izražal prepričanje, da bodo po doseženih uspehih pri zbiranju katoliških elementov v državi kmalu stopili »v krog naše skupne organizacije tudi srbski seljaki in ostalo srbsko ljudstvo«.²¹³ Če izvzamemo propagandne namene, so bile takšne misli tudi izraz resničnega prepričanja v vodstvu SLS, da bodo slovensko katoliško ekonomsko organizacijo, predvsem zadružno gibanje kot razvitejšo obliko združevanja za obrambo kmetov, sprejele tudi druge jugoslovanske »kmečke« politične stranke in organizacije ter jugoslovanski kmetje nasploh. Takšno naziranje je bilo ena od osnov, na katerih je temeljila zamisel ustanovitve Jugoslovanske ljudske stranke.

Delovanje za notranjo reorganizacijo SLS v Sloveniji se je razvijalo neodvisno od akcij za ustanovitev Jugoslovanske ljudske stranke, vendar pa je bilo tesno povezano z dejavnostjo liberalnih krogov. V poročilu s seje dekanov ljubljanske škofije, ki je bila 23. aprila 1919, je bila po ocenah cerkvenih krogov trditev, da se je položaj na slovenskem podeželju začel popravljati. Konferenca

²¹⁰ *Slovenec*, 7. junija 1919; *Domoljub*, 15. maja 1919; *Slovenec*, 8. julija 1919.

²¹¹ *Narodna politika*, 9. maja 1919; *Slovenec*, 10. in 13. maja 1919.

²¹² *Slovenec*, 9. maja 1919. A. Korošec je ustanovnemu zboru HPS v Zagrebu poslal pozdravno brzojavko.

²¹³ *Slovenec*, 14. maja 1919.

dekanov je sklenila in naročila, da je treba v sleherni cerkveni občini dobro utrditi organizacijo SLS, prirejati politična zborovanja, širiti klerikalni tisk idr.²¹⁴ Klerikalni tisk je tiste čase ugotavljal organizacijski napredek SLS na terenu in predložil razširitev »stanovsko-političnih« organizacij. Zaupnikom SLS so zastavili nalogo, naj »kmetijske zveze izvedejo do zadnje vasi«. V okviru KZS so ustanovili tudi »žensko zvezo«, ki so jo sestavljale ženske veje klerikalnih izobraževalnih društev.²¹⁵

Stanje v zadružni organizaciji SLS, ki je med vojno doživela velike izgube in ki se je neposredno po zedinjenju zaradi neurejenih razmer v državi znašla v težavnem položaju, je nalagalo vodstvu SLS naglo in odločno posredovanje za ozdravljenje zadružnega gibanja. Na to je opozarjalo tudi dejstvo, da sta bili v zadnjih dveh mesecih 1918 ustanovljeni le dve zadružni organizaciji in da so morale prav v tistem razdobju mnoge zadruge prenehati delovati.²¹⁶ Občni zbor Zadružne zveze, ki je bil v Ljubljani 30. aprila kot redni sestanek zadružne organizacije SLS, je za eno svojih najpomembnejših nalog postavil zedinjenje vseh zadružnih organizacij stranke in njihovo razširitev v zvezi z zadružnimi organizacijami iz drugih jugoslovanskih pokrajin.²¹⁷ Posebno zanimanje so pokazali za združitve z zadružnimi organizacijami iz Srbije, ki so jih imeli za razvite in tako tudi primerne za sodelovanje s klerikalnim zadružnim gibanjem. Na občnem zboru Zadružne zveze so ugotovili izboljšanje v razvoju zadružnih organizacij SLS, vendar pa so poudarili tudi potrebo, naj bi večjo pozornost posvetili proizvodnim kmečkim zadrugam, ki jih je bilo številčno najmanj in so bile gospodarsko najslabotnejše.²¹⁸

Po opravljenih pogajanjih z zadružnimi organizacijami iz Srbije in iz drugih jugoslovanskih pokrajin je Zadružna zveza kot ena najaktivnejših zagovornic združevanja jugoslovanskega zadružnega

²¹⁴ M. Mikuš, n. d., 100.

²¹⁵ *Slovenec*, 24. aprila 1919.

²¹⁶ *Narodni gospodar*, št. 4, 5 in 6, l. XXI, Ljubljana, 24. marca 1920, 71–72. Za 1919. leto poudarja, da je bilo ustanovljenih 49 novih zadružnih organizacij, likvidirali pa so jih le 20.

²¹⁷ O položaju zadružnega gibanja v Sloveniji po prvi svetovni vojni glej obširneje: A. Kralj, *Iz zgodovine slovenskega zadružništva, Slovenci v desetletju 1918–1928*, 546–551.

²¹⁸ *Slovenec*, 1. maja 1919. Po pisanju lista je SLS takrat imela v okviru Zadružne zveze 462 zadrug, med temi 286 denarnih. Na Štajerskem so bile med 122 kar 103 denarne zadruge (posojilnice), medtem ko je bilo na Kranjskem stanje malce ugodnejše: med 203 zadružnimi organizacijami je bilo le 91 denarnih. »Razmerje je zanimivo iz ozirov na prvotni smoter zadružništva: rešitev kmeta iz rok denarnih oderuhov!« je pojasnjeval *Slovenec*. Po finančnem poročilu so vloge v denarnih zadrugah Zadružne zveze znašale 114 milijonov kron.

gibanja pristopila h Glavni združni zvezi v Kraljevini SHS (GZZ), ustanovljeni 14. junija 1919 v Beogradu. A. Korošca so izvolili za predsednika te organizacije, ki je združevala 12 združnih organizacij iz vse države. V Glavno združno zvezo (savez) so iz Slovenije stopile naslednje združne organizacije: 1. Združna zveza v Ljubljani s 526 zadrugami; 2. Združna zveza v Celju s 146 in 3. Zveza slovenskih zadrug v Ljubljani s 120 zadrugami.²¹⁹

Napovedani poskus ustanovitve »neodvisne« kmečke stranke v Sloveniji, v okviru JDS, je bil uresničen v začetku junija 1919. Na ustanovni skupščini, ki je bila 2. junija v Ljubljani, so ob finančni in moralni pomoči liberalcev²²⁰ ustanovili Samostojno kmečko stranko (SKS), ki naj bi konkurirala SLS na slovenskem podeželju. Vodstvo SLS je bilo zelo občutljivo, če se je katerakoli slovenska stranka vmešavala v njeno prevlado na podeželju. Vendar pa je ustanovitev SKS sprejelo pripravljeno in brez večjega presenečenja. Klerikalni listi so napadli to zakulisno akcijo liberalnih krogov, SKS kot enemu mnogih poskusov ustanovitve »neodvisnih kmečkih strank« v preteklosti, naperjenih vedno proti SLS, pa niso prerokovali dolgega življenja.²²¹ Vendar so se tokrat voditelji SLS zmotili v računu: SKS je preživela njihovo predvidevanje in že s svojim obstojem napovedala spremembe v dolgoletnem političnem ravnotežju med političnimi strankami v Sloveniji.

V začetku druge polovice 1919. leta so zbrali rezultate večmesečne akcije za ustanovitev obče Jugoslovanske ljudske stranke in vodstvo SLS se ni moglo veseliti kakšnega pomembnejšega uspeha. V Bosni in Hercegovini je Hrvatska ljudska stranka zadela na oster odpor večjega dela Hrvatov, največ zaradi svojega kulturnega programa, temelječega na »pozitivni religiji«. Večji del hrvatskih političnih skupin v Bosni in Hercegovini je nasprotoval sodelovanju in združitvi v JLS. Poskusi, da bi v okviru Bosne in Hercegovine izpeljali koncentracijo hrvatskih političnih skupin s HPS, so bili zaman in tudi pogajanja v juliju in avgustu 1919 niso pripeljala do

²¹⁹ *Narodni gospodar*, 9, Ljubljana, 15. septembra 1921, 185. Glej obširneje: M. Vučković, *Istorija zadržnog pokreta u Jugoslaviji 1918—1941*, Beograd 1966, 56—58; M. Mikuš, n. d., 162—163.

²²⁰ M. Mikuš, n. d., 132. Liberalni krogi so poskušali prikriti to svojo vlogo pri ustanavljanju SKS. *Domovina* je na primer 6. junija 1919 izražala navidezno presenečenje sprito tega, da so ustanovitelji SKS, ki so »bili še pred enim tednom pristaši JDS, kar čez noč osnovali samostojno politično stranko. To je tem manj razumljivo, ker je slovenska JDS ponujala kmetiskim zastopnikom v stranki naravnost odločilen vpliv...« itd.

²²¹ *Slovenec*, 3. junija 1919. SKS je bila 26. julija 1919 uradno registrirana pri deželni vladi. Pričela je izdajati tudi svoj strankin organ — *Kmetijski list*.

rezultatov, ki so jih želeli cerkveni katoliški krogi v BIH, vodstvo SLS in JK.²²² Prav takrat so bili v Bosni in Hercegovini najhujši spopadi med Radikalno in Demokratsko stranko,²²³ ki so zasenčili politična nesoglasja med katoliškimi hrvatskimi skupinami.

Razen neposredne povezave SLS in HPS, uresničene v Jugoslovanskem klubu, so vsi drugi poskusi organiziranja katoliških strank v posameznih jugoslovanskih pokrajinah z namenom, da bi z njihovo združitvijo ustanovili Jugoslovansko ljudsko stranko, ostali v glavnem pri začetkih, v geslih, razglasih in deklaracijah, torej brez resničnih organizacijskih in političnih rezultatov. Prizadevanje vodstva SLS, da bi prestreglo agresivni nastop slovenskih liberalcev in po zgledu DS in DZ ustvarilo ustrezno organizacijo, v 1919. letu ni rodilo pričakovanih rezultatov. Vendar to dejstvo ni vzelo poguma katoliškemu krogu pri nadaljnjem iskanju zaveznikov, kjer je vidnejši uspeh dosegla le HPS s širjenjem svojega vpliva v Sremu in Bački v 1920. letu.

Poslanci SLS in HPS so v razglasu »Slovenskemu ljudstvu«, poslanem iz Beograda 23. avgusta 1919,²²⁴ poudarjali med drugim tudi tole: »Jugoslovanska ljudska stranka stopa na plan, njen program pridobiva vsak dan novih pristašev in prijateljev po celi Jugoslaviji. Hrvatsko ljudstvo, v svoji zgodovini tolikokrat prevarano, z zaupanjem upira svoje poglede v Jugoslovansko ljudsko stranko. V ponosni Bosni in Hercegovini se njene vrste širijo, ker zna narod dobro razločevati pravo od potvorjenega. Kršna Dalmacija težko pričakuje, da se po Jugoslovanski ljudski stranki osvobodi kapitalistične družbe, ki pod krinko patriotizma uganja teroristično politiko. Tudi v Srbiji sami najširše plasti naroda zrejo z velikim zanimanjem in simpatijami na mirno, premišljeno in stvarno delo ljudske stranke...« idr. To je bila agitacija Slovenske ljudske stranke, prazna politična reklama in propaganda, naperjena predvsem proti širjenju vpliva JDS v Sloveniji, in le tod, med privrženci SLS, je imela v 1919. letu večji učinek. Kasneje, 1920. in 1921. leta, se je okrepil in razširil tudi vpliv Hrvatske pučke stranke, zlasti v Slavoniji, Dalmaciji, Bački in Baranji. Toda krepitev klerikalnega gibanja v Kraljevini SHS v celoti ni pripeljala do uresničenja načrtov SLS o organizacijskem in političnem zedinjevanju klerikalnih strank v Ju-

²²² O tem glej obširneje članek: *Pogajanja za vlogo Hrvatov v Bosni in Hercegovini*, *Slovenec*, 14. avgusta 1919.

²²³ Glej obširneje: B. Gligoričević, n. d., 102–103.

²²⁴ *Slovenec*, 26. avgusta 1919.

goslovansko ljudsko stranko. Politična koncentracija katoliških strank in skupin je bila po organizacijski strani uresničena le v okviru Jugoslovanskega kluba in je imela večji pomen v glavnem za vodenje »državne« politike v delovanju Začasnega narodnega predstavništva in Ustavodajne skupščine.

IV.

SLOVENSKA LJUDSKA STRANKA IN BOJ MED RADIKALCI IN DEMOKRATI. STALIŠČE SLS DO SPOČETJA HRVATSKEGA VPRAŠANJA

Prekinitev sodelovanja Demokratske stranke z Radikalno stranko, do katere je prišlo po aprilskem sporazumu predstavnikov srbskega opozicijskega bloka s predstavniki DS o združitvi v enotno stranko,²²⁵ je pomenila posebno pomemben dogodek v nadaljnjem razvoju notranjih političnih odnosov v Kraljevini SHS. Po skoraj polletnem tesnem sodelovanju med radikalcami in Pribičevićevo skupino Hrvatsko-srbske koalicije — tako pri zedinjenju in ustvarjanju skupne jugoslovanske države kot pri njenem organiziranju in utrjevanju — je razkol med dvema najmočnejšima opornikoma centralističnega režima in velikosrbske hegemonije zbudil presenečenje, nova vrenja in zbliževanje med političnimi strankami. Do prekinitve sodelovanja je prišlo v času, ko so v širši politični javnosti dežele pričakovali združitev Pribičevićevih demokratov in Pašić—Protičevih radikalcev, ki naj bi s koncentracijo političnih sil utrdila fronto skupnega centralističnega programa proti tistim političnim strankam, ki so se upirale teptanju načela parlamentarizma in ustanov meščanske demokracije.

Osnovni razlogi, ki so privedli do cepitve poti v demokratsko-radikalnem sodelovanju, so bili predvsem objektivnega značaja, vsebovani v težavah organizacijskega, političnega in ideološkega združevanja teh dveh v mnogočem različnih političnih struktur.

²²⁵ Predstavniki Demokratskega kluba in klubov Samostalne radikalne stranke in Naprednjačke stranke so 11. aprila 1919 podpisali programsko izjavo, s katero je prišlo do združitve teh klubov. To izjavo je 15. aprila podpisala tudi srbska Nacionalna (Liberalna) stranka, ki je tako pristopila v DS in DZ. AJ, zbirka H. Krizmana, tiskani razglas, razglas z dne 11. aprila 1919; *Demokracija*, 14. maja 1919.

Voditelji Radikalne stranke niso hoteli žrtvovati strankine tradicije za vstop v novo stranko, kjer bi bili enakopravni partnerji, vendar pa njihove želje niso šle dalje od pozivov Pribičeviću, naj pristopi k radikalcem. Pribičević pa ni bil voljan pridružiti svojo stranko Radikalni stranki, ker je bil prepričan, da bi tako oslabil svoj položaj.²²⁶ S. Pribičević je v svojem političnem računu upošteval več pomembnih dejstev, na katerih je gradil svoje stališče do vprašanja spojitve z Radikalno stranko: z vezanjem Hrvatsko-srbske koalicije in DS na Radikalno stranko bi oslabil njeno poudarjeno jugoslovansko strukturo, kajti nova stranka bi imela predvsem srbski značaj, Pribičević pa bi tako obrnil proti sebi večji del hrvatskih strank; konfrontacija politikov Jugoslovanskega odbora in srbske opozicije z Radikalno stranko in njihova podobna stališča pa so bili dober temelj za sodelovanje s temi pomembnimi političnimi silami; Pribičević je kot zelo bližnja in upoštevana osebnost na dvoru Karađorđevićev lahko videl nenaklonjenost dvora do Radikalne stranke in se je, kot vse kaže, tod marsičesa naučil.²²⁷ Za Pribičevićevo opredelitev k samostojni akciji, mimo radikalcev in proti njim pa je bilo največjega pomena stališče regenta Aleksandra, ki je dajal pobude za ustanovitev DS²²⁸ in je želel tako preprečiti eventualno enotnost demokratov in radikalcev. Takšna politika je bila izraz regentove želje in teženj, da bi s slabitvijo moči političnih strank okrepil svojo osebno oblast.

Med demokrati in radikalcji spočetka razen izvajanja agrarne reforme ni bilo bistvenih razlik v programskih stališčih do temeljev bodoče notranje državne ureditve. Prav v tej zadevi sta si bili stranki glede na druge politične skupine v državi najbližji, saj sta imeli največ stičišč. Do prvih nasprotij in pravih sporov je prišlo v času, ko se je začel boj med DS in RS za zbiranje privrženecv, torej v trenutku, ko je Radikalna stranka začela široko akcijo za pridobivanje področij zunaj Srbije, v pokrajinah, ki bi morale biti po naziranju demokratov opornik vzpona in moči njihove stranke. Do izrazito ostrih spopadov med tema dvema strankama je prišlo v Bosni in Hercegovini, kjer sta obe stranki sredi 1919 vodili intenzivno agitacijsko akcijo,²²⁹ in prav tako v Vojvodini, kjer je

²²⁶ B. Gligorijević, n. d., 59–60.

²²⁷ Prav tam, 62–64.

²²⁸ A-VII, P. 17, 61 b, 4; L. Marković, *Uspomene*, 25, 28.

²²⁹ Glej obširneje: B. Gligorijević, n. d., 102–103, op. 72, 73, 74. Gligorijević poudarja: »Teroristični izpadi, telesni obračuni, prave diverzantske akcije predvsem radikalskih pristašev proti demokratom označujejo politično agitacijo v BiH.«

prišlo do spopada zaradi ustanavljanja organizacij in zaradi poslanskih mandatov za Začasno narodno predstavništvo.²³⁰

V drugih pokrajinah med radikalci in demokrati ni bilo neposrednih spopadov, saj je bilo za politiko Radikalne stranke neposredno po zedinjenju značilno, da ni kazala zanimanja za dežele, v katerih ni bilo Srbov. V duhu svoje velikosrbske ideologije je Radikalna stranka rasla in se širila le v pokrajinah, ki jih je smatrala za srbske, in v tistih deželah, ki naj bi po njenem načrtu Velike Srbije pripadle Srbiji. Poleg Bosne in Hercegovine ter Vojvodine so tudi organizacije radikalcev iz Srema in Slavonije pristopile k Radikalni stranki; to je zbudilo nezadovoljstvo in proteste hrvatskih buržoaznih politikov, ki so združevanje radikalcev Srbov smatrali za izzivanje in nelojalno ribarjenje v njihovih vodah.²³¹ Za Radićevo Hrvatsko pučko seljačko stranko, ki je bila tačas kot najmočnejša hrvatska politična skupina v odločni in brezkompromisni opoziciji do režima, je spor med demokrati in radikalci ponujal navidežno ugodnejše možnosti za politični vzpon.

Za politične odnose v Sloveniji sta začetek in poglobljanje nasprotij med Radikalno in Demokratsko stranko izrednega pomena. Obe slovenski buržoazni stranki sta se tako opirali in vezali na DS in RS, da so nasprotja in spori med radikalci in demokrati praviloma odsevali neposredno na notranji politični položaj v Sloveniji ter tudi na položaj slovenskih strank v državnih političnih in upravnih strukturah. Toda v primeri z večjim delom drugih pokrajin v državi na področju Slovenije ni prihajalo do neposrednega spopadanja interesov Radikalne in Demokratske stranke, ker radikalci tedaj niso kazali nobenega zanimanja za širjenje svoje organizacije v Sloveniji. Od obeh političnih skupin je le DS po slovenski JDS v Sloveniji agitirala v duhu svojih načel. Najbolj se ji je ob tem upirala SLS, ki se je pri izboru političnih zaveznikov med centralistično DS in manj centralistično RS opredelila za slednjo,²³²

²³⁰ *Samouprava*, 4. marca 1919; *Sten. beleške PNP 1919*, I, 12. marca 1919, 8–9. Verifikacijski odbor ZNP je zahteval, naj razveljavijo mandate treh poslancev iz Vojvodine, ker so bili le-ti izvoljeni kot poslanci DS, medtem ko so jih radikalci prištevali k svojim. Po zaslugi večine v verifikacijskem odboru je demokratom uspelo obdržati ta tri poslanska mesta.

²³¹ D. Janković, n. d., 106. Za takšno razporejenost hrvatskih politikov je značilna izjava G. Andellinovića: »V resnici je na vse neprijetno vplivalo dejstvo, da so stari radikalci sprejeli brez omejitev v svoj krog naše radikalce iz Banata — Bačke — Baranje in Hrvatske in Slavonije.« *Novosti*, 9. marca 1919.

²³² V nasprotju s Pašićem in zlasti S. Pribičevićem je S. Protić kazal več razumevanja za zahteve prečanskih strank, zlasti tistih, ki so želele uresničenje programa avtonomije in zahtevale, da je treba čimprej odpraviti ustavni provizorij v državi. Protić je nasprotoval Pribičevićevim zahtevam po strogem centralizmu, ki bi — kot je poudarjal Protić — lahko prerasel v absolutizem. Nasprotno od

saj je sodila, da bo s pomočjo radikalcev lahko uresničila svoj politični program.

V prejšnjem poglavju smo opozorili, koliko je ustanovitev DS spodbudila organizacijsko-politično konsolidacijo SLS in katoliškega gibanja v Sloveniji. Po spojitvi s srbskim opozicijskim blokom in po podpisu programske deklaracije v začetku maja 1919 so objavili »načrt programa Demokratske stranke«, v katerem je bilo poudarjeno načelo, naj bi centralizacijo celotnega sistema državne oblasti in poslov izpeljali »stvarno in enako na vsem državnem področju.«²³³ Po aprilski deklaraciji ne bi mogli sklepati, da je vodstvo DS napravilo kakšne pomembnejše korake glede notranje organizacije stranke. DS je bila še vedno v procesu združevanja in tako so odlagali razpravo o vprašanju njene strankine organizacije. Navzlic temu pa so med sporazumevanjem s srbskimi strankami 11. aprila sklenili, da bodo ustanovili sekretariate za organiziranje DS s sedeži v Zagrebu, Sarajevu, Splitu in Ljubljani, njihovo delovanje pa naj bi po združitvi s srbskimi opozicijskimi strankami prenesli tudi v Srbijo.²³⁴ Konec maja 1919 so ustanovili skupen klubski odbor in skupno predsedstvo Demokratskega kluba v Začasnem narodnem predstavništvu.²³⁵ V razdobju, ki ga zajema ta knjiga, je DS v glavnem ostala pri takšni organizacijski strukturi.

Spopad med radikalcami in demokrati se je prav kmalu razširil z zgolj strankarskih vprašanj na področje nesporazumov in konfrontacij v vladi in parlamentu. Konec marca 1919 je prva skupna jugoslovanska vlada zabredla v prvo krizo, ko so poslanci Socialnodemokratskega kluba v ZNP glasovali proti zakonskemu predlogu finančnega ministra M. Ninčiča o izrednem kreditu za mesec april 1919.²³⁶ Socialnodemokratski poslanci, med njimi tudi poslanci JSDS, so nastopili proti temu zakonskemu predlogu zato, ker je bil nesorazmerno visok del sredstev namenjen ministrstvu vojske za vojaške potrebe.²³⁷ Posledica takšnega stališča je bil odstop ministra za

Pribičevićevega naziranja, da avtonomije že v načelu nosijo v sebi željo po osamosvojitvi, je Protić sodil, da stremi centralizem k absolutni oblasti, ki lahko uniči vso samoupravo in upravne posebnosti. S. Protić, *Naša spoljna i unutrašnja politika*, Beograd 1921, 22—23, 32.

²³³ *Demokratija*, 12. maja 1919.

²³⁴ *Narodno jedinstvo*, 10. in 12. aprila 1919. Po: B. Gligoričeviću, n. d., 70.

²³⁵ *Demokratija*, 29. maja 1919.

²³⁶ *Sten. beleške PNP*, I, 4 r. s., 21. marca 1919, 34—35.

²³⁷ Zahtevali so izredni kredit 130 milijonov dinarjev, od katerega naj bi za vojsko namenili 45 milijonov. Ob tej priložnosti je *Naprej* 28. marca 1919 zapisal naslednje: »Tako pa vidimo, da je stara taktika neprestanega zavlačevanja in preziranja najnujnejših ljudskih potreb postala naravnost merilo in vodilo v politiki meščanskih buržuazijskih strank.« — *Naprej* je 29. marca objavil netočen podatek,

socialno politiko V. Koraća, ki mu je sledil tudi socialnodemokratski zastopnik v pokrajinski vladi Hrvatske V. Bukšeg, medtem ko so slovenski socialni demokrati zagrozili z odstopom v Deželni vladi.²³⁸ Vendar pa se prva kriza centralne vlade v Beogradu ni takoj razširila na vse deželne vlade.

Vodstvo SLS, ki je skupaj z drugimi buržoaznimi strankami v ZNP glasovalo za omenjeni izredni kredit ministrstva za finance,²³⁹ je pričakovalo, da JSDS zaradi svojega stališča do izrednega kredita ne bo povsem odstopila od medstrankarskega sodelovanja v Sloveniji.²⁴⁰ »Jugoslovanski klub se ni mogel odločiti za to, da bi šel v opozicijo ... vodi nas načelo, da je treba vzdrževati koalicijo do konca« — je pisal *Slovenec* 3. aprila 1919. Dva dni poprej, 1. aprila, sta na seji ministrskega sveta predstavnika SLS A. Korošec in J. Gostinčar dobila novi ministrski zadolžitvi v vladi: Korošec je prevzel ministrstvo za prehrano, J. Gostinčarja, poslanca SLS in predsednika JSZ, pa so imenovali za ministra za socialno politiko namesto V. Koraća.²⁴¹ Tako je SLS po zaslugi politične krize dobila troje ministrskih resorov v centralni vladi.

da so vojnemu ministrstvu določili vsoto 52.500.000 milijonov. Socialni demokrat V. Bukšeg je v ZNP 25. marca izjavil, da socialnodemokratski poslanci ne morejo glasovati za razdelitev kreditov tako, kakor je predvidela vlada, ker ne morejo podpreti »režima, ki naj bi ... temeljil na moči orožniških bajonetov«. (*Sten. beleške PNP*, I, 9. r. s., 26. marca 1919, 142). V poslanskih krogih so takšen »preobrat« v politiki Socialnodemokratskega kluba pripisovali stališču A. Kristana. *Jugoslavija*, 28. marca 1919.

²³⁸ V resoluciji vodstva JSDS s sestanka, ki je bil 13. aprila v Ljubljani, so poudarili soglasje s stališčem Socialnodemokratskega poslanskega kluba v ZNP in opozorili, da bo JSDS odpoklicala svoje predstavnike v Deželni vladi »obenem z ozirom na brezmožje sedanje Deželne vlade«. (*Naprej*, 16. aprila 1919). A. Prepeluh in A. Kristan nista ubogala odločitve vodstva JSDS z dne 13. aprila in kasnejšega sklepa z dne 13. junija 1919 (*Naprej*, 13. junija 1919), naj izstopita iz Deželne vlade.

²³⁹ V imenu JK je z obširnimi govorom podprl odobritev izrednega kredita v ZNP I. Vesenjak 25. marca 1919 (*Sten. beleške PNP*, I, 8. r. s., 25. marca 1919, 114–116) in kasneje poslanci JK med glasovanjem 26. marca in 1. aprila 1919. *Prav tam*, 159–161; 176–178.

²⁴⁰ *Strža*, 29. marca 1919. Na seji Deželne vlade, ki je bila 14. aprila, sta socialnodemokratska poverjenika A. Kristan in A. Prepeluh izjavila, da ju je vodstvo JSDS odpoklicalo iz Deželne vlade. A. Prepeluh je poudaril, da sta v JSDS dve struji: prva, ki je za sodelovanje v vladi, in druga, ki zavrača sodelovanje, ker sodi, da vlada nima nujnih pooblastil in avtoritete (AS, zapisnik 88. seje deželne vlade za Slovenijo z dne 14. aprila 1919; M. Mikuz, n. d., 100). V osnovi te zahteve JSDS je bil pritisk na Deželno in centralno vlado, da bi popravili materialni položaj železničarjev v Sloveniji. Vendar pa sta Prepeluh in Kristan ostala v vladi do nadaljnjih odločitev vodstva JSDS.

²⁴¹ *Slovenec*, 2. aprila 1919. Beograjski dopisnik celjskega lista *Nova doba* je obtožil A. Korošca, da je s svojo zahtevo, naj bi mu dodelili tudi resor ministrstva za prehrano, oškodoval Slovence, ker je bil ta resor ponujen najprej poslancu JDS A. Ribnikarju. List je poudarjal, da so Slovenci zaradi takšnega Koroščevega ravnanja zgubili ministrski resor, ki je bil zelo pomemben glede na akutno vprašanje prehrane prebivalstva v Sloveniji. V resnici pa so v vladi v Beogradu ta resor zgubili demokrati, saj je SLS dobila dva ministrska resora več. *Nova doba*, 10. aprila 1919.

Na tajni seji Začasnega narodnega predstavništva, ki je bila 2. aprila 1919, je S. Protić obrazložil razloge minule vladne krize in poudaril, da so ministrske resore, namenjene socialistom, »morali dati« Jugoslovanskemu klubu.²⁴² »Antagoniteta med staro-radikalno stranko in med Pribičevićevim Demokratskim klubom še vedno ni prenehala« — je objavil *Slovenec* po rekonstrukciji Protićevega kabineta — »Stari radikalci upajo, da se bodo ojačili s črnogorskimi in makedonskimi poslanci in da postanejo tako najmočnejša stranka v parlamentu. Da se Demokratski klub v tej obliki ne more dolgo držati, nam bo pokazala bližnja bodočnost, in sicer najbrž že o priliki debate o agrarni reformi.«²⁴³

Jugoslovanska socialnodemokratska stranka, ki je bila dosti bolj kot druge jugoslovanske socialnodemokratske stranke prežeta z reformizmom in oportunizmom, ni sodelovala na kongresu zedinjenja,²⁴⁴ ki je bil od 20. do 23. aprila v Beogradu in na katerem so ustanovili Socialistično delavsko partijo Jugoslavije (komunistov). V Sloveniji je navzlic prepovedi proslavljanja 1. maja v Kraljevini SHS Deželna vlada ob poročtvu socialnodemokratskih članov vlade A. Prepeluha in A. Kristana, da ne bo nemirov, dovolila praznovanje.²⁴⁵ Minister Pribičević je v odgovor na interpelacijo socialnodemokratskih poslancev ob prepovedi proslavljanja 1. maja 1919 poudaril v ZNP, da je deželna vlada v Sloveniji dovolila proslavo 1. maja v soglasju in z odobritvijo vlade v Beogradu.²⁴⁶

Zaradi kritičnega položaja v zvezi z vprašanjem Koroške, spričo neuspeha vojaške akcije, ki jo je Deželna vlada sprožila na pritisk liberalcev konec aprila in v začetku maja, je imel ministrski svet v Beogradu 5. in 6. maja seji.²⁴⁷ Na seji 6. maja je vodstvo JDS zavračalo sleherno odgovornost za neuspeh akcije Deželne vlade. Navzlic takšnemu stališču demokratov je SLS v tem trenutku še dalje vztrajala pri krepitvi sodelovanja slovenskih strank. V Ljubljani je bilo 12. maja protestno zborovanje zastopnikov vseh slovenskih političnih, kulturnih in sindikalnih organizacij. Z zborovanja so poslali protestne brzojavke vladam ZDA, Anglije in Fran-

²⁴² *Slovenec*, 4. aprila 1919.

²⁴³ *Slovenec*, 9. aprila 1919.

²⁴⁴ Glej obširneje: F. Klopčič, *Velika razmejitve*, Ljubljana 1969, 27–31.

²⁴⁵ M. Mikuš, n. d., 100.

²⁴⁶ »Ne drži, da je slovenska vlada sama in na lastno pest dopustila to proslavo, saj se je v tej zadevi obrnila na kraljevsko vlado in dala polna poročila, da tam ne bodo motili red in mir. Rad bom priznal, da imajo zasluge pri tem, da so bila dana popolna zagotovila, tudi gospodje, ki vodijo tamkaj socialno demokracijo.« je poudaril S. Pribičević v svojem odgovoru. *Sten. beleške PNP*, I, 26 r. s., 27. maja 1919.

²⁴⁷ Glej obširneje: M. Mikuš, n. d., 102–105.

cije, delegaciji Kraljevine SHS na mirovni konferenci v Parizu in ministrstvu za zunanje zadeve v Beogradu — vse zaradi nerešene- ga vprašanja Slovenske Koroške.²⁴⁸ Slovenske stranke so pričele vse glasneje izražati nezadovoljstvo spričo razvoja dogodkov in zve- zi s slovenskimi mejami na mirovni konferenci. Na pomiritev nela- godja zaradi mejnih vprašanj ni dosti vplival niti obširen in do- kaj objektivno napisan članek škofa A. B. Jegliča, ki je kot član slovenske delegacije bival v Parizu konec maja in v začetku junija 1919.²⁴⁹ Jeglič je želel s tem člankom razbiti obstoječe dvome in prepričati javnost v Sloveniji, da se vsi člani jugoslovanske mirovne delegacije predano zavzemajo za ugodno rešitev vprašanja sever- nih meja Slovenije.²⁵⁰ Vodstva vseh treh slovenskih strank so za 13. junij sklicala veliko protestno zborovanje v Ljubljani, ki pa so ga vojaške oblasti prepovedale, ker so se bale neredov. To je zbudilo še več nezadovoljstva v Sloveniji. Ob tej priložnosti je *Slovenec* 14. maja zapisal: »Prepovedani shod nam dokazuje, da plavajo nad našo domovino nevidne sile, ki nam vladajo.« SLS je ostro prote- stirala zaradi vmešavanja vojske in centralne vlade v notranje živ- ljenje Slovenije.

Vzporedno s krizo centralne vlade, ki se je s prvoaprilsko re- konstrukcijo podela le za krajše razdobje, se je oglasila še kriza v Deželni vladi Slovenije.²⁵¹ Socialnodemokratska poverjenika v vladi A. Prepeluh in A. Kristan sta slednjič privolila, da se bosta uklonila sklepu tedaj že razcepljenega vodstva JSDS in sta na vlad- ni seji 17. junija podala ostavki ter tako povzročila krizo Deželne vlade. Tačas pa je izbruhnil tudi spor med liberalci in klerikalci v

²⁴⁸ *Slovenec*, 13. maja 1919.

²⁴⁹ V tej delegaciji so bili predstavniki vseh treh slovenskih političnih strank: A. B. Jeglič, J. Brejce (SLS), K. Triller in V. Ravnihar (JDS) in A. Prepeluh ter R. Golouh (JSDS). Delegacija je odpotovala v Pariz 26. maja, v Ljubljano pa se je vrnila 7. junija 1919. *Jegličev Dnevnik*, 7. junija 1919; M. Mikuz, n. d., 116–117.

²⁵⁰ »Po natančnem in obsežnem poročilu dr. Zolgerja je predsednik naše vlade dr. Brejce z odobrevanjem vseh očitno priznal, da so naši delegatje zares storili vse, karkoli so storiti mogli in smo od njih pričakovali... drugič sem bil kar nekako presenečen, ko sem se prepričal, kako se čutijo kakor eno telo prav vsi delegati Pašić in Vesnić, Trumbić in Zolger. Dozdevalo se je, kakor da se Pašić in Trumbić ne zavzemata za težnje in pravice Slovencev in jih nekako prodajata v svojo plemensko korist« — je netočno trdil škof Jeglič v svojem članku »V Pa- rizu«, ki ga je *Slovenec* objavil že 8. junija 1919. Zanimivo je, da se zapiski, ki jih je Jeglič zapustil v svojem *Dnevniku*, ujemajo s trditvami iz omenjenega članka. Jeglič je med drugim zapisal naslednje: »a) da naša delegacija stori vse, kar more, b) da se tudi srbski člani delegacije odkrito trudijo za naše pravice in da c) pogodbo mirovno bo moral podpisati tudi naš slovenski delegat, gledajoč na splošno državno korist, ako ravno se bo nam Slovincem godila velika krivica. Ker je bila v teh treh točkah naša javnost napačno poučena, sem kar danes spisal za *Slovenca* precejšen članek, da bo javnost zvedela popolno resnico.« — *Jegličev Dnevnik*, 7. junija 1919.

²⁵¹ AS, fond Narodne in Deželne vlade, zapisnik 109. seje Deželne vlade za Slovenijo z dne 17. junija 1919.

Deželni vladi. Po trditvah vodstva SLS je podpredsednik Deželne vlade G. Žerjav mimo vlade neposredno sodeloval s S. Pribičevićem, ker je želel izkoristiti njegov položaj zaradi krepitev položaja mladoliberalcev v Sloveniji. Le-ti so mislili, kot poudarja *Slovenec*, s pomočjo DS »zdaj pa zdaj res zrušiti v Belgradu radikalce in nas«. ²⁵² Tokrat so G. Žerjava obdolžili, da je zaradi njegove neposredne spletke S. Pribičević »brez preiskave in brez vednosti edino kompetentnega našega poverjenišтва za notranje zadeve« suspendiral okrajne glavarje v Črnomlju, Brežicah in Slov. Gradcu. Zaradi tega je SLS po JK poslala k predsedniku vlade S. Protiću odposlanstvo, ki je zahtevalo razveljavitev Pribičevićevega sklepa, ves primer pa naj bi prepustili v nadaljnjo preiskavo deželnemu poverjeniku.

Odposlanstvo je pri S. Protiću sočasno terjalo tudi podporo za obnovitev dogovora med slovenskimi političnimi strankami. Njihovo sodelovanje je namreč po izstopu socialnodemokratskih članov Deželne vlade zabredlo v resno krizo. ²⁵³ V odgovor je vodstvo JDS — ki se je sklicevalo na odstop socialnodemokratskih poverjenikov in na to, da se SLS baje ni držala medstrankarskega dogovora — 2. julija zahtevalo odstop Deželne vlade v celoti, kar pa ni bilo sprejeto. ²⁵⁴ V tistem času je A. Korošec nadomeščal predsednika vlade S. Protića, ki je moral konec junija zaradi zadev, s katerimi se je ukvarjala mirovna konferenca, odpotovati v Pariz. V Beogradu je bil takrat tudi J. Brejc. *Slovenec* je pisal, da je centralni vladi poročal o nelojalnem ravnanju podpredsednika Deželne vlade G. Žerjava. Brejc se je v tej zvezi pogovarjal s S. Pribičevićem in A. Korošcem. Na seji ministrskega sveta 2. julija, ki je bila pod predsedstvom A. Korošca, so na predlog prosvetnega ministra Lj. Davidovića sklenili, da bodo jeseni 1919 odprli slovensko univerzo v Ljubljani. ²⁵⁵ Desetega julija se je S. Pribičević pogovarjal s člani JK o sporu, ki je izbruhnil v Sloveniji glede imenovanja okrajnih glavarjev. Dopisnik *Slovenca* iz Beograda je poročal, da je Pribičević ob tej priložnosti poudaril, »da je na slovenskem ozemlju povsod red in mir in konstatiral, da so bila poročila od nekompe-

²⁵² *Slovenec*, 29. junija 1919.

²⁵³ Prav tam. *Straža*, 30. junija 1919.

²⁵⁴ *Slovenski narod*, 2. julija 1919; *Slovenec*, 3. in 4. julija 1919; *Straža*, 4. julija 1919. Odstop Deželne vlade je bil zavržen. O tem je odločala vlada na seji 8. julija 1919, ko je J. Brejc izjavil, da so za njegovim hrbtom pripravljali vzpostavitev uradniške vlade. A.S. fond. nar. in dež. vlade, zapisnik seje Deželne vlade za Slovenijo z dne 8. julija 1919. Glej tudi: A. P r e p e l u h, n. d., 491, torej opis »Crnomeljske afere« izpod peresa D. Kermavnerja.

²⁵⁵ *Slovenec*, 5. julija 1919.

tentnih netočna. Med klubom in ministrom je zadeva v medsebojno zadovoljnost poravnana, rekonstrukcija naše pokrajinske vlade pa je stvar dogovora med slovenskimi strankami v Ljubljani.²⁵⁶ V začetku julija se je v strankarskem tisku spet vnel boj med SLS in JDS, kar je pokazalo, da je bil medstrankarski dogovor o sodelovanju, sklenjen 10. maja, zelo kratkotrajen in da je temeljil le na trenutnih interesih boja za meje Slovenije.

Kriza centralne vlade v Beogradu, ki se je začela že konec marca 1919 zaradi izstopa socialnih demokratov iz vlade in razširitve spora med radikalci in demokrati, se je poglobila sredi julija zaradi vprašanja zaščitnih ukrepov proti akcijam revolucionarnega delavskega gibanja. Na seji ministrskega sveta je vlada 18. julija razpravljala o ukrepih proti komunistom v zvezi z njihovo akcijo v pripravah za generalno stavko delavcev, napovedano za 21. in 22. julij 1919 v znamenje solidarnosti jugoslovanskega proletariata z rusko in madžarsko sovjetsko republiko.²⁵⁷ S. Protić in S. Pribičević sta zahtevala odločne ukrepe in uporabo sile. Protić je od drugih ministrov terjal soglasje glede sklepa, da »je boljševizem treba dušiti s silo«, in je pri tem poudarjal, da v primeru nesoglasja »ne bi bilo več mogoče, da bi skupaj sodelovali v vladi«.²⁵⁸ Podpredsednik vlade A. Korošec, ki je zastopal »tolerantnejše in liberalnejše načelo«, je po tej Protićevi obrazložitvi sprejel konsekvence in je skupaj s članom SLS, ministrom za socialno politiko J. Gostinčarjem zapustil vladno sejo. Takšno ravnanje voditeljev SLS je povzročilo ministrsko krizo. *Slovenec* je ravnanje Korošca in Gostinčarja pojasnjeval z njunim demokratičnim stališčem do zahtev delavskega razreda v duhu krščanskih načel SLS in poudarjal, da se s silo in bajoneti »ustvarjajo mučeniki in preganjani, in to je vedno bolj koristno za idejo, ki jo širijo preganjanci, ko za preganjalce same. Države se ne vladajo z lepimi besedami in ostrimi ukazi« — je pojasnjeval list — »marveč s pametnim in nesebičnim delom ter z organizacijo«.²⁵⁹

Toda komaj je klerikalni tisk poskušal spričo izstopa svojih ministrov iz vlade v Beogradu in njunega tako imenovanega odpora

²⁵⁶ *Slovenec*, 15. julija 1919.

²⁵⁷ V Ljubljani je navzlic prepovedi ministra Pribičevića Deželna vlada na svojo roko dovolila stavko od 21. do 22. julija 1919. Glej obširneje: M. Mikuš, n. d., 133—134.

²⁵⁸ Sveučilišna biblioteka Zagreb (dalje: SB), Dnevnik Matka Laginje (dalje: LD), 19. julija 1918. Ta seja ministrskega sveta je opisana podobno tudi v tisku: *Pravda*, 20. julija 1919; *Jugoslovanski list*, 20. julija 1919; *Slovenec*, 20. julija 1919 idr.

²⁵⁹ *Slovenec*, 22. julija 1919.

proti politiki krepke roke zbuditi ugoden vtis v slovenski javnosti, posebej še med delavskim gibanjem, se je položaj naglo spremenil. Korošec in Gostinčar sta po sklepu parlamentarne komisije JK takoj sprejela Protićevo vabilo, naj umakneta odstop in ostaneta v vladi.²⁶⁰ JK je za pogoj za obstanek svojih ministrov v vladi zahteval »stvarna zagotovila in jamstva glede na ureditev notranjepolitičnih razmer v nekaterih pokrajinah naše jugoslovanske države. Ko je Protić ta pogoj sprejel ter obljubil, da bo takoj začel z njegovim uresničenjem in je res že tudi podvzel prve korake, je dr. Korošec ostal v ministrstvu.«²⁶¹ S takšnim pojasnilom je *Slovenec* — ne da bi želel — pravzaprav opozoril na prave razloge odstopa klerikalnih ministrov: bila sta nezadovoljna zaradi »neznosnega stanja v državi«, ki ga je povzročila politika S. Pribičevića²⁶² in politika JDS v Sloveniji. Najverjetnejše pa je, da je prišlo do Koroščevega posredovanja po stikih s S. Protićem in je bilo torej posledica njenega soglasja glede nujnosti, da je treba povzročiti vladno krizo. Vendar pa je Korošec to storil očitno nerodno v občutljivem vprašanju in v času, ko je bila kriza vlade glede na akcijo komunistov najmanj zaželeno.²⁶³

Julija 1919 so se poslabšali odnosi med vlado v Beogradu in Vatikanom, ki so bili že od ustanovitve Kraljevine SHS dalje napeti. Upoštevač vpliv odnosov s Sveto stolico na notranje razmere v državi, je vlada v Beogradu iskala poti, da bi uredila ali izboljšala odnose s katoliško cerkvijo. Vlada in dvor sta v tej zadevi računala predvsem na usluge SLS in slovenskih cerkvenih krogov, zlasti na pomoč A. B. Jegliča, ki je bil še vedno pod močnim vplivom A. Korošca. Zaradi dogovora o odnosih z Vatikanom je Korošec povabil škofa Jegliča v Beograd in ga vnaprej obvestil, da bi bilo dobro, ko bi odpotoval v Rim in poskušal izboljšati odnose med jugoslovansko vlado in Vatikanom in utreti pot za konkordat.²⁶⁴ Vesti o bližnji sklenitvi konkordata med Kraljevino SHS in Vatikanom je takrat že objavljala klerikalni tisk v Sloveniji.²⁶⁵

²⁶⁰ To je bilo storjeno po enem od Protićevih pisem A. Korošču. *Pravda*, 23. julija 1919; *Jugoslovanski list*, 23. julija 1919.

²⁶¹ *Slovenec*, 27. julija 1919.

²⁶² *Jugoslavijski*, 10. oktobra 1919; *Samouprava*, 18. oktobra 1919.

²⁶³ B. Gligoričević, n. d., 105–107.

²⁶⁴ *Jegličev Dnevnik*, 18. julija 1919. Zanimivo je, da je škof Jeglič, ki je poskušal urediti položaj katoliške cerkve v skladu s politiko in z željami Rima in Beograda, že 6. marca 1919 obiskal Rim. Jeglič je zapisal, da ga je papež ob tej priložnosti vprašal, ali »vaš narod« želi spet bivšo Avstrijo, nakar mu je škof odgovoril: »Ne, ne duhovniki, ne omikanci, ne narod. Ali se čudim, da je naš narod Avstrijo tako hitro in tako lahko pozabil.« — *Jegličev Dnevnik*, 12. marca 1919.

²⁶⁵ *Slovenec* je, na primer, 17. julija 1919 objavil članek F. S. Šegule, ki je spodbujal in poveljeval takšno usmeritev beograjske vlade.

Škof Jeglič je od 20. do 22. julija bival v Beogradu. Ob tej priložnosti je imel pogovore z več ministri in poseben pogovor z regentom Aleksandrom. O njihovi vsebini je Jeglič v svojem *Dnevniku* zapisal naslednje: »Belgrajska vlada je na Rim nevoljna, ker Vatikan naše države še ni priznal in ker vodi ‚Osservatore‘, list Vatikana, naši državi nasprotno politiko. Vlada hoče vsekakor slovensko božjo službo, pa misli, da je Rim ne bo dovolil, tudi hoče ga prisiliti. Razprav o konkordatu ne more pričeti službeno, pač pa bi bilo treba gradivo sestavljati in ga pripravljati. Iz vsega sem spoznal, da bi vlada rada čimprej ugovor sklenila in da bi ji bilo drago, ko bi jaz zasebno vendarle v Rim odšel.« Jeglič je regentu in Protiću obrazložil »odločno željo, naj se veronauk iz višje gimnazije ne odstrani in naj se prepove sokolski in orlovski naraščaj v osnovnih šolah«. Jeglič je zapisal, da je prejel na to ugoden odgovor.

Jeglič je ocenjeval politični položaj v Beogradu in je bil prav v času vladne krize zaradi Koroščevega in Gostinčarjevega odstopa poln hvale in optimizma glede delovanja JK: »Naš Jugoslovanski klub s Korošcem na čelu uživa silno veliko veljavo. Korošec je najbolj popularen mož v Srbiji; posebno jih veseli, da je prehrano dobro izpeljal, mnogo goljufov kaznoval in odstranil. Rad potuje po deželi, da pride med ljudi. Naši zastopniki so si pridobili tudi srednješolsko omladino, ki so jim silno nagnjeni; ker bodo ti dijaki narodna inteligenca in narodni voditelji, je to zблиževanje jako važno... vladike so večinoma racionalisti... zato se verskega boja ni bati«.

Toda v času bivanja v Beogradu je prišlo med Vatikanom in jugoslovansko vlado do spora, ki je močno zaskrbel škofa Jegliča. Iz Zagreba je prispelo obvestilo, da je Vatikan samovoljno imenoval Akšamovića za škofa v Djakovem. Jeglič je o tem zapisal naslednje: »Ta korak je vlado silno razlutil... Predsednik Protić je zagrozil, da škofa ne bo priznal in da mu ne bo pustil izvrševati njegovo službo. Korošec je v silni zadregi, češ to je prvi korak za ločitev cerkve od države. Rekel sem mu: ker je razpadla Avstrija, so odpadla privilegija dana apostolskemu kralju in zato velja v tem oziru cerkveno pravo, po katerem imenuje škofa papež. Sklenila sva, da pojdem koj v Rim, da skušam položaj ublažiti in Rimu svetovati, naj se daljni razvoj tega vprašanja zavleče do boljših časov. Korošec in vsi naši mislijo, da je Vatikan pogrešil, ker je za tak korak odbral najbolj neprilichen čas, pa bi mogel cerkvi pri nas

mnogo škodovati.«²⁶⁶ Priznanje Kraljevine SHS, ki ga je opravila Sveta stolica z noto 6. novembra 1919,^{266a} je bistveno vplivalo, da se je ta spor med Vatikanom in jugoslovansko vlado zgladil, odnosi pa so se za nekaj časa znatnoboljšali.

Na sejah ministrskega sveta v Beogradu 26. in 28. julija je silovito izbruhnil spor med radikalnimi in demokratskimi ministri v vladi. Protić je zahteval od Pribičevića, naj odstopi, slednji pa je to zavrnil.²⁶⁷ Zatem sta 29. julija Pribičević in Protić odpotovala, prvi v samostan Jazak, kjer je bival regent Aleksander, drugi pa v Zagreb, da bi iskal podpore in zaveznikov.²⁶⁸ Različni poti sta skorajda simbolično obeležili usmeritev obeh strank: medtem ko je Radikalna stranka iskala podporo za svojo akcijo pri hrvatskih strankah, predvsem tistih, ki so bile zbrane v Narodnem klubu, je DZ našla glavno podporo pri regentu Aleksandru, česar niti ni prikrivala javnosti.²⁶⁹ Še med Protićevim bivanjem v Zagrebu so se že raznesle vesti, da je sklenil predložiti odstop celotne vlade.²⁷⁰

Jugoslovanski klub in SLS sta bila v teh časih krize v glavnem zadržana. SLS je bila prepričana, da bi prekinitev sodelovanja med dvema najmočnejšima strankama lahko negativno vplivala na položaj države v trenutku, »ko prihajajo v rešitev najvažnejše zadeve, kakor ratificiranje mira z Avstrijo, Bolgarijo, Madžarsko, ratificiranje mej z Romunijo, ko je treba urediti valuto ter stopiti pred Narodno predstavništvo z izbornim zakonom za konstituanto«. DZ so — po številu najmočnejši skupini v ZNP — pripisovali tudi največjo odgovornost za »vse, kar se je do sedaj zgodilo«. ²⁷¹ Slovenski liberalci pa so širili v javnosti vesti, da sta Protić in Korošec v ostrem sporu, kar se je zrcalilo v delovanju ministrskega sveta in naj bi pripeljalo tudi do njegove krize.²⁷² Po poročilu češkoslovaškega poslanika v Beogradu, poslanem 1.—2. avgusta 1919 ministrstvu za zunanje zadeve v Pragi, se je A. Korošec med vladno krizo za-

²⁶⁶ Jegličev Dnevnik, 23. julija 1919. Konec avgusta 1919 je škof Jeglič zaradi spora med Vatikanom in beograjsko vlado obiskal Rim. Papež ga je sprejel 24. avgusta. Zagotovil je Jegliču, da bo Vatikan priznal Kraljevino SHS, »ko se napravi mir in mu bodo določene meje«. Jeglič je raziskoval, kdo je krivec za napete odnose med Rimom in Beogradom, in obtožil srbsko poslaništvo pri Kviralu, ki je — kot poudarja škof — pošiljalo v Beograd napačna poročila. Jegličev Dnevnik, 28. avgusta 1919.

^{266a} O stališču katoliške cerkve do jugoslovanskega zedinjenja glej obširneje: V. Steška, *Cerkvene zadeve, Slovenci v desetletju 1918—1928*, 423—431.

²⁶⁷ *Demokratija*, 29. julija 1919; *Pravda*, 30. julija 1919; *SB LD*, 31. julija 1919.

²⁶⁸ *Slovenec*, 30. julija 1919.

²⁶⁹ B. Gligoričević, n. d., 107.

²⁷⁰ *Slovenec*, 30. julija 1919.

²⁷¹ Prav tam.

²⁷² *Slovenski narod*, 29. julija 1919.

vzemal zato, da bi sestavili koncentracijski kabinet. Korošec je v imenu JK poudarjal naslednje zahteve: 1. obnovitev pogajanj med DZ in Radikalno stranko; 2. zamenjavo režima na Hrvaškem, v Dalmaciji, Bosni in Hercegovini ter vzpostavitev novega na načelu širokih političnih in državljanskih svoboščin; 3. radikalno rešitev agrarne reforme z zakonom, ki bi »odstranil korupcijo in politično demagogijo«. ²⁷³

Po vrnitvi regenta Aleksandra v Beograd je iz Zagreba takoj prispel tudi S. Protić. Regentu je 1. avgusta izročil ostavko vlade z obširno obrazložitvijo. Protić je za glavne razloge, ki so ga prisilili k takšnemu koraku, navedel razlike, ki »obstajajo že zdavnaj... glede naše notranje politike« med njim in ministrom za notranje zadeve S. Pribićevićem, zatem »nenormalne« uradne odnose med njima »brez nujnega medsebojnega zaupanja, kar zelo škoduje interesom službe in države«. Protić je navedel dalje težave v prometu, prehrani, obnovi in v celotnem gospodarskem življenju države kot razloge svojega odstopa in posebej poudaril, da obstajajo »razlike v obsegu in načinu izvajanja agrarne reforme« med njim in ministrom za agrarno reformo F. Poljakom — »ki v svojem delovanju ni deležen le podpore, temveč, kot kaže, tudi spodbujanja v tej smeri pri svoji stranki« (DS; M. Z.), in ki bi skorajda pripeljale do krize ministra za agrarno reformo v skupščini, kot tudi to, da so se zaradi vsega tega tudi odnosi v ZNP »že tako skaličili, da so postali neznosni«. ²⁷⁴ Protić je za neposreden povod, da je podal ostavko vlade »v odsotnosti parlamenta«, omenil prav dogodek, ki je resno zaskrbel škofa Jegliča in A. Korošca, torej imenovanje djakovskega škofa Akšamovića. Glavni organ DS *Demokracija* je namreč takoj po seji ministrskega sveta 23. julija, na kateri so razpravljali o zasedbi izpraznjene škofovske stolice v Djakovem, objavil poročilo s te seje, ki je napravilo na Protića vtis, da je zastavljeno kot »poluradno sporočilo«, usmerjeno v otvoritev časniškarske kampanje in kot pritisk proti Vatikanu in episkopatu.

²⁷³ Arhiv Ministarstva zahraničnih veći ČSSR (dalje: A-MZV), Politické zprávy, Poročilo poslanika CSR v Beogradu z dne 1.—2. avgusta 1919, č. 408-1919.

²⁷⁴ Vlado odstop so obrazložili v ZNP 4. avgusta 1919 (*Sten. bel. PNP*, IV, 1919, 58. r. s., 4. avgusta 1919). A. Korošec se je 30. julija, neposredno po vrnitvi v Beograd, z regentom Aleksandrom — še pred uradnim odstopom — pogovarjal o vladni krizi. Vsebina tega pogovora ni znana. Pred to avdienco je Korošec istega dne predsedoval seji ministrskega sveta in se ločeno pogovarjal z ministri S. Pribićevićem, Lj. Davidovićem in Veljkovićem; to dokazuje, da je bil Korošec eden od aktivnih dejavnikov v krizi vlade (*Slovenec*, 31. julija 1919). Na teh pogovorih si je Korošec očitno prizadeval, da bi zgladili spor med RS in DZ in preprečili nadaljevanje vladne krize. *Slovenec*, 30. julija 1919. Isto trdi tudi poročilo, navedeno v op. 273.

S takšnimi »manirami in postopki, ki so se zdaj pokazali tudi v tako delikatnem vprašanju, ki se v znatni meri dotika tudi naših notranjih odnosov in zunanjega položaja«, ²⁷⁵ Protić ni mogel soglašati, vsekakor tudi zaradi obveznosti, ki jih je imel do svojih slovenskih in hrvatskih političnih partnerjev, upoštevajoč razpoloženje katoliškega elementa v teh deželah.

Odstop vlade S. Protića je bil predvsem posledica nesoglasij DZ in Radikalne stranke glede izvajanja agrarne reforme, kar je poudaril tudi Protić v obrazložitvi svojega odstopa. Dejanske in bistvene razlike, ki so obstajale med tema dvema političnima skupinama glede agrarne reforme, so bile eden od razlogov novega zbiranja političnih strank in stalni vir njihovih nasprotij. ²⁷⁶ Medtem ko je DZ, v dobršni meri tudi zaradi vpliva prečanskih politikov, zastopala radikalnejše stališče do agrarnega vprašanja v razmerju do politike, ki so jo vsebovale Predhodne odredbe, ²⁷⁷ si je Radikalna stranka, ki je še pred vojno zgubila značaj kmečke stranke in je postala zbirališče mestne in vaške buržoazije, prizadevala ohraniti začasno stanje in je zavestno zavirala sprejemanje dokončnih odločitev. Zaradi tega je v prvem razdobju tudi prepuščala Demokratski stranki resor ministrstva za agrarno reformo. ²⁷⁸ Po svojem ministru F. Poljaku, ki je 1. aprila 1919 zamenjal socialista V. Koraća na položaju ministra za agrarno reformo, je DZ poskušala čimprej izpeljati reformo, ker jo je presojala kot izredno pomemben ukrep za pobijanje nemirov na vasi in kot preventivo za pomirjenje revolucionarnega razpoloženja v državi. ²⁷⁹ Radikalna stranka, ki neposredno po objavi Predhodnih odredb ni javno nasprotovala napovedanim ukrepom za reševanje agrarnega vprašanja iz strahu pred kmečkimimi nemiri in zaradi ozkih strankarskih interesov do volivcev z vasi, je sredi 1919 v imenu »spoštovanja zakonitosti«, »poštenega povračila« bivšim lastnikom itd. nastopila proti majhnim kmečkim posestvom v obrambo vaške buržoazije in veleposestnikov. ²⁸⁰

²⁷⁵ Prav tam, glej tudi: B. Gligorijević, n. d., 107–108.

²⁷⁶ Prav tam, n. d., 99. O razlogih spora med RS in DS je mariborska *Strža* objavila 9. avgusta 1919 obširno poročilo svojega dopisnika iz Beograda.

²⁷⁷ M. Erić, n. d., 196–199. M. Erić poudarja, da so v DZ pristopile tudi skupine, ki so zastopale radikalnejše stališče glede agrarne reforme kot tisti, ki je prevzel vodstvo DS, na primer »Radena« iz Bosne, »prečanski demokrati« in slovenski demokrati. ki so poudarjali geslo: »V nobeni obliki ne bomo priznali agrarnega kapitalizma.« Glej tudi: *Slovenski narod*, 17. julija 1919.

²⁷⁸ Prav tam, 191–193.

²⁷⁹ V tem smislu je minister F. Poljak izdal 10. aprila 1919 uredbo o izdajanju zemljišč v začasni zakup, 21. julija pa uredbo o prepovedi odtujitve veleposestniških posesti. Glej: J. Demetrović, *Agrarna reforma i Demokratska stranka*, Zagreb 1920, 20, 30.

²⁸⁰ M. Erić, n. d., 192; B. Gligorijević, n. d., 100–101; *Samouprava*, 13. novembra 1919 idr.

V okviru spora med DS in RS glede izvajanja agrarne reforme je bila SLS načelno bližje radikalcem kot demokratom. Zahteva SLS, naj bi cerkvena veleposestva izvzeli iz odredb agrarne reforme, se je ujemala s politiko vodstva RS o zaščiti veleposestev. Toda SLS je zahtevala, naj bi pohiteli z izvajanjem agrarne reforme, čimprej pa naj bi jo izpeljali v Sloveniji. Jugoslovanski klub je 6. maja v svoji interpelaciji ministru za agrarno reformo zahteval, naj bi tudi v Sloveniji, kjer se drugače kot na Hrvaškem in v Slavoniji »še do danes ni zgodilo ničesar«, pričeli razdeljevati okrog 520.000 ha zemljišč, ki so pripadala raznim veleposestvom, za Slovenijo pa naj bi pri Deželni vladi ustanovili poseben urad za agrarno reformo. Polovica teh 520.000 ha so bili gozdovi in zanje so terjali nacionalizacijo, del pa naj bi prepustili v izkoriščanje kmetom.²⁸¹ Sočasno z razvojem reševanja agrarnega vprašanja je postajalo jasno, da se je SLS tega vprašanja lotevala skoraj izključno s stališča ozkih interesov stranke v okviru posebnih razmer v Sloveniji.

V boju z JDS za čimvečji vpliv na slovenskem podeželju je SLS v svoji taktiki sprejemala tudi gledišča DS, zgolj zato, da bi okrepila svoj položaj. V zahtevah po čim hitrejšem izvajanju agrarne reforme ter glede višine odkupnine za veleposestniška zemljišča, kjer se je sicer zavzemala, naj bi jo mogel odplačevati tudi mali kmet,²⁸² se je SLS dokaj približala agrarni politiki DS. Nova kmečka stranka v Sloveniji, Samostojna kmetijska stranka, je v svojem programu postavila le zahtevo, da bodo njeni predstavniki sodelovali pri izdelavi »agrarne ustave«, in je načelno izjavila, naj bi vprašanje agrarne reforme reševali ob sodelovanju zastopnikov kmetov in kmetijskih strokovnjakov.²⁸³ Navzlic temu da je nastopala kot »čista« kmečka stranka, SKS v trenutku svoje ustanovitve agrarni reformi ni posvečala večje pozornosti.

Po odstopu Protičeve vlade je regent Aleksander na predlog predsednika ZNP D. Pavlovića 7. avgusta izročil mandat za sestavo nove vlade Lj. Davidoviću, predsedniku Demokratske zajednice. Davidović je dobil od regenta širša pooblastila glede sestave vlade, torej možnost, da lahko sestavi vlado na koncentracijski ali koalicijski

²⁸¹ Sten. beleške PNP, I, 1919, 16. r. s., 6. maja 1919. Zahtevo SLS po podržavljenju velikih gozdnih kompleksov v Sloveniji in dodelitev dela teh gozdov kmetom v uporabo je podkrepileno obrazložil poslanec JK I. Benković v članku *Agrarna reforma in slovenski velegozdi*, *Slovenec*, 23. in 24. maja 1919.

²⁸² *Slovenec*, 25. junija 1919.

²⁸³ *Kmetijski list*, št. 1, 1919; M. Erić, n. d., 204–205.

ski osnovi.²⁸⁴ Med posvetovanji, ki jih je takoj začel z Radikalnim, Narodnim in Jugoslovanskim klubom ter tudi z drugimi političnimi skupinami v ZNP, je Davidoviću uspelo vzpostaviti sodelovanje le s socialisti, črnogorskimi poslanci, z radikalskimi disidenti, s skupino S. Ribarca, z Jugoslovansko muslimansko organizacijo in Bunjevci. Radikalna stranka je za svoje sodelovanje postavila zahtevo, naj iz vlade odstranijo bivše ministre Pribičevića, Vulovića, Poljaka, Alaupovića in Veljkovića.²⁸⁵ Narodni klub je svoje sodelovanje v vladi Lj. Davidovića vezal na sporazum med demokrati in radikalci ter poudarjal, da bi nova vlada morala pomeniti tudi spremembo režima na Hrvatskem ter v Bosni in Dalmaciji, in v tem duhu zahteval odstavitev ministra S. Pribičevića.²⁸⁶

Prav tako se niso uspešno končala pogajanja, ki jih je imel Davidović z JK. Na svojih sejah 6. in 7. avgusta je JK zavzel načelno stališče, »da je samo vlada, ki bi obstajala v glavnem iz radikalcev in demokratov dovoljna garancija za mir in uspešen razvoj notranjepolitičnega življenja in predpogoj za redno delovanje Začasnega narodnega predstavništva«.²⁸⁷ V tem smislu je JK zahteval vzpostavitev koncentracijskega kabineta, vendar pa je spoznal težave zaradi socialistov in za DS nesprejemljivih zahtev radikalcev ter je dopuščal tudi možnost ustanovitve koalicijskega kabineta.²⁸⁸ Na vseh svojih pogajanjih glede ustanovitve Davidovićeve vlade je SLS kot pogoj svojega vstopa v vlado poudarjala na prvem mestu njunost sodelovanja med DS in RS in se pri tem držala Radikalne stranke,²⁸⁹ čeprav na pogovorih ni vedno odobraval ali v celoti podpirala njenih stališč. V nasprotju z radikalci je Korošec svoje sodelovanje v vladi pogojil med drugim z zahtevo, naj bo minister za agrarno reformo še dalje demokrat F. Poljak,²⁹⁰ ker je očitno soglašal s Poljakovimi ukrepi pri izvajanju agrarne reforme.

²⁸⁴ *Pravda*, 9. avgusta 1919.

²⁸⁵ *Slovenec*, 8. avgusta 1919.

²⁸⁶ H. Matković, *Hrvatska zajednica, Istorija XX veka, Zbornik radova V*, Beograd 1963, 35–36.

²⁸⁷ *Slovenec*, 8. avgusta 1919.

²⁸⁸ *Straža*, 9. avgusta 1919.

²⁸⁹ *Slovenec* je 9. avgusta 1919 poudarjal, da so zahteve radikalcev za DZ nesprejemljive, težke in številne in da prizadevajo »čast in strankarski ponos JDS«, vendar pa je sočasno opozarjal, da je »vsakemu mislečemu človeku jasno, da bi bilo v državi vsako vladanje brez radikalcev zelo težka in grenka reč«. List dalje opozarja, da je Radikalna stranka »v očeh javnosti zastopnik srbskega« ljudstva, prav tako kot je JK v Beogradu predstavnik »slovenskega ljudstva«.

²⁹⁰ A-MVZ, Politické zprávy, 409/1919, poročilo poslanika CSR v Beogradu J. M. Kadleca z dne 9. avgusta 1919. Poslanik poudarja, da so socialisti odločno nasprotovali Koroščevemu sodelovanju v novem kabinetu.

Na seji 8. avgusta 1919 je JK vnovič poskušal vplivati na sklenitev sporazuma med radikalci in demokrati in na ustanovitev koncentracijske vlade. V tem smislu je Korošec razpravljal z Lj. Davidovičem, S. Protićem, M. Ninčičem in M. Trifkovičem.²⁹¹ Korošec je 12. in 14. avgusta pismeno sporočil Lj. Davidoviču stališče JK, da SLS ne more brez radikalcev stopiti v njegovo vlado.²⁹² Davidović je ocenil, da so pogajanja z radikalci, NK in JK brezupna, zato se je sporazumel s socialisti o vzpostavitvi skupne vlade, njihovo sodelovanje pa je temeljilo predvsem na skupnem boju proti revolucionarnemu delavskemu gibanju in sorodnih glediščih o nujnosti in načinu izvajanja agrarne reforme.²⁹³ *Slovenski narod* je komentiral stališče SLS do vzpostavitve demokratsko-socialistične vlade in poudarjal, da je Korošec s svojimi »avstrijskimi metodami« doživel poraz, ker je sodil, da Davidović brez Radikalne stranke ne bo mogel sestaviti vlade. Vsa Koroščeva politika poslednjih mesecev je bila po oceni tega lista v nihanju med demokrati in radikalci, tako da bi iz njunega medsebojnega spora skoval koristi za SLS, vendar mu to tokrat — kot poudarja list — ni uspelo.²⁹⁴

Radikalna stranka je poskušala proti demokratsko-socialističnemu bloku postaviti svojo politično skupino ter se je takoj lotila zbiranja opozicijskih strank, da se morda ne bi približala novi vladajoči garnituri. Za pogajanja z JK so radikalci določili Jov. Jovanovića, vendar njegovi prvi stiki s Korošcem niso rodili pozitivnih rezultatov, ker je Korošec izrecno vztrajal pri nujnosti sestavitve koncentracijskega kabineta.²⁹⁵ Toda brž ko je bila Davidovičeva vlada sestavljena, so se prav naglo sporazumeli. Njeni nasprotniki so se zbrali v tako imenovani »taktični zajednici«, ki so jo ustanovili radikalci, NK, JK in skupina Liberalne stranke S. Ribarca. *Slovenec* je poudarjal,²⁹⁶ da ta skupnost ni bila »pojav političnega življenja v narodu«, temveč je predstavljala »del parlamentarne tehnike«, njen namen pa je bil zbrati razcepljene stranke, »da vstopijo kot činitelj na parlamentarno torišče«.

²⁹¹ *Slovenec*, 10. avgusta 1919.

²⁹² ARP, Davidovičeva vlada, 2—4, 1919. *Slovenec* 14. avgusta 1919 poudarja, da je JK 12. avgusta dokončno zavrnila sodelovanje v Davidovičevi vladi.

²⁹³ B. Gligoričević, n. d., 114. B. Gligoričević navaja, da je bilo v prvih letih po vojni najpomembnejše socialno vprašanje in predvsem vprašanje reševanja agrarne reforme, ki je predstavljalo temeljni element za politično opredeljevanje strank. Narodnostno vprašanje ni bilo ovira za sodelovanje centralistično usmerjenih radikalcev in federalistično razporejenih hrvatskih in slovenskih strank.

²⁹⁴ *Slovenski narod*, 15. avgusta 1919.

²⁹⁵ *Slovenec*, 9. avgusta 1919.

²⁹⁶ *Slovenec*, 20. avgusta 1919.

Davidovičeva vlada v ZNP ni imela zadostne večine. Poslanci DZ in Socialnodemokratskega kluba so skupaj s poslanci Črnogorcev in Bunjevcev predstavljali le polovico glasovalnega telesa ZNP, medtem ko je bila opozicija s skupno 134 poslanci zelo blizu vladajoči večini. Ko so 25. in 26. avgusta razpravljali o vladni deklaraciji v ZNP, opozicijske skupine niso podprle vlade, ker so smatrale, da je neparlamentarna, saj ni imela nujne večine v ZNP. Po zaslugi podpore skupine črnogorskih poslancev je vlada le dobila zaupnico z osmimi poslanci večine med privrženci opozicijskega bloka.²⁹⁷ Vendar pa je vlada zaradi tega že v začetku zabredla v krizo, tako da se je morala dogovarjati z opozicijo. Opozicija pa je po svoji plati izkoristila takšno razmerje sil v parlamentu in je predsedniku ZNP takoj predložila zahtevo, v kateri je poudarila, da bo morala vlada odstopiti, ker nima skupščinske večine.²⁹⁸ V takšnem kriznem stanju je demokratsko-socialistična skupnost poskušala zboljšati svoj položaj z razbijanjem opozicijskega bloka.²⁹⁹

Jugoslovanski klub je imel 22. avgusta sejo, na kateri je razpravljal o političnem položaju, nastalem po sestavitvi Davidovičeve vlade. V razglasu *Slovenskemu ljudstvu*³⁰⁰ sta JK in SLS vnovič neomajno poudarila, da je za rešitev notranjih vprašanj Kraljevine SHS nujno sodelovanje vseh jugoslovanskih strank, zlasti dveh najmočnejših skupin — Demokratske zajednice in Radikalne stranke. V razglasu sta opozorila na vprašanja, ki jih je treba po mnenju JK takoj rešiti (valutno vprašanje, zakon o vojnem dobičku, volilni zakon, agrarna reforma, zakon o davku na promet, izvajanje občinskih volitev, vprašanje izvoza, invalidsko vprašanje, položaj siromakov, uvajanje osemurnega delovnega dne idr.) ter sklenila, da so »vse te naloge (so) nujne in tako težavne, da jih ne more sama rešiti nobena izmed večjih skupin v parlamentu, ampak zahtevajo skupnega in složnega sodelovanja vsaj vseh večjih skupin. Strankarska vlada pa izziva samo boje in otežuje resno parlamentarno delo«. Takšno konstruktivno stališče je vodstvo SLS ohranilo tudi v času, ko je po neuspehu pogajanj med predstavniki vlade in NK 7. septembra demokratsko-socialistična skupnost okrepila svoj pritisk, da bi pridobila JK in SLS.

²⁹⁷ *Sten. beleške PNP*, 1919, IV, 61 r. s., 26. avgusta 1919, 133. Od 246 prisotnih poslancev jih je za vlado glasovalo 127, opozicija pa je dobila 119 glasov.

²⁹⁸ *Pravda, Demokracija*, 29. avgusta 1919. Podpisniki te izjave so bili M. Trifković, S. Protić, M. Laginja, A. Korošec, S. Ribarac, B. Medaković in J. P. Jovanović. SB LD, 29. avg. 1919.

²⁹⁹ *Slovenec*, 20. avgusta 1919.

³⁰⁰ Razglas JK *Slovenskemu ljudstvu* z dne 23. avgusta 1919. *Slovenec*, 26. avgusta 1919.

Na sestanku opozicijskih skupin z vladnimi predstavniki je 31. avgusta vodstvo JK znova poudarilo, da je pogoj za njegovo sodelovanje v vladi sporazum med DZ in RS.³⁰¹ Davidović je na pogajanjih z JK želel razčistiti vprašanje ponovne zahteve SLS po pokrajinski skupščini, torej deželnem zboru,³⁰² kar je presojal za resno oviro za eventualno sodelovanje. Tudi pojasnilo A. Korošca, da ne gre za »prave zbore«, temveč za pokrajinske konference kot nadzorstvo nad pokrajinskimi vladami, vendar brez zakonodajnih pristojnosti, za Davidovića ni bilo sprejemljivo, ker je ocenil, da zahteva po pokrajinskih skupščinah »reže globoko v bistvene interese države«.³⁰³ Klerikalni listi v Sloveniji so podprli stališče A. Korošca in JK in poudarjali, da zahteva po deželnem zboru nima avtonomističnega in separatističnega ozadja, temveč vsebuje le željo po izboljšanju javne uprave v Sloveniji.³⁰⁴

Ponovno obujanje vprašanja vzpostavitve pokrajinskih skupščin, ki je mirovalo v času, ko je bila SLS v vladi, je pomenilo pritisk in ustvarjanje težav za novo demokratsko-socialistično vlado. Tem prej, ker je bilo že od začetka jasno, da JK v politični kombinaciji, kjer je obstajal odpor proti radikalcem in JK, ne bo dosegla nobenega sporazuma. V demokratski skupnosti sta bili dve pomembni skupini, ki sta nasprotovali sodelovanju s »konservativno«

³⁰¹ O pogajanjih med opozicijo in Davidovićevo vlado 31. avgusta je obširno poročala *Politika* 1. septembra 1919. Na temelju Protičevih zahtev so se o razdelitvi ministrskih sedežev sporazumeli takole: DZ 7, radikalc 5, JK 2, druge stranke opozicijskega bloka pa po 1 mesto. Pogajanja niso bila končana, ker se niso mogli sporazumeti o načinu izvajanja agrarne reforme.

³⁰² Mariborska *Strža* je 22. avgusta 1919 zahtevala uvedbo deželnega zbora in navajala naslednje razloge: »V mnogem imamo zdaj hujši absolutizem nego poprej. Beografsko narodno predstavništvo ne more in tudi nima časa pečati se z zadevami, ki se tičejo Slovenije. Vprašanje agrarne reforme, šolstva, lovski zakon, stanovanjsko vprašanje, vprašanje ureditve tržnih cen, mezno gibanje, vprašanje ureditve naših cest in še na stotine drugih vprašanj čaka in zahteva rešitve v Ljubljani po ljudskih zastopnikih in ne v Beogradu. Naštete so čisto slovenske naloge, ki se morajo rešiti samo po ljudskem zastopstvu v Ljubljani.« O značaju deželnega zbora poudarja list: »Povemo, da nam je prav vseeno ali se imenuje pokrajinsko ljudsko zastopstvo deželni zbor, sabor, svet, komisija, ali kar je še drugih takih sličnih imen.«

³⁰³ *Demokratija*, 12. septembra 1919. Objavljeno pismo Lj. Davidovića S. Protiću z dne 10. septembra 1919. Davidovićevo pismo in Protičev odgovor je objavila tudi *Samouprava* 13. septembra 1919. Davidović je poudarjal, da Korošceve zahteve po dveh ministrstvih (bogočastje in promet) ni mogel sprejeti zaradi tega, ker je sodil, da to ne ustreza številu poslanskih mest SLS.

³⁰⁴ *Strža*, 9. septembra 1919; *Slovenec*, 10. septembra 1919. V zanimivem uvodniku »Avtonomija in centralni parlament« je *Slovenec* poudarjal, da je avtonomija »pri nas nevarna beseda, nevarna prav tako, če jo izrečeš proti Srbu, kakor če jo izrečeš proti nekaterim v domovini. Srb se boji takoj odpada od države: v svoji državi ni imel nikdar pokrajinskih zborov... Avtonomija, ki jo zahteva npr. tudi Jugoslovanski klub za Slovenijo, ni namreč nič drugega nego tehnično sredstvo za izboljšanje naše javne uprave.«

SLS — socialisti in slovenski liberalci.³⁰⁵ Po propadu pogajanj med vlado in opozicijo se je poglobila kriza Davidovićeve vlade, ki je trajala vse do vladnega odstopa 12. septembra 1919.

Med kratkotrajno vladavino demokratsko-socialistične skupnosti je prišlo v Sloveniji do najostrejših spopadov med strankami, zlasti med SLS in JDS. V senci razvnetih strankarskih strasti je skoraj neopaženo minil pomemben zunanjepolitični uspeh, ko je 5. avgusta vlada Kraljevine SHS dobila sporočilo francoskega zunanjega ministra Pichona, da je mirovna konferenca sklenila, naj Prekmurje pripada jugoslovanski državi.³⁰⁶ JDS je obtoževala Korošca, da je namesto odsotnega Protića prevzel režijo sabotiranja delovanja ZNP.³⁰⁷ Slovenska ljudska stranka pa je obtoževala slovenske liberalce, da so z načrtom za preosnovo srednjih šol razvneli »požar« na prosvetnem področju in začeli kulturni boj, ker hočejo »dokumentirati nezavisnost šole od cerkve«.³⁰⁸ V tem duhu medsebojnega obtoževanja so se razvijali odnosi med slovenskimi strankami ter tudi politično dogajanje v Beogradu, kar je škodovalo interesom Slovenije. Tako je, na primer, na prošnjo Deželne vlade za Slovenijo, da bi odobrili denarno pomoč za propagando na Koroškem, Davidovićeva vlada privolila le v milijon kron in opozorila Deželno vlado na svoje kredite in posojila.³⁰⁹ Neenotni nastop JDS in SLS v Beogradu se je negativno odrazil tudi pri podpisu 55. člena mirovne pogodbe z Avstrijo in s tem je Davidovićeva vlada, ki ni hotela sama nositi odgovornosti, tudi obrazložila svoj odstop 12. septembra 1919.³¹⁰

³⁰⁵ *Slovenec* poudarja 10. septembra 1919., da socialisti »na noben način nočejo, da bi Jugoslovanski klub prišel v vlado«. Glej o tem tudi: B. Gligoričević, n. d., 123–124. Davidović je poudarjal, da bi se rajši opredelil za socialiste, s katerimi je »s polovičnim naporom napravil delovni program«, kot pa za SLS. *Samouprava*, 13. septembra 1919.

³⁰⁶ *Straža*, 11. avgusta 1919. Davidovićeva vlada je sklenila, da bo Prekmurje ostalo pod vojaško upravo in da bosta o urejanju razmer v Prekmurju odločala v prihodnje S. Pribičević in A. Kramer. ARP, zapiski s sej ministrskega sveta 1919–1921, Davidovićeva vlada, dok. št. 1, seja 18. avgusta 1919. Zapisnike sej Davidovićeve vlade od avgusta 1919 do februarja 1920 je objavil B. Hrabak, *Arhivski vjesnik*, XIII, Zagreb 1970, 7–92.

³⁰⁷ *Slovenski narod*, 15. septembra 1919.

³⁰⁸ *Slovenec*, 14. septembra 1919. Iz župniških poročil škofu Jegliču je bilo septembra 1919 opaziti, da je pričela JDS v Sloveniji intenzivno akcijo za uvedbo Sokola. Zanimivo je, da poročila opozarjajo bolj na SKS kot pa na JDS, tako na primer spomenica (promemorija) žužemberškega župnika z dne 27.–28. septembra 1919. — Skofijski arhiv Ljubljana, fond: vizitacije škofa Jegliča (promemorije).

³⁰⁹ ARP, Davidovićeva vlada, zapisnik seje z dne 21. avgusta 1919. Sočasno so, na primer za pomoč za obnovo poslopij v Gacku dodelili 7.000.000 kron ali malce kasneje (23. septembra) pomagali Zagrebu in Ljubljani s po 10.000.000 kron za sprejem regenta Aleksandra.

³¹⁰ *Politika*, 13. septembra 1919.

Po odstopu Davidovićeve vlade je predsednik ZNP D. Pavlović 16. septembra povabil A. Korošca na pogovor in mu povedal, da mu je (Pavloviću) regent Aleksander zaupal, naj sestavi novo vlado. A. Korošec je v imenu JK izjavil, da je treba pred sestavitvijo vlade počakati na vrnitev jugoslovanskih delegatov z mirovne konference iz Pariza in poslušati njihova poročila o zunanjepolitičnem položaju države.³¹¹ To je bilo tudi stališče preostalega dela opozicije, tako da so posvetovanja glede 55. člena mirovne pogodbe z Avstrijo za nekaj časa odložila reševanje vladne krize. Od 20. do 25. septembra so bili pogovori med demokratsko-socialistično skupnostjo in opozicijo,³¹² ki so na konferenci 29. septembra dobili uradno obliko. Ob tej priložnosti je D. Pavlović sporočil ultimativno zahtevo regenta Aleksandra, naj bi krizo čimprej rešili z vzpostavitvijo koalicijske ali koncentracijske vlade, ker je v nasprotnem primeru možnost, da bo regent rešil krizo po izvenparlamentarni poti.³¹³ Na predlog predsednika ZNP je mandat za sestavo vlade 30. septembra dobil S. Protić, toda njegov poskus, da bi prišla na oblast Parlamentarna zajednica, ustanovljena s podpisom sporazuma med Radikalno stranko in NK,³¹⁴ sta s skupno akcijo onemogočila DZ in regent Aleksander.³¹⁵ To je potrdilo tudi uradno sporočilo, ki ga je po Presburoju (Tiskovnem uradu)³¹⁶ izdalo Ministrstvo za zunanje zadeve in ki je praktično onemogočilo vlado Parlamentarne zajednice. DZ je obtoževala nastanek Parlamentarne zajednice kot ustvarja-

³¹¹ *Slovenec*, 17. septembra 1919.

³¹² Tem pogovorom so prisostvovali kot člani delegacije na mirovni konferenci v Parizu Pašić, Trumbić ter Smodlaka ter O. Rybač, ki so želeli čimprejšnji konec vladne krize, da bi rešili vprašanje mirovne pogodbe z Avstrijo. *Slovenec*, 25. septembra 1919.

³¹³ Glej obširneje: B. Gligorijević, n. d., 125–126. Češkoslovaški poslanik v Beogradu je že 16. septembra 1919 sporočil v Prago, da »poskušajo dvorni krogi vzpostaviti močnejši koncentracijski kabinet, ki bi podpisal mirovno pogodbo (z Avstrijo; M. Z.) in vpeljal delovni red v parlamentu«. (A-MZV, Politické zprávy, č. 247/1919, brzojavka Kaline z dne 16. septembra 1919). Korošec je napadal radikale in demokrate skupaj kot krivce za vladno krizo, vendar ni želel imenovati osebnosti, ki bi ji zaupali sestavo nove vlade. *Slovenec*, 25. in 28. septembra 1919.

³¹⁴ Besedilo sporazuma je objavila *Samouprava* 16. septembra 1919. Sporazum je bil po obliki dogovor o sprejetju medsebojnih gledišč, v bistvu pa je vseboval koncesije obeh strank, vendar prej NK, ki je sprejel gledišče Radikalne stranke o vprašanju notranje ureditve države. Glej obširneje: B. Gligorijević, n. d., 128.

³¹⁵ Ze 1. oktobra je Protić vrnil mandat za sestavo vlade regentu Aleksandru, ker se ni sporazumel z DZ, s socialisti in črnogorskimi poslanci, ki so imeli skupno 127 poslanskih mest v ZNP, medtem ko je Protić zbral le okrog 136 poslancev (*Samouprava*, *Slovenec*, 8. oktobra 1919). Regent Aleksander je ponudil zatem mandat za sestavo vlade N. Pašiću, ta pa ga je zavrnil in predložil M. Trifkovića, predstavnika manjše skupine neodvisnih radikalcev. Regent je sprejel ta Pašićev predlog. M. Trifković je 3. oktobra sprejel mandat, vendar le za sestavo koncentracijskega, in ne koalicijskega kabineta; to mu ni uspelo zaradi stališča DZ. *Samouprava*, 4. in 9. oktobra 1919.

³¹⁶ DA-SIP, *Bilten Presburoa*, 6. oktobra 1919; *Samouprava*, 9. oktobra 1919.

nje »nove Avstrije na ozemlju naše Kraljevine«,³¹⁷ kar je bil tudi poglobitvi razlog zavrnitve vladne liste, ki jo je predložila zajednica.

V času teh pogajanj so očitno obšli Jugoslovanski klub in Slovensko ljudsko stranko. Radikalci so zanesljivo računali na podporo SLS in so večjo pozornost posvetili pridobivanju NK. Po poročilu češkoslovaškega poslanika je A. Korošec še dalje vztrajal pri koncentracijskem kabinetu. Počutil se je ogroženega, ker ga ves čas pogajanj za sestavo nove vlade niti enkrat niso povabili na posvetovanje v dvor, kjer sta se obe skupini, demokrati in radikalci, pogovarjali z regentom. Slovenski liberalci so vodili živahno kampanjo proti Koroščevemu vstopu v vlado zaradi njegove dozdevne »nelojalnosti« do Srbov.³¹⁸

Potem ko je M. Trifković vrnil mandat, je novi mandatar, predsednik ZNP D. Pavlović 7. oktobra znova začel pogovore z A. Korošcem v želji, da bi zvedel, ali bi JK stopil v njegov kabinet. Korošec ni jasno odgovoril, znova pa je vztrajal pri koncentracijski vladi. Naslednjega dne, 8. oktobra, je A. Korošec s poslanci SLS demonstrativno zapustil Beograd, kar je zbudilo veliko presenečenje v beograjskih političnih krogih. Med potovanjem v Ljubljano je Korošec v Zagrebu privržencem Hrvatske pučke stranke obrazložil razloge politične krize in ob tej priložnosti poudaril, da je po njegovem mnenju edini izhod iz krize, »ki je postala državna«, razpis volitev za novi parlament, kajti eden od poglobitvinih razlogov politične krize je sestava ZNP, ki so ga izvolile stranke, ne pa ljudstvo neposredno. Korošec je dalje poudaril, da je razlog politične krize tudi v odlaganju reševanja agrarne reforme. O svojem nenadnem odhodu v Ljubljano je dejal, da ga ne kaže presojeti »za eksodus iz Beograda«.³¹⁹

Prihod A. Korošca in poslancev SLS v Ljubljano je *Slovenec* komentiral takole: »Zapustil je kraj hujškarije in lahkomiselnih osebnih intrige, da gre v tej težki uri naše države v ljudstvo. Igra, ki se vrši v Belgradu in ki ni vredna, da se imenuje z resnim imenom 'ministrske krize' — je v svoji grdi in ostudni prikazni taka, da nas več ne more zanimati.«³²⁰ V Koroščevem intervjuju z ured-

³¹⁷ *Pravda*, 12. oktobra 1919.

³¹⁸ A-MZV, Politické zprávy, č. 299/1919, Poročilo poslanika ČSR v Beogradu ministrstvu za zunanje zadeve v Pragi, 9. oktobra 1919.

³¹⁹ *Slovenec*, 10. oktobra 1919. SLS je uradno po Presbiroju 10. oktobra objavila sporočilo, da JK ni želel niti »exodus niti položaj abstininiranja«. DA-SIP, *Bilten Presbiroa*, 10. oktobra 1919.

³²⁰ *Slovenec*, 11. oktobra 1919.

nikom tega lista, objavljenem 12. oktobra, je poudaril, da njegovega odhoda iz Beograda pred koncem vladne krize ni treba presojudi za federalistično preusmeritev, demonstracijo proti vladarski hiši ali za prehod v politično abstinenco, temveč za nujnost po strankarskem dogovoru.

Mandat za sestavo nove vlade je 16. oktobra dobil spet Lj. Davidović. Po dvomesečni krizi je bila demokratsko-socialistična vlada, ki je skoraj dva meseca preživela v ostavki, 18. oktobra reaktivirana skoraj v enaki sestavi. Druga vlada demokratsko-socialističnega bloka se je neposredno odrazila v krizi Deželne vlade v Sloveniji, ki se je pričela že avgusta, ko je G. Žerjav zahteval odstop vlade.³²¹ Odpor SLS proti pritisku liberalcev v avgustu, septembru in oktobru, da bi jim prepustila upravo v Sloveniji, je bil slednjič zlomljen. SLS se ni mogla več braniti z argumenti, ki jih je večkrat poudarjal njen predsednik vlade J. Brejc, da je bila namreč Deželna vlada ustvarjena po medstrankarskem dogovoru v Sloveniji in da je zaradi tega neodvisna od sprememb v osrednji vladi.³²² Konec oktobra so predstavniki JDS in JSDS s svojimi odstopi prisilili Deželno vlado, da je odstopila.³²³

Na seji ministrskega sveta so 5. novembra razpravljali o odstopu treh poverjenikov v Deželni vladi Slovenije in sklenili, da je treba celotno vlado zamenjati, naj bo predsednik nove vlade G. Žerjav, po njegovem predlogu pa bi imenovali druge poverjenike.³²⁴ To je bil sklep, ki je razburil duhove v Sloveniji in zbudil ogorčene proteste privržencev SLS.³²⁵ Radikalska *Samouprava* je poudarjala, da »izločitev dosedanje vlade v Sloveniji niso narekovali nobeni občedržavni ali pokrajinski interesi, temveč prostaška partizanščina Demokratske zajednice«, ³²⁶ medtem ko je glasilo *DZ Demokratija* spremembo vlade v Ljubljani označilo za spremembo režima v Sloveniji »v polnem pomenu te besede« in izrazilo upanje, da

³²¹ AS, Narodna in Deželna vlada, zapisnik seje Deželne vlade za Slovenijo z dne 8. avgusta 1919. Tudi predstavnik JSDS v Deželni vladi A. Prepeluh je poskušal 30. septembra s svojim odstopom povzročiti vladno krizo, vendar predsednik centralne vlade Lj. Davidović takrat ni upošteval njegovega odstopa. Prav tam, zapisnik seje Deželne vlade za Slovenijo z dne 10. oktobra 1919.

³²² *Politika*, 5. novembra 1919.

³²³ AS, Narodna in Deželna vlada, zapisnik seje Deželne vlade za Slovenijo z dne 31. oktobra 1919; *Politika*, 7. novembra 1919.

³²⁴ A-RP, Davidovičeva vlada, zapisnik seje 5. novembra 1919; B. Hrabak, n. d., 54.

³²⁵ *Domoljub*, 26. novembra 1919. V Ljubljani je bilo 9. novembra 1919 zborovanje Jugoslovanske kmetске zveze, na katerem sta pred približno 5000 prisotnimi člani govorila J. Brodar in A. Korošec. Napadla sta centralno vlado zaradi »protikmetске politike«. Korošec je poudaril, da bo SLS zahtevala deželno skupščino zaradi nadzorstva liberalno-socialistične Deželne vlade.

³²⁶ *Samouprava*, 11. novembra 1919.

bo to pomenilo tudi likvidacijo oblasti SLS.³²⁷ To je bil tudi dejanski namen Davidovičeve ali pravzaprav Pribičevičeve³²⁸ akcije za zamenjavo vlad v Ljubljani in Zagrebu — baje zaradi pripravljanja terena pred izpeljavo volitev. Zamenjavo vlade v Sloveniji, ki so jo povzročili slovenski liberalci in socialisti, je škof Jeglič ocenil za »izvrstno sredstvo za agitacijo« SLS v času volitev za Konstituantto. Po njegovem zapisniku je vodstvo SLS zavrnilo ponudbo G. Žerjava, naj bi se SLS pogajala z JDS in JSDS o sestavi nove Deželne vlade.³²⁹

Nadaljnje vladanje demokratsko-socialističnega bloka je minevalo v znamenju ostrih spopadov med vlado in opozicijo glede odpravitve ustavnega provizorija in razpisa volitev. Na dnevnem redu so bila ključna vprašanja notranje ureditve države: pripravljanje na volitve za ustavodajno skupščino in sestavljanje ustavnih načrtov. Vlada ni imela večine v parlamentu in zato bi lahko ostala na oblasti le, ko bi vladala brez parlamenta. Zato je opozicija, ki se je lahko borila le v parlamentu, usmerila svojo glavno akcijo v sklicanje ZNP.³³⁰ V stanovanju S. Protiča so bili 19. novembra pogovori med voditelji opozicije (J. Jovanović, A. Korošec, F. Smodej, M. Trifković, J. Peleš, M. Drinković, I. Lorković in M. Laginja) o ukrepih, ki bi se jih morali lotiti, da bi prisilili vlado in predsednika ZNP k sklicanju parlamenta.³³¹ Voditelji opozicijskih strank so 21. novembra 1919 izročili predsedniku ZNP D. Pavloviću pismeni protest, ker ni skliceval sej ZNP. Sočasno so poslali interpelacijo predsedniku vlade Davidoviću in zahtevali od njega odgovor na več vprašanj ter poudarili predvsem svojo zahtevo po sklicanju parlamenta.³³² *Politika* je 23. novembra objavila vest, da je bila 22. novembra vladna seja, na kateri so sklenili, da bodo ZNP razpustili za dva meseca.³³³ Tako so sklenili tudi 25. novembra na plenarni seji DZ.³³⁴ Vlada je z ukazom 15. decembra 1919 razpustila ZNP do 15. februarja 1920.³³⁵ Po poročilih iz vladnih krogov naj bi odlaganje zasedanja ZNP omogočilo vladi, da bi objavila priprave za iz-

³²⁷ *Demokratiča*, 20. novembra 1919.

³²⁸ *Politika*, 7. novembra 1919.

³²⁹ *Jegličev Dnevnik*, 5. in 10. novembra 1919. Jeglič je Žerjavovo ponudbo ocenil za taktični manever, ker JDS in JSDS — kot poudarja Jeglič — nista želeli, da bi v vlado prišla tudi SLS.

³³⁰ B. Gligoričević, n. d., 137. Obširneje glej 138—149.

³³¹ SB LD, sv. 5, str. 24.

³³² *Politika*, 22. novembra 1919.

³³³ Tega sklepa ni v zapisniku seje ministrskega sveta z dne 22. novembra.

³³⁴ *Politika*, 26. novembra 1919.

³³⁵ A-RP, Davidovičeva vlada, zapisnik seje ministrskega sveta z dne 15. decembra 1919.

vedbo volitev.³³⁶ Vlada pa je v takšni usmeritvi zadela ob celo vrsto težav, celo znotraj svoje koalicije, zlasti pa zaradi kritičnega mednarodnega položaja države.

Davidovičeva vlada se je brez podpore opozicijskega bloka izmikala podpisu mirovne pogodbe z Avstrijo, predvsem zaradi določil pogodbe o manjšinah. Takšno stališče vlade je zbuvalo nezadovoljstvo zaveznikov, predvsem Francije, in zato je regent Aleksander 1. decembra dopotoval v Pariz. Na seji delegacije Kraljevine SHS na mirovni konferenci v Parizu so 5. decembra 1919 sklenili, da bodo podpisali mirovno pogodbo z Avstrijo. Istega dne so A. Trumbić, N. Pašić in I. Žolger podpisali v Saint Germainu mirovni pogodbi z Avstrijo in Bolgarijo.³³⁷ Davidovičeva vlada je imela zunanjepolitične težave tudi zaradi napadalnih groženj Italije, kar je preprečilo načrtovano demobilizacijo vojske. Begunski politiki iz Istre na čelu z G. Gregorinom, O. Rybašem in D. Trinaestičem so 1. decembra poslali predsedniku vlade Davidoviču poziv, v katerem so zahtevali koncentracijo vseh strank zaradi odločnega nastopa proti italijanski penetraciji.³³⁸

V Beogradu je bilo 4. decembra posvetovanje poslancev opozicijskega bloka, na katerem je aktivno sodelovala tudi SLS. Ob tej priložnosti so sprejeli besedilo skupne resolucije »Razglas ljudstva« in sklenili, da bodo zahtevali sprejem voditeljev opozicijskega bloka pri regentu, brž ko se bo vrnil iz Pariza.³³⁹ Razglas opozicije so 7. decembra objavili v vseh opozicijskih listih. *Slovenec* ga je objavil 10. decembra pod naslovom »Našemu ljudstvu« in sočasno priobčil tudi imena vseh podpisanih poslancev Radikalnega kluba, Nezavisnega radikalnega kluba, Jugoslovanskega kluba, Narodnega kluba, Nacionalnega kluba ter Nezavisnih demokratov in poslancev zunaj strank. Ta razglas je poleg kritike vlade in načelnih programskih postavk opozicijskega bloka vseboval tudi naslednje zahteve: naj ZNP do sklicanja konstituyente deluje ter ostane zbrano; naj vlada stopi pred ZNP ter prizna ustavno odgovornost; naj po zakoniti poti izglasujejo proračun in objavijo vse že izdane uredbe, pogodbe, ugodnosti in koncesije; naj parlamentu predložijo zakon o ustavodajni skupščini; naj po parlamentarni poti uzakonijo občinski volilni zakon, valutne zadeve, agrarno vprašanje idr. ter naj v par-

³³⁶ *Sten. beleške PNP*, IV, 1920, 75 r. s., 11. marca 1920, 301–302.

³³⁷ DA-SIP, dvorni arhiv, F. 14/41, 1919.

³³⁸ ARP, fond Mirovna konferenca u Parizu, dok. br. 23. Pismo z več kot 120 podpisl.

³³⁹ *Politika*, 5. decembra 1919.

lamentu razpravljajo o državni razmejitvi ter o pogodbah, sklenjenih na mirovni konferenci v Parizu. Podpisniki tega razglasa so poudarili na koncu, da bodo v primeru, če bo vlada še dalje delovala brez ZNP, smatrali sleherni vladni akt za nezakonit in neustaven, in so opozorili vlado, da jo bodo »ob prvi priložnosti« postavili pred zakonsko in ustavno odgovornost.

Vodstvo SLS je vse težje prenašalo vladanje liberalno-socialistične Deželne vlade v Sloveniji in je vso svojo politično dejavnost usmerilo v ostre napade na njeno delovanje. Klerikalni listi so bili decembra polni člankov, ki so vsebovali organizirano »hajko« proti vsem ukrepom in ravnanju vlade G. Žerjava. Kritiko Deželne vlade so najširše povezovali z izvenparlamentarnim in neustavnim položajem osrednje vlade v Beogradu. Vodstvo SLS je živelo v prepričanju, da so ukrepi, ki jih je izvajala Davidovičeva vlada, v nasprotju z željami odsotnega regenta Aleksandra, in si je po njegovi vrnitvi obetalo akcijo, ki bo to onemogočila.³⁴⁰ Ko je regent Aleksander v Parizu med pogovorom s časnikarjem lista *Petit Journal* imenoval politike SLS »klerikalce«, kar so v vodstvu stranke imeli za žaljiv in poniževalen izraz, ki so ga običajno uporabljali nasprotniki SLS, niso obtoževali regenta Aleksandra, temveč vlado, zato ker »vse informacije in direktive, ki jih vladar rabi za javni in politični nastop, dobi in sprejme vladar od vlade«.³⁴¹

Jugoslovanska demokratska stranka v Sloveniji je izkoriščala položaj v Deželni vladi in že od začetka pričela zamenjavati pripadnike SLS po občinah ter je na njihova mesta postavljala svoje privrženec,³⁴² kar sta sicer počenjala S. Pribičević in DS. JDS in SKS sta poskušali izkoristiti trenutek in sta se lotili širše akcije, da bi povečali svoj vpliv na vasi. Iz spomenic, ki so jih župniki poslali škofu Jegliču novembra in decembra 1919, je čutiti ta naskok liberalcev, ki so agitirali proti SLS in širili svoje liste tudi v najbolj

³⁴⁰ B. Gligoričević, n. d., 142–143. Podobno so mislile tudi hrvatske meščanske stranke, medtem ko je bilo voditeljem Radikalne stranke jasno, da za vlado Lj. Davidoviča stoji regent Aleksander.

³⁴¹ *Slovenec*, 16. decembra 1919. Ob regentovi izjavi je S. Banič 11. decembra poslal v imenu JK predsedniku vlade Lj. Davidoviču interpelacijo, v kateri je zahteval pojasnilo. Davidovič je v svojem odgovoru poudaril, da po njegovem mnenju regent v intervjuju listu *Petit Journal* ni mislil na »Pučko stranko« (ljudsko stranko), in pristavil: »Jaz ne bi pomišljal, da bi stranko, ki ji pripadate, imenoval klerikalno. In ne vidim razloga, da bi se tega branila in smatrala to kot žalitev.« — *Slovenec* je to Davidovičevo izjavo označil za »neumen odgovor« in poudaril, da je »pri nas beseda 'klerikalec' ... žaljiv naziv ali psovka«. List opozarja dalje, da Davidoviču kot predsedniku vlade ne bi smeli dovoliti, »da kot tak polaga na svojo odgovornost žaljive psovke tudi regentu v ustav«. *Slovenec*, 17. decembra 1919.

³⁴² *Slovenec*, 13. decembra 1919; *Domovina*, 19. decembra 1919.

oddaljenih krajih. V razdobju liberalno-socialistične vladavine, v začetku decembra 1919, so ustanovili tudi novo Narodno-socialistično stranko z I. Deržičem na čelu, ki je JDS ni prijateljsko sprejela.³⁴³ Vendar pa liberalci in socialni demokrati navzlic svoji akciji niso mogli resneje omajati položaja SLS v Sloveniji. Med pogovori opozicijskih voditeljev, ki so bili 19. novembra v Beogradu, sta A. Korošec in F. Smodej trdila, da je SLS močna in aktivna v Sloveniji navzlic liberalni vladavini. Srbski socialistični voditelj D. Lapčević je med pogovorom povedal M. Laginji, da se je med bivanjem v Sloveniji tudi osebno prepričal o odlični organizaciji SLS, o »njihovi pobožnosti in materialnem napredku« in poudaril, da »vsi Slovenci obožujejo A. Korošca«.³⁴⁴

Decembra 1919, za obletnico zedinjenja, je škof Jeglič takole označil politično stanje v Kraljevini SHS: »Obletnica je dosti žalostna. V državi vlada še naprej korupcija, lakota, preti, promet železniški je neurejen, draginja vedno večja in vladajo nas demokrati, združeni s socijalci. Imamo pravo diktaturo.«³⁴⁵ Takšno za SLS izredno politično stanje v državi in zlasti v Sloveniji je očitno zrahljalo tudi enotnost v vrstah strankinega vodstva. Liberalni *Slovenski narod* je 22. decembra 1919 analiziral nekatere članke v klerikalnih listih³⁴⁶ in pisal o sporu med štajerskim in kranjskim delom vodstva SLS glede notranje ureditve države in položaja Slovenije. Po pisanju lista je štajersko vodstvo z A. Korošcem na čelu zastopalo monarhistično obliko državne ureditve, medtem ko je bil kranjski del za republikansko državno ureditev.

Na zborovanju Jugoslovanske kmečke zveze, ki je bilo na Vrhniki 21. decembra,³⁴⁷ je A. Korošec ponovil svojo osnovno trditev o vprašanju državne ureditve: »Mi nismo ne centralisti ne decentralisti, ampak mi smo za centralizem v vseh upravnih panogah, kjer je v korist države, in za decentralizem, kjer je v korist prebivalstva. Po našem prepričanju niti najmanj ne škoduje javnemu državnemu jedinstvu, ako bomo imeli po občinah, okrajih in pokrajinah široko samoupravo.« Zaradi počasnega reševanja vprašanja ustanovitve ljubljanske univerze je A. Korošec 20. decembra poslal prosvetnemu ministru V. Marinkoviću v Beograd brzojavko, v kateri je med

³⁴³ *Slovenski narod*, 18. decembra 1919. Ustanovna skupščina NSS je bila 7. decembra 1919, ko so sprejeli tudi strankin program. Glej obširneje: *Jugoslavijska*, 25. januarja 1920.

³⁴⁴ SB LD, 5. zv., str. 24.

³⁴⁵ *Jegličev Dnevnik*, 2. decembra 1919.

³⁴⁶ Zlasti v ljubljanskem *Večernjem listu* in mariborski *Straži* konec 1919. leta, posebej pa v članku dr. F. Kovačiča v *Straži* 20. decembra 1919.

³⁴⁷ *Slovenec*, 23. decembra 1919; *Straža*, 16. januarja 1920.

drugim poudaril: »Prosim, gospod minister, blagovolite ljubljanske vseučiliščne zadeve brzo rešiti, ker bi sicer slovenski narod moral smatrati, da tega ne izvršite iz preziranja in mržnje do njega.«³⁴⁸ Korošček protest je bil v duhu občega spora med vlado in opozicijo, kar je vlado v začetku januarja 1920 privedlo v položaj, da je morala iskati izhod v sporazumu z opozicijo. Poslanci SLS v JK so s seje, ki je bila 4. januarja 1920 v Ljubljani, poslali izvršnemu odboru opozicijskega bloka zahtevo, naj se zaradi težavnih političnih razmer v državi »primernim potom povabi« regent Aleksander iz Pariza. Opozicijskemu bloku, ki ima večino v ZNP, naj bi omogočil vzpostaviti vlado.³⁴⁹

Predsednik ZNP D. Pavlović je po vladnem pooblastilu poslal 16. januarja voditeljem opozicijskih strank pismo in zahteval njihovo sodelovanje pri oblikovanju ustavnega odbora.³⁵⁰ Na sporazumevanje med vlado in opozicijo je vplival tudi regent Aleksander. Stranke je pozval, naj se pomirijo, in zahteval vzpostavitev koncentracijske vlade, ki bi izpeljala volilni zakon v ZNP in objavila volitve za Ustavodajno skupščino.³⁵¹ A. Korošček se je 20. januarja v tej zvezi pogovarjal s predsednikom vlade Lj. Davidovičem,³⁵² potem pa je odpotoval v Ljubljano na posvetovanje z vodstvom SLS.³⁵³ Na zahtevo regenta se je D. Pavlović 4. februarja posvetoval z opozicijskimi voditelji S. Protićem, M. Drinkovićem in A. Koroščem. Takrat so Koroščka po daljšem času spet povabili na sprejem k regentu.³⁵⁴

Uradna pogajanja med vlado in opozicijo so se pričela 8. februarja 1920. V imenu opozicijskega bloka so se z vlado pogajali J. P. Jovanović, A. Korošček in M. Drinković. Navzlic regentovemu posredovanju se na teh pogajanjih niso mogli sporazumeti. Javnosti je DZ poskušala pokazati svoje stališče kot prizadevanje, da bi likvidirala ZNP, ki ni izraz ljudske volje, ter željo, da bi čimprej raz-

³⁴⁸ *Slovenec*, 21. decembra 1919.

³⁴⁹ *Slovenec*, 11. januarja 1920.

³⁵⁰ *Slovenec*, 28. januarja 1920; *Samouprava*, 11. februarja 1920.

³⁵¹ *Politika*, 5. februarja 1920.

³⁵² *Slovenec*, 22. januarja 1920. Ob tej priložnosti je Korošček izjavil Lj. Davidoviću, da JK ne bo nasprotoval vladi v parlamentu ali oviral priprave za Konstituantno. *Politika*, 30. januarja 1920.

³⁵³ *Politika*, 31. januarja 1920.

³⁵⁴ *Slovenec*, 5. februarja 1920. *Politika*, 6. februarja 1920 — list je tedaj objavil, da je opozicijski blok določil za svojega predstavnika na »neuradnih« pogajanjih z DZ A. Koroščka. K. Timotijević je zastopal DZ. Demokrati so napadali A. Koroščka, ki je na pogajanjih izločil predsednika ZNP D. Pavlovića, in ga obtoževali, da namerno zavira pogajanja. D. Pavlović je bil užaljen zaradi takšnega Koroščkovega ravnanja in je zaradi tega obiskal regenta Aleksandra, da bi mu predložil odstop. Vendar pa do tega ni prišlo, ker se je Korošček takoj opravičil regentu zaradi tega »incidenta«. *Politika*, 8. februarja 1920.

pisali volitve. Dejansko pa je DZ računala, da bo prav s svojim zavzemanjem za likvidacijo državnopravnega provizorija in uvedbo ustavnega stanja okrepila svoj strankarski vpliv. Opozicija pa si je po svoji plati prizadevala, da bi čimbolj odložili volitve, tako da bi se lahko najprej utrdila na oblasti, okrepila svoj razmajani položaj in šele potem odšla na volitve.³⁵⁵

Davidovičeva vlada je medtem poskušala objaviti uredbo o občinskih volitvah v Sloveniji in rešiti valutno vprašanje, vendar je zadela ob močan odpor SLS. G. Žerjav je zahteval, naj do 10. januarja 1920 sestavijo glasovalne sezname, SLS pa je njegove kriterije ocenila za nedemokratske in podrejene interesom liberalne stranke v Sloveniji.³⁵⁶ Ostrina kritike SLS je bila naperjena posebej proti omejevanju ženske volilne pravice, saj ženskam z vasi ne bi dali glasovalne pravice, pomenile pa so potencialno glasovalno množico klerikalne stranke. Zaradi tega je SLS povsod po Sloveniji priredila številna protestna zborovanja.³⁵⁷ Vesti, da bo vlada v Beogradu kmalu rešila vprašanja valutne reforme, so zbudile intenzivno dejavnost SLS pri propagiranju zahteve, da bodo dinar in krono zamenjali v razmerju 1:1. *Slovenec* je konec 1919. in v začetku 1920. leta objavil viden članek A. Gosarja o valutni reformi, v katerem je zastopal prav takšen — al pari — kurz pri zamenjavi dinarja in krone.³⁵⁸ Na zborovanju SLS 1. januarja 1920 v Dobropolju je Korošec kot razloge za takšno stališče SLS v valutni reformi poudarjal, da srbske pokrajine ne plačujejo davka, medtem ko ga v Sloveniji kmet plačuje »več kot kdajkoli«.³⁵⁹

Vprašanje valutne reforme je 12. januarja 1920 obravnaval tudi ministrski svet. Ob tej priložnosti so sklenili, da bodo z odlokom ministrskega sveta uveljavili »kurz krone do dinarja takšen, kakršen je, in to je 4:1«, da bodo izdali ustrezne bankovce, »na katerih bi se to razmerje videlo, označene pa bi bile s kronsko in dinarsko vrednostjo v tem razmerju«. Minister A. Kramer se je zavzemal za razmerje 4:1 in je poskušal predloženi načrt valutne reforme finančnega ministra modificirati tako, da bi izdelali dve vrsti bankovcev: »da bi v krajih, kjer je krona, ostala le-ta, kjer je dinar, pa naj bi ostal dinar«. Kramar je sicer zastopal tudi mnenje, naj bi dokončno rešitev valutnega vprašanja prepustili v odločanje parla-

³⁵⁵ *Politika*, 8., 9., 10., 11. in 12. februarja 1920; B. Gligorijević, n. d., 145–147.

³⁵⁶ *Slovenec*, 9. januarja 1920.

³⁵⁷ *Domoljub*, 29. januarja; 19. februarja 1920.

³⁵⁸ *Slovenec*, 30., 31. decembra 1919; 3. januarja 1920.

³⁵⁹ *Domoljub*, 15. januarja 1920.

mentu.³⁶⁰ Takšna odločitev vlade in zlasti stališče A. Kramerja sta zbudila proteste številnih organizacij SLS v Sloveniji.³⁶¹

V Beogradu je po neuspeh pogajanjih s Parlamentarno zajednico kriza demokratsko-socialistične vlade sredi februarja zabredla v končno razdobje. Svoje so prispevali tudi nesporazumi znotraj DZ glede skupščinskih volitev, ko se je S. Pribićević z večjim delom vodstva DZ zavzemal za razpis volitev za navadno ali t. i. »malo« skupščino, medtem ko je Davidović »na svojo roko« zahteval, naj razpišejo volitve le za ustavodajno skupščino.³⁶² Ko je Davidović v imenu vlade predložil regentu Aleksandru ukaz o razpustitvi ZNP in razpisu volitev za Konstituanto, ga regent ni hotel podpisati in vlada je 14. februarja 1920 odstopila.³⁶³

Novi mandatar za sestavo vlade je postal Milenko Vesnić, vendar pa mu zaradi tega, ker DZ ni hotela sodelovati v vladi, ni uspelo sestaviti koncentracijskega kabineta ter je takoj vrnil mandat regentu.³⁶⁴ Novo vlado je 19. februarja 1920 sestavil S. Protić, v njej pa so bili predstavniki opozicijskega bloka, ki je združeval skupno 138 poslancev.³⁶⁵ Svoj vstop v vlado sta NK in JK pogojila z revizijo valutnega vprašanja, torej z zahtevo, naj krono in dinar zamenjajo v razmerju al pari. S. Protić je obljubil, da bo valutno vprašanje predložil parlamentu.³⁶⁶ V novi Protićevi vladi sta JK in SLS dobila troje ministrskih mest: A. Korošec ministrstvo za promet, Ivan Roškar ministrstvo za kmetijstvo in vode in Fran Janković ministrstvo za bogočastje.³⁶⁷ Zavezništvo z Radikalno stranko je prineslo tokrat uspeh Koroščevi »visoki politiki« v osrednjih političnih organih Kraljevine SHS. JDS in JSDS sta odšli takoj v opozicijo.³⁶⁸ Nova Protićeva vlada je sklicala ZNP za 3. marec 1920. V Sloveniji je spet popolnoma zavladala SLS.

³⁶⁰ ARP, Davidovićeve vlada, dok. št. 25, zapisnik seje ministrskega sveta z dne 12. januarja 1920.

³⁶¹ Gospodarske organizacije SLS so imele 27. januarja v Ljubljani protestno zborovanje (*Slovenec*, 28. januarja 1920); Jugoslovanska kmetška zveza je imela protestno zborovanje že 14. januarja. *Slovenec*, 15. januarja 1920; *Straža*, 19. januarja 1920 idr.

³⁶² B. Gligorićević, n. d., 148.

³⁶³ ARP, Davidovićeve vlada, zapisnik seje ministrskega sveta z dne 14. februarja 1920; V. Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, knj. I, Zagreb 1929, 277.

³⁶⁴ ARP, zbirka Lj. Davidovića, dok. 63, pismo M. Vesnića Lj. Davidoviću z dne 17. februarja 1920; *Politika*, 17. februarja 1920.

³⁶⁵ Radikalci 77, JK 19, NK 26, skupina S. Ribarca 6, skupina B. Medakovića 5 in izvenstrankarska skupina 5. *Politika*, 17. februarja 1920.

³⁶⁶ *Politika*, 18. februarja 1920.

³⁶⁷ *Slovenec*, 20. februarja 1920; *Politika*, 20. februarja 1920.

³⁶⁸ J. Brejc je dolžnosti predsednika Deželne vlade prevzel 26. februarja 1920. Takoj je zahteval, naj sestavijo seznam uradnikov, odpuščenih v Sloveniji v času vladanja liberalcev in socialistov, da bi — kot poudarja *Slovenec* 27. februarja 1920 — ugotovili, koliko so jih odpustili na »strankarski osnovi«.

Nasprotja in spori med Demokratsko in Radikalno stranko ter tudi drugimi meščanskimi strankami, zbranimi okrog dveh političnih blokov, so se razvijali vzporedno s hrvatsko-srbskim spopadom, ki je bil po pomenu drugi temeljni razlog notranjepolitične krize in nestabilnosti Kraljevine SHS. Začetek t. i. hrvaškega vprašanja sodi praktično še v čas pred ustanovitvijo skupne jugoslovanske države. Začelo se je s stališčem S. Radića v Narodnem veču SHS, ko je v imenu HPSS zahteval federativno ureditev bodoče jugoslovanske države³⁶⁹ in je ob podpori strankinih delegatov razglasil HPSS za republikansko stranko in ni hotel oditi v Beograd na pogajanja o zedinjenju, zaradi česar so ga izključili iz Narodnega veča SHS.³⁷⁰ Kmalu po ustanovitvi Kraljevine SHS je HPSS uspelo, da je krog svojega republikanskega programa zbrala velik del hrvaških kmetov in je v imenu hrvaškega ljudstva pričela oster boj proti beograjskemu centralističnemu režimu.

Prvotni spor med S. Radićem in S. Pribićevićem ter med HPSS in Hrvatsko-srbsko koalicijo se je že v začetku 1919. leta spremenil v odpor večjega dela hrvaške buržoazije proti velikosrbski hegemoniji.³⁷¹ Čeprav boja proti HPSS — gledano s formalne plati — ni začela Radikalna stranka, glavna predstavница srbske buržoazije in nove državne ureditve, temveč Pribićevićev del Hrvatsko-srbske koalicije, sta te dve skupini pomenili skupaj osnovno in glavno jedro odpora proti zahtevam najmočnejše hrvatske meščanske stranke. Prav v tem vprašanju sta bili, ne glede na vsa svoja nasprotja, vselej enotni, kadar je veljalo preganjati S. Radića in njegovo kmečko republikansko gibanje.

Po nastanku Kraljevine SHS in ustanovitvi prve skupne jugoslovanske vlade je S. Pribićević kot minister za zunanje zadeve v celoti izkoristil oblastni aparat proti S. Radiću in privržencem HPSS. S. Radić pa je še odločneje zastopal nekompromisna opozicijska

³⁶⁹ Na sejah Narodnega veča SHS 23. in 24. novembra 1918 je S. Radić predlagal, naj bi skupno zvezno jugoslovansko državo začasno uredili tako, da bi vrhovno oblast prevzeli srbski prestolonaslednik, hrvatski ban in predsednik slovenskega NS kot »trije regenti« in naj bi ustanovili skupno vladu s tremi ministrstvi (zunanje zadeve, narodna obramba in narodna prehrana). Za vse druge zadeve je S. Radić zahteval, naj sodijo izključno v pristojnost pokrajinskih vlad in skupščin. F. Šišić, n. d., 271. Glej o tem tudi prispevek B. Krizmana *Stjepan Radić u uzama zagrebačkog suda 1919, Hrvatsko sveučilište*, 22. septembra (rujan) 1971.

³⁷⁰ F. Šišić, n. d., 278—279. Glej obširneje: M. Marjanović, *Stjepan Radić*, Beograd 1937, 131.

³⁷¹ Glej obširneje: D. Janković, n. d., 109—113. D. Janković poudarja: »Radić se je ločil od hrvatskih buržoaznih strank, zastopanih v Narodnem veču, s katerimi je dotlej sodeloval, ker je čutil, da jih bo njihova pripravljenost na popuščanje pred Beogradom kmalu pripeljala do njihove kapitulacije pred srbsko dinastijo in srbsko buržoazijo«, (110).

stališča proti režimu v Beogradu ter ni hotel priznati ZNP in sodelovati v njegovem delu. Na seji HPSS 3. februarja 1919, zatem v politični agitaciji, ki je sledila tej seji na Hrvaškem in v Slavoniji, ter s poslano spomenico mirovni konferenci v Parizu je S. Radić propagiral nepriznavanje prvodecembrskega akta, sprejetega brez volje hrvaškega ljudstva, in je zahteval njegovo revizijo s sklicanjem hrvaške konstituantne, ki bi razglasila Hrvatsko za nevtralno državo (republiko) v okviru federativne Jugoslavije.³⁷² Tudi glavni odbor HPSS je 8. marca 1919 zanikal pravno veljavnost Kraljevine SHS in Radić je ta sklep izročil francoskemu vojaškemu odposlanstvu v Zagrebu. Zatem so ga obtožili, da je pripravljaj »republikansko vstajo na Hrvatskem«, in ga 25. marca na ukaz S. Pribičevića zaprli skupaj s frankovskima voditeljema dr. Prebegom in Pazmanom.³⁷³

Ustanovitev Demokratske stranke je še bolj poglobila nasprotja med »prečanskimi« demokraci in HPSS. Demokratska skupina iz Hrvatske v okviru DS s S. Pribičevićem na čelu si je podobno kot liberalni politiki v Sloveniji prizadevala z vsemi sredstvi odriniti močnejšo politično stranko na Hrvatskem — HPSS — in si prilastiti pravico legitimnega predstavnika hrvatskega ljudstva. Zato je bila tudi pobudnica in nosilka politike »močne roke« do hrvatskega vprašanja, kar je bila temeljna značilnost njenega stališča do HPSS vse do sprejetja vidovdanske ustave. DS je s položaja oblasti oblikovala politiko centralizma, integralnega jugoslovanstva in unitarizma in je vso svojo akcijo usmerila v dušenje hrvatskega nacionalnega gibanja. Glede vsiljevanja centralistične državne ureditve, zaničanje obstoja hrvatskega narodnostnega vprašanja in njegovega uvrščanja v okvire pojavov »plemenskega separatizma« je bila usodnega pomena vladavina demokratsko-socialističnega bloka Lj. Davidovića 1919/1920. leta.³⁷⁴ Za DS je bila politika unitarizma sočasno tudi program za krepitev in večji strankin vpliv na področju Hrvatske in Slavonije, Slovenije in Srbije, kjer so HPSS, SLS in Radikalna stranka pomenile prevladujoče politične sile. Politika sile in represalij, ki so jo izvajali demokraci na Hrvatskem in v Slavoniji ter v manjši meri tudi v Sloveniji, je dosegla prav nasproten učinek od tistega, ki so ga pričakovali: v teh deželah so se okrepile sile, ki so

³⁷² AJ, fond: ministarstvo pravde, 67—101—20. Obtožno gradivo s procesa proti St. Radiću.

³⁷³ D. Janković, n. d., 111; *Sten. beleške PNP*, 1919, I, 26. marca 1919, 155—156.

³⁷⁴ B. Gligoričević, Demokratska stranka prema hrvatskom pitanju 1919—1929. (Poročilo s kongresa zgodovinarjev Jugoslavije v Sarajevu 1965. leta).

se borile proti unitaristični in centralistični politiki Demokratske stranke.

Nasprotje med slovenskimi in hrvatskimi meščanskimi strankami, ki ga je bilo videti že v nesoglasjih v Narodnem veču SHS glede načina in oblik ustvarjanja skupne jugoslovanske države, se je prav kmalu javno pokazalo po njeni ustanovitvi, v režiji buržoaznih politikov pa je povzemalo vse bolj značaj političnega spopada na narodnostni osnovi. Medtem ko so slovenski liberalci, vezani na Pribečevičevo skupino Hrvatsko-srbske koalicije ter kasneje v okviru DS, kazali odkrito sovraštvo do republikanskih zahtev hrvatske buržoazije, Slovenska ljudska stranka, ki je imela skoraj enako stališče do HPSS, takoj spočetka na političnem področju ni javno pokazala negativnega gledišča. V prvem razdobju političnega tipanja in taktiziranja, ko je SLS na Hrvatskem razen Hrvatske pučke stranke zgubila vse druge politične zaveznike, je bila ost javne kritike vodstva SLS naperjena predvsem proti hrvatskemu gospodarskemu izolacionizmu, ki se je kazal posebej v razmerju do slovenskih potreb po živilskih proizvodih.

J. Brejc je kot poverjenik slovenske Narodne vlade 16. januarja 1919 govoril na zboru SLS v Ljubljani o dualizmu, ki obstaja med Slovenijo in Hrvatsko in ki se je takrat kazal najbolj v tem, da Hrvatska ni odgovarjala na slovenske zahteve po pomoči v živilih. »Mi živimo danes napram Hrvatski v istih razmerah kot je prej stara Avstrija z Madžarsko. Prej smo imeli eno državo pa so Madžari odirali Avstrijo kakor pri nas danes hrvatski judje,« je dejal Brejc ob odobravanju prisotnih poverjenikov SLS in poudaril na korcu: »Hrvatska mora pomagati! Ako imamo skupno streho, moramo imeti skupno mizo.«³⁷⁵ Istega dne je na zborovanju štajerskega dela SLS v Mariboru član vodstva stranke in poverjenik Deželne vlade K. Verstovšek hvalil zasluge Srbov iz Srbije za osvoboditev in združitev slovenskega ljudstva in poudarjal naslednje: »Kakor nam je Srbija pripomogla v političnem oziru, tako nas bo Srbija tudi rešila gospodarskega poloma.«³⁷⁶ Obe izjavi vodilnih politikov SLS simbolično izražata tudi temeljno politično opredelitev stranke do spočetka hrvatsko-srbskega spora. Slovenska ljudska stranka, naslonjena na Radikalno stranko, se je že od začetka načelno vezala na njeno politiko do hrvatskega vprašanja.

³⁷⁵ *Slovenec*, 17. januarja 1919.

³⁷⁶ *Stráža*, 17. januarja 1919.

Zahteve vodstva HPSS, izražene na seji 3. februarja 1919 v Zagrebu, so pomenile izzivanje tudi za SLS, da je zavzela stališče do S. Radića in njegovega gibanja na Hrvatskem. Toliko prej, ker je po »uspehah pogajanjih« med predstavniki HPSS in SLS januarja 1919 v Ljubljani S. Radić pričel napadati A. Korošca in njegovo politiko do Beograda.³⁷⁷ V pismu Iz. Cankarju, poslanem 4. februarja 1919 iz Beograda, je A. Korošec označil politični položaj na Hrvatskem in svoj odnos do HPSS z naslednjimi besedami: »Tukaj se z velikim zanimanjem opazuje separatizem na Hrvaškem in še z večjim vesti, ki prihajajo o boljševističnih gibanjih na Hrvatskem. Tam vlada neka hipnoza. Tudi ljudje, ki imajo kakšno posestvo, so lačni še večje zemlje. Zato pravijo, da se boljševizem hitreje širi, kot drugod, in da je gibanje še nevarno.

Hrvaško separatistično gibanje je brez točno fiksirane vsebine, sicer pa se javlja v velikem srdu proti Srbom. Kak pomen ima to, Bog ve. Moram reči, da ne najdem povoda, da bi Slovenci delali separatistično politiko, kajti tukaj uživajo Slovenci vse simpatije. Težave se nam delajo le od Hrvatov ...«³⁷⁸

Naslednjega dne, 5. februarja, je *Slovenec* v članku »Hrvatski kaos« kritiziral sklepe zborovanja HPSS z dne 3. februarja. S. Radića je obtoževal zaradi nedoslednosti in nelogične taktike v njegovi republikanski politiki in izražal presenečenje, da mu lahko sledijo politiki iz vodstva HPSS, kot so Kovačević, Jelžabetić, Maček in Basariček, saj so »razboriti in dobri ljudje«. *Slovenec* je obsojal dalje Radićeve napade na SLS, opozarjal, da je bil Radićev strah pred veliko Srbijo naiven in nepotreben, in sklepal na koncu: »Zdi se nam ob kritičnem opazovanju celega Radićevega delovanja v javnosti, da imamo pred seboj tragedijo nadarjenega človeka, a tudi traged. stranke, ki je kljub svojim mnogim zmožnim ljudem in kljub lepemu malokmetijskemu programu, katerega bo na Hrvatskem treba realizirati, obsojena na brezpomembnost in izpostavljenost smešenju. Stranka, ki ne more naprej, ker jo vodi voditelj v vedno nove zagate in ji vsiljuje svojo nelogično politično taktiko. Treba bo pač reorganizacije v vodstvu ali vsaj kritične kontrole vodstva ter temeljite revizije zadnjih sklepov.« Nestrpnost vodstva SLS do HPSS postaja razumljiva, če upoštevamo, da je bila ta stranka poglavitna nasprotnica načrtov SLS, da bi na ozemlju Hrvatske

³⁷⁷ *Slovenec*, 5. februarja 1919.

³⁷⁸ A-IZDG, pismo A. Korošca Iz. Cankarju, Beograd, 4. februarja 1919.

ustvarila močno kmečko katoliško stranko v okviru Jugoslovanske ljudske stranke.

Iskre sovražnosti, ki so se »skoro vsak dan« utrinjale med Ljubljano in Zagrebom, je poskušal pojasniti in nanje pomirljivo vplivati v javnosti član vodstva JDS G. Žerjav. V obširnem uvodniku, ki ga je objavil *Slovenski narod*, je poudarjal, da je prišlo do sporov takoj potem, ko so izginile nekdanje državne meje med Slovenijo in Hrvaško, da so odnosi tako občutljivi, da je nastala »iz čisto trgovske afere (je) čez noč ‚narodna‘ afera«, da je razloge spora treba iskati v dejstvu, da Slovenci nimajo državne tradicije, da pa so Hrvate vzgajali v njenem duhu in da preživljajo v novi državi »krizo idealov«, da se jim zdi, da so dobili manj svobode, »novi jarem« itd. »V resnici smo preskočili v par tednih eno celo fazo,« je pojasnjeval dalje Žerjav, »na katero je bil narod vzgojen in neposredno smo stopili v višji štadij svobode, za katerega nismo bili morda vsi še pripravljeni. Slovenci večinoma te tragike ne razumemo; nič zgodovine, zraven pa nemška palica, zdaj pa italijansko-nemški nož, nas vzgajajo, da vidimo spas v *kreпки celoti* vsega naroda.« Svoj unitaristični in centralistični koncept, ki ga je ponujal za rešitev krize odnosov med Slovenijo in Hrvaško, je Žerjav poskušal podkrepiti tudi z besedami A. Korošca: »Mi Slovenci nimamo časa, da se prepiramo radi novih gesel — federalizem, centralizem.«³⁷⁹

Toda prav zaradi boja HPSS za avtonomijo in proti centralizmu je vodstvo SLS s simpatijami gledalo ta del programa S. Radića, ki je sočasno tolmačil tudi dobršen del avtonomističnih teženj SLS. »Za državo bi bilo škodljivo, morda usodno, ko bi se zgodovinsko-avtonomistične težnje Hrvatov zadušile s premočjo večine, pohodile z glasovanjem par force,« je poudarjal *Slovenec* v števil. 23. februarja 1919. — »Nam Slovencem je ob teh debatah srce mirno: skozi stoletja smo živeli v umetnih, nenaravnih mejah, ki so nas državno in narodnostno le ločevale, ne družile. Hrvatska duša je drugačna: oni so imeli svojo državo, svoj sabor, svojega bana, zastopnika nekdanjih narodnih kraljev. Kakor ni bila Srbija brez notranjih bojov in srčnih krčev, preden je heroično žrtvovala svojo samostojno državnost, tako je razumljivo, da se tudi Hrvatska upira odpravi stanov, ukoreninjenih v tradiciji. Prijateljski sporazum je tu boljši kot trda pest.« Ob zgledu preganjanja HPSS zaradi njene ga republikanstva in opozicije do centralističnega režima so vodite-

³⁷⁹ *Slovenski narod*, 5. februarja 1919.

lji SLS, ki so bili v vladi Kraljevine SHS eden od vzvodov tega režima v želji, da bi se obdržali v vrhovih državne oblasti, najlepše videli, kako nevarne in neprijetne so bile zahteve po radikalni avtonomiji. Po prvih radikalnejših napadih, poučena tudi z izkušnjami HPSS, je SLS v nadaljnjem boju za avtonomijo Slovenije iskala manj nevarne poti in modificirane oblike neodvisnega gospodarjenja v »svoji hiši«.

Tudi razmerje SLS do drugih meščanskih strank na Hrvatskem ni bilo prijateljsko. Ko sta se Starčevićeva Hrvatska stranka prava in Napredna demokratska stranka (Lorković, Šurmin idr.) združili v Hrvatsko zajednico ter v Narodni klub v ZNP, je vodstvo SLS v tej novi hrvatski politični formaciji prav tako videlo nevarnost za interese klerikalnega gibanja in strank na Hrvatskem, v Dalmaciji, Bosni in Hercegovini. Ocenjujoč Hrvatsko zajednico za nacionalistično »plemensko« politično organizacijo, je *Slovenec* poudarjal: »Mi vidimo v tem stapljanje dveh negativnih enot in to je glavni razlog, da ne moremo verjeti v pozitiven uspeh nove tvorbe.«³⁸⁰ Kasnejše sodelovanje JK in NK v novi Protičevi vladi in v opoziciji v času Davidovičeve vladavine je bilo predvsem plod političnih kombinacij Radikalne stranke, ki je v boju proti DS iskala oporo predvsem pri teh dveh političnih skupinah. V takšni luči je bilo sodelovanje med SLS in Hrvatsko zajednico hladno in neiskreno. Njegov pravi motiv je bilo obojestransko prizadevanje, da bi s pomočjo radikalcev ostali v vrhovih državne oblasti in se tako postavili po robu pritisku domačih političnih tekmecev na Hrvatskem in v Sloveniji. M. Laginja, predsednik NK, ni prikrival nenaklonjenosti do A. Korošca, predsednika JK, s katerim je sicer dolgo politično sodeloval. Laginja je v svojem dnevniku med drugim zapisal, da je bil A. Korošec neprimeren za sodelovanje z manjšimi partnerji, ker je na političnih pogajanjih vedno mislil na »svojo vodilno vlogo«, kar je — kot trdi Laginja — večkrat oviralo sporazumevanje.³⁸¹

Meščanske stranke so se 1919. leta borile za oblast predvsem glede socialnih vprašanj in notranje državne ureditve. Vendar to ni moglo prikriti tudi spopadov zaradi narodnostne nestrpnosti, ki se je kazala najbolj v odnosih med srbsko in hrvatsko buržoazijo, med Srbi in Hrvati. »Sovraštvo do Hrvatov in Slovencev se dočaj čuti,« je aprila 1919 zapisal J. Jovanović-Pižon v svojem *Dnevniku*.³⁸² Nesoglasja med Srbi in Hrvati in Slovenci je poskušal »pojasniti«

³⁸⁰ *Slovenec*, 21. maja 1919.

³⁸¹ SB LD, I, 1919, zv. 3, str. 24.

³⁸² AJ, MID, JJP, *Dnevnik*, 13. aprila 1919.

na primer tudi Stanoje Stanojević, in sicer tako, da je krivdo valil na Slovence in posebno na Hrvate, češ da se zaradi tega, ker so stalno živeli pod tujimi državami, proti katerim so se borili, ne morejo privaditi »svoje« nove države, do katere ne kažejo »zadosti zavesti in dolžnosti«. ³⁸³ Olje na ogenj narodnostne nestrpnosti je prilival tudi regent Aleksander, ki je poskušal »zaplesti in komplicirati notranje odnose v državi, da bi imel tako priložnost za posredovanje in izvajanje svoje volje... Regent je s svojim obnašanjem in svojim vplivom na obči tok državne politike prispeval, da se je hrvatsko vprašanje kompliciralo«. ³⁸⁴ Gledana v celoti, je bila politična situacija na Hrvatskem v začetku 1920 zelo kritična. F. Potočnjak je februarja 1920 opozarjal regenta Aleksandra, da na Hrvatskem »vse vre od nezadovoljstva«, ki lahko ogrozi dinastijo in državo. ³⁸⁵ Vzpostavitev Protičeve vlade februarja 1920 je bila posledica poskusa, da bi politično krizo rešili tako, da bi predstavnikom hrvatske in slovenske buržoazije dali nekaj koncesij. ³⁸⁶ Ena od prvih političnih potez vlade S. Protića je bila, da je iz zavora spustila S. Radića.

Slovenske meščanske stranke so se v hrvatsko-srbskem sporu postavile na stran Srbov in Srbije tudi zaradi tradicionalnega občutka Slovencev, da jih številnejši in »državotvorni« hrvatski nacionalni element ogroža; to je prinašalo bojazen pred hegemonijo sosednje Hrvatske. ³⁸⁷ Oddaljena in tako za neposredne spopade manj nevarna Srbija se je slovenskim meščanskim politikom zdela primernejši partner za sodelovanje in oporo, toliko prej, ker so računali, da bo kot najmočnejši narod v jugoslovanski državi dovolj močna nasprotna utež neposrednim slovenskim sosedom — Hrvatom. I. Meštrović trdi, da so slovenski liberalci še pred zedinjenjem računali, da bosta slovensko-srbski sporazum in zveza lahko »Hrvatsko prilagodila položaju«. ³⁸⁸ Podobnega mnenja so bili tudi voditelji SLS,

³⁸³ *Politika*, 14. novembra 1919.

³⁸⁴ A-VII, kut. 61, f. 1, red. br. 36, dr. L. Marković, *Uspomene*, 24–26.

³⁸⁵ F. Potočnjak, *Malo istine iz naše nedavne prošlosti*, Zagreb 1921, 9.

³⁸⁶ B. Gligorić, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini SHS*, 149.

³⁸⁷ O tej »hrvatski hegemoniji« piše na primer tudi Drag. Gustinčič v prispevku »Dr. Antun Korošec«, objavljenem v časopisu *La Yougoslavie*, II-eme An, N° 17 et 18, Geneve, 15. novembra 1918, 297–301. Gustinčič sodi, da je bila tudi izvolitev A. Korošca za predsednika Narodnega veća SHS dejansko demonstracija volje Hrvatov da bi se odrekli »plemenske hegemonije« v jugoslovanski državi, torej Državi SHS (300).

³⁸⁸ I. Meštrović, *Uspomene*, 120. Meštrović navaja, da mu je med srečanjem v Parizu po ženevskih pogajanjih G. Zerjav v prisotnosti M. Draškovića in A. Korošca dejal, da se »Srbi in Slovenci izvrstno razumejo«, da »imajo Srbi rajši Slovence kot Hrvate, Slovenci pa spet Srbe. Tako je dobro. Vi Srbi z vzhoda, mi Slovenci pa z zahoda in Hrvatje se bodo prilagodili položaju«. Zaradi tega je Meštrović imenoval Zerjava »odvratni kranjski birič«.

predvsem A. Korošec, ki se je v oceni bodočih odnosov v skupni jugoslovanski državi še pred njenim nastankom opredelil za Srbijo, njeno najmočnejšo meščansko stranko in dinastijo Karađorđevićev. Po zapisku J. Jovanovića v njegovem *Dnevniku* (28. maja 1919) je I. Meštrović trdil, kako je Korošec govoril, »da se morajo Slovenci držati Beograda, ker bodo na ta način onemogočili Hrvate, da bi stiskali Slovence — pri Hrvatih pa je čutiti to tendenco. Beograd hoče spet tlačiti Zagreb in tako je to prišlo prav«. Meštrović je obtoževal Slovence zaradi separatizma in poudarjal Jovanoviću, da bo (Srbija; op. M. Z.) imela dosti težav z njihovimi »stremušskimi težnjami«.

»Naša edina rešitev (je) Srbija,« je pisala mariborska *Straža* avgusta 1919, ko je odgovarjala na obtožbe, da je A. Korošec Slovence prodal Srbom. »Lastne republike torej nismo mogli proglašiti. Morali smo se ali osloniti na Srbijo, ki je član antante in ima pri njej precejšen ugled, ali pa trpeti, da dela antanta z nami kot s svojimi sovražniki, kakor hoče... Ob razsulu Avstrije ni bilo več vprašanja, če je komu Srbija všeč ali ne, morali smo k njej, da rešimo, kar je mogoče rešiti, mi nismo mogli staviti nobenih pogojev, bili so Srbi, ki so imeli besedo in reči moramo, da so nas sprejeli kot nesrečne brate, dasiravno bi nas bili lahko sprejeli kot izdajalce jugoslovanskega naroda, ker smo se borili z Avstrijo zoper Srbijo. Mi smo potrebovali Srbe, ne oni nas,« je poudarjala *Straža*³⁸⁹ v času, ko je bil padec Davidovićeve vlade le vprašanje dni in ko je pritisk Hrvatske, da bi si prilastila dele slovenskega Prekmurja, dosegel kritičen obseg.³⁹⁰

Zaradi svoje naslonitve na Srbijo so Slovensko ljudsko stranko že od prvih dni političnega delovanja v skupni jugoslovanski državi obtoževali, da je srbsko-hrvatski spor izkoriščala za svoje stran-

³⁸⁹ *Straža*, 22. avgusta 1919.

³⁹⁰ *Murska straža* (glasilo obmejnih Slovencev, Radgona), 30. avgusta 1919. List poudarja, da so hoteli Hrvati dolinjelendavski del Prekmurja priključiti k Hrvatski in so za to zbrali 2000 do 3000 podpisov in poslali to zahtevo v Beograd. *Murska straža* je zaradi tega ostro protestirala. Dejansko so potem, ko je jugoslovanska vojska v prvi polovici avgusta 1919 zasedla Prekmurje, vzpostavili začasno vojaško upravo s civilnim komisarjem, ki je bil spočetka v Radgoni, po 6. septembru pa v Murski Soboti. Potem ko so v zahodnem Prekmurju začeli oblast prevzemati Slovenci, so enako počeli Hrvati v jugovzhodnem delu. Takšen razvoj dogodkov je prekinil sklep ministrstva za notranje zadeve Kraljevine SHS z dne 2. septembra 1919, po katerem naj celotno okupirano Prekmurje ostane do ustavne odločitve enotno pod oblastjo civilnega komisarja, ki naj bi ga izvolila Deželna vlada (*Murska straža*, 27. marca 1920). Glej obširneje: L. Bogačaj, *Uprava v Sloveniji od prevrata 1918 do izvršitve vidovdanske ustave, Slovenci v desetletju 1918—1928*, 376—377. O slovensko-hrvatskem sporu zaradi Prekmurja glej tudi članek F. Kovarčiča *Prekmursko vprašanje*, objavljen v listu *Slovenec* 26. avgusta 1919, ter spis J. E. Klekla »odgovor na obtožbo« v Pokrajinskem arhivu v Mariboru (PAM).

karske in narodnostne interese.³⁹¹ V razdobju 1918—1920, ko je bil hrvatski narodnostni odpor proti velikosrbski hegemoniji, unitarizmu in centralizmu v fazi združevanja in konstituiranja, ne bi mogli trditi, da je SLS v praktični politiki gradila dosti na dobičku iz spopada med Beogradom in Zagrebom, torej na sporu med srbsko in hrvatsko buržoazijo.

³⁹¹ Na nedatiranem osnutku (verjetno iz tridesetih let) je A. Korošec svojeručno zapisal naslednje: »Korošec-Slovenac. Čujem, da se mi predbacuje, da ja kao Slovenac nemam dovoljno razumevanja za sukobe između Srba i Hrvata, kao da se to mene ne tiče. Ja se moram od takvih predbacivanja ograditi, ja toliko i tako duboko osjećam za našu otadžbinu, da me boli sve što nije na korist i boljitak naše državne zajednice. I kao Slovenac mogu baš za se pretendirati sve uslove, da ladno i objektivno presudjujem sve nesporazume između Srba i Hrvata . . .« FAM, A. Korošec, korespondenca (zapuščina), evid. št. 7-IV/29b-1958.

V.

SLS V ČASU PREDHODNIH UKREPOV ZA SPREJETJE USTAVE DO ODHODA V OPOZICIJO KONEC 1920. LETA

Razvoj političnih odnosov med meščanskimi strankami v boju za oblast 1919. leta, zlasti spopadi in nasprotja med dvema najpomembnejšima političnima skupinama v Začasnem narodnem predstavništvu — Demokratsko in Radikalno stranko — so resno ogrožali notranjo trdnost Kraljevine SHS. Počasno reševanje socialnih vprašanj in v osnovi nerešeno narodnostno vprašanje sta zbuiali nezadovoljstvo med ljudstvom in močno politično opozicijo do vladajočih struktur in centralističnega režima. Pretila je nevarnost, da bi se opozicijsko razpoloženje utegnilo razširiti tudi na tiste politične stranke in skupine, ki so v prvem razdobju zaradi zedinjenja in utrjevanja skupne države podpirale politiko centralizma in nedemokratske ukrepe, ki so spremljali to politično usmeritev. Večja nevarnost zaradi organiziranih akcij revolucionarnega delavskega gibanja, ki ga je vodila SRPJ (k), ter tudi nezadovoljstvo kmetov v dobršnem delu države — zlasti na Hrvatskem in v Slavoniji pod vodstvom HPSS — sta prisilila vladajoče buržoazne kroge, da so se lotili odločnejših ukrepov za zaščito in ohranitev meščanske ureditve. Ena od prvih takšnih akcij je bila vzpostavitev Protičeve vlade v februarju 1920. leta. Dvor in vladajoči velikosrbski krogi so sodili, da bo politično krizo moč rešiti z nekaterimi koncesijami glede oblasti predstavnikom hrvatske in slovenske buržoazije, pri tem pa je ostalo nespremenjeno temeljno stališče Demokratske zajednice in dvora: prisiliti hrvatsko in slovensko buržoazijo, da bosta sprejeli centralistično državno ureditev.³⁹²

³⁹² B. Gligoričević, n. d., 149—150.

V času vzpostavitve Protičeve vlade v februarju 1920 je bilo razmerje sil v ZNP naslednje: DZ je imela 105 poslancev, RS 76, NK 27, JK 19, socialisti 14, v tistem času ustanovljeno Združenje poslancev zunaj strank (sestavili so ga neodvisni poslanci: Črnogorci in disidenti DZ) z J. Smodlako na čelu 16, Črnogorci 10, skupina S. Ribarca 6, Neodvisni demokrati 5, na novo ustanovljeni Bunjevačko-šokački klub 5 in Republikanski klub 5 poslancev. Od skupnega števila 288 poslancev v ZNP je vladi parlamentarne skupnosti uspelo zbrati vsega 133 poslancev,³⁹³ to pa ni zadoščalo za izglasovanje zaupnice vladi v ZNP, kjer so o vladni deklaraciji razpravljali od 5. do 13. marca 1920.³⁹⁴ Opozicijsko stališče DZ in sorodnih političnih skupin je onemogočalo normalno delo parlamenta in pripeljalo Protičevo vlado v podobno krizno stanje, v kakršnem je bila poprej Davidovičeva vlada. To je pomenilo, da je bila prisiljena delovati zunaj parlamenta. Potem ko je Smodlakova »izvenstrankarska skupina« odrekla vladi podporo, se je Protičeva vlada lotila neposrednih pogajanj z DZ.³⁹⁵ V političnih krogih v Beogradu so pričakovali, da bo N. Pašić, ki je takoj po vrnitvi iz Pariza začel široka posvetovanja, dosegel sporazum z DZ. Toda demokrati so vztrajno zavračali pogajanja in zahtevali odstop Protičeve vlade.³⁹⁶ Na pogajanjih med RS in DS je Slovenska ljudska stranka spet zastopala nujnost ustanovitve koncentracijskega kabineta.³⁹⁷ Sejo ZNP so preložili na 19. april 1920.

Zamenjava liberalcev s klerikalno politično garnituro v Deželni vladi je prinesla tokrat za posledico izjemno oster spopad med SLS in JDS. Zaostrili so se tudi odnosi med SLS in JSDS in tako se je SLS, ko je centralna vlada 25. februarja imenovala J. Brejca za novega predsednika Deželne vlade,³⁹⁸ znašla v zelo težavnem položaju na poti ponovne vzpostavitve svoje oblasti v Sloveniji. Shod JDS, ki je bil 29. februarja v dvorani hotela Union v Ljubljani in na katerem sta sodelovala tudi voditelja DS, bivša ministra S. Pribičević in P. Marinković, je potrdil politiko opozicije JDS do nove De-

³⁹³ *Politika*, 28. februarja in 6. marca 1920. Parlamentarno zajednico so sestavljali radikalc, NK, JK, nacionalisti S. Ribarca in neodvisni demokrati B. Medakovića.

³⁹⁴ *Sten. beleške PNP*, 1920, IV, 71 in 77 r. s., 5. in 13. marca 1920, 219–221; 374. Po odločitvi ZNP je znašal kvorum 146 poslancev. Glej tudi: M. Mikuž, n. d., 162.

³⁹⁵ Pogajanja med S. Protičem, M. Draškovićem in J. Smodlako o sestavi medstrankarske vlade so bila 17. in 20. marca 1920, končala pa so se neuspešno. *Politika*, 19. in 21. marca 1920.

³⁹⁶ *Politika*, 24. marca 1920.

³⁹⁷ *Straža*, 31. marca 1920.

³⁹⁸ *Slovenec*, 26. februarja 1920.

želne vlade.³⁹⁹ Sklepe o zavrnitvi povabila J. Brejca, naj sodelujeta pri sestavljanju Deželne vlade, sta vodstvu JDS in JSDS uradno sprejeli na svojih sejah 2. marca 1920, ko je tudi v JSDS formalno prišlo do razcepa na desničarsko in komunistično krilo.⁴⁰⁰

Ministrski svet je 5. marca imenoval Deželno vlado za Slovenijo, v kateri so poleg predsednika J. Brejca tudi vsi drugi poverjeniki bili pripadniki SLS.⁴⁰¹ Ta homogena klerikalna vlada se je po običaju, kakršnega je uveljavila tudi prejšnja, liberalna, takoj lotila »čistke« v organizacijah uprave in oblasti v Sloveniji in je na pomembnejša mesta imenovala privrženca SLS. V rednem poročilu, ki ga je novi poverjenik Deželne vlade za notranje zadeve B. Remec v začetku marca 1920⁴⁰² poslal Ministrstvu za notranje zadeve v Beogradu, je politični položaj v Sloveniji označil za nestabilnega, politično življenje pa v vrenju. Poročilo je poudarjalo, da bi bilo za uravnoteženje političnega položaja v Sloveniji nujno čimprej razpisati občinske volitve in volitve za Konstituantno. Nadalje je poudarjalo zahtevo, naj bi se ne vtikali v avtonomijo občin v Sloveniji, na katero se je — kot pravi — ljudstvo navadilo »še pod Avstrijo« in glede katere je posebno občutljivo. Za najpomembnejši pojav v strankarskem življenju v Sloveniji je ocenjena ločitev komunističnega krila iz JSDS in zbliževanje umerjene frakcije in mlajše radikalne struje v JDS, medtem ko za Samostojno kmečko stranko poudarja, da v Sloveniji vse bolj zgublja vpliv »na deželi«.

Oblikovanje homogene Deželne vlade SLS najbolj kaže, kakšnega pomena je bilo za politiko te stranke do Beograda in v Sloveniji dejstvo, ali je na vladi ali v opoziciji. Politika nihanja in preobratov, ozko vezana na politiko močnejših partnerjev, značilna za manj pomembne politične stranke in skupine, kakršno so posebej pripisovali vodstvu SLS, je bila temeljna varianta v boju za oblast. Pred napovedanimi občinskimi volitvami in volitvami za Ustavodajno skupščino je bilo zelo pomembno, ali je stranka na oblasti ali v opoziciji. Vodstvo SLS je dobro ocenilo pomen te okoliščine in pomembnost političnega trenutka. V želji, da bi čim dalje ostala na oblasti, tako zaradi krepitve svojega položaja v Slo-

³⁹⁹ *Slovenski narod*, 1. marca 1920; *Slovenec*, 2. marca 1920.

⁴⁰⁰ *Jugoslavija*, 4. marca 1920.

⁴⁰¹ B. Remec, za notranje zadeve; K. Verstovšek, za prosveto in bogočastje; J. Fon, za pravosodje; A. Gosar, za socialno skrbstvo; J. Jan, za kmetijstvo, in D. Serbec, za javna dela. *Slovenec*, 6. marca 1920.

⁴⁰² AS, predsedstvo Deželne vlade, situacijska poročila 1920. Sit. poročilo št. 2963. Poročilo je brez datuma, vendar je iz stavka o ločitvi komunistične struje od JSDS, ki je bila »minuli teden...« (torej 2. marca 1920.; M. Z.), moč sklepati, da sodi v prvo polovico marca 1920.

veniji kot zaradi vpliva na nadaljnji razvoj vprašanja notranje državne ureditve, je SLS začela podpirati radikalnejšo centralistično politiko, ki jo je vse bolj zagovarjala tudi RS v prizadevanjih, da bi se z DS lažje sporazumela glede reševanja ustavnega vprašanja. Po vstopu v vlado je JK kazal vse več popustljivosti tudi do predložene rešitve valutnega vprašanja. Klerikalni tisk je začel pogostejše poudarjati »državotvornost« SLS, njeno jugoslovansko usmeritev ter tradicijo in podpiranje utrditve Kraljevine SHS;⁴⁰³ pri tem je posebno prednjačila mariborska *Stráža*, ki je bila pod neposrednim vplivom A. Korošca in je veljala za tolmača njegove politike.

V začetku marca je *Stráža* objavila dva vidna uvodnika, ki sta želela ob vprašanju notranje državne ureditve »trezno in mirno« izraziti stališče SLS. V uvodniku pod naslovom »Republika«⁴⁰⁴ je bilo poudarjeno, da sta republikanska misel in republikansko razpoloženje pri Slovencih nastala šele v trenutku razpada Avstro-Ogrske, ko so »čez noč« tudi najbolj zagrizeni monarhisti v Sloveniji, kot poudarja list, postali republikanci. »Iz srda do habsburške dinastije, ki je povzročila toliko zla in trpljenja, je vzkipelo v duši našega človeka sovraštvo do vsake dinastije sploh in do monarhične oblike vladanja, ter je zakričal: Živijo republika!« Ko so se duhovi pomirili — pojasnjuje dalje *Stráža* — je prenehalo obstajati republikansko gibanje, kolikor je pomenilo »instinktiven in podzavesten« izraz ogorčenja proti vojnemu trpljenju in habsburški dinastiji. »Ostalo je samo še načelno republikanstvo, ki izvira iz utrjenega prepričanja in pa republikanstvo, ki ima svoje kali v načelnem nasprotju do našega naroda in države«. V razvoju politične misli je slovensko ljudstvo od avstrijskega monarhizma, po anarhističnem komunizmu in »podzavestnem republikanstvu« prišlo do jugoslovanskega monarhizma »iz polnega prepričanja svojega razuma« in tako v »ogromni večini« postalo vdano dinastiji Karađorđevićev in monarhističnemu načelu, ki je »v sedanjih razmerah pri nas (to) edino mogoča oblika vladavine«. Republika je najprimernejša oblika vla-

⁴⁰³ Tako na primer *Slovenec* 29. februarja 1920 poudarja med drugim tudi naslednje misli: »Popolnoma napačno bi bilo misliti, da je Jugoslavija plod onih zadnjih mesecev pred polomom. Kriva bi bila trditev, da je šele par sto strojnih pušk preustrojilo mišljenje trinajstih milijonov Jugoslovancev in jim vilo ono odporno in napadalno voljo, ki je slednjim dosegla svoj cilj — narodno državo... Danes je Slovenija najbolj kulturn del Jugoslavije. Tiho, nepretrgano prosvetno delo kršćanskih organizacij je ustvarilo moderno Slovenijo in je dalo ljudstvu predpogoje, da so postali Jugoslovanci.«

⁴⁰⁴ *Stráža*, 1. marca 1920. Za razumevanje pojava republikanskega razpoloženja v Sloveniji konec prve svetovne vojne je dosti podatkov tudi v Jegličevem *Dnevniku*.

davine, poudarja list, toda vprašanje je, ali je ljudstvo, ki se je komaj rešilo suženjstva, zrelo za takšno obliko državne ureditve.

Po drugi strani *Straža* opozarja, da je zedinjenje s Srbijo zavezalo vse Jugoslovane, da so priznali in sprejeli njeno monarhistično ureditev, ter v tej zvezi sklepa takole: »Republika ali monarhija torej pri nas ni zadeva, o kateri bi se dalo razgovarjati, ampak držati moramo samo, kar smo prisegli. Neumno je tudi reči: monarhisti smo do konstituante, potem pa kakor odloči prvi državni zbor. Monarhija ni nekaj, kar bi bilo mogoče prisegati pogojno. Kdor je monarhist, mora biti iz prepričanja... Republika ali monarhija, to je zadeva Srbov. Mi hočemo biti z njimi združeni s takšnimi, kakršni so, drugo naj odločijo oni. Monarhija nam je simpatična, ker je v sedanjih razmerah za nas jamstvo jedinstva in konstitucionalnega razvoja, monarhisti smo iz prepričanja in iz potrebe. V sedanjih razmerah bi bil naravnost zločin, ako bi hotel kdo razviti propagando za republiko.«

V članku »Za državno in narodno jedinstvo«⁴⁰⁵ želi pisec z analizo zgodovinskega razvoja srbskega, hrvatskega in slovenskega ljudstva po vsej sili dokazati, da sta »narod in država nekaj čisto različnega«, da so vsi Jugoslovani »v resnici en sam narod, četudi je zgodovina in kultura naredila med njimi razne ločitve. Imena: Slovenec, Hrvat, Srb niso plemenska, ampak samo politična in pomenijo samo politične tvorbe«, interesi slovenskega ljudstva pa so v naslednjih temeljnih zahtevah: enotna, velika in neodvisna jugoslovanska država, en narod, centralizirana država, razdeljena po »modernih« načelih na upravne celote s široko samoupravo. Pisec se je dalje odločno izrekel proti federalistični ureditvi države in v pojasnilo takšnega stališča navedel naslednje razloge: »Pred vsem ne sme zavladati neke vrste federalizem plemen: Slovencev, Srbov in Hrvatov, kajti takih plemen v resnici ni. Ako bi mi vzeli od Hrvške vse, kar govori kajkavsko, Srbi pa vse, kar je štokavsko in pravoslavno, bi od Hrvatov ne ostalo skoraj ničesar. Toda mi ne maramo takega plemenskega boja, ker teh plemen v resnici ni. To so samo politične tvorbe, ki nimajo v jedinstveni državi nobenega prava več do obstanka, ravno tako, kot naše dežele, turški pašaluki ali sandžaki ali črnogorske nahije.«

Takšen izrazito unitaristični koncept in poudarjeno centralistična usmeritev vodstva SLS v marcu 1920 sta se pojavila tudi kot posledica dolgotrajne notranjepolitične krize v državi in zlasti zaostre-

⁴⁰⁵ *Straža*, 8. marca 1920.

nih političnih odnosov v Sloveniji. Da bi se obdržala na oblasti in izkoristila ugodnosti, ki jih je imela politična stranka na takšnem položaju, je bila SLS pripravljena popuščati in taktizirati celo s svojimi osnovnimi programskimi načeli, vendar pa bomo kasneje videli, da strankino vodstvo ni bilo soglasno v takšni politiki. Takšno pisanje *Stráže*, navzlic temu da je izražalo le stališče dela vodstva SLS, tistega, ki ga je vodil A. Korošec, zelo podpira domnevo, da republikanstvo SLS, izražano pred ustanovitvijo Kraljevine SHS in neposredno po njej, ni imelo resničnih korenin in širše osnove v strankinem političnem konceptu. Republikanstvo klerikalnih voditeljev ni imelo opore niti v tradiciji monarhistične in dinastične SLS, zahteve po republikanski ureditvi skupne jugoslovanske države pa so imele najverjetneje motivacijo in spodbudo v naslednjih razlogih: 1. v bojazni za katoliško vero, gibanje in stranko zaradi monarhistične oblike državne ureditve na čelu s *pravoslavno dinastijo*; 2. v večjih možnostih, ki jih republikanska oblika vladavine daje uresničenju avtonomističnega programa; 3. v dejstvu, da je Država Slovencev, Hrvatov in Srbov v kratkotrajnem razdobju svojega obstoja bila urejena na republikanski osnovi.

Svoj prihod na oblast v Sloveniji je SLS takoj izkoristila za utrditev notranje organizacije stranke in gibanja. Sekretariat SLS je sklical za 7. april kongres zaupnikov stranke zaradi razpravljanja o političnem položaju, strankinem akcijskem programu, o njeni gospodarski in organizacijski politiki ter izvolitvi novega strankinega vodstva. Sočasno so sklicali tudi prvi shod na novo ustanovljene Jugoslovanske kmetske zveze, »stanovsko-politične organizacije,« ki je združevala vse podružnice klerikalnega gibanja s slovenskega podeželja.⁴⁰⁶ Pred kongresom je v glasilu ljubljanske Zadrúžne zveze *Narodni gospodar* A. Gosar objavil svoj prvi članek »Programatične misli«, v katerem se je zavzemal za sprejetje novega programa SLS, ki bi bil prilagojen novim odnosom v družbi in socialnim razmeram, ki so nastale po prvi svetovni vojni. Za temeljne, izhodiščne točke načrta takšnega programa je A. Gosar vzel znana načela klerikalnega gibanja: krščanstvo, solidarnost in socializem v smislu združevanja ter akcije za skupne interese v nasprotju s kapitalističnim individualizmom.⁴⁰⁷ V klerikalnem tisku so neposredno pred kongresom SLS napovedovali sprejetje novega načrta za na-

⁴⁰⁶ *Domoljub*, 24. marca 1920; *Slovenec*, 28. in 31. marca 1920.

⁴⁰⁷ *Narodni gospodar*, št. 4., 5. in 6. LXXI, Ljubljana, 24. marca 1920, 50–58. Nadaljevanje tega članka A. Gosarja je list objavil v številkah 7, 8, 9 in 10 septembra 1920 in v številkah 2–5, 8, 11 in 12, ki so izšle 1921. leta.

daljnjo politično dejavnost stranke, zlasti v zvezi z ustavnim vprašanjem.

Kongres SLS je bil v Ljubljani 6. in 7. aprila 1920 v prisotnosti več kot 200 zaupnikov iz vseh slovenskih dežel.⁴⁰⁸ Kongres je delal v treh sekcijah: v politično-programski, socialno-politični in organizacijski. Na plenarni seji kongresa 7. aprila je sekretar SLS F. Kulovec poročal o organizacijskem položaju stranke. Ob tej priložnosti je poudaril, da je SLS po zaslugi dobrega delovanja v komaj poldrugem letu uspelo oblikovati omrežje kakšnih 600 organizacij po vsej Sloveniji in da je ostalo le 20 občin, v katerih SLS ni ustanovila svojih organizacij. V zadnjih šestih mesecih je imela stranka nad 1500 javnih shodov in delo za preosnovo SLS je prineslo ustrezne rezultate, tako da je stranka v celoti, po razlagi F. Kulovca, okrepila svoj položaj.⁴⁰⁹

V govoru, ki je vseboval analizo političnega položaja in nadaljnjih nalog stranke, je A. Korošec posebno pozornost posvetil vprašanju meja in političnim razmeram v Sloveniji. Razlagajoč položaj slovenskih meja, je Korošec obtoževal DS zaradi popustljivosti pri reševanju jadranskega vprašanja v času demokratsko-socialističnega vladanja, kar je, po njegovih besedah, povzročilo težave vladi S. Protića, da bi ugodnejše rešila to vprašanje.⁴¹⁰ V krogih Parlamentarne zajednice so to Koroščevo stališče ocenili za javni odgovor opoziciji, ki je sicer v javnosti Protićevo vlado obtoževala zaradi popuščanja.⁴¹¹ V želji, da bi na kongresu preučili vprašanje položaja SLS v Sloveniji v zvezi z odločitvijo o določanju trenutka za izvedbo volitev, je Korošec posebej analiziral položaj in odnose med slovenskimi političnimi strankami. JDS, SKS in »socijalspatriotsko« JSDS je ocenil za politične tekmece, ki za SLS ne pomenijo resne nevarnosti,⁴¹² medtem ko je za edinega »resnega nasprotnika«, s ka-

⁴⁰⁸ *Slovenec*, 7. aprila 1920. *Domoljub* 7. aprila 1920 piše, da je kongresu prisostvovalo okrog 450 poverjenikov SLS. Kongresa se je udeležilo tudi odposlanstvo 12 poverjenikov SLS iz Prekmurja.

⁴⁰⁹ *Slovenec*, 8. aprila 1920.

⁴¹⁰ Prav tam; *Slovenec*, 10. aprila 1920.

⁴¹¹ *Straža*, 11. aprila 1920; *Slovenski narod*, 11. aprila 1920. *Slovenec* je 11. aprila 1920 poročal, da je imelo to Koroščevo stališče »velik odmev« v beograjskih političnih krogih.

⁴¹² Poročila, ki jih je dobival škof Jeglič od župnikov v tistem razdobju, so zelo zanimiva prav za določanje vpliva posameznih slovenskih strank na ozemlju ljubljanske škofije. Različna so v ocenah in si večkrat nasprotujejo. Tako je župnik iz Zabnice v promemoriji z dne 29. aprila 1920 poudaril, da zanimanje za cerkev usiha, da »vse hoče biti samostojno, neodvisno od duhovnega vpliva« in da se bo večina na volitvah izrekla za Samostojno kmečko stranko, ki jim je »glave zmešala«. Vendar pa večje število teh spomenic vsebuje dejstva, ki kažejo, da je bila »na dežel« SLS močna in da je druge stranke niso moge resneje ogrožati. SALJ, vizitacije škofa A. B. Jegliča (promemorije), 1919–1920.

terim se mora stvarno ukvarjati SLS, označil Komunistično partijo. Z njegovimi besedami: »Boj prihodnosti, boj, ki se bo resno bojeval med strankami, je samo boj med krščanskim socializmom in med komunizmom.«

Čeprav je bil ta kongres občega pomena za SLS, mu niso prisostvovali tudi predstavniki drugih klerikalnih političnih strank in skupin zunaj Slovenije, če izvzamemo predstavnika HPS J. Šimraka in S. Barića. Njuna prisotnost je bila najverjetneje tudi razlog, ki je prisilil Korošca, da se je v svoji razlagi dotaknil tudi neuspeha uresničenja zamisli vodstva SLS o ustanovitvi Jugoslovanske ljudske stranke. Zato je Korošec ob tej priložnosti govoril le o položaju HPS, ki je po njegovih besedah dosegla pomemben napredek na Hrvaškem in v Slavoniji, medtem ko se razmere za njen vpliv v Bački, Baranji in Banatu »niso poslabšale«. Neuspeh akcije SLS pri širjenju vpliva v Bosni in Hercegovini, Dalmaciji ter drugih deželah je Korošec molče priznal, ko je izjavil: »Hrvatska je naša nada, Hrvatska je ona o kateri vemo, da bo igrala v krščanskem pokretu bodočega časa veliko vlogo.« J. Šimrak in S. Barić sta podprla razlago A. Korošca, Šimrak pa je za največjo oviro za razvoj HPS označil S. Radića in njegovo HPSS.

Kongres je sprejel resolucije, ki so jih predložile komisije in so predstavljale »programatična načela« SLS, »prikrojena našim sedanjim razmeram«. ⁴¹³ V politično-programski resoluciji je bila Slovenska ljudska stranka označena za »državno stranko« — Jugoslovansko ljudsko stranko, katere naloga je organiziranje in širjenje po vsej državi; rečeno je bilo, da ne more biti pokrajinska, plemenska, verska in stanovska organizacija; njeni člani lahko postanejo vsi državljani Kraljevine SHS, ki sprejemajo njen program in krščansko etiko, ne glede na versko pripadnost in dogmatska naziranja; v državnopravnih zadevah stoji SLS na stališču enotne države in sodi, da je zedinjenje »troimenega naroda« moč uresničiti »samo prostovoljno v naravnem razvoju s sodelovanjem ljudstva in državnih činiteljev«. Upoštevajoč različen zgodovinski razvoj, gospodarske razmere »in različno kulturno stanje« — poudarja dalje resolucija — zahteva SLS, naj bi »zemljepisno, kulturno in gospodarsko enotnim pokrajinam v državi (med njimi Sloveniji kot posebni enoti Jugoslavije)« dovolili nujno samoupravo »z lastnimi ljudskimi zastopi«. ⁴¹⁴ V komentarju, ki ga je o programsko-politični

⁴¹³ Straža, 14. aprila 1920.

⁴¹⁴ Slovenec, 8. aprila 1920; Straža, 14. aprila 1920.

resoluciji objavila 21. aprila 1920 *Straža*, poudarjajo, da SLS »odklanja vsak federalizem ali zvezo držav« ter tudi »brezpogojni, centralizem«, vendar ne iz načelnih, »ampak samo iz stvarnih razlogov«; SLS ne priznava Hrvatov, Srbov in Slovencev za posebne narode, vse to pa — je zapisano na koncu komentarja — potrjuje, da SLS ni separatistična stranka.

V socialnopolitični resoluciji temelji ves socialni program na dveh temeljnih načelih: 1., da je popolna rešitev socialnega vprašanja mogoča le na temelju krščanskih načel, in 2., da je v zakonodaji treba čimprej uveljaviti »veliki socialni zakon dela: dolžnost dela, delu pošten zaslužek, kdor noče delati, naj tudi ne je«. Posebno pozornost v tej resoluciji so posvetili davčnemu sistemu, za temeljno zahtevo pa poudarili njegovo modernizacijo v smislu uvažanja progresivnega obdavčenja na vse dohodke, ustvarjene brez osebnega dela, ter uvedbo strogega družbenega nadzorstva nad kapitalistično proizvodnjo. Dalje so terjali socializacijo rudnikov in drugih gospodarskih podjetij, za katera bi ocenili, da imajo širši družbeni interes. Podružbljena podjetja naj bi vodili upravni odbori, ki bi jih sestavljali predstavniki javne oblasti, delavcev, uslužbencev in potrošnikov. Takšno obliko družbenega upravljanja so določili posebej v 5. točki resolucije, ki se glasi takole: »Načelno naj se prizna uslužbencem industrijskih podjetij pravica, da sodelujejo pri upravi ter so udeleženi na dohodkih.«⁴¹⁵ Slednjič je resolucija terjala uvedbo splošnega socialnega zavarovanja, ki naj bi zajelo vse obstoječe oblike socialne zaščite.

V okviru socialnopolitičnega dela programa je kongres SLS sprejel posebno resolucijo o agrarni reformi, ki je poleg drugega posebej poudarjala, da stranka zahteva takojšnje izvajanje agrarne reforme. Resolucija dalje zahteva, naj zemljo razdelijo tistim, ki jo bodo sami obdelovali; za določanje agrarnega maksimuma in minimuma naj imenujejo posebne komisije, v katerih bodo zastopani vsi prizadeti sloji; večje gozdne komplekse naj socializirajo po

⁴¹⁵ O tem stališču resolucije socialnopolitičnega programa je *Straža* 16. aprila 1920 poročala, da je SLS le načelno za pravico sodelovanja delavcev in uslužbencev v upravi podjetij in da »resolucija ne zahteva izrecno da se mora sodelovanje izvršiti takoj... Tudi ne določi ničesar, v kakšni meri in na kakšen način naj se vrši to sodelovanje. V tem oziru je navedena resolucija kot bogato seme, iz katerega lahko izklijе plodonostno drevo bodočnosti.« Komentar poudarja dalje, da so podobno obliko samoupravljanja vpeljali v Avstriji — to so t. i. »Betriebsräte« (obratni sveti) — in pristavlja, da bi zaradi nadzorstva v podjetju, zainteresiranosti delavcev za proizvodnjo, zaradi reda in miru idr. bilo nujno vpeljati delavske svete tudi v Sloveniji in v jugoslovanski državi. »Delovni svet mora biti naša prva zahteva na socialnem polju. Kdor je zoper delavske svete, dela nalašč ali iz neumnosti za nasilne prevrate, ki bodo uničili ali vsaj silno potlačili našo produkcijo.«

gozdnih zadrugah, občinah in državnih ustanovah, del pa naj bi razdelili kmetom idr.⁴¹⁶ Zahteve SLS po izvedbi agrarne reforme so predstavljale predvsem interes stranke za krepitev zadrružnega gibanja, vsekakor pa jih je pogojoil močan pritisk kmečkih množic, ki so terjale izboljšanje svojega položaja.

Resolucija, ki jo je predložila organizacijska komisija kongresa, je poleg že prej postavljenih zahtev za organiziranje SLS po vsej državi, za glasovalno enakopravnost moških in žensk in za čim hitrejšo izvedbo občinskih volitev in volitev za Konstituanto vsebovala tudi nekatere nove organizacijske rešitve. Kongres je sklenil, naj se stranka v prihodnje imenuje le Slovenska ljudska stranka, in ne VLS, kot se je imenovala uradno; priporočil je, naj bi za ženske ustanovili posebne organizacije in naj bi pri že obstoječih »stanovsko-političnih« organizacijah stranke ustanovili posebne ženske odseke; sklenjeno je bilo, naj načelstvo SLS vsako pomlad in jesen sklicuje vodstvo stranke na posvetovanje; kongres je sprejel predlog, naj bi se HPS in SLS tudi formalno združili v eno stranko z enotnim vodstvom. Slednjič so poudarili zahtevo, naj se SLS loti političnih priprav za uvedbo kmečkega in delavskega sveta v parlamentu; o tem je posebej govor v resoluciji o delavskih zahtevah. Dvanajsti člen organizacijske resolucije je vseboval tudi sklep kongresa, da se mora SLS z vsemi sredstvi boriti za ohranitev reda in miru v državi. Kongres je za načelnika stranke izvolil ponovno A. Korošca, za njegovega neposrednega namestnika in prvega podnačelnika pa prof. B. Remca. V vodstvo SLS so po svojem položaju prišli predsedniki Kmetске zveze, Obrtniške zveze in Delavske zveze — J. Brodar, I. Ogrin in J. Gostinčar.

Razdobje kongresa zaupnikov SLS od 6. do 7. aprila 1920, ko je bila SLS na oblasti, je imelo poseben vpliv na njegov potek in sklepe. To dejstvo se kaže predvsem v okrepljeni usmerjenosti SLS k politiki centralizacije in etatizacije notranje državne ureditve in v pomembnem popuščanju pri obrambi avtonomističnega programa. Do koncesij je prišlo tudi v socialnopolitičnem programu z namenom, da bi otopili ostrino boja delavskega razreda in kmetov. Dokler je bila v opoziciji, v času vladanja demokratsko-socialističnega bloka, se je SLS držala radikalnejše smeri avtonomizma in krščanskega socializma ter je tako okrepila svoje vrste v Sloveniji. Potem ko je zapustila opozicijo, se je sprememba v politični usme-

⁴¹⁶ Obširnejši komentar resolucije o agrarnem vprašanju je objavila *Straža* 28. aprila 1920.

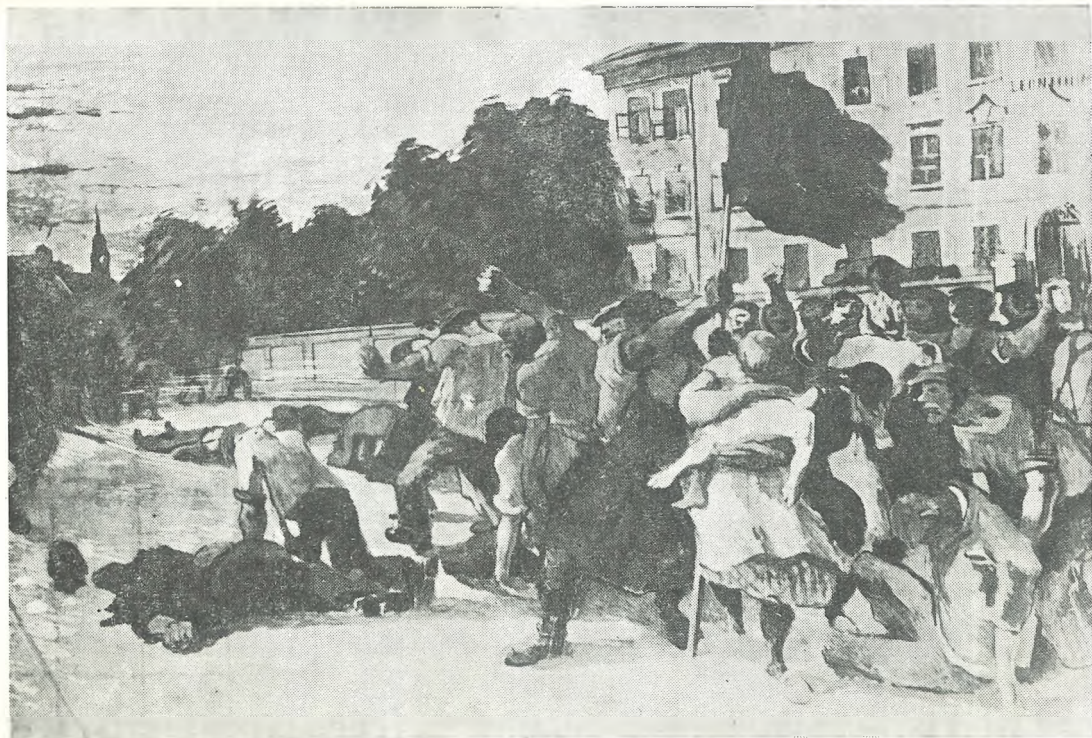
ritvi poleg tega, da je znatno vplivala tudi na sprejetje novega programa stranke, neugodno kazala pri članstvu in v organizaciji SLS, ki sta bila večinoma naklonjena politiki radikalne avtonomije in ohranitvi slovenske narodnostne individualnosti.

Neugodno za ugled stranke in škodljivo za njen vpliv med ljudstvom, zlasti med delavstvom, so delovali dogodki v zvezi z generalno stavko železničarjev v Kraljevini SHS v drugi polovici aprila 1920, ki je imela v Sloveniji obči značaj kot stavka delavskega razreda s komaj ustanovljeno Komunistično stranko Slovenije na čelu.⁴¹⁷ Reakcionarna vloga klerikalne Deželne vlade pri dušenju stavkovnega gibanja v Sloveniji, krvavi spopad in žrtve delavcev, ki so padli 24. aprila na Zaloški cesti v Ljubljani ter tudi vloga A. Korošca, ministra za promet v Protičevi vladi, so pokazali, da se SLS, ko je bila na oblasti, v obračunavanju z delavskim razredom ni v ničemer razločevala od drugih buržoaznih strank. Toda ta odkriti spopad SLS z delavskim razredom v Sloveniji so izkoristili nasprotniki stranke za široko protiklerikalno propagando. To je neugodno vplivalo tudi na položaj SLS pred volilnimi boji za občine v Sloveniji in za poslanska mesta v Ustavodajni skupščini. Mirno lahko rečemo, da je bil neuspeh SLS na volitvah precej posledica reakcionarnega odnosa stranke do delavskega razreda Slovenije.

Po aprilski stavki železničarjev, ki je zelo pretresla buržoazne politične kroge in jih prisilila, da so resneje dojeli težavno gospodarsko in politično stanje v državi ter tudi njene morebitne posledice, so bile meščanske stranke spričo okoliščin prisiljene, da so se sporazumele zaradi nevarnosti novih revolucionarnih akcij delavcev in kmetov. Regent Aleksander je M. Vesniću, poslaniku Kraljevine SHS v Parizu, zaupal mandat za sestavo koncentracijske vlade, njena glavna naloga pa naj bi bilo sprejetje ustave. Vesnić je v začetku maja 1920 prišel v Beogradu pogajanja z vodstvi političnih strank. Petega maja je M. Vesnić obiskal JK in prisotnim poslancem sporočil, da bi njegov koncentracijski kabinet moral predložiti volilni zakon za volitve v Ustavodajno skupščino, ratificirati mirovne pogodbe, odobriti proračunske dvanajstine in vzpostaviti red in mir v državi.⁴¹⁸ Za svoje pogoje za vstop v koncentracijsko vlado je JK postavil na prvem mestu načelno zahtevo, naj bi na pogaja-

⁴¹⁷ Glej obširneje: M. Mikuz, n. d., 164–172; F. Klopčič, *Velika razmejitve*, 68–73 in dr.

⁴¹⁸ *Slovenec*, 6. maja 1919. Dan pred sestankom z M. Vesničem (4. maja) je imel Jugoslovanski klub sejo, na kateri so razpravljali o vprašanju političnega položaja ter o stališču kluba glede ustavnega vprašanja. *Slovenec*, 5. maja 1920.

Krvavi obračun klerikalne deželne vlade s stavkajočimi delavci na Zaloški cesti v Ljubljani 24. aprila 1920. MARIJ PREGELJ: ZALOŠKA CESTA (olje)

Etnografska sekcija jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci v Parizu. Od leve na desno sedijo v sprednji vrsti: Ehrlich, Zriemsky, Cvijić, Vojnović, Radonić, Signjar. Za njimi: Šorli, Đorđević, Šišić, Kovačić, Stanojević, Tresić-Pavičić, Ribarić, Rajić, Čok, Radojčić, Belić, Mihalčić, Slavič, Zupanič, Mačkovšek in Lenac

njih za oblikovanje koncentracijske vlade Parlamentarna zajednica nastopila kot enoten blok. Z ozirom na delovni program koncentracijskega kabineta je JK sodil, da je v parlamentu treba brezpogojno pripraviti zakon o narodni banki in sestaviti vse potrebne zakonske predpise za pobijanje draginje. JK je dalje zahteval čim hitrejšo izvajanje agrarne reforme in uvedbo davka na vojni dobiček. Posebno zanimanje je pokazal klub za položaj pokrajinskih vlad, vendar se glede tega vprašanja ni hotel izreči brez predhodnih posvetovanj z RS in Narodnim klubom.⁴¹⁹

Pogajanja, ki jih je sočasno imel M. Vesnić z DZ, so bila končana 15. maja s sporazumom, ki je temeljil na obojestranskih koncesijah DZ in Parlamentarne zajednice. Temeljne točke sporazuma DZ in Parlamentarne zajednice za sestavo koncentracijske vlade so bile vsebovane v njenih naslednjih nalogah: v parlamentu naj uresniči volilni zakon, sprejme proračunske dvanajstine, ratificira mirovne pogodbe, sprejme zakon o ukrepih za svobodo dela in izdela načrt ustave. Glede agrarne reforme se niso sporazumeli zaradi tega, ker je DZ nasprotovala spremembam, ki jih je Protićeva vlada vnesla z odredbo o begovskih posestvih, vendar zaradi tega tudi ni prišlo do nesporazuma, ker je bilo DZ dopuščeno, da se bori za izvajanje agrarne reforme po nespremenjenih odredbah. DZ ni uspelo, da bi bile pokrajinske vlade sestavljene uradniško, in ne po političnem značaju, zato je privolila, da bi pokrajinske vlade in uradniški aparat oblikovali proporcionalno po strankarski sestavi koncentracijske vlade.⁴²⁰ Potem ko je bil ta sporazum sprejet, je S. Protić 17. maja odstopil. Že 18. maja je M. Vesnić sestavil koncentracijsko vlado, v katero so stopile DZ, Radikalna stranka, Hrvatska zajednica (NK), SLS (JK) in manjše politične skupine. Od treh ministrskih sedežev, kolikor jih je imela v Protićevi vladi, je Slovenska ljudska stranka v Vesničevem kabinetu obdržala le enega: A. Korošec je ostal še dalje minister za promet. Predsednik JDS V. Kukovec je dobil resor ministrstva za socialno politiko.⁴²¹

Slovenska ljudska stranka je bila zadovoljna z napovedanim programom Vesnićeve koncentracijske vlade in posebej zaradi sprejetja volilnega zakona za Ustavodajno skupščino, kajti njeno vodstvo je računalo, da bo v parlamentu, ki bo izvoljen na svobodnih volitvah, doseglo znatnejšo premoč v razmerju do svojih političnih

⁴¹⁹ Slovenec, 6. maja 1920.

⁴²⁰ AJ, arhiv brate Pribićević, mikrofilm. Poročilo M. Draškovića Klubu DZ z dne 15. maja 1920. B. Gligorićević, n. d., 162, op. 286.

⁴²¹ Jugoslavija, 18. maja 1920.

nasprotnikov v Sloveniji. »Eden najvažnejših vzrokov, da sedanje Začasno narodno predstavništvo ni moglo delati in da smo imeli skoro neprestane vladne krize, je bil ravno ta, da večina poslancev v njem ni bila upravičena do imena ‚poslanec‘, ker niso bili poslani od ljudstva ter so bili samo nominirani na podlagi kompromisov med strankami,« je zapisal *Slovenec* 18. maja 1920. — »Na ta način se je zgodilo, da so prišle v narodno predstavništvo močne stranke, ki v ljudstvu niso imele zaslombe in tudi niso poznale ljudskih potreb.«⁴²² Ostre kritike so bile namenjene predvsem Jugoslovanski demokratski stranki in Demokratski zajednici v celoti kot poglavitnima zavorama pri uresničevanju koncentracije strank, ki jo je SLS smatrala za edino realno politiko, dokler ne bo sprejeta ustava.

Kmalu se je pokazalo, kako varljivo je bilo pričakovanje, da bo Vesničeva koncentracijska vlada lahko uresničila sodelovanje meščanskih strank pri sprejetju ustave. Že med razpravo o vladni deklaraciji v ZNP, ki jo je M. Vesnić predložil 25. maja, se je pričela vladna kriza. Slovensko ljudsko stranko, ki je na seji ZNP 27. maja podprla vladno deklaracijo,⁴²³ sta v parlamentu napadli JDS in JSDS, ker je v Sloveniji vpeljala svoj strankarski režim.⁴²⁴ Ustanovitev Vesničeve vlade ni spremenila položaja »čiste« klerikalne Deželne vlade v Sloveniji, to pa je bil razlog za še hujšo zaostroitev odnosov med SLS in JDS. Slovenska ljudska stranka je poskušala čimbolj podaljšati uresničenje sporazuma o sodelovanju predstavnikov JDS v Deželni vladi, sklenjenega pri sestavljanju koncentracijske vlade.⁴²⁵ O vprašanju rekonstrukcije pokrajinskih vlad so razpravljali 4. in 10. junija v Beogradu, vendar se SLS in JDS nista sporazumeli o rekonstrukciji Deželne vlade v Ljubljani.⁴²⁶ Poleg nesoglasja glede razdelitve resorov v Deželni vladi je resno za preko za doseg sporazuma med JDS in SLS predstavljala zahteva liberalcev, naj bi opravili »modifikacijo«, torej revizijo občinskega

⁴²² *Slovenec*, 19. maja 1920.

⁴²³ Vladno deklaracijo je v imenu Jugoslovanskega kluba podprl S. Banić. *Sten. beleške PNP*, IV, 92 r. s., 27. maja 1920, 482–483.

⁴²⁴ *Sten. beleške PNP*, IV, 91 r. s., 26. maja 1920, 467–469. Interpelaciji poslanec M. Cobala in A. Ribnikarja z dne 5. maja 1920. V svojem govoru v ZNP je A. Kristan 27. maja napadel režim SLS v Sloveniji in izjavil: »Stranka bivšega podpredsednika vlade dr. Korošca je pravzaprav napravila pri nas na Slovenskem komuniste.« Prav tam, 92 r. s., 27. maja 1920, 488.

⁴²⁵ *Slovenec*, 1. junija 1920.

⁴²⁶ *Slovenski narod*, 8. junija 1920; *Slovenec*, 11. junija 1920. Pogajali so se ministri Demokratske in Parlamentarne zajednice. Sestanku v ministrstvu za pravosodje sta 10. junija poleg M. Drinkovića in M. Trifkovića prisostvovala A. Korošec in V. Kukovec. JDS je zahtevala v Deželni vladi resore za notranje zadeve, prosveto in bogočastje, agrarno reformo in finance.

volilnega zakona za Slovenijo, razglašenega 8. junija 1920.⁴²⁷ Jugoslovanska demokratska stranka je očitala SLS, da ji je neposredno pred odstopom Protičeve vlade uspelo dobiti regentov podpis za ta zakon, ki je bil »prikrojen kar se da zahtevam SLS«. ⁴²⁸ To je veljalo predvsem za žensko volilno pravico, ki jo je uspelo SLS uza- koniti po vztrajnem boju. Spričo tega, ker so večji del ženskega prebivalstva v Sloveniji iz verskih razlogov in glede na stopnjo or- ganiziranosti v SLS presojali za potencialno glasovalno telo kleri- kalne stranke, je tudi JSDS nasprotovala temu, da bi ženskam dali volilno pravico.⁴²⁹ Tako si je SLS, ki je varovala ozke strankarske interese, pridobila v javnosti ugled stranke, ki se bori za demokrati- zacijo družbe, in je tako v tej zadevi stala pred demokrati in so- cialdemokrati v Sloveniji.

Med dogodki, pomembnimi za jugoslovansko politiko SLS, do katerih je prišlo v času krize Vesničeve vlade, je treba omeniti pogovore, ki jih je imel S. Protić z J. Brejcem, B. Remcem in drugimi političnimi voditelji SLS v Ljubljani 27. maja 1920. Ob tej priložnosti so opravili konsultacije v zvezi s tekočimi politični- mi vprašanji in zlasti v zvezi s Protičevim ustavnim načrtom.⁴³⁰ Hr- vatska pučka stranka je imela v Zagrebu 6. junija velik shod svo- jih pokrajinskih odborov, na katerem je sodeloval tudi A. Koro- šec. Na shodu so sklenili, naj bi sestavili enotno vodstvo HPS in SLS. Za novega predsednika Hrvatske pučke stranke so izvolili S. Barića.⁴³¹ Zaradi dogovorov v zvezi z uresničenjem napovedane- ga obiska regenta Aleksandra v Sloveniji je J. Brejc odpotoval 14. junija v Beograd. Obisku regenta Aleksandra na Hrvatskem in v Sloveniji so v političnih krogih pripisovali velik pomen spričo te- žavnega notranje- in zunanjepolitičnega položaja Kraljevine SHS, zlasti zato, ker je bilo potovanje načrtovano v času, ko je v Ita- liji prišlo do spremembe vlade. Novi italijanski kabinet (Giolitti) je bil do Jugoslavije agresivnejši od prejšnjega in zato naj bi re- gentov obisk ohrabil Hrvate in Slovence.⁴³²

⁴²⁷ Uradni list, 8. junija 1920.

⁴²⁸ Slovenski narod, 8. junija 1920.

⁴²⁹ Slovenec, 6. junija 1920. Glasilo NSS Nova pravda je 22. maja »iz princi- pijelnih razlogov« Slovenki ljudski stranki priznalo uspeh v boju za uveljavljenje ženske volilne pravice. »Klerikalci vpijejo,« je takoj zatem zapisal list, »da so za žensko volilno pravico. So pa zato samo vsled tega, ker ima na večino ženstva v Sloveniji še odločilen vpliv mežnar in spovednica.«

⁴³⁰ Slovenec, 28. maja 1920.

⁴³¹ Domoljub, 9. junija 1920.

⁴³² Slovenec, 15. junija 1920.

Ko je v Beogradu 8. junija vladna komisija za izdelavo volilnega zakona za Ustavodajno skupščino opravila delo in 12. junija predložila načrt zakona v razpravo Začasnemu narodnemu predstavništvu, je med DZ in strankami, zbranimi v Parlamentarni zasednici, prišlo do ostrega spopada. Demokratska zajednica je poskušala v volilni zakon vnesti določilo, tako imenovani kancelparagraf, po katerem bi bili duhovniki in tudi drugi javni uslužbenci odpušteni iz službe, če bi svoj položaj izkoriščali v politične namene. Parlamentarna zajednica je želela ogroziti Demokratsko stranko, ki je imela med učitelji (zlasti v Sloveniji) veliko število privrženecv, in je zastopala mnenje, naj bi le-ti ne imeli glasovalne pravice. Takšno stališče je aktivno podprla SLS, vendar pa je bila ost njene vročične politične dejavnosti v tistem razdobju naperjena proti kancelparagrafu ter za to, da bi v zakon vnesli pravico do glasovanja za ženske. V imenu Jugoslovanskega kluba je V. Deželič 14. junija v glavni razpravi o načrtu volilnega zakona, ki ga je ocenil za kompromisen predlog, posvetil največjo pozornost tema dvema vprašanjem.⁴³³ V Sloveniji je tisk SLS začel široko kampa-njo proti kancelparagrafu.

Klub Radikalne stranke je na seji 14. junija ocenil, da se Demokratska stranka zavzema za uveljavljanje kancelparagrafa zgolj zato, da bi razbila Parlamentarno zajednico.⁴³⁴ Odločitev o kancelparagrafu, o katerem je na primer mariborska *Straža* 16. junija zapisala: »Če bi se naša duhovščina držala tega paragrafa, bi bil slovenski narod že davno potujen« — je bila na predlog S. Protića odložena zaradi njegove »delikatne prirode«, ⁴³⁵ z njo pa tudi odločitev o celotnem zakonskem predlogu. Sočasno so bili konec junija ustavljeni tudi pogovori o rekonstrukciji pokrajinskih vlad, ki so »prišli na mrtvo točko«. ⁴³⁶ Razlogi za takšen politični moratorij so bili v ozki povezavi z obiskom regenta Aleksandra na Hrvaškem in v Sloveniji.⁴³⁷

Regent je bil na obisku v Ljubljani in Sloveniji od 26. do 28. junija 1920. Klerikalna Deželna vlada mu je priredila sprejem, ki ga

⁴³³ *Sten. beleške PNP*, 99 r. s., 14. junija 1920, 598–601. Tudi poslanec SLS J. Hohnjec je 18. junija govoril, da je ženskam treba dati volilno pravico. Prav tam, 103 r. s., 61–63.

⁴³⁴ *Slovenec*, 15. junija 1920.

⁴³⁵ *Sten. beleške PNP*, 99 r. s., 194. junija 1920, 608. S Protić sicer ni podprl zahteve JK, da bi morali dati ženskam volilno pravico, in je poudaril, da gre v tej zadevi predvsem za strankarske interese. Prav tam, 607.

⁴³⁶ *Slovenski narod*, 19. junija 1920.

⁴³⁷ To potrjuje tudi pisanje lista *Slovenski narod* 9. junija 1920. List poudarja, da so demokrati »odložili rekonstrukcijo pokrajinske vlade samo zato, ker niso hoteli ovirati regentovega prihoda v Slovenijo«.

je *Slovenec* ocenil za »triumfalnega«. ⁴³⁸ Celotno bivanje regenta Aleksandra je SLS spretno programirala za demonstracijo svoje moči in vpliva med slovenskim narodom, medtem ko se je regent poskušal pokazati pobožen vladar, ki mu je Slovenija znana in zelo draga. Katoliška cerkev se je poskušala čimbolj približati regentu po ljubljanskem škofu Jegliču in mariborskem škofu Napotniku. Poleg SLS, JDS, SKZ in NSS je aktivno sodelovala v pripravah za sprejem regenta Aleksandra, ⁴³⁹ medtem ko so bili do sprejema negativno razpoloženi le socialisti in komunisti. M. Mikuž poudarja, da so od regenta »reprezentanti slovenske buržoazije (so) dobili veliko visokih odlikovanj. Pri tem so klerikalci in liberalci kaj nelojalno tekmovali, kdo bo dobil višje odlikovanje in nastalo je precej hudih zamer«. ⁴⁴⁰ Navzlic temu da je A. Korošec prisostvoval regentovemu sprejemu v Sloveniji, ob tej priložnosti očitno ni bilo nobenih neposrednejših političnih pogovorov in je imel ves obisk do konca slovesno in propagandno oboležje. Po končanem obisku je regent Aleksander amnestiral večje število oseb v Sloveniji, obsojenih zaradi političnih in državljanskih prestopkov, kar je bilo vsekakor v soglasju z njegovimi načrti o pridobivanju slovenske javnosti za politiko, ki jo je zastopal in vodil.

V Beogradu so se po vrnitvi A. Korošca iz Makedonije, kjer je v Prilepu kot minister za promet v začetku julija prisostvoval otvoritvi nove železniške proge, nadaljevali pogovori o rekonstrukciji pokrajinskih vlad. Medtem ko je bila večina v Narodnem klubu pripravljena na koncesije, da bi dosegli sporazum o vladi v Zagrebu, je bil A. Korošec »še enako nepopustljiv« do zahtev JDS in so ga smatrali za glavno zapreko za sklenitev dokončnega sporazuma. ⁴⁴¹ Slovenska ljudska stranka je obtožila predsednika vlade M. Vesnića, da želi ohraniti sodelovanje z demokrati in se jim je zategadelj preveč približal »posebno v zadevi rekonstrukcije Deželne vlade za Slovenijo«. O Vesniću so govorili, da nima jasne politične usmerit-

⁴³⁸ *Slovenec* je 27. junija 1920 objavil izčrpno poročilo o bivanju regenta Aleksandra v Sloveniji.

⁴³⁹ *Nova pravda*, 26. junija 1920.

⁴⁴⁰ M. Mikuž, n. d., 175. Po regentovem obisku je JDS obtožila SLS, da je demokrat, torej liberalcem in predvsem njihovi organizaciji Sokolu, onemogočila, da bi aktivno sodelovali pri regentovem sprejemu. Glede odlikovanj, ki jih je regent podelil pripadnikom SLS, je *Slovenski narod* 2. julija 1920 zapisal naslednje: »Ali ni najgorenkejša ironija, da je bila v svobodni Jugoslaviji prva odlikovana ona organizacija, ki so jo poklicali v življenje tisti, ki so izdali parolo 'Srbe na vrbe' ...«

⁴⁴¹ *Politika*, 10. julija 1920.

ve in je brez privržencev v Radikalnem klubu.⁴⁴² Približevanje Vesnića Demokratski zajednici potrjuje tudi reagiranje JDS. *Slovenski narod* je v številki z 9. julija 1920 trdil, da sta se S. Protić in A. Korošec združila z namenom, da bi izzvala padec Vesnićeve vlade, ki je sicer deležna popolne podpore regenta in jo bo le-ta poskušal »za vsako ceno« ohraniti.

Na seji ministrskega sveta 16. julija je predstavnik DZ zastopal predlog, naj bi Deželno vladu za Slovenijo preosnovali tako, da bi SLS dobila položaj predsednika in troje poverjeniških resorov, JDS dva poverjeniška resora, poverjeništvo za notranje zadeve pa naj bi prepustili nevtralni osebnosti. Tudi tokrat Slovenska ljudska stranka ni hotela doseči sporazuma. Istega dne je Jugoslovanski klub razpravljal o tem predlogu, vendar iz taktičnih razlogov ni zavzel določenega stališča.⁴⁴³ Kriza v zvezi z rekonstrukcijo pokrajinskih vlad, ki so bile sicer eden od bistvenih pogojev sporazumov med strankami na pogajanjih za sestavo koncentracijske vlade, je poglobila krizo osrednje vlade. Na Slovensko ljudsko stranko so kazali kot na glavno povzročiteljico nastale krize. V svojo obrambo je SLS odkrito izjavljala, da noče ustreči »neizmernim« zahtevam JDS po vladanju v Sloveniji. Spopad med SLS in JDS, ki ga je zbudil boj za oblast v Sloveniji, je tiste čase dosegel vrhunec. SLS je v začetku julija v okviru svoje propagandne akcije proti liberalni stranki objavila brošuro »Zločin nad domovino«. Spopad med klerikalci in liberalci je kot neposredno politično posledico prinesel odložitev izvedbe občinskih volitev v Sloveniji. V Beogradu je Slovenska ljudska stranka pri vladajočih centralističnih krogih vse bolj zgubljala ugled zanesljivega opornika v akciji pri sprejetju ukrepov za uresničenje centralistične notranje ureditve.

Začasno narodno predstavništvo je 19. julija 1920. glasovalo o 15. členu volilnega zakona za Ustavodajno skupščino, ki je vseboval predlog vlade, naj bi učiteljem ne dali glasovalne pravice. M. Ve-

⁴⁴² *Slovenec*, 8. julija 1920. Razlog za takšno pisanje *Slovenca* je tudi napad M. Vesnića na poslanca SLS A. Sušnika, ki je v ZNP zahteval, naj bi slovensko arhivsko gradivo, ki je na Dunaju, prevzeli od Avstrije in prenesli v Ljubljano. M. Vesnić je takšno zahtevo posredno označil za separatistično težnjo in — ob odobravanju prisotnih poslancev — poudaril, »da vlada ne pozna ne Slovenije ne Srbije niti Hrvatske, niti kakšne druge dežele, kajti poznamo le skupne interese, poznamo interese Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev«. *Sten. beleške PNP*, IV, 109 r. s., 6. julija 1920, 177. *Slovenec* je 11. julija 1920 objavil naslednji protest: »Ni nihče pooblastil dr. Vesnića, da izroča tu najvažnejša poverjenišтва deželne vlade v liberalne roke.«

⁴⁴³ *Slovenec*, 15. julija 1920; *Politika* je 18. julija 1920 objavila, da so na nadaljnjih pogajanjih glede rekonstrukcije Deželne vlade za Slovenijo demokrati zahtevali, naj bi bil tudi predsednik vlade nevtralna osebnost, in so za kandidata omenjali dr. I. Zolgerja, člana odposlanstva na mlrovní konferenci v Parizu.

snic in S. Protić sta opozorila poslance, da smatra vlada 15. člen volilnega zakona za vprašanje zaupnice parlamenta do vlade, nakar so klubska posvetovanja potekala v zelo napetem razpoloženju. Narodni in Jugoslovanski klub sta podprla vladni predlog. V imenu Jugoslovanskega kluba je njegov podpredsednik poslanec F. Smodej izjavil, da je JK »principielno za pasivno volilno pravico vseh stanov in tudi učiteljev«. Toda volilni zakon je kompromisen — je poudaril dalje F. Smodej — in v mnogih točkah ne ustreza načelom JK, vendar pa JK zaradi zunanjepolitičnega položaja in opozorila M. Vesnića, da grozi vladi kriza, soglasno podpira vladni predlog.⁴⁴⁴ Glasovanje se je končalo neugodno za vladni predlog, in tako je morala Vesnićeva vlada nositi posledice ter je 20. julija odstopila. B. Gligoričević navaja, da je nadaljnji razvoj dogodkov potrdil, da so z glasovanjem v ZNP o 15. členu volilnega zakona samo našli razlog za prejšnji sklep Demokratske zajednice o sprožitvi krize. Tako naj bi rešili naslednja sporna vprašanja, ki so bila med sestavljanjem koncentracijske vlade odložena ali sprejeta zgolj nasploh in načelno: a) izvajanje agrarne reforme; b) vladni program glede izvajanja aktov za notranjo državno ureditev; c) vprašanje pokrajinskih vlad; č) vprašanje izvoza poljedelskih proizvodov.⁴⁴⁵

Regent Aleksander je želel, naj bi bila nova vlada čimprej sestavljena,⁴⁴⁶ zato je mandat za sestavo koncentracijske vlade po sestanku z voditelji strankarskih skupin Lj. Davidovićem, S. Protićem, M. Drinkovićem, S. Pribičevićem, A. Korošcem in H. Krizmanom, ki je bil 21. julija na dvoru, na predlog Davidovića in Protića znova zaupal M. Vesniću.⁴⁴⁷ Po opravljenih načelnih konzultacijah na dvoru v prisotnosti regenta Aleksandra 20. julija⁴⁴⁸ so sledila pogajanja M. Vesnića s političnimi strankami in skupinami. Demokratska zajednica je zahtevala, naj bi pred sestavo vlade rešili vsa sporna vprašanja, tako da kasneje v vladi ne bi bilo več nesoglasij. Poleg svojih znanih zahtev so demokrati terjali, naj bi bile volitve v

⁴⁴⁴ Sten. beleške PNP, IV, 14 r. s., 19. julija 1920, 293.

⁴⁴⁵ B. Gligoričević, n. d., 165. Slovenec je 21. julija 1920 zapisal, da je Demokratska stranka kot poglavitni razlog vladne krize poudarjala nesoglasje glede rekonstrukcije pokrajinskih vlad. List je 24. julija za razlog krize navajal tudi nesporazum zaradi izvoza kmetijskih proizvodov. DZ je namreč zahtevala, naj bi pokrajinske vlade sestavljali po istem ključu kot centralno vlado in dopustili svoboden izvoz.

⁴⁴⁶ Slovenec, 24. julija 1920.

⁴⁴⁷ Politika, 22. julija 1920.

⁴⁴⁸ Riječ S H S, 23. julija 1920. Regent je med večerjo, na katero je povabil ministre H. Krizmana, V. Kukovca, M. Drinkovića, M. Vesnića, A. Korošca, M. Ninčića, M. Trifkovića, J. Jovanovića in podpredsednika ZNP I. Ribarja, »izrazil upanje«, da bodo prisotni politiki pri sestavljanju novega koncentracijskega kabineta »šli na roko« M. Vesniću.

Ustavodajno skupščino novembra 1920. Rekonstrukcijo Deželne vlade v Ljubljani so pogojili z ustanovitvijo nevtralne uradniške vlade ali tako, da bi dobili poverjenišтво za notranje zadeve, prosveto ali socialno skrbstvo.⁴⁴⁹ Vesnić se je z Jugoslovanskim klubom sporazumel, da bo SLS v Deželni vladi obdržala predsedstvo (J. Brejc), da bo JDS dobila poverjenišтво za pravosodje ali socialno skrbstvo in da bo poverjenik za notranje zadeve nevtralna osebnost. Sporno pa je bilo spet vprašanje volilne pravice žensk za občinske volitve v Sloveniji.⁴⁵⁰ Po osmih dneh neuspešnih pogajanj, »medtem ko se je ljudstvu krivil hrbet«, ⁴⁵¹ je M. Vesnić vrnil mandat za sestavo koncentracijske vlade. Regent Aleksander je 2. avgusta M. Vesniću spet zaupal mandat za sestavo nove vlade na koncentracijskem temelju, z »ožjim programom dela«.

V političnem boju za ustanovitev koncentracijske vlade, ki naj bi izvedla volitve, je glavna bitka potekala med demokrati in radikalci, nesporazumi s Slovensko ljudsko stranko, Hrvatsko zajednico in drugimi manjšimi strankami in skupinami pa so bili postranskega pomena. Pod vplivom regenta Aleksandra je prišlo do sporazuma med predstavniki DZ in M. Vesnićem, ki je predvidel, da bi S. Protića kot ministra za konstituanto odstranili iz vlade, predvsem zato, ker Protićev načrt ustave ni ustrezal DZ niti M. Vesniću. Demokratska zajednica je zahtevala, naj bi se vse stranke sporazumele o enotnem načrtu ustave.⁴⁵²

Spor med Vesnićem in Protićem je izbruhnil kot posledica nesoglasij znotraj vodstva Radikalne stranke med Protićevimi in Pašićevimi privrženci, ki poleg boja za vodilno vlogo v stranki tudi niso imeli skupnih pogledov na nekatera vprašanja notranje ureditve države, zlasti tista, ki so se dotikala avtonomije in velikosti posameznih pokrajin. V trenutku, ko je N. Pašić odkrito podprl M. Vesnića, se je S. Protić umaknil. Z odstranitvijo Protića je Demokratska zajednica dosegla svoj namen: odstranila je možnost, da bi sprejeli preveč decentralistično ustavo. »Kompromis, ki je bil sklenjen med DZ in Radikalno stranko po Vesniću, ni obstajal le v odstranitvi Protića iz vlade. Namen je bil tedaj, da bi se dve politični skupini, ki sta bili še v Parlamentarni zajednici, Hrvatska zajednica in SLS, vezali na centralistični ustavni projekt, ker je Radikalna stranka že v okviru tega bloka dosegla, da sta ti stranki

⁴⁴⁹ *Slovenec*, 24. julija 1920.

⁴⁵⁰ *Politika*, 23. julija 1920.

⁴⁵¹ *Politika*, 29. julija 1920.

⁴⁵² B. Gligorić, n. d., 168.

sprejeli unitaristično formulo». ⁴⁵³ Z odhodom S. Protića je Slovenska ljudska stranka zgubila svojega najpomembnejšega političnega zaveznika; to je bilo takoj čutiti kar v prvih političnih dogodkih v vladajočih vrhovih v Beogradu.

Brez vednosti Jugoslovanskega kluba in Narodnega kluba so predstavniki Demokratske zajednice in Radikalne stranke sestavili 13. avgusta tako imenovani »protokol sporazuma«, ki je kot posledica obojestranskih popuščanj in kompromisov imel namen, da bi omogočil sestavo nove vlade, ki bi rešila vprašanje sprejetja ustave. ⁴⁵⁴ Jugoslovanski in Narodni klub sta bila nezadovoljna z vsebino sporazuma in ker so ju izpustili na pogajanjih. Narodni klub je na seji 15. avgusta sprejel »protokol sporazuma«, vendar je ob tej priložnosti dal nekaj pripomb, ki so bile bolj formalne narave in njihov namen naj bi bilo »pomirjenje njegovih privržencev na Hrvaškem. Tako je zahteval npr. samo pojasnila glede načrta ustave, ni pa zahteval, da se njegovo mnenje uveljavi v protokolu sporazuma«. ⁴⁵⁵ V imenu JK je A. Korošec že 13. avgusta poslal M. Vesniću pismo in izjavil, da bo sprejel »Protokol sporazuma«, brž ko mu bodo dali nujna obvestila o načrtu ustave in o pokrajinskih vladah. ⁴⁵⁶

Zaradi izenačenja stališč v okviru Parlamentarne zajednice so na Vesničevo zahtevo odložili podpis sporazuma na 16. avgust in ga še istega dne zvečer tudi podpisali. ⁴⁵⁷ Naslednjega dne, 17. avgusta, so potrdili sporazum o rekonstrukciji Deželne vlade v Ljubljani. Jugoslovanska demokratska stranka je dobila poverjeništvu za pravosodje in socialno skrbstvo, medtem ko so poverjeništvu za notranje zadeve dodelili nevtralni osebnosti. Druga poverjenišтва so pripadla SLS. ⁴⁵⁸ Jugoslovanski in Narodni klub sta privolila v »Protokol sporazuma«, ker sta popustila spričo nevarnosti, da utegneta dočakati volitve v neugodnih okoliščinah opozicijskega položaja, saj je že obstajal načrt, da bi v primeru njunega upiranja ustanovili koalicijsko vlado. Protićev odhod s političnega prizorišča in dogod-

⁴⁵³ Prav tam, 169.

⁴⁵⁴ Besedilo protokola sporazuma, ki obsega devet točk, je objavila *Politika* 15. avgusta 1920.

⁴⁵⁵ *Slovenec*, 17. avgusta 1920.

⁴⁵⁶ *Politika*, 14. avgusta 1920.

⁴⁵⁷ *Slovenec*, 17. avgusta 1920; *Politika*, 17. avgusta 1920. *Politika* je 13. avgusta za eno od ovir za vzpostavitev koncentracijske vlade omenjala tudi Koroščeve »pomisleke«, da bi nove državne davke razpisali tudi v Sloveniji.

⁴⁵⁸ AS, fond Narodne in Deželne vlade, zapisnik 164. seje Deželne vlade za Slovenijo z dne 2. septembra 1920. Akt Ministrstva za notranje zadeve, zaup. št. 432 z dne 27. avgusta 1920. Po zapisniku so poleg predložene porazdelitve resorov v Deželni vladi v »Protokolu sporazuma« (*Politika*, 15. avgusta 1920), dodatno določili, da je treba revidirati čl. 10; 15 al 3, in čl. 35 uredbe o občinskih volitvah v Sloveniji.

ki v zvezi s »Protokolom sporazuma« so pomenili začetek osipanja Parlamentarne zajednice,⁴⁵⁹ kar je bil tudi eden poglavitnih namenov Demokratske stranke.

Slovenska ljudska stranka je že pri sestavljanju Vesničeve vlade čutila, da jo vse močnejše odrivajo v politično ozadje, in zato je vladajoče kroge v državi želela opozoriti na svojo moč. Zato je od 29. julija do 3. avgusta priredila v Mariboru »veličasten« I. slovenski orlovski tabor, ki so mu v velikem številu prisostvovali tudi predstavniki orlovske organizacije iz Hrvatske, Češkoslovaške in Francije. Mariborski shod Orla je zbral elito SLS in je bil velik pregled vseh organizacij slovenskega katoliškega gibanja.⁴⁶⁰ A. Korošec in radikalski minister Velizar Janković sta v času najhujše vladne krize zapustila Beograd, da bi prisostvovala proslavi v Mariboru, na kateri je Orel, ki ga — kot poudarja M. Mikuž — niso prezirali le liberalci, temveč so ga omalovaževali tudi mnogi katoliki, »pokazal vso moč novo nastajajočega slovenskega klerikalizma«. V Mariboru so takrat določili klerikalni program za prihodnji čas na naslednjih temeljih: »Najboljši župani, poslanci, predsedniki društev, vodilni moške in žene morajo zrasti iz naših vrst.« V svojem govoru je A. Korošec moč SLS opisal z naslednjimi besedami: »Danes vidimo, da nas je več, nego smo domnevali. Meje naših organizacij so se razširile, mi stojimo danes v Hrvaški in Slavoniji, v Bački in Banatu, v Bosni in Hercegovini in smo v Dalmaciji.« Korošec ni mislil le na organizacije Orla, temveč bolj na razširjenost kapitala Zadružne zveze v teh krajih; to je treba upoštevati, da bi bolje razumeli vse manevre SLS do ostale jugoslovanske buržoazije, zlasti do združene velikosrbske buržoazije in nasprotno.⁴⁶¹

Pred sestavitvijo nove Vesničeve vlade je značilna nenaklonjenost do Slovenske ljudske stranke, zlasti do samostojnosti njene Deželne vlade, ki je v Beogradu ni izražala le DS, temveč tudi krogi, ki so bili prav blizu Radikalni stranki. Vsekakor je avtonomni koncept SLS sčasoma postal zapreka za združena prizadevanja obeh

⁴⁵⁹ A-MZV, Politické zprávy, poročilo češkoslovaškega poslanika v Beogradu ministrstvu za zunanje zadeve v Pragi št. 456 z dne 2. oktobra 1920. Poročilo poudarja, da je Parlamentarna zajednica, »ki se je obdržala do današnjega dne, pred popolnim razpadom«. Poslanik CSR je razloge razpada videl v zahtevah Narodnega kluba in Jugoslovanskega kluba, torej SLS, po federalistični ureditvi in široki avtonomiji in »posebni zakonodajni moči v Sloveniji, do katerih so imeli radikalcii »nasprotna stališča«.

⁴⁶⁰ Tako je Jugoslovanska kmetiska zveza med proslavo Orla v Mariboru 1. in 2. avgusta priredila zborovanje svojih poverjenikov. Podobne akcije so prirejale tudi druge organizacije SLS.

⁴⁶¹ M. Mikuž, n. d., 176. Obširnejša poročila o proslavi Orla v Mariboru so objavili vsi klerikalni listi, zlasti mariborska *Straža*, v številkah od 30. julija do 5. avgusta 1920.

glavnih političnih taborov, da bi okrepila državni centralizem. Deželni vladi v Ljubljani so očitali, da želi Sloveniji dati »posebne privilegije«, da »noče poslušati Beograda« in da je zaradi tega zadnje čase prišlo do resnih sporov med ministri centralne vlade in poverjeniki v Deželni vladi.⁴⁶² Organ Radikalne stranke *Samouprava* je povzel po časopisu *Novi život* članek uglednega radikalskega politika dr. L. Markovića, ki pravi, da je Deželna vlada v Sloveniji prenesla nase, in ne na Beograd, vse pristojnosti nekdanje dunajske vlade in da priznava le »vrhovno nadzorstvo« vlade v Beogradu. »Nobenega administrativnega predmeta ne pošilja Beogradu«, zato so spori med Beogradom in Ljubljano najpogostnejši v »administrativnih zadevah«.⁴⁶³

Z novo Vesničevo vlado, ki so jo po enomesečni krizi sestavili 17. avgusta 1920,⁴⁶⁴ je Slovenska ljudska stranka doživela resen udarec, navzlic temu da je A. Korošcu uspelo obdržati resor ministra za promet, saj je morala z odhodom B. Remca in A. Gosarja odstopiti v Deželni vladi dva poverjeniška resora.⁴⁶⁵ Slovenska ljudska stranka je zavlačevala izročitev poverjeništev za pravosodje in socialno skrbstvo liberalcema G. Žerjavu in V. Ravniharju in je takas sprejemala odločitve v svojo korist, kar je zbudilo ostre proteste JDS in praktično že v začetku ohromilo novo upravno koalicijo v Sloveniji.⁴⁶⁶ Na položaj poverjenika za notranje zadeve v Deželni vladi, glede katerega so se zaradi njegovega velikega pomena za bližnje volitve lomila številna kopja, je centralna vlada imenovala dr. Leonida Pitamica kot izvenstrankarsko osebnost.

Po konsultaciji, ki jo je L. Pitamic imel 24. avgusta z ministrom za notranje zadeve Draškovićem v Beogradu, je tisk v Sloveniji objavil vest o nadaljnji odložitvi slovenskih občinskih volitev. Javnosti so sporočili, da je Deželna vlada že 21. julija izročila takratnemu ministru za notranje zadeve Lj. Davidoviću svojo odločitev, da bodo volitve 17. oktobra 1920, vendar naj bi jo bil Davidović

⁴⁶² *Politika*, 6. avgusta 1920. List poudarja, da so ministri v Beogradu zagrozili, da bodo deželni vladi ukinili kredite zaradi tega njenega odnosa.

⁴⁶³ L. Marković, *Treba li ukinuti ili reformisati pokrajinske samouprave?*, *Novi život*, knj. II, sv. 1, Beograd, 15. avgusta 1920. L. Marković se zavzema za centralistično administracijo, ki bi morala zamenjati »današnjo decentralistično ali neuglašeno, desperatno in kontradiktorno opravko«. L. Marković sočasno poudarja, da bi v primeru, če centralistična ustava ne bi bila sprejeta, vse pogoje za delovanje samouprave, zlasti sprito posebnega jezika (dialekta), imela Slovenija pred vsemi drugimi jugoslovanskimi pokrajinami.

⁴⁶⁴ *Politika*, 18. avgusta 1920.

⁴⁶⁵ M. Mikuš, n. d., 177.

⁴⁶⁶ AS, fond Narodne in Deželne vlade, zapisnik seje Deželne vlade za Slovenijo z dne 2. septembra 1920: *Jutro*, 1. in 3. septembra 1920. (Glasilo JDS, ki je pričelo izhajati 24. avgusta 1920).

brzobjavno razveljavil.⁴⁶⁷ Ta vest je zbudila nezadovoljstvo slovenske javnosti, demokrati in klerikalci pa so se — kot po navadi — medsebojno obtoževali.⁴⁶⁸ Osnovni razlogi za preložitve občinskih volitev v Sloveniji v času, ko so bile občinske volitve v Srbiji in na Hrvaškem že izvedene, so bile v nesoglasjih med SLS in JDS glede volilnega zakona, predvsem pa v vztrajnih prizadevanjih liberalcev, da bi ga revidirali.⁴⁶⁹ Obema strankama so se tudi tokrat zdeli najpoglavnejši ozki strankarski interesi.

V začetku septembra 1920 je A. Korošec zaradi bolezni zapustil Beograd in odpotoval v Slovenijo. Skoraj ves september se je zdravil v mariborski bolnišnici, tačas pa je v njegovem imenu Jugoslovanski klub v ZNP vodil F. Smodej. Četrtega septembra je JK ostro protestiral proti državnemu proračunu za 1920/1921. leto, v katerem so bile za Slovenijo predvidene nesorazmerno visoke davčne dajatve.⁴⁷⁰ Slovenska ljudska stranka je v tistem času že pričela agitacijske priprave za izvedbo volitev v Konstituantu. Spričo vse bolj zanesljivih vesti, da bo plebiscit na Koroškem 10. oktobra, je to vprašanje za nekaj časa postalo poglavitna politična tema v slovenskem javnem življenju in klerikalni tisk se je ob njej močno angažiral. Na seji Deželne vlade 2. septembra se je J. Brejc pritoževal, ker beograjska vlada ni ukrenila ničesar, da bi med Deželno vlado in prof. J. Cvijićem, predstavnikom v mednarodni plebiscitni dele-

⁴⁶⁷ *Jutro*, 26. avgusta 1920; *Slovenec*, 25. avgusta 1920; *Jugoslavijska*, 26. avgusta 1920 idr.

⁴⁶⁸ *Slovenec*, 27. avgusta 1920; *Jutro*, 26. avgusta 1920.

⁴⁶⁹ *Jugoslavijska*, 26. avgusta 1920. V uvodniku »Križev pot slovenskih obč. volitev« poudarja list, da je zaradi spora med SLS in JDS centralna vlada »začela... nekako pasivno rezistenco« v odnosu do razpisa občinskih volitev v Sloveniji.

⁴⁷⁰ *Slovenec*, 6. septembra 1920. *Službene novine Kraljevstva SHS*, 185, 25. avgusta 1920, so objavile ukaz, ki je potrjeval proračun s finančnim zakonom za 1920/21. leto. V komentarju o razporeditvi davkov na posamezne pokrajine je *Slovenec* 8. septembra natančno poudaril, da je novi proračun predvidel, da mora Slovenija plačati 247 milijonov dinarjev, vse druge pokrajine skupaj pa 1867 milijonov dinarjev — ali na prebivalca po 247 dinarjev v Sloveniji in 158 dinarjev v drugih pokrajinah. Toda A. Korošec, ki mu je grozil odstop, je 26. oktobra dokončno sprejel ta finančni zakon. Za ravnanje A. Korošča v jugoslovanski »visoki politiki« v Beogradu je prav značilen primer ob sprejetju državnega proračuna za 1920/21. leto. Nemški poslanik v Beogradu Keller je zapisal v svojem poročilu ministrstvu za zunanje zadeve št. 1037-207 z dne 31. oktobra 1920 naslednje: »Ob tej priložnosti je moč pristaviti, da je bil Korošec pred nedavnim v vladi deležen občutne klofute, ki je baje zelo škodovala njegovemu ugledu v Sloveniji. V poslednjem trenutku, ko je podpisoval predlog proračuna, je zavrnil svoj podpis pod tem predlogom, če Slovincem ne bodo zagotovili oprostitev nekaterih davkov; takšno obnašanje se je zdelo tem nenavadnejše, ker je Korošec sodeloval na vseh odločilnih sejah pri določanju proračuna. Finančni minister je zagrozil, da bo takoj odstopil, če bodo ustregli Koroščevi zahtevi; slednjič je po posredovanju predsednika vlade uspelo, da se je prometni minister (A. Korošec; M. Z.) spametoval.« — *Diplomatski izveštaji iz Političnega arhiva u Bonu o političkim prilikama u Jugoslaviji 1920—1941* (dalje: *Diplomatski izveštaji*), zbirka gradiva (v rokopisu) v Institutu za savremenu istoriju u Beogradu. 79.

gaciji, vzpostavili tesnejše stike glede vseh pomembnejših akcij delegacije. Ob tej priložnosti je Brejc izjavil, da je organizacija dela glede plebiscita v rokah jugoslovanske plebiscitne delegacije »nepovoljna in nezanesljiva«, da vlade v Ljubljani ne obveščajo o ukrenjenih akcijah, da je za večino odločitev delegacije zvedela iz tiska itd.⁴⁷¹ Na naslednji seji Deželne vlade, ki je bila 6. septembra in sta ji prisostvovala novi delegat v plebiscitni delegaciji J. Jovanović ter general G. Djokić, je med ponovno razpravo o plebiscitu J. Brejc priznal, da »položaj za nas ni ugoden.«⁴⁷² Trinajstega septembra je J. Brejc na seji vlade v Ljubljani predložil obvestilo o navodilih, ki jih je J. Jovanović kot član mednarodne plebiscitne komisije⁴⁷³ prinesel iz Beograda.

V pismu predsednika vlade M. Vesnića, ki ga je J. Jovanović izročil J. Brejcu, je po Brejčevi interpretaciji pisalo, da vlada spričo težavnega zunanje- in notranjepolitičnega položaja ne more »vztrajati na zahtevi, da se umakne italijansko vojaštvo iz Koroške, predno se naše čete umaknejo iz Zone A«. J. Brejc je zaradi tega že na tej seji predložil odstop Deželne vlade kot ukrep za pritisk na centralno vlado in plebiscitno komisijo, da ne bi dovolili umika jugoslovanske vojske iz cone A. Zaradi obljube J. Jovanovića, da bo zavračeval vprašanje umika jugoslovanskih čet, pa sklepa o odstopu niso sprejeli.⁴⁷⁴ J. Jovanović med telefonskim pogovorom z M. Vesničem ni uspelo dobiti privolitve o odložitvi umika vojske iz cone A, temveč nasprotno povelje, da je treba umik izpeljati 18. ali 20.

⁴⁷¹ AS, Narodna in Deželna vlada, zapisnik seje Deželne vlade za Slovenijo z dne 2. septembra 1920; M. Mikuž, n. d., 179. V nasprotju s temi trditvami J. Brejca je J. Cvijić obvestil vlado v Beogradu, da mu navzlic vsemu prizadevanju ni uspelo zagotoviti nujnega sodelovanja s slovenskimi političnimi krogi. V nepodpisanem pismu M. Vesniću, poslanem iz Celovca 6. avgusta 1920, navaja Cvijić težave med svojim delovanjem v plebiscitni komisiji in poudarja, da je moral mnoga vprašanja, ki so sodila v pristojnost vlade, reševati sam zaradi slabih zvez z Beogradom. J. Cvijić se zatem pritožuje, da v »najbolj kritičnem času« ni bil deležen »pomoči nobenega koroškega poslanca, da bi lahko po njihovi presoji ocenil vpliv nekaterih ukrepov na ljudstvo. Še več, ministri in poslanci so potovali mimo na katoliško zborovanje v Mariboru, toda tukaj se ni nihče ustavil. Izmikali so se, da ne bi prevzeli odgovornosti.« INV, fond: koroški plebiscit, f. 8, ov. 29/I.

⁴⁷² AS, zapisnik seje Deželne vlade za Slovenijo z dne 6. septembra 1920; M. Mikuž, n. d., 180 INV, fond: koroški plebiscit, f. 8, 8. 81.

⁴⁷³ J. Jovanovića so za člana mednarodne plebiscitne komisije imenovali zaradi bolezni J. Cvijića, dejansko pa zaradi njegovega napovedanega odstopa v komisiji. J. Brejc je bil zadovoljen z Jovanovićevo izvolitvijo; to je izrazil s pismom, poslanim Jovanoviću 12. maja 1920, in z brzojanko, poslano 21. maja 1920 Jovanoviću v Beograd. AJ, MID, JJP, k. 27, f. 131-80-27-127; 20-27-129.

⁴⁷⁴ AS, fond Narodne in Deželne vlade, zapisnik seje Deželne vlade za Slovenijo z dne 13. septembra 1920. Dj. Knežević poudarja v svoji neobjavljeni doktorski disertaciji *Sen-Zermenski mirovni ugovor i Jugoslavija i Austrija kroz ugovor* (Beograd, maja 1965): »V želji, da Jugoslavija ne bi bila krivec za prekinitve delovanja mednarodne plebiscitne komisije ter da bi plebiscit izpeljali v določenem času, pri čemer je vztrajala Dež. vlada, je vlada v Beogradu s težkim srcem dala soglasje za umik jugoslovanske vojske iz cone A.« (395).

septembra, zato je deželna vlada 15. septembra soglasno sklenila, da bo predložila motiviran odstop in s tem seznanila javnost.⁴⁷⁵ Ministrski svet ni sprejel odstopa Deželne vlade.⁴⁷⁶ Tudi J. Jovanović, ki je takrat po odhodu J. Cvijića prevzel vse posle v plebiscitni delegaciji, je obsodil ta korak vlade v Ljubljani. V brzojavki Ministrstvu za zunanje zadeve je Jovanović 15. septembra 1920 izjavil naslednje: »Če je ljubljanska vlada dala ostavko zgolj zaradi vprašanj, ki so v zvezi s plebiscitom in o katerih sem poročal — tedaj z obče-narodnostnega gledišča ni ravnala dobro. Ta pretirani korak bo ne-ugodno odmeval v coni A, kjer je naše ljudstvo za čimprejšnji ple-biscit.«⁴⁷⁷ Podobno oceno je dal J. Jovanović tudi v pismu, ki ga je poslal J. Brejcu, predsedniku Deželne vlade v Ljubljani.⁴⁷⁸

Pred plebiscitom je v Ljubljani in Beogradu vladalo optimi-stično razpoloženje glede njegovega izida v korist Kraljevine SHS.⁴⁷⁹ Tudi J. Cvijić je bil prepričan, da bo plebiscit v coni A za-nesljivo odločil v korist Kraljevine SHS.⁴⁸⁰ Vlada v Beogradu je ple-biscitni delegaciji 15. septembra nakazala zahtevani dodatni kredit 6 milijonov kron za propagandne namene plebiscita in poudarila, da ga je moč uporabljati — kot je bilo že poprej odločeno — po dogo-

⁴⁷⁵ AS, fond Narodne in Deželne vlade, zapisnik seje Deželne vlade za Slove-nijo z dne 15. septembra 1920. Ob odstopu Deželne vlade je *Slovenec* 16. septembra zapisal: »Stojimo zopet pred nasprotjem med Beogradom in našo pokrajino. Zopet se moramo boriti proti onim silam, ki nimajo nobenega smisla in nobenega razu-mevanja za slovenske potrebe in slovenske koristi. Ob vsaki priliki in povsod naletimo na te sile.«

⁴⁷⁶ *Politika*, 17. septembra 1920; *Slovenec*, 18. septembra 1920.

⁴⁷⁷ AJ, MID, JJP, telegram J. Jovanovića Ministarstvu inostranih dela br. 200, Borovlje, 15. septembra 1920, kult. 27, f. 130. 80—81. Isti dokument v INV, fond: koroški plebiscit, f. 8, omot 29/I. Zaradi omenjenega spora med Deželno vlado in vlado v Beogradu je Jovanović v brzojavki ministrstvu za zunanje zadeve, zaupn. št. 209, M. 93 z dne 17. septembra ponudil svoj odstop z naslednjo obrazložitvijo: »Ce bi moj umik s tuk. Delegacije vsaj najmanj lahko pomagal Kraljevski vladi, da bi ugodno rešila vprašanje o krizi upravnih oblasti v Ljubljani, me, prosim, takoj razrešite dosedanje dolžnosti.« Trumbić je z brzojavko 19. septembra 1920 izrazil zadovoljstvo sprico delovanja J. Jovanovića in ga zaprosil, naj še dalje deluje v plebiscitni komisiji. INV, prav tam, brzojavki: pov. br. 209, M. 93, in pov. br. 215, M. 97.

⁴⁷⁸ AJ, MID, JJP, k. 27, f. 131, 80-27-142. Pismo J. Jovanovića J. Brejcu, Ce-lovec, 17. septembra 1920. Jovanović je sporočil Brejcu, da je odstop Deželne vlade, če je bil njen razlog koroški plebiscit, »večji (je) udarec za našo stvar na Koroškem kot vse dosedanje rešitve Mednarodne plebiscitne komisije. In to je sočasno zanesljiva škoda za naše narodnostne interese.« J. Jovanović je opozoril J. Brejca na njegovo odgovornost zaradi takšnega ravnanja z naslednjimi besedami: »In namesto da bi se znebili odgovornosti za zadeve na Koroškem (govori o Deželni vladi; M. Z.) se bojim, da ste si Vi in Vaši tovariši poleg prve natovorili še drugo, dosti večjo odgovornost — odgovornost pred vsem našim narodom, ki bo nekega dne spoznal pravo resničnost o tem vprašanju, o plebiscitu.«

⁴⁷⁹ O pozitivnem izidu plebiscita je dala podatke tudi posebna anketa, ki so jo sredi 1920. leta izpeljale jugoslovanske oblasti v coni A. Glej obširneje: J Ple-ter s k i., *O prvih in o značaju plebiscitne odločitve, Koroški plebiscit*, 526—527.

⁴⁸⁰ AJ, MID, JJP, k. 27, f. 130. 80-27-82. Telegram Cvijića Ministarstvu ino-stranih dela, pov. br. 202, 16. september 1920.

voru z Deželno vlado.⁴⁸¹ Znatna sredstva iz tega in prejšnjih kreditov so porabili za izdajanje propagandnega gradiva, ki je bilo sicer zajetno in raznovrstno, vendar pa je po obsegu in kakovosti zaostajalo za nemško propagando.⁴⁸² Neposredno pred plebiscitom, konec septembra in v začetku oktobra, so slovenske meščanske politične stranke pričele v strankarskem tisku in propagandi posvečati večjo pozornost predvolilni agitaciji za ustavodajno skupščino kot vprašanju plebiscita. Pozornost zbuja, da se je tudi A. Korošec takrat angažiral v agitaciji za volilni program SLS v Sloveniji,⁴⁸³ tako da je bil v Beogradu, kjer so sprejemali pomembne odločitve glede koroškega vprašanja, le prvak JDS Vj. Kukovec. V trenutku, ko bi se morali najbolj zavzemati za reševanje vprašanja, ki je bilo obcenarodnostnega pomena, so se slovenski meščanski politiki ukvarjali predvsem s svojimi ozkimi strankarskimi interesi. Pomanjkanje intenzivne propagande pred plebiscitom je v tistem trenutku znatno oslabilo zanimanje širše javnosti za dogajanje v zvezi s Koroško.⁴⁸⁴ V poročilu poverjenika za notranje zadeve Deželne vlade Ministrstvu za notranje zadeve z dne 29. septembra o plebiscitu ni bilo niti

⁴⁸¹ Najprej so po sklepu Ministrstva za finance, str. zaup. št. 24, z dne 24. maja 1920, za stroške plebiscitnih zadev dodelili 10 milijonov kron (AJ, MID, JJP, k. 27, f. 130, 80-27-122). Na zahtevo J. Cvijića je finančni minister M. Ninčič poslal jugoslovanski plebiscitni delegaciji še 6 milijonov kron, ki jih je vlada odobrila 9. septembra 1920 (INV, fond: koroški plebiscit, f. 8, omoč 29/I, pov. br. 201, M. 91 — telegram Ninčiča Cvijiću, Beograd, 15. septembra 1920). J. Cvijić se je še pred vladnim sklepom z dne 9. septembra pritoževal, da kredit 16 milijonov kron ne zadošča za potrebe plebiscita, in zahteval, naj ga povečajo. INV, prav tam, pov. br. 186, telegram Cvijića Vesniću, 2. septembra 1920.

⁴⁸² PAM, fond: plebiscit na Koroškem, 10. oktobra 1920, f. Jugoslovanska propaganda; f. Avstrijska propaganda. Izhajalo je tudi večje število listov, tako na primer: *Mlada Jugoslavija*, *Mir*, *Koroška zora*, humoristični list *Ho-rrrruk* idr., ki so propagirali priključitev Koroške h Kraljevini SHS. O jugoslovanski in avstrijsko-nemški propagandi pred plebiscitom glej obširneje: J. Pleterski, n. d., 231—259. Jugoslovansko propagando pred plebiscitom je močno podpirala tudi katoliška cerkev. Tako je na primer »Generalni vikarijat za Slovensko Koroško v Dobri Veski« kot najvišja cerkvena oblast v coni A aktivno propagiral opredelitev za Jugoslavijo. Delež katoliškega duhovništva in njegovo dejavnost v jugoslovanski propagandi na Koroškem je pohvalil tudi J. Cvijić, ki je v članku, objavljenem v listu *Slovenski narod* 2. oktobra 1920, poudarjal, da se je zadnje čase zelo dobro držalo duhovništvo, ki je »vseskozi« narodno in ima največji vpliv med ljudstvom.

⁴⁸³ A. Korošec je na primer 30. septembra govoril o volilnem programu SLS na sestanku poverjenikov stranke v Mariboru, toda o tem več kasneje. *Stráža*, 1. oktobra 1920.

⁴⁸⁴ Usluzbenec jugoslovanske plebiscitne delegacije Druškovič je 25. septembra 1920 zapisal nekaj, s čimer je želel ilustrirati razpoloženje v Sloveniji pred plebiscitom. V tej beležki je med drugim ilustriral to razpoloženje tudi takole: »Konezija ponehava, vsi so siti skupnosti, v Sloveniji je strašna mračnost.« Druškovič je imel očitno v mislih medsebojne napade liberalcev in klerikalcev v tisku, ko je sklepal takole: »Ce pride do plebiscita in bo izpadel neugodno, bo Slovenija vedela, na katero stran...« AJ, MID, JJP, k. 27, f. 135, 80-27-283.

besede. Poglavitna tema je bila predvolilna kampanja za Konstituantno.⁴⁸⁵

Neugoden izid plebiscita 10. oktobra 1920, ko se je prebivalstvo cone A, močno pod vplivom avstrijske socialnodemokratske stranke, z 22.025 glasovi proti 15.279 odločilo za Avstrijo, je presenetil in porazil vso slovensko javnost. Val protestov in demonstracij je zajel Maribor, Ljubljano in druga mesta v Sloveniji. Medsebojna obtoževanja slovenskih političnih strank zaradi izgube Koroške so postala glavno agitacijsko orožje v predvolilnem boju. Iskanje krivcev za poraz je izredno zaostriło odnose med Ljubljano in Beogradom. Pri vladi v Beogradu so zahtevali, naj jugoslovanska vojska znova zasede cono A. Klerikalni *Večernji list* je obtoževal jugoslovanskega delegata v plebiscitni komisiji zaradi popustljivosti in napovedal spremembo v odnosih med Slovenijo in vlado v Beogradu.⁴⁸⁶ Jugoslovanski delegat v mednarodni plebiscitni komisiji J. Jovanović, ki je pred plebiscitom dobil široka pooblastila vlade iz Beograda, s pravico do odločitve o izvedbi plebiscita,⁴⁸⁷ je na zahtevo slovenske vlade in pod pritiskom javnega mnjenja, ko je prejel poročila, »da resnično zmagovalci — Nemci — zavzemajo grozeče stališče do tistih Slovencev, ki niso le dali glas za nas na dan plebiscita, temveč so bili pred plebiscitom naši prizadevni agitatorji« — sklenil, naj jugo-

⁴⁸⁵ AS, fond Deželne vlade, situacijsko poročilo pov. za notranje zadeve dr. Verstovška št. 11117 z dne 29. septembra 1920. Poročilo istega poverjenika št. 8593 z dne 30. julija 1920, ki pravi sicer za politične razmere v Sloveniji, da je »Življenje v Sloveniji (je) normalno«, poudarja tudi, da vprašanje slovenskih meja še nadalje priteguje največjo pozornost slovenskega naroda.

⁴⁸⁶ *Večernji list*, 13. oktobra 1920. V poročilu poverjenika za notranje zadeve Deželne vlade Ministrstvu za notranje zadeve v Beogradu iz druge polovice oktobra 1920, št. 11675, je poudarjeno, kako vlada v Sloveniji prepričanje, da je bila Slovenija le »kompenzacijski objekt«. AS, fond Deželne vlade za Slovenijo.

⁴⁸⁷ A.J., MID, JJP, k. 27, f. 130, 80-27-22, telegram M. Vesniča J. Jovanoviću z dne 30. septembra 1920. V brzojavki je poslal Vesnič naslednja navodila: »Plebiscit je treba pokvariti le v primeru, če bi bili prepričani, da bo glasovanje izpadlo za nas neugodno. To je naš poglavitni in edini razlog. To je naš materialni razlog. To pomeni, da v primeru, če bi bili prepričani, da bo glasovanje izpadlo za nas neugodno, nam ni treba, da bi pustili, da bi prišlo do glasovanja. V takšnem primeru lahko zatorej najдете ali ustvarite razloge po potrebi. Le da nas morajo ti razlogi vse postaviti v ugoden formalni in pravni položaj. To je tisto, kar je poglavitno. Vaši presoji je prepuščeno, ali boste skazili plebiscit z vojaško okupacijo ali po kakšni drugačni poti, prav tako tudi čas...«

V nedatirani brzojavki, poslani predsedniku vlade v Beogradu (A.J., MID, prav tam, 80-27-120), navaja J. Jovanović, da je neposredno pred plebiscitom prejel zagotovila o ugodnem izidu plebiscita od predstavnikov narodnega odbora iz Velikovec, da je 6. oktobra prejel od J. Brejca in »referenta za pravosodje« (K. Verstovšek; M. Z.) »afirmativen odgovor«, in pristavlja, da so »Slovenci v vašem kabinetu bili za to, naj bi bil plebiscit čimprej, in da so bili angleški in francoski delegati prepričani o ugodnem izidu plebiscita za Slovence«. V zapisku J. Jovanoviča z dne 24. oktobra je navedeno, da sta A. Korošec in Vj. Kukovec soglašala, naj bo plebiscit 10. oktobra. To pomeni, da sta izjavila, da ga »ni treba skaziti«. A.J., MID, JJP, k. 27, f. 136, 80-27-313.

slovanska vojska 14. oktobra znova zasede cono A.⁴⁸⁸ Vrnitev jugoslovanske vojske in orožništva je bila uspešno izpeljana po vnaprej pripravljenem načrtu.⁴⁸⁹

Mariborska *Straža* je 15. oktobra 1920 objavila razglas vodstva SLS, ki je obsodilo protinemške izgrede in demonstracije v Mariboru in ogradilo stranko od teh dogodkov. V isti številki v uvodniku z naslovom »Izgubili smo, ker smo sami krivi!« poudarja list, da so koroško bitko vodile osebe, ki niso »prav nič poznale razmerja sil in dejanskega položaja«, temveč so do poslednjega dne uspravale javnost s samozavestnimi in lahkomišelnimi poročili. Za razloge poraza na plebiscitu navajajo: popustljivost jugoslovanske delegacije, sovražstvo do Srbov in Srbije, ki ga je zbudila dolgotrajna nemška propaganda, ne pa »neprimerno« obnašanje srbske vojske v prvih dneh zasedbe Koroške; zatem nove davke, vojaško obveznost itd. »Koroški poraz je samo krajeven pojav splošne prikazni, ki vlada vsepovsod v državi«, je poudarjala *Straža*. Mariborska *Enakost* je zapisala 16. oktobra: »Nad leto dni so naši ljudje po Koroškem delali narodno voljo. Prišel je čas — in narod je pokazal svojo.«

Vlada v Beogradu je pod pritiskom zaveznikov in zaradi bojazni, da ne bi prišlo do spora z antanto, ukazala 17. oktobra, naj se jugoslovanska vojska in civilne oblasti umaknejo iz cone A.⁴⁹⁰ Predsednik Deželne vlade J. Brejc je od 17. do 19. oktobra obiskal Beograd, vendar na pogovorih, ki jih je imel z Vesničem, Trumbićem in regentom Aleksandrom,⁴⁹¹ ni mogel v ničemer spremeniti poteka dogodkov v zvezi s Koroško. Devetnajstega oktobra je *Slovenski narod* objavil članek poslanca JDS dr. D. Puca »Pravi krivci«, v katerem je poraz na plebiscitu ocenjen za »najhujši uda-

⁴⁸⁸ AJ, MID, JJP, k. 27, f. 135, 80-27-301. Koncept pisma J. Jovanovića vladi Kraljevine SHS (nedatiran). V šestih točkah navaja Jovanović razloge, ki so ga spodbudili, da se je odločil za ponovno okupacijo cone A, in poudarja med drugim, da »naši orožniki, Korotanci«, »dajejo Nemcem brez odpora« orožje in obleko, da se je »našega uredništva polotila panika« in da so nekateri zapustili svoja mesta še pred koncem glasovanja, »da se obeta anarhija« itd. V nedatiranem osnutku brzojavke predsedniku vlade pojasnjuje Jovanović svoj sklep o zasedbi cone A 14. oktobra z naslednjimi besedami: »Prepričan, da bodo zdaj ljubljanski politiki najbolj in najlažje izkoristili to mučno stanje proti Srbom in Srbiji — razlagajoč preprostim slovenskim ljudem, da so jih Srbi zapustili — sem poklical vojsko, misleč, da jim bom tako izbil iz rok to grdo in nelojalno sredstvo proti čim tesnejšemu zedinjenju našega naroda.« Jovanović je sicer vrnitev jugoslovanskih čet v cono A pojasnil mednarodni plebiscitni komisiji kot svoj osebni ukrep, z željo, da bi tako rešil vlado v Beogradu odgovornosti. AJ, MID, JJP, k. 27, f. 130, 80-27-108.

⁴⁸⁹ J. Jovanović je za primer, da bi prišlo do ponovne zasedbe cone A, že prej pripravil nadrobna navodila, ki jih je poslal poveljniku Dravske divizijske oblasti generalu G. Džokiću. AJ, MID, JJP, k. 27, f. 136, 80-27-443.

⁴⁹⁰ *Slovenec*, 19. oktobra 1920.

⁴⁹¹ AS, fond Nar. in Deželne vlade za Slovenijo, zapisnik seje z dne 20. oktobra 1920; *Politika*, 20. oktobra 1920; *Slovenec*, 20. oktobra 1920.

rec, kar smo jih doslej Slovenci doživeli«. Obtožil je »v prvi vrsti« Slovence za krivce poraza, njihovo slabo upravo in agitacijo na Koroškem, strankarski egoizem, samozavest, nestrpnost in dezorganizacijo. »In če hočete osebe, ki so krive, tudi te najdete doma v Ljubljani. Obračunajte se z njimi, obračunajte se s strankami, ali ne dotikajte se države, ne dirajte v jedinstvenost Srbov, Hrvatov in Slovencev!« je sporočil dr. Puc v duhu centralistične politike svoje stranke.

Demokratski tisk v Sloveniji in Beogradu je vse bolj odkrito kazal na Slovensko ljudsko stranko kot glavnega krivca za izgubo Koroške; to vsekakor ni moglo držati, kot poudarja tudi M. Mikuž.⁴⁹² Obtoževanje med strankami ter med Ljubljano in Beogradom, ki se je pričelo neposredno po plebiscitu v tisku in se je nadaljevalo kasneje tudi v literaturi,⁴⁹³ je po svoje vplivalo tudi na bodoče politične odnose in položaj SLS v Beogradu. Neugoden izid koroškega plebiscita je med široko javnostjo, predvsem pod vplivom neobjektivnega in tendencioznega pisanja tiska, zbudil dvome o iskrenosti jugoslovanske usmeritve slovenskega ljudstva v celoti. Takšno mnenje je zajelo tudi nekatere pomembne politične kroge,⁴⁹⁴ ki so tako dobili priložnost za razne politične manipulacije.

⁴⁹² M. Mikuž, n. d., 184. O sporu Ljubljane in Beograda pri iskanju »krivca« za poraz na koroškem plebiscitu glej obsirnejše: *Slovenec*, 23. oktobra 1920.

⁴⁹³ Na primer v prispevku J. Brejca *Od prevrata do ustave, Spominski zbornik 1918—1928*, 195—206. Brejc poskuša opravičevati Deželno vladu ter sebe in SLS zaradi dogodkov na Koroškem. Brejc vali krivico za poraz na »zgodovinski razvoj« koroških Slovencev, na delovanje jugoslovanske delegacije v mednarodni plebiscitni komisiji in na centralno vladu v Beogradu. — M. Pravdica je v beograjskem časopisu *Novi život* (knj. VIII, sv. 6, 11, 12, Beograd, 4. februar, 11. in 18. marec 1922, str. 161—167; 330—335 in 357—364) poskušal oprati jugoslovansko vladu in diplomacijo zaradi poraza na plebiscitu in vso krivdo zvaliti na slovenske meščanske politike obeh smeri, ki jim je pripisoval politični diletantizem, samoljubje in nenačelnost (162—163). Pravdica je posebej obtoževal Deželno vladu, za katero je trdil, da je »zaigrala Koroško, oziroma da je k temu pripomogla osebna politika slovenskih voditeljev...« (331).

Najnovejše zgodovinske raziskave, objavljene v zborniku *del Koroški plebiscit*, dajejo podkrepljene odgovore na vprašanje o razlogih za neugoden izid koroškega plebiscita, tako da je bilo doslej najpopolneje pojasnjeno vprašanje »krivca za poraz na Koroškem«, ki je bilo dolga leta večkrat aktualizirano in zlorabljeno v politiki. Obsirnejše razloge o neugodnem izidu plebiscita glej pri I. Tomšiču v prispevku zbornika *Problemi sodobnega meddržavnega plebiscita in koroški plebiscit leta 1920*, 421—424. Glej tudi: E. Kardaš, n. d., 387—389.

⁴⁹⁴ Tako se je na primer po zapisnikih J. Jovanovića tudi minister za zunanje zadeve A. Trumbić zelo neugodno izrazil o odnosu Slovencev do Kraljevine SHS. Med pogovorom, ki ga je imel Jovanović s Trumbićem po plebiscitu, 25. oktobra 1920, je Trumbić, kot je zapisal Jovanović (po Jovanovićevev poročilu in komentarju o izidu plebiscita, ko je poudaril, da ne ve, ali bi koroški Slovenci, ko bi morali znova glasovati, izbrali jugoslovansko državo), dejal naslednje: »Ne, ne bi. G. Jov(anović); tudi oni iz Ljubljane bi glasovali proti, če bi prišlo do plebiscita, in to 100% — vi jih ne poznate. Prevarali so me takrat in zdaj pri prehodu.« Trumbić je dalje poudaril, da je v Parizu pri velesilah dosegel cona A in B na Koroškem; da so Slovenci »na nesrečo« v Parizu delali za koroški plebiscit; da so ga v Ljubljani hoteli »ukaniti«, da bi storil kaj proti senžermenski pogodbi ipd. A3, MID, JJP, k. 27, f. 136, 80-27-313.

Priprave za volitve v Ustavodajno skupščino so potekale v izjemno neugodnih notranje- in zunanjepolitičnih razmerah. Oktobra in novembra, v razdobju volilne agitacije in volitev, so reševali vprašanje meja s sosednjimi državami — Avstrijo, Italijo in Bolgarijo. ZNP je 2. septembra 1920 sprejelo vladni ustavni načrt⁴⁸⁵ in že naslednjega dne, 3. septembra, je z objavo v *Službenih novinah* začel veljati volilni zakon, ki je vseboval vse značilnosti konservativnega buržoaznega zakona. Slovenska ljudska stranka je bila posebno prizadeta, ker ženskam niso podelili glasovalne pravice. Nesporna prednost SLS v razmerju do drugih strank v Sloveniji je bila, da je imela v svojih rokah oblast, to pa je bil v uzakonjenem volilnem mehanizmu dejavnik odločilnega pomena. Medtem ko je Demokratska stranka v vladi v Beogradu imela troje najpomembnejših ministrskih resorov — notranje zadeve, agrarno reformo in finance, po katerih je lahko zelo vplivala na potek volitev, v Sloveniji JDS še zdaleč ni bila v tako ugodnih razmerah. Imenovanje L. Pitamica za poverjenika za notranje zadeve v Deželni vladi kot nevtralne osebnosti naj bi pomenilo poročstvo za normalen in objektiven potek slovenskih volitev.

Predvolilna agitacija v Sloveniji, ki se je pričela 12. septembra z velikim shodom Jugoslovanske demokratske stranke v Ljubljani, je potekala v znamenju boja za avtonomijo Slovenije. Glavni govornik na tem shodu liberalcev A. Kramer je v imenu JDS postavil naslednje zahteve: 1. ena država, en vladar, en parlament in ena vrhovna oblast; 2. srbski vojak naj brani meje na severu, slovenski pa na jugu, 3. dekoncentracijo državne oblasti je treba izpeljati v tem merilu, da bodo pokrajinska predstavništva dobila »gotovo moč«, vrhovna oblast pa naj bi obdržala pravico do odločitve v najvišji pristojnosti. V občinah, okrajih in oblasteh naj bo »ljudska samouprava na široki podlagi«, vendar pa ne sme škodovati »zmagoviti ideji narodnega in državnega edinstva«.⁴⁸⁶ *Slovenec* je takoj reagiral na takšne in podobne zahteve glede avtonomije Slovenije, ki sta jih v glasilih JDS predložila I. Tavčar in G. Žerjav: SLS nasprotuje avtonomiji, kakršno zastopajo liberalci, saj ni popolna in v njej vrhovne pokrajinske oblasti v političnih, gospodarskih, prosvetnih in finančnih vprašanjih nimajo pravice do sa-

⁴⁸⁵ *Sten. beleške PNP*, IV, 118, r. s., 2. september 1920. Od prisotnih poslancev jih je za vladni zakonski načrt glasovalo 143, proti pa 23. Obširneje o volilnem zakonu glej: *Sl. Jovanović, Ustavno pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 1924, 27—28.

⁴⁸⁶ *M. Mikuž*, n. d., 188—189; *Slovenski narod*, 13. septembra 1920.

mostojnega odločanja. »Po dr. Kramerju bi odločal v vsaki zadevi Beograd. On je skratka za avtonomijo, pri kateri bi komandiral Slovence nesposobni in brezglavi beograjski uradnik.«⁴⁹⁷ Dolgoletne izkušnje s centralizmom — je zapisal *Slovenec* 29. septembra 1920. — so v javnem življenju Slovenije ustvarile obče prepričanje, da interesi Slovenije in jugoslovanskega zedinjenja zahtevajo, naj se »brezpogojno uvede široka in pametna samouprava Slovenije«. Tudi Jugoslovanska demokratska stranka, poudarja dalje list, je upoštevala razpoloženje slovenskega ljudstva in prenehala govoriti o centralizmu, njeni voditelji pa so začeli razpravljati o avtonomiji »v zdravem smislu«. JDS je dejansko poskušala svoj volilni program čimbolj prilagoditi razpoloženju večine slovenskega prebivalstva. V polemiko o značaju slovenske avtonomije se je vmešala tudi JSDS, ki je bila s svojimi zahtevami⁴⁹⁸ bližja avtonomnemu programu Slovenske ljudske stranke.

Na sestanku poverjenikov SLS v Mariboru je A. Korošec 30. septembra 1920 imel viden govor, v katerem je naznačil osnovne programske smernice SLS v predvolilni kampanji. Korošec je poudaril, da zahteva SLS popolno enakopravnost za vsa tri plemena v državi — Srbe, Hrvate in Slovence, zatem enake davke, skrb države za bolnišnice, šole in uradništvo; za osrednje vprašanje predvolilnega boja v Sloveniji je A. Korošec označil zahtevo SLS po samostojni Sloveniji, torej delitev države »radi hitrejše, boljše in primernejše uprave« v več pokrajin, pri tem pa naj ne bi bili odločilni plemenski (»ker bi to bilo tudi nemogoče pri Hrvatih in Srbih«), temveč skupni gospodarski in kulturni interesi. Gospodarski in kulturni razvoj krajev, kjer so naseljeni Slovenci, je kompakten, torej »enakomeren«, zato bi morala Slovenija predstavljati upravno avtonomno celoto, ki bi imela »z vso državo skupno, kar je za red, moč in ugled države potrebno, naj pa bo samostojna v vseh zadevah, ki se hitrejše, boljše in točneje morejo opraviti doma«. A. Korošec je sklenil, da je treba vodstvo teh samostojnih poslov zaupati pokrajinski vladi, ki bi bila neposredno odgovorna pokrajinski skupščini.

⁴⁹⁷ *Slovenec*, 15. septembra 1920.

⁴⁹⁸ Naprej je 18. septembra 1920 zahteval, naj centralna vlada in parlament opravljata skupne zadeve (zunanjo politiko, vojsko itd.) in izdajata le okvirne, torej temeljne zakone, medtem ko naj bi pokrajinskim skupščinam dali pravico do razglašanja zakonov v okvirih centralne zakonodaje, imele pa naj bi tudi svoja finančna sredstva idr. Podobno samoupravno strukturo je predvidel list tudi za nižje upravne enote.

A. Korošec je Slovensko ljudsko stranko označil za kmečko stranko, ki nasprotuje razrednemu boju, federalizmu, slehernemu separatizmu in militarizmu. Glede oblike državne ureditve se je Korošec izrekel za monarhijo. »Jaz sem monarhist, a tudi vsak patriot republikanskega naziranja mi mora priznati, da še nismo zreli za republiko«. Položaj katoliške veroizpovedi in cerkve v Kraljevini SHS je Korošec ocenil pozitivno in poudaril, da v minulih dveh letih življenja pod pravoslavno dinastijo »gotovo (ga) ni katoličana, ki bi v verskem oziru mogel izreči le najmanjšo pritožbo«, vendar pa je sočasno poudaril, da še »nikdar ni bilo opravičeno in tako potrebno zanesti verskih vprašanj v volilno borbo kakor ravno dandanes«. ⁴⁹⁹

Ob deželni konferenci Radikalne stranke, ki je bila od 25. do 28. septembra v Beogradu, je *Straža* 4. oktobra 1920 zapisala med drugim, da se mora Slovenska ljudska stranka v bližnjih bojih med radikalci in demokrati v ZNP in ustavnem odboru »brez dvoma« nasloniti na radikalce in se odreči mnogih »svojih želj in načrtov«. Liberalno *Jutro* je objavilo, da je SLS neenotna prav glede avtonomističnega koncepta, in poudarilo, da je na Dolenjskem (Krško, Kostanjevica, Metlika, Črnomelj) glavno agitacijsko geslo klerikalcev — republika. ⁵⁰⁰ *Jutro* je 5. novembra objavilo vest, da vodstvo SLS ni enotno glede samoupravnega koncepta Slovenije, da obstajajo razlike med voditelji SLS v Ljubljani (*Slovenec*) in mariborskim delom s Korošcem na čelu (*Straža*). Po pisanju tega lista sta Korošec in njegova skupina s Štajerske zastopala »centralizem in samoupravo«, medtem ko je ljubljanski ali kranjski del vodstva SLS izražal radikalnejše stališče — »centralizem ali samoupravo« — zahteval je najpopolnejšo obliko avtonomije Slovenije.

Med potovanjem v Beograd je imel A. Korošec v Zagrebu na shodu Hrvatske pučke stranke govor, v katerem je zahteval »avtonomijo Hrvatske in Slovenije in avtonomijo drugih pokrajin, ki so že upostavljene in tistih, ki še bodo upostavljene, ker hočejo imeti v državi dobro upravo, ki bo upoštevala vse že obstoječe kulturne in gospodarske razmere«. ⁵⁰¹ Razlaganje A. Korošca v Mariboru in Zagrebu so v beograjskih političnih krogih imeli za stališče Jugoslo-

⁴⁹⁹ *Straža*, 1. oktobra 1920; *Slovenec*, 2. oktobra 1920; M. Mikuz, n. d., 190. v intervjuju, ki ga je pred odhodom v Beograd dal uredniku lista *Slovenec*, je A. Korošec znova potrdil osnovne teze iz svojega programskega govora in pristavil, da ima vodstvo SLS izdelane »natančne načrte« za ureditev slovenske samostojnosti. *Slovenec*, 6. oktobra 1920.

⁵⁰⁰ *Jutro*, 3. oktobra 1920.

⁵⁰¹ *Narodna politika*, 6. oktobra 1920.

vanskega kluba do vprašanj notranje ureditve države. V obšir-
nem komentarju volilnih programov političnih strank in skupin je
naslednik S. Protića na položaju ministra za ustavodajno skup-
ščino L. Marković, ki mu je ministrski svet na seji 19. oktobra za-
upal izdelavo načrta ustave, ocenil, da je program SLS — čeprav je
nezadostno »pravniško natančen« — moč »uskladiti z načeli uni-
tarizma«, to pa je vse odvisno — kot poudarja L. Marković — od
razumevanja avtonomije in pomena besede »samostojnost«, ki je bila
uporabljena namesto izraza »samouprava«. ⁵⁰² Dileme o avtonomi-
stičnih zahtevah SLS, ki jih je omenil L. Marković, je precej razja-
snila mariborska *Strža* v številki z dne 20. oktobra 1920 s član-
kom »Avtonomija ali centralizem«. Pisec članka (dr. J. J.) je po
teoretičnopравни dispoziciji o značaju avtonomije poskušal spro-
ščeno izraziti bistvo avtonomnega programa, torej zahtev SLS v
novi jugoslovanski državi, z naslednjimi besedami: »Vso tragičnost
zgodovinske razlike čutimo že zadosti po dveletnem skupnem bi-
vanju v skupni domovini. Idealizem naših narodnih prvobojevnikov,
zavest treh plemen, da smo iste krvi in istega jezika in pa — pri-
znajmo si odkrito — naključje svetovne vojske nas je postavilo v
eno hišo, pod eno streho. Za življenje pod eno streho pa je treba
enotnih čednosti, običajev in enakega naziranja. Tega vsega pa mi
Jugoslovani vsled stoletne različne vzgoje še nimamo. Odtod izvira
sedaj toliko nevolje, zabavljanja čez našo ubogo Jugoslavijo. Kaj
torej storiti? Ali razrušimo svojo skupno hišo in se razidemo? Ne,
tega ne storimo nikdar! Preveč verujem v bodočnost Jugoslavije
in preveč smo za njo trpeli. Napravimo si v skupni hiši pod eno
streho več sob, da ne bomo vsi skupaj tičali v eni veliki sobi in
skupno življenje bo mogoče. Sedanji centralistični prenapeteži so
nas stlačili s svojim okorelim osrednjim parlamentom v jugoslo-
vanski hiši v eno veliko dvorano, Hrvata, Srba, Macedonca, Črno-
gorca, Bosanca in Slovenca, a mi še nismo dovolj drug na drugega
navajeni, smo prerazličnih lastnosti. Gospodje državniki v Beogra-
du, odkrito priznavamo, da smo radi v Jugoslaviji pod eno streho,
a pustite nam za zdaj še v skupni hiši stanovati v različnih sobah,
da se polagoma razvijemo in zrastemo ne samo po telesu, temveč
tudi po duhu v Jugoslovane... Če pa smo za široko avtonomi-
jo posameznih pokrajin, ne moremo pa biti v danem položaju za
federalistično urejeno Jugoslavijo. Plemenska federalistična Jugo-
slavija je itak nemogoča, ker posamezna plemena Slovencev,

⁵⁰² L. Marković, *Protiv federalizmu; Samouprava*, 21. oktobra 1920.

Hrvatov in Srbov ne stanujejo na kompaktnih ozemljih, temveč so med seboj mešana. Torej bi že s tega stališča brez ozira na nevarnost tega sistema bil plemenski federalizem v smislu Hrvatske zajednice ali Radičevcev popolnoma izključen».

Na velikem predvolilnem zborovanju poverjenikov Slovenske ljudske stranke, ki je bilo 24. oktobra v Ljubljani, je A. Gosar v imenu vodstva stranke obrazložil volilni program, s katerim je obširneje razlagal njene temeljne zahteve v razmerju do državne enotnosti, vprašanja avtonomije, socialnega in verskega položaja, davčne politike in vprašanje vojske. Poleg teh zahtev, ki so se popolnoma ujemale s programskimi tezami iz govora A. Korošca v Mariboru in Zagrebu, je A. Gosar v imenu SLS zahteval tudi uvedbo »gospodarskega zbora« v centralnem parlamentu, ki naj bi ga sestavljali neposredno izvoljeni predstavniki posameznih stanov (kmetje, obrtniki, delavci, uradniki, trgovci in dr.), zaradi zaščite njihovih interesov. Na zborovanju je bila določena tudi kandidatna lista SLS za bližnje volitve v Konstituantu,⁵⁰³ naslednjega dne pa je vodstvo stranke objavilo volilni razglas, v katerem je najbolj poudarilo zahtevo po avtonomnem položaju Slovenije.⁵⁰⁴ SLS je za osnovo za premislek in razpravo objavila v svojih listih ustavni načrt S. Protića.

Volilni program JDS, ki ga je vodstvo te stranke sprejelo 21. oktobra, je bil po svoji radikalnosti podoben programu konkurentske SLS. Obe stranki sta v svojih volilnih razglasih uporabili taktiko »tujega orožja«, tako da so bile razlike v njunih programih večje predvsem v tistih poglavjih, ko sta obtoževali in klevetali nasprotno stranko. Jugoslovanska demokratska stranka je zahtevala enotno državo, njeno decentralizacijo z dajanjem samoupravnih pravic občinam, okrajem in oblastem, ki bi imeli lasten dohodek in izvoljena predstavniška telesa z zakonodajno močjo lokalnega značaja v okviru ustave in zakonov, vendar pa vse predvsem na gospodarskem področju. JDS se je načeloma izrekla za samoupravo, vendar je odločno nasprotovala pokrajinski ali »plemenski« avtonomiji. JDS je dalje terjala enako šolstvo v vsej državi, zmanjšanje dejanskega staleža stalne vojske, neodvisnost in imuniteto uradništva, gospodarsko zbornico (gosp. svet), ki naj bi predstavljala »drugi dom v parlamentu«, zatem pravico in dolžnost do dela, zaščito osebne lastnine, enakopravnost veroizpovedi, spoštovanje verskega

⁵⁰³ *Slovenec*, 25. oktobra 1920.

⁵⁰⁴ *Slovenec*, 26. oktobra 1920; *Straža*, 29. oktobra 1920.

prepričanja s pripombo, da bodo »klerikalizem, ki ga vodi šef v italijanskem Rimu«, preganjali, dokler ga ne bodo pregnali iz Jugoslavije.⁵⁰⁵ Nasploh pa so v volilni agitaciji Demokratske stranke po vsej državi poudarjali naslednja tri najpomembnejša vprašanja: notranjo ureditev države, agrarno reformo in boj proti komunističnemu gibanju.⁵⁰⁶

Poleg Slovenske ljudske stranke in Jugoslovanske demokratske stranke so v volilni kampanji za ustavodajno skupščino v Sloveniji sodelovale še štiri stranke: Samostojna kmečka stranka, Jugoslovanska socialnodemokratska stranka, Narodna socialistična stranka in Komunistična partija Jugoslavije. Vse te stranke so nastopale s svojimi volilnimi programi. Samostojna kmečka stranka, izpostava liberalcev z nalogo, da bi konkurirala klerikalcem na slovenski vasi, je zbrala v svojih vrstah vaše veleposestnike in bogataše in je tudi svoj program prilagodila njihovim interesom. Samostojna kmečka stranka se je predstavljala za čisto, razredno kmečko stranko in se je po zgledu JDS načelno izrekla za avtonomijo Slovenije.

Program JSDS je postavljajal v ospredje socialne in demokratične zahteve, zavzemal se je za avtonomijo, delavsko samoupravljanje, rešitev »jugoslovanskega« vprašanja, republikansko ureditev in zedinjenje vseh balkanskih narodov v balkansko federacijo. NSS je zahtevala »samonikli« jugoslovanski socializem, torej nacionalni socializem, in je v tej osnovni zamisli izdelala svoj temeljni volilni program. KPJ je zahtevala sovjetsko delavsko-kmečko republiko, uvajanje delavskega nadzorstva kot temelja za socializacijo industrije, zatem agrarno reformo brez odškodnine veleposestnikom, tovarne delavcem itd.⁵⁰⁷ Potem ko so objavile volilne programe, so politične stranke v Sloveniji okrepile dejavnost s prirejanjem številnih shodov. Beograjski in zagrebški tisk sta z zanimanjem spremljala volilno kampanjo v Sloveniji.

V razmahu predvolilne agitacije A. Korošca v Sloveniji, napovedane za razdobje od 14. do 21. novembra,⁵⁰⁸ je vprašanje ratifikacije dvostranskega dogovora o razmejitvi med Italijo in Kraljevino SHS, podpisanega 12. novembra v Rapallu, prineslo Slovenski ljudski stranki nove politične zaplete. Po izgubi Koroške je mirovna po-

⁵⁰⁵ M. Mikuž, n. d., 191–192; *Jutro*, 6. novembra 1920.

⁵⁰⁶ B. Gligoričević, n. d., 189–191.

⁵⁰⁷ M. Mikuž, n. d., 192–195. O volilnih programih za ustavodajno skupščino strank v Sloveniji glej poleg n. d. M. Mikuža tudi: M. Pivec, *Programi političnih strank in statistika volitev, Slovenci v desetletju 1918–1928*, 335–373.

⁵⁰⁸ Program Koroškevega agitacijskega gibanja v Sloveniji je objavila *Straža* 12. novembra 1920.

godba v Rapallu, po kateri je velik del hrvatskega in slovenskega ozemlja pripadel Italiji,⁵⁰⁹ pomenila nov udarec slovenskemu ljudstvu, prav tako pa ugledu in položaju SLS v Sloveniji, ker je bil njen voditelj A. Korošec minister v vladi, ki jo je podpisala. Po podpisu so vsi slovenski listi napadli rapalsko pogodbo in kot po navadi iskali krivce v nasprotnem taboru. *Slovenec* je dan po podpisu pogodbe zelo ostro napadel jugoslovanske delegate Vesnića, Trumbića in Stojanovića, ki so »žrtvovali« s pogodbo »eno tretjino slovenskega naroda« in tako odrezali gospodarsko najpomembnejše ozemlje ob morju. »Da je to delo od strani naših delegatov in našega poslanika v Rimu bilo premišljeno, da se je izvršilo preko celokupne vlade in da je tu delovala neka struja v naši državi, ki je močnejša od te vlade, ki se čuti jugoslovansko, najmanj pa ima srca za naš ubogi Slovenski narod, je jasno,« je zapisal list.⁵¹⁰ Jugoslovanski delegati, podpisniki rapalske pogodbe, so se na poti iz Italije v Beograd s posebnim vlakom peljali skozi Ljubljano 14. novembra ob zori.⁵¹¹ Po prihodu te delegacije v Beograd se je pričela bitka za sprejetje pogodbe z Italijo, največje težave pa je vladi povzročal A. Korošec, ki se je izmikal in ni hotel privoliti v njeno ratifikacijo.

Jugoslovanska demokratska stranka je poskušala v zvezi z rapalsko pogodbo v Sloveniji kompromitirati A. Korošca. Liberalci so od Korošca (ki je v času pogajanj in podpisa pogodbe nadomeščal odsotnega predsednika vlade Vesnića) zahtevali, naj se vlada pred podpisom pogodbe posvetuje s celotnim ministrskim svetom, klubi strank in s celotnim Začasnim narodnim predstavništvom.⁵¹² Na to brzojavno zahtevo JDS, ki je prispela v Beograd že po podpisu pogodbe, je A. Korošec odgovoril, da ima tudi DS svoje zastopnike v vladi in v delegaciji in da je zahteva JDS v resnici načrt, da bi njemu (Korošču) pripisali odgovornost, ter je v tem smislu zahtevo liberalcev ocenil za navadno »strankarsko drznost.«⁵¹³ Po takšnem odgovoru je Korošec odpotoval na Štajersko na napovedana predvolilna zborovanja, ne da bi počakal na vrnitev delegacije.

⁵⁰⁹ Glej obširneje: M. Mikuš, n. d., 185—188.

⁵¹⁰ *Slovenec*, 13. novembra 1920.

⁵¹¹ *Jugoslavija*, 14. novembra 1920. List poudarja, da so delegati potovali skozi Ljubljano neopaženi, in posmehljivo pristavlja: »Gospod Vesnić torej ni bil željan sprejeti zahvalne slovenske deputacije na kolodvoru.« — *Jutro* je 16. novembra 1920 zapisalo, da se je delegacija na ljubljanski železniški postaji ustavila le za 15 minut in da ni prišlo do »posebnega sprejema«, ki so ji ga nameravali prirediti Ljubljancani, ki so pričakovali odposlanstvo šele v soboto, 13. novembra.

⁵¹² *Jutro*, 16. novembra 1920.

⁵¹³ Brzojavka A. Korošca št. 5267 iz Beograda, poslana 15. novembra 1920 vodstvu JDS. *Jutro*, 16. novembra 1920; *Slovenec*, 17. novembra 1920.

Na zborovanju SLS in SKZ je Korošec 16. novembra v Mariboru izjavil, da so jugoslovanski delegati, ki so podpisali pogodbo z Italijo, odšli na pogajanja »z drugimi inštrukcijami in mejami«, da so storili veliko napako, ker že poprej niso uredili odnosov z Italijo, in da je tega kriva jugoslovanska diplomacija. Na tem zborovanju je Korošec govoril o položaju Kraljevine SHS pozitivno in pri tem posebej branil Srbe in Srbijo ter se sočasno zavzemal za bratstvo in enotnost Srbov, Hrvatov in Slovencev.⁵¹⁴ Istega dne je na zborovanju SLS v Ptujju Korošec poudarjal nujnost ratifikacije rapalske pogodbe.⁵¹⁵ Ministrski svet v Beogradu je razpravljal o vprašanju ratifikacije rapalske pogodbe in poskušal za vsako ceno dobiti za to pogodbo podpis A. Korošca ter mu vsak dan pošiljal brzjavke, naj se takoj vrne v Beograd. A. Korošec je okleval s podpisom in se želel tako najbrž izogniti odgovornosti zaradi neugodne pogodbe z Italijo, ki je v Sloveniji zbudila veliko nezadovoljstvo. Vsekakor bi v predvolilni kampanji eventualna abstinenca pri ratifikaciji rapalske pogodbe prinesla SLS nedvomno velike koristi. Izmiikanje A. Korošca, da bi podpisal rapalsko pogodbo, pa je imelo tudi druge razloge.

Na poziv M. Vesnića, poslan po Deželni vladi v Ljubljani, je Korošec poslal le-temu odgovor, v katerem je zahteval, naj bi rešili vprašanje vzpostavitve pokrajinskih vlad v Splitu in Sarajevu, ki je zabredlo v krizo zaradi pasivnega odpora DS in sorodnih skupin. Korošec je napovedal svoj prihod v Beograd 22. novembra in poudaril v brzjavki naslednje stališče: »Ker ne pridem na današnjo sejo (18. novembra — M. Z.), se ne sme tolmačiti, ne da soglašam, ne da ne soglašam«; to je klerikalni tisk tolmačil tako, da Korošec ni sprejel rapalske pogodbe.⁵¹⁶ Vesnićeve vlada — z izjemo odsotnega A. Korošca — je 19. novembra podpisala rapalsko pogodbo. Dvajsetega novembra je rapalsko pogodbo ratificiral tudi regent Ale-

⁵¹⁴ *Strža*, 22. novembra 1920. A. Korošec je na zborovanju zavrnil obtožbe, da je Slovence »prodal Srbom«, in je poudaril, da je »nespametno« za vse težave in napake dolžiti Srbe, zatem, da Hrvatov niso pretepali Srbi, temveč Hrvati — »največ žandarji, ki so bili oblečeni v srbske obleke«, da slovenskih vojakov ni pretepal »srbski narod, ampak oficirji, Srbi ali Hrvatje ali Slovenci« idr.

⁵¹⁵ Korošec je, po pisanju *Jutra* 17. novembra 1920, glede jugoslovansko-italijanske mirovne pogodbe izjavil: »Ali podpisati ali mobilizirati.«

⁵¹⁶ *Večernji list*, 18. novembra 1920; *Slovenec*, 19. novembra 1920. V komentarju Koroščeve brzjavke Vesniću oba lista poudarjata, da Korošec ne soglašal s sklepi jugoslovansko-italijanske pogodbe zaradi tega, ker sodi, da je jugoslovanska delegacija med pogajanjem v St. Margareti prekoračila pooblastila, ki jih je dobila od ministrskega sveta, in da želi Korošec poprej slišati, kakšni so bili razlogi za takšno stališče delegacije, ker hoče oceniti, ali so bili res tako tehtni, da je pogodbo treba ratificirati.

ksander.⁵¹⁷ Po vrnitvi v Beograd 22. novembra se je A. Korošec najprej sestal s predsednikom vlade M. Vesničem in se z njim pogovarjal o rapalski pogodbi. Slednjič je A. Korošec — po preizkušenem in značilnem receptu za obnašanje SLS v Beogradu — »s protestom in težkim srcem« podpisal rapalsko pogodbo zaradi »višjih državnih interesov.«⁵¹⁸

Ministrski svet je na seji 26. oktobra razpravljajal o vladnem ustavnem načrtu. A Korošec tej seji ni prisostvoval, temveč je pisмено v imenu SLS poslal zahtevo o ureditvi avtonomnih pokrajin.⁵¹⁹ Koroščevo izmikanje glede soglasja z rapalsko pogodbo in zatem tudi z vladnim ustavnim načrtom je zbudilo obči napad DS na SLS v Beogradu in Ljubljani. Radikalska *Samouprava* je te napade komentirala z obrazložitvijo, da so A. Korošča v Sloveniji napadali, češ da je interese slovenskega ljudstva izdal Srbom, v Beogradu pa ga je demokratska propaganda kazala kot sovražnika Srbov in Srbije, avtonomista, separatista in klerikalnega mračnjaka.⁵²⁰ Protiklerikalna propaganda demokratskih krogov med predvolilnim bojem v Sloveniji pa je dosegla vrhunec, ko je ban M. Laginja obtožil škofa Jegliča, da stoji na čelu »močne struje« v klerikalni stranki, ki je za »pretrganje vseh vezi z Beogradom«, češ da je »s to strujo v zvezi tudi bodoči umik njihovih ljudi iz javne politike, ki ohranja zveze z Beogradom«. To obtožbo so uradno poslali poveljstvu IV. armadne oblasti v Zagrebu,⁵²¹ in čeprav neresnična, je koristila liberalcem v predvolilnem boju proti Slovenski ljudski stranki.

Volitve v Ustavodajno skupščino, ki so bile 28. novembra, so v Sloveniji prinesle zelo zanimive rezultate. Ženske niso imele pravic do vpisa v volilne sezname, zato je bilo vpisanih vsega 215.148 glasovalcev, od tega pa jih je volilo 185.254 (73 odst.). Stranke v Slo-

⁵¹⁷ *Politika*, 20. novembra 1920. *Slovenec*, 21. novembra 1920.

⁵¹⁸ *Slovenec*, 23. novembra 1920.

⁵¹⁹ *Politika*, 27. in 29. novembra 1920.

⁵²⁰ *Samouprava*, 8. decembra 1920. V številki z dne 26. novembra je *Politika* na primer napadla A. Korošča in J. Brejca, da »prepričujeta ves svet, da je Slovenija žrtev Beograda in kako mora sleherna slovenska vas, ki bo ostala v tujem suženstvu, vedeti, da je tega kriv Beograd. Dr. Brejc pravi celo, da je Slovenija kompenzacijski objekt za vsa mednarodna pogajanja«. List dalje v zvezi z izidom pogodbe z Italijo poudarja, da politiki niso edini krivi tega, da je del slovenskega in hrvatskega ozemlja pripadel k Italiji, in navaja za dokaz neko prošnjo predsednika občine Kastva v Istri, ki zahteva priključitev k Italiji.

⁵²¹ *Jegličev Dnevnik*, 9. novembra 1920; *Jutro*, 23. novembra 1920, navaja, da je bil dopis M. Laginje komandi IV. armadne oblasti poslan 31. oktobra 1920 pod št. 18.230/Pr. Jeglič poudarja, da ga je z vsebino tega Laginjevega poročila seznanil predsednik Deželne vlade J. Brejc. Jeglič je protestiral pri Laginji in vladi v Beogradu. M. Laginja se mu je zato 22. novembra javno in zasebno opravičil zaradi obtožbe, ki je nastala baje kot »popolnoma neutemeljena« zaradi napake nižjega uradnika v banski pisarni. *Jegličev Dnevnik*, 22. novembra 1920.

veniji so dobile naslednje število glasov: SLS 57.174 (36,1 odst.), JDS 12.328 (7,7 odst.), JSDS 30.675 (19,3 odst.), KPJ 16.396 (10,3 odst.), NSS 6187 (3,9 odst.) in SKS 33.577 (21,2 odst.). Od skupnega števila 38 poslancev, predvidenih za Slovenijo, je SLS dobila 14, JDS 3, JSDS 6, KPJ 5, NSS 2 in SKS 8 poslanskih mandatov. V Prekmurju je posebno volilno listo postavila še Virstvena stranka, ki je dobila le 1908 glasov.⁵²² Volitve so z rezultati presenetile vodstvo SLS, kajti stranka ni dobila absolutno, temveč le relativno večino glasov. Pri-tožbe SLS glede neugodnega volilnega zakona, razporeditve volil-nih mest v Sloveniji ipd. so bile upravičene. Škof Jeglič je takoj ukrepal, da bi preučili razloge neuspeha stranke v primerjavi z ra-stočim vplivom socialistov in komunistov v Sloveniji.⁵²³ Skupaj s Hr-vatsko pučko stranko in Bunjevske-šokačko stranko, s katerima je predstavljala enoten volilni blok, je SLS dobila 111.274 glasov in skupno (do popravka verifikacijske komisije Narodne skupščine) 27 poslanskih mest.⁵²⁴

Razloge za neuspeh Slovenske ljudske stranke na volitvah v Ustavodajno skupščino v Sloveniji je treba iskati predvsem v teda-njih nemirnih poveljnih razmerah, ki niso bile ugodne za slovenski klerikalizem in ki so SLS onemogočile, da bi svojo združeno mrežo obnovila v takšni moči, kot jo je imela njena združena organizacija pred prvo svetovno vojno.⁵²⁵ Razlogi neuspeha so nedvomno tu-

⁵²² O izidih volitev v ustavodajno skupščino v Sloveniji in v Kraljevini SHS glej obširneje: M. Mikuž, n. d., 195; M. Pivec, n. d., 372; V. Melik, *Izid volitev v konstituentni leta 1920, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, Ljubljana 1962, III, 3 ipd. Nadrobne podatke za vso državo vsebuje: *Statistički pregled izbora narodnih poslanika za Ustavotvorno skupščino Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, izvršenih na dan 28. novembra 1920. god.*, Beograd 1921.

⁵²³ Jegličev *Dnevnik*, 30. novembra 1920. Škof Jeglič je volilne izide kome-n-tiral takole: »Volitve so nas močno presenetile. Naša stranka SLS je sicer najbolj močna, vendar pa je dobila le dobro tretjino glasov. Stranka samostojnih kmetov SKS bi nas bila kmalu dosegla. Liberalna stranka JDS je poražena. Pač pa so silno nepričakovano napredovali komunisti in socijaldemokrati JSDS pri nas, še bolj na Stajerskem. V Ljubljani imajo liberalci največ glasov... Bomo na kon-ferenci dekanov o velikoj noči iskali zdravil zoper take rane.« Jeglič je navajal dalje, da bo SLS imela 15 poslancev (7 na Kranjskem in 8 na Stajerskem), to je kasneje, decembra 1921. leta. potrdil verifikacijski odbor Narodne skupščine. Za-radi napake pri seštevjanju glasov je SLS v volilnem okrožju Maribor-Celje dobila le 5 namesto 6 poslanskih glasov. Na račun SLS je SKS namesto 3 dobila 4 po-slanske mesta; to so po posredovanju SLS popravili šele po enem letu. *Sten. be-leške Narodne skupščine*, red. saziv 1921/1922, I, XI. r. s., 29. decembra 1921, 48–49. SLS je sicer pred volitvami protestirala zaradi neugodnega razporeda volilnih okrajev, torej volilnih enot v Sloveniji.

⁵²⁴ Cit. *Statistički pregled izbora narodnih poslanika za Ustavotvorno skup-ščino*, tabela: Celokupan pregled u zemlji. SLS je v Jugoslovanskem klubu zbrala tako poslance iz Hrvatske in Slavonije, iz Dalmacije, Bosne in Hercegovine in Vojvodine.

⁵²⁵ M. Mikuž, n. d., 195. Poročilo poverjenika za notranje zadeve Deželne vlade Ministrstvu za notranje zadeve v Beogradu z dne 30. novembra 1920 po-udarja, da so bili predvolilni strankarski shodi v Sloveniji slabo obiskani, da so potekali mirno in da je med prebivalstvom čutili »neko pasivnost«. AS, fond De-želne vlade, situacijsko poročilo št. 13085.

di v spremenjeni politični strukturi in razmerju sil med strankami v Sloveniji, saj je večje število strankarskih programov z radikalnimi zahtevami tudi vplivalo na razporeditev med volivci. Neuspehi v politiki pri reševanju najpoglavitejših vprašanj notranje ureditve države, težaven gospodarski položaj slovenskega ljudstva, neuspehi pri reševanju vprašanja slovenskih meja in nezadovoljstvo z rezultati politike vodstva SLS v Beogradu, zlasti v razdobju, ko je bila SLS v vladi, so vplivali, da se je del simpatizerjev stranke nagnil k drugim, predvsem opozicijskim strankam, ki so poudarjale radikalnejša politična gesla. Neugoden izid volitev v Ustavodajno skupščino je imel za SLS negativne posledice predvsem po dveh platih: v Beogradu je stranka zgubila dosti veljavnega mnenja, da je »prava« predstavnica slovenskega ljudstva, v Sloveniji pa se je med delom njenega vodstva razširilo nezadovoljstvo do njene dotedanje »jugoslovanske«, torej »visoke« politike A. Korošca v Beogradu, tako da je stranki grozila resna kriza. Toda politično vodstvo SLS, ki so ga prav volilni rezultati izučili, je na pobudo in ob veliki zavzetosti škofa Jegliča pričelo še z večjo resnostjo uresničevati široki program utrjevanja stranke. Poseben poudarek je veljal krepitvi vpliva organizacij SLS po Sloveniji, zlasti v krajih, kjer so druge stranke pomenile nevarnost za njeno vladavino.

Na volitvah v Ustavodajno skupščino v vsej Kraljevini SHS je sodelovalo skupno 22 političnih strank; od teh jih je 16 dobilo svoje predstavnike v Konstituenti. Od 2.480.630 volivcev jih je glasovalo le 1.607.265 (64,95 odst.). Največje število glasov, 319.448 (19,7 odst.), in 92 poslanskih mandatov je dobila Demokratska stranka, za njo so bile Radikalna stranka z 284.375 glasovi (17,7 odst.) in 91 poslanskimi mandati, Hrvatska pučka seljačka stranka z 280.590 glasovi (14,3 odst.) in 50 poslanskimi mandati, KPJ s 59 (uradno 58) poslanskimi mandati itd. Demokratska stranka je bila edina stranka, ki je kandidatne liste postavila v vseh volilnih okrožjih, vendar lahko po številu glasov, ki jih je dobila, sklepamo, da je bila sestavljena pretežno iz srbskih prebivalcev iz Srbije in Hrvatske.⁵²⁶

Izid volitev za Ustavodajno skupščino je ustvaril novo razmerje sil med političnimi strankami v Beogradu. Relativni volilni neuspeh Demokratske in Radikalne stranke ter drugih centralističnih in monarhističnih sil je bil posledica krepitve tistih političnih strank, ki so se zavemale za republikansko in federalistično ureditev, predvsem KPJ in HPSS. Oslabljeni in ne dovolj močni, da

⁵²⁶ B. Gligorijević, n. d., 191–192; 194.

bi se ločeno dalje borili za centralistično državno ureditev, sta Demokratska stranka in Radikalna stranka sprožili po volitvah akcijo zbliževanja v krepkejši politični blok, na njegovo organiziranje pa je že poprej vplival upor kmetov na Hrvatskem septembra 1920. leta. Pobijanje dejavnosti Radićeve stranke na Hrvatskem, ki je 8. decembra 1920 spremenila ime v Hrvatsko republikansko seljačko stranko (HRSS), je pomenilo drugo skupno stališče, ki je omogočalo še močnejše zbliževanje radikalcev in demokratov.⁵²⁷

V začetku decembra 1920 je ministrski svet razpravljal o svojem predlogu ustavnega načrta. Centralistični ustavni načrt L. Markovića, ki je predvidel razdelitev države v 35 okrožij (Slovenije v dve) ter tako tudi ukinitve pokrajin in pokrajinskih vlad, je v temelju nasprotoval avtonomističnemu programu SLS in zato je A. Korošec kot edini minister v vladi nastopil proti temu načrtu in tako naznanil krizo v Vesničevem kabinetu.⁵²⁸ Po drugi strani pa je zbliževanje Radikalne stranke z demokrati vse bolj oddaljevalo Slovensko ljudsko stranko od radikalcev in tako tudi od Vesničevega kabineta. Rezultati volitev in spremenjeno razmerje sil so naglali sestavo nove vlade, v zvezi s to spremembo pa tudi odstop Deželne vlade v Sloveniji.⁵²⁹ Oddaljevanje SLS od radikalno-demokratskega centralističnega bloka je registriral *Slovenec* že 7. decembra, ko je preštel sile, stoječe na nasprotnih — torej avtonomističnih in centralističnih straneh.

Izkazalo se je, da so bili glasovi o nesoglasjih v vodstvu SLS zaradi politike A. Korošca v Beogradu resnični, čeprav je javnost zvedela za to poprej le iz liberalnih glasil. Zaradi novega položaja pa so se še bolj zaostrovala, tako v Sloveniji kot v Beogradu. A. Korošec spričo takšnega razvoja dogodkov očitno ni imel več poguma, da bi — kot po navadi — sam odločal o »visoki« politiki SLS (v tem primeru o stališču stranke do vladnega ustavnega načrta in o nadaljnji politični usmeritvi SLS do radikalsko-demokratskega bloka), ter je odhitel v Ljubljano, da bi se posvetoval z vodstvom SLS in poskušal dobiti zaupnico v njegovih razcepljenih vrstah. *Slove-*

⁵²⁷ Prav tam, 195; 199. V zvezi s spopadom centralističnega in federalističnega bloka je zanimiva ugotovitev nemškega poslanika v Beogradu Kellerja, ki v poročilu svojemu ministrstvu za zunanje zadeve št. 1037-207 z dne 31. oktobra 1920 poudarja, da Jugoslovanski in Narodni klub, torej Korošec in Drinković, »nista nikoli skrivala svoje naklonjenosti do federalizma. Pri tem vsekakor ni šlo brez nekakšnega *sacrificus intellectus*, morda pa tudi brez neke *reservatio mentalis*, s katerimi bosta ta gospoda opravičevala svoje ravnanje pred svojima strankinima organizacijama.« *Diplomatski izveštaji*, 77.

⁵²⁸ *Politika*, 2. decembra 1920.

⁵²⁹ AS, fond Deželne vlade za Slovenijo, zapisnik seje z dne 2. decembra 1920. Deželna vlada je soglasno sklenila odstopiti, brž ko bi to storila vlada v Beogradu.

nec je 7. in 8. decembra ostro kritiziral vladni ustavni načrt, vendar pa sočasno tudi reakcionarno delovanje Vesničeve vlade v celoti.

Načelstvo SLS se je pod predsedstvom A. Korošca sestalo 9. decembra v Ljubljani in ob tej priložnosti dalo izjavo za javnost, s katero je odobrilo stališče A. Korošca pri obrambi avtonomističnega načrta SLS v ministrskem svetu. Izjava dalje »odklanja ustavni načrt ministra dr. Markovića«, nalaga poslancem SLS, naj bodo zvesti »vsem načelnim točkam volilnega programa SLS«, v Ustavodajni skupščini pa naj brezpogojno zastopajo avtonomistični program. Poslancem SLS v Jugoslovanskem klubu so naložili, da ne smejo stopiti v nobeno politično kombinacijo, »ki ne bi zastopala avtonomističnega programa, kakor ga je SLS zamislila«. ⁵³⁰ Svojo odločnost v obrambi načela avtonomne Slovenije je vodstvo SLS pojasnjevalo z dejstvom, da so po zunanjepolitični utrditvi države odpadli vsi razlogi, ki so prej silili SLS k popuščanju. ⁵³¹

Poslanci Slovenske ljudske stranke in Hrvatske pučke stranke v Jugoslovanskem klubu so 11. decembra sklenili v Beogradu, naj A. Korošec, minister za promet v vladi M. Vesnića, odstopi zaradi nesoglasja z nezakonito sprejetim začasnim poslovnikom za Ustavodajno skupščino. ⁵³² A. Korošec je v odstopu, ki ga je 11. decembra poslal pismo M. Vesniću, poudaril, da JK ne more odobriti začasnega poslovnika in sodi, da je zaradi razčiščenja političnega položaja nujen odstop celotne vlade. ⁵³³ Šlo je za novo koncesijo A. Korošca radikalni struji mladih politikov v vodstvu SLS, ki so bili nezadovoljni z njegovo taktiko, po kateri bi morala SLS za vsako ceno ostati v vladi. Poverjeniki SLS v Deželni vladi Slovenije s predsednikom J. Brejcem na čelu, so 13. decembra odstopili. ⁵³⁴ Vesnić je takoj sprejel njihov odstop, *Slovenec* pa je zato vlado v Beogradu

⁵³⁰ *Večernji list*, 10. decembra 1920; *Slovenec*, 10. decembra 1920. Ob tej izjavi načelstva SLS je liberalno *Jutro* 11. decembra 1920 zapisalo, da je A. Korošec le formalni voditelj SLS, da pa je »stvarno komando« prevzel A. Gosar, ki mu klerikalni študentje v prisotnosti A. Korošca prirejajo prave ovacije ipd. List poudarja dalje, da je sestanek načelstva SLS minil v zelo ostri razpravi med Štanjercji (privrženci A. Korošca; M. Z.), ki so zastopali oportunistično stališče, in Kranjci, skupino A. Gosarja, ki so bili »nepokolebljivo« za vrnitev k republikanskemu programu z dne 21. novembra 1918.

⁵³¹ *Slovenec*, 12. decembra 1920.

⁵³² Poslovnik je vlada uradno oznanila z objavo v *Službenih novinah* št. 275, 10. decembra 1920. Temeljni očitki, namenjeni poslovniku in Vesničevi vladi, so bili naslednji: 1. suvereni ustavodajni skupščini ni mogoče predpisati poslovnika z uredbo; 2. poslovnik ni bil sprejet po zakoniti poti v soglasju s 121. čl. volilnega zakona; 3. poslovnik s svojimi predpisi ni zagotavljal, da bodo ob sprejetju ustave spoštovali načelo enakopravnosti, da bi torej preprečili majorizacijo pri odločanju. Glej obširneje: S. Jovanovič, n. d., 28–31.

⁵³³ *Slovenec*, 12. decembra 1920. *Politika*, 13. decembra 1920.

⁵³⁴ *Slovenec*, 14. decembra 1920.

obtožil, da uporablja »balkanske metode«. ⁵³⁵ Po sklepu ministrskega sveta je dolžnost predsednika Deželne vlade prevzel L. Pitamč. Ustavodajna skupščina je imela 12. decembra prvi predhodni sestanek. M. Vesnić je 14. decembra s svojo vlado odstopil.

Spor v vodstvu Slovenske ljudske stranke, ki je izbruhnil po novembrskih volitvah v glavnem glede nadaljnje politike v odnosu do skupnih ukrepov radikalcev in demokratov pri sprejetju centralistične ustave, se je napovedoval že pred temi dogodki in je imel, kot smo že omenili, več razlogov in globlje korenine. Nova, mlada generacija katoliške akademske mladine, ki je neposredno po vojni prodrla v vrhove katoliškega gibanja v Sloveniji, se je že od začetka delovanja uveljavljala z večjo radikalnostjo pri izvajanju socialnopolitičnega programa SLS. Zaradi tega je sčasoma prišla navzkriž s starejšo generacijo klerikalnih voditeljev, ki so zagovarjali previdnejša, realnejša in bolj popustljiva politična stališča. Mladi, ki so jih vodili vrhovi Jugoslovanske strokovne zveze J. Gostinčar, F. Kremžar, F. Terseglav, A. Gosar, F. Kulovec in drugi, so po svojem organu *Večernji list* zastopali republikanski in socialistični program, ki ni bil v soglasju z uradno politiko SLS, kakršno je vodil načelnik stranke A. Korošec, ki ga je posebej podpirala skupina štajerskih politikov okrog mariborske *Straže*. ⁵³⁶

Voditelji Jugoslovanske strokovne zveze so se v nasprotju s tradicionalnim stališčem SLS, da se sindikalna organizacija in druge strankine organizacije ne morejo ukvarjati s političnimi vprašanji, vse bolj politično uveljavljali; to jih je privedlo v neposreden spopad s političnim vodstvom, ki ni izbiralo sredstev, da bi onemogočilo to njihovo dejavnost. ⁵³⁷ Do odkritega nastopa proti A. Korošču in njegovi »beograjski« politiki je prišlo na zadnji seji vodstva SLS 9. decembra 1920. Korošec je zaradi odhoda v Beograd zapustil sejo še pred koncem in podpora, ki je je bil deležen poprej, se je po njegovem odhodu spremenila v nezaupanje in odkrit napad. Korošca so seznanili s takšnim — zanj neugodnim — potekom zadeve in

⁵³⁵ *Slovenec*, 16. decembra 1920.

⁵³⁶ Škof Jeglič, ki je najbolj skrbel za enotnost klerikalne stranke in gibanja, je še 20. avgusta 1920 v svojem *Dnevniku* takole opisal ta spor v vodstvu SLS: »Zdi se mi, da sta v naši stranki dve struji, v političnem in socialnem oziru. Ena bolj monarhična, druga bolj republikanska, ena socialna, druga bolj socialistična z dr. Gosarjem na čelu. Razlika v mišljenju nič ne škoduje, samo naj se vsaka stran tako premaguje, da se ne razcepi, ampak ostane edinstvena in slojna.« Na istem mestu je Jeglič ocenil, da so mladi okrog JSZ s svojim »netaktičnim postopanjem« povzročili »v Beogradu tisto mržnjo, ki jo imajo do nas«.

⁵³⁷ Tako je na primer na željo Korošca in njegovih privržencev in kasneje političnega vodstva SLS prenehal izhajati *Večernji list*, kasneje, 1921. in 1922. leta, pa tudi *Novi čas*, ki so ga pričeli izdajati »mladi«.

tako je iz Beograda poslal pismo podpredsedniku SLS B. Remcu. To pismo je zaradi njegovega pomena za notranje odnose v vodstvu stranke, za njen program in politiko notranje ureditve države treba citirati obširneje: »Poslanci, ki so se udeležili zadnje seje vodstva do konca, mi pravijo, da se je naredil jeden sklep, da je načelstvo z ministrstvom nezdržljivo in da je stranka republikanska. Ne morem verjeti, da bi se delalo tako furtumaško, kajti popoldne se je razpravljalo o organizaciji in Kmetijski družbi, in oboje zgoraj omenjeno, vendar ne spada niti v organizacijo niti v Kmetijsko družbo. To so tako važne stvari, da bi to pač mora(lo) biti na dnevnem redu, in ako nije bilo na dnevnem redu, se sklepi ne morejo pripoznati formalno veljavnim. Pripoveduje se mi isto tako, in to od ljudi, ki so kompetentni povedati svoje mnenje, kakor dr. Hohnjec, Škulj, da shod zaupnikov po zboru, na katerem se je sprejela republikanska republika (sic!), 1. ni bil pravilno sklican, a 2. i ako bil, ob ovem trenutku, ko se je glasovalo o republiki, ni bil več sklepčen, kajti sigurno ni bilo več 20 ljudi navzočih.

Da ne bo nesporazumljenja, jaz se pod nobenim pogojem ne bom vdal pritisku, da bi moral delati ali glasovati za republiko. Kdo hoče pri nas republiko? Kremžar, Besednjak, Kulovec itd., ki za stranko niso nikdar nič trpeli, a kar so delali za to so bili plačani. Jaz sem zase uverjen, da je v tem republikanstvu več srbofobstva in nasprotstva proti jedinstveni državi, nego principijelnega prepričanja, posebno ako se čitajo prazne fraze Večernjega lista.

Kulovec pošilja sedaj strankina pisma na Jug. klub v roke dr. Gosarja! Ako je sovraštvo tajnika do predsednika tako daleč, potem bi bilo pošteno, da tajnik povleče konsekvence! Jaz vedno bolj čutim, da gotova klika hoče nas Štajerce izsiliti iz stranke, in kakor vidite, je to mišljenje precej splošno postalo v zadnjem času. V tem oziru sem vam že zadnjič pisal moje mnenje. Ampak grobokopi stranke se naj iščejo v ovi klikli.

Vi sami mi morate priznati, da je cela vrsta gospodov v izvršilnem odboru meni sovražna, in mi nasprotuje iz osebnosti, ne iz načelnosti. Ta klika je zanesla čustvo nezaupanja v celo stranko, vse je neveselo, potlačeno, zagriženo, potuhnjeno — signatura te klike se vidi na celi črti. Nihče ni več z veseljem v stranki, kajti ta klika vse kritizira, podtika namene in vlačí v blato. Mislijo, da je naloga njihova v stranki, da se pobija, razdira, ogovarja.

Sedaj je po mnenju te klike najvažnejše z republikanstvom razdirati stranko. Faktum je, da je že danes za monarhijo v Konstituenti nad 200 poslancev. Ostanemo torej sigurno monarhija. Za-

to je po mnenju te klike sedaj 'najpametnejše' ustvarjati katoliško republikansko stranko, da bo vsak demokratski lump lahko pljuval na to stranko, kakor bo hotel. Če se stranka vda v ta tok, potem seveda ne bodo trpeli Kremžarji, Besednjaki in advokatski koncipienti, a trpela bo organizacija kat. cerkve, trpele bodo naše srednješolske organizacije, naši Orli in osobito njegov naraščaj po ljudskih šolah, trpeli naši zavedni kmetje po sodnijah in glavarstvih, trpeli duhovniki, učitelji in uradniki.

Zakaj se pripušča, da so upravni svetniki bank v izvršilnem odboru in Vodstvu? Mislim, da je ta zahteva za čistost stranke mnogo bolj pametna, nego da načelnik stranke ne sme biti minister — kar jaz praktično odobravam, v kolikor se nanaša na mene, a sicer smatram za neumnost nezrelih ljudi...

... Na Štajerskem se to tudi strašno občuti, da se hoče Šušteršičeve zadruge sanirati s preko 10 milj., a za štajerske se ni hotelo svojedobno odpisati naših 40.000. Vidite, da protištajerska burja, ki jo je začela izvestna klika, rodi že tudi na Štajerskem svoje sadove.

Tako daleč smo prišli, da moremo zopet pisati o Štajercih in Kranjcih.

Pismo naj bo za Vas, ker sem pisal, kakor mi je priteklo v pero, a misli lahko uporabite.⁵³⁸

Temu zaupnemu pismu, s katerim je A. Korošec upal ob pomoči B. Remca, najvidnejše osebnosti v vodstvu SLS v Ljubljani, obračunati s svojimi nasprotniki, je sledil tudi javni napad na voditelje Jugoslovanske strokovne zveze. Koroščev bližnji sodelavec v Mariboru dr. Fran Kovačič je obsodil pisanje organa JSZ *Večernji list*, ki je v nekaj številkah v prvi polovici decembra zahteval, naj poslanci SLS glasujejo proti prisegi kralju, naj SLS zastopa republikanski, protimilitaristični in protiimperialistični program, državna ureditev jugoslovanske države pa naj bo republikanska. Sočasno je Kovačič očital tudi glavnemu glasilu stranke listu *Slovenec*, ker ni »zavrnil ta strastni izbruh svojega revolverskega tovariša«.

Samostojna hrvatska in slovenska republika, kakršni je zahteval *Večernji list*, bi imeli po oceni Fr. Kovačiča »življenje enodnevene muhe« in ta zahteva ni nič drugega kot »blazna ideologija«. Pisec članka je dalje odločno branil monarhijo in dinastijo Karađorđevićev in poskušal SLS za vsako ceno ograditi od »časnikarske ljub-

⁵³⁸ AS, fond Bogumila Remca, zasebno A, XLVIII. Pismo, na katero me je opozoril kolega J. Prunk, ni datirano. vendar je bilo spričo podatkov, ki jih vsebuje, povsem zanesljivo napisano sredi decembra 1920. O položaju znotraj SLS, na katerega opozarja to pismo, glej obširneje: J. Prunk, n. d., 171—172.

ljanske klike«, ki »v imenu katolicizma vodi boj zoper državno edinstvo in dinastijo«. Kar zadeva dinastijo — je poudarjal Kovačič — »imajo prvo besedo bratje Srbi«, ki so se jim Slovenci »prijedružili kot premagana avstrijska masa in ko bi ne prišlo do ujedinjenja 1. decembra 1918, bi bili Slovenci kratkoma poteptani v tla in razdeljeni med Italijo, Avstrijo in Madžarsko«.

Podobna stališča je zastopal po svoji jugoslovanski usmerjenosti znani dr. L. Lenard v članku, objavljenem v *Strazi*. Lenard je poudarjal, da je SLS monarhistična stranka in da so bili novembra 1918. leta, ko se je »v nji debatiralo o republiki pod vplivom revolucije« — »pojmi zmedeni«.⁵³⁹ Polemika med *Strazo* in *Večernjim listom* je legalizirala v javnosti spor v vodstvu SLS in grozila, da bo v stranki znova pripeljala do spora med »mladimi« in »starimi«.⁵⁴⁰ Po zaslugi avtoritete in zavzemanja škofa Jegliča, ki je pomirljivo vplival na sprti stranki, čeprav je z večjo naklonjenostjo podpiral realno, torej centralistično in monarhistično politično usmeritev A. Korošca, je že konec 1920 pričel ugašati spor v vodstvu SLS.

Aktualizacija republikanskega programa SLS v Sloveniji, ki ga je tokrat poleg omenjenih razlogov motiviralo tudi notranje nasprotje v vodstvu stranke, je vplivala na položaj stranke v Beogradu, na njene odnose z drugimi strankami in zlasti z Radikalno stranko. Na seji Kluba Radikalne stranke 23. decembra 1920 je N. Pašić analiziral politični položaj in prišel do sklepa, da lahko Radikalna stranka sodeluje »edino z demokrati« in da se zato radikalska večina »približuje večini demokratov«. Pašić je med skupinami, ki nasprotujejo Radikalni stranki, poleg KPJ, HRSS in Hrvatske zajednice omenil tudi Slovensko ljudsko stranko.⁵⁴¹ Zaradi odklonilnega stališča A. Korošca in Jugoslovanskega kluba do radikalsko-demokratskih centralističnih in nedemokratskih ukrepov pri sprejetju ustave in zlasti zaradi odkritih republikanskih zahtev SLS v Sloveniji se je Radikalna stranka konec 1920 popolnoma oddaljila od SLS, svoje še pred nedavnim zanesljive in zveste zaveznice. Ločitev radikalcev in klerikalcev je bila posledica težav, ki sta jih imeli obe stranki: SLS spričo notranjega nezadovoljstva opozicije zaradi sta-

⁵³⁹ *Straza*, 21. decembra 1920.

⁵⁴⁰ O sporu v vodstvu SLS je več — v glavnem resničnih — podatkov objavil liberalni tisk, tako na primer *Jutro* 4., 8., 9. in 29. decembra 1920; *Nova pravda* 18. decembra 1920, zatem *Jugoslavija* 21. in 23. decembra 1920, ter tudi drugi listi strank, ki so bile v opoziciji do SLS.

⁵⁴¹ Arhiv Srbije, Beograd, zbirka Riste Odavića, XI, 18, zapisnik seje Kluba Radikalne stranke z dne 23. decembra 1920. Po B. Gligorijeviću, n. d., 202, pr. 413.

nja v državi in v Sloveniji ter zaradi centralistične politike A. Korošca, Radikalna stranka pa je videla v SLS oviro za zbližanje z Demokratsko stranko.

Na pogajanjih, ki sta jih imela A. Korošec in Jugoslovanski klub z N. Pašićem glede vzpostavitve nove vlade, njune zahteve po uvedbi ženske volilne pravice in čim večjih volilnih okrožij, za sprejetje ustave z dvetretjinsko večino, ter predvsem zahteve, naj bi iz začasnega poslovnika za delo Ustavodajne skupščine izločili prisego kralju ter tako omogočili sodelovanje republikanskih strank, predvsem HRSS (v tem je bila SLS prav blizu zahtevam NK in KPJ), niso bile sprejemljive za N. Pašića.⁵⁴² Najgloblje nesoglasje med Pašićem in Korošcem pa je predstavljala zahteva Slovenske ljudske stranke po pokrajinski avtonomiji. Glavni opornik radikalno-klerikalnega sodelovanja S. Protić, s katerim je SLS tiste čase imela dobre odnose in sorodna mnenja, zaradi spora z N. Pašićem ni bil več pomemben partner za politične pogovore glede novih vladajočih kombinacij.

Med pogovorom s škofom Jegličem 1. januarja 1921. leta je A. Korošec potožil, da so republikanske zahteve *Večernjega lista* škodovala Slovenski ljudski stranki in katoliški cerkvi. »Srbijanci mislijo, da smo proti državnemu ujedinjenju. Ravno tako tolmačijo našo zahtevo po avtonomiji,« je poudarjal ob tej priložnosti Korošec. Jeglič je zapisal Koroščeve besede, po katerih je pogovor med Korošcem in Pašićem glede omenjenega vprašanja potekal takole: »Korošcu je Pašić rekel: Združili bomo v državo vse Srbe, torej tudi Bosno, Hercegovino in Dalmacijo. Hrvate in Slovence pa bomo od sebe odrinili, naj se obrnejo, kamor se hočejo. Ko se je Korošec začudil in rekel: mi smo za avtonomijo, a ne za odcepljenje od države; ako bomo premagani, bomo centralizem sprejeli in v opoziciji ostali. Na to je Pašić premišljeval in rekel: če je tako, bo treba poskrbeti za koridor iz teritorija države skozi Hrvaško in Laško.«⁵⁴³ Takšna stališča N. Pašića so, po pripovedovanju A. Korošca, napra-

⁵⁴² *Slovenec*, 17. decembra 1920; *Politika*, 18. decembra 1920. V imenu Jugoslovanskega kluba je N. Mandić na drugem predhodnem sestanku Ustavodajne skupščine 13. decembra 1920 protestiral proti nezakonitemu sprejetju začasnega poslovnika. *Sten. beleške Ustavotvorne skupščine Kraljevine SHS*, (dalje: *Sten. bel. US*), I, 13. decembra 1920, 4–5.

⁵⁴³ *Jegličev Dnevnik*, 2. januarja 1920. »Torej so resnične vesti,« je poudaril Jeglič, ko je komentiral Koroščev pogovor s Pašićem takole: »No, kam potem mi Slovenci. Korošec misli, da bi nas osvojili komunisti: grozno! Izrekel je željo, naj govorimo za monarhijo, da obvarujemo sebe in Cerkev vsakega preganjanja. Povedal mi je (Korošec; M. Z.), da so Srbi uvideli, kako nezanesljivi so slovenski vojaki in častniki. Zato bodo poskusili, da jih od srbskih popolnoma ločijo. Zato ni čudja, ako bi se nas Srbi radi iznebili in mislijo, da smo jim samo za nadlego in zadrego.«

vila močan vtis na škofa Jegliča in ga še bolj spodbudila, da je podprl Koroščevo politiko na račun radikalnih, republikanskih zahtev mladih v vodstvu SLS. Interese katoliške cerkve, stranke in gibanja bi po zamisli A. Korošca in njegovih privržencev v vodstvu SLS lahko obvarovali le v zmerni opoziciji, če stranka pač ni bila v vladi. To je bila realistična ocena političnega položaja v državi konec 1920. leta.

Po prehodu v opozicijski tabor so politične stike vodstva SLS z republikanskimi strankami, predvsem s HRSS, uresničevali na obojestransko pobudo,⁵⁴⁴ vendar — sodeč po njihovem učinku — takrat niso presegali okvira običajne politične taktike opozicijskih sil. Upoštevali politični položaj v Kraljevini SHS in razmerje centralističnih sil do opozicijskega republikanskega bloka, je prehod Slovenske ljudske stranke v opozicijo pomenil pogumno in tvegano odločitev. Toda to je bila očitno edina pot, da bi Slovenska ljudska stranka utrdila svoje vrste, okrepila omajani položaj v Sloveniji ter v državni politiki ponovno pridobila ugled politične predstavnice slovenskega ljudstva.

⁵⁴⁴ O pogajanjih SLS in JK s HRSS je v drugi polovici decembra 1920 poročalo več listov, med njimi tudi *Slovenec*. Liberalno *Jutro* je 12. decembra 1920 objavilo vest, da se SLS po poslancu JK fra Didaku Buntiču pogaja s S. Radičem v Zagrebu in da je Radič za pogoj za sodelovanje zahteval, naj bi SLS ne prisegla v Ustavodajni skupščini; to je pomenilo, da ne bi sodelovala v njenem delu. Poslanci HRSS in JK so se pogovarjali 17. in 18. decembra 1920. (*Slovenec*, 18. decembra 1920). Usmeritev JK in NK k HRSS je zbudila v beograjskih političnih krogih veliko zanimanje (*Politika*, 21. decembra 1920). Jugoslovanski klub je izjavljal, da se bo še dalje boril za spremembo poslovnika in tako vsekakor omogočil sodelovanje HRSS v Ustavodajni skupščini. *Slovenec*, 23. decembra 1920 idr.

VI.

ODPOR PROTI UVAJANJU CENTRALISTIČNE USTAVE. USTAVNI KONCEPT SLS

Z vzpostavitevijo radikalno-demokratske vladne koalicije pod predsedstvom N. Pašića, ki je z ukazom regenta Aleksandra z dne 1. januarja 1921⁵⁴⁵ še istega dne prevzela dolžnost, so se uresničila prizadevanja Radikalne in Demokratske stranke, da bi z združenimi silami uveljavili centralistično-unitaristično zamisel o notranji ureditvi države. Način, kako so sestavili Pašićevo vlado, najlepše ilustrira njene težave, sočasno pa tudi naloge, ki jih je morala reševati. Dve najmočnejši politični skupini v Ustavodajni skupščini, radikalski in demokrati, sta sestavili vlado tako, da sta si med seboj razdelili po šest najpomembnejših ministrskih resorov, štiri resore (javna dela, narodno zdravje, prehrano in bogočastje) pa sta pustili za politično manevriranje, tako da bi v vlado pritegnili manjše stranke in skupine, predvsem Muslimanski in Zemljoradniški klub.

Z vzpostavitevijo »nepopolne« radikalno-demokratske vladne koalicije je le-ta odprla vrata drugim političnim strankam in skupinam, računajoč na razcepitev opozicijskih strank, predvsem pa na verjetnost, da utegnejo nekatere stranke — zlasti tiste iz Hrvatske in Slovenije — privoliti v sodelovanje pri sprejetju ustave po željah vlade. V tem duhu je N. Pašić začel pogajanja s skoraj vsemi opozicijskimi strankami in skupinami. Pogajanja so trajala vse do sredine marca 1921 in so močno vplivala na to, da medtem ni prišlo do politične koncentracije opozicije, kar je bil tudi eden od namenov vlade.

⁵⁴⁵ Stenografske beleške Ustavotvorne skupščine, I, II, r. s., januar 1921, 6—7; Slovenec, 3. januarja 1921 je v celoti objavil ta regentov ukaz.

Vlada N. Pašića je pričela delovati v zelo zapletenem notranje-političnem položaju v državi, največje težave pa so ji povzročali Radićevo kmečko republikansko gibanje, akcije komunistov in velika stavka rudarjev v Sloveniji.⁵⁴⁶ Toda ukrepi, ki jih je proti revolucionarnim akcijam delavskega razreda in KPJ sprejela Vesničeva vlada v decembru 1920. leta,⁵⁴⁷ so prav kmalu učinkovali: že v začetku januarja 1921, torej neposredno po prevzemu oblasti, je »okrnjena« vlada N. Pašića okrepila svoj položaj v razmerju ne le do KPJ, temveč tudi do drugih opozicijskih meščanskih strank.⁵⁴⁸ Medtem ko si je A. Trumbić v neposrednih stikih s S. Radićem prizadeval, da bi obrzdal Radićev radikalizem, da bi torej »na nek način ustvaril zapreko njegovi dejavnosti«,⁵⁴⁹ se je N. Pašić pogajal z Narodnim, Muslimanskim in Jugoslovanskim klubom.

Dvanajstega januarja se je Pašić pogovarjal z A. Korošcem, ki je na Pašićevo ponudbo, naj bi Slovenska ljudska stranka stopila v vlado, odgovoril z zahtevo, naj vlado sestavijo na široki koalicijski osnovi, naj bi s spremembo prisege v začasnem poslovniku vsem strankam omogočili vstop v vlado in zagotovili avtonomijo pokrajin v soglasju z zahtevami SLS. Beogradska *Politika* je poudarjala, da je Korošec »celo grozil, da bodo on in njegovi zapustili Beograd, če ne bodo sprejeli njegovih zahtev. G. Pašić je odgovoril, da jim tega nihče ne bo preprečil, če zares želijo oditi v Ljubljano.«⁵⁵⁰ Po tem pogovoru je Korošec okrepil svoje stike z Muslimani in Hrvatsko zajednico, ker je želel obe avtonomistični skupini zbrati zaradi skupnega nastopa v Konstituenti.⁵⁵¹ Takšna dejavnost Slovenske ljudske stranke in Jugoslovanskega kluba je poleg stališča Hrvat-

⁵⁴⁶ V rudarskih področjih Slovenije so komunistični, socialnodemokratski, nacionalnosocialistični in klerikalni sindikati organizirali veliko rudarsko stavko za zvišanje prejemkov. Stavka se je začela 17. decembra in v njej je sodelovalo okrog 12.000 rudarjev. M. Mikuš, n. d., 196.

⁵⁴⁷ Gre za uredbo o ukrepih v primeru neredov, stavk in uporov na železnicah v Kraljevini SHS (*Radničke novine*, 28. decembra 1920); uredbo o ukrepih v primerih neredov, stavk in uporov v rudnikih v Kraljevini SHS (*Policijski*, 1920, 23–24, 1057–1060) in zglasno obznano. B. Gligoričević, n. d., 233, op. 45.

⁵⁴⁸ Nemški poslanik v Beogradu Keller je 11. januarja 1921 poročal ministrstvu za zunanje zadeve v Berlinu, da je radikalno-demokratski vladni koaliciji uspelo naglo utrditi svoj položaj. Keller je v tem smislu trdil naslednje: »Položaj vlade se je okreplil spriču njenega ostrega stališča, ki ga je na videz zavzela zaradi bojazni pred komunističnimi izpadi, v bistvu pa zaradi načrtno agitacije, ki je grozila državnim enotnosti. Poteka dokončna dopolnitev začasnega Pašićevega kabineta ... Zdi se, da hrvatski kmečki vodja Radić s počasnim bojem opušta svoje trdovratno stališče. Komunisti ostajajo mirni. Zboljšanje položaja označuje tudi zadušitev stavke v Sloveniji.« Kellerjeva brzojavka ministrstvu za zunanje zadeve Nemčije, št. 9, Beograd, 11. januarja 1921, *Diplomatski izveštaji*, 97.

⁵⁴⁹ Poročilo nemškega poslanika v Beogradu Kellerja ministrstvu za zunanje zadeve Nemčije, št. 8–204/21, Beograd, 13. januarja 1921, *Diplomatski izveštaji*, 98.

⁵⁵⁰ *Politika*, 13. januarja 1921. List je v svojem komentarju poudaril, da sta SLS in JMO »nepopoljšljiva separatista«.

⁵⁵¹ *Slovenec*, 14. januarja 1921.

Ponujena roka sporazuma: škof A. B. Jeglič pozdravlja regenta Aleksandra Karađorđevića ob njegovem prihodu v Ljubljano 1920. leta

I Z J A V A

Slovenski kulturni delavci so bili od nekdaj glasniki narodnega in državnega edinstva Jugoslovanov. Oni so duševne pripravljali to, kar sta ustvarila v svetovni vojni meč in politika, zato smatrajo jugoslavijo za utelešenje svojega ideala, ki ga je treba hraniti proti sunanjem in notranjim sovražnikom kot najvišjo iznad posvetnih dobrin naroda.

Zbrukežje vseh treh plemen v eni državi z eno suvereno oblastjo na zunanji in znotraj smatrajo slovenski kulturni delavci za politično nujnost mednarodne varnosti in s tem narodne svobode.

Na drugi strani pa uvidevajo potrebo, da država ne absckirira mehanke vseh individualnosti, ki se doslej vodile posamezne pokrajine in prebivalce. Ne glede na plemensko, versko ali strankarsko pripadnost ne moremo v imenu prirodnega gospodarsko-kulturnega razvoja nasiloma in hipoma pretirati ves kontinuitete, ako nočemo zadeti države pri korenini. Zakaj država ni po svojem bistvu sama sebi namen, ampak le doslej najvišja oblika družanskega življenja. Narodno in državno edinstvo ne pomeni nujno mehanke unifikacije, nasprotno razmerje v Jugoslaviji zahteva organičen razvoj, ki računa z dosedanjim strukturo gospodarskega in kulturnega življenja in na njeni podlagi zida dalje v smeri višje sinteze. V imenu mirnega medsebojnega delovanja in napredovanja, medsebojne bratske edinstvi zagovarjajo slovenski kulturni delavci takšno ustavo, ki daje državi potrebno meč na zunanji, a ob enak možnosti razvoja imanentnih sil posameznikov in posameznih gospodarsko-kulturnih edinic na znotraj.

Glede na vse to se izrekajo slovenski kulturni delavci za avtonomistično slovensko državo, ki ima svojo gospodarsko, kulturno in politično oblast, ki ni odvisna od nobene druge države, ki ima svojo politično, kulturno in gospodarsko oblast, ki ni odvisna od nobene druge države.

V Ljubljani, meseca avgusta 1921.

Stanič
Tomaz Brizjak
franklin
franklin
franklin
franklin

Avtonomistična izjava slovenskih kulturnih delavcev iz februarja 1921. leta (z nekaterimi podpisi). — Izvirnik te izjave hrani NUK v Ljubljani (zapuščina F. Erjavca)

ske republikanske seljačke stranke pomenila največjo oviro za prizadevanja N. Pašića, ki je hotel svojo vladu ozaljšati z zastopniki Hrvatov in Slovencev. To pa je bila ena od glavnih in sočasno tudi najtežjih nalog radikalno-demokratske koalicije v boju za sprejetje centralistične ustave.

Regent Aleksander je v Ustavodajni skupščini 14. januarja 1921 razglasil svojo »prestolno besedo«.⁵⁵² Prisotnost Jugoslovanskega in Narodnega kluba med tem regentovim nastopom v Konstituenti je tisk tolmačil kot njuno soglasje z monarhistično obliko državne ureditve, poudarjajoč, da se slovenske in hrvatske politične stranke iz teh dveh klubov ločijo od radikalcev in demokratov le glede »notranje ureditve države«.⁵⁵³ Jugoslovanski klub, Narodni klub in Jugoslovanska muslimanska organizacija so zahtevali, naj bi izvolitev ustavnega odbora odložili, dokler ne bo rešeno vprašanje spremembe začasnega poslovnika za delo Ustavodajne skupščine, torej vprašanje prisega kralju. Proti sprejetju poslovnika so nastopili komunistični poslanci, ki so jih s svojim stališčem v celoti podpirali tudi klerikalni zastopniki v Ustavodajni skupščini. Jugoslovanski klub, NK in KPJ so zahtevali, naj bi ustavo izglasovali le s kvalificirano, torej dvetretjinsko večino v Ustavodajni skupščini; to pa je N. Pašić odločno zavrnil.⁵⁵⁴ Zaradi takšnega nastopa JK, NK in JMO je *Politika* v številki z dne 16. januarja 1921 ocenila, da se sodelovanje teh klubov »vse bolj spreminja v strankarski blok, ki ga vodi g. dr. Korošec«.

Po dolgotrajnih pogajanjih in nekaterih skoraj nepomembnih popuščanjih glede spremembe začasnega poslovnika za delo Ustavodajne skupščine so poslanci Jugoslovanskega kluba, Narodnega kluba, JMO in KPJ prisegli v Ustavodajni skupščini. V imenu Slovenske ljudske stranke, Hrvatske pučke stranke in Bunjevske-šokačke stranke, ki so po volitvah za Konstituento sestavljale parlamentarno skupino, zbrano v Jugoslovanskem klubu, je poslanec Stjepan Barić 29. januarja 1921 prebral uradno izjavo JK, v kateri je sklep o

⁵⁵² *Sten bel. US*, I, III r. s., 1. januarja 1921, 8.

⁵⁵³ *Politika*, 15. januarja 1921; *Slovenec*, 16. januarja 1921., idr.

⁵⁵⁴ Nemški poslanik Keller je v poročilu, poslanem Berlinu 17. januarja, označil boj zaradi poslovnika z naslednjimi besedami: »Vsekakor je samoumevno, da teh vprašanj (prisega, dvotretjinsko večino itd.; M. Z.) ne obravnavajo zaradi njihovega neposrednega reševanja, temveč rabijo za sredstvo, s katerim se okoriščajo posamezne stranke, da bi med obravnavo o ustavi dosegle svoje namene; v bistvu gre tod prvenstveno za sporna vprašanja, pri katerih je treba odmeriti stopnjo samostojnosti, ki jo bodo dali posameznim krajem, ali z drugimi besedami, vselej gre za stopnjo neodvisnosti od Beograda.« Poročilo nemškega poslanika Kellerja ministrstvu za zunanje zadeve Nemčije, št. 74, Beograd, 17. januarja 1921 (I, št. 305/21), *Diplomatski izveštaji*, 100–101.

prisegi pojasnil z naslednjimi razlogi: »a) Ker jo zdaj terja večina tega doma, katerega izključna prednostna pravica je sestava poslovnika; b) ker želimo tako zase omogočiti parlamentarni boj, v katerem bomo dokazali pravilnost našega stališča; c) ker bi sicer morali opustiti sleherno sodelovanje v Konstituenti ter se ne bi oddolžili volji tistega dela našega ljudstva, ki nas je poslal semkaj, da bi branili njegove politične pravice in interese; d) da bi zavrnilo vse tiste napade tiska naših političnih nasprotnikov, ki nam klevetajoč očitajo, da smo protidržavni element, ter jim sočasno dokazali, da sta alfa in omega našega polit. programa narodna in državna enotnost ustavne države Srbov, Hrvatov in Slovencev.«⁵⁵⁵

Opozicijske stranke in skupine v Ustavodajni skupščini, med njimi je bila tudi KPJ, so prisegle z osnovnim namenom, da bi onemogočile sprejetje centralistične ustave. V tem duhu je Slovenska ljudska stranka pozvala Hrvatsko republikansko seljačko stranko, naj v delovanju Konstituante sprejme taktiko opozicije, in očitala S. Radiću, da »lahkomiselno pojmuje svoje dolžnosti kot poslanec in ki mirno ob strani motri boj za ljudske pravice, ne da bi sam sodeloval.«⁵⁵⁶ V slovenskih liberalnih krogih so prisego poslancev SLS v Konstituenti razlagali kot kapitulacijo klerikalcev. Liberalni tisk se je v začetku februarja 1921 posmehoval temu popuščanju klerikalcev in si prizadeval vsekakor v Sloveniji opozarjati na »brezprincipijelnost« politike Slovenske ljudske stranke v Beogradu.

Potem ko so sprejeli začasni poslovnik za delovanje Ustavodajne skupščine, so 31. januarja izvolili ustavni odbor dvainštiridesetih članov in mu zastavili nalogo, naj v 40 dneh (od 1. februarja 1921) pretrese ustavo. Zanimivo je poudariti, da so se na kandidatskem seznamu Jugoslovanskega kluba za volitve članov ustavnega odbora poleg poslancev JK znašli še A. Trumbić, M. Leginja in M. Drinković. Preden so začeli voliti ustavni odbor, je M. Drinković v imenu JK in NK prebral v Ustavodajni skupščini posebno izjavo, v kateri so znova zahtevali sprejetje ustave s kvalificirano večino, proti preglasovanju »slehernega plemena in sleherne veroizpovedi«, v soglasju s pravico do samoopredelitve Srbov, Hrvatov in Slovencev na načelih krfske deklaracije, adresse Narodnega veča SHS in odgovora regenta Aleksandra na adresi. Izjavo so dali za pogoj za sodelovanje JK in NK v ustavnem odboru. Največ predstavnikov v ustavnem odboru (po 11) sta dobili Radikalna in Demokratska

⁵⁵⁵ *Sten. bel. US, I, VIII r. s., 29. januarja 1921, 2; Slovenec, 30. januarja 1921.*

⁵⁵⁶ *Slovenec, 18. januarja 1921.*

stranka, medtem ko je bila KPJ s sedmimi predstavniškimi mesti po moči tretja politična stranka. Z liste Jugoslovanskega kluba so v ustavni odbor izvolili 4 zastopnike: A. Sušnika, dr. M. Laginjo, dr. A. Dulibića in dr. Stjepana Vojnića-Tunića.⁵⁵⁷ Ustavni odbor je pričel delati 2. februarja 1921. leta.

V Sloveniji je začetek 1921. leta zaznamovala zaostritev odnosov med Slovensko ljudsko stranko in vsemi drugimi slovenskimi političnimi strankami, vključivši tudi KPJ. Posledica opozicijskega stališča klerikalne stranke je bilo odločnejše stališče njenega vodstva do vseh političnih nasprotnikov v državi, zlasti tistih na domačem področju. Škof Jeglič je zelo upravičeno predvidel, da bo 1921. leto prineslo katoliškemu gibanju v jugoslovanski državi »kulturni boj«, ki utegne — kot je poudaril Jeglič — resno ogroziti tudi državni obstoj. Jegličeva razmišljanja o možnostih odcepitve Slovenije iz okvira jugoslovanske države in njena eventualna priključitev k Italiji,⁵⁵⁸ ne glede na to, da niso izvirala iz realnega notranje- in zunanjepolitičnega položaja tistega časa, pomenijo značilno reakcijo enega od vodilnih klerikalnih prvakov v Sloveniji na majavost notranjepolitičnega stanja v Kraljevini SHS. Zamisel slovenskega zbiranja, združevanja in avtonomije je v političnih skrbih škofa Jegliča tudi tokrat stala pred vsemi drugimi cilji in interesi razen koristi katoliške cerkve. Ne bi pa smeli pozabiti na dejstvo, da je na takšen odmev pri A. B. Jegliču neposredno vplivalo stališče N. Pašića o amputaciji.

Takšno razmišljanje A. B. Jegliča je lahko neposredno izzval tudi ukaz ministra S. Pribičevića z dne 4. oktobra 1920, poslan osnovnim in srednjim šolam v vsej državi, ki je zahteval izvajanje enotnega sokolskega sistema telesne vzgoje.⁵⁵⁹ Ta ukaz centralne vlade, ki so ga v času vladanja klerikalne garniture v Deželni vladi postavili ad acta, je zbudil januarja in februarja 1921 pravi vihar v klerikalnih krogih in občo politično mobilizacijo vodstva SLS. Februarja so organizirali številne proteste katoliških organizacij proti

⁵⁵⁷ *Sten. bel. US, I, IX r. s., 31. januarja 1921, 14—16.*

⁵⁵⁸ *Jegličev Dnevnik*, 1. januarja 1921. Jeglič je poudarjal, da Srbom ni dosti do katoliških Slovencev; to so pokazali že s tem, ko »so jih 600.000 lahkomišelnost odstopili Lahom. Ako zmaga velesrbska ideja, bodo v Velesrbiji: Srbija, Makedonija, Crna gora, Dalmacija, Bosna in Hercegovina, Banat in Srem do Broda; Hrvate in nas bodo prepustili samim sebi. V tem slučaju nas podjarmijo Lahi. Ako bi tako vsi Slovenci prišli skupaj, pa bi dobili precejšnjo avtonomijo, prostost Cerkve in krščansko šolo, bi že potrpehli.« (Podčrtal: M. Z.).

⁵⁵⁹ *Službene novine Kraljevstva SHS*, 230, 18. oktobra 1920. Podobna uredba o uvažanju sokolskega sistema telesne vzgoje po vseh šolah v državi je bila objavljena v *Službenih novinah* 1. februarja 1920; o organizaciji Orla in Sokola v Sloveniji do 1921 glej obširneje: J. Turk, *Telesna in mladinska vzgoja, Spominski zbornik Slovenije, ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, Ljubljana 1939, 216—217.

uvajanju Sokola v srednje šole, poslane na naslov centralne vlade. Vodstvo Slovenske ljudske stranke je sprožilo celo vrsto akcij na političnem in cerkvenem področju: J. Hohnjec je v Konstituenti vložil oster protest pri S. Pribičeviću; A. Korošec je osebno posredoval pri N. Pašiću,⁵⁶⁰ medtem ko sta škofa Jeglič in Akšamović pod vodstvom zagrebškega nadškofa Bauerja odpotovala v Beograd, kjer jih je po pogovorih z N. Pašićem, S. Pribičevićem in namestnikom ministra za bogočastje 15. februarja sprejel tudi regent Aleksander. »Regent je rekel,« je zapisal Jeglič v svojem *Dnevniku*, »da so naše pritožbe umestne in da bo s Pašićem v pristnem razgovoru o izvršitvi naših želja.«⁵⁶¹ Predstavniki katoliške cerkve so izročili vladi N. Pašića in regentu Aleksandru posebno »spomenico«, v kateri so obširno in podkrepjeno obrazložili protest proti uvajanju Sokola v šole.⁵⁶² Izjava regenta Aleksandra je za nekaj časa pomirila klerikalne kroge; to je omogočilo vodstvu SLS, da je več pozornosti posvetilo drugim vprašanjem, pomembnim za položaj stranke v Sloveniji.

Notranji spor v vodstvu stranke se je močno polegel že s prehodom SLS v opozicijo do radikalsko-demokratske centralistične politike. A. Korošču je uspelo ob pomoči duhovništva in političnega vodstva stranke znova okrepiti svoj položaj do krščansko-socialistične radikalne frakcije iz Jugoslovanske strokovne zveze. Že v začetku 1921 je prenehal izhajati *Večernji list*, glasilo JSZ. Podobna usoda je doletela tudi sarajevski list bosanskih klerikalcev *Jugoslavijo*, ki pa je usahnil zaradi pomanjkanja denarnih sredstev.⁵⁶³ Ob pomoči duhovništva se je vodstvo SLS z največjo resnostjo v Sloveniji lotilo intenzivne akcije za krepitev vpliva katoliških organizacij in sočasno posebno pozorno razčlenilo neuspeh stranke na volitvah za Ustavodajno skupščino. Vodstvo klerikalne stranke je spoznalo ugodnosti opozicijskega položaja za politično delovanje med ljudstvom in je poskušalo v celoti izkoristiti to dejstvo. Vendar tudi druge stranke v Sloveniji, nasprotnice SLS, niso stale križem rok.

V okviru široke strankarske agitacije po vsej državi, ki se je razvnela februarja glede dveh najpomembnejših vprašanj notranje

⁵⁶⁰ *Samouprava*, 22. februarja 1921.

⁵⁶¹ *Politika*, 16. februarja 1921; *Jegličev Dnevnik*, 17. februarja 1921. Pogovor s Pribičevićem je Jeglič zabeležil takole: »Tudi Pribičević je bil precej v zadregi. O 'Savezu' (Sokola; M. Z.) se je hlinil, da ništa ne zna. Povedal sem mu, da je on sam podpisal pravila. In kaj je odgovoril? Da dobi na enkrat mnogo listin za podpis, pa ne more znati o njihovi vsebini.«

⁵⁶² »Spomenico« je objavil *Slovenec* 19. februarja 1921. *Politika* je 18. februarja 1921. komentirala to akcijo katoliških škofov z naslednjimi besedami: »Gorje karkarjem, ki nas hočejo razdeliti.«

⁵⁶³ *Politika*, 5. januarja 1921.

ureditve države — centralizma in federalizma, so nastopale tudi vse slovenske politične stranke in obravnavale ta vprašanja v glavnem v okviru medsebojnih obračunov v boju za politično prevlado. Slovenska ljudska stranka je z vsemi svojimi organizacijami dejavno sodelovala v tem okrepljenem medstrankarskem spopadu v Sloveniji, saj se je prav takrat začejala agitacijska aktivnost za napovedane občinske volitve. Med strankami zunaj Slovenije je večjo pozornost vodstva SLS pritegnila dejavnost HRSS, torej aktivnost njenega voditelja S. Radića, ki je konec januarja in v začetku februarja v mnogih krajih vzdolž hrvatsko-slovenske meje prirejal politična zborovanja in nanje vabil tudi Slovence.

Okrepljena republikanska agitacija HRSS ob reki Sotli, v krajih blizu štajerske meje, pošiljanje agitatorjev republikanskega kmečkega programa na slovensko ozemlje, na zborovanja slovenskih strank, izjave S. Radića, »da pride kot zavojevalec tudi v Slovenijo«,⁵⁶⁴ ter vesti v nekaterih beograjskih listih, da je Radićevo agitiranje za republiko deležno podpore v Sloveniji,⁵⁶⁵ so prisilili vodstvo SLS, da je zavzelo jasnejše gledišče do politike HRSS. Mariborska *Straža* je 31. januarja 1921 v uvodniku »Radičevščina« najboljšje izrazila razmerje SLS do programa HRSS, torej do stališč te stranke glede notranje ureditve jugoslovanske države. »Hrvaška Radičevščina je priklila iz podobnih razlogov, kakor ruski boljševizem,« je pisal list. »Taki pojavi so mogoči le samo tam, kjer je ljudstvo politično in kulturno še jako nerazvito, ki gre bolj za instinkti, kakor pa za razsodkom, je socialno in družabno neorganizirano in vsled tega dostopno vsakemu demagoškemu hujskanju... Dokler bo Radičevščina omejena samo na Hrvaškem, ne bo mogla povzročiti večje nesreče in bo slednjič razpadla sama v sebi. Ako bi pa v isti meri, kakor na Hrvaškem, pognala korenine tudi med Slovenci, povzroči lahko razpad države... Naš kmet ima že znatno narodno in državno zavednost, razume takoj, da bi bila samostojna in nevtralna republika Slovenija nemogoča... Za vsakega, kdor hoče da država ne razpade, mora biti vsak stik z Radičem izključen.«

List opozarja na koncu, da bi zmaga programa HRSS prinesla za posledico: 1. razpad vere in verskega mišljenja; 2. razpad države in 3. razpad slehernega družbenega reda. Do tega v Sloveniji ne bo prišlo, sklepa list, »ker med Slovenci ni tal za Radičevščino, vendar ne smemo biti brezbrizni, da ne napravi zmede tudi pri

⁵⁶⁴ *Straža*, 31. januarja 1921.

⁵⁶⁵ Tako je na primer *Samouprava* 9. februarja 1921 poudarjala, da S. Radić agitira po Sloveniji za republiko, »kjer ga prisrčno sprejemajo« ipd.

nas. Naša naloga je, da postavimo napram nji (HRSS — op. M. Z.) trdno mejo, omejimo to kužno bolezen samo na Hrvaško, kjer bo, ako se ne more širiti dalje, izginila sama po sebi«. V isti številki se *Straža* zavzema za krepitev jugoslovanske države, za katero predvideva, da bo v prihodnosti postala Piemont za združevanje balkanskih držav v balkansko-podonavsko zvezo. V luči takšnih stališč se kaže razmišljanje škofa Jegliča o eventualni odcepitvi Slovenije kot izključno njegov osebni trenutek slabosti in omahovanja.

V notranjepolitičnem življenju Slovenije je bilo februarja 1921 še nekaj pomembnih dogodkov, vezanih na položaj in dejavnost Slovenske ljudske stranke. Vlada N. Pašića je za novega predsednika Deželne vlade za Slovenijo imenovala Pribičevićevega zaupnika dr. Vilka Baltića, ki je do tega imenovanja zasedal položaj načelnika v Ministrstvu za notranje zadeve v Beogradu. Ta postavitve »kraljevega namestnika« v Ljubljani je naletela na oster odpor klerikalnih krogov, ker je bila naperjena proti Slovenski ljudski stranki in njenemu boju za avtonomijo Slovenije. Poleg te spremembe v slovenski Deželni vladi je vlada N. Pašića svojo protiklerikalno in centralistično politično usmeritev potrdila tudi s spremembo volilnega zakona za občinske volitve v Sloveniji, ko je zahtevala, naj bi te volitve izpeljali na temelju novih volilnih seznamov, ki so veljali za volitve v Ustavodajno skupščino, ne pa tistih, ki jih je posebej za občinske volitve sestavila prejšnja Deželna vlada J. Brejca.⁵⁶⁶ Tudi tokrat je slovenskim liberalcem ob pomoči S. Pribičevića uspelo onemogočiti prizadevanja SLS, da bi v Sloveniji tudi ženske dobile volilno pravico. Deželna vlada V. Baltića je kar od začetka svojega delovanja pokazala »uradniško« fiziognomijo: na sejah se ni ukvarjala s političnimi vprašanji in je vse tekoče posle opravljala v znamenju vdanosti in poslušnosti centralni vladi v Beogradu.⁵⁶⁷ Predsednik vlade V. Baltić je sočasno vodil tudi po-verjenišтво za notranje zadeve v Deželni vladi.

Ukrepi vlade N. Pašića proti Slovenski ljudski stranki in njenim zahtevam, predvsem proti avtonomiji Slovenije, so zbudili ne-

⁵⁶⁶ *Slovenec*, 17. februarja 1921; *Jutro*, 18. februarja 1921; *Straža*, 21. februarja 1921. V tej številki je *Straža* poudarjala, da so ukrepi, ki se jih loteva radikalno-demokratska vlada N. Pašića s tako imen. »predhodnimi odredbami«, običajna nasilna legalizacija dveletnih prizadevanj vladajočih krogov v Beogradu po centralizaciji in majorizaciji. »Demokrati so prinesli v vlado avstrijske in madžarske metode, radikalcı pa balkansko-bizantinske. Torej, še vedno nismo osvobojeni,« je sklepala *Straža*.

⁵⁶⁷ AS, fond Narodne in Deželne vlade, zapiski sej Deželne vlade za Slovenijo, marec—julij 1921.

zadovoljstvo tudi v širših slojih pripadnikov klerikalne stranke, zlasti v razumniških vrstah. Takšno razporejenost je zajelo tudi intelektualne in politične kroge zunaj klerikalne stranke, torej vse tiste politične stranke, skupine in tokove, ki niso bili blizu vladajočemu demokratsko-radikalnemu bloku. Na pobudo vodilnih socialnodemokratskih politikov D. Lončarja in A. Prepeluha je bila februarja 1921 objavljena »avtonomistična izjava«, ki jo je podpisalo 43 slovenskih kulturnih delavcev raznih političnih smeri in je zbudila veliko pozornost političnih krogov v Sloveniji in vsej državi. V avtonomistični izjavi so njeni podpisniki trdili med drugim, da so bili slovenski kulturni delavci glasniki narodne in državne enotnosti in da jugoslovanska država pomeni uresničenje njihovih idealov, sočasno pa so poudarili, da »v imenu mirnega medsebojnega delovanja in napredovanja, medsebojne bratske edinosti zagovarjajo takšno ustavo, ki daje državi potrebno moč na zunaj, a obenem možnost razvoja imanentnim silam posameznikov in posameznih gospodarsko-kulturnih edinic na znotraj«. V ospredje so postavili slovensko ozemlje, in ne slovensko ljudstvo, ter se izrekli »za avtonomijo slovenskega, že itak dovolj razkosanega ozemlja, in sicer v takem obsegu, ki bi ne slabil moči države, ampak jo krepil, dajajoč razmah individualnim silam edinic«.⁵⁶⁸

Avtonomistična izjava je kot »kompromis med centralizmom in federalizmom« zadela ob krepak odpor privržencev JDS, ki so poskušali sestaviti podobno izjavo. Liberalec dr. Knaflič je poudarjal, da se avtonomistična izjava »more nanašati le na klerikalni ustavni načrt, ki pomeni smrt slovenske kulture« in uresničenje Tavčarjevega romana 4000,⁵⁶⁹ medtem ko je poslanec SKS B. Vošnjak v Ustavodajni skupščini ocenil izjavo za »kulturni snobizem«, za zahtevo, po kateri naj se del »našega naroda izdela (izloči; M. Z.) na osnovi nekakšne superiornosti«.⁵⁷⁰ Avtonomistična izjava slovenskih kulturnih delavcev je zelo vplivala na oblikovanje avtonomističnega gibanja v Sloveniji, ki je po vidovdanski ustavi postalo temeljna skrb slovenske nacionalne politike.⁵⁷¹ V trenutku objave je

⁵⁶⁸ A. Prepeluh, n. d., 532. Izvirnik avtonomistične izjave s podpisi je v zapuščini F. Erjavca, NUK, Ljubljana, sign. I, 1/61.

⁵⁶⁹ S. Kranjec, *Slovenci v Jugoslaviji, Spominski zbornik Slovenije*, 84. Sten. bel. US, I, XX r. s., 21. april 1921, 11.

⁵⁷¹ F. Erjavec, *Avtonomistična izjava slov. kulturnih delavcev leta 1921 (Iz spominov)*, *Zgodovinski zbornik*, Buenos Aires, 1959, 169. Erjavec navaja, da je avtonomistično izjavo moč označiti za »pravi začetek« slovenskega avtonomističnega gibanja, ki je kasneje, vse do šestojanuarske diktature 1929 in v »določeni meri« vse do zloma stare Jugoslavije predstavljalo »nekakšno dominantno« celotnega slovenskega političnega življenja.

avtonomistična izjava močno podprla avtonomistični program Slovenske ljudske stranke, ki je 13. marca pod geslom boja za svobodo cerkve in proti kanceliparagrafu priredila drugo veliko avtonomistično manifestacijo v Sloveniji.⁵⁷² Slovenski ljudski stranki sta obe avtonomistični akciji prinesli pomembno politično korist v predvolilnem boju ter med glasovanjem za občinske volitve v Sloveniji.

Slovenska ljudska stranka in Jugoslovanski klub sta pokazala veliko dejavnost med načelno razpravo o vladnem načrtu za ustavo, ki je bila v ustavnem odboru v prvi polovici februarja 1921. Po 19. členu začasnega poslovnika so poslanci smeli predlagati v razpravo celotne ustavne načrte ter dele ali posamezne člene, medtem ko je 25. člen določal, da mora ustavni odbor najprej razpravljati o vladnem ustavnem načrtu. Rok za predložitev ustavnih predlogov so omejili na 14 dni. Na prvih sejah ustavnega odbora sta bila v razpravi o vladnem ustavnem načrtu najbolj dejavna poslanca KPJ S. Marković in F. Filipović. S. Marković je med kritiko vladnega ustavnega načrta povedal tudi zanimivo mnenje o jugoslovanskem zedinjenju in postavil Slovenijo za značilen primer: o Sloveniji so pred vojno — tako je trdil S. Marković — v šolah in nasploh vedeli le kot o zemljepisnem pojmu ter zedinjenja Slovenije s skupno jugoslovansko državo »ni moč razumeti kot rezultat zgodovinskega procesa razvoja narodnostne zavesti«, temveč je država Srbov, Hrvatov in Slovencev nastala kot »eden od stranskih proizvodov svetovne vojne«.⁵⁷³ Predsednik Samostojne kmetijske stranke B. Vošnjak se je »v imenu Slovencev« zavzemal za dokaj nejasen program, vsebovan v zahtevah proti separatizmu in administrativnemu centralizmu ter za »najslobodnejšo samoupravo« močnih pokrajin v »močni Jugoslaviji«.⁵⁷⁴

Predstavnik Jugoslovanske demokratske stranke v ustavnem odboru G. Žerjav (ki je v uvodni obrazložitvi poudaril, da JDS med volitvami za Konstituantu v Sloveniji ni bilo pomembno, ali bo zmagala, temveč je šlo le za dokaz, da večina Slovencev ni v taboru SLS) se je zavzel za administrativno decentralizacijo in decentralizacijo pokrajin na lokalno samoupravo, vendar je odločno nastopil proti samoupravi pokrajin na ozemlju z zgodovinskimi mejami. Tribuno ustavnega odbora je G. Žerjav izkoristil za obračun s programom in politiko Slovenske ljudske stranke in poudaril, da

⁵⁷² M. Mikuz, n. d., 201.

⁵⁷³ *Stenografske beleške Ustavnog odbora Ustavotvorne skupštine*, (dalje: *Sten. bel. UO*), V. sednica, 8. februar 1921, 38.

⁵⁷⁴ Prav tam, IV. s., 7. februar 1921, 30.

italijanska iredenta komaj čaka, da bi Slovenija postala avtonomna po klerikalnem programu.⁵⁷⁵ V ustavnem odboru so bili slovenski liberalni poslanci najvidnejši zagovorniki vladnega ustavnega načrta.

Po drugi strani so kot največji nasprotniki vladnega ustavnega načrta v načelni razpravi nastopali predstavniki Jugoslovanskega kluba, ki jih je vodil A. Sušnik, poslanec Slovenske ljudske stranke. Zastopajoč ustavni načrt Jugoslovanskega kluba in SLS, ki je bil 12. februarja predložen ustavnemu odboru in ga bomo posebej obrazložili ob koncu tega poglavja, je A. Sušnik zahteval predvsem, naj ustavni odbor odloži svoje seje zaradi tega, ker vlada N. Pašića nima večine v Ustavodajni skupščini in utegne zdaj zdaj odstopiti, ustavni odbor pa bi bil v tem primeru prisiljen razpravljati o novem ustavnem predlogu naslednje vlade. Takšen nastop A. Sušnika so vladni predstavniki označili za »subverzivno« dejavnost »protidržavnih elementov«, medtem ko je minister M. Trifković poudarjal, da A. Korošec ne bi nikoli ravnal tako, ker je borec za obče jugoslovanske interese.⁵⁷⁶ Toda izjave vladnih zastopnikov še malo niso ganile A. Korošca, ki je takrat prav najostreje napadal vlado,⁵⁷⁷ niso pa tudi omajale odločnega nastopanja A. Sušnika proti vladnemu ustavnemu načrtu.

Po govoru A. Dulibića, ki je na seji ustavnega odbora 11. februarja v imenu JK obrazložil koncept pokrajinskih avtonomij do ustavnega načrta SLS, je imel A. Sušnik 14. februarja viden govor, ki je močno odmeval v političnih krogih v Beogradu. Idejo jugoslovanskega zedinjenja, ki so jo »skozi stoletja nosili v srcu«, so Slovenci — kot je poudaril Sušnik — uresničevali v treh etapah: v prvi, začetni 1848, so zahtevali združitev vseh slovenskih dežel v okviru avtonomije; druga etapa — njen izraz — majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje, je bila v znamenju boja za samoopredelitev narodov in za jugoslovansko zedinjenje na programu krfske deklaracije, ki jo je označil za »malo ustavo« do sprejetja nove ustave za skupno jugoslovansko državo; tretja etapa je nastopila po 1. decembru 1918, ko se je šele začelo dejansko in pravno zedinjenje. A. Sušnik je opozoril na dane razglase v dokumentih zedinjenja in dokazoval, da v dveh letih obstoja Kraljevine SHS niso uresničili obljub iz krfske deklaracije in adrese Narodnega veča SHS. Del Sušnikovega govora je vseboval napade na centra-

⁵⁷⁵ Prav tam, X. s., 14. februar 1921, 125.

⁵⁷⁶ Prav tam, VI. in VII. s., 9.—10. februar 1921.

⁵⁷⁷ *Pravda*, 8. februarja 1921; *Jutro*, 9.—10. februarja 1921.

listično politiko, na ukrepe proti klerikalizmu in slovenski avtonomiji in pozivanje h »kulturnemu boju«, pri čemer je bila ost napadov naperjena proti S. Pribičeviću. Posebno zanimiva so bila Sušnikova pojasnila stališča Slovenske ljudske stranke glede vladnega ustavnega načrta ter Sušnikova obrazložitev ustavnega koncepta Jugoslovanskega kluba. S primeri administrativne in gospodarske politike, izvajane v Kraljevini SHS, je A. Sušnik opozoril tudi na pomanjkljivosti in neposredno škodo, ki jo je centralistična politika prizadejala Sloveniji; pri tem se je izkazalo veliko nepoznavanje, nerazumevanje in neupoštevanje različnega družbenogospodarskega razvoja in različnega stanja v posameznih jugoslovanskih pokrajinah. A. Sušnik se je v nadaljnji obrazložitvi izjavil proti razbijanju in drobljenju pokrajin na manjše upravno-administrativne enote in poudaril v zvezi s Slovenijo tezo, ki jo bodo kasneje pogostokrat oživiljali v političnih odnosih med Ljubljano in Beogradom: Slovenci morajo ostati združeni in enotni v boju proti iredenti, poleg drugega tudi zato, da bi popravili krivico, prizadejano z rapalsko pogodbo; Beograd je predaleč, da bi lahko neposredneje podpiral težnjo slovenskega ljudstva po ustvaritvi zedinjene in enotne Slovenije. Zaradi uresničenja teh namenov je poleg že znanih družbenozgodovinskih posebnosti razvoja in položaja treba Sloveniji dati čim samostojnejšo notranjo avtonomijo.⁵⁷⁸

To razlago A. Sušnika v ustavnem odboru je beograjska *Politika* 15. februarja 1921 komentirala takole: »Njegov govor je eden najgrših in najbolj zakrknjenih, kar jih je bilo slišati v narodnem predstavništvu. Govoreč načelno o ustavi, pripoveduje o nekakšnih žeblih...« Načelno glasovanje o vladnem ustavnem predlogu so opravili 16. februarja. Predstavniki Demokratske stranke, Radikalne stranke in poslanec SKS B. Vošnjak (skupno 23 glasov) so glasovali za vladni ustavni načrt. Proti vladnemu ustavnemu načrtu se je izreklo 19 predstavnikov opozicijskih strank, med njimi tudi štirje iz Jugoslovanskega kluba.⁵⁷⁹ Tesna zmaga vladnih zastopnikov je spodbudila N. Pašića k hitrejši akciji za izpopolnitev njegovega »okrnjenega« kabineta. V ustavnem odboru so po načelnem glasovanju nadaljevali posebno razpravo o vladnem ustavnem načrtu.

Prizadevanja Slovenske ljudske stranke, da bi z nenehnim pritiskom svojih predstavnikov v ustavnem odboru ublažila centrali-

⁵⁷⁸ *Sten. bel. UO*, X. s., 14. februarja 1921, 116–121.

⁵⁷⁹ Prav tam, XII. s., 16. februarja 1921, 171.

stični značaj radikalno-demokratskega ustavnega načrta, so klerikalni voditelji v Sloveniji ter zatem na Hrvaškem in v Slavoniji, Bački in Baranji, Dalmaciji ter drugod podpirali z aktivno propagando v tisku in na zborovanjih, ki je bila odločno usmerjena proti ustavnemu načrtu vlade N. Pašića.⁵⁸⁰ Vprašanje položaja katoliške vere v državi, boj za žensko volilno pravico, organizacija šolskega sistema,⁵⁸¹ vprašanje položaja in značaja vojske idr. so bile poglavitne teme, ki jih je poudarjala Slovenska ljudska stranka v politični agitaciji.⁵⁸² Po objavi sprememb in dopolnil uredbe o volitvah v občinska predstavništva v Sloveniji konec februarja 1921⁵⁸³ je klerikalna propaganda vse bolj poudarjala in zastopala tista vprašanja iz deklaracije v ustavnem odboru,⁵⁸⁴ ki so bila primerna za pritegnitev čim večjega števila volivcev v vrste Slovenske ljudske stranke. Listi SLS so obširno poročali o stališčih predstavnikov JK v posebni razpravi v ustavnem odboru do vladnega ustavnega načrta.

V začetku marca 1921 je Radikalna stranka znova poskušala, da bi Slovensko ljudsko stranko pridobila za sodelovanje v vladi in za sprejetje ustave. Na pogajanjih z A. Korošcem je M. Trifković poudarjal, da je N. Pašić voljan sprejeti zahteve Jugoslovanskega kluba, zlasti glede nedeljivosti Slovenije,⁵⁸⁵ vendar očitno ni šlo za resen Pašićev namen, temveč le za taktično varianto, preračunano na trenutno zagotovitev vladne večine v parlamentu. Neenotnost med političnimi strankami in skupinami zunaj vladajoče radikalno-demokratske koalicije je pod vplivom spretne pogajalske politike N. Pašića vse bolj naraščala, tako da je bila v začetku marca skoraj izključena nevarnost, da bi prišlo do ustanovitve širšega opo-

⁵⁸⁰ O tem poročajo obširneje klerikalni listi: zagrebška *Narodna politika*, su-botički *Neven* (organ Bunjevsko-šokačke stranke), splitski *Jadran* idr.

⁵⁸¹ *Službene novine Kraljevstva SHS*, 40, 22. februarja 1921, so objavile uredbo o poslovanju višjega šolskega sveta v Ljubljani. Ta organ, ki je za uredbe o uvedbi sokolskega sistema v šole pomenil glavno zapreko, je bil namreč z vzpostavitvijo »uradniške« Deželne vlade V. Baltiča izvzet izpod vpliva SLS.

⁵⁸² Glej: *Slovenec* 20, 21, 25. februar; 8. marec 1921 idr. Vprašanje položaja katoliške cerkve v državi, zlasti glede uvedbe kancelparagrafa, je v vrstah klerikalne stranke zbudilo veliko vznemirjenje. Pomembnost verskega vprašanja v tistem času za SLS dokazuje tudi primer skrajne nestrpnosti do vmešavanja katerekoli druge veroizpovedi v dominacijo katoliške cerkve v Sloveniji. Ko je namreč duhovnik Božo Milošević prišel v Ljubljano, da bi se v Sloveniji zavzemal za nastanek enotne narodne cerkve, ki naj bi bila izraz svobodnega verskega prepričanja in verske strpnosti, je SLS zbrala del žensk iz svojih organizacij, ki so ovirale predavanje duhovnika Miloševića in pripravile prave demonstracije. *Slovenski narod*, 22. februarja 1921.

⁵⁸³ *Službene novine Kraljevstva SHS*, 27. februarja 1921.

⁵⁸⁴ Tako na primer vprašanje težavnega položaja slovenskih vojakov, ukinitve redne vojske, vzpostavitev narodne milice itd. *Straža*, 9. marca 1921.

⁵⁸⁵ Prav tam.

zicijskega bloka. Na seji Zemljoradniškega kluba je 15. marca v Beogradu prišlo do dokončne ločitve poslancev Samostojne kmetijske stranke, ki jih je vodil B. Vošnjak. Demokrati so poprej sprejeli Vošnjakove pogoje za vstop kmetijcev v blok vladnih strank, vsebovane v zahtevi, da bo SKS dobila ministrski resor in bodo ugodno rešili vprašanje svobodnega izvoza iz Slovenije. Po ločitvi od Zemljoradniškega kluba je SKS ustanovila poseben poslanski klub v ustavodajni skupščini.⁵⁸⁶ Štiriindvajsetega marca je N. Pašiću uspelo, da je svojo vlado dopolnil s predstavniki Jugoslovanske muslimanske organizacije in Samostojne kmetijske stranke.

Koncesije, ki jih je Pašić dal bosanskim Muslimanom, ko je prevzel obveznost, da bo za njihov vstop v vlado ter za njihovo sodelovanje pri sprejetju centralistične ustave plačal 250 milijonov dinarjev nadomestila za neizplačano rento bivšim muslimanskim fevdalnim veleposestnikom, so zbudile spor med demokrati in radikalci, v katerem so morali demokrati popustiti spričo odločnega stališča N. Pašića.⁵⁸⁷ Iz JMO sta v vlado prišla dr. Spaho za ministra za trgovino in dr. Karamehmedović za ministra za zdravstvo, medtem ko je I. Pucelj, eden od prvakov SKS, dobil resor ministristva za kmetijstvo. Izvolitev I. Puclja za ministra za kmetijstvo v osrednji vladi je povzročila resno zaskrbljenost v vodstvu Slovenske ljudske stranke. Na sestankih z dekani in duhovništvom 29. marca v Ljubljani je škof Jeglič analiziral razloge uspeha komunistov in socialistov na volitvah za Konstituanto v Sloveniji. Ob tej priložnosti (vsekakor tudi v zvezi z novim položajem SKS v vladi v Beogradu) je Jeglič priporočal najširše sodelovanje duhovništva v organizacijah katoliškega združnega gibanja.⁵⁸⁸ Prisotnost vodilnih politikov Slovenske ljudske stranke na teh sestankih (A. Sušnik, B. Remec, F. Kulovec) priča o resnosti te klerikalne akcije. Z vzpostavitev »popolne« vlade spričo vključitve JMO in SKS, torej z zagotovitvijo nujne vladne večine za delovanje v Ustavodajni skupščini, so bile opozicijske sile, med njimi tudi Jugoslovanski klub in Narodni klub, praktično obsojene na odstranitev iz nadaljnjega odločanja o notranji državni politiki.

Marca 1921 je vodstvo Slovenske ljudske stranke okrepilo dejavnost v predvolilni kampanji za občinske volitve. Trinajstega marca je bil v Ljubljani velik protestni shod SLS proti antiklerikalni

⁵⁸⁶ *Politika*, 16. marca 1921; *Jugoslavija*, 16. marca 1921.

⁵⁸⁷ Glej obširneje: B. Gligorijević, n. d., 211–213.

⁵⁸⁸ »Vse okoliščnosti nas silijo, da sem sodelovanje (duhovništva; M. Z.) zopet dovolil, kakor leta 18« (1918; M. Z.). *Jegličev Dnevnik*, 30. marca 1921.

politiki osrednje vlade v Beogradu, torej proti »kulturnemu boju«, ki ga je — kot je bilo poudarjeno — začela Demokratska stranka po svojih ministrih v vladi. Resolucije, sprejete na tem shodu, so vsebovale zahteve po ohranitvi položaja katoliške cerkve v državi, katoliške vzgoje v šolah ipd.⁵⁸⁹ Te zahteve so postavljale v prvo vrsto Slovensko ljudsko stranko kot pravega in edinega varuha katoliške cerkve v Kraljevini SHS, kar je okrepilo ugled stranke ne le v Sloveniji, temveč tudi pri katoliškem prebivalstvu zunaj slovenskih meja.

Avtonomistični program SLS je vse bolj utrjeval klerikalno stranko v Sloveniji in ob njem so zbirali tudi mnoge »odpadnike« iz njenih vrst. Strankin tisk je, večkrat tudi zelo preračunano, pretiraval z avtonomističnimi obljubami in objavljal tudi vesti, da bodo v Beogradu sprejeli avtonomijo Slovenije po programu SLS.⁵⁹⁰ A. Korošec je imel predvolilna zborovanja na Hrvaškem in v Slavoniji, v Dalmaciji, Bački in Baranji, v Bosni in Hercegovini ter je propagiral program Jugoslovanskega kluba in ustavni načrt Slovenske ljudske stranke.⁵⁹¹ V širokem izboru radikalnih in aktualnih predvolilnih gesel je v želji, da bi pritegnila volivce iz vrst delavcev, ki so vse bolj pristopali h KPJ, Slovenska ljudska stranka poudarjala celo svoj odločni odpor proti napovedani intervenciji jugoslovanske vojske v Sovjetski zvezi ter je razglašala slovansko solidarnost in nevmešavanje jugoslovanske vlade v notranje zadeve Rusije.⁵⁹² V poročilu poverjenišva za notranje zadeve Deželne vlade ministrstvu za notranje zadeve v Beogradu z dne 25. marca 1921 je zapisano, da je predvolilna dejavnost vseh slovenskih strank zelo živahna, medtem ko pravi za SLS, da je najbolj aktivna: v enem tednu v drugi polovici marca je imela 66 strankinih zborovanj.⁵⁹³ Avtonomistični program klerikalne stranke je bil deležen tudi neposredne podpore »odpadnikov« iz JSDS A. Prepeluha in A. Kristana, ki sta pričela izdajati list *Avtonomist*.

⁵⁸⁹ *Slovenec*, 15. marca 1921.

⁵⁹⁰ *Straža*, 11. marca 1921.

⁵⁹¹ *Slovenec*, 30. marca 1921; *Slovenski narod*, 1. aprila 1921. Mariborska *Straža* je 1. aprila 1921 zapisala, da je na zborovanju Hrvatske pučke stranke v Sarajevu konec marca A. Korošec poudarjal, da med Radikalno in Demokratsko stranko, ki predstavljata Srbe, ni bistvenih razlik, »ako motrimo njihovo delo in proučimo njihovo mentaliteto«. »Eni in drugi hočejo centralizem, kateremu se protivijo Slovenci in Hrvati,« je dejal Korošec in poudarjal dalje, da »centrum ne sme postati Beograd, niti Zagreb in niti Ljubljana. Najmanj je poklican Beograd, da postane centrum države.« Na tej agitacijski turneji je bilo eno od temeljnih političnih gesel A. Korošca: med centralizmom in velesrbstvom ni razlike. Oba pomenita isto. *Straža*, 8. aprila 1921.

⁵⁹² *Slovenec*, 12. marca 1921.

⁵⁹³ AS, fond Narodne in Deželne vlade, predsedništvo, situacijska poročila. Poročilo št. 2929 z dne 25. marca 1921.

Predvolilno agitacijo v Sloveniji, na Hrvaškem in v Slavoniji, v Dalmaciji, Bosni in Hercegovini, Bački in Baranji je A. Korošec sklenil s dvema vidnima in za volilno agitacijo SLS pomembnima nastopoma: v Ustavodajni skupščini 15. aprila ter na shodu SLS, ki je bil 24. aprila 1921 v Ljubljani. V Ustavodajni skupščini je A. Korošec, ki je podobno kot Pašić sicer le poredkoma nastopal v parlamentu, v okviru svoje obrazložitve temeljnih zahtev iz ustavnega načrta JK ter v kritiki vladnega predloga ustave dal nekatere politične ocene, pomembne za razumevanje položaja in odnosa Slovenske ljudske stranke do skupne jugoslovanske države. Prvič — Korošec je poudaril, v tem pa ga je podprl tudi M. Drinković v imenu NK, da Slovenska ljudska stranka in Jugoslovanski klub v nobeni vladajoči kombinaciji niti v opoziciji nikoli nista privolila v notranjo ureditev države brez popolnega upoštevanja avtonomije pokrajin v njihovih zgodovinskih mejah.⁵⁹⁴ Drugič — Korošec je ugotovil, da je »srbofobstvo zdaj (je) velikansko pri Hrvatih in pri Slovencih«, da so ga povzročili srbski, hrvatski in slovenski politiki pri reševanju pomembnih vprašanj notranje državne ureditve, vendar pa »največje srbofobstvo izvira iz bojazni, strahu pred nadoblastjo srbskega elementa«. Edini izhod za pomiritev protisrbskega razpoloženja je Korošec videl v uresničevanju pokrajinske avtonomije. Tretjič — vodja klerikalne stranke je nedvoumno vztrajal pri ohranitvi in razvoju jugoslovanske državne skupnosti. Zahteval je sprejetje ustave, »ki ustreza kulturnim, gospodarskim in državotvornim potrebam ne enega dela naroda, temveč celotnega naroda«, za »veliko stičišče« za sklenitev sporazuma med Srbi, Hrvati in Slovenci pa je postavil »ljubezen do te države, ki smo jo pomagali ustvariti s svojimi skromnimi silami«.⁵⁹⁵

⁵⁹⁴ Notranji minister M. Drašković je poskušal ovreči to trditev A. Korošca. Poudaril je, da sta NK in JK privolila in odstopila od zahtev po zgodovinskih mejah, torej v »unitarno enostavno državo« — ko sta sprejela pogodbo o sestavi Vesničeve vlade. Vendar pa je znano, da JK in NK nista sodelovala na teh pogajanjih in so ju v vlado sprejeli s politiko »opravljenega dejanja«. Po navedeni Draškovičevi trditvi je Korošec izjavil: »Spet moram poudariti, da smo stopili v vlado pod pogojem, da zgodovinske meje ne bodo znikane. Nikoli nisem podpisal ničesar, kar bi zaničalo zgodovinske meje.« M. Drinković je takoj pritrdil tej Koroščevi izjavi in poudaril, da »mi (JK in NK; M. Z.) nismo niti načeli navedenosti določanja ali dogovora med g. Vesničem in drugo stranko (DS; M. Z.) niti nas niso vprašali. Izjavljam, da bom jutri prinesel troje pisma, ki sem jih napisal med temi pogajanjmi, iz katerih bo videti, da smo jasno in razločno dejali: da stopamo v to (Vesničevo; M. Z.) vlado, in da dopuščamo, da nas izsiljujejo, da bi le rešili deželo pred zlom in omogočili volilni red.« *Sten bel. US*, XV r. s., 15. april 1921, 17.

⁵⁹⁵ Prav tam, 15, 18—19. Ves klerikalni tisk v Sloveniji je objavil govor A. Korošca v Ustavodajni skupščini in ga označil za predvolilni program za občinske volitve v Sloveniji. *Slovenski narod* je 31. aprila 1921 ostro napadel ta Koroščev govor v Konstituenti, »jugoslovanstvo« SLS in zahtevo po avtonomiji v »zgodovin-

S tem svojim govorom v ustavodajni skupščini je Korošec vnovič opozoril in potrdil, da je Slovenska ljudska stranka že od ustanovitve Kraljevine SHS vse bolj preraščala v pomemben sestavni element jugoslovanske državne enotnosti. S svojim praktičnim delovanjem ter z deklarativnimi stališči, ne glede na trenutni politični položaj oblasti, je Slovenska ljudska stranka postala za prav kratko razdobje, prej in bolj kot nekatere druge »progresivnejše« stranke, neomajna v eni od temeljnih usmeritev: v svoji opredelitvi za skupno jugoslovansko državo, kar pomeni — da je bila za izključno povezovanje slovenskih narodnostnih interesov z usodo zedinjenih jugoslovanskih narodov.

Na predvolilnem zborovanju Slovenske ljudske stranke, ki je bilo v Ljubljani 24. aprila v znamenju boja »za avtonomno slovensko moderno Ljubljano!«, je A. Korošec ostro napadel Jugoslovansko demokratsko stranko in Samostojno kmetijsko stranko zaradi »izdajstva« slovenskih narodnostnih interesov. »Nikdar odkar obstaja politična zgodovina, ni slovensko ljudstvo nihče tako hitro in grdo ogoljufal, kakor so jo naši samostojni (SKS; op. M. Z.)... Oni so prodali, komaj so prišli venkaj iz Slovenije, pravice slovenskega ljudstva in čisto ime slovenskega naroda. Prodali so oboje za skledo leče,« je poudarjal Korošec. Nadaljnja razlaga A. Korošca je bila vsebovana v obrazložitvi osnovnih zahtev ustavnega programa Jugoslovanskega kluba, posebej pa je poudaril tale vprašanja: Slovenska ljudska stranka bo, ne glede na bližnjo rešitev ustavnega vprašanja, nadaljevala boj za samoupravo Slovenije, za samostojnost slovenskega in hrvaškega ljudstva (plemena) »do zmagovitega konca«; svoja dosedanja politična zaveznika N. Pašića in M. Vesnića je Korošec označil za veleizdajalca, ki jima ni dosti do skupne jugoslovanske države (»če je potrebna kakšna Obznana« — je dejal Korošec — »potem je potrebna proti temu dvema«); v boju Slovencev in Hrvatov proti centralizmu in velikosrbski hegemoniji in za skupno jugoslovansko državo je Korošec za edinega mogočega političnega zaveznika v Srbiji omenjal le S. Protića; opozarjajoč na geslo vladnih privržencev »kdor ni za centralizem, je proti državi«, je Korošec tudi tokrat odločno zatrdil, da pripadnikov SLS ni moč ocenjevati za protidržavne elemente.⁵⁹⁶

skih mejah«, ki bi, kot je poudaril list, pomenili razbitje jugoslovanske države. Liberalci so priporočali Korošcu, »naj uporabi svoj veliki politični in govorniški dar v to, da ubije v vrstah slovenske in hrvatske katoliške inteligence — austro-filstvo in srbofobstvo.«

⁵⁹⁶ Slovenec, 25. aprila 1921.

Po nastopu A. Korošca sta na zborovanju govorila A. Gosar in J. Šimrak (HPS), ki sta opozorila na pomen občinskih volitev v Sloveniji za boj Slovenske ljudske stranke in Jugoslovanskega kluba v Ustavodajni skupščini v Beogradu proti demokratsko-radikal-skemu centralističnemu bloku. Že nastop A. Gosarja in njegova popolna podpora Koroščevim razlagam sta zelo vplivala, da se je med privrženca SLS vrnilo zaupanje v enotnost vodstva stranke in katoliškega gibanja v Sloveniji. Vodstvo Slovenske ljudske stranke je vodilo celotno predvolilno kampanjo z odločnim sklepom, da bo z volilnim uspehom manifestiralo moč svoje stranke v Sloveniji. Slovenska ljudska stranka je odločno nastopala proti domačim političnim nasprotnikom, vendar pa je iz taktičnih razlogov sestavljala skupne volilne liste z Narodno socialistično stranko.⁵⁹⁷ Ta zveza med klerikalci in NSS se je pokazala posebno pri ožjih volitvah v ljubljanski občini.

Na občinskih volitvah je nastopilo vseh šest slovenskih strank. V volilni agitaciji sta bili poleg Slovenske ljudske stranke že po tradiciji najbolj dejavni Jugoslovanska demokratska stranka in Jugoslovanska socialnodemokratska stranka.⁵⁹⁸ Komunistična partija je nastopila na volitvah kot Kmečko-delavska republikanska stranka in je kot vse druge stranke dejavno sodelovala v predvolilni agitaciji. Rezultati občinskih volitev v Sloveniji, ki so bile v večjih mestih — Ljubljani, Mariboru, Celju in Ptuj — 26. aprila, v drugih krajih Slovenije pa končane 13. maja 1921,⁵⁹⁹ so bili naslednji: SLS je dobila od 12.368 izvoljenih odbornikov 7559 ali 61,12 %, medtem ko so ostale stranke dobile skupno 4809 odbornikov ali 38,88 %.⁶⁰⁰ V 834 občinah, kolikor jih je bilo v Sloveniji, je SLS dobila absolutno večino v 587, relativno pa v drugih občinah.⁶⁰¹ Od skupnega števila odbornikov so druge slovenske stranke dobile: NSS 1 %, JDS 2 %, SKS 21 %, JSDS 8 % in KPJ 2 % mest.

⁵⁹⁷ Slovenski narod, 27. aprila 1921. Takšen sporazum sta SLS in NSS sklenili v Slovenjem Gradcu, kjer sta postavili skupno listo klerikalcev in narodnih socialistov za občinske volitve. Podobne kombinacije s skupnimi volilnimi listami so sklepale tudi druge stranke. AS, fond Deželne vlade, predsedstvo, poročilo poverjeništvu za notranje zadeve Deželne vlade Ministrstvu za notranje zadeve, št. 3515, Ljubljana, 9. aprila 1921.

⁵⁹⁸ Glej obširneje: M. Mikuz, n. d., 202.

⁵⁹⁹ AS, fond Deželne vlade, sit. poročilo poverjenika za notranje zadeve št. 4940, Ljubljana, 16. maja 1921. Poročilo poudarja, da so občinske volitve v Sloveniji minile »nasploh brez incidentov« razen shoda, ki ga je na Štajerskem priredil poslanec SLS Pušenjak. Na shodu je le-ta pozival udeležence, naj se ne ozirajo na vojaške pozive, in so ga zaradi tega izročili sodišču. Izjema je bil tudi shod SKS na Prištanju, kjer so se 1. maja stegli privrženci SKS in klerikalcev.

⁶⁰⁰ Slovenec, 21. maja 1921.

⁶⁰¹ M. Pivec, Programi političnih strank in statistika volitev, Slovenci v desetletju 1918—1928, 359.

Jugoslovanska demokratska stranka je največji volilni uspeh dosegla spet v Ljubljani.⁶⁰²

Velik politični vzpon, ki ga je Slovenska ljudska stranka navzlic liberalni vladavini v Deželni vladi dosegla na občinskih volitvah, je bil predvsem posledica opozicijskega položaja stranke, zatem poznavalsko vodene široke agitacijske akcije in nadrobno oblikovanega strankinega političnega, socialnega in kulturnega programa. Medtem ko je na volitvah v Ustavodajno skupščino novembra 1920. leta sodelovala kot stranka na oblasti z ne dovolj ostro začrtanimi programskimi stališči ter je kazala očiten oportunistem in »neko nepoznanje novega belgrajskega miljeja«,⁶⁰³ je SLS na občinskih volitvah zastopala najradikalnejše politične zahteve, ki so zelo izražale razpoloženje širokih slojev slovenskega ljudstva. Opozicijski položaj klerikalne stranke do centralističnega velikosrbskega bloka radikalcev in demokratov ter slabosti, ki jih je KPJ pokazala glede narodnostnega vprašanja, so omogočili, da je stranka nezadovoljstvo večine kmetov in dela delavskega razreda v Sloveniji usmerila v tokove klerikalnega političnega koncepta boja za samostojno Slovenijo, v katerem sta katoliška stranka in gibanje dosegla popolno oblast. Ta težnja Slovenske ljudske stranke je bila najizraziteje potrjena že na teh volitvah: da bi po 40-letni vladavini liberalne JDS v ljubljanski občini dosegla večji vpliv, tako da bi liberalce dokončno izrinila iz slovenske prestolnice, se je na ožjih volitvah za položaja predsednika in podpredsednika občine SLS povezala s KPJ in JSDS.⁶⁰⁴ To sodelovanje klerikalne stranke s slovenskim delom Komunistične partije Jugoslavije je bilo prvo v vrsti podobnih akcij, sproženih po 1921. letu.

V ustavnem odboru, ki je po načelnem sprejetju vladnega ustavnega načrta 16. februarja 1921 nadaljeval delo s posebno razpravo o posameznih poglavjih in členih predloženega načrta, so bili predstavniki Jugoslovanskega kluba skupaj z Narodnim klubom zelo dejavni v prizadevanju, da bi v vladni ustavni načrt vključili nekatera določila iz svojega ustavnega programa. Od druge polovice februarja do sredine junija 1921, v razdobju razprave v ustavnem odboru, so bili najvidnejši nasprotniki ustavnega načrta vladne ve-

⁶⁰² M. Mik u ž, n. d., 203. V Ljubljani je JDS dobila 18 odbornikov, KPJ 6, NSS 8, SLS 10 in JSDS 5 odborniških sedežev. SKS ni dobila v Ljubljani nobenega odborniškega mesta.

⁶⁰³ M. P i v e c, n. d., 359.

⁶⁰⁴ MALJ, zapisnik I. izredne seje ljubljanske občine z dne 8. junija 1921; *Jugoslavija*, 9. junij 1921; *Jutro*, 9.—10. junij 1921; glej obširneje: M. Mik u ž, n. d., 203—204. O tem dogodku so maja in junija pisali skoraj vsi slovenski listi.

čine zastopniki Slovenske ljudske stranke in Hrvatske pučke stranke A. Sušnik, A. Gosar in J. Šimrak. Tudi zdaj so bili slovenski liberalci poglavitni nasprotniki zahtev Jugoslovanskega kluba. Medsebojni spopadi v ustavnem odboru med klerikalci in liberalci so bili večkrat zelo ostri, tako da je prišlo tudi do fizičnega obračunavanja.⁶⁰⁵ V ustavnem odboru so zastopniki Slovenske ljudske stranke iz Jugoslovanskega kluba usmerili težišče svoje akcije skoraj izključno k vprašanjem, ki so bila zanimiva predvsem za položaj Slovenije ter klerikalne stranke in gibanja v Sloveniji do centralnih organov države. Taktiko, ki jo je v ustavnem odboru ubral Jugoslovanski klub, so v intervencijah uporabljali klerikalni poslanci le tedaj, ko je šlo za ustavna določila, ki so se neposredno nanašala na položaj katoliškega elementa v državi, predvsem na položaj Slovenije, medtem ko se v vsa druga vprašanja, ki so se dotikala predvsem drugih pokrajin, predstavniki JK niso vmešavali,

Jugoslovanski klub se je najbolj angažiral v boju za spremembo in dopolnilo tistih členov ustavnega načrta, kjer je šlo za naslednja vprašanja: avtonomni položaj pokrajin, položaj vere, prosvete in organizacija šolskega sistema; splošna volilna pravica, socialnoekonomski program, delavska zaščita, agrarna reforma in davčni sistem ter tudi položaj, funkcija in demokratizacija jugoslovanske vojske.⁶⁰⁶ Toda amandmaje, ki jih je Jugoslovanski klub dajal k posameznim členom vladnega ustavnega načrta, so v ustav-

⁶⁰⁵ Na primer tedaj, ko je G. Zerjav podprl predlog A. Kristana v ustavnem odboru, nastopil za uvedbo kancelparagrafa in ilustriral svojo zahtevo s prakso neposrednega vmešavanja katoliške cerkve v politične odnose, torej v odnose med strankami v Sloveniji, in ko je omenil pastirsko pismo škofa Jegliča »pred nekaj leti«, v katerem so zahtevali od vernikov, naj molijo »za našo Avstrijo«. Prišlo je do občega pretepa med klerikalci in demokrati. *Sten. bel. UO*, XLIV, s., 4. april 1921, 31.

⁶⁰⁶ Vprašanje vojske, njenega položaja in zlasti položaja slovenskih vojakov in častnikov je SLS v političnem obračunavanju večkrat poudarjala za primer neenakopravnosti, neenotnosti in kako centralistični velesrbski politični krogi dušijo demokratične svoboščine. Klerikalni politiki in tudi Korošec so med objavo ustavnega načrta in po njej poskušali s posebno akcijo slovenskim vojakom in častnikom omogočiti enakopraven položaj v jugoslovanski vojski glede vere, jezika, napredovanja v službi, razmerja do srbskega poveljniškega kadra itd. V ustavnem načrtu JK so te zahteve obrazložili v predlogu, da bi ukinili redno vojsko in vpeljali narodno (milico), vojaki pa naj bi služili vojsko v kraju, kjer so rekrutirani. Minister za vojsko in mornarico general B. Jovanović je v odgovoru na zahteve in obtožbe JK na seji ustavnega odbora 8. marca 1921 priznal, da so »antagonizmi«⁶⁰⁷ »med častniki«⁶⁰⁸ bivše srbske vojske in tistimi, ki so jih sprejeli iz bivše avstro-ogrske armade. Poslancu A. Sušniku je odgovoril, da častnikov iz bivše avstro-ogrske vojske ne odstranjujejo, temveč da sami odstopajo, medtem ko je na obtožbe o zapostavljanju slovenskih vojakov odgovoril, da je to »tempirana propaganda, večinoma slovenskega tiska«. *Sten. bel. UO*, XXVIII, s., 8. marca 1921, 40—42.

nem odboru v glavnem redno zavračali.⁶⁰⁷ Prizadevanje Slovenske ljudske stranke, da bi v ustavnem odboru spremenila centralistični predlog radikalno-demokratskega ustavnega načrta, ni rodilo tistega, kar je pričakovalo klerikalno vodstvo.

Vzporedno z akcijo v ustavnem odboru je vodstvo SLS tudi v Ustavodajni skupščini pokazalo veliko dejavnost proti uvajanju centralizma. Načelna razprava o ustavnem načrtu je potekala v plenumu Ustavodajne skupščine od 14. aprila dalje v ostri polemiki med vladnimi predstavniki in opozicijo. Znani govor A. Korošca z dne 15. aprila je bil predmet ostrih napadov; pri tem so posebej izstopali demokrat E. Lukinić in radikalca Lj. Jovanović in R. Djokić. Privrženci vladnega ustavnega predloga so kritizirali ustavni koncept Jugoslovanskega kluba in poskušali dokazati, da sta bili Slovenska ljudska stranka in Hrvatska zajednica, torej JK in NK, vse do prehoda v opozicijo do vlade N. Pašića privrženki centralistične ureditve države in da sta se tudi uradno izrekli za takšno obliko notranje ureditve v času ustanovitve Parlamentarne zajednice in z Vesnićevim vstopom v vladno. E. Lukinić je očital Slovenski ljudski stranki in Hrvatski zajednici, da vodita »praktično politiko« ali dvotirno politiko, in je to ilustriral z naslednjimi besedami: »Vi ste Janusi z dvema obrazoma; kadar naj bi vstopili v vladno, ste za notranjo ureditev države, za kakršno smo tudi mi, kadar pa ste v opoziciji, tedaj terjate to ureditev na federalistični osnovi in z državnopravnimi avtonomijami.«⁶⁰⁸ Poslanca Radikalne stranke Lj. Jovanović in R. Djokić sta kritizirala najbolj zahtevo Jugoslovanskega kluba po pokrajinskih avtonomijah v njihovih zgodovinskih mejah. Lj. Jovanović je poudarjal, da so zahteve po samostojni ali federativni Sloveniji brez zgodovinske osnove zaradi tega, ker »Slovenija nikoli ni bila samostojna država«,⁶⁰⁹ medtem ko je R. Djokić zahteve klerikalcev glede notranje ureditve Kraljevine SHS izenačil z zahtevami poslancev KPJ in sočasno obtožil A. Korošca in J. Šimraka, »da onadva in njuna stranka bolj cenijo interese vere kot interes države in interes naroda«.⁶¹⁰ Ustavne zah-

⁶⁰⁷ Izjemo pomeni sprejetje nekaterih manj pomembnih predlogov JK, na primer v členu 25,51, kjer je šlo za gospodarsko dogovarjanje v primeru vojne. O delovanju SLS in JK v ustavnem odboru glej obširneje: *Sten bel. UO*, XIV—LX s., 19. februarja—15. junija 1921.

⁶⁰⁸ *Sten bel. UO*, XVII r. s., 18. aprila 1921, 19.

⁶⁰⁹ Prav tam, XIX r. s., 20. aprila 1921, 9.

⁶¹⁰ Prav tam, XX r. s., 21. aprila 1921, 5. R. Djokić je med napadom na SLS in HPS ter na A. Korošca in J. Šimraka poudarjal, da zastopajo »verski centralizem«, da bodo s svojo politiko odprtih meja »med našo državo in papežem« razcepili jugoslovansko državo, da »koketirajo na veliko z Radićem«, da v Sloveniji netijo protisrbsko razpoloženje ipd. »Kar zadeva gospoda Korošca in njegovega

teve JK in NK je kritiziral tudi voditelj SKS B. Vošnjak in zagovarjal izrazito unitaristični koncept rešitve ustavnega vprašanja, ki bi temeljil na jugoslovanski kulturi, jugoslovanskem jeziku in državljanstvu.⁶¹¹ Ustavni načrt SLS je napadala tudi Narodno socialistična stranka.

Odpor poslancev JK in NK proti centralističnemu bloku v Ustavodajni skupščini glede na razmerje sil med vlado in opozicijo ni mogel imeti pomembnejšega učinka. Načelno glasovanje o vladnem ustavnem načrtu, ki je bilo 12. maja v Ustavodajni skupščini, je pokazalo znatno premoč vladnega bloka nad opozicijo, ki zaradi nesodelovanja 52 poslancev HRSS ni bila zbrana v celoti, medtem ko so med KPJ, JK in NK bile pomembne razlike, ki niso dopuščale večjega zbližanja. Za vladni ustavni načrt je od 320 prisotnih glasovalo 227 poslancev, 93 poslancev pa je glasovalo proti njemu.⁶¹² Od slovenskih strank so poleg SLS in KPJ glasovali proti vladnemu ustavnemu načrtu socialisti in narodni socialisti.

Vzporedno z obeti, da bo centralistični ustavni načrt vlade N. Pašića v celoti sprejet, je v vrstah SLS raslo nezadovoljstvo, klerikalni tisk v Sloveniji pa je vse ostreje napadal politiko velikosrbskega preglasovanja in nedemokratskih metod pri sprejemanju prve ustave skupne jugoslovanske države. Zmaga SLS na občinskih volitvah v Sloveniji je dala vodstvu klerikalne stranke samozavest, ki je opozarjala vlado N. Pašića, da mora na prvem mestu upoštevati Slovensko ljudsko stranko, če želi računati na slovensko ljudstvo.⁶¹³

tovariša gospoda Šimraka, ko ju ne bi osebno poznal, bi prej verjel, da so imeli njune govore gospod Sima Marković in njegovi tovariši, ne pa ta dvojica,« je poudaril R. Djokić. Prav tam, 4.

⁶¹¹ Prav tam, 12. Proti nekaterim delom ustavnega načrta JK je govoril tudi J. Brodar (SLS) na seji Ustavodajne skupščine 27. aprila 1921 (XXV r. s., 11–15). Vendar pa se je Brodar zavzemal za avtonomijo Slovenije in motiviral svojo zahtevo z bojaznijo, da bodo sčasoma pričeli zapostavljati interese Slovenije zaradi njene velike oddaljenosti od središča države. Brodar se je zavzemal tudi proti uvedbi kanceliparagrafa, opozarjal je na trdno povezanost ljudstva s katoliško duhovščino v Sloveniji ter na pomen katoliške cerkve za razvoj Slovenije. Brodar je sočasno pohvalil Jegliča, Kreka in Korošca in napadel slovenske liberalce, medtem ko je za Samostojno kmetijsko stranko poudaril, da je na občinskih volitvah v Sloveniji dosegla uspeh, ker so njeni agitatorji nastopali z geslom, da je Korošec prodal Slovence Srbom. »Čim več avtonomije bodele dali našim pokrajinam, tem iskreneje bomo peli pesem: 'Slovenec, Srb, Hrvat na uvijek brat i brat',« je poudarjal J. Brodar.

⁶¹² Prav tam, XXIV r. s., 12. maja 1921, 18. N. Pašić je poskušal pred glasovanjem pridobiti JK za vladni ustavni načrt in obljubljati Korošču, da bo kanceliparagraf izločil iz tega načrta. (Slovenec, 13. maja 1921). O načelni razpravi o ustavnem načrtu v Ustavodajni skupščini glej tudi: M. Mikuš, n. d., 204–206.

⁶¹³ Tako je na primer po uspehu SLS na občinskih volitvah poslal Korošec predsedniku vlade N. Pašiću naslednja vprašanja: ali je predsedniku vlade znano dejstvo, da je SLS dobila v Sloveniji »preko 70 %« glasov; ali namerava v tem smislu spremeniti demokratsko vlado v Sloveniji, ali bo spoštoval voljo slovenskega ljudstva po ureditvi države na temelju avtonomije? (Slovenec, 18. maja 1921.).

Mariborska *Straža* je pojasnjevala pojave protisrbskega razpoloženja v Sloveniji, »ki ga mi Slovenci še pred dvema letoma sploh nismo poznali«, za posledico izvajanja centralističnih ukrepov, velikosrbske hegemonije in vzvišenega odnosa do »osvobojenih« Slovencev in Hrvatov. »Poniževalno predbacivanje našega ,osvobojenja', težka gmotna bremena za to ,osvobojenje', rušenje zgodovinskih pravic, nekaki čudni pojavi o ,bratoljubju', ker smo ,švabi', je tem potom zaploden antagonizem le še poostrilo, ker smo imeli o navedenih ,dobrotah' vseskozi drugače očrtane nazore,« je pisala *Straža*, ko je odgovarjala na napade liberalnega glasila *Tabor* na Slovensko ljudsko stranko.⁶¹⁴ *Straža* je opozarjala, da je odsotnost medsebojnega poznavanja Srbov in Slovencev eden od najpomembnejših razlogov nastalih nesoglasij.⁶¹⁵ Nastop protisrbskih, natančneje proticentralističnih člankov v klerikalnih listih v maju 1921, zlasti v mariborski *Straži*, je vezan na napade in izzivanja, ki jih je na račun opozicijske SLS objavljala srbski, predvsem demokratiški in radikalski tisk.⁶¹⁶

Deželna vlada V. Baltiča, ki je postajala vse bolj orodje slovenskih liberalcev in njihovih zaveznikov v osrednji vladi, torej Samostojne kmetijske stranke, si je z vsemi sredstvi prizadevala onemogočiti Slovenski ljudski stranki, da bi zmago na občinskih volitvah v Sloveniji uresničila v organih občinskih uprav in oblasti. Znatne ovire klerikalni stranki je postavljala Deželna vlada tudi pri izvajanju volitev, to pa je zbuvalo proteste pri vodstvu SLS.⁶¹⁷ V okviru trdnejše smeri centralne vlade, predvsem njenega notranjega ministra M. Draškovića pri sprejemanju in izvajanju ukrepov proti

Po volilnem uspehu je poudarjanje SLS kot edine prave zastopnice slovenskega ljudstva postalo temelj vseh zahtev klerikalne stranke po njenem enakopravnem sodelovanju v reševanju ustavnih vprašanj.

⁶¹⁴ *Tabor*, 26. aprila 1921, je napadel SLS zaradi razpihovanja protisrbskega razpoloženja v Sloveniji in spomnil klerikalce na čase Šušteršičeve protisrbske »gonje« v razdobju ob izbruhu prve svetovne vojne.

⁶¹⁵ *Kaj je balkanizem, Straža*, 2. maja 1921. O »balkanizmu«, torej o protisrbskem razpoloženju, je *Straža* pisala tudi 15. in 20. aprila 1921.

⁶¹⁶ Klerikalni tisk je poudarjal, da so bili nosilci velikosrbskega šovinizma »poluradna« glasila srbskih strank, na primer: *Selo* (glasilo Zemljoradniškega kluba), sarajevska lista *Srpska zora* in *Srpska riječ*, novosadska *Zastava*, mitroviška *Srbija*, beograjski *Balkan* itd. Ti listi, je poudarjala *Straža*, »pišejo v tonu, ki mora slehernega Slovence in Hrvata brezdvomno užaliti. Citirani listi medsebojno tekmujejo v preklinjanju ,jugovinstva', kričijo o žaljenju srbskega nacionalnega ponosa, kritikujejo lažnjivo ustavo SHS, povdarjajo na široko ,srbsko zmago', ,genjalnost srbskega naroda' in avstrijakantsko obeležje Hrvatov in Slovencev. ,Jugovinska' zastava, novi grb, uradni naziv države, vse to jim služi kot objekt, v katerega streljajo iz težkega kalibra... ,Povampirena Avstrija' in ,Jugovina' so ponižne cvetke, zrasle na gredah velesrbske ideologije... Ako bi Pašiču, Pribičeviću in Draškoviću ne ugajala pisala teh listov, bi cenzorji postopali pravično... Centralizem in velesrbstvo sta eno in isto.«

⁶¹⁷ *Slovenec*, 3. in 14. maja 1921.

komunističnemu gibanju, kar je sočasno pomenilo nevarnost za vse opozicijske sile, ki so nasprotovale radikalsko-demokratskemu režimu, je Deželna vlada v Ljubljani 11. aprila 1921 sprejela »Naredbo Deželne vlade za Slovenijo glede policijskega kaznovanja državi nevarnih demonstrativnih dejanj«. ⁶¹⁸ Ta ukaz Deželne vlade, ki so ga klerikalci imenovali »slovenska obznana«, je temeljil na sklepu Ustavodajne skupščine, sprejetem 8. aprila 1921, ob koncu interpelacije o obznani centralne vlade, da se bo lotila ostrejših ukrepov proti Komunistični partiji Jugoslavije. ⁶¹⁹ Klerikalni tisk je poudarjal, da so »obznano« slovenske Deželne vlade sprejeli z odobritvijo centralne vlade in da je naperjena proti vsem strankam v Sloveniji, ki niso udeležene v vladi. ⁶²⁰

Na ožjem sestanku predstavnikov vlade (N. Pašić, M. Drašković in S. Pribičević) z zastopniki Narodnega kluba, Jugoslovanskega kluba, Zemljoradniškega kluba in nekaterih manjših skupin, ki ga je vlada sklicala 10. maja 1921 v prizadevanju, da bi pridobila opozicijo za svoje »nasilne odredbe, ki jih namerava podvzeti v Hrvatski proti Radiću«, sta se A. Korošec in S. Barić v imenu JK odločno uprla vladnim namenom. A. Korošec je opozoril, »da se napačno in nesloga med posameznimi plemeni ne bosta odpravili z raznimi obznanimi, kakor je bila te dni tudi proglašena v Sloveniji, kjer sploh ni protidržavnih tendenc... za to politiko pa pada vsa odgovornost na vlado«. ⁶²¹ Jugoslovanski klub je poslal 10. maja interpelacijo notranjemu ministru proti »slovenski obznani«, za katero je bilo rečeno, da je bila sprejeta v nasprotju s sklepi Ustavodajne skupščine z dne 8. aprila, kar je pomenilo, »da se morajo v bodoče vse koercitivne mere pripraviti in predložiti Ustavotvorni skupščini«. ⁶²² Predsednik vlade Pašić in minister Drašković sta poskušala prepričati Jugoslovanski klub, da ne poznata »obznane« Deželne vlade in da v tej zvezi ministrski svet ni dal nobenih navodil. M. Drašković je po pisanju *Slovenca* z dne 15. maja 1921 priznal, da ga je Deželna vlada obvestila o objavi omenjene naredbe, vendar pa je ni razumel, ker ne pozna slovenskega jezika. Vprašanje

⁶¹⁸ *Straža*, 13. maja 1921; *Slovenec*, 14. maja 1921.

⁶¹⁹ *Sten. bel. US*, XIII r. s., 8. april 1921, 7–37; Sklep Ustavodajne skupščine o poostitvi ukrepov proti KPJ je minister za notranje zadeve M. Drašković sporočil pokrajinskim vladam in pri tem poudaril, naj oblasti v »slehnem primeru do vseh v smislu že izdanih ukazov in navodil uveljavljajo določila Obznane Kraljevske vlade«. AS, fond Deželne vlade, akt Ministrstva za notranje zadeve, zaup. 500/1921, št. 4072, Beograd, 12. aprila 1921.

⁶²⁰ *Slovenec*, 10. maja 1921.

⁶²¹ *Slovenec*, 12. maja 1921.

⁶²² *Straža*, 13. maja 1921; *Slovenec*, 14. maja 1921.

»slovenske obznane« je bilo vsekakor eden od razlogov, da je predsednik Deželne vlade 18. maja odšel na posvetovanje v Beograd.⁶²³ Nesoglasja med demokrati in radikalci, ki so v vladi izbruhnili zaradi izvajanja agrarne reforme, vstopa JMO v vlado in resora ministra za notranje zadeve, za katerega je Demokratska stranka predložila S. Pribičevića, so privedla N. Pašića do tega, da je poskušal doseči sporazum tudi s SLS o njenem vstopu v vlado.

Radikalci so bili pripravljeni pridobiti Slovensko ljudsko stranko, da bi sprejela ustavo, tudi tako, da bi glasovali proti kancelaragrafu v Ustavodajni skupščini; to pa je onemogočilo odločno nasprotovanje Demokratske stranke.⁶²⁴ Poskus približevanja Radikalne stranke svoji stari zaveznici — Slovenski ljudski stranki, ki naj bi okrepil predvsem radikalski blok proti Demokratski stranki, potrjuje tudi nastop *Samouprave* proti »obznani« Deželne vlade v Ljubljani.⁶²⁵ Toda ko so se možnosti za sklenitev sporazuma radikalcev s klerikalci povsem skazile, je *Samouprava* pričela znova napadati SLS in jo obtoževati, da se je pretirano zbližala s hrvaškimi opozicijskimi strankami.⁶²⁶ Ponovni poskus N. Pašića, da bi se med pogovorom z A. Korošcem 28. maja sporazumel o sodelovanju, ni pripeljal do soglasja.⁶²⁷ Do tega pogovora med radikalci in SLS je prišlo potem, ko so 25. maja v Ustavodajni skupščini sprejeli kancelaragraf in je kakšnih deset radikalcev s predsednikom Radikalškega kluba A. Stanojevičem na čelu skupaj z Jugoslovanskim klubom, s komunisti in z A. Trumbićem glasovalo proti kancelaragrafu.⁶²⁸ Radikalci so želeli s takšnim popuščanjem omogočiti sporazum z Jugoslovanskim klubom, vendar pa A. Korošcu ta »žrtev« Radikalške stranke ni pomenila zadostnega razloga za spremembo politične usmeritve.

Posebna razprava o vladnem ustavnem načrtu se je v plenumu Ustavodajne skupščine začela 17. maja in je trajala do 27. junija 1921. Na seji konstituante z dne 19. maja, ko so z večino glasov sprejeli uradni naziv države Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, predvsem zaradi vztrajanja Radikalne stranke in N. Pašića, da je v imenu države treba omeniti Srbe, so poslanci Jugoslovanskega kluba, ki so se zavzemali za to, da bi sprejeli ime »Jugoslavija«,

⁶²³ *Jutro*, 19. maja 1921. Predsednik Deželne vlade V. Baltić je po pogovoru z N. Pašićem in M. Draškovićem 21. maja prisegel regentu Aleksandru. *Politika*, 22. maja 1921.

⁶²⁴ *Jutro*, 18. maja 1921.

⁶²⁵ *Samouprava*, 11. maja 1921.

⁶²⁶ *Samouprava*, 18. maja 1921.

⁶²⁷ *Politika*, 29. maja 1921.

⁶²⁸ *Slovenec*, 26. maja 1921.

demonstrativno zapustili zasedanje skupščine.⁶²⁹ Nastopa poslancev SLS A. Gosarja in J. Hohnjeca med razpravo o drugem poglavju ustavnega načrta (o temeljnih državljskih pravicah in dolžnostih) sta v Konstituenti zbudila pozornost spricho argumentirane kritike posameznih ustavnih določil in zahtev po večji demokratizaciji političnega življenja. V duhu predloženega določila v ustavnem načrtu, da so vsi državljani enaki pred zakonom (čl. 4.), je A. Gosar zahteval enake pravice tudi za ženske ter meril predvsem na pridobitev volilne pravice. Gosar je zanimivo analiziral vprašanje kancelparagrafa ter za temeljni argument proti kancelparagrafu poudaril načelo enakosti in demokratičnih svoboščin za vse državljane in stanovce v državi.

Pojasnjujoč programsko stališče SLS, da je moč kapitala nad delavskim razredom večja nevarnost za državo kot vpliv duhovništva vseh veroizpovedi na svoje vernike, je Gosar poudaril, da bi morali prav proti kapitalistom uzakoniti izredne ukrepe.⁶³⁰ Govor J. Hohnjeca o fenomenu religije, o državi z več veroizpovedmi, o razvoju odnosov med cerkvijo in državo in o oblikovanju sokolskega sistema je zbudil pozornost večjega dela poslancev v Ustavodajni skupščini.⁶³¹ To je bil prvi in edini nastop poslancev v razpra-

⁶²⁹ *Sten. bel. US, XXXIII r. s., 19. maj 1921, 17.* V razpravi o imenu države, ki je tekla dalj časa v slovenski javnosti, so se vse slovenske stranke v glavnem zavemale za to, naj bi se država imenovala 'Jugoslavija'. Vendar so bili tudi drugačni predlogi in mnenja, zlasti v posameznih slovenskih občinah. Tako je na primer občinska skupščina Kranja na pobudo prof. V. Marinka s privolitvijo vseh strank v občini poslala Ustavodajni skupščini peticijo, v kateri je zahtevala, naj se država imenuje »Srbija« zaradi zaslug in premoči srbskega naroda (*Slovenski narod*, 19. maja 1921). Podobno stališče je imela NSS še februarja 1921. »Naziv 'Jugoslavija' in 'jugoslovenski' bi vplival ugodno tudi na asimilacijo Makedoncev, ki bodo mnogo prej postali Srbi,« je pisala *Nova pravda* 12. februarja 1921.

⁶³⁰ *Sten. bel. US, XXXIV r. s., 20. maj 1921, 7–12.* A. Gosar je pojasnjeval poslancem Ustavodajne skupščine značaj klerikalnega socialnega programa in klerikalnega gibanja in med drugim povedal: »Gospodje, ni treba specialnega kancelparagrafa za kapitaliste. Sprejmite naše socijalno ekonomske odredbe, pa bo stvar urejena in ne bo mogel nihče izrabljati svoje gospodarske premoči, izkoriščati delavskih slojev in ovirati kogarkoli, da ne bi mogel svobodno vršiti svojih političnih dolžnosti, oziroma posluževati se svojih pravic. (Pritrjevanje in ploskanje) ... Priznam, da se zlorabi cerkvena oblast in duhovski vpliv. Toda to se dogaja tudi pri državnih oblastih ... Zdi se mi namreč, da izhaja ta Vaš kancelparagraf bodisi iz bojazni pred klerikalizmom, bodisi iz sovraštva proti njemu (Poslanec [SKS] Drofenik: da) ... vsi veste, da je klerikalizem nadvlada duhovščine (Pritrjevanje). Klerikalizem pomeni nadvlado duhovščine tudi v stvareh, ki se ne tičejo vere. Gotovo je mogoče, da se to pojavi. (Minister dr. Kukovec: »Pri nas imamo klerikalizem«). Dobro! A tedaj Vas vprašam: kdo je kriv tega našega klerikalizma? Nihče drugi nego Vaša liberalna inteligenca, ki skozi desetletja ni nič delala med ljudstvom. Prvi je prišel in moral priti duhovnik, da se je usmilił naroda ter ga dvignil kulturno in gospodarsko. Gospoda moja: mi katoliški lajki v Sloveniji smo najhujši nasprotniki klerikalizma, koliko je na njemu slabega ... Če se hočete boriti proti klerikalizmu, potem se borite s tem, da greste med narod in nesebično pomagajte! (Klici: »Tako je!«). Prav tam, 10.

⁶³¹ Prav tam, XXXVI, r. s., 23. maj 1921, 5–9.

vi o ustavnem načrtu, ki ga je režimski tisk pohvalil,⁶³² najbrž zaradi tega, ker Hohnječeva obrazložitev tudi tokrat ni prestopila meja teoretičnega razpravljanja in ni imela skoraj nobenih političnih implikacij v Ustavodajni skupščini. Slovenski liberalci in poslanci Samostojne kmetijske stranke so bili še vedno poglavitni nasprotniki Slovenske ljudske stranke med razpravljanjem o ustavnem načrtu. Treba pa je poudariti, da so posamezne organizacije SKS v Sloveniji zahtevale od Ustavodajne skupščine, naj zavrne vključitev kancelparagrafa v ustavo.⁶³³

V boju proti uvajanju centralistične državne ureditve je ostal Jugoslovanski klub v Ustavodajni skupščini vse bolj osamljen, brez pravih in politično pomembnih zaveznikov. Hrvatska zajednica je opustila delovanje v ustavnem odboru in se je pričela vse bolj približevati HRSS. V začetku maja sta ti dve stranki izdali deklaracijo, namenjeno hrvatskemu narodu, s katero odrekajo Ustavodajni skupščini brez zastopnikov hrvatskega ljudstva pravico, da bi lahko sprejela ustavo tudi za Hrvatsko. Radikalsko-demokratska ali — kakor so jo še imenovali — »srbska« Deželna vlada v Zagrebu in na novo imenovani hrvatski ban, pripadnik Demokratske stranke T. Tomljenović so segali po represivnih ukrepih proti dejavnosti HRSS.⁶³⁴ Čeprav je vlada N. Pašića smatrala Radićevo seljačko stranko za manj nevarno nasprotnico kot KPJ, je razmere na Hrvatskem presojala zelo resno in je rednim četam jugoslovanske vojske na Hrvatskem poslala za okrepitev in pomoč še pol divizije.⁶³⁵ Prizadevanja vlade N. Pašića, da bi Hrvatsko republikansko seljačko stranko in Hrvatsko zajednico pregovoril k sodelovanju za sprejetje centralistične ustave, ob nobenem poskusu niso uspela, predvsem zaradi trdnega stališča S. Radića, da bo vztrajal pri svojih zahtevah za republikansko državno ureditev. V republikanski zahtevi HRSS in različnih pogledih o načinu boja velja iskati tudi odgovor, zakaj ni moglo priti do zbližanja med Slovensko ljudsko stranko in HRSS v boju za sprejetje ustave. Podobni razlogi

⁶³² *Politika*, 24. maja 1921. Hohnjec je bil deležen največjih pohval — »kot najbolj pripravljeni klerikalni teoretik«, kot prvi »srečno izbrani« govornik JK ipd.

⁶³³ V peticiji Ustavodajni skupščini za odpravo kancelparagrafa so bile med podpisnicami (nekaj združenih organizacij, občin, lokalnih organizacij Socialistične stranke, Sokola idr.) tudi organizacije SKS iz Medvoda, Selca, Zrtice, Mirne peči, Ljubljane, Cerknice in Mokronoga. *Sten. bel. US*, XXXVII r. s., 24. maj 1921, 2.

⁶³⁴ AS, fond Deželne vlade, poročilo ministra za notranje zadeve Deželni vladi v Ljubljani, 5513, Beograd, 23. aprila 1921.

⁶³⁵ Poročilo nemškega poslanika v Beogradu Kellera ministrstvu za zunanje zadeve Nemčije, I, št. 1429/21 — 540, Beograd, 20. maja 1921. *Diplomatski izveštaji*, 118.

so pripeljali tudi do tega, da je ponehalo sodelovanje med Jugoslovanskim klubom in Narodnim klubom.

V razpravi, ki se je konec maja pričela v Ustavodajni skupščini o tretjem poglavju vladnega ustavnega načrta (socialna in gospodarska določila), so najživahneje obravnavali zahteve Jugoslovanskega kluba. Poslanec Demokratske stranke J. Demetrović je na seji 27. maja poudaril, da so zahteve JK po enotnem delovnem pravu, narodnem socialnem zavarovanju, spremembi večjih zasebnih podjetij v kolektivno lastnino, uvajanje delavskih svetov ipd. dejansko določila, prepisana iz nove nemške, torej tako imenovane weimarske ustave. Demetrović je celotni socialni program, torej predloge Jugoslovanskega kluba, ocenil za željo, da bi čimveč obveznosti prevaili na državo, le-ta pa naj bi jemala čimmanj dohodkov iz pokrajin, tako da bi pokrajine največ samostojno razpolagale s svojimi dohodki.⁶³⁶ Vendar pa so socialnogospodarske zahteve Jugoslovanskega kluba najbolj kritizirali poslanci Samostojne kmetijske stranke in Jugoslovanske socialnodemokratske stranke. Pojasnila in predlogi, ki so jih poslanci Jugoslovanskega kluba A. Gosar, I. Roškar in I. Stanovnik dali k posameznim členom tretjega poglavja ustavnega načrta,⁶³⁷ niso mogli mnogo spremeniti predložene redakcije besedila v ustavnem odboru. Med glasovanjem o tretjem poglavju ustavnega načrta 2. junija 1921, ko je večina poslancev glasovala za predlog, je podpredsednik Jugoslovanskega kluba S. Barić vzkliknil zbranim ministrom v Ustavodajni skupščini: »Kupujete ustavo!« Zaradi tega ga je predsednik Ustavodajne skupščine I. Ribar kaznoval tako, da je bil izključen s treh sej Ustavodajne skupščine.⁶³⁸ V znamenje protesta zaradi izključitve S. Barića je naslednjega dne, 3. junija, Jugoslovanski klub na poziv A. Korošca demonstrativno zapustil sejo Ustavodajne skupščine. V odsotnosti JK so četrto (državne oblasti) in peto (kralj) poglavje ustavnega načrta obravnavali le na dveh sejah (3. in 4. junija) in ju tudi razmeroma naglo sprejeli. Edini nasprotniki iz vseh opozicijskih strank so bili tokrat poslanci KPJ.

Med razpravo o predloženem ustavnem načrtu je prišlo v ustavnem odboru in v Ustavodajni skupščini do pomembnih nesoglasij

⁶³⁶ *Sten. bel. US*, XXXIX r. s., 27. maj 1921, 9.

⁶³⁷ Prav tam, 10–15; XLI r. s., 28. maj 1921, 17–18; XLIV r. s., 2. junij 1921, 4–7.

⁶³⁸ Prav tam, XLIV r. s., 2. junija 1921, 17–18; *Politika* je 3. junija 1921 zapisala o glasovanju za tretje poglavje ustavnega načrta naslednje: »Glasovanje je spremljal nepopisen hrup. Komunisti in klerikalci, prvi na skrajni levi, drugi na skrajni desni, so stoječ tekmovali, kdo bo napravil večji nered, in obsipavali center in Muslimane s psovkami in z žalitvami.«

med radikalci in demokrati pa tudi znotraj Radikalne in Demokratske stranke. Nasprotja so bila tem večja, čim bolj se je bližalo glasovanje o ustavi v celoti, tako da se je koalicija obdržala le z velikanskimi naporii in pomembnimi medsebojnimi koncesijami. Nasprotja med Radikalno in Demokratsko stranko so izvirala predvsem iz teženj, da bi si vsaka zase zagotovili čimveč oblasti. Ta spor je resno grozil, da utedne zbuditi krizo vlade N. Pašića. V Radikalni stranki je bila še vedno vplivna Protićeva struja, ki je bila že spričo svojih pogledov na notranjo ureditev še dalje proti slehernemu sodelovanju z Demokratsko stranko.⁶³⁹ Med privrženci S. Protića v Radikalni stranki so bili tudi zagovorniki sporazuma radikalcev s Slovensko ljudsko stranko in le-ti so vplivali na N. Pašića, da je poskušal doseči sporazum z A. Korošcem.

Poleg mnogih različnih pogledov na vprašanje notranje ureditve države je osnovno oviro za kakršnokoli zblíževanje med radikalno-demokratskim blokom in klerikalnim Jugoslovanskim klubom, predvsem Slovensko ljudsko stranko, pomenilo vprašanje kancelparagrafa, ki so ga v ustavni načrt vnesli zaradi »strahu vodilnih krogov pred politično intervencijo klera« ter zaradi »naravnega« odpora klerikalnih sil do velikosrbskega »pravoslavnega« režima.⁶⁴⁰ Tudi A. Trumbić je vplival na vladu, naj bi se sporazumela s hrvaškimi in slovenskimi strankami.⁶⁴¹ Slovenski liberalci in Samostojna kmetijska stranka so bili glavni nasprotniki kakršnihkoli političnih kombinacij vlade za vstop klerikalcev v kabinet.⁶⁴² *Slovenec* je v številki z dne 3. junija 1921 pisal naslednje o prizadevanjih vlade, da bi vzpostavila sodelovanje z Jugoslovanskim klubom: »Vsi ti uvidevnejši politiki, ki hočejo ustvariti boljše razmere med vladnimi strankami in Jugoslov. klubom, pa vendar pozabljajo, da je Jugoslovanski klub parlamentarna eksekutiva *načelne* stranke, ki za ustavna načela ne baranta kakor bosanski muslimani.«

⁶³⁹ B. Gligorijević, n. d., 215. O nasprotjih med radikali in demokrati ter znotraj njihovih strank glede sprejetja ustave glej obširneje: prav tam, 214—216.

⁶⁴⁰ Poročilo nemškega poslanika v Beogradu Kellerja št. 597, I, 77 — ministrstvu za zunanje zadeve Nemčije, Beograd, 2. junija 1921, *Diplomatski izveštaji*, 118—119. Poslanik Keller je poročal o dejavnosti vatikanskega nuncijsa v Beogradu msgr. F. Cherubinja in poudaril, kako si Cherubini »pogosto prizadeva, da bi na bojaželjne duhove med duhovništvom vplival v duhu pomirjenja... da zelo globoko čuti... težave, ki se za katoliško cerkev porajajo spričo srbskega sovraštva, identičnega s pravoslavjem, in je poln grenkobe proti duši te politike, sedanjemu ministru za prosveto in namestniku ministra za notranje zadeve Pribičeviću. Toda on (Cherubini; M. Z.) se izogiba spopadom in dobro shaja z vladu...« Prav tam, 120.

⁶⁴¹ *Politika*, 13. junija 1921.

⁶⁴² *Slovenski narod*, 14. junija 1921. Minister SKS Pucelj je izjavil N. Pašiću, da bo njegova stranka izstopila iz vlade, če pridejo vanjo klerikalci.

Svoj odpor do vladne politike velikosrbskega preglasovanja pri sprejetju ustave so voditelji Slovenske ljudske stranke in Hrvatske pučke stranke A. Korošec, S. Barić in J. Šimrak najostreje izrazili na shodu HPS 5. junija 1921 v Osijeku. Glavni govornik na zborovanju A. Korošec je odkrito izjavil, da mora klerikalno gibanje bodoči boj proti kapitalizmu, ki je jugoslovansko državo spremenil »v silen hram zlatega teleta«, voditi v okviru »črne« internacionalne, tako kot ga drugi vodijo po svojih internacionalah. Zakonodajna oblast je v rokah »srbskega plemena«, srbskih državnikov, ki so »danes v pijanem stanju« in želijo s svojim centralizmom podjarmiti Slovence in Hrvate; »Srbi, Hrvati in Slovenci imajo kot reprezentanta regenta. Toda v njegovi okolici ni niti enega Hrvata niti Slovenca«; srbski državniki so v svojem sovraštvu do katoličanov šli tako daleč, da so zapostavili tudi svoje pravoslavno duhovništvo; zaradi radikalnega socialnega programa Jugoslovanskega kluba nas v Beogradu obtožujejo, da želimo vzpostaviti katoliški komunizem, vendar — je poudarjal dalje Korošec — se tega ne bojimo, »mi bi bili tudi komunisti, samo ako bi bilo to na srečo države in naroda, ker se ne strašimo gospodarskih sistemov, ampak se najbolj bojimo krivičnosti in nepoštenosti. Zato stoji naša stranka na stališču socijaliziranja velikih podjetij, ki se morajo izročiti v roke države, občine in korporacije. A zakaj je tako težko prodreti s socijalizacijo? A kako se naj to izvede, ako g. Pašić dobiva od borskega rudnika milijone. Mi smo komunisti, ako zahtevamo, da imej od premogovnikov koristi ves narod in ne samo g. g. Pašić in Walfert«. Korošec je branil program SLS ter se skliceval tudi na oktrobrsko revolucijo in opozarjal, da je zbrala množice prav okrog svojega socialnega programa v boju proti kapitalu. Navzlic izraženemu nezadovoljstvu je Korošec tudi tokrat ostal dosleden v opredelitvi Slovenske ljudske stranke do skupne jugoslovanske države: »Naša stranka vsekakor ostane zvesta tej državi, toda vodila bo v njej najostrejši boj, bodo Hrvati in Slovenci s Srbi samo bratje, ne pa njihovi sužnji. Centralizem je gotova stvar. Toda srbski politiki naj nikar ne mislijo, da bodo s sprejeto ustavo naše želje pokopane.«⁶⁴³

Na poziv vodstva Slovenske ljudske stranke, poslanem na novo izvoljenim občinam v Sloveniji, naj podpro avtonomistični program SLS, torej zahtevo po avtonomni upravi v Sloveniji, je ne-

⁶⁴³ Slovenec, 12. junija 1921; Hrvatska obznana (Osijek), 7. junija 1921. Samouprava je 11. junija 1921 prav tako objavila govor, ki ga je imel A. Korošec 5. junija v Osijeku, ter se čudila takšnemu Koroščevemu nastopu, češ da je Korošec — kot poudarja list — znan kot »resen državnik«.

kaj deset občin podpisalo naslednjo resolucijo: »Ponovno pozdravljamo ujedinjenje Srbov, Hrvatov in Slovencev v eno suvereno državo, izražamo s tem svojo zahtevo po samoupravi ljudstva v tej državi. To pravico mora garantirati prebivalstvu državna ustava, ki mora biti le plod sporazuma med vsemi tremi plemeni. Upoštevajoč posebne kulturne, gospodarske in socialne prilike naše dežele, zahtevamo nedeljivo in avtonomno upravljano Slovenijo z zakonodajno in administrativno polnomočnim pokrajinskim zborom ter njemu odgovorno pokrajinsko vlado.«⁶⁴⁴ Ta akcija Slovenske ljudske stranke tik pred sklepom Ustavodajne skupščine o administrativni razdelitvi države je zbudila nasprotno akcijo centralističnih sil predvsem le v Sloveniji: liberalci so za največji sovražnici jugoslovanske enotnosti označili Hrvatsko republikansko seljačko stranko in Slovensko ljudsko stranko ter obtožili klerikalce, da zbirajo svoje privrženke krog gesla »kdor je proti Srbom, je za avtonomijo«.⁶⁴⁵ V Beogradu, v Ustavodajni skupščini in v javnosti vladna demokratsko-radikalna koalicija ni več — kot poprej — posvečala zahtevam Jugoslovanskega kluba večje pozornosti; takrat je bila že povsem samozavestna, da bo uveljavila centralistično ustavo. »Separatistične« zahteve Slovencev in Hrvatov in njihove razloge so razni demokratski in radikalski politični »teoretiki« pričeli najrazličnejše tolmačiti v tisku in časnikih in pri tem pokazali pristranost in zagrizenost, ki sta temeljili tudi v očitnem nepoznavanju razmer v Sloveniji in na Hrvatskem. Opredelitev Slovencev in Hrvatov za jugoslovansko državno skupnost so razlagali za neiskreno, zasnovano na ozkih narodnostnih interesih.⁶⁴⁶

Vodstvo Slovenske ljudske stranke je v začetku junija spoznalo, da v neenakopravnem boju z močnimi centralističnimi silami v Ustavodajni skupščini ne more uresničiti niti dela svojega ustavnega programa, in se je zato začelo posvetovati s svojimi političnimi partnerji v Jugoslovanskem klubu o tem, da bi dokončno zapustili Konstituantno. Mariborska Straža je že 6. junija napovedala takšno možnost z naslednjimi besedami: »Imamo vtis, da so naši zastopniki v Konstituantni že nekako pri pragu in da bodo morali prestopiti

⁶⁴⁴ *Slovenec*, 11. junija 1921.

⁶⁴⁵ *Jutro*, 8. junija 1921.

⁶⁴⁶ Tako je ocenjeval na primer pripadnik Radikalne stranke M. Grba, ki je poudarjal »zaprtost« Hrvatov in Slovencev glede enotnosti jugoslovanske države. O slovenskih zahtevah po avtonomiji je M. Grba zapisal: »Kajkavski Slovenci bi hoteli imeti takoj svojo republiko, če ne bi topovski streljaj od Ljubljane stali Italijani, topovski streljaj od Maribora pa Nemci: ta strah pred zunanjim sovražnikom jih sili v skupnost s Srbijo.« — M. Grba, *Pokrajinska ksenofobija*, *Novi život*, knj. V, zv. 7, 4. junij 1921, 198.

tudi prag ter slediti Hrvatom... Ustava, kakor se ustvarja sedaj, pomeni v naših očeh le nasilje: ona ne odgovarja krfskemu paktu, ne adresi 'Narodnega sveta' v Zagrebu, in tudi ni v skladu z regentovim odgovorom na to adresu. Zato imajo naši zastopniki samo eno pot: jasno in odločno povedati, da ta ustava za nas ne velja in da je Konstituanta zgrešila popolnoma svoj cilj.« Ob vrnitvi iz Anglije je regent Aleksander 12. junija potoval skozi Ljubljano. Ves njegov interes za zahteve Slovenije glede sprejetja ustave je bil vezan na stike s predsednikom Deželne vlade V. Baltičem, ki je regenta spremljal na poti od Ljubljane do Zidanega mosta.⁶⁴⁷ Vodilni politiki iz Slovenske ljudske stranke kot pripadniki opozicijske stranke v prvi polovici 1921. leta, torej v času najodločnejših bojov v zvezi s sprejetjem ustave, niso imeli z regentom Aleksandrom nobenih neposrednih pogovorov in to je bil tudi razlog njihovega javno izraženega nezadovoljstva do regenta.

Predstavniki Jugoslovanskega kluba so se vrnili v Ustavodajno skupščino šele na sejo 13. junija, ko bi bila morala skupščina razpravljati o sedmem in osmem poglavju, kjer je šlo za vprašanje ženske volilne pravice in administrativno razdelitev države. J. Hohnjec je na seji 13. junija znova zahteval, naj skupščina prizna ženskam volilno pravico, medtem ko je za ukrepe, ki jih JK predlaga zaradi »vedno bolj grozeče parlamentarne dekadence«, označil naslednje: 1. socialnoekonomsko skupščino v parlamentu; 2. ljudski referendum; 3. ljudsko samoupravo v avtonomnih pokrajinah.⁶⁴⁸ Ko je skupščinska večina po sprejetju sedmega poglavja ustavnega načrta sklenila, da se bo takoj lotila razpravljanja o devetem poglavju, in je tako iz taktičnih razlogov odložila razpravo o administrativni razdelitvi države (osmo poglavje), so poslanci Jugoslovanskega kluba 13. junija zapustili Ustavodajno skupščino⁶⁴⁹ in tako sledili zgledu poslancev KPJ, ki so v znamenje protesta proti reakcionarnemu centralističnemu režimu in obznani 11. junija 1921 zapustili Ustavodajno skupščino.

Tako odločen korak klerikalnih strank je neprijetno presenetil vlado in predvsem radikalce. N. Pašić in predsednik Ustavodajne skupščine I. Ribar sta takoj poskušala pridobiti Jugoslovanski klub za sporazum z vlado. Vendar pa na pogovorih 14. in 15. junija

⁶⁴⁷ *Slovenski narod*, 14. junija 1921.

⁶⁴⁸ *Sten. bel. US*, L r. s., 15. junija 1921, 8—11.

⁶⁴⁹ Prav tam, 33. O delovanju JK in nastopih poslancev SLS v ustavnem odboru in Ustavodajni skupščini glede sprejetja ustave ter o stališčih posameznih strank in skupin do zahtev JK glej obširneje: J. Hohnjec, *O ustavi naše države, Slovenci v desetletju 1918—1928*, 307—338.

niso dosegli soglasja.⁶⁵⁰ Jugoslovanski klub je ob odhodu iz Ustavodajne skupščine poslal 14. junija predsedniku Ustavodajne skupščine naslednjo izjavo, ki je bila v skupščini sporočena 15. junija: »Podpisano Predsedništvo Jugoslovanskega kluba (A. Korošec, S. Barić in N. Mandić; op. M. Z.) ima čast, da vam izroča naslednjo izjavo za Ustavodajno Skupščino.

Jugoslovanski Klub kot parlamentarni predstavnik Hrvatske Pučke in Slovenske ljudske ter Bunjevsko-Šokačke Stranke zastopa v svojem državnopravnem programu načelo, da je treba prek Ustave v tej Ustavodajni Skupščini organizirati nacionalno, enotno, na demokratičnih temeljih zgrajeno ustavno-parlamentarno državo Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Kako bi lahko izpeljali notranjo organizacijo takšne države s poudarjenimi atributi po sporazumu plemenskih većin vseh treh plemen, je predložil Jugoslovanski klub v načrtu svojega posebnega mnenja o Ustavi, ki je priložen načrtu Ustavnega Odbora.

Najpoglavitnejše načelo tega načrta Jugoslovanskega Kluba je poleg določil, ki naj zagotovijo socialno-ekonomsko pravičnost, avtonomno načelo, ki naj bi ga prek delegirane zakonodaje izpeljali v pokrajinah z mejami, kot jih je našla naša narodna združitve, dočim je načelo enotne narodne države ohranjeno v eni državni suvereni zakonodajni oblasti in eni državni centralni vladi.

Vladna večina do danes ni upoštevala našega stališča, temveč si je v Poslovniku za Ustavodajno Skupščino zaradi dokončnega sprejetja Ustave v celoti zagotovila več kot polovično večino od skupnega števila poslancev. Tako je omogočila sprejetje Ustave s pomočjo plemenskega preglasovanja, torej proti plemenski večini Hrvatov in plemenski večini Slovencev.

Ker smo globoko prepričani, da centralistična ureditev naše države po vladnem načrtu Ustave ne le da ne krepí, temveč tudi spodkopava in ruši našo narodno in državno enotnost, smo zaradi tega menili, da bo vladna večina v času, dokler to vprašanje v poglavju VIII. ne bo prispelo v razpravo v posebni debati, iskala stične točke z našim stališčem in bo s plemenskim sporazumom rešila to najbolj občutljivejše vprašanje naše notranje državne organizacije.

Čeprav je imela vladna večina do danes dosti časa za to zadevo, navzlic temu v tej smeri ni ničesar storila, temveč je obravnavanje VIII. poglavja preložila na konec posebne debate, tako da je naš Jugoslovanski Klub kot največjo državotvorno opozicijsko sku-

⁶⁵⁰ *Jutro*, 15. junija 1921; *Politika*, 16. junija 1921.

pino do konca posebne debate zadrževala brez kakršnegakoli resnega poskusa, da bi dosegli sporazum vsaj ob dvanajsti uri.

Ker je torej izven slehernega dvoma, da bo ta Ustava sprejeta le od enega dela našega troimenskega naroda, pri čemer bi naša nadaljnja opozicija zgubila svoje dejansko obeležje:

Zato predstavniki Jugoslovanskega Kluba, kot iskreni prijatelji narodne in državne enotnosti, s tem protestirajo proti takšnemu načinu sprejetja Ustave, odklanjajoč vso odgovornost za hude posledice, ki bodo zaradi tega neizogibno nastopile za narodno in državno enotnost, v znamenje protesta za razdobje, ko še traja posebna razprava in dokončno glasovanje o ustavnem načrtu, zapuščajo Ustavodajno Skupščino.

Poslanci Jugoslovanskega Kluba se kot predstavniki strank, ki so se borile za nastanek te države, po svobodni volji vseh treh plemen, ne bodo prenehali še dalje tako dolgo boriti zanjo, dokler ne bodo dobili Ustavo, ki bo zadovoljila vsa tri plemena v političnem, socialno-ekonomskem in kulturnem oziru.⁶⁵¹

Edini komentarji v skupščini, ko je Jugoslovanski klub zapustil Ustavodajno skupščino, ki je sicer povsem mirno sprejela izjavo JK, so bili napadi poslancev SKS in JDS na »lažni patriotizem« Slovske ljudske stranke, njeno »protidržavno« dejavnost ipd.⁶⁵² Ves režimski tisk je obsodil »eksodus« Jugoslovanskega kluba, slovenski liberalci pa so poudarjali, da je Jugoslovanski klub zapustil Konstituantno na pritisk Hrvatske pučke stranke.⁶⁵³ V razglasu, ki ga je JK pripravil za javnost in ga je klerikalni tisk objavil 22. junija, so širše in radikalnejše pojasnili odhod iz Konstituyente. Na prvem mestu so poudarili, da je bil Jugoslovanski klub vselej pripravljen skleniti z vlado »pošten sporazum«, ki bi izključil neenakopravnost plemen in preglasovanje, zatem pa so povedali, da bo ustava sprejeta z glasovi srbskih radikalcev in demokratov in z glasovi 10 Hrvatov, demokratov, izvoljenih s srbskimi glasovi, ter 11 Slovencev, torej brez pravih predstavnikov Slovencev in Hrvatov. V razglasu so dalje obrazložili temeljne točke programa JK v boju za ustavo: avtonomija pokrajin, socialne in gospodarske zahteve in položaj

⁶⁵¹ Sten. bel. US, LII r. s., 15. junija 1921, 3–4.

⁶⁵² Poslanec SKS I. Mrmolja je obtoževal SLS, da zastopa v Beogradu »patriotsko politiko«, tačas ko v Sloveniji hujska proti Beogradu in Srbiji, vtem ko je poslanec J. Kušar opozoril na »destruktivno« propagando SLS v Sloveniji, naj bi Slovenci ne služili vojašine zunaj Slovenije. Prav tam, 6–7; LIII r. s., 16. junija 1921, 8–9.

⁶⁵³ Jutro, 15. junija 1921.

vere, slednjič pa so znova poudarili, da bo Jugoslovanski klub po razglasitvi ustave nadaljeval boj do uresničenja svojega programa.⁶⁵⁴ Klerikalne stranke iz Jugoslovanskega kluba so po odhodu iz Konstituante nadaljevale svoj odpor proti centralističnemu režimu z akcijo na strankinih zborovanjih in po tisku.

Ustavni načrt Jugoslovanskega kluba, ki so ga ustavnemu odboru izročili 12. februarja 1921 kot ločeno mnenje o vladnem ustavnem načrtu, po obliki ni predstavljal popolnega, torej posebnega ustavnega načrta. Toda takoj potem, ko je Jugoslovanski klub predložil svoje zahteve, so sodili, da so le-te po vsebini, torej v terjativah po spremembah vladnega ustavnega načrta, »takšne narave, da bi, ko bi jih sprejeli, dale povsem novo ustavo«, ali da »ločeno mnenje« Jugoslovanskega kluba pomeni »dejansko posebno ustavo«.⁶⁵⁵ Temeljne postavke ustavnega načrta, torej posebnega mnenja JK, so bile oblikovane že v novembru 1920 v pisemnih pripombah A. Korošca na ustavni načrt L. Markovića; Korošec jih je bil poslal ministrskemu svetu za napovedano razpravo o Markovičevem ustavnem načrtu, ki naj bi bila 26. novembra 1920.⁶⁵⁶ Jugoslovanski klub je 12. februarja 1921 zahteval v svojem ločenem mnenju pomembne spremembe v vladnem ustavnem načrtu, ki so se nanašale: 1. na uvedbo dveh koordiniranih zakonodajnih skupščin (zbornic) — na politično in socialnoekonomsko; 2. na razdelitev države v šest pokrajin, ki bi jim priznali legislativno samoupravo; 3. na socialno-ekonomske pravice in dolžnosti državljanov in 4. na vprašanje referendumov o zakonskih predlogih. Druge pripombe na ustavni načrt vlade, torej ustavnega odbora, so poslanci predložili med razpravo o posameznih poglavjih in členih.

Kot smo že poudarili v opisu sodelovanja Jugoslovanskega kluba v razpravi v ustavnem odboru in Ustavodajni skupščini, se je ustavni koncept klerikalnih strank bistveno ločil od vladnega načrta ustave, ki je nastal na temelju treh ustavnih projektov — Protičevega, Vesničevega in Pašičevega, torej v času njihovega vlada-

⁶⁵⁴ *Straža*, 22. junija 1921; *Slovenec*, 22. junija 1921. idr.

⁶⁵⁵ *Politika*, 21. februarja 1921. Podobno oceno o »izdvojenem mnenju« JK je dal tudi znani pravni teoretik Slobodan Jovanović: »Toda v tem izdvojenem mnenju je dovolj gradiva za dokaj drugačen ustavni načrt, kot je načrt ustavnega odbora.« S. Jovanović, *Ustavno pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 1924, 43.

⁶⁵⁶ *Slovenec*, 27. novembra 1920. *Straža*, 29. novembra 1920. Ta Koroščekv pismeni predlog, ki so ga takrat imenovali »Koroščekv načrt ustave, je vseboval temeljne zahteve SLS o notranji ureditvi države, ki so bile kasneje širše obdelane v ločenem mnenju JK.

nja.⁶⁵⁷ Ustavni načrt Jugoslovanskega kluba je vseboval tudi večje ali manjše razlike v razmerju do ustavnih načrtov drugih opozi-
cijskih strank in skupin (Hrvatske zajednice, Zemljoradničke stranke,
Socialistične stranke, Republikanske stranke in načrta J. Smoldake).⁶⁵⁸ Od vseh sestavljenih ustavnih načrtov sta bila ustavnemu
konceptu Slovenske ljudske stranke in Jugoslovanskega kluba naj-
bližja načrta ustave S. Protića in Narodnega kluba, medtem ko so
bile socialne zahteve najbolj sorodne zahtevam Zemljoradniškega
kluba in Socialistične stranke.

Ustavni načrt JK je sprejel ustavno in parlamentarno monar-
hijo iz vladnega ustavnega načrta in to je bilo edino načelno soglas-
je s predlogom ustavnega odbora. Drugi pomembnejši predlogi usta-
vnega načrta Jugoslovanskega kluba so vsebovani v naslednjih zah-
tevah: 1. dvodomski sistem, s politično in socialnoekonomsko skup-
ščino, ki bi ju volili; a) politično skupščino bi izvolili volivci obeh
spolov po dopolnjenem 21. letu starosti; b) socialnoekonomsko skup-
ščino bi volile organizirane družbene skupine — stanovi in poklici;
2. pravica ljudstva do sodelovanja v zakonodaji po referendumu in
ljudski pobudi; 3. država se deli v šest pokrajin: Srbijo, Hrvatsko in
Slavonijo z Medmurjem, Bosno in Hercegovino z Dalmacijo, Črno
goro, Vojvodino in Slovenijo s Prekmurjem. Pokrajine naj bi se de-
lile na okrožja, okraje in občine, ki so kot pokrajine pravne osebe
in samoupravne enote; 4. za reševanje sporov med pokrajinami in
državo je pristojno državno sodišče; 5. organa oblasti v pokrajini
sta pokrajinska skupščina in pokrajinska vlada. Pokrajinske skup-
ščine naj bi opravljale avtonomno zakonodajno funkcijo na svojem
ozemlju, izvemši zadeve, ki bi po ustavi sodile v pristojnost državnih
organov. Pokrajinske zakone bi potrjeval kralj na predlog mi-
nistrskega sveta. Predsednika pokrajinske vlade bi postavljala kralj
po izbiri med tremi kandidati, ki bi jih predložila pokrajinska skup-
ščina. Poverjenike v pokrajinski vladi bi imenoval predsednik po-
krajinske skupščine. Pokrajinska vlada odgovarja pokrajinski skup-
ščini za zadeve, ki sodijo v pristojnost pokrajine, centralni vladi in

⁶⁵⁷ Ustavni načrt vlade N. Pašića je temeljil na ustavnem načrtu vlade M. Ves-
nića, močno pa se je ločil od ustavnega načrta vlade S. Protića. Razlike med
ustavnima načrtoma Protićeve in Pašićeve vlade so bile v obliki in vsebini: med-
tem ko je Protićev ustavni načrt vseboval 201 člen, je predlog Pašićeve vlade
sestavljalo le 86 členov (Vesnićev načrt je imel 76 členov). Vsebinska razlika med
ustavnima načrtoma Protićeve in Pašićeve vlade je bila v pogledih na centrali-
zirano upravno razdelitev države in pokrajinsko samoupravo, vsebovanih v Proti-
ćevem načrtu. S. Protić, *Vladin predlog ustava*, Beograd 1921, 5—9.

⁶⁵⁸ Glej obširneje: S. Jovanović, n. d., 40—52; F. Čulinović: *Raz-
vitak jugoslovenskog federalizma*, Zagreb 1952, 96—102; J. Hohnjec, n. d.,
312—325.

skupščini pa za državne zadeve; 6. delitev financ bi urejali po načelu: neposredni davki pokrajini, posredni državi; 7. socialnoekonomska določila s pravico in obveznostjo slehernega državljana do družbeno koristnega dela; posebna zaščita delovne sile in sprejetje enotnega delovnega prava; ustanovitev delavskih svetov pri podjetjih s pravico do vpogleda v upravo in poslovanje podjetij in sodelovanje v vseh zadevah, ki se dotikajo delavskih interesov; uvajanje nadzorstva 'strokovnih gospodarskih svetov' nad vsemi velikimi državnimi, zasebnimi, delničarskimi in samoupravnimi podjetji; 'gospodarske svete' bi sestavljali predstavniki podjetnikov, delavcev (nameščencev) in potrošnikov; zakonodajalec bi bil pooblaščen določiti podjetja, v katerih bodo delavci sodelovali v upravi in delitvi čistega dohodka; zakonodajalec odloča o kolektivizaciji zasebnih podjetij; država je dolžna s krediti in posebnim odvajanjem določenega zneska iz državnega proračuna podpirati zadružno gibanje; 8. postopno ukinjanje stalne vojske kot ukrep za uresničenje socialnega programa.⁶⁵⁹

Po svojih temeljnih zahtevah je ustavni načrt Jugoslovanskega kluba pomenil poskus kompromisa med decentralizacijo in federalizmom z delnim upoštevanjem centralističnega načela. Pravno neopredeljen je vseboval predloge, ki so zahtevali manj kot federacijo in nekaj več kot navadno decentralizacijo. Posebnost ustavnega načrta Jugoslovanskega kluba je moč razumeti le, če ga primerjamo s programskimi načeli in z ideologijo klerikalnih strank in katoliških gibanj v celoti, predvsem pa z interesi in s skrajnimi cilji Slovenske ljudske stranke. To najbolje dokazuje zahteva o ozemeljski razdelitvi države, kjer so Dalmacijo priključili k Bosni in Hercegovini (in ne k Hrvatski kot v načrtu Narodnega kluba) iz dveh razlogov: proti »pravoslavnim« področjem — Srbiji s »Staro Srbijo«, Črno goro in Vojvodino — bi morali po mnenju slovenskih klerikalcev zaradi »ravnotežja« vzpostaviti troje katoliških pokrajin; s priključitvijo Dalmacije k Bosni in Hercegovini ne bi dopustili večjega širjenja in krepitve sosednje Hrvatske.

Podobni motivi višjih interesov klerikalnega gibanja in katoliške cerkve so temeljili tudi v zahtevah po uvajanju avtonomij pokrajin, po večjih demokratičnih pravicah in po socialnogospodarskih določilih, ki so jih — kot smo že dejali — zanesli v načrt Jugoslovanskega kluba večinoma iz povojne nemške ustave, navdih-

⁶⁵⁹ Ustavni načrt JK glej obširneje pri: J. Hohnjec, n. d., 325—338; Jovanović, n. d., 43—46.

njene z idejo o likvidaciji vojaške in uradniške države in o njenem spreminjanju v kulturno-gospodarsko skupnost. V temelju ustavnega načrta Slovenske ljudske stranke je bila zasidrana tudi ideja slovenskega združevanja, slovenske samostojnosti in ohranitve nacionalne neokrnjenosti. Izhajajoč iz tega načelnega temelja in upoštevajoč demokratske in socialne zahteve, ki jih je vseboval ustavni načrt Jugoslovanskega kluba (kjer je bil v mnogih rešitvah pred drugimi ustavnimi načrti, ki so jih predložili ustavnemu odboru v razpravo), bi lahko sklepali, da je ustavni načrt Slovenske ljudske stranke v primerjavi z drugimi ustavnimi predlogi iz Slovenije bolj izražal težnje in interese slovenskega ljudstva v skupni jugoslovanski državi.

Odsotnost opozicijskih strank — Narodnega kluba, Jugoslovanskega kluba in poslancev KPJ — v delovanju ustavodajne skupščine v drugi polovici junija 1921 je omogočila radikalsko-demokratskemu vladnemu bloku, da je naglo končal razpravo o ustavnem načrtu ustavnega odbora in sklenil napore in prizadevanja po uzakonitvi centralistične državne ureditve. Nekaj dni pred glasovanjem o ustavi kot celoti sta Radikalna in Demokratska stranka poskušali z velikimi napori zagotoviti v Konstituenti nujno enostavno večino za izglasovanje ustave; to sta dosegli z znanim »nakupom« poslancev Džemijeta. Radikalna *Samouprava* se je pritoževala zaradi odsotnosti svoje stare zaveznice — Slovenske ljudske stranke, torej Jugoslovanskega kluba, in poudarjala o njenih poslancih (izvzemši J. Šimraka), da so »zelo stvarno in utemeljeno sodelovali pri sestavljanju ustave«. ⁶⁶⁰ Dejansko je bila to napoved ponovnega približevanja radikalcev k Slovenski ljudski stranki kot pomembnem oporniku v spopadu z demokrati, ki se je pričel spet zaostro-ovati s sprejetjem ustave.

Glasovanje o načrtu ustave ustavnega odbora je bilo v Ustavodajni skupščini opravljeno na Vidov dan, 28. junija 1921. leta. Ustavo skupne jugoslovanske države, znano kot vidovdansko ustavo, so sprejeli z 233 proti 35 glasovom ob odsotnosti ali nasprotovanju 158 poslancev slovenskih in hrvatskih strank in Komunistične partije Jugoslavije. Od slovenskih strank so za vidovdansko ustavo dali svoje glasove le slovenski liberalci kot poslanci DS in Samostojne kmetijske stranke. Poslanci SLS in slovenski komunisti niso

⁶⁶⁰ *Samouprava*, 28. junija 1921.

glasovali, medtem ko so socialni demokrati in narodni socialisti glasovali proti ustavi.⁶⁶¹

Z izglasovanjem vidovdanske ustave so uzakonili monarhistično, centralistično in unitaristično notranjo ureditev jugoslovanske države. Država je bila razdeljena na upravne oblasti, ki niso mogle preseči števila 800.000 prebivalcev, tako da je bila Slovenija razdeljena na dvoje upravno-administrativnih delov. Vidovdanska ustava je sankcionirala narodnostno neenakopravnost med zedinjenimi jugoslovanskimi narodi in narodnostno tlačenje od številnejše srbske buržoazije. Čeprav je bil njen temeljni namen, da bi uzakonila in utrdila buržoazno ureditev v državi, vidovdanska ustava s podelitvijo velikih pooblastil in pravic kralju in s sankcioniranjem hegemonističnega položaja velikosrbske buržoazije »ni le onemogočala normalen razvoj buržoazne demokracije in delovanje buržoaznega parlamentarizma, temveč je tudi večala apetit monarhije in jo silila v samovladje in samodržstvo.«⁶⁶² Z uzakonitvijo narodnostne neenakopravnosti je vidovdanska ustava že od začetka zbudila nezadovoljstvo, predvsem pri Hrvatih in Slovencih, zaostрила narodnostna nasprotja in okrepila antagonizem med nacionalnimi buržoazijami, to pa je vse bolj poglobljalo notranjo krizo jugoslovanske države in razdvajalo narode, ki so se v njej združili.

Sprejetje vidovdanske ustave so v vrstah Slovenske ljudske stranke in katoliškega klera v Sloveniji sprejeli z grenkobo in razočaranjem. Navdušenje za jugoslovansko idejo in jugoslovansko državo s konca 1918. leta je usahnilo v trenutku sankcioniranja centralistične ustave in zavladal je obč občutek neboljenosti in potrnosti. Škof Jeglič je zavrnil vladno zahtevo, naj bi dan sprejetja vidovdanske ustave razglasili s cerkvenimi zvonovi in slovesnimi mašami, in je ocenil, da je »dan sprejema take ustave dan žalosti, ne dan veselja!«⁶⁶³ Klerikalni tisk je pozival k »reviziji reakcionar-

⁶⁶¹ *Sten bel. US, LXII r. s., 28. junija 1921, 5—8.* Posamezne stranke so dale svoje glasove za vidovdansko ustavo takole: DS 89, RS 87, Savez zemljoradnika 3, JMO 23, Muslimani in Južnosrbijanci (Džemijet) 11, SKS 10; proti ustavi so glasovali: Savez zemljoradnika 21, NSS 2, socialni demokrati 7, Republika stranka 3, A. Trumbić 1 in M. Ivanić 1; glasovali niso: KPJ 58, HRSS 52, JK 27, NK 11, Savez zemljoradnika 5, Muslimani 1, liberalci 1.

⁶⁶² D. Janković, *Vidovdanski ustav, Iz istorije naroda Jugoslavije 1918—1945, Zbornik predavanja, Beograd 1958, 190.*

⁶⁶³ *Jeglićev Dnevnik, 30. junija 1921.* Ob omenjeni vladni zahtevi je Jeglič zapisal naslednje: »Sinoči sem prišel domov. Čakal me je dopis od vlade, naj se povodom sprejema ustave na Vidov dan 28. 6. po vseh cerkvah zvoni, poje slovesna sv. maša in 'Te Deum'. Vse sem odbil, sprejem ustave se cerkveno ne bo praznoval. Zakaj ne? 1. Ima v sebi kanceliparagraf in stavke proti krščanski vzgoji otrok; 2. večina iznaša le malo glasov in še ti so podkupljivi; 3. naša stranka je skupščino že pred tremi dnevi ogorčeno zapustila; 4. ustava potrdi najhujšo centralizacijo na škodo Slovencev in Cerkve; zato je dan sprejema take ustave dan žalosti, ne dan

ne in centralistične ustave« z bojem avtonomističnih strank in poudarjal, da bo ta spopad potekal »zakonitim potom«. ⁶⁶⁴ Mariborska Straža je 4. julija komentirala razglasitev ustave takole: »Stojimo pred dejstvom večinsko izglasovane ustave, na katero so prisegli regent in poslanci. Ker nam je država, po kateri smo koprnili, za katero smo se borili in katero smo zgradili — vse, priznavamo sedanjost ustavo s pridržkom odločne zahteve, da se prej ali slej revidira, ker je revizija sedanje ustave zahteva SHS naroda.«

Na zahtevo Deželne vlade, poslano občinam v Sloveniji, naj bi razglasitev vidovdanske ustave svečano obeležili, je načelstvo SLS pripadnikom klerikalne stranke izdalo naslednje navodilo: »Ustavi priznamo zakonitost. Vendar pa je ta ustava sprejeta z glasovi dveh neznatnih strank (JDS in SKS) proti volji večine slovenskega ljudstva in ima v sebi člene, ki so naperjeni proti našim demokratičnim, gospodarskim, narodnim in versko-nravnim načelom. Zoper te člene se bomo toliko časa borili, dokler jih ne spremenimo... Izjave in slovesnosti, ki jih zahteva deželni predsednik, ne odgovarjajo torej čustvom našega ljudstva in ne služijo ljudskim koristim. Zato na predsednikov poziv odgovorite, da priznavate zakonitost ustave, da pa se ostalim njegovim vabilom ne morete odzvati.« ⁶⁶⁵ Vrnitev poslancev Jugoslovanskega kluba 2. julija 1921 v Narodno skupščino je Radikalna stranka pozdravila z neprikritim zadovoljstvom. Radikalni minister v Pašičevi vladi M. Ninčič je javno hvalil državotvornost in jugoslovansko opredelitev Slovenske ljudske stranke in poudarjal, da »nič ni napoti, da bi se nadaljnje skupščinsko delo izvajalo sporazumno s skupino g. Korošca«. ⁶⁶⁶ Radikalci so se tokrat očitno zmotili v računih, saj niso razumeli avtonomističnega programa SLS in so ga podcenjevali, ta program pa je prav z vidovdansko ustavo dobil pravi razlog in močno spodbudo za svojo krepitev in širjenje. Prva posledica vidovdanske ustave za Slovenijo je bila likvidacija avtonomne slovenske Deželne vlade. Zatem je Slovenijo zajel val številnih orlovskih in katoliških taborov. Slovenska ljudska stranka je znova demonstrirala svojo moč.

veselja; kako bi mogel peti 'Te Deum'! Bila bi to hinavščina in komedija! Pa tudi, kaj bi reklo ljudstvo? Ali se ne bi z gnusom od nas obrnilo in to popolnoma pravi! Le v stolnici je imel moj generalni vikar danes pontifikalno sv. mašo za korist države. Udeležba je bila silno pičila in klavrna.«

⁶⁶⁴ Slovenec, 1. junija 1921.

⁶⁶⁵ M. Mikuš, n. d., 210–211.

⁶⁶⁶ M. Ninčič, *Novi ustav i političke stranke, Novi život*, knj. V, zv. 12, 9. julija 1921, 355. »Navzlic veliki raznolikosti v težnjah in pojmovanjih posameznih svojih članov,« je poudarjal M. Ninčič, »se Jugoslovanska ljudska stranka nikoli ni spuščala v nobeno protidržavno akcijo. Vselej je s svojim vodjem g. Korošcem ostala pri stališču, da Hrvatje in Slovenci nimajo druge niti boljše rešitve kot da z brati Srbi ustvarijo močno državno skupnost.«

1. Najmočnejša buržoazna stranka v slovenskih deželah pod Avstrijo — Slovenska ljudska stranka — nastopa v začetku XX. stoletja kot izoblikovana politična organizacija rastočega katoliškega gibanja, ki je že pred začetkom prve svetovne vojne vzpostavilo odločilen vpliv na družbenopolitični razvoj slovenskega ljudstva. V razdobju od 1917. do 1921. leta, po notranjih spopadih in trenjih v političnem vodstvu stranke in po zmagi naprednejše struje Krek-Koroščeve smeri, je Slovenska ljudska stranka znova utrdila svoj položaj v slovenskih deželah, ki je močno oslabel v prvih vojnih letih.

V razmerah revolucionarnih narodnoosvobodilnih in socialističnih akcij in ozračja v Evropi, zlasti v Avstro-Ogrski, ob koncu prve svetovne vojne in zatem po njenem koncu, je Slovenska ljudska stranka z novim vodstvom s svojo organizacijo in političnim delovanjem odločilno vplivala na narodnoosvobodilni boj slovenskega ljudstva. Gibalna sila tega boja je rasla iz teženj po združevanju Slovencev, iz boja za narodno neodvisnost in iz programa jugoslovanskega zedinjenja. V usodnih dneh osvobodilnega boja in zorenja slovenske narodnostne biti se je na pobudo in pod vodstvom SLS mobiliziral in zbral ves slovenski politični potencial. Ob programu boja za zedinjenje in neodvisnost slovenskega ljudstva, ki je vzniknil iz narodnostne zamisli vodstva SLS Krekove in Koroščeve smeri, so se v odločilnih dneh razpada avstro-ogrske monarhije pri skupnem delu zbrali slovenski klerikalci, liberalna buržoazija in slovenski socialni demokrati.

2. V zgodovini slovenskega ljudstva se je jugoslovanska misel pojavila skoraj sočasno kot pri drugih jugoslovanskih narodih. Bolj kot v drugih jugoslovanskih okoljih je bila zaprta v ozke meje kulturno-političnih krogov, brez globljega odmeva in korenin med širšimi sloji slovenske družbe. Dolgoletna vladavina tujcev ter gospodarska, politična, kulturna in verska odvisnost in povezanost s srednjo Evropo so zapustile globoke sledove v celotnem zgodovinskem razvoju ter tudi v razvoju politične misli na slovenskih tleh. Notranjepolitično življenje se je razvijalo v glavnem pod močnim vplivom ideoloških struj pri sosednjih narodih, predvsem pri Nemcih in Italijanih. Nastopiti so morale izredne revolucionarne razmere, da so se zamajali temelji velikonemške prevlade in se je z organizirano akcijo domačih, slovenskih političnih sil prebudila narodnostna zavest in uveljavila jugoslovanska misel. Takšne razmere je omogočil izid prve svetovne vojne.

V razvoju zamisli jugoslovanskega zbliževanja in zedinjenja na slovenskih tleh je pomemben korak k uresničevanju programa ti volske resolucije slovenske socialne demokracije in misli Ivana Cankarja v razmerah 1917. leta pomenila majniška deklaracija Jugoslovanskega kluba v dunajskem parlamentu. S svojo realnostjo, kot izraz posebnega avtonomnega političnega razvoja jugoslovanske misli pri združenih slovenskih, hrvaških in srbskih meščanskih silah, klerikalcih in liberalcih, je navzlic svojemu v bistvu kompromisnemu značaju majniška deklaracija pomenila v okoliščinah 1917. leta velik prispevek k misli jugoslovanskega zedinjenja. Koncentracija političnih strank in skupin krog majniškega programa, ki je bil najpoprej politični izraz novega vodstva SLS, je omogočila slovenskim meščanskim politikom, da so prvič v zgodovini slovenskega naroda postali odločujoč subjekt.

3. Jugoslovanstvo Krekovega in Koroščevega vodstva Slovenske ljudske stranke, izraženo v programu majniške deklaracije, je nastalo na domačih, slovenskih tleh. Pomenilo je ustrezen odsev zgodovinskega razvoja in položaja Slovencev v vojnem 1917. letu. Zraslo je iz katoliškega okolja in temeljilo na interesih katoličanstva in katoliške cerkve pa tudi na slovenskih narodnostnih interesih v smislu narodne osvoboditve in združevanja, torej ohranitve narodne neokrnjenosti. V razmerah revolucionarnega osvobodilnega boja ob koncu prve svetovne vojne pripada slovenski klerikalni stranki nedvomna zasluga, da se je jugoslovanska misel v slovenskih deželah prvič povzpela iz ozkih, precej ločenih kulturnih in političnih krogov med široke sloje slovenskega ljudstva, ki so jo

sprejeli za občo narodno usmeritev. Razlago, da je to jugoslovanstvo imelo najprej obeležje »katoliške« in »habsburške« politike, ve-
lja iskati v zgodovinski pogojenosti slovenskega razvoja, v pomenu
sil, ki so ga nosile, in v okoliščinah, v katerih je nastal program
majniške deklaracije, ki je konec 1917. in v začetku 1918. prerasel
v močno obče ljudsko osvobodilno gibanje. Narodna in jugoslovan-
ska akcija t. i. deklaracijskega gibanja in njegov družbenozgodo-
vinski učinek zanikata sodbe, ki so dajale majniškemu programu
jugoslovanskega kluba reakcionarne in anahronistične ocene.

Za proces jugoslovanskega zedinjenja je bilo ustvarjanje prve
jugoslovanske države — Države Slovencev, Hrvatov in Srbov 29.
oktobra 1918 — popolnoma razumljiva, zgodovinsko utemeljena raz-
vojnja stopnja. Zelo jo zaznamuje politična akcija Slovenske ljudske
stranke, ki je svoj vpliv in vodilno vlogo pri jugoslovanskem zdru-
ževanju v pokrajinah Avstro-Ogrske zgubila šele z vstopom Hrvat-
sko-srbske koalicije v Narodno veče Slovencev, Hrvatov in Srbov.
Toda prvi temeljni namen, za katerega se je v svoji jugoslovanski
politiki zavzemalo vodstvo SLS, je bil dosežen: z uveljavljanjem
načela pravice narodov do samoopredelitve je na ozemlju Avstro-Ogr-
ske nastala samostojna Država Slovencev, Hrvatov in Srbov. To je
bil prvi dejanski izraz uresničenja misli o jugoslovanskem zedi-
njenju.

4. Okoliščine, ki so vplivale na jugoslovansko opredelitev slo-
venskega ljudstva, so številne in raznovrstne, medtem ko so se po-
bude in interesi organiziranih slovenskih političnih strank v marsi-
čem ločili. Medsebojni boj teh strank za politično prevlado in vpliv
se je zrcalil tudi v nastajanju jugoslovanskega programa v Sloveni-
ji, v njegovem značaju ter v obsegu uresničenja. Brez globljih jugo-
slovanskih tradicij in širše uveljavljenih jugoslovanskih nazorov
med ljudskimi množicami je troje vodilnih slovenskih političnih
strank dajalo troje v marsičem različnih narodnostnih konceptov,
ki so jih le izredne okoliščine — vojna, revolucionarni položaj ter
nevarnost spričo brezobzirne politične igre velesil — lahko strnile
krog skupnega programa. Slovenska socialna demokracija, tesno
vezana na avstrijsko socialno demokracijo, je ponujala rešitve, ki
niso zagotavljale samostojnega in neodvisnega razvoja Slovencev kot
posebnega naroda, saj so nosile v sebi nevarnost nemškega prodora
in prevlade. Liberalna buržoazija je v boju s klerikalizmom za ve-
ljavo na domačih tleh iskala zaveznike onkraj južnih slovenskih
meja in je ponujala roko unitarističnemu jugoslovanstvu in veliko-
srbski hegemoniji.

Slovenski klerikalci so se kot najmočnejša politična skupina v Sloveniji borili predvsem za ohranitev svojega vladajočega položaja. Na tem položaju so pokazali večjo pripravljenost in več poslušnosti za težnje in interese slovenskega ljudstva v boju za narodnostno uveljavljanje in neodvisnost. Klerikalna stranka je najbolj uspešna pri usmerjanju stremeljenj in interesov slovenskega ljudstva v vođe svojih strankarskih koristi. Toda v odločilnem trenutku razpada avstro-ogrske monarhije in revolucionarnega razpoloženja širokih ljudskih slojev so se vse tri slovenske politične stranke znašle v položaju, ko so morale svoje interese uglasiti z obćimi narodnimi interesi: odločile so se za svojo slovensko državnost skupaj s Hrvati in Srbi. Pri tem ne kaže pozabiti, da je slovenski katoliški tabor pripisoval poglobliten pomen boju za krepitev vpliva katoliške cerkve, boju za neodvisno in samostojno gospostvo klerikalne stranke in gibanja v zedinjeni, okrepljeni in samostojni Sloveniji.

V času boja proti razcepitvi in zasušnjenju slovenskega ozemlja in ljudstva od nemškega in italijanskega imperializma se je SLS v okviru svojega jugoslovanskega programa borila za združevanje katoliškega življa v jugoslovanskih pokrajinah. Samostojna jugoslovanska država s pretežno katoliškim prebivalstvom je bila prvi in osnovni namen političnih zahtev Slovenske ljudske stranke. Po naziranju njenih voditeljev bi bila le v takšni državi omogočena trajna prevlada klerikalizma, zagotovljen razvoj slovenskega naroda in odpravljena nevarnost rastočega revolucionarnega delavskega gibanja. Katoliška jugoslovanska država je zaznamovala namene slovenskega in hrvatskega klerikalizma in je predstavljala uresničenje verseke plati jugoslovanskega vprašanja s katoliške strani.

5. Razpad avstro-ogrske države, zmaga antante, ob kateri sta stali Srbija in Črna gora, ter razvoj mednarodnih odnosov in interesi velesil so omogočili, da so na jugoslovansko prizorišče stopile politične sile, ki so se zavzemale za centralistični in unitaristični program zedinjenja vseh jugoslovanskih narodov in za nastanek jugoslovanske države z monarhistično obliko vladavine. Liberalni politiki iz bivših avstro-ogrskih jugoslovanskih pokrajin so sprejeli zedinjevalni obrazec, ki so ga narekovali velikosrbski krogi, srbska vlada in dvor, saj so videli v unitarističnem konceptu priložnost za obračun s klerikalnimi avtonomističnimi in hrvatskimi državno-pravnimi političnimi silami, torej perspektivo za uresničevanje svojih političnih interesov. Tako so odločno pripomogli k nastanku Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev 1. decembra 1918. leta. Razvoj dogodkov na notranjem in mednarodnem področju konec

1918 je sočasno spodbudil razvoj in širjenje jugoslovanske usmeritve v vrstah slovenske klerikalne stranke. Interesi slovenskega naroda so usmerjali politično akcijo stranke k obče jugoslovanski rešitvi. Za zgodovino pa je navzlic temu ostalo očitno dejstvo, da so privolitev vodstva najmočnejše slovenske politične skupine v način in metodo zedinjenja izsilili velikosrbski in liberalni politični krogi, ki so neugoden splet mednarodnih okoliščin za slovenske narodne interese izkoristili tako, da so Slovensko ljudsko stranko prisilili k odstopanju od njenega programa in načel v narodnostni politiki.

Uresničenje dogovorov o načinu nastanka skupne države, ki jih je A. Korošec sklenil s predsednikom srbske vlade N. Pašićem in predsednikom Jugoslovanskega odbora A. Trumbićem v ženevski deklaraciji novembra 1918, so izigrali srbska radikalna buržoazija, regent Aleksander Karađorđević in prvak Hrvatsko-srbske koalicije S. Pribićević. Za neuspehom v jugoslovanski politiki po vzpostavitvi Narodnega veča SHS je neuspeh pogajanj v Ženevi pomenil drugi udarec, ki ga je Slovenska ljudska stranka prejela v »visoki« politiki glede zedinjenja. Priznanje nastanka Kraljevine SHS je za slovenske klerikalce pomenilo poslednjo priložnost, da bi dohiteli svoj zaostanek v tekmovanju meščanskih strank za delitev oblasti v novi državi.

6. V skupni jugoslovanski državi Kraljevini SHS se je Slovenska ljudska stranka znašla v popolnoma novih družbenopolitičnih razmerah in odnosih. Svojo nedejavnost in zaostajanje za dogodki pa je stranka razmeroma naglo popravila z naslonitvijo na vodilne politične sile, srbsko Radikalno stranko in dvorne kroge. Republikanske manifestacije v vrstah SLS, ki so pod vtisom ustanovitve Države Slovencev, Hrvatov in Srbov in potencialne nevarnosti, ki jo je pravoslavje pomenilo za jugoslovansko katoličanstvo prišle do izraza v času ustanovitve Kraljevine SHS, so se prav kmalu umaknile tradicionalnim državotvornim in dinastičnim čustvom. Iskali so poti za vzpostavitev zagotovil za prevlado klerikalizma v Sloveniji in zato so politični boj usmerjali k hitrejšemu urejanju notranjih razmer in odnosov v novi državi, k zagotovitvi slovenskega zedinjenja in večje narodnostne avtonomije.

V novem razmerju političnih odnosov in interesov, v boju med demokrati in radikalci za oblast, Slovenski ljudski stranki ni uspelo najti pravih političnih opornikov in podpore za svoja programska stališča. Liberalna buržoazija, zbrana v Demokratski stranki, je še vedno ostala poglavitna nasprotnica klerikalne stranke in gibanja v Sloveniji. Proti tem silam, nosilkam centralizma in unitarizma, je

SLS poskušala združiti in organizirati jugoslovanski katoliški blok, vendar pa ni dosegla zaželenega uspeha. V sporu zaradi reševanja ustavnega vprašanja se je Slovenska ljudska stranka znašla v taboru nasprotnikov nedemokratskih in unitarističnih sil, kar ji je omogočilo, da je okrepila svoj položaj v Sloveniji. Da bi zavarovala interese stranke in gibanja v Sloveniji, je klerikalna stranka z uspehom vodila dvotirno politiko, prvo — »domačo« — v Ljubljani in drugo — »visoko« — v Beogradu. To je postalo eno njenih pglavilnih taktičnih orožij v političnih bojih v jugoslovanski politiki med dvema svetovnima vojnama.

7. Slovenska ljudska stranka je pomembno prispevala v akciji meščanskih politikov pri vzpostavitvi skupne jugoslovanske države. V jugoslovanski državi pa je Slovenska ljudska stranka v razdobju od 1. decembra 1918 do sprejetja vidovdanske ustave v juniju 1921 nastopala kot vodilna meščanska politična sila v obrambi slovenskih narodnih interesov. Iz znanih in razumljivih razlogov, predvsem spričo nevarnosti italijanskega in nemškega prodora, zatem revolucionarnih akcij delavskega gibanja in dr., se je SLS v tem času uveljavila tudi kot stranka, ki se je najbolj zavzemala za ohranitev in notranjo utrditev jugoslovanske države. Jugoslovanske politike klerikalnih sil, SLS in Jugoslovanskega kluba vse do sprejetja vidovdanske ustave ne bi mogli oceniti za nedosledno. Klerikalci so se v glavnem odločno borili za uresničenje svojega avtonomističnega koncepta, to pa jih je slednjič popeljalo v radikalno opozicijo do centralističnega režima. Nihanje med močnejšimi političnimi skupinami je bilo predvsem del taktike SLS, podrejene osnovnemu strateškemu cilju: zedinjeni in avtonomni Sloveniji.

Položaj Slovenske ljudske stranke v okviru spopada interesov med srbsko in hrvatsko buržoazijo v razdobju do sprejetja vidovdanske ustave ni imel obeležja pretežno političnega utilitarizma. V politični strategiji slovenskega klerikalnega vodstva se v tem razdobju tudi gospodarski interesi niso pojavili kot primarni združevalni dejavnik v jugoslovanski politiki. Razočaranje, ki je s sprejetjem vidovdanske ustave, torej z uvedbo unitaristične in centralistične državne ureditve, zajelo slovenske klerikalne kroge, je bistveno vplivalo na nadaljnji razvoj jugoslovanske politike Slovenske ljudske stranke v spopadih, ki so pretresali jugoslovansko državo med obema svetovnima vojnama.

Zusammenfassung

Mit dem beginnenden XX. Jahrhundert hatte sich in den von Slowenen bewohnten Gebieten des damaligen Österreichs die Slowenische Volkspartei zur stärksten bürgerlichen Partei entwickelt, und das als politischer Ausdruck der erstarkenden katholischen Bewegung, die schon bis zum Beginn des ersten Weltkrieges einen entscheidenden Einfluss auf das gesellschaftliche und politische Leben des slowenischen Volkes gewinnen konnte. Die Jahre zwischen 1917 und 1921 waren für die Partei von inneren Auseinandersetzungen geprägt, aus denen die mehr fortschrittlich gesinnte Gruppe Krek-Korošec siegreich hervorging und es gelang der Partei recht bald, ihre in den ersten Kriegsjahren beträchtlich geschwächte Stellung wieder zu festigen.

In der Zeit gegen Ende des ersten Weltkrieges und unmittelbar danach, in jener Epoche von revolutionären Bestrebungen nach nationaler Selbständigkeit und sozialistischer Gesellschaftsordnung überall in Europa und ganz besonders in der untergehenden österreichisch-ungarischen Monarchie, war es die Slowenische Volkspartei, die unter ihrer neuen Führung und dank ihrer festen Organisation und ihrer Tatkraft entscheidend das Ringen der slowenischen Nation um nationale Befreiung beeinflusste. Triebkräfte dieser Bewegung waren vor allem die tief wurzelnde Sehnsucht nach dem Zusammenschluss aller Slowenen, und andererseits das Streben nach grösstmöglicher nationaler Selbständigkeit sowie das Programm der Einigung aller Südslawen, das jugoslawische Einigungsprogramm. In der schicksalhaften Zeit des Ringens um nationale Befreiung und des Reifens eines erstarkten slowenischen Nationalbewusstseins kam es auf Anregung und unter der Führung der Slowenischen Volkspartei (auch kurz: SVP) zur Mobilmachung und Zusammenfassung aller slowenischen politischen Kräfte. In den entscheidenden Tagen des Zerfalles der österreichisch-ungarischen Monarchie fanden sich, unter dem gemeinsamen Programm der Vereinigung und Unabhängigkeit der slowenischen Nation gemäss dem nationalen Konzept der nun von der Richtung Krek-Korošec beherrschten SVP, zum einmütigen Vorgehen sowohl die slowenischen Klerikalen als auch die liberale Bourgeoisie und die slowenischen Sozialdemokraten.

2. Geschichtlich gesehen, trat die Idee der Einheit der Südslawen, die jugoslawische Idee, bei den Slowenen annähernd zur gleichen Zeit in Erscheinung wie bei den anderen, von ihr erfassten südslawischen Völkern. Mehr jedoch als bei diesen war die neue Idee eingeeengt, beschränkt auf den recht engen Kreis von Intellektuellen, ohne tiefer in die breiten Schichten der slowenischen Volksgemeinschaft einzudringen und bei ihnen Fuss zu fassen. Die Jahrhundertlange dauernde Fremdherrschaft, und wirtschaftliche, politische, kulturelle und konfessionelle Verbundenheit mit Mitteleuropa hatten dafür nur zu tiefe Spuren im historischen Werdegang und im politischen Denken der Bevölkerung im gesamten slowenischen Gebiet hinterlassen. Das politische Leben bei den Slowenen folgte in grossen und ganzen getreu den ideologischen Strömungen bei den benachbarten Nationen, insbesondere denen in deutschen Ländern und bei den Italienern. So konnten nur überwältigende, ganz ausnehmende revolutionäre Ereignisse die Grundfesten der grossdeutschen Vorherrschaft so erschüttern, das es durch eine organisierte Aktion der fest verwurzelten slowenischen politischen Kräfte gelingen könnte, das nationale Selbstbewusstsein wachzurütteln und das Volk für die jugoslawische Idee zu gewinnen. Es war der Ausgang des ersten Weltkrieges, der diese Situation ermöglichte.

Ein bedeutsamer Schritt zur Verwirklichung des Gedankens der gegenseitigen Annäherung und nationalen Einigung der südslawischen Völker, als vorgezeichnet in der programmatischen »Tivoli« — Resolution der slowenischen Sozialdemokraten im Sinne des Schriftstellers Ivan Cankar und entsprechend der politischen Lage in vorletzten Kriegsjahr 1917, war für die Slowenen die Mai-Deklaration des Jugoslawischen (auf deutsch damals noch »Südslawischen«) Abgeordnetenklubs im Reichsrat, dem österreichischen Parlament in Wien. Mit ihrem realistischen Wortlaut war diese Deklaration eine wahre Offenbarung der eigenständigen politischen Weiterentwicklung der jugoslawischen Idee bei den einmütig auftretenden slowenischen, kroatischen und serbischen bürgerlichen Kräften und bedeutete trotz ihrer im Grunde kompromissbereiten Fassung unter Berücksichtigung der im Jahre 1917 obwaltenden Machtverhältnisse einen höchst folgenreichen Beitrag zum Siege des Einigungsgedankens. Andererseits hatte die einmütige Festlegung aller politischen Parteien und Gruppen auf das Mai-Programm, ursprünglich ein Werk der neuen Führung der SVP, zur Folge, dass die slowenischen bürgerlichen Politiker erstmals in der Geschichte des slowenischen Volkes zum entscheidenden Lenker seines Geschickes wurden.

3. Die auch als »Jugoslawentum« bezeichnete südslawische Gesinnung der von Krek und Korošec gesteuerten Führung der Slowenischen Volkspartei, die in der Mai-Deklaration zum Ausdruck kam, war auf dem heimischen slowenischen Boden herangereift. In ihr spiegelte sich und widerhallte der Lebensweg des slowenischen Volkes und seine Lage in jenem leidvollen Kriegsjahr 1917. Sie erwuchs aus urechter katholischer Umwelt und beruhte auf den Interessen der katholischen Kirche, aber auch auf slowenischen nationalen Belangen, dem Streben nach nationaler Befreiung und Einigung als Bürgschaft für die Erhaltung der Nation. In der schicksalhaften Zeit der revolutionären Freiheitsgärungen um das Kriegsende war es zweifellos ein Verdienst der slowenischen kleri-

kalen Partei, dass die jugoslawische Idee auf slowenischem Boden erstmals aus den engen und ziemlich abgesonderten intellektuellen Kreisen in die breiten Schichten des slowenischen Volkes dringen konnte und so zur allgemeinen politischen Richtlinie wurde. Die Erklärung dafür, dass dieses Bekenntnis zur jugoslawischen Idee anfänglich mit dem Stempel einer »katholischen« und »habsburgischen« Politik behaftet war, ist wohl in der geschichtlich bedingten Lage des slowenischen Volkes zu suchen, in der Stellung der führenden Befürworter der Deklaration und im allgemeinen in der Situation, in der das Programm der Mai-Deklaration entstand, einer Bewegung, die dann gegen Ende 1917 und im folgenden Jahre 1918 zu einer mächtigen und allgemeinen Volksbefreiungsbewegung hinauswuchs. Die nationale, jugoslawisch orientierte Richtung der sogenannten Mai-Deklaration und deren politisch und geschichtlich so bedeutende Endwirkung genügen vollauf, jene Kritiker zu widerlegen, die in der Mai-Deklaration des einstigen Südslawischen Abgeordnetenklubs eine im wesentlichen reaktionäre und anachronistische Einstellung sehen wollen.

Eine objektive Beurteilung des jugoslawischen Einigungsprozesses und der Vorgeschichte der Gründung des ersten jugoslawischen Staatsgebildes — des »Staates der Slowenen, Kroaten und Serben« —, lässt die Epoche der Mai-Deklaration als durchaus verständlich und geschichtlich begründet erscheinen. Massgebend für diese Entwicklung war die Haltung und politische Aktion der Slowenischen Volkspartei, deren führende Stellung im Einigungsprozess der in den österreichisch-ungarischen Provinzen lebenden Südslawen erst mit dem Eintritt der kroatisch-serbischen Koalition in den neuen »Nationalrat der Slowenen, Kroaten und Serben« in den Hintergrund geriet. Das erste und grundlegende Ziel, für welches die Führung der SVP in ihrer jugoslawisch orientierten Politik eingetreten war, schien jedoch verwirklicht: auf Grund des geltend gemachten Prinzips des Rechtes auf Selbstbestimmung entstand auf dem Territorium des ehemaligen Österreich-Ungarns der souveräne »Staat der Serben, Kroaten und Slowenen«, die erste sichtbare Verkörperung der jugoslawischen Einigungsidee.

4. Mannigfaltig waren die Gründe und äusseren Umstände, die zu einer so einmütigen Entscheidung des slowenischen Volkes für die jugoslawische Lösung geführt hatten, während es andererseits verschiedene Beweggründe und Interessen waren, welche die bestehenden slowenischen politischen Parteien dabei leiteten. Die Gegensätze und das Ringen um die politische Übermacht zwischen diesen Parteien spiegelte sich auch in der Entstehungsgeschichte des jugoslawischen Programms unter den Slowenen, in dessen Inhalt und der tatsächlichen Verwirklichung. Während es im Volke keine tiefgehende südslawische Überlieferungen gab und es in den breiten Schichten an einer solchen Gesinnung fehlte, vertraten die drei führenden slowenischen politischen Parteien diesbezüglich drei, in manchem divergierende nationale Konzepte, die nur durch das Eintreten von ausnehmenden Umständen — den Kriegsergebnissen, der revolutionären Lage, der von dem Ränkespiel der Grossmächte drohenden Gefahr — einem gemeinsamen Programm untergeordnet werden konnten. Die slowenischen Sozialdemokraten als enge Genossen der

österreichischen Sozialdemokratie erwogen Lösungen, die keine eigenständige und unabhängige Zukunft der Slowenen als Nation verbürgten, wohl aber die Gefahr der weiteren Durchdringung und Vorherrschaft der Deutschen in sich bargen. Die heimische liberal gesinnte Bourgeoisie suchte in ihrem Kampf mit dem Klerikalismus um Einfluss im eigenen Lande nach Verbündeten jenseits der südöstlichen Grenzen Sloweniens und war bereit, die unitaristische jugoslawische Richtung anzuerkennen und der gross-serbischen Hegemonie zu dienen.

Die slowenischen Klerikalen dagegen, als weitaus stärkste politische Gruppierung in Slowenien, kämpften vor allem für die Erhaltung ihrer beherrschenden Position im eigenen Lande. Von dieser Grundeinstellung ausgehend, bezeugten sie mehr Verständnis und mehr Verteidigungsbereitschaft für die wahren Wünsche und Belange des slowenischen Volkes in seinem Streben nach Geltung und Eigenständigkeit. So gelang es der klerikalen Partei am besten, die Bestrebungen und Interessen des slowenischen Volkes zu ihrem Parteinutzen zu lenken. In der entscheidenden Stunde jedoch, der Zeit des Zerfalles der österreichisch-ungarischen Monarchie und angesichts der revolutionären Stimmung der breiten Volksschichten galt es für alle drei slowenischen politischen Parteien, ihre Sonderinteressen den lebenswichtigen Belangen der gesamten Nation unterzuordnen: sie entschieden sich einmütig für die staatliche Eigenständigkeit der Slowenen in Gemeinschaft mit den Kroaten und den Serben. Dabei soll jedoch nicht vergessen werden, dass die Gesamtheit der slowenischen Katholiken dabei das Streben nach einem grösstmöglichen Einfluss der Kirche sowie das Ziel einer unabhängiger Vorherrschaft der klerikalen Partei und Bewegung in einem geeinigten, gestärkten und autonomen Slowenien in den Vordergrund stellte.

Als es darum ging, eine Zerstückelung des slowenischen Siedlungsgebietes und eine Unterjochung des slowenischen Volkes durch den germanischen und den italienischen Imperialismus zu vereiteln, kämpfte die SVP im Rahmen ihres jugoslawischen Programmes für eine staatliche Einigung aller Katholiken in den ethnisch südslawischen Provinzen. Ein selbständiger jugoslawischer Staat mit einer überwiegend katholischen Bevölkerung war der Haupthintergrund der politischen Forderungen der Slowenischen Volkspartei. Die führenden Politiker der Partei glaubten, dass nur ein solcher Staat die dauernde Vorherrschaft des Klerikalismus im eigenen Lande sichern, den Fortschritt des slowenischen Volkes ermöglichen und die drohende Gefahr einer revolutionären Arbeiterbewegung abwenden könnte. Das Konzept eines katholischen jugoslawischen Staates verkörperte und barg die Absichten des slowenischen und des kroatischen Klerikalismus und bedeutete zugleich eine Sicherung der Belange der katholischen Kirche in der bevorstehenden Lösung der jugoslawischen Frage.

5. Der Zerfall der österreichisch-ungarischen Monarchie, der Sieg der Entente und ihrer verbündeten Serbien und Montenegro, sowie die neue Entwicklung der internationalen Politik und Interessen der Grossmächte hatten zu Folge, dass in der jugoslawischen Frage politische Kräfte zu wirken begannen, die sich für eine zentralistische und unitaristische Lösung der staatlichen Vereinigung aller zueinander strebenden südslawischen Völker einsetzten und in diesem Sinne für einen jugoslawi-

schen Staat mit monarchistischer Regierungsform. Führende liberale Politiker aus den ehemals österreichisch-ungarischen Provinzen gaben ihre Einwilligung zu diesem, von den gross-serbischen Kreisen, der serbischen Regierung und dem serbischen Hof energisch vertretenen Einigungskonzept. Sahen Sie doch in einer solchen Regelung eine Chance für eine dauerhafte Abrechnung mit den slowenischen klerikal-autonomistischen und den kroatischen, auf das kroatische Staatsrecht pochenden politischen Kräften und damit eine günstige Perspektive für die Durchsetzung ihrer eigenen politischen Interessen. So waren es diese Politiker, die einen entscheidenden Anteil an der am 1. Dezember 1918 vollzogenen Gründung des Königreiches der Serben, Kroaten und Slowenen hatten. Es ergab sich zu dieser Zeit, dass verschiedene innerpolitische und internationale Ereignisse auch in den Reihen der slowenischen klerikalen Partei eine Vertiefung und Verbreitung der jugoslawischen Ausrichtung begünstigten. Erwägungen von eigenen Interessen und die Sorge um die nationale Zukunft des slowenischen Volkes drängten zur Zustimmung zu einer umfassenden jugoslawischen Lösung. Für die Geschichte bleibt es jedoch eine offenkundige Tatsache, dass die Einwilligung der stärksten slowenischen politischen Gemeinschaft bzw. ihrer Führung in die Art und staatsrechtliche Form der politischen Vereinigung unter dem Druck der gross-serbischen und liberalen politischen Kräfte erfolgte, welche sich die damalige, für die Slowenen abträgliche internationale Situation zunutze machten, um die Slowenische Volkspartei zum Abgehen von ihrem Programm in ihren national-politischen Grundsätzen zu zwingen.

Die Durchführung der Verabredungen über die Form der Schaffung eines gemeinsamen Staates, die ihr Führer A. Korošec mit dem serbischen Ministerpräsidenten N. Pašić und dem Vorsitzenden des Jugoslawischen Nationalkomitees A. Trumbić in der Genfer Deklaration im November 1918 festgelegt hatte, wurde von der serbischen radikalen Bourgeoisie, dem Regenten Kronprinz Alexander und dem führenden Politiker der kroatisch-serbischen Koalition Svetozar Pribičević hintergangen und vereitelt. Nach dem vorangegangenen Misserfolg in ihrer jugoslawischen Politik durch die erfolgte Gründung des Nationalrates der Slowenen, Kroaten und Serben, bedeutete der Fehlschlag der Genfer Verhandlungen für die Slowenische Volkspartei eine weitere, noch schlimmere Schlappe in ihrer »hohen Politik« hinsichtlich der staatlichen Einigung. Die Anerkennung der beschlossenen Gründung des Königreiches der Serben, Kroaten und Slowenen war für die slowenischen Klerikalen die letzte Gelegenheit, mit den anderen bürgerlichen Parteien gleichzuziehen und sich ihren Anteil in der Macht im neuen Staate zu holen.

6. Mit der Gründung des gemeinsamen jugoslawischen Staates, des Königreiches SHS fand sich die Slowenische Volkspartei in gänzlich veränderten politischen Verhältnissen und vor völlig neuen Aufgaben. Ihre bis dahin gezeigte Passivität und den Ereignissen nachhinkende Politik konnte die Partei jedoch ziemlich schnell gutmachen und ihren Einfluss festigen, und das durch die Anlehnung an die im neuen Staat entscheidenden Machtfaktoren, die Serbische radikale Partei und die Hofkreise. Gewisse Anzeichen einer republikanischen Gesinnung, die in den

Reihen der Partei in der Zeit um die Gründung des Königreiches SHS aus einer vermeinten Bedrohung des Katholizismus von seiten des orthodoxen Übergewichtes in einem gemeinsamen Staat der Slowenen mit Serben und Kroaten in Erscheinung getreten waren, versiegten sehr bald, als die überlieferten staatstreuen und dynastischen Gefühle des slowenischen Volkes die Oberhand gewannen. Für die Partei galt es nun, einen festen Boden für eine dauernde Vorherrschaft des Klerikalismus in Slowenien zu schaffen und ihre Politik verfolgte von nun an eine tunlichst rasche Regelung der innerpolitischen Verhältnisse und des Lebens im neuen Staate und gleichzeitig die Einbeziehung aller Slowenen ins Heimatland sowie eine grösstmögliche nationale Autonomie.

In den neuen politischen Verhältnissen, dem neu entbrannten Machtkampf zwischen den Demokraten und den Radikalen, gelang es der Slowenischen Volkspartei nicht, bei diesen wichtigsten Parteien eine auf richtige Unterstützung für ihre programmatischen Forderungen zu finden. Die slowenische liberale, in der Demokratischen Partei vereinte Bourgeoisie blieb weiterhin der Hauptwidersacher der klerikalischen Partei und Bewegung in Slowenien. Um allen diesen Trägern des Zentralismus und Unitarismus wirksam entgegenzutreten zu können, bemühte sich die SVP, einen katholischen, ganz Jugoslawien umfassenden politischen Block zustande zu bringen, doch ohne nennenswerten Erfolg. In dem Streit um die Verfassung des neuen Staates fand sich die Slowenische Volkspartei folgerichtig im Lager der Gegner der undemokratischen Befürworter einer unitaristischen Regelung der Verfassungsfrage und konnte mit dieser Haltung ihre Machtposition in Slowenien noch stärker ausbauen. In dem vornehmlichen Ziel der Wahrung der eigenen Macht in Slowenien bediente sich die klerikale Partei recht erfolgreich einer zweigleisigen Politik, einer »für den Hausgebrauch« daheim in Ljubljana, und einer ganz anderen, treffend als »hohe Politik« definierbaren Taktik in Belgrad. Diese Politik wurde zu einer der wirkungsvollsten taktischen Waffen der Partei in den Auseinandersetzungen in der jugoslawischen Politik in der Zwischenkriegszeit.

7. In der von bürgerlichen Politikern geleiteten Aktion zur Schaffung eines gemeinsamen jugoslawischen Staates hat die Slowenische Volkspartei einen gewichtigen Beitrag geleistet. In der Zeit vom 1. Dezember 1918, dem Tag der Staatsgründung, bis zur Annahme der »Vidovdan« (St. Veitstag)-Verfassung in Juni 1921 vertrat sie als führende politische Kraft in Slowenien massgebend die nationalen Interessen des slowenischen Volkes. Aus den schon erwähnten und durchaus verständlichen Gründen, vor allem angesichts der nationalen Bedrohung durch Italien und durch den germanischen »Drang nach Süden«, wie auch zur Abwehr revolutionärer Bewegungen der Arbeiterklasse, bewährte sich die SVP auch als jene Partei, die sich am meisten für die Bewahrung und bestmögliche Rechtsordnung des neuen jugoslawischen Staates einsetzte. Die auf die jugoslawische Einigung bezogene Politik der klerikalischen Führung, der SVP und des einstigen Südslawischen Abgeordnetenklubs kann, was die Zeit bis hin zu der Annahme der Vidovdan-Verfassung anbelangt, nicht als inkonsequent bewertet werden. Im wesentlichen ist festzustellen, das sich die slowenischen Klerikalen standhaft für die Durchsetzung ihres Konzeptes der Autonomie für Slowenien einsetzten,

was schliesslich zu einer radikalen Opposition gegen das zentralistische Regime führen musste. Die zwischen den massgebenden politischen Gruppierungen hin und her schwankende Politik der SVP war im Grunde ein taktisches Manövrieren, ein Zweck zur Erreichung des überragenden strategischen Zieles, eines vereinten und autonomen Sloweniens.

Die Haltung der Slowenischen Volkspartei im Widerstreit der Interessen zwischen der serbischen und der kroatischen Bourgeoisie in der Zeit bis zur Annahme der Vidovdan-Verfassung, kann nicht als Ausdruck einer blossen Zweckmässigkeitspolitik, des politischen Utilitarismus bezeichnet werden. In der politischen Strategie der slowenischen klerikalischen Führung waren in diesem Zeitabschnitt auch wirtschaftliche Erwägungen nicht vordergründig bestimmend für ihre Haltung in Bezug auf die jugoslawische Einigungspolitik.

Die der Annahme der Vidovdan-Verfassung, also der Einführung einer unitaristischen und zentralistischen Staatsordnung folgende Enttäuschung bei den klerikal gesinnten Slowenen hinterliess eine nachhaltige Wirkung und beeinflusste wesentlich die Haltung der Slowenischen Volkspartei in den politischen Konflikten, die in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen das Gefüge des jugoslawischen Staates so bedrohlich erschütterten.

Viri in literatura

I. Viri

1. Neobjavljeno arhivsko gradivo

a) Jugoslovanski arhivi

Arhiv Slovenije, Ljubljana, fondi:

- Arhiv Jugoslovanskega kluba poslancev na Dunaju.
- Arhiv Narodnega sveta za Slovenijo in Istro.
- Zapiski sej Narodne in Deželne vlade za Slovenijo 1918—1921.
- Arhiv predsedstva deželne vlade. Situacijska poročila 1919—1921.
- Arhiv poverjenišтва za notranje zadeve Narodne in Deželne vlade za Slovenijo.

Zbirke:

- B. Vošnjak
- I. Žolger
- A. Lavrič
- B. Remec

Arhiv inštituta za narodnostna vprašanja Ljubljana, fondi:

- Koroški plebiscit, 1920.
- Arhiv I. Mačkovška.

Zbirke:

- I. Žolger
- A. Rybař

Arhiv inštituta za zgodovino delavskega gibanja Ljubljana.

Zbirke:

- Iz. Cankar

Škofijski arhiv Ljubljana, fondi:

- Vizitacije škofa Jegliča. Promemorije 1917—1921.

Arhiv CK ZKS, Ljubljana:

— Dnevnik škofa A. B. Jegliča (prepis).

Mestni arhiv Ljubljana, fondi:

— Zapiski sej ljubljanske občine (magistrata) 1918—1921.

Pokrajinski arhiv Maribor, fondi:

— Koroški plebiscit 1920.

— Majniška deklaracija (Akta deklarationi faventia).

Zbirke:

J. Klekl (Prekmurske arhivalije).

R. Maister (Prevratni dogodki na Slovenskem Štajerskem 1918—1920.)

Arhiv Jugoslavije, Beograd

Zbirke:

J. M. Jovanović-Pižon

H. Krizman

L. Marković

Braća Pribičević

Arhiv Vojnoistorijskog instituta, Beograd, fondi:

— Popisnik III, IV, VI, akta Ministarstva vojske, Vrhovne komande, armijskih i divizijskih komandi idr. Dravska divizijska oblast (1918—1920).

Rokopisi:

Istorija komande Dravske divizijske oblasti.

L. Marković, Uspomene 1919.

Diplomatski arhiv zveznega sekretariata za zunanje zadeve:

— Dvorski arhiv.

— Poslanstvo u Parizu.

— Centralni Presbiro (1919—1921).

— Kabinet Ministarstva inostranih dela.

Zbirke:

J. Jovanović-Pižon

Arhiv za radnički pokret, Beograd, fondi:

— Davidovićeve vlada

Zbirka Lj. Davidovića.

Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd:

Zbirka J. Cvijića

Arhiv Hrvatske, Zagreb, fondi:

— Narodno vijeće SHS

Zbirka V. Spinčića.

Arhiv Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, fondi:

— Arhiv A. Trumbića.

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana, rokopisni oddelek:

Zapuščina F. Erjavca.

Korespondenca: I. Šušteršiča, J. E. Kreka, A. Korošca in J. Brejca.

b) Tuji arhivi

Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČSSR, Praha:

— Politická proročila poslanika ČSR v Beogradu 1919—1921.

Archiv Československé akademie věd, Praha.

— Osební fond M. Paulove.

— Diplomatska poročila iz Političnega arhiva ZR Nemčije v Bonnu o političnih razmerah v Jugoslaviji 1920—1941, Zbirka gradiva, Institut za savremenu istoriju u Beogradu (v tisku).

— Poročila nemškega poslanika v Beogradu 1919—1921.

2. Objavljeni dokumenti in uradne publikacije

a) Stranke in državni aparat

— Statut Demokratske stranke, Beograd 1920.

— Nacrt programa Demokratske stranke, Beograd 1920.

— Poslovnik za krajeve organizacije JDS v Sloveniji, Ljubljana 1921.

— Stvaranje Državotvorne stranke demokrata Srba, Hrvata i Slovenaca (Stenografske beleške sa osnivačke konferencije Demokratske stranke 15. in 16. II. 1919), Sarajevo 1919.

— S. Protić, Uoči ustavotvorne skupštine, Beograd 1920.

— S. Protić, Oko ustava, Beograd 1921.

— Stenografske beleške Privremenog narodnog predstavništva Kraljevstva SHS, Beograd 1919—1920.

— Stenografske beleške Ustavnog odbora Kraljevstva SHS, Beograd 1921.

— Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevstva SHS, Beograd 1920—1921.

— Spisak narodnih poslanika Privremenog narodnog predstavništva, Beograd 1919.

— Ministarstvo za agrarnu reformu: Uredbe, Naredbe, Raspisi, Beograd 1920.

— Krfska konferencija. Beleške sa sednica vlade Kraljevine Srbije i predstavnika Jugoslovenskog odbora, držanih na Krfu 1917, na kojima je donesena Krfska deklaracija, Beograd 1924.

— Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Österreichischen Reichsrats 1917—1918.

b) Statistike in spomenice

— Statistički pregled izbora narodnih poslanika za Ustavotvornu skupštinu 28. XI. 1920, Narodna skupština Kraljevine SHS, Beograd 1921.

— Spomenica Nikole Pašića, 1845—1925, Beograd 1926.

— Deset godina Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Spomen knjiga 1918—1928, Zemun 1928.

— Jubilarni zbornik života i rada Kraljevine SHS, I—III, Beograd 1928.

— Slovenci v desetletju 1918—1928, Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine, Ljubljana 1928.

- Spominski zbornik Slovenije ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije, Ljubljana 1939.
- Veliki rat Srbije za oslobođenje i ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—1918, Beograd 1924—1940.
- Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije, Ljubljana 1936.

c) Zbirke arhivskog gradiva

- *Barac F.*, Les Croates et les Slovènes ont été amis de L'Entente pendant la guerre, Paris 1919.
- *Beneš E.*, Světova válka a naše revoluce, Díl III, Dokumenti, Praha 1928.
- Građa o stvaranju jugoslovenske države. Priredili: *D. Janković* i *B. Krizman*, I—II, Beograd 1964.
- *Hrabak B.*, Zapisnici sednica Davidovićeve dve vlade od avgusta 1919 do februara 1920, Arhivski vjesnik, XIII, Zagreb 1970.
- *Jovanović V.*, Rapalski ugovor 12. novembra 1920, Zbirka dokumenata, Zagreb 1950.
- *Krizman B.*, Izvještaji D. T. Simovića, Delegata Srpske Vrhovne komande kod vlade Narodnog vijeća SHS g. 1918, Historijski zbornik, VIII, Zagreb 1955.
- *Krizman B.*, Spomenica A. Trumbića predsjedniku Wilsonu o pitanjima jugoslavenske države 1918. godine, Zadarska revija br. 2/1962.
- *Krizman B.*, »Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba« u Zagrebu i talijanska okupacija na Jadranu 1918. g. Građa o vanjskoj politici Predsjedništva Narodnog vijeća SHS od 29. XII. 1918, Anali Jadranskog instituta JAZU, I, Zagreb 1956.
- *Krizman B.*, Zapisnici Središnjeg odbora »Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba« u Zagrebu, Starine, JAZU, knj. 48, Zagreb 1958.
- *Krizman B.*, Zapisnici sjednica povjerenika hrvatsko-slavonske-dalmatinske zemaljske vlade u Zagrebu, Zbornik Historijskog instituta Slavonije, 2, Slavonski Brod 1964.
- *Mandić A.*, Fragmenti za historiju ujedinjenja, Zagreb 1956.
- Oktobar u Jugoslaviji, Izbor dokumenata o godišnjici Oktobra, Beograd 1967.
- *Stulli B.*, Prilozi građi za historiju jugoslavenskog pitanja 1918, Arhivski vjesnik, II, Zagreb 1959.
- *Šepić D.*, Trumbićev »Dnevnik«, Historijski pregled, 2, Zagreb 1959.
- *Šišić F.*, Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—1919, Zagreb 1920.
- The Vatikan and Yugoslavia, Part one, Beograd 1953.
- Zapisnici sa sednica Delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu. Priredili: *B. Krizman* i *B. Hrabak*, Beograd 1965.
- Zgodovinski arhiv KPJ, Beograd 1951.
- Ženevska konferencija o jugoslovenskom ujedinjenju. Događaji, dokumenta i komentari, Ženeva 1918.

II. Tisk in periodika

1. Tisk

a) Jugoslovanski tisk

Avtonomist, Ljubljana, 1921.
Balkan, Beograd, 1921.
Demokratija, Beograd, 1919—1921.
Domoljub, Ljubljana, 1917—1921.
Domovina, Ljubljana, 1918.
Epoha, Beograd, 1919—1921.
Glas Slovenaca, Hrvata i Srba, Zagreb, 1918.
Hrvat, Zagreb, 1919—1921.
Hrvatska riječ, Zagreb, 1918.
Jadran, Split, 1919—1921.
Jugoslaviya, Ljubljana, 1919—1921.
Jugoslaviya, Sarajevo, 1919—1920.
Jugoslovan, Ljubljana, 1917.
Jugoslovenski list, Sarajevo, 1919.
Jugoslovanski obrtnik, Ljubljana, 1919—1921.
Jutro, Ljubljana, 1920—1921.
Kmetijski list, Ljubljana, 1919—1921.
Kmetovalec, Ljubljana, 1917—1921.
Koroški Slovenec, Dunaj, 1921.
Ljubljanski škofijski list, Ljubljana, 1917—1921.
Mladost, Ljubljana, 1917—1921.
Murska straža, Radgona, 1919.
Naprej, Ljubljana (Celje, Krško), 1917—1921.
Naša moč, Ljubljana, 1919—1921.
Narodna politika, Zagreb, 1919—1921.
Narodna odbrana, Osijek, 1920.
Neven, Subotica, 1921.
Nova doba, Celje, 1919—1921.
Nova doba, Split, 1919.
Nova pravda, Maribor—Ljubljana, 1920—1921.
Novice, Ljubljana, 1918.
Novice, Ljubljana, oktober—december 1920.
Obzor, Zagreb, 1919—1920.
Politika, Beograd, 1919—1921.
Pravda, Beograd, 1919—1920.
Radničke novine, Beograd, 1919—1920.
Resnica, Ljubljana, 1917—1918.
Riječ, Zagreb, 1919—1921.
Samouprava, Beograd, 1919—1921.
Slobodni dom, Zagreb, 1919—1921.
Slovenec, Ljubljana, 1914—1921.
Slovenski narod, Ljubljana, 1917—1921.
Službene novine Kraljevstva SHS, Beograd, 1919—1921.
Straža, Maribor, 1917—1921.

Uradni list, Narodne (Deželne) vlade za Slovenijo, Ljubljana, 1919 do 1920.

Večernji list, Ljubljana, 1919—1920.

b) Tuji tisk

Dancer's Armee Zeitung, Wien, 1917.

Laibacher Zeitung, Wien, 1918.

Neue Freie Presse, Wien, 1918.

Grazer Tagblatt, Graz, 1917.

Reichspost, Wien, 1918.

Tagespost, Graz, 1917.

Bilten Presbiroa, DA-SIP, Beograd (pregled tujega tiska)

Venkov, Praha, 1917—1918.

2. Periodika

Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1920—1921.

Bogoljub, Ljubljana 1917—1921.

Čas, Ljubljana, 1907—1942.

Dom in svet, Ljubljana, 1917—1921.

Jugoslovenska demokratska liga, Pariz, 1919.

Ljubljanski zvon, Ljubljana, 1917—1921.

Misel in delo, Ljubljana, 1934—1941.

Narodni gospodar, Ljubljana, 1917—1921.

Novi čas, Ljubljana, 1921—1922.

Nova Evropa, Zagreb, 1920—1921.

Novi život, Beograd, 1920—1928.

Policija, Beograd, 1921.

Socijalna misel, Ljubljana, 1920—1921.

III. LITERATURA

1. Memoarska literatura

Budisavljević S., *Stvaranje države Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb, 1958.

Brejc J., *Od prevrata do ustave, Slovenci v desetletju 1918—1928*, Ljubljana, 1928.

Erjavec F., *Autonomistična izjava slov. kulturnih delavcev leta 1921*, (iz spominov), Zgodovinski zbornik, Buenos Aires, 1959.

Golouh R., *Pol stoletja spominov*, Ljubljana, 1966.

Grafenauer F., *Moja leta »Svoboda«*, Ljubljana, 1950.

Hribar I., *Moji spomini*, I—IV. del, Ljubljana, 1932—1933.

Jerič J., *Narodni svet, Slovenci v desetletju 1918—1928*, Ljubljana, 1928.

Jurčec R., *Skozi luči in sence 1914—1958*, I. del, (1914—1929), Buenos Aires, 1964.

Kranjec S., *Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije*, Zgodovinski časopis, I, XVI, Ljubljana, 1962.

Lah I., *V borbi za Jugoslavijo*, Ljubljana, 1929.

Matičič J., *Skozi plamene prve svetovne vojne*, Ljubljana, 1966.

Meštrović I., *Uspomene na političke ljude i događaje*, Buenos Aires, 1961.
 Murko M., *Spomini*, Ljubljana, 1921.
 Prepeluh A., *Pripombe k naši prevratni dobi*, Ljubljana, 1938.
 Ribar I., *Politički zapisi*, Beograd, 1948.
 Ribar I., *Ustavotvorna skupština Srba, Hrvata i Slovenaca*, Arhiv za pravne i društvene nauke, I, Beograd, 1945.
 Škerbec M., *Pregled novodobnega katoliškega gibanja*, I—II, Cleveland, 1957.
 Šuklje F., *Iz mojih spominov*, I—III, Ljubljana, 1926—1929.
 Šuklje F., *Sodobniki mali in veliki*, Ljubljana, 1933.
 Sušteršič I., *Moj odgovor*, Ljubljana, 1922.
 Trunk M., *Spomini*, Celje, 1950.
 Tuma H., *Iz mojega življenja*, Ljubljana, 1937.
 Vošnjak B., *Jugoslovenski odbor (1915—1918)*, Beograd, 1940.
 Žerjav G., *Ženevski pakt*, Misel in delo, I, II, 3, Ljubljana, 1936.

2. Knjige in brošure

Aleksić D., *Stjepan Radić*, Beograd, 1925.
 Beneš E., *Svetová válka a naše revoluce*, I—III, Praha, 1927—1928.
 Bogdanov V., *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj*, Zagreb, 1958.
 Bogdanov V., *Historijska uloga društvenih klasa u rješavanju južnoslovenskog nacionalnog pitanja*, Sarajevo, 1956.
 Bučar V., *Politička istorija Slovenačke*, Beograd, 1929.
 Čemerkić M., (*»SHS«*), *Ženevska konferencija o jugoslovenskom ujedinjenju*, Ženeva — Zagreb, 1918.
 Čermelj L., *Slovenci in Hrvati pod Italijo*, Ljubljana, 1945.
 Čubrilović V., *Istorija političke misli u Srbiji XIX veka*, Beograd, 1958.
 Čulinović F., *Jugoslavija između dva rata*, I—II, Zagreb, 1961.
 Čulinović F., *Odjeci Oktobra u jugoslavenskim zemljama*, Zagreb, 1957.
 Čulinović F., *Razvitak jugoslovenskog federalizma*, Zagreb, 1952.
 Čulinović F., *Nacionalno pitanje u jugoslovenskim zemljama*, Zagreb, 1957.
 Čulinović F., *Tri etape nacionalnog pitanja u jugoslavenskim zemljama*, Zagreb, 1962.
 Demetrović J., *Agrarna reforma i Demokratska stranka*, Zagreb, 1920.
 Dežman M. (Ivanov), *Jugoslavensko pitanje*, Zagreb, 1918.
 Dimitrijević M., *Mi i Hrvati 1914—1939*, Beograd, 1939.
 Drinković M., *Hrvatska i državna politika*, Zagreb, 1928.
 Dolenc M., *Sadašnji položaj kazneno pravnog zakonodavstva Kraljevine SHS*, Ljubljana, 1923.
 Đorđević M., *Srbija i Jugosloveni za vreme rata 1914—1918*, Beograd, 1922.
 Erić M., *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918—1941*, Sarajevo, 1958.
 Erjavec F., *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, Ljubljana, 1928.

- Erjavec F., (*Jugoslavicus*), *Borba Slovenaca za Jugoslaviju*, Beograd, 1934.
- Erjavec F., *Slovinci in Srbi*, Windsor, 1953.
- Gestrin F., (*Melik V.*), *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*, Ljubljana, 1966.
- Graham S., *Aleksander of Yugoslavia, strong man of the Balkans*, London, 1938.
- Gligorijević B., *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd, 1970.
- Grizogono P., *Srpsko-hrvatski odnosi u ujedinjenoj državi*, Zagreb, 1937.
- Grol M., *Ženevska konferencija*, Ženeva, 1918.
- Hajšman J., *Mafie v rozmahu*, Praha, 1934.
- Hantsch H., *Leopold Graf Berchtold*, Graz—Wien, 1963, II.
- Hautmant E., *La formation de la Yougoslavie*, Paris, 1930.
- Horvat R., *Hrvatsko pitanje*, Zagreb, 1923.
- Horvat J., *Politička povijest Hrvatske 1918—1929*, Zagreb, 1938.
- Horvat J., *Hrvatska politika u svjetskom ratu*, Obzor — spomen knjiga, Zagreb, 1935.
- Hribar I., *Moji spomini*, II, Ljubljana, 1928.
- Jagodic J., *Nadškof Jeglič*, Celovec, 1953.
- Janković D., *Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine*, Beograd, 1967.
- Janković D., *O političkim strankama u Srbiji*, Beograd, 1951.
- Jelinić Dj., *Nova Srbija i Jugoslavija (1788—1921)*, Beograd, 1923.
- Jovanović J., *Stvaranje zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca*, SKZ, br. 233, II, Beograd, 1930.
- Jovanović S., *Ustavno pravo Kraljevine SHS*, Beograd, 1924.
- Jovanović V., *Rapalski ugovor 12. novembra 1920*, Beograd, 1950.
- Kardelj E., *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, Ljubljana, 1939.
- Kardelj E., *Razvitak slovenačkog nacionalnog pitanja*, Beograd, 1960.
- Kadlec K., *Jugoslavia*, Praha, 1919.
- Kaclerović T., *Obznana*, Beograd, 1952.
- Kermauner D., *Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918*, Ljubljana, 1968.
- Klopčič F., *Velika razmejitev*, Ljubljana, 1969.
- Kolar J., *Preporodovci*, Ljubljana, 1930.
- Korać V., *Borba za agrarnu reformu*, Beograd, 1920.
- Korać V., *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1929.
- Kranjec S., *Kako smo se zedinili*, Celje, 1928.
- Krek J. E., *Izbrani spisi*, I—IV, Ljubljana, 1923—1933.
- Krek I., *Kroaten und Slowenen, zwei Darstellungen von Andreas Milčinić und Johann Krek*, Jena, 1916.
- Lederer I., *Jugoslavia at the Paris Peace Conference*, New Haven — London, 1963.
- Leontić Lj., *O Jugoslovenskem odboru*, Zagreb, 1961.
- Lončar D., *Politično življenje Slovencev*, Ljubljana, 1921.
- Lončar D., *Politika in zgodovina*, Ljubljana, 1923.

- Lukić P., *Političke stranke*, Beograd 1966.
- Mal J., *Zgodovina slovenskega naroda, najnovejša doba*, Celje 1928 do 1930.
- Mamatey V. S., *The United States and East Central Europe 1914 do 1918*, Princeton, 1957.
- Mandić A., *Fragmenti za historiju ujedinjenja*, Zagreb, 1956.
- Marjanović M., *Londonski ugovor iz 1915. Prilog povijesti borbe za Jadran 1914—1918*, Zagreb, 1960.
- Marjanović M., *Borba za Jadran 1914—1916, Iredenta i imperijalizam*, Split, 1953.
- Marjanović M., *Stjepan Radić*, Beograd, 1937.
- Marković B., *Državna i finansijska reforma*, Beograd, 1926.
- Marković S., *Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma*, Beograd, 1924.
- Marković L., *Jugoslovenska demokratska liga*, Ženeva, 1919.
- Marković L., *Jugoslovenska država i hrvatsko pitanje 1914—1929*, Beograd, 1935.
- Maur G. In der, *Die Jugoslawen einst und jetzt*, I—III, Leipzig, Wien, 1936—1938.
- Melik A., *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev*, I—II, Ljubljana, 1921.
- Melik V., (Gestrin F.), *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*, Ljubljana, 1966.
- Mikuž M., *Slovenci v stari Jugoslaviji*, Ljubljana, 1965.
- Mitrović A., *Jugoslavija na Konferenciji mira 1919*, Beograd, 1969.
- Molish P., *Geschichte der deutschnationalen Bewegung in Österreich von ihren Anfängen bis zum Zerfall der Monarchie*, Jena, 1926.
- Narodi Jugoslavije u borbi za slobodu od kraja XIX vijeka do oslobođenja*, Zbornik radova, Zagreb, 1959.
- Nedeljković M., *Naš valutni problem*, Beograd, 1919.
- Novak G., *Italija prema stvaranju Jugoslavije*, Zagreb, 1925.
- Novak V., *Antologija jugoslovenske misli i narodnog jedinstva*, Beograd, 1930.
- Novak V., *Velika optužba*, I—III, Sarajevo, 1960.
- Ogris A., *Borba za jugoslovansko državo*, Ljubljana, 1921.
- Opočenský J., *Konec Monarchie Rakousko-Uherske*, Praha, 1928.
- Paulova M., *Jugoslavenski odbor*, Zagreb, 1925.
- Paulova M., *Tajný výbor (Maffie) a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916—1918*, Praha, 1968.
- Paulova M., *Dějiny maffie*, I—II, Praha, 1937—1939.
- Paulova M., *Tomaš G. Masaryk a Jugoslávne*, Praha, 1938.
- Paulova M., *Diplomatická hra o Jihoslovany za světové války*, Praha, 1923.
- Paulova M., *Jihoslovanský odboj a česká mafie*, Praha, 1928.
- Pavelić A., *Stvaranje Narodnog vijeća u Zagrebu*, Zagreb, 1935.
- Pleterski J., *Narodna in politična zavest na Koroškem*, Ljubljana, 1965.
- Pleterski J., *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*, Ljubljana, 1971.
- Pleterski J., *KPJ i nacionalno pitanje 1919—1941*, Beograd, 1971.

- Prepeluh A., *Kmetski pokret med Slovenci po prvi svetovni vojni*, Ljubljana, 1928.
- Pribičević Sv., *Diktatura kralja Aleksandra*, Beograd, 1953.
- Prijatelj I., *Slovenska kulturno-politična in slovstvena zgodovina, 1848—1895*, V, Ljubljana, 1966.
- Pregled istorije SKJ*, Beograd, 1963.
- Potočnjak F., *Malo istine iz naše nedavne prošlosti*, Zagreb, 1921.
- Protić S., *Naša spoljna i unutrašnja politika*, Beograd, 1920.
- Protić S., *Tri dokumenta ili jedan list*, Beograd, 1921.
- Protić S., *Oko ustava*, Beograd, 1921.
- Protić S., *Vladin projekat ustava*, Beograd, 1921.
- Radošević M., *Osnove nove Jugoslavije*, Zagreb, 1935.
- Renouvin P., *La crise européenne et la grand guerre 1914—1918*, Paris, 1924.
- Rybař O., (*Adriaticus*), *Jadransko pitanje*, Beograd, 1928.
- Ribar I., *Iz moje političke suradnje*, Zagreb, 1965.
- Rojc M., *Za bolju budućnost naše Kraljevine*, Zagreb, 1922.
- Romei R., *La tragedia della Dalmazia, del Karno e della Venezia Giulia 1918—1945*, Bari, 1949.
- Rumpler H., *Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16. Oktober 1918*, München, 1966.
- Rumpler H., *Max Husarek — Nationalitäten und Nationalitätenpolitik in Österreich im Sommer des Jahres 1918*. Graz — Köln, 1965.
- Rozman J., *Naša bol (nekoliko zgodovine k polomu na Koroškem)*, Ljubljana, 1922.
- Sagadin S., *Naš sadašnji ustavni položaj*, Ljubljana, 1920.
- Serućar Z., *Vojne akcije u Koruškoj 1918—1919. godine*, Beograd, 1950.
- Simić S., *Jugoslavija i Vatikan*, Zagreb, 1937.
- Slipičević F., *Prvi svjetski rat i stvaranje države jugoslovenskih naroda*, Sarajevo, 1957.
- Smith-Pavelić A., *Dr. Ante Trumbić, Problemi hrvatsko-srpskih odnosa*, München, 1959.
- Smolaka J., *Nacrt jugoslavenskog ustava*, Zagreb, 1920.
- Stojanović N., *Srbija i jugoslovensko ujedinjenje*, Beograd, 1939.
- Stojanović N., *Izbori 1920*, Sarajevo, 1920.
- Strugar V., *Jugoslovenske socijaldemokratske stranke 1914—1918*, Zagreb, 1963.
- Südland von L. (dr. Pilar), *Die Südslawische Frage und der Weltkrieg*, Wien, 1918.
- Šepić D., *Italija, saveznici i jugoslovensko pitanje 1914—1918*, Zagreb, 1970.
- Šišić F., *Jadransko pitanje na Konferenciji mira u Parizu*, Zagreb, 1920.
- Šišić F., *Jugoslovenska misao*, Beograd, 1937.
- Tobolka Z., *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl IV, Praha, 1937.
- Ušeničnik A., *Izbrani spisi*, I—IV, Ljubljana, 1939—1940.
- Valiani L., *La dissoluzione dell' Austria-Ungheria*, Milano, 1946.
- Vošnjak B., *U borbi za ujedinjenu državu*, Beograd, 1928.
- Vošnjak B., *Tri Jugoslavije*, Ljubljana, 1939.

- Vučković M., *Istorija zadružnog pokreta u Jugoslaviji 1918—1941*, Beograd, 1966.
- Vujović D., *Ujedinjenje Crne Gore i Srbije*, Titograd, 1962.
- Wendel H., *Borba Jugoslovena za slobodu i jedinstvo*, Beograd, 1925.
- Wendel H., *Aus dem Südslawischen Risorgimento*, Gotha, 1921.
- Wendel H., *Südslawische Silhuetten*, Frankfurt, 1924.
- Zwitter F., (V. Bogdanov, J. Šidak), *Nacionalni problemi v habsburški monarhiji*, Ljubljana, 1962.
- Zupanič N., *Slovenija vstani*, Cleveland, 1916.
- Živanović M., *Pukovnik Apis*, Beograd, 1955.
- Živojinović D., *Amerika, Italija i postanak Jugoslavije 1917 do 1919*, Beograd, 1970.
- Žontar J., *Zgodovina mesta Kranja*, Ljubljana, 1939.

3. Pomembnejše razprave in članki iz tiska in periodike

- Andrejka V., *Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes, Slovenci v desetletju 1918—1928*, Ljubljana, 1928.
- Arnez A., *Slovenia in European affairs, Reflections on Slovenian political history*, New York, Washington, 1928.
- Bastajić K., *Jugoslovenska demokratska liga i njeni prethodnici*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 3—4, 1964.
- Bastajić K., *Hrvatski sabor i Jugoslavenski odbor, Jugoslavenski odbor u Londonu*, Zagreb, 1966.
- Bastajić K., *Stvaranje stare Jugoslavije, Narodi Jugoslavije u borbi za slobodu*, Beograd, 1959.
- Baš F., *Koroški plebiscit, Ob tridesetletnici, Nova obzorja, III*, Maribor, 1950.
- Biber D., *Jugoslovanska ideja in slovensko narodno vprašanje v slovenski publicistiki med balkanskimi vojnama v letih 1912—1913, Istorija XX veka, Zbornik radova I*, Beograd, 1959.
- Bogataj L., *Uprava v Sloveniji od prevrata do izvršitve vidovdanske ustave, Slovenci v desetletju 1918—1928*, Ljubljana, 1928.
- Bogdanov V., *Starčevićeva stranka prava prema oslobođenju i ujedinjenju južnoslavenskih naroda u toku prvog svetskog rata, Jugoslavenski odbor u Londonu*, Zagreb, 1966.
- Čermelj L., *Društveno življenje v Slovenskem primorju med obema vojnama*, Obzornik, V/1950.
- Čulinović F., *Nacionalno pitanje i ustavi stare Jugoslavije*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 3—4, 1962.
- Davidović Lj., *Formiranje zajedničke vlade za Kraljevstvo SHS*, Pravda, 8.—11. aprila 1938.
- Davidović Lj., *Demokratsko socijalistička vlada*, Pravda, 7.—8. januara 1937.
- Demetrović J., *Radičevština*, Demokratija, 18. decembra 1920.
- Dolenc I., *Dr. Janez Evangelist Krek, Koledar družbe sv. Mohorja*, Celovec, 1919.
- Dolenc I., *Krek — Oče majniške deklaracije*, Slovenec, 7. oktobra 1929.

- Dolenc I., *Razvoj jugoslovanske misli pri Kreku*, Čas, 1. XX, Ljubljana, 1925—1926.
- Đaković L., *Formiranje »Hrvatske katoličke udruge«*, Godišnjak društva istoričara BiH, XV, Sarajevo, 1966.
- Erjavec F., *Izbori u Slovenačkoj*, Naši zapisi, 6, 1920.
- Erjavec F., *Majniška deklaracija*, Ilustrirani Slovenec, 25, 14. junija 1925.
- Erjavec F., *Naše društveno življenje*, Slovenci v desetletju 1918—1928, Ljubljana, 1928.
- Felaher J., *Zakaj smo izgubili Koroško?* Tovariš, VI, 1950.
- Filipič A., *Iz socijalne in politične zgodovine Slovenije, I—II, Slobodna Slovenija*, Buenos Aires, 1960; 1964.
- Gligorijević B., *O pokušaju oktroisanja tzv. Privremenog ustava Kraljevine SHS 1919*, Jugoslovenski istorijski časopis, 3—4, Beograd, 1966.
- Grafenauer B., *Slovenska Koroška v diplomatski igri leta 1919*, Koroški plebiscit, Ljubljana, 1970.
- Grafenauer B., *Vprašanje jugoslovansko-avstrijske meje na mirovni konferenci leta 1919*, Koroški zbornik, Ljubljana, 1946.
- Grba M., *Pokrajinska ksenofobija*, Novi život, knj. V, sv. 7, Beograd, 1921.
- Grebenač P., *Obustavljanje prvog Ustava Kraljevine SHS*, Politika, 4. septembra 1927.
- Gustinčić D., *Dr. Antun Korošec*, Yougoslavia, II, N-17 et 18, Geneve, 15. novembre 1918.
- Hinković H., *Centralizam ili samoupravne pokrajine*, Obzor, 1919.
- Hohnjec J., *O ustavi naše države*, Slovenci v desetletju 1918—1928, Ljubljana, 1928.
- Hrabak B., *Oktobarska revolucija i stvaranje Jugoslavije*, Pregled, Sarajevo, 1967, 11—12.
- Janković D., *Ženevska konferencija o stvaranju jugoslavenske zajednice 1918. godine*, Istorija XX veka, Zbornik radova V, Beograd, 1963.
- Janković D., *Društveno-politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista)*, Istorija XX veka, Zbornik radova I, Beograd, 1959.
- Janković D., *Još o Ženevskoj konferenciji o stvaranju jugoslovenske zajednice 1918*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 1966.
- Janković D., *Niška deklaracija (nastajanje programa jugoslovenskog ujedinjenja u Srbiji 1914. godine)*, Istorija XX veka, Zbornik radova X, Beograd, 1969.
- Janković D., *Vidovdanski ustav*, Iz istorije naroda Jugoslavije 1918—1941, Beograd, 1958.
- Janjić V., *O kancelparagrafu*, Novi život, knj. 6, sv. 3. V, Beograd, 1921.
- Jarc E., *Iz zgodovine majniške deklaracije*, Čas, XXI, Ljubljana, 1928.
- Jeglič A. B., *O razdoru v SLS*, Slovenec, 26. novembra 1917.
- Jovanović S., *Izborni zakon za Ustavotvornu skupštinu*, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1921.

- Kapidžić H., *Austrougarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovensko pitanje za vrijeme prvog svjetskog rata*, Godišnjak Istorijskog društva BiH, XIX, Sarajevo, 1956.
- Kapidžić H., *Pokušaji ujedinjenja Bosne i Hercegovine sa Srbijom u novembru 1918*, Pregled, 1—2, Sarajevo, 1965.
- Kapidžić H., *Rad Narodnog vijeća BiH u nov.—dec. 1918*, Glasnik arhiva i društava ar. radnika, t. III, Sarajevo, 1963.
- Kermauner D., *O radikalizaciji in demokratizaciji slovenske politike v letu 1967*, Dialogi, 6, Maribor, 1967.
- Kermauner D., *Oktobrska revolucija in Slovenci*, Materiali z znanstvenega posvetovanja ob 50-letnici oktobrske revolucije in 30-letnici ustanovnega kongresa KP Slovenije, Ljubljana, 1967.
- Kermauner D., *Odmevi oktobrske revolucije pri Slovencih v letih 1917—1921*, Nova obzorja, 10, 1957.
- Kiowsky R., *Boljševiški režim v Prekmurju leta 1919*, Obmurski tednik, 6, št. 39, 1954.
- Kiowsky R., *Slovenska Krajina (Prekmurje), 1918—1919*, Delo, št. 5—6, 21/1952.
- Kiowsky R., *Revolucionarno obdobje v Slovenski Krajini (Prekmurju) po prvi svetovni vojni*, Prekmurški Slovenci v zgodovini, Murska Sobota, 1961.
- Kiowsky R., *Upori slovenskih vojakov leta 1919*, Delo, št. 2—3, 21/1952.
- Klopčič F., *Odmevi oktobrske revolucije v Sloveniji l. 1917—1920*, Svobodna pota, 2/1957.
- Kralj A., *Iz zgodovine slovenskega združništva*, Slovenci v desetletju 1918—1928, Ljubljana, 1928.
- Kranjec S., *Slovenci na poti v Jugoslavijo*, Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana, 1939.
- Kranjec S., *Slovenci v Jugoslaviji*, Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana, 1939.
- Kreft I., *Mesto partije v slovenskem političnem življenju*, Prekmurški Slovenci v zgodovini, M. Sobota, 1961.
- Kreft I., *Slovenske meščanske stranke v boju proti progresivnemu gibanju med dvema vojnama*, Ljudska pravica, 13, Ljubljana, 1953.
- Kreft I., *Politična dogajanja pri nas v času obeh ruskih revolucij*, Svet ob Muri, 2, 1957.
- Kreft I., *Progresivna preusmeritev ljudskega gibanja v Sloveniji med vojnama*, Progresivna Slovenija, Trst in Koroška, M. Sobota, 1964.
- Kokolj M., *Prekmurje v prevratni dobi 1918—1919*, Svet ob Muri, 2, 1957.
- Kovačič F., *Odmevi majniške deklaracije*, Čas, XXI, Ljubljana, 1926/27.
- Krizman B., *Pitanje međunarodnog priznanja jugoslavenske države 1919. godine*, Istorija XX veka, Zbornik radova III, Beograd, 1962.
- Krizman B., *Osnovanje Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918*, Istorijski zbornik, 1—4, Zagreb, 1954.
- Krizman B., *Stvaranje jugoslavenske države*, Istorijski pregled, 3—4, Zagreb, 1958.

- Krizman B., *Nekoliko podataka o stvaranju Jugoslavije*, Arhivist, 1, 1955.
- Krizman B., *Austrougarska diplomacija u danima raspadanja Dvojne Monarhije 1918. godine*, Historijski pregled 1, Zagreb, 1962.
- Krizman B., *Početak rada Narodnog vijeća SHS u Zagrebu 1918. godine*, Historijski pregled, 2, Zagreb, 1954.
- Krizman B., *Predstavnici predsjedništva Narodnog vijeća SHS u Budimpešti, Beču i Pragu 1918. godine*, Historijski zbornik, X, Zagreb 1957.
- Krizman B., *Formiranje prve jugoslavenske vlade i likvidacija Jugoslavenskog odbora*, Zbornik, knj. 5, Sl. Brod, 1967.
- Krizman B., *Stjepan Radić u uzama zagrebačkog suda 1919*, Hrvatsko sveučilište, sept. 1971.
- Krizman B., *Jadransko pitanje na Pariskoj mirovnoj Konferenciji (28. jun 1919—9. decembar 1919)*, Istorija XX veka, Zbornik radova VII, Beograd, 1965.
- Kuhar A., *Poglavje iz tragedije Koroških Slovencev*, Koledar svobodne Slovenije, Buenos Aires, 1969.
- Kumanudi K., *Druga vlada dr. Milenka Vesnića*, Srpski književni glasnik, I, Beograd, 1920.
- Maček — Predavec, *HRSS prema monarhiji, federalizmu i sporazumu*, Slobodni dom, 3. decembra 1924.
- Marjanović M., *Položaj Istre u diplomatskoj borbi za Jadran 1914—1920*, Istorijski zbornik, Zagreb, 1949.
- Marjanović J., *Političke partije Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1921—1929*, Iz istorije Jugoslavije 1918—1941, Beograd, 1958.
- Matković H., *Svetozar Pribičević u 1918. g.*, Zbornik Historijskog instituta Slavonije, Sl. Brod, 1968.
- Marković B., *Naše narodno ujedinjenje*, Beograd, 1938.
- Marković L., *Treba li ukinuti ili reformisati pokrajinske uprave*, Novi život, I, knj. 2, Beograd, 1920.
- Marković L., *Pokrajinsko uređenje po nacrtu g. Protića*, Novi život, knj. 2, sv. 3, 28. avgusta 1920.
- Marković L., *Radikalsko-demokratski sporazum*, Novi život, knj. 7, 1921.
- Marković L., *Razlaz Stojana Protića i dr. Milenka Vesnića*, Politika, 6.—9. januar 1936.
- Marković B., *Demokratska stranka i hrvatsko pitanje*, Nedeljni glasnik, 21. maj 1922.
- Melik V., *Izid volitev v konstituanto leta 1920*, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, III, Ljubljana, 1962.
- Mikuž M., *Razvoj slovenskih političnih strank (1918. do zač. 1929) v stari Jugoslaviji*, ZČ, XIX, Ljubljana, 1955.
- Natlačen M., *Oblastne samouprave v Sloveniji*, Slovenci v desetletju 1918—1928, Ljubljana, 1928.
- Ninčić M., *Novi ustav i političke stranke*, Novi život, knj. V., sv. 12, 9. jul 1921.
- Paulova M., *Kongres potlačenih národnosti Rakouska-Uherska v Rimě 1918*, Naše politika, 3, Praha, 1926.
- Paulova M., *Počátky vnitřního odboje u Slovinců a Chorvatů za světové války 1914—1918*, Časopis Národního musea, Praha, 1931.

- Petrović N., *Zajednički austro-ugarski kabinet i jugoslovensko pitanje 1912—1918, Jugoslovenski narodi pred prvi svetski rat*, Beograd, 1967.
- Pivec M., *Programi političnih strank in statistika volitev, Slovenci v desetletju 1918—1928*, Ljubljana, 1928.
- Pivec M., *Kronološki pregled glavnih dogodkov, Slovenci v desetletju 1918—1928*, Ljubljana, 1928.
- Pivko L., *Proti Avstriji*, Maribor, 1923.
- Pleterski J., *Razvoj Slovencev pred prvo svetovno vojno, Jugoslovenski narodi pred prvi svetski rat*, Beograd, 1967.
- Pleterski J., *Jugoslovanski problem pri Vseslovenski ljudski stranki do leta 1917, Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske in stvaranja jugoslavenske države*, Zagreb, 1969.
- Pleterski J., *Slovenska Koroška pred prvo svetovno vojno, Koroški plebiscit*, Ljubljana, 1970.
- Pleterski J., *Trilazem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje, ZČ, XXII*, Ljubljana, 1968.
- Pleterski J., *Koroški Slovenci pred prvo svetovno vojno, Koroški plebiscit*, Ljubljana, 1970.
- Pleterski J., *O prvinah in o značaju plebiscitne odločitve, Koroški plebiscit*, Ljubljana, 1970.
- Pleterski J.: *Slovenci v politiki dunajske vlade in dvora med prvo svetovno vojno, ZČ, XXIV*, 3—4, Ljubljana, 1970.
- Pleterski J., *Progresivne težnje med Slovenci na Koroškem, Progresivna Slovenija, Trst in Koroška*, M. Sobota, 1964.
- Pribečević S., *O proglasu opozicije, Demokratiya*, 9. decembar 1919.
- Protić S., *Agrarna reforma i kriza vlade, Samouprava*, 1. avgust 1920.
- Prunk J., *Škof Jeglič politik, Kronika, I—III*, Ljubljana 1970—1971.
- Radošček F., *Ideje in smeri na delu za naše zedinjenje, Socialna misel*, V, 170 sl.
- Ravnihar V., 30. majnika 1917, *Slovenski narod*, št. 192/1920.
- Regent I., *O socialističnem in komunističnem gibanju v Julijski Krajini in Istri, Progresivna Slovenija, Trst in Koroška*, M. Sobota, 1964.
- Rojc M., *Pred glasanje za ustav, Riječ*, 1. jul 1921.
- Saje F., *Revolucionarno valovanje na Dolenjskem pod vplivom oktobrske revolucije, Dolenjski list III*, 1957.
- Saje F., *Revolucionarna gibanja kmečkega ljudstva v Sloveniji 1917—1919, Materiali z znanstvenega posvetovanja ob 50-letnici oktobrske revolucije in 30-letnici ustanovnega kongresa KP Slovenije*, Ljubljana, 1967.
- Slokar I., *Valutne razmere, devizna politika in bankarstvo, Slovenci v desetletju 1918—1928*, Ljubljana, 1928.
- Smodlaka J., *Sastav prve jugoslavenske vlade, almanah — Nova riječ*, 1940.
- Steska V., *Cerkvene razmere, Spominski zbornik Slovenje*, Ljubljana, 1939.
- Steska V., *Cerkvene zadeve, Slovenci v desetletju 1918—1928*, Ljubljana, 1928.

- Stulli B., *Od majske deklaracije do januarskog memoranduma Jugoslavenkog kluba — Prilog historiji 1918-te u našim krajevima*, Pregled, Sarajevo, 1958.
- Šepić D., *Oktobarska revolucija i jugoslavensko pitanje u Austro-ugarskoj 1917/18*, Historijski zbornik, 11—12, Zagreb, 1958—1959.
- Šepić D., *Srpska vlada, Jugoslavenski odbor i pitanje kompromisne granice s Italijom*, Jugoslavenski istorijski časopis, 3, Beograd, 1964.
- Šepić D., *Slovenci i tajni londonski pakt*, Primorski dnevnik, 16. maja 1965.
- Šepić D., *Raspad Austro-Ugarske i Trst*, Jadranski zbornik, 2, 1957.
- Šepić D., *Talijanska vlada i javnost prema pitanju jugoslavenskog ujedinjenja 1914—1918*, Zadarska revija, XV, 1966.
- Šećerov S., *Ustavni odbor i agrarna reforma*, Misao, 1921.
- Šurmin Dj., *Hrvati i ustav*, Novi život, 121.
- Švabić S., *Desetogodišnjica dolaska srpske vojske u Ljubljano i Zagreb*, Politika, 3. novembra 1928.
- Tobolka Z., *Státoprávní prohlášení ze 30 května r. 1917*, Naše revoluce II, Praha, 1924.
- Tomšič I., *Problemi sodobnega meddržavnega plebiscita in koroški plebiscit leta 1920*, Koroški plebiscit, Ljubljana, 1970.
- Tomšič I., *Razpad Austro-Ogrske in nastajanje slovenske državnosti*, Naši razgledi, Ljubljana, 7. november 1969.
- Tuma H., *Jugoslovanska ideja in Slovenci*, Gorica, 1907.
- Turk E., *Značilnosti preporodovskega gibanja na Slovenskem v zadnjih dveh letih pred prvo svetovno vojno*, Razprave, V, Ljubljana, 1966.
- Ude L., *Majniška deklaracija 1917—1967*, Naši razgledi, 27. maja 1967.
- Ude L., *Slovenci in jugoslovanska ideja v letih 1903—1914*, Jugoslovenski narodi pred prvi svetski rat, Beograd, 1967.
- Ude L., *Boj za Maribor in Štajersko Podravje leta 1918/1919*, ZČ, Ljubljana, 1961.
- Ude L., (Kritika), ZČ, 1, XIV, Ljubljana, 1960.
- Ude L., *Naši pogledi na koroški plebiscit pred 30 leti*, Koledar Slovenske Koroške, Celovec, 1950.
- Ude L., *Deklaracijsko gibanje na Slovenskem*, Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske monarhije i stvaranja jugoslavenske države, Zagreb, 1969.
- Velikonja N., *Razvoj šolske uprave, Slovenci v desetletju 1918—1928*, Ljubljana, 1928.
- Vošnjak B., *Les origines du royaume des Serbes, Croates et Slovenes*, Revue des sciences politiques, t. LXI, 15. IV, Paris, 1919.
- Vošnjak B., *Oblast i okrug*, Novi život, knj. V, sv. 8, Beograd, 1921.
- Zečević M., *Slovenska ljudska stranka pred stvaranje Kraljevine SHS 1917—1918*, Istorija XX veka, Zbornik radova IX, Beograd, 1968.
- Zečević M., *Majniška in Krfska deklaracija 1917*, Naši razgledi, Ljubljana, 4. novembra 1967.
- Zeman A. B., *The Break-up at the Habsburg Empire, 1914—1918, A Study in National and Social Revolution*, London, 1961.
- Zorn T., *Koroški Slovenci v letih 1920—1930*, Koroški plebiscit, Ljubljana, 1970.

- Zorn T., *Nekaj nadrobnosti o dejavnosti Kärntner Heimatdiensta pred plebiscitom 1920. leta*, Kronika, št. 3, Ljubljana, 1968.
- Zviter F., *Slovenskij nacionalnij vopros v tečenii istorii. Učenje zapiski, I*, Institut slavenovedenija SSSR.
- Zwitter F., *Narodnost in politika pri Slovencih*, ZČ, I, Ljubljana, 1947.
- Zwitter F., *Prva koncepcija slovenske zgodovine*, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, XX, Ljubljana, 1939.
- Zwitter F., *Illyrisme et le sentiment yougoslave*, Le Monde Slave, N. S. X, t. II, Paris, 1933.
- Zwitter F., *Slovenski politični preporod XIX. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike*, ZČ, XVIII, Ljubljana, 1964.
- Zwitter F., *Nekaj problemov okrog jugoslovanskega kongresa v Ljubljani leta 1870*, ZČ, XXI, Ljubljana, 1967.
- Zwitter F., *La formation de l'état yougoslave*, Revue d'histoire moderne et contemporaine, t. XVI/1969.
- Zwitter F., *Slovenci in habsburška monarhija*, ZČ, XVI, Ljubljana, 1962.
- Zwitter F., *Zlom avstromarksizma pri Slovencih*, ZČ, XXVI, 1—2, Ljubljana, 1972.
- Živanović M., *Jugoslovensko pitanje u svetlosti pregovora za obrazovanje koalicionne vlade Srbije u proleće 1918. na Krfu*, Rad JAZU, 1960.

4. Neobjavljena dela

- Erjavec F., 22 let Jugoslavije, (rokopis), Ljubljana 1941, Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana.
- Fira A., Vidovdanski ustav, (disertacija na Pravni fakulteti u Beogradu, 9. jula 1960), Univerzitetna biblioteka »S. Marković«, Beograd.
- Gligorijević B., Demokratska stranka prema hrvatskom pitanju 1919—1929. (Saopštenje na kongresu istoričara Jugoslavije, Sarajevo 1965).
- Knežević Đ., Sen-Žermenski mirovni ugovor, Jugoslavija i Austrija kroz mirovni ugovor, (doktorska disertacija na Filozofski fakulteti v Beogradu, 27. oktobra 1965), Univerzitetna biblioteka »S. Marković«, Beograd.
- Marković L., Uspomene 1919, (I. deo rokopisa), A—VII, Beograd.
- Pleterski J., K zgodovini majniške deklaracije (odlomek) — rokopis.
- Stiplovšek M., Dejavnost strokovnih organizacij v jugoslovanskem delu Slovenije 1918—1922. (Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta v Ljubljani).

IMENSKO KAZALO

A

Adler Fritz, 41
 Adler Viktor, 50
 Aksamović, 273—274, 275, 358—359
 Alaupović dr Tugomir, 200, 203—203, 277
Andrejka Viktor, 163, 206
 Andjelinović Grga, 122—123, 173, 264—265
 Arnautović Šerif, 81, 83
 Attems Henrik, 114

B

Baltič dr. Vilko, 360—362, 365—366, 377, 378, 385
 Balugdžić Živojin, 198—199
 Baljak Dušan, 64
 Banić Slavko, 288, 316
 Banjanin Jovo, 145, 275
 Barac Fran, 47, 83—84, 119—120, 172—173, 177, 189—190, 192—193
 Barić Stjepan, 308, 309, 317, 357, 377—378, 381, 382—383, 386
 Bartulić Rudolf, 74—75
 Basariček dr Djuro, 296—297
Bastajić dr Kosta, 243
 Bašagić dr Muhamed, 56—57, 81
 Bauer Anton, 358—359
 Bek Gotfrid, 74
 Benedikt XV, 79
 Benković dr Ivan, 122—123, 132 do 133, 138, 276—277
 Beneš dr. Eduard, 143, 146
 Besednjak Ivan, 347
 Binachini Juraj, 48, 63—64
Biber dr. Dušan, 26, 27
Biederlack dr. Josip, 100
Bogataj dr. Lovro, 138, 164, 210, 220—221, 300—301
Bogdanov dr Vaso, 21

Brandner A., 208
 Breclj A., 88, 138—139
 Brejc dr. Janko, 59—61, 138, 152, 164, 165, 169—171, 177—178, 180, 191, 204—205, 210, 211, 219—223, 227—229, 253—254, 269, 270—271, 284—285, 292, 295, 303—304, 317, 321—322, 327—328, 330—332, 341, 345—346, 361—362
 Brezigar dr. Emil (Milko), 48, 55, 217
 Breznik J., 253—254
 Brodar Janez, 246—247, 246—247, 285—286
 Budisavljević dr Srdjan, 40, 48, 71—72, 83—84, 93, 101—104, 105, 107, 121—123, 125, 126—127, 190, 198—199, 242
 Bukšeg Vilim, 119—120, 121, 164, 173, 266—267
 Bulat dr Gajo, 121
 Buntić Fra Didak, 351—352
 Burbonski Sixt, 66
 Burian István, 57, 82—83, 124, 127—128

C

Cankar Ivan, 24, 27—28, 396
 Cankar dr. Izidor, 99, 103, 115, 122—123, 158, 165—166, 168, 171—173, 177—180, 191—194, 218—219, 228—229, 254, 256—257, 295—296
 Clam Martinic Henrik, 24—25, 42, 48—49, 50, 53—54, 58, 65—66, 72
 Clary-Aldringen Manfred, 48—49
 Clemenseau G., 107, 216—217
 Cvijić Jovan, 243, 327—329
 Czernin O., 48—49, 65, 66, 93, 95—96, 107, 126

Č

- Čemerkić M., 148—149
 Čingrija dr Melko, 55—56, 58—59, 63—64, 126—127, 139, 140—141, 143, 148, 150—151, 152—154, 157—159, 161—162, 175, 176, 198—199
 Čingrija Petar, 126—128
 Čobal Melhijor, 127, 316
 Čok dr. Marija-Ivan, 88, 122—123, 164, 215
 Čulinović dr Ferdo, 173, 389

D

- Danzer Karl, 57
 Davidović Ljuba, 152, 195—197, 200, 234, 255, 270—271, 275, 277—279, 280—281, 284—288, 290, 292, 294, 321, 325—326
 Deržić Ivan, 208, 288—289
 Delić Stipe, 121
 Demetrović dr Juraj, 380—381
 Demšar, 121
 Deželić Velimir, 317—318
 Dežman Milivoj-Ivanov, 56—57, 61
 Dimović dr Danilo, 40, 56—57, 81—82
 Dolenc Ivan, 39, 58
 Drašković Milorad, 299—300, 303, 315, 325—326, 369—370, 377—378
 Drinković Mate, 48, 119—124, 126—127, 191—192, 243, 286—287, 290, 316, 321—322, 343—344, 357—358, 364—365, 369—370
 Dulibić Ante, 39, 49, 65—66, 357—358, 364—365

Đ

- Đaković Luka, 81
 Đokić G., 327, 330—331
 Đokić R., 374—375
 Đorđević Mita, 90

E

- Elenbongen Wilhelm, 50
 Erić dr Milivoje, 232, 233—234, 276—278
 Erjavec Fran, 21, 35, 41, 42—43, 49, 53—54, 59—61, 64, 73, 86—87, 99—100, 102—103, 115, 130, 138—141, 170—171, 362
 Erlih L., 217

F

- Filipović Filip, 362—363
 Fon Josip, 88, 303—304
 Fosch, 216—217
 Franc Ferdinand, 24—25, 32
 Franc Jozef I, 41
 Frnazaric dr Slavko, 123

G

- Gavrilović Milan, 152
 Gestrin dr. Ferdo, 21, 23, 28, 35, 79
 Giunio Rudolf, 48, 84, 96, 98, 102—103, 179—180
 Glegorijević dr Branislav, 195, 198—202, 223, 235, 242—243, 247—248, 256—257, 260—261, 264—266, 272, 274—276, 279, 282, 283—284, 286, 288, 291—292, 294, 299, 302, 315, 321—323, 337, 349—350, 352—353, 366, 382
 Golouh Rudolf, 269
 Gosar Andrej, 249, 291, 303—304, 307—308, 325—326, 336, 344—347, 371—372, 379, 381
 Gostinčar Josip, 107, 246—247, 267—268, 271, 273, 311, 345—346
 Grafenauer dr. Bogo, 216—217
 Grafenauer Franc, 64, 88
 Grafenauer Ivan, 88
 Grba M., 384
 Grdić Šćepan, 199
 Grebenac P., 235
 Gregorić Vinko, 88
 Gregorin Gustav, 64, 152, 153, 181, 202—203, 287

Grizogono Prvislav, 83, 215
Groi Milan, 243
Gruden dr. Ivan, 79, 150—151
Gustav Golija, 227
Gustinčič Dragotin, 95, 158, 299

H

Haberman Gustav, 140
Hacin dr. Janko, 48
Hajšman Jan, 66, 73—74
Hantsch Hugo, 33
Herkulan Don Luger, 39—40
Herron Georg, 143
Hoet zendorf Conrad, 24—25
Hohnjec Josip, 88, 245, 317—318,
346, 358—359, 379, 380, 385, 389,
390
Horvat Aleksandar, 49
Horvat Josip, 150
Hrabak dr. Bogumil, 216, 282,
285—286
Hrasnica dr. Halil, 56—57
Hreljanović Guido, 122
Hribar Ivan, 27, 61, 102, 122—123,
130—131, 134, 138, 149, 166,
191—192, 215, 217

I

Ilešić dr. Fran, 215
Ištvanović Pl. Nikola, 205
Ivanić Momčilo, 391—392
Ivčević, 66

J

Jalžabetić Tomo, 296
Jagić Anton, 39—40
Jaklič K., 106
Jaklič Fran, 86
Jambrišek Ivan, 145
Jan J., 303—304
Janković Fran, 293
Janković dr. Dragoslav, 23, 27,
48—49, 53, 57, 61, 68—69, 71—72,

78—79, 90, 96—97, 105, 141—142,
146—148, 150, 153—154, 188,
204—205, 210, 213, 229—230, 232,
234, 235, 249, 264—265, 293—294,
392

Janković Velizar, 324, 358—359
Jarc dr. Eugen, 40, 61, 62—64, 96
Jeglić Anton Bonaventura, 25,
37—39, 61, 73—74, 79—80, 86—
87, 98, 99—100, 105—107, 115—
116, 128, 130, 134, 137, 162—163,
189, 190, 207—208, 215, 245,
251—252, 269, 272—274, 285, 289,
318—319, 341—343, 346, 349,
350—351, 354, 357—359, 360,
366—367, 372—373, 374—375, 392
Jerić dr. Josip, 115—116, 122—123
Jovanović Boža, 374
Jovanović Jovan-Pižon, 74—75,
158, 176, 198—199, 279, 286—287,
290, 298, 299, 321—322, 327—328,
330—332
Jovanović Ljuba, 374—375
Jovanović Miloje, 197—198, 200
Jovanović Milutin, 141—143, 154,
157
Jovanović dr. Slobodan, 32, 345,
388—390

K

Kalan dr. Andrej, 79—80, 87—88,
113, 122—123, 127, 138—139, 171,
208—209, 233—234, 249—250
Kalina A., 324
Kapetanović Milan, 197—198, 200
Kapidžić dr. Hamdija, 23, 56—57,
61, 71—72, 82—84
Karadorđević Aleksandar, 153—
158, 164, 167, 171, 176, 178, 182,
189—190, 191—193, 197—200, 204,
206, 215, 218—222, 232, 235, 245,
264, 272—275, 278, 282—283,
287—288, 289—299, 312—313,
317—319, 320—322, 331, 340—341,
351—354, 357, 359, 377—378, 385,
399
Karadorđević Đorđe, 235
Karadorđević Petar I, 152, 162—
163

- Kardelj Eduard*, 30, 35, 61, 332
Karlo I (Habzburški), 41—42, 51—52, 57, 61, 65, 73—74, 87, 101, 107—108, 125, 126—128, 162, 172—173
Karamehmedović dr Hamdija, 56—57
Kavčič dr. Ivan, 48, 85
Keller, 326, 343—344, 353, 356, 380, 382
Kermauner dr. Dušan, 21—23, 38, 61, 69, 79—80, 85, 269—270
Kerubini F., 382
Klekl J., 311—312
Klofač Václav, 163
Klopčič France, 268, 312
Knaflič Vladimir, 362
Knežević dr Đorđe, 216—217, 327
Kobal dr. Anton, 127
Koblar Franc, 163
Kolar Josip, 26
Kopač Janez, 137
Korać Vitomir, 121—123, 173, 191—192, 196—198, 200, 232, 234, 267—268, 276, 292
Korošec dr. Anton, 26, 36, 38, 39—40, 47—52, 53—54, 56—60, 66, 67—69, 72—74, 79, 80—87, 88—89, 93, 95—98, 100—104, 105—109, 111, 115—123, 125—128, 130, 132, 134, 137, 138—141, 142—160, 162, 169—173, 180, 182, 188—194, 195—199, 200—203, 204, 308, 214—217, 218—219, 222, 228—230, 233, 235, 244—247, 249—250, 252, 256—259, 267—268, 270—275, 278—280, 281—287, 289—293, 295—300, 304—308, 311—317, 319—321, 323—326, 329—330, 334—337, 339—341, 342—346, 348—351, 353, 357, 363—364, 366—371, 373, 375—378, 381—383, 386, 388, 393, 399
Kovačič dr. Fran, 105—106, 215—217, 289—290, 300, 348—349
Kralj A., 259
Kramar Karel, 84, 140—141
Kramer dr. Albert, 55, 57, 84, 102—103, 115, 118—119, 122—123, 130, 131—133, 138, 165—167, 172—173, 176—180, 189—190, 192—193, 195—198, 200—203, 208, 215—217, 221—223, 226, 229—230, 234, 238, 242—243, 246—247, 249, 255, 282, 292
Kranjec Silvo, 24—25, 40, 49, 51, 59—61, 63—64, 66, 85, 126—128, 141—142, 144—147, 148—150, 153—154, 169—170, 176—177, 362
Krasojević dr Đorđe, 121
Kreft Ivan, 226
Krek E. Janez, 24—26, 34, 37—40, 47—48, 50—52, 53—55, 56—63, 66, 69, 73—74, 79—81, 83—85, 134, 160—161, 245, 249, 251, 374—375
Kremžar F., 345—347
Krizman dr. Bogdan, 61, 96, 119—120, 122—125, 133—134, 139—143, 148, 154, 159, 195, 201—203, 216, 293
Krizman Hinko, 321—322
Kristan Anton, 55, 101—102, 111, 122, 127, 138—139, 166, 169—170, 173, 177—178, 227, 253—254, 267, 268—270, 316, 368—369, 372—373
Krnic Ivan, 172
Krulj dr. Miloš, 200
Kukovec dr. Vjekoslav, 112, 122—123, 138—139, 172, 231, 253—254, 315—316, 321, 329—330, 379—380
Kulovec Fran, 253—254, 307—308, 345—347, 368
Kušar J., 387—388

L

- Lah Ivan*, 61
Laginja dr Matko, 55—56, 58, 63—64, 96, 98, 103—104, 122—123, 279, 286—287, 298, 341, 358
Lampe Eugen, 129—130
Lansing Robert, 142, 218—219
Lapčević Dragiša, 288
Leonard dr. Leopold, 26, 349
Lloyd George David, 93—94
Lončar Dragotin, 56—57, 61, 129—130, 170—171, 180, 361—362
Longare B., 175
Lorković Ivan, 51—52, 120, 123, 126—127, 235, 243, 286—287, 298

Lonžar J., 88
Lukinić dr Edo, 192—193, 197, 200,
248, 374

M

Maček dr Vlatko, 216—217
Mačkovšek J., 192, 215—217
Mahnič Anton, 39, 49
Majster Rudolf, 218
Mandić Ante, 71
Mandić Matko, 64
Mandić Nikola, 256, 349, 386
Marinko V., 379
Marinković Pavle, 303—304
Marinković Vojislav, 289
Marković dr Boža, 229—230, 243
Marković dr Lazar, 143—144, 148,
151—152, 264, 324—325, 335,
344—345, 388
Marković dr Milan, 257
Marković Sima, 362, 366—367
Mametej Viktor, 107
Masarik Tomaš Garrigue, 137
Matković dr Hrvoje, 278
Medaković dr Bogdan, 279, 292—
293, 303
Melik dr. Vasilij, 21, 24—25, 30,
35, 79, 342
Meštrović Ivan, 153—154, 202,
216—217, 299—300
Mičić Miča, 157
Mikuž dr. Metod, 30, 61, 110,
115—116, 163, 207—208, 218,
258—259, 267—271, 303, 311—
312, 318, 324—327, 331—335,
337—339, 342—343, 352, 362—363,
371—372, 375—376, 393
Milosavljević Čed., 204—205
Milošević Božo, 366
Mišić Živojin, 219
Mitrović dr Andrej, 216
Molisch Paul, 33
Moškerc Mihael, 88, 249
Mrmolja Ivan, 387

N

Napotnik Mihael, 318—319
Naumović J., 206

Nedeljković M., 229
Nedić Mlian, 206
Ninčić dr Momčilo, 164, 175, 219—
220, 256, 266, 279, 321, 329, 393
Novak dr. Viktor, 61

O

Oblak A., 99—100
Ogrin Ivan, 246, 311
Orlando Vittorio Emanuele, 175
Ornig Ivan, 107, 112

P

Pašić Nikola, 74—75, 97, 113, 137,
143—149, 151—154, 157—159, 166,
175, 194—199, 216—217, 247—248,
265, 269, 282—284, 287, 303, 323,
349—356, 358—364, 365—367,
369—370, 374—378, 380, 382—
383, 386, 388, 399
Paulová dr Milada, 21—25, 31—
32, 36, 39—40, 47—48, 49, 51—
58, 59—61, 63—66, 68—69, 83—
84, 90, 96, 101—102, 105, 119—
122, 125, 148—149, 153, 159, 195
Pavelić dr Ante, 51—52, 65—66,
68—69, 101—103, 105, 119—123,
126—127, 131, 178, 191—194, 197
Pavelić Smith Ante, 150
Pavlović Dragoljub, 152, 277—278,
282—284, 286, 290
Pazman Josip, 294
Peleš J., 286—287
Pesek Anton, 208
Pestotnik Pavel, 138, 248
Petecan Josip, 127
Petričić dr Živko, 122—123, 173,
193—194, 197, 200
Petrović Nikola, 24—25, 65
Pichon S., 178, 282
Pišek Franc, 88
Pleterski dr. Janko, 23—26, 30,
32—33, 36, 39—40, 47—49, 51,
53—54, 59—61, 65—66, 69, 73—74,
80, 328—329
Pitamic dr. Leonid, 215—216, 325,
332—333, 346

Pivec dr. Melita, 208, 338—339, 342, 372
Pogačnik Josip, 63—64, 66, 88, 138—139
Pogačnik dr. Lovro, 108—109, 121—123, 138—139, 171—174, 180, 203, 207—208, 218, 221—222
Pogan Luigi, 39
Poincaré R., 151—152
Poljak F., 275—278
Popović dr. Dušan, 121
Popović dr. Lazar, 153—154, 164
Potočnjak dr. Franko, 218—219
Pravdica M., 331—332
Prebeg Vladimir, 294
Pregelj Marij, 313
Prepeluh Albin, 50—51, 61, 171—172, 176—178, 209, 221—222, 225—227, 253, 267—268, 270, 281, 285, 361—362, 368—369
Pribičević Milan, 206
Pribičević Svetozar, 51—52, 105, 121—122, 124, 126—127, 131, 133—134, 141, 150, 153, 154—157, 160, 169—170, 172, 175—177, 178, 189—192, 194—196, 197—203, 207, 209, 215—216, 219, 220—223, 228—229, 235, 242—243, 246—248, 255—256, 264—265, 267—269, 270—271, 277—278, 282, 285—286, 289, 292—294, 303—304, 321, 358—359, 361—362, 364, 377—378, 382, 399
Pribičević Valerijan, 71, 107, 164, 198—200
Prijatelj Ivan, 85
Prodan Don Ivo, 62—66
Protić Stojan, 140—142, 153—154, 164, 176, 196—198, 200, 202—204, 216, 226—228, 247—248, 256, 265, 267—268, 270—272, 273—276, 279—284, 286—287, 290, 292—293, 299, 303, 307—308, 318—324, 335—338, 350, 371, 382, 388—389
Prunk Janko, 189, 348
Puc dr. Dinko, 331
Pucelj Ivan, 366—367, 382
Puntar Josip, 177

R

Radić Stjepan, 80, 90—91, 105, 107, 116—117, 121, 123, 292—294, 296—299, 309, 351—353, 358—359, 377, 380
Raičević Milosav, 200
Rašić Mihailo, 197, 200
Ravnihar Vladimir, 48, 55—56, 58—59, 61—65, 101—102, 108—109, 121—123, 138—139, 227, 269, 325—326
Regent Ivan, 65
Remec Bogumil, 88, 115, 122—124, 138—139, 165, 168, 171—172, 193, 238—239, 246—247, 249—250, 253—254, 303—304, 311, 317, 326, 346, 348, 368
Renovin Pier, 42
Renner Karl, 50
Ribar dr. Ivan, 321—322, 381, 386
Ribarac Stojan, 200, 256—257, 277—278, 280, 292—293, 303
Ribnikar Alojz, 102, 115, 248, 253—254, 267—268, 316
Rogulja dr. Petar, 160—161
Roškar Ivan, 73, 292, 381
Rumpler Helmut, 33
Ribač dr. Otokar, 55—56, 61—64, 84, 96, 101—102, 108, 192—193, 208, 215—216, 202—203, 287

S

Saje Franc, 85
Sarkotić Stjepan, 82—83
Seidler Ernest, 72—73, 95—96, 107—109
Sernec Dušan, 303—304
Simović T. Dušan, 153, 167, 171
Slavič dr. M., 215—216
Slipičević Fuad, 61
Slokar dr. Ivan, 230
Smiljanić Krsta, 205—206
Smodej Franc, 88, 101—102, 122, 171—172, 180, 218, 286—287, 288—289, 321, 326
Smodlaka dr. Josip, 55—56, 58—61, 63—64, 65—69, 72—73, 105,

191—192, 194—199, 202—203,
282, 303, 389
Smodlaka Nikola, 95
Spaho dr Mehmed, 200, 219—220,
366—367
Spinčić Vjekoslav, 33, 40, 48—49,
50, 53—54, 58, 65—66, 73, 95, 101,
103—104, 121, 172—173
Staněk František, 66, 140—141
Stanojević Aca, 378
Stanojević Stanoje, 298
Stanovnik Ivan, 381
Starčević Mile, 40, 51
Steska H., 227, 273—274
Strurgkh Karl, 41
Stulli dr. Bernard, 56—57, 61, 63,
68—69, 97—98
Südland L. V., 108—109
Sunarić dr Jozo, 56—57, 81—82,
122, 197, 258
Sušnik Anton, 249—250, 319, 357—
358, 363—366, 368, 372, 374
Svrzo Hamid, 191, 247—248

Š

Šamal Přemysl, 84
Šidak dr Jaroslav, 21
Šimrak dr Janko, 192, 228—229,
250, 252, 308—309, 382
Šišić dr Ferdo, 51—52, 71, 83—84,
96, 102—103, 105, 109, 111, 113,
122, 124, 133—134, 137, 138—139,
141, 152—153, 160—161, 167, 172,
177—178, 191, 193, 197—198,
293—294
Šečerov dr Slavko, 229—230
Šepić dr Dragovan, 23, 27, 34, 49,
51, 53—54, 57—58, 71—75, 85,
90—94, 96, 98, 100—101, 103—
104, 128, 119—120, 126—127,
139—140
Škerbec Matija, 35, 51
Šola Vojislav, 123
Štadler Josip, 81—84
Štěpánek Dedřich, 84
Štibler M., 230
Šuklje Fran, 38, 61, 130—131
Šurmin Đuro, 172, 235, 297

Šušteršič dr. Ivan, 24—25, 30, 32,
37—42, 48—50, 55—56, 57—64,
69, 73—80, 84—89, 93, 98, 100—
101, 112—114, 136
Švabić Mihailo, 167, 204—205
Švabić S., 167

T

Tavčar dr. Ivan, 27, 79, 101—102,
113, 131, 137—139, 170, 242, 253—
254, 332—333
Terseglav F., 249, 345—346
Timotijević Kosta, 290
Tisza István, 125
Tobolka Zdenek, 66
Tomljenović Tomislav, 380
Tomšić Ivan, 210, 332
Tresić-Pavičić Ante, 62—64, 140—
141, 153, 161, 164
Trifković Marko, 197—198, 200,
234, 279—280, 283—294, 286, 316,
321—322, 363, 366
Triller Karl, 79, 129—131, 137—
139, 269
Trinaestić Dinko, 202—203, 243,
281
Trnka Otokar, 66
Trocki Lav, 96
Trumbić dr Ante, 39—40, 74, 97,
113, 119—120, 137, 141—149,
151—154, 157, 159, 171—174,
176—178, 195—198, 200—203,
216, 218—219, 243, 269, 282—
288, 328, 331—332, 339, 353,
357—358, 378, 382, 391—392, 399
Tuma Henrik, 55, 61, 65
Turk E., 26
Turk J., 358
Tusar Vlastimir, 133

U

Ude Lojze, 21, 23, 24—25, 35, 61,
65, 79—80, 85, 101, 106, 108—109,
114
Ušeničnik dr. Aleš, 25, 35, 61

V

- Valiani Leo*, 32
Vasiljević Dušan, 152
Velikonja N., 239—240
Veljković Voja, 197—198, 256, 275, 277
Verstovšek dr. Karl, 63—64, 138—139, 227, 245—246, 295, 303—304, 329—330
Vesenjak Ivan, 174, 180, 267
Vesnić Milenko, 216—217, 269, 292, 312—316, 319—324, 327—328, 330—332, 339—341, 345—346, 369—370, 388
Vidic F., 79
Vilder Većeslav, 122
Vilfan dr. Josip, 123
Vojnić-Tunić dr. Stjepan, 357
Vošnjak dr. Bogumil, 61, 76, 216, 243, 362—363, 365—367, 374
Vučković dr. Mihailo, 260
Vuković, 39, 49
Vulović Velisav, 200, 277

W

- Wilson Woodrow*, 59, 93, 100, 103—104, 118, 134, 142—143, 218

Z

- Zečević Momčilo*, 61, 64
Zorn dr. Tone, 216
Zupanić dr. Niko, 54
Zwitter dr. Fran, 21, 23, 25, 27, 30

Ž

- Žerjan dr. Gregor*, 27, 48, 55, 59—61, 68—69, 84, 95—96, 101—104, 115, 119—120, 139—142, 144, 148—149, 150, 161—162, 175—176, 179—180, 208, 220—223, 226—277, 269—271, 284—286, 288, 291, 297, 299—300, 325—326, 332, 363—364
Živanović M., 199
Živojinović dr. Dragan, 59—61, 91
Žolger dr. Ivan, 72, 215—217, 169, 287, 320
Žnidaršić Anton, 79

	stran
PREDGOVOR	9
UVODNI DEL	
1. Jugoslovansko vprašanje v politiki slovenske ljudske stranke do leta 1917	21
2. Položaj slovenske ljudske stranke po izbruhu vojne in spor v njenih vrstah pred majniško deklaracijo	35
PRVI DEL	
STALIŠČE SLOVENSKE LJUDSKE STRANKE DO JUGOSLOVANSKEGA ZEDINJENJA IN NASTANKA SKUPNE JUGOSLOVANSKE DRŽAVE	45
1. Jugoslovanska politika SLS pred obnovitvijo parlamentarnega življenja v monarhiji. Majniška deklaracija	47
2. Pomen majniške deklaracije za notranji položaj SLS in njeno Jugoslovansko politiko v 1917. letu	70
3. Januarski memorandum Jugoslovanskega kluba in politična usmeritev novega vodstva SLS v začetku 1918. leta	92
4. Slovenska ljudska stranka in narodno veče Slovencev, Hrvatov in Srbov	118
5. Poslanstvo A. Korošca v Ženevi in Parizu. Ženevski sporazum	140
6. Slovenska ljudska stranka in zedinjenje 1. decembra 1918	160
DRUGI DEL	
SLOVENSKA LJUDSKA STRANKA V KRALJEVINI SRBOV, HRVATOV IN SLOVENCEV	185
1. SLS v novih političnih odnosih v času vzpostavitve prve skupne vlade kraljevine SHS	184
2. Slovenija in poglobljena vprašanja notranje ureditve države v politiki SLS do sklicanja začasnega narodnega predstavništva 1. marca 1919	212
3. Pomen ustanovitve demokratske stranke za položaj in politiko SLS. Poskus ustanovitve Jugoslovanske klerikalne stranke	241
4. Slovenska ljudska stranka in boj med radikali in demokrati. Stališče SLS do spočetja hrvatskega vprašanja	263
5. SLS v času predhodnih ukrepov za sprejetje ustave do odhoda v pozicijo konec 1920. leta	302
6. Odpor proti uvajanju centralistične ustave. Ustavni koncept SLS	352
SKLEP	395
Viri in literatura	409
Imensko kazalo	427

Dr. Momčilo Zečevič

SLOVENSKA LJUDSKA STRANKA IN JUGOSLOVANSKO ZEDINJENJE 1917—1921

Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave

Prevedel Branko Avsenak

Opremila Breda Varl

Založila Založba Obzorja Maribor

Za založbo Drago Simončič

Natisnilo ČGP Mariborski tisk

1977 v Mariboru